ВИДАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМ. СВ. КЛИМЕНТА ПАПИ

EDITIONES
UNIVERSITATIS CATHOLICAE UCRAINORUM
S. CLEMENTIS PAPAE

Праці Філософічно-гуманістичного факультету
Opera Facultatis philosophicae-humanisticae

Том LI-LII Vol.

Проф. Д-р ІСИДОР НАГАЄВСЬКИЙ

Історія Римських Вселенських Архиєреїв

Частина III

Prof. Dr. ISIDORUS NAHAYEWSKY

Historia Romanorum Catholicorum Pontificum

Pars III

РИМ - 1979 - ROMAE

A) Opera Gr. Cath. Academiae Leopoli (т. I-XX)

B) Opera Universitatis Catholicae Ucrainorum (т. XXI-L)

т. XXI. о. Михайло Кравчук, *Книга Псальмів* (Sac. Michael Krawčuk, Liber Psalmorum). Рим 1966, стор. 240. $ 5.

т. XXII-XXIII. о. д-р Ісидор Нагаєвський, *Історія Римських Вселенських Архиєреїв*, частина I. (Dr. Isidorus Nahayewsky, Historia Romanorum Catholicorum Pontificum, pars I). Мюнхен 1964, стор. 363. $ 8.

т. XXIV-XXVI. Проф. Микола Чубатий, *Історія християнства на Русі-Україні*, I том. (Prof. Nicolaus Čubatyj, De historia christianitatis in antiqua Ruś-Ucraina, vol. I). Рим-Ню Йорк 1965, стор. XI+816. $ 15.

т. XXVII. о. д-р Мирослав Марусин, *Чини Святительських Служб в Київському Евхологіоні з початку XVI ст.* (Prof. Myroslav Marusyn, Ordinum Pontificalium in Euchologio Kioviensi saec. XVI expositio). Рим 1966, стор. XVIII+210. $ 6.

т. XXVIII-XXX. о. проф. д-р Ісидор Нагаєвський, *Історія Римських Вселенських Архиєреїв*, частина II. (Prof. Isidorus Nahayewsky, Historia Romanorum Catholicorum Pontificum, pars II). Рим 1967, стор. 600. $ 10.

т. XXXI. Dr. Eugenius Kaminskyj, *De potestate Metropolitarum Kiovien-sium-Haliciensium* (a. 1596-1805), Romae 1969, p. 180. $ 6.

т. XXXII. Julius Kubinyi, S T D., *The History of Prjašiv Eparchy*, Romae 1970, p. 216. $ 5.

т. XXXIII. *Український Католицький Університет ім. св. Климента Папи в першому п'ятиліттю свого постання і діяльности 1963-1968.* (De Ucrainorum catholica Universitate S. Clementis Papae primo quinquennio peracto suae originis et activitatis enarratio). Рим 1969, стор. 290. $ 10.

о. Проф. Д-р Ісидор Нагаєвський

ІСТОРІЯ РИМСЬКИХ ВСЕЛЕНСЬКИХ АРХИЄРЕЇВ

ВИДАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМ. СВ. КЛИМЕНТА ПАПИ

EDITIONES
UNIVERSITATIS CATHOLICAE UCRAINORUM
S. CLEMENTIS PAPAE

Праці Філософічно-гуманістичного факультету
Opera Facultatis philosophicae-humanisticae

Том LI-LII Vol.

о. Проф. Д-р ІСИДОР НАГАЄВСЬКИЙ

Історія Римських Вселенських Архиєреїв

Частина III

Prof. Dr. ISIDORUS NAHAYEWSKY

Historia Romanorum Catholicorum Pontificum

Pars III

РИМ - 1979 - ROMAE

о. Проф. Д-р Ісидор Нагаєвський

Історія Римських Вселенських Архиєреїв

з узгляднением важніших подій Української Церкви і Народу

Третя частина

ВІД ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ДО СМЕРТИ ПАПИ ПІЯ XII

РИМ 1979

Друкується за дозволом Церковної Влади

Esse-Gi-Esse - Roma - Tel. 78.27.819

ПЕРШИЙ РОЗДІЛ

ФРАНЦУЗЬКА РЕВОЛЮЦІЯ. ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ПЕТРОВОГО ПРЕСТОЛА

Янсенізм, енциклопедизм, февронізм, йосифізм, націнізм і масонство, — усе це імена, що витиснули своє п'ятно на житті християн XVIII ст. та причинились у великій мірі до обезцінення християнських вартостей в різних краях Европи.

Французький янсеніст Гарді написав у своїх споминах, що як Людовик XV занедужав у 1744 році, то за його здоров'я було відслужено 6 тисяч св. Літургій; після спроби атентату на його життя в Амієн 1757 року в його наміренні було відслужено шістьсот св. Літургій, а коли він лежав на смертній постелі 1774 року, то в його наміренні було відслужено лише три св. Літургії.[1]

Це в деякій мірі відзеркалює скорий упадок духа християнської побожности в Франції, що, такби мовити, являється термометром релігійного життя французів XVIII ст. Там усевладними стали « ера розуму і сторіччя просвітління ». І, наприклад, вже майже на порозі революції о. Коє написав катихизм для французьких шкіл, в якому замість « схолястичних чеснот » віри, надії і любови, були видвигнені чесноти справедливости, добродійности і відваги. У нього, замість особи Христа, Апостолів і святих, виступили інші люди: спартанці, перси, Телемах і т.д.[2] Очевидно, що таке знецінення християнських вартостей самим духовним, скорше чи пізніше, мусіло довести до внутрішнього забурення.

Не кращою була справа в Німеччині, де февронізм став усевладним, бо навіть монахи різних чинів та професори католицьких універ-

---

[1] *Nielsen, F, Dr,* The History of the Papacy in the XIX. Century, London, 1906, I, p. 135; *cf. Aubertin,* L'esprit public au XVIIIe siècle, Paris, 1873, p. 415.

[2] *Siccard, A,* L'education morale et civique avant et pendant la revolution, Paris, 1884, pp. 164 seq.

ситетів піддержували февронізм і ґалліканізм у законодавстві.[3] Коронувані голови вповні підтримували ці рухи і змагали до відібрання стародревніх прав Церкви і Петрового Престола.

Вершком суспільного забурення в цілій Европі й світі стала французька революція, що проголосила кличі: Свобода! Рівність! Братерство! — та запалила пожар жорстокої війни в Европі, якої першою жертвою впала Католицька Церква і її центр: Петрів Престіл у Римі. Вислів Наполеона, що « на небі Бог, а на землі Наполеон », став не лише кличем самого Наполеона, але й кожного французького раціоналіста, якому філософи втокмачили в голову, що як зникне з лиця землі Христова Церква, тоді настане безмежна свобода і правдивий рай на землі. Цими кличами захоплювались широкі маси французького народу; але вони скоро протверезіли з революційного чаду, бо саме життя їх навчило, що без християнських моральних засад не буде в світі правдивого ладу і порядку.

Таким чином революція, хоч і знищила зовнішні вияви релігії, не була в силі знищити віри в Бога в душах людей і з неї постало нове життя.

248. Пій VI (1775-1779)

1. Родинний дім і студії

Іван Ангел Браскі, син графа Маркантонія й Анни Тереси Банді, народився в Чезені 25 грудня 1717 року. Він був найстаршим з усіх восьмеро дітей родини Браскі, що походила із Швеції, але в Італії набула шляхетський титул.

Іван приготовлявся до свого звання адвоката в Колеґії єзуїтів і там виказав такі великі здібності, що на свому 17-му році життя промувався на доктора обох прав. Він виїхав до Феррари, де його дядько Карло Банді був авдитором при уряді леґата, кардинала Руфо, що іменував молодого д-ра Івана Браскі своїм секретарем. Згодом кардинал Руфо був деканом Колеґії кардиналів та єпископом Остії. 1773 року він іменував Івана Браскі каноніком при соборі св. Петра в Римі. В тому часі він мав наречену, але як вона постриглася в черниці, він постановив прийняти духовний сан.[4]

---

[3] *Döllinger, J,* Kleinere Schriften, Stuttgart, 1890, p. 410.

[4] *Beccatini, F,* Storia di Pio VI, Venezia, 1801, I, p. 19.

В вересні 1758 року він сповняв уряд референта Сиґнатури, а на другий рік цивільного авдитора при кардиналі-камерленґові. В часах Климента XIII був касиром Папської Курії, а 1773 року був наділений гідністю кардинала, хоч не погоджувався з політикою Климента XIV в справі розв'язання єзуїтського ордену. І, мабуть, з тієї причини він одержав в управу вбогий манастир у Субіяко та візитував убогі гірські парафії, а водночас опікувався манастирем св. Юра в Римі.

По похоронах Климента XIV амбасадори католицьких країв були заінтересовані вибором його наслідника, бо в самій колеґії кардиналів створилася група, що була за відновленням єзуїтів і за приверненням конституції « Ад чена Доміні », сподіваючись так здержати володарів перед дальшим нарушуванням прав Апостольської Столиці.

Конкляв кардиналів почався 26 вересня 1774 р. при співучасті сорокчотирьох кардиналів. Вибір продовжався, бо жаден кандидат не міг осягнути двох-третіх голосів. Врешті, як кардинал Паллявічіні вицофав свою кандидатуру, кардинал Браскі зложив заяву, що продовжатиме політику свого попередника, і був обраний на папу 15 лютого 1775 р., прийнявши ім'я — Пій VI.

Новий папа був високий ростом, мав лагідні черти обличчя і на свому 57-му році життя мав сиве волосся, хоч живий погляд його чорних очей робив його значно молодшим. Пій VI був добрим промовцем і своїми промовами робив незабутнє враження на своїх слухачів. Він працював від ранку до вечора майже безперервно та уділяв багато авдієнцій, тому не мав звичаю виїздити з Риму на вакації: влітку жив в Квіриналі, а в зимі в Ватикані. Щоранку відбував довший прохід, а ввечері брав участь у богослуженнях. На весні 1779 р. папа терпів з причини ревматичних болів суглобів, але лікарі скоро вилікували його.

Кардинал Паллявічіні був іменований секретарем Стану, а по його смерті в лютому 1785 р. його наслідником був кардинал Бонкомпані, що по чотирьох роках праці зрезиґнував, а на його місце прийшов учений історик-нумізмат, кардинал Зеляда, який заснував обсерваторію при Римській колеґії. До своєї номінації на секретаря Стану він сповняв обов'язок бібліотекаря Ватикану.

Пій VI цінив та опікувався вченими, напр. історика Петра Ґалетті висвятив на владику; історик Канчеллієрі був особистим приятелем папи та присвятив йому свій чотиротомовий твір п.з. « Секретарія », надрукований коштом папи.[5] Історик Павло Антоній Паолі був імено-

---

[5] *Cancellieri, F,* Storia dei Solemni, 1802, p. 421.

ваний президентом Академії, а поет Монті присвятив папі свої поеми « Пелеґріно Апостоліко »; історик старовини Стефан Борджя був іменований кардиналом і таке саме достоїнство одержав учений архиєпископ Ложенцано з Толеда. Учений Джерділь, автор богословських трактатів, був іменований префектом Конґр. Поширення Віри. Він написав наукові твори в обороні Церкви проти февронізму й йосифинізму.

2. Рим у часах Пія VI

В часах Пія VI Рим був осередком учених, артистів і туристів з різних країв, напр. там жили німецькі малярі Фіґер, Махав, Берґлер, Бегбеґ, Бах, Мюллер, Тішбайн (автор славного портрету Ґете), Кавфман і інші; В Римі жили німецькі різьбарі Тріппель, Цавнер, Шеффер, Деннекер, Шадов.[6] Француз Жак Люіз Давид жив у Римі 5 років і там намалював свій найкращий твір « Присягу Гораціів », яким зірвав з традицією рококо і започаткував новоклясичний стиль.

Славний різьбар Антоній Канова з Венеції на свому 22-му році життя прибув до Риму і там викував свої славні пам'ятники Климентові XIII і Климентові XIV, і ними започаткував новоклясичний стиль у різьбарстві.

У Римі жив якийсь час німецький геній Йоганн Вольфґанґ фон Ґете; як також Фрідріх Йоган Маєр; архикнязь Максиміліян; князь Альберт Саксонії; французька княжна з Шартр; брат шведського короля; маргграф Фрідріх з Гессен-Касселю; Лорд Бристоль; великий князь Павло в Московії з своєю жінкою Софією-Доротеєю з Брунсвіку кілька разів був у папи на авдієнціях. Кн. Павло при зустрічах з папою помагав йому сідати до фаетону, а княжна Софія накривала його плечі вовняною накидкою, яку подарувала їй цариця Катерина II.[7]

Найбільшою сензацією в Римі був побут шведського короля Ґустава III, що виказав чимало доброї волі у відношенні до католиків. Папа склав йому окрему подяку 25 березня 1780 року, а наступного року король проголосив толеранційного едикта, на основі якого папа заснував у Швеції Апостольський вікаріят, підчинивши його безпосередньо Конґр. Поширення Віри.[8] Ґустав III брав участь у богослужбах в соборі св. Петра та кілька разів був гостем папи. Восени 1783 року

---

[6] *Allgemeine deutsche Biographie*, Leipzig, 1875, VIII, p. 566; XII, p. 320.

[7] *Beccatini*, op. cit., II, p. 12.

[8] *Bullarium Congr. de Prop. Fide*, IV, p. 192.

в Римі жили: австрійський цісар Йосиф II; князь Суссеку, брат англійського короля; король Фердинанд IV з Неаполя й інші.

Вже визначні імена некатоликів свідчать про зміну відношення християн до Петрового Престола, і це було першим проблиском нової доби. Протестанти визнали приватно й публічно важливу ролю папів у всьому християнському світі. Одначе, в тому самому часі в католицьких « зраціоналізованих » країнах ширився масонський рух, що всіми силами намагався понизити Петрів Престіл до рівня незначного італійського єпископства.

3. Початки Йосифинізму в Австрії

Типовою країною такого всевладства раціоналістичних ідей у публічному житті громадян та присвоювання прав Церкви світською владою була в останній четвертині XVIII ст. Австрія. Цей рух почався там оснуванням катедри « природнього права » на Віденському Університеті, де викладав проф. Мартіні, прихильник необмеженої супрематії держави над Церквою, її навчанням та її матеріяльними засобами.[9] Першим важливим кроком у тому напрямі була невеличка компіляція канонічного права « Сінопсіс », що мала 253 артикули, які уложив ігумен Равхенштрайх з Бравнав, що була надрукована 1776 року.[10] Мимо протесту й осудження тієї книжки архиєпископом Міґацці з Відня, цісарева Марія Терезія, за порадою канцлера графа Кавніца, поручила її як підручник для всіх австрійських шкіл. Проф. Валентин Ойбель з Відня наступного року опублікував нову, чотиротомову працю з ділянки канонічного права, і в ній пішов ще дальше як автор « Сінопсісу », так що сама Марія Терезія вважала його погляди занадто радикальними та усунула його з катедри, а його праця була поставлена на індекс заборонених книг.[11]

По смерті Марії Терезії 29 листопада 1780 року повна управа імперією перейшла в руки її сина Йосифа II і він почав ув Австрії нову добу, звану йосифинізмом. Він, перш усього, задумав зреформувати державну адміністрацію, але це мало статись коштом Церкви. Діючи в дусі ґалліканізму, він з початку володіння, 4 травня 1781 року, опублі-

---

[9] *Stitzing, K,* Geschichte der deutschen Rechtwissenschaft, ed. von Landsberg München, 1898, seq., II, p. 521.

[10] *Synopsis iuris ecclesiastici, publici et privati, quod per terras hereditarias augusti imperatricis Mariae Theresae obtinet,* Vindobonae, 1776.

[11] *Introductio in ius ecclesiasticum catholicorum; cf. Reusch, H,* Der Index der verbotenen Bücher, Bonn, 1883, II, p. 940.

кував патент, що забороняв єпископам держави проголошувати конституцію « Єдинородний » та вести над нею дискусії; і ще того самого року іменував Ґотфріда ван Стівена предсідником державної Комісії для студій та доручав йому скласти нову програму навчання в австрійських школах, якої завданням було б виховати слуг держави, а не вчених загального характеру, бо напр. для навчання церковного права та історії була приписана « Компендія » протестантського автора Шрека, і це проголошував патент від 23 серпня 1786 р.,[12] але по двох роках « Компендію » замінено новим підручником історії Церкви.[13]

Патент Йосифа II з 1 вересня 1781 р. наказував нововисвяченим єпископам складати державі присягу вірности, а інший зносив залежність австрійських манастирів від їх генералів, що жили поза Австрією; як також не дозволяв висилати з держави гроші, навіть на закупи книжок. Декрет державного суду, 4 вересня 1781, дав єпископам право диспензувати від усіх подружніх перешкод, які досі були зарезервовані папі. Ще того самого року Йосиф II зачав ліквідувати контемплятивні манастирі та заряджувати їх майном.

Всі ці заходи Йосифа II занепокоїли папу й він у своєму листі, 15 грудня 1781, виявив бажання поїхати особисто до Відня і там переговорити з цісарем усі ці справи. 25 лютого 1782 р. папа з малим гуртом людей поїхав через рідну Чезену, Болонію, Феррару, Удіне, Ґоріцію, де ждав на нього нунцій Ґарампі і віцеканцлер граф Кобенцль, і дальше через Марбурґ, Ґрац до Вінер-Нойштадту, — куди виїхав йому назустріч Йосиф II, і через Найнкірхен в'їхали обидва до Відня. В усіх містах Італії й Австрії населення вітало папу ентузіястично. У Відні він взяв участь у богослужбах Страсного Тижня, напр. умивав ноги 12 жебракам і особисто послугував їм при столі, та відпустив їх з дарунками.

Кожного дня відбувалися розмови папи з цісарем у справі наладнання взаємин між Церквою і державою. Вертаючися з Відня, папа вступив до Мюнхену й до Авґсбурґу. По чотирьох місяцях подорожі папа вернувся до Риму. Здається, що особиста зустріч папи з цісарем не мала бажаного наслідку, бо вже 12 липня того року цісар присвоїв собі привілей іменувати єпископів та ігуменів, а лише номінації для деяких епархій були залишені папі.[14] Це ще більше поглибило залеж-

---

[12] *Freiburger Kirchenlexikon*, VII, p. 569.

[13] *Institutiones historiae ecclesiasticae N.T.*, Ibidem, VII, p. 562.

[14] *Schlitter, H*, Pius VI und Joseph II von der Rücker des Papstes nach Rom bis zum Anschluss des Konkordats, Wien, 1844, p. 34.

ність Церкви від держави. Папа протестував, але 25 лютого 1783 р. появився новий патент цісаря, яким він вмішувався навіть до богослужб, напр. приписував число св. Літургій в церквах, а Державна Рада висунула домагання, щоб латинську мову замінити німецькою.[15] Інший патент Йосифа II з 16 січня 1783 р. означив подружжя як цивільний контракт і дав право державі установляти подружні перешкоди та від них диспензувати, але проти того виступив архиєпископ Відня, кардинал Міґацці, своїм пастирським посланням.[16] Вартим згадки є патент цісаря від 12 січня 1782 р., що касував манастирі: картузів, камедулів, кармелітанок, капуцинок, францішканок, сестер вбогої Кляри й інші, при чому конфіскував їх майно. В наслідок виконання цього патенту в Австрії до 1791 року було секуляризовано 413 чернечих домів, у тому дві-треті жіночих, а одну-третю чоловічих.[17] Назагал, з усіх двох тисяч манастирів Австрії залишилося лише сімсот.[18]

Справа реорганізації й поділу епархій, що їх задумав перевести Йосиф II восени 1783 р. і рішучий спротив папи, змусили цісаря поїхати до Риму на другу особисту зустріч з папою. Виїхавши з Відня 3 грудня 1783 р., він за двадцять днів з'явився несподівано в Римі і, як уже згадано, разом з шведським королем брав участь у Різдвяних богослужбах у соборі св. Петра. Наслідком його розмов з Пієм VI була декларація-конкордат з 20 січня 1784 року,[19] що злагіднив церковну кризу в Австрії.

Чимало журби спричинив папі єпископ Гонтгайм (Февроній), автор згаданої вже книжки, що крім другого й третього томів, що були надруковані 1769 і 1773 рр., видав ще її скорочення,[20] в якому відповідав на полемічні письма католицьких авторів, головно Томі Марії Мамакі, вченому археологові з Хіос, що своїми глибоко продуманими науковими трактатами довів шкідливість ідей Февронія для всього християнства. Врешті, єпископ Гонтгайм переконався в свому блуді і в листі до папи відкликав свої кличі. У пастирському посланні до мирян він

---

[15] *Pastor,* op. cit., XXXIX, p. 467.

[16] *Schlitter,* op. cit., p. 173; *cf. Wolfsgruber, C,* Christof Anton Kardinal Migazzi, Fürstarzbischof von Wien, 1890, p. 711.

[17] *Franz, H,* Studien zur kirchlichen Reform Joseph's II mit besonderer Berücksichtigung des Nordoestrreichischen Breisgaus, Freiburg, 1908, p. 130.

[18] *Ranke, L, vcn,* op. cit., p. 449.

[19] *Meracti,* Concordati, p. 514.

[20] *Justinus Febronius abbreviatus et emendatus, id est de statu Ecclesiae tractatus ex Sacra Scriptura, traditione et melioris notae Catholicis Scripturibus adornatus, ab Auctore ipso in hoc Compendium redactus,* Coloniae et Francoforti, 1777.

відважно осудив свої дотеперішні помилкові тези.[21] На жаль, їх шкідливого впливу не вдалося вже усунути. В Австрії ці кличі діяли до смерти Йосифа II, 20 лютого 1790, і його брат Леопольд II вповні піддержав його церковну політику. По смерті Леопольда II, 1 березня 1792, його наслідником став його син Франц II. Він, щоправда, в дечому поступився, але законодавство Йосифа II вдержалося аж до розвалу імперії, спричиненого новими війнами, що їх у всій Європі викликала французька революція.

4. Переслідування Церкви в Франції

Церква в Франції від давніх часів мала великий голос на державні справи і впродовж сторіч нагромадила в своїх руках чимало багатства, напр. її річний дохід у 1790 році виносив 180 мільйонів франків.[22] З цього доходу Церква вдержувалась сама та вела нижчі, середні й вищі школи, напр. по розв'язанні чину єзуїтів коло сто колеґій мусіли бути розв'язані, бо інші чини не мали потрібної кількости вчителів. Крім того, у Франції 1789 року було 165 духовних семінарій, що їх удержували самі єпископи із згаданих фондів.

Могло видаватись, що Церква в Франції, посідаючи такі великі матеріяльні засоби й будучи такою численною, зможе легко перенести й найсильнішу бурю. На жаль, так воно не сталося. Її слабкість полягала в чому іншому. В наслідок надужиття конкордату з 1516 року вона стала « Церквою аристократів », бо напр. в часах Людовиків XIV, XV і XVI в Франції лише сини аристократів могли стати єпископами,[23] а деякі епархії і манастирі переходили в родинах з покоління в покоління, якби були їх приватною власністю.

В хвилині вибуху революції 1789 року на всіх 130 французьких єпископів не було ані одного, що походив би з середньої чи селянської родини, для синів яких єпископські уряди були замкнені. Між єпископами була дуже мала частина людей, що трактувала свій високий уряд по-Божому,[24] а більшість з них, звикши вдома до вигідного життя, вела його дальше. У Франції, часто-густо, дітей проти їх волі призначували батьки на єпископства й архимандрії, дарма, що вони не мали жадного

---

[21] *Pastor*, XXXIX, p. 19.

[22] *Gorce, P, de*, Histoire religieuse de la Revolution française (5 ed.), Paris, 1919, I, pp. 10-12.

[23] *Sicard, A*, L'ancien clerge de France, Paris, 1893, I, pp. 5-16.

[24] *Gorce*, op. cit., I, p. 47.

зацікавлення до духовних справ. Ясно, що такі владики чи ігумени занедбували своїх духовних дітей. Звичайно вони пересиджували в Парижі, де життя було цікавіше як на провінції, і там занималися « філософським апостолятом » та « очищували державний уряд » з його помилок. Це пастирі типу кардинала Рішеліє і Мазаріна.

Їх легкому життю сприяло добре матеріяльне положення, напр. епархії Руен, Ває, Бове, Ош та Тулюз давали по сто тисяч лівр річного доходу; архиепархія в Нарбон давала 160 тисяч річно, а епархія Страсбурґ 400 тисяч річного доходу.[25] Це саме можна сказати про капітули, напр. в Аррас вона мала 150 тисяч лівр річного доходу; в Ляон 163 тисячі; в Соасон 166 тисяч; в Бесансон 130 тисяч ітд. Подібно манастирі, напр. Ст. Васт в Аррасі 500 тисяч лівр річно; в Ст. Бертін 150 тисяч; Ст. Ельоа 130 тисяч ітд. Дотого, манастирі були майже порожні, напр. 1789-го року на двісті манастирів цистерсіян лише в п'ятьох було більше як двадцять монахів; в шістьох більше як п'ятнадцять, в 69-ох було лише по три, а в деяких лише по одному монахові. Подібне було в інших справах.[26]

Дещо краще представлялися жіночі манастирі, що налічували 35 тисяч монахинь, переважно контемплятивного типу, крім уршулянок, ціллю яких було виховання дітей.

В тому самому часі, як деякі єпископи, напр. Роґан із Страсбурґа, не знали, що мають з грішми робити, а сорокчотири тисячі французьких священиків одержували місячну платню в сумі 800-1.500 лівр,[27] хоч їх духовоморальний стан був значно вищий від стану їх наставників.[28] Такі ненормальні умови викликували почуття жалю і недовір'я сільських парохів, яким співчували миряни. Янсеністичні газети [29] бунтували священиків проти владик, підкреслюючи оту соціяльно-економічну нерівність та виказуючи, що саме оті напівголодні священики несли всю відповідальність за духово-моральний стан французьких християн. З тих причин масонство ширилося навіть між духовними, напр. до нього належали подекуди каноніки, венедиктинці, вернардини і кармеліти.[30]

---

[25] *Siccard*, I, p. 104.
[26] *Idem*, Le clerge de France pendant la Revolution, Paris 1912, I, p. 278.
[27] *Ibidem*, I, pp. 209 seq.
[28] *Ibidem*, p. 100.
[29] « *Nouvelles Ecclesiastiques* ».
[30] *Pastor*, XL, p. 102.

Положення Церкви в Франції спричинило масове друкування й поширювання книг різних філософів, яких там намножилося безліч; і кожний, хто міг взяти перо до рук, називав себе філософом. По розв'язанні єзуїтів Церква в Франції втратила чимало здібних людей, що могли б були добре відповісти на цю повінь протицерковної пропаґанди, бо пастирські листи французьких владик були писані в такому загальному дусі й тоні, що їх можна було адресувати до християн і до турків.[31] Тому кожний атеїст, що називав себе філософом, писав протирелігійні твори та кидав між народ отруту безбожництва, що ширилася немов пошесть.

Неморальне життя Людовика XV в стилі « мадам Помпадур » підірвало в народі пошану до королівської влади та нищило дорешти моральність народу. Його внук Людовик XVI, що зачав володіти, як йому було п'ятнадцять років, щоправда, не був морально зіпсутий ані не бракувало йому доброї волі, але він зовсім не визнавався на державних справах. Слабкість його характеру не дозволяла вчинити будь-що для уздоровлення відносин у краю. В його часах клич Людовика XIV: « Держава, це я », — перейшов на парлямент, що казав: « Народ, це держава ». Це вийшло наверх, як 4 травня 1789 р. до Парижа з'їхалися депутати міщан і селян. Двістівісім присутніх там священиків, бажаючи поліпшити своє матеріяльне положення, у подавляючій більшості заявилися за радикальним політичним курсом і долучилися до революціонерів. Таким чином, 14 липня 1789, вся влада в Франції опинилася в руках Національних Зборів, що кинули клич: « На Бастилію », і визволили звідти всіх в'язнів. Це стало кличем до революції в цілому краю.

Почалися грабежі й палення палаців і манастирів простолюддям. Національні Збори знесли десятину і заборонили посилати будь-які гроші до Риму; скасовано всі привілеї духовних, а восени того року більшість депутатів (586 проти 346) знаціоналізувала все майно Церкви. Ним мав заряджувати Комітет, зложений з п'ятьох духовних і десятьох мирян, і йому доручено видавати запорядження в усіх церковних справах. 17 березня 1790 р. Комітет вирішив продати все церковне майно та зліквідувати всі манастирі.

21 квітня 1790 р. паризький адвокат Мартіно, член Комітету, предложив Національним Зборам проєкт реорганізації Церкви в « апостольському дусі »: 1) скасувати всі капітули, манастирі, посади; 2) стотрид-

---

[31] *Guglia, E,* Die konservativen Elemente Frankreich's am Vorabend der Revolution, Gotha, 1890. pp. 86, 256, 259; *cf. Gorce,* op. cit., I, p. 49; *cf. Siccard,* I, p. 481,

цять епархій зредукувати до 83, і вони мали відповідати числу адміністративних державних одиниць, т.зв. департаментів, і мали залишитись тільки десять митрополій; 3) міста з 10-ма тисячами населення мали одержати свого пароха, тому границі парафій мали бути змінені; священиків мали іменувати депутати дистрикту, а єпископів електори департаментів, при чому міг іменувати той, хто був присутний у церкві під час св. Літургії, хоч сам він не мусів бути хрещений чи віруючий; парохи мали одержувати свою канонічну інсталяцію від єпископів, а ці ж від митрополитів. Єпископам було заборонено просити свого затвердження папою, але дозволялось повідомити його про свій вибір, бо папу ще визнавано головою універсальної Церкви; 4) всім духовним було заборонено апелювати закордон, а кожне запорядження єпископа повинно було мати згоду 12 або 16 вікаріїв; 6) всі духовні вважалися урядовцями і слугами держави, яка мала їх удержувати: примас мав одержувати 50 тисяч лівр річно, митрополити по 20 тисяч, а єпископи по 12 тисяч; душпастирі Парижа по 6 тисяч, а всі інші по 1,200 лівр річно. Проти такого проєкту виступила ієрархія, а 208 священиків, членів Національних Зборів, поділились надвоє.

Папа Пій VI ждав терпеливо, хоч усі запорядки Зборів односторонньо нарушували існуючий конкордат. Він запорядив ювілейні мольби 13 вересня 1789 року та вислав королеві довірочного листа, де просив його боронити прав Церкви, і одержав від нього запевнення про свою повну льояльність до папи.[32] Секретар Стану, кардинал Зеляда, та французький амбасадор, кардинал Берні, радили папі ждати. Одначе, як від 1790 року до Риму почали напливати монахи-скитальці з розв'язаних манастирів, папа запротестував у своїй промові на Консисторії, в якій публічно нап'ятнував ломання прав Церкви. Щойно в липні того року він вислав протестаційні письма до короля і до архиєпископів Бордо та Вієн, які були його дорадниками.[33] Одначе, поки ті протести дійшли до рук адресатів, 20 липня 1790 р. король затвердив « цивільну конституцію » Церкви із застереженням, щоб її не проголошувати доки не закінчиться конечна правна процедура, маючи на думці згоду папи.

Окрема Конґреґація кардиналів радила над тією справою від 24 вересня до 27 жовтня 1790 року, і тоді вияснилося, що без повної піддержки

---

[32] *Theiner, A,* Documents inedits relatifs aux affaires religieuse de la France 1790 à 1800 extraits des archives secrets du Vatican, Paris, 1857 seq, I, pp. 234; *cf. Mathies, A,* Rome et le clerge française sous la Constituante, Paris, 1911, pp. 38 seq.

[33] *Theiner,* op. cit., I, pp. 5 seq.

низового духовенства не вдасться нічого вчинити для Церкви в Франції, а духовенство піддержало реформу Комітету, що підтримувала поправу його матеріяльного стану. Король затвердив нові закони і вони мали ввійти в життя. Деякі єпископи, напр. архиєп. Вієн і Амієн, протестували в своїх пастирських посланнях, але не могли нічого вдіяти.[34]

Не діждавшись відповіді папи, Національні Збори видали урядам областей наказ переводити закон у життя, але тепер єпископи протестували.[35] Ці протести спричинили сильну акцію революціонерів проти ієрархії. Того ж року в грудні король зрікся влади, кажучи: « Радніше буду королем Мецу, як Франції в таких умовинах ».

Водночас із впроваджуванням нового закону в життя виникла справа присяги вірности духовних новій конституції. На сесії Конституанти священик-апостат Ґреґоар промовляв за такою присягою, але з усіх сорокчотирьох владик, тільки два піддержали його; лише стосім священиків склали таку присягу, але згодом двадцять з них відкликали її, а решта заявились проти неї. Подібне діялось в усій Франції, напр. в самому Парижі на п'ятдесят душпастирів лише двадцятьтри присягнули; в Орлеані, Нантес, Ліоні вислід був ще кращий; в Страсбурзі і Бордо лише три духоних склали присягу, а в багатьох містах ані один.

Все ж таки, з тією меншістю Конституанта рішила творити « національну » Церкву, усуваючи з епархій вірних папі владик та ставлячи на їх місця нових, званих « конституційними » і те саме роблено з священиками. Несподівано уряд натрапив на великий спротив населення в Фляндії й Альзації, яке відмовилося приймати св. Тайни від « конституційних » священиків. Таким чином, ціла країна поділилася на два релігійні табори.

По розгляненні відносин і по довгій надумі папа рішився опублікувати осудження тієї « цивільної конституції »[36] та загрозив неблагословенням усім духовним, що вдержуватимуть зв'язки з « Національною Церквою ». Він звернувся до духовенства і мирян окремим апостольським листом, яким осудив « Національну Церкву », як єретичну. У відповідь на те Конституанта заборонила публікувати всі письма папи, що не мали апробати уряду.[37] Папський нунцій Дуняні, 31 травня 1791, виїхав з Парижа, а після резиґнації кардинала Берні з амбасадор-

---

[34] *Mathiez*, op. cit., p. 318.

[35] *Exposition des Principes sur la Constitution civile du clerge, in Barnel, A*, Collection ecclesiastique, Paris, 1791 seq, I, p. 151; *cf. Mathiez*, p. 355.

[36] *Theiner*, Documents, I, pp. 32-71.

[37] *Pastor*, XL, p. 185.

ства в Римі папа відмовився прийняти нового французького амбасадора Сеґура. Особистим представником папи в Парижі був назначений аббе Саламон, що кожного тижня посилав свої рапорти до секретаря Стану. Французький уряд зайняв папський Авіньон, а в половині жовтня 1791 р. відбулася там масакра населення, яке заявило свою вірність папі.

1. жовтня т.р. Конституанта перемінилася в Уставодавчі Збори, зложені з 750 членів, переважно в віці до 30 років життя, між якими було 450 адвокатів, 26 державних урядовців, а решта з інших професій. Цікаво, що сто членів Уставодавчих Зборів управляли « конституційними епархіями », тобто самі себе поробили якби-єпископами. На пропозицію такого « єпископа » Фоше, 29 листопада 1791 р., був схвалений проскрипційний закон проти католицького духовенства, що позбавляв їх платні, вважаючи бунтівником кожного, хто впродовж тижня не зложить вимаганої присяги. 6 квітня 1792 р. Збори заборонили духовним носити священичу одежу з наміром підірвати їх впливи в народі. Папа запротестував проти проскрипційних законів, виславши два листи: один до владик, щоб напімнути « конституційних » духовних покаятися впродовж 120 днів, інакше будуть екскомуніковані; а в другому дав владикам спеціяльні повновласті в управі епархіями в новоствореній ситуації. Одначе, Збори видали новий закон, на основі якого кожний католицький духовний міг бути видалений з країни, якщо цього зажадає двадцять громадян, а хто відважився б вернутись назад, мав бути засуджений на десять років тюрми.[38]

В липні 1792 року почалось переслідування й убивства католицьких духовних в Бордо, Лімож, Клерак, Марсель ітд. Король Людовик XVI був ув'язнений з родиною; всі школи, де вчили монахині, розв'язано й почалась масова висилка католицьких духовних до Ґвінеї та південної Америки, а всі хворі були інтерновані.[39]

В неділю, 2 вересня 1792 року в 3-ій год. пополудні в Парижі почалась загальна варварська масакра католицького духовенства, що тривала аж до 7-го вересня.[40] Ця різня відбувалась в манастирях венедиктинців і кармелітів в Сан Жермен, і після неї була проголошена республіка. Щойно 20 січня 1793 року короля засуджено на смерть і на другий день стято, а його вдова Марія Антонета ждала на своє страчення аж до 16 жовтня того ж року.

---

[38] *Gorce,* op. cit., II, pp. 191-96.

[39] *Ibidem,* II, pp. 236-39.

[40] *Ibidem,* II, pp. 275 seq; *cf. Weiss, I, B,* Lehrbuch der Weltgischichte, Wien, 1876 seq, XVI, pp. 136-138.

« Конституційні » духовні, починаючи з 1791-им роком почали одружуватись; при чому уряд запорядив, що якби цьому противився якийсь єпископ, такий буде суспендований і прогнаний з країни. « Конституційні » єпископи також почали женитися, напр. єп. Понтард з департаменту Дарбонь під час зборів Конвенції представив членам свою суджену.[41]

Від 6 жовтня до 24 листопада 1793 р. Конвенція знесла християнський календар і завела новий, республіканський, і це вже був наявний доказ дехристиянізації Франції. Скасовано неділю-Господній день. На пропозицію депутата Шоме Конвенція схвалила: замість неділі, установити « День розуму ». Серед такої атмосфери « конституційний » єпископ Парижу, разом з своїми сімома помічниками, покинули духовний сан і проголосили себе звичайними мирянами. В соборі Нотр Дам у Парижі влаштовано « каплицю філософії » з погруддям Вольтера, перед яким артистки кабаретів, персоніфікуючи свободу, відбували свої сеансиорґії, що мали заступити людям християнські богослужби. На пропозицію екскапуцина Шабо собор Нотр Дам був перезваний на « святиню розуму », а по всіх церквах краю відбувалися пияцькі орґії в супроводі танків напівнагих дівчат.[42] Таким чином, « конституційна Церква » почала самоліквідуватися.

Революціонери перебрали мірку. Нищення віри в Бога і пропаґанда за повною безбожністю дуже скоро знайшли ворогів між самими скрайними революціонерами, напр. Робесп'єр, повторюючи слова Вольтера: « Якби Бога не було, то його треба би винайти », — 7 травня 1794 р. запропонував створити « революційну віру », що признавала б безсмертність душі й існування « найвищої, точно не означеної істоти », у честь якої схвалено тридцятьшість днів у році, що мали заступити святкування давніх неділь.

5. Скитальщина французьких священиків

Французькі революціонери намагалися насильно пересадити свої методи нищення Церкви в першу чергу на територію Церковної держави, не виключаючи самого Риму, напр. у французькій колеґії маляр Бель заснував масонську льожу. З тих причин видатним пропаґаторам раціоналізму й радикалізму папа заборонив брати участь у богослуж-

---

[41] *Gorce*, op. cit., III, pp. 49 seq.
[42] *Ibidem*, III, pp. 110 seq.

бах в соборі св. Петра, а більше аґресивних було прогнано з Риму. Такий засіб обережності показався конечним, бо вже в липні 1792 р. в Римі викрито заговір на життя папи, що його зорганізували французькі революціонери.[43]

Французька революція і її криваві методи викликали сильну реакцію в інших католицьких краях і проти Франції почала творитись Ліґа. Папа заховував невтралітет у тому переконанні, що в Франції такий стан не буде довго тривати, а доброю основою такої надії була непохитна вірність папі більшости французького духовенства. Папа гостро протестував проти зайняття Авіньону і масакри його населення та повідомив інші країни про те безправство.[44] 7 лютого 1793 р. заключено австрійсько-пруський союз, що був першою відповіддю на французьку революцію, але він утратив своє значення по смерті цісаря Леопольда II, а ще більше по скритовбивстві шведського короля Ґустава III, бо все це відсувало можливість скорої акції проти Франції.

Тим часом, французькі республікани зайняли князівство Савою, а їх фльота під командою адмірала Ля Туш Тревінь виступила проти Неаполя і можна було сподіватися зайняття папської морської фортеці Чівітавеккія. Така можливість загрожувала окупацією Церковної держави, що не була приготована до оборони. Щоправда, по страченні Людовика XVI до згаданого союзу приступили ще Англія, Еспанія та Португалія, а зайняття Англією Неаполя, 12 серпня 1793, та повстання роялістів в Брітонь були відтяженням натиску революціонерів на Церковну державу, але всієї небезпеки не відсували.

У таких обставинах здоров'я 75-літнього папи Пія VI почало занепадати, головно по викритті змови в Болонії, якої ціллю було викликати революцію в італійських республіках. Крім того, Церковна держава знайшлася у важкому фінансовому положенні, яке погіршилося з хвилиною великого напливу французьких скитальців, напр. 1794 р. було в Церковній державі коло 6 тисяч французьких священиків,[45] які опинилися в крайній конечности, і жадна з італійських республік не хотіла прийняти їх до себе. Папа удержував їх своїми особистими фондами та в тій цілі оснував окрему харитативну організацію.[46]

---

[43] *Brosch, M,* Geschichte des Kirchenstaates, Gotha, 1882, II, p. 184.

[44] *Pastor,* XL, p. 219.

[45] *Sicard,* L'ancien clerge, III, pp. 106-128.

[46] « *Opera della ospitalità francese* ».

На честь протестантської Англії треба сказати, що вона дала захист католицьким священикам-скитальцям, напр. під кінець 1793 року їх число в Англії досягнуло 10 тисяч, а в самому Лондоні було їх 4-5 тисяч, разом з 30 французькими владиками, і всі вони користали із щедрої допомоги англійського народу.[47] Король Юрій III був прикладом своїм підданим, напр. він казав виплачувати кожному французькому єпископові по 250 франків у місяць, а всім священикам по 50. Університет в Оксфорді надрукував св. Письмо по-французькому, зредаговане на основі латинської Вульґати. І на диво, велике нещастя почало поволі усувати взаємне, вікове упередження англійців і французів, так що з часу тієї масової скитальщини та гостинності англійців починаються їх дружні взаємини, що тривають до наших часів. За цю щиру гостинність і братню любов папа склав королеві Юрієві III свою сердечну подяку.[48]

Найважчу долю переживали французькі священики-скитальці в небагатій Швайцарії, де навіть кальвіністична Женева прийняла до себе шістьсот з них; у Фрайбурзі жили шість єпископів, а священики розмістилися по селах.

В Еспанії знайшли захист шість до вісім тисяч священиків, головно з південної Франції, і напр. єпископ Валенсії примістив у своїй палаті двісті з них; єпископ Сіґвенци сто; єпископ Леону сто; кардинал Тохедо п'ятсот ітд. Єп. Клеведо з Орнезе в Ґаліції звик був говорити до французьких священиків: *Ви, французькі священики, що заховали віру в Бога, заслужили собі на похвалу всієї Церкви і стали гордістю Еспанії. Наші духовні вважають вас своїм надхненням і прикрасою, а наші єпископи прийняли вас не як гостей, але як святих громадян, як слуг і дітей в Божім домі, як вірних помічників, братів і возлюблених синів.*[49]

Французьких скитальців, головно монахів-сульпіціян, прийняла молода Америка, Флямандія і Валонія, а не говорити вже про сусідню Немиччину. Навіть московська цариця Катерина II вислала французьким священикам свій дар у сумі 200 тисяч фунтів,[50] дарма, що в своїй країні не поступала краще зі своїми католицькими священиками, як це робили французькі революціонери.

---

[47] *Theiner*, Documents, I, p. 366.
[48] *Pii VI PP*, Epp. ASV, A XIX, 7 Septembris 1793.
[49] *Sicard*, III, p. 104.
[50] *Pastor*, XL, p. 277.

6. Наполеон нищить Церковну державу

По цьому масовому ісході духовних з Франції Уставодавчі Збори схвалили новий закон, 18 вересня 1794 р., на основі якого самі громадяни мали вдержувати своїх « конституційних » священиків і це було причиною домагання деяких церковних громад, щоб католицькі священики, які з причини хвороби не могли виїхати на еміграцію, могли служити для них богослужби. І це було першим знаком протверезіння людей з революційного чаду, що почало будитися в них у наслідок безперервної « праці » ґільотини. Люди надивившись на пияцькі орґії товпи і на танці неморальних жінок, почали тужити за старими часами і католицькими богослужбами.

Одначе, на дорозі до віднови релігійного життя Франції стала « конституційна » Церква, що претендувала на єдину Церкву народу, але була так сильно скомпромітована своєю співпрацею з революціонерами, що втратила всяку пошану в громадян. І тепер священики-скитальці почали поволі вертатись додому. Крім того, чимало « конституційних » священиків звертались до католицьких владик з просьбою про прийняття їх до єдності з Католицькою Церквою.

З хвилиною перемоги протиякобінського сторонництва у виборах, 4 вересня 1797, з усіх сторін піднеслися голоси в обороні повної свободи сумління в Франції,[51] напр. молодий депутат з Ліону, Каміль Жордан, домагався у парляменті: « Треба завести лад релігійним миром і свободою сумління кожного громадянина ».[52] Таким чином, Церква в Франції почала свій повільний поворот до віднови релігійного життя народу.

Після заключення миру з Еспанією і Прусією в березні 1796 р. французький уряд вислав до північної Італії Наполеона Бонапарте для операцій проти австрійців, давши йому інструкції, щоб при першій нагоді виконав погром Риму.[53] Він зайняв Медіолян, Равенну, Феррару й Болонію, де еспанський амбасадор Азара в імені папи Пія VI підписав перемиря 23 червня 1796 р., на основі якого французи окупували Болонію, могли зайняти Анкону та перемаршувати територією Церковної держави, на яку було наложено 21 мільйонів скуд контрибуції, що мала бути сплачена впродовж трьох місяців. Французи мали забрати з Італії сто старовинних пам'ятників та п'ятсот рідкісних манускриптів, що їх

---

[51] *Gorce*, IV, pp. 166-72.
[52] *Ibidem*, IV, pp. 174 seq.
[53] *Pastor*, XL, p. 293.

мала вибрати Комісія, зложена із самих французів. Наполеон додав ще клявзулю, щоб папа Пій VI вислав до Парижа свого леґата з письмом, в якому мав завізвати всіх французьких католиків повинуватися республіканській владі.

До Парижа був висланий леґат Пєраккі з бажаним письмом папи, 5 липня 1796,[54] але його розмови з міністром закордонних справ де Ля Кроа не дійшли до кінця, бо останній жадав, щоб папа відкликав усі свої конституції й заяви проти Франції, починаючи з 1789 роком, а цього леґат не міг обіцяти, тому скоро виїхав до Швайцарії. Це спричинило резиґнацію секретаря Стану, кардинала Зеляди, якого наслідником став кардинал Буска, колишній апостольський нунцій у Бельгії і приятель еспанського амбасадора Азари. Папа відкинув домагання Франції й вони були подані до відома іншим країнам.

Домагання французів викликали обурення в Італії і там почалася загальна мобілізація проти французької окупації. Тепер Наполеон рушив на Рим і змусив папу прийняти умовини нового миру в Толентіно, що показався ще твердшим, як перемиря в Болонії. Тепер папа був змушений відкликати всі свої угоди проти Франції, розпустити все своє військо, потвердити давні привілеї Франції в Римі, зректися прав до Болонії-Феррари-Романі, погодитися на французьку окупацію Анкони, і заплатити 46 мільйонів скуд контрибуції.[55] Секретар Стану, кардинал Буска, мусів зрезиґнувати, а його наслідником був іменований кардинал Дорія Памфілі. Наполеон вислав до Риму свого брата Йосифа Бонапарте, бувшого шарж д'афе в Пармі, і він одержав завдання всі ці умовини миру здійснити.

В Римі почалися заворушення, під час яких згинув французький генерал Дуфо, що був замішаний у цю справу активно. Папського нунція Массімі в Парижі ув'язнено, а Йосиф Бонапарте виїхав з Риму. 11 січня 1798 року французький уряд видав Наполеонові наказ вмаршувати до Риму, усунути звідти папу та проголосити там республіку.[56] 10 лютого кардинали були змушені підписати капітуляцію, а генерал Бертіє зайняв місто та проголосив усунення Пія VI, як суверена держави, і казав забрати його скоро з Риму. 20 лютого немічного 80-літнього папу насильно вивезено з Риму, враз з кардиналами: Памфілі, Жерділь та Антонеллі. В місті почався терор та пльондрування скар-

---

[54] *Pisani, P,* L'Eglise de Paris et la Revolution, Paris, 1908 seq, III, pp. 95, 109.
[55] *Pastor,* XL, p. 321.
[56] *Ibidem,* p. 332.

бів старовини. Каравани возів забирали до Франції скарби культури й штуки, а кримінальні злочини стали щоденним явищем у Римі.[57] Як колись німці, тепер французи зруйнували Рим тотально.

7. Смерть Пія VI на вигнанні

Хворий папа-скиталець був вивезений поза кордони своєї держави і задержався в манастирі авґустиніян в Сієні, куди почали приходити численні відвідувачі з виявами своєї любови до нього. Папа жив там три місяці зданий на милостиню людей.[58] Навіть у таких важких обставинах він керував Церквою та вів дипломатичну акцію в її обороні. І це стало причиною, що ген. Сан Сир зажадав від князя Тосканії вислати папу до Сардінії, а Париж почав переговори з Мадридом в цілі перенесення папи до Еспанії. 26 травня 1798 року папу перевезено до манастиря картузів у Чертозі біля Флоренції.

Передбачаючи всякі можливості, папа по нараді з кардиналами, 13 листопада проголосив конституцію, якою реґулював справу конкляву по його смерті. Конкляв мав скликати і місце призначити декан Колеґії Кардиналів з трьома або чотирьома кардиналами, а вибір нового папи мав відбутися без звичайних церемоній на території котроїнебудь католицької держави більшістю двох-третіх голосів зібраних там кардиналів.[59] І, хоч здоров'я папи погіршувалось, його численні письма свідчать, що він не думав про свою особисту долю, але про страждання людей.

Франція рішила перевезти папу до Каліярі на Сардінії, хоч лікарі вважали це неможливим з уваги на поганий стан його здоров'я.

Врешті, казали йому виїхати в Парму й це він вчинив, кажучи: « Хай діється воля Божа! » 28 березня 1799 року він подався в дорогу,[60] але під час переїзду через Апеніни лежав уже в гарячці. Папі не було дозволено жити в Пармі, бо з Парижа одержано наказ відставити його до Торіно, мимо паралічу всього тіла. У супроводі далекого відгомону австрійських гармат, що били по французах, папу перенесли через річку По і 30 квітня в Альпах він вступив на французьку територію, де задержався в Бріянсоні, як в'язень-закладник французького уряду. 28

---

[57] *Rinieri, I,* Il Caporale Trasteverino, Roma, 1904, pp. 76 seq, 142, 469, 480-488.

[58] *Baldassari,* Geschichte der Wegführung und Gefangeschaft Pius VI, Tübingen, 1894, pp. 233 seq.

[59] *Bullarium Rom. Cont.,* VI (3), p. 3097; *cf. Baldassari,* p. 280.

[60] *Ibidem,* p. 327.

червня від папи забрано друзів його подорожі й перевезено до Ґренобль, а по трьох тижнях завезено туди його самого. Він був немічним інвалідом, зданим на виключну поміч своїх приятелів: Спіноли, Карачіолі, Маротті й Бальдасаро. Останній списав докладно всю недолю папи скитальця. 14 липня папу перевезено до Валенса та уміщено в старому будинку, посередині цитаделі, в якій не було вікон ані дверей. Папа не прийняв великодушної пропозиції еспанського короля, що був готовий взяти на себе всі кошти його удержання, кажучи: « Ми не можемо продавати душу, щоб жити кілька днів довше ».

Щодня папа слухав св. Літургію, дещо читав і молився, а ввечері відмовляв чотки спільно з своїми приятелями. 18 серпня він після судорогів запав у напівпритомний стан, що тривав аж до 27 серпня, коли попросив дати йому св. Причастя і вбрати його в священичу одежу та, ясним і виразним голосом говорив Ісповідь віри. Після цього папа зробив свою останню волю, якої виконавцем назначив монс. Спіну, який уділив йому св. Масловсвяття.[61]

29 серпня папа вмер, молячись: « Отче, прости їм, — та трикратним піднесенням св. хреста, якого держав у своїй руці, благословив своїх переслідувавчів і ворогів. Смерть захопила Пія VI на 25-му році його понтифікату, дотепер найдовшого від часів св. Петра. Його тлінні останки були забальсамовані в прияві французьких урядовців і зложені в оловяній та горіховій домовинах. Серце і внутренності зложено окремо в оловяній урні. Похоронний обряд відбувся в каплиці цитаделі, а по наказу Наполеона 30 січня 1800 р. тіло папи похоронено з військовими парадами на цвинтарі св. Катерини.[62] Чергового року, як був підписаний конкордат Наполеона з Петровим Престолом, тлінні останки папи Пія VI перевезено через Марсель, Ґеную, Пізу, Сієну в Рим і там його наслідник, папа Пій VII, відслужив приписані похоронні обряди.

Мистець Канова викував Пієві VI пам'ятник, що й досі стоїть в соборі св. Петра в сусідстві гробу першого папи, св. Петра.[63] Мистець зобразив папу, як він стояв на колінах із зложеними до молитви руками та з відкритою головою, а тіяра стоїть по його правому боці. Його обличчя звернене в сторону неба і в ньому можна бачити біль, терпеливість і довір'я в Бога.

---

[61] *Ibidem*, p. 450.

[62] *Poncet, Ch*, Pie VI a Valence, recueil de documents authentiques, Paris, 1869, pp. 214-218.

[63] *Pastor*, XL, p. 393.

Урну із серцем і внутренностями Пія VI, на просьбу єпископа Валенсу, Пій VII переслав до Валенсу, де вони спочивають досьогодні. В усіх місцевостях Франції, кудою було перевожено урну, мимо ще існуючої заборони служити католицькі богослужби, вітали церковні процесії. В дні 29-го березня 1803-го року урну перебрав єпископ Валенсу, кажучи: *Вернувшись до Риму, скажіть, що в Франції знову процвітає католицька, апостольська і римська віра з дуже гарними надіями на майбутнє.*[64]

Вічножива сила Христової Церкви в дуже короткому часі перемінила смуток і безнадію в новий тріюмф Божої правди на землі.

8. Пій VI боронить Українську Церкву перед насиллям Москви

Спроба папи Климента XIV наладнати справи Української Церкви в новій московській дійсності дорогою безпосередніх переговорів з Катериною II, як можна було сподіватися, не дала позитивного наслідку. Папський леґат Саґрамозо, щоправда, був на авдієнції в цариці, але в свому письмі до папи з дня 3-го грудня 1775 року цариця, поза загальними обіцянками дати всім католикам свободу, не дала ясної відповіді.

Натомість, вона обіцювала наладнати справи Церкви в безпосередніх переговорах з польським королем, а це рівнялося нулеві, бо всі добре знали, що король був її послушним знаряддям дарма, що в Варшавському договорі з 18-го вересня 1773 року вона взяла на себе зобов'язання дати повну свободу Церкві обох католицьких обрядів.

В 5-му артикулі згаданого договору було сказано, що « католики обох обрядів у відступлених цим договором провінціях задержують всі свої посілості і матеріяльні добра; а щодо релігійних практик їм буде залишений повний « статус кво », тобто, що вони матимуть повну свободу практикувати свою віру (культ) і свою дисципліну в усіх, і в кожній зокрема, церквах та посідати церковне майно, що в хвилині переходу під власть І.Ц.В. в місяці вересні 1772 року були в їх посіданні. І.Ц.В. і її наслідники ніколи і нічим не нарушать прав « статусу кво » римо-католицької віри ».

Московська віроломна цариця не дотримала клявзуль того торжественного міжнароднього договору.

В 1778-му році Києво-Галицьким митрополитом був обраний Лев III

---

[64] *Poncet,* pp. 298 seq.

Шептицький зі Львова. Папа Пій VI у своему листі до нього [65] заохочував його до витривалости на взір своїх славних попередників, доручаючи дбати про духовенство, що в тому часі в усій Європі переживало добу свого занепаду. В Українській Церкві ця справа ускладнювась ще і тим, що василіянські монахи, звані « чином прелатів », були спенетровані польськими духовними, наприклад, ігумен Прокіп Хмельовський, протоархимандрит Венедикт Терлецький, владика Іван Малаховський, протоархимандрит Стефан Мартишкевич, владика Михайло Стадницький, ітд. ітд. походили з латинського обряду. І маємо основу думати, що вони не принимали українського обряду з любови до нашої Церкви чи її народу та його минулого, а більше із особистих, матеріяльних спонук.[66]

---

[65] *Documenta*, II, nt. 830.

[66] *Theiner, A*, Die neuesten Zustände der katholischen Kirche beider Ritus in Polen und Russland seit Katharina II. bis auf unsere Tage, Augsburg, 1841, p. 275; *cf. Harasiewicz*, Annales Ecclesiae Ruthenae, Leopoli, 1862, pp. 893-895: ...« Nunc adducit auctor ex opere Theineri edito, Romae anno 1841, sequentia memoratu digna, quia ex archivio Romano et aliis publicis documentis desumpta: « Ecclesia unita non potuit non succumbere sub persecutionibus Rossiae, et attentione dignum est idpro eadem decertasse *solum clerum Ruthenum unitum saecularem. Hic clerus animatus spiritu Dei et addictione erga Sedem Romanam audaciter usque ad mortem decertabat.*

« *Basiliani vero curabant potius bona terrena quam religionem, Clerus saecularis sacrificabat suum peculium, preferebat carceres pro fide Catholica, multi vero Basiliani susceperunt Scisma propter conservanda bona monasteriorum. Inter clerum saecularem eminebant educati in collegiis Pontificiis Vilnensi et Leopoliensi. Nuntius Garampi dat testimonium perseverantiae et zeli cleri saecularis.*

« Basiliani antea zelantes, neglexerunt suam vocationem. Querebant favores cleri latini, exemptionem a jurisdictione Metropolitae et Episcoporum ruthenorum et predominium super clerum saecularem. Formatis duabus congregationibus S. Trinitatis et B.M.V. excusa iurisdictione episcoporum, occuparunt Basiliani fere exclusive omnes dignitates et beneficia amovendo ab eis clerum saecularem.

« Oppressio ex parte eorum ita perniciosa erat pro Ecclesia, ut Roma prohibere debuerit, ne parochias sibi in diocesibus Leopoliensi, Camenecensi et Premisliensi approprient. Basiliani rebellabant contra Episcopos, licet hi e medio eorum assumebantur. Benedictus XIV damnavit hunc abusum, et demandavit obedientiam Episcopis bullis « Inter plures » (1744) et « Super Familiam » (1750). Omnia bona ecclesiastica et eorum proventus occupabantur a Basilianis, qui ante omnia quaerebant ditari, negligendo cultum divinum; negotia spiritualia, et studendo delectamentis. Non curabant educationem cleri saecularis, et ex professo vehebant eum in ignorantia et ruditae.

« Distinctiores Basiliani erant origine Poloni, qui ex ritu Latino transierunt ad graecum, quem caeteroquin oderunt, ut tantum Episcopatus et Praelaturas occupa rent. Hi miscebant ritum latinum ritui graeco, et iuvabant latinos pertrahere Ruthenos ad ritum Latinum. Benedictus dedit aliquas bullas, castigando eorum negligen-

Під кінець XVIII ст. до Риму приходили вістки про загальний упадок василіянських ченців, а митрополит Лев III, що сам був василіянином, намагався якось цьому зарадити. В свому письмі до папи з 13-го березня 1779 року він стверджував цей невідрадний стан і явно писав про ламання дисципліни василіянськими ченцями.[67] І сливе перед самою своєю смертю він написав ще одне письмо з дня 12-го травня 1779 року, де писав про деяких василіян, що не питаючи згоди свого митрополита, робили старання перед світськими властями в цілі одержання високих церковних становищ.

І, можливо, що через його заходи після його смерти в дні 13-го травня 1779 року на Львівське владицтво не був уже іменований василіянин, але мирський духовний, о. крилошанин Петро Білянський, в дні 30-го жовтня 1779 року; він одержав папську диспензу від ухвал Замойського Синоду.[68]

---

tiam in educatione cleri, et occupationem bonorum ecclesiasticorum et dignitatum, oppressionem cleri saecularis, invectionem ceremoniarum latinarum in ritu, graecounitum, ignorantiam linguae gracecae (slavonicae) et librorum liturgicorum.

« Clerus Ruthenus easdem querelas contra Basilianos exposuit in comitiis an. 1776. Congregatione sua ex parte an. 1779 severissime reprehendit Basilianos. Summum damnum erat latinisatio (et conjuncta cum ea polonisatio) Ecclesiae unitae. In provinciis Ruthenis erigebantur scholae latinae, in quibus juventus Ruthena latinisabatur. Hac ratione contra expressam voluntatem Sedis Romanae latinisabatur nobilitas Ruthena. Populus mansit fidelis suo ritui, et avertebat se ab iis, qui ritum mutabant. Hac ratione Ecclesia unita in suis fundamentis conquassata ruere debuit. Quia solum nobilibus dabantur Episcopatus et Praelaturae, quum nobilitas ad ritum latinum descriverit, necesse erat inter latinos quaerere candidatos. Hi dedicerunt aliquo tempore in monasteriis Basilianis ritum, attamen saepe brevi solum tempore. Ad vota regis Pius VI constirit praelatum latinum Michaelem Stanniscki Episcopum Luceoriensem. Qualem autem influxum talis praelati ignorantis linguam et ritum habere poterat? Mox comparuerunt tristissime sequellae. Eodem tempore, quando Rossia omnibus viribus pessum dabat Ecclesiam unitam, remansit populus sine auxilio. Equidem nobilitas polonica protegebat unitos (non semper, imo opprimebat eos in favorem scismaticorum, uti scribit Brodowicz), sed fecit hoc magis ducta politicis consiliis.

« Si uniti haberent suam propriam nobilitatem potuissent sese salvare. Rossia non permittebat latinis protegere unitos, et praesentabat eos populo qua proditores. Auctor noster opponit id, quod non omnes Basiliani tale fuerint (sicut et Poloni loquntur, non omnes Polonos esse oppressores Ruthenorum et eorum Ritus, quum autem Rutheni quaerunt, qui ex Polonis favebat Ruthenis, tales nominari non possunt). Non negamus, fuisse forsitan bonos Basilianos, sed hi non sunt noti, neque aliquid prastare valebant ».

[67] *Theiner*, II, p. 567.

[68] *Harasiewicz*, p. 537; *cf. Acta S.C. de Prop. Fide*, ed. Welykyj, Romae, 1955, V, nr. 702, 1357, 1369, 1371; *cf. Documenta*, II, nr. 841.

Дня 23-го червня 1781 року архиєпископ Ясон Смоґожевський ізк Полоцька був обраний владиками та іменований папою на Києво-Галицьку митрополіію.[69] Він в цілі піднесення престижу мирського духовенства, перш за все, просив папу дати йому право наділити тридцять мирських, заслужених священиків із різних епархій митрополії золотими хрестами і таке право одержав [70] на пропозицію кардинала Стефана Борджі, секретаря Конґр. Поширення Віри. Крім того, в тому самому часі мирський священик, о. Михайло Примович, окремим бреве папи від 26 лютого 1782 р. був наділений рідкісним привілеєм носити єпископські відзнаки за свої великі заслуги, що їх поклав в обороні Церкви в Україні, сповняючи уряд Генерального вікарія Київського митрополита в часах важкого переслідування Церкви.[71]

Після обняття митрополії Ясодом Смоґожевським Полоцьк був опорожнений і цариця була згідна, щоб його обняв єп. Максим Рило з Холму, але він не чувся на силах, а може не хотів вдруге попасти в московську тюрму, тому відмовився прийняти номінацію, а митрополит переніс його до Перемишля.

Рогнівана цариця не зробила жадної номінації й установила в Полоцьку тимчасову Консисторію з наміром передати цю епархію православним. Вона запорядила, що в випадку смерти католицького пароха сама громада має рішати якого священика хоче: католицького чи православного. Натиск на греко-католиків був такий сильний, що чимало священиків і монахів, лякаючись ще більших репресій, зачали переходити під юрисдикцію латинського єпископа Сєстшенцевича. І, хоч були жонаті, він радо принимав їх до єдності із своєю епархією та дозволяв служити св. Літургію Золотоустого на неквашенім хлібі, а тільки слова освячення мали говорити по-латині.[72] Протест Пія VI проти такого надужиття власти не помагав. Це поглиблювало анархію, яку цариця хотіла використати для передання Полоцька православним.[73] Одначе, Пій VI пригадував їй мирові зобов'язання [74] і в своїй відповіді папі вона про те згадує.[75]

---

[69] *Ibidem*, nr. 832; *cf. Acta*, V, nr. 1360.

[70] *Documenta*, II, nr. 842.

[71] *Ibidem*, nr. 835.

[72] *Amman*, op. cit., p. 443.

[73] *Loret, M*, Kosciol Katolicki a Katarzyna II. 1772-1784, Warszawa-Krakow, 1910, p. 169.

[74] *Theiner*, op. cit., p. 296.

[75] *Ibidem*, p. 289.

Не осягнувши своєї цілі цією дорогою, Катерина II рішилась на довшу, окружню дорогу: вона задумала піднести латинську епархію в Могилеві до ряду митрополії і дати Сєстшенцевичеві більші права і можливість ще більше руйнувати католиків східнього обряду.

Апост. нунцій Аркетті рапортував 22 березня 1781 року, що в заміну за згадане піднесення Могилева цариця готова дати свою згоду на обсаду Полоцька.[76] Вона погрожувала, що в випадку відмови папи вона готова заснувати Католицьку Національну Церкву для всіх латинників свого царства, а водночас заборонить їм мати якінебудь зв'язки з Римом.

За радою нунція папа згодився говорити про те, але цариця своїм указом від 26 січня 1782 року самовільно проголосила Могилів митрополією і так папа був заскочений доконаним фактом. Тепер нунцій одержав доручення говорити з московським амбасадором Штакельберґом про Полоцьк разом з Могилевом. Він мав заявити, що єпископ Могилева є в Римі « небажаною особою », тому мав пропонувати його єп.-пом. Беніславського на латинського екзарха Московії. Цариця не згодилась і тепер папа пропонував вислати в Москву свого леґата для особистих переговорів з нею.[77]

Апост. нунцій Аркетті був іменований леґатом і виїхав у Москву, де був прийнятий царицею. Вислідом розмов було піднесення Могилева до ряду архиєпископства « ін партібус », 26 квітня 1783, а єп. Сєстшенцевіч одержав палліюм, разом з правом візитувати всі латинські церкви в Московії. Це рішення нунцій перевів у дійсність 8 грудня 1783 р., а папа в своему листі до французької королеви, Марії Антонети, висловився, що це мусів вчинити для уникнення більшого зла.

26 грудня 1784 р. на архиєпархію в Полоцьку цариця іменувала предсідника Консисторії, вл. Гераклія Лісовського, і так справа знайшла своє тимчасово, задовільне закінчення. На просьбу цариці папа іменував нунція Аркетті кардиналом, а сам король Станислав Понятовський передав йому червоного капелюха. Одначе, її просьбу іменувати єп. Сєстшенцевіча кардиналом папа, покищо, зіґнорував.

Для православних, що в 1785 році мали в Польщі 94 парафії, цариця іменувала владикою архимандрита Віктора Садковського із Слуцька, призначивши йому повне удержання з державної каси.[78] Польський

---

[76] *Loret*, p. 291.

[77] *Theiner, A*, Documents, pp. 233, 443; *cf. Loret*, pp. 175, 182.

[78] *Likowski*, Historia Unii, p. 146.

король, щоб вийти з честю з такого вмішування в справи своєї держави, вимагав від Садковського присяги вірности, але цей відмовився це вчинити, мовляв, він уже склав таку присягу цариці. Усе ж таки, Катерина II казала королеві прислати бажану ним формулу присяги до Петербурґа і там вона була цензурована, але після її зложення Садковський заховав вірність цариці, бо впродовж двох років « навернув » 330 білоруських церков з католицтва до православ'я.[79]

По смерті митр. Ясона Смоґожервського 1788 року його наслідником на Києво-Галицькій митрополії став вл. Теодосій Ростоцький (1788-1805), що від квітня 1785 року був Холмським владикою і митрополичим коадюром. Він своїми промовамн, письмами і прикладом підтримував своїх суфраганів в тяжких обставинах і дуже гостро виступав проти зміни обряду.

Саме в тому часі в Варшаві радив т.зв. Чотиролітній Сойм (1788-1791), що заохочуваний письмами папи,[80] признав Українській Церкві всі права, напр. владики мали засідати в Сенаті, а самовільна зміна обряду мала вважатись зрадою державі. Вислідом Сойму було схвалення Конституції 3-го травня 1791 року. Одначе, це стало причиною створення промосковської, т.зв. Тарґовіцької Конфедерації, 14 травня 1792 р. під протекторатом Катерини II, яка змусила короля виступити проти згаданої конституції, бо її занадто ліберальні постанови могли були уздоровити внутрішні справи решти земель королівства, що не було понутру Москві. Таким чином, згадана конституція була знищена в зародку й ніколи не ввійшла в життя, залишившись паперовим документом доброї волі. Щогірше, вона була причиною другого розбору королівства, в якому взяли участь Москва і Прусія. Перша забрала Київщину, Браславщину і Поділля, а друга Данціґ, Торунь, Великопольщу й частину Мазовша.

Цей другий розбір був санкціонований договором у Гродні, 13 липня 1793, що ґарантував новозайнятим територіям повну свободу й усі права.

Для нас цікавим є 8-ий Артикул цього договору, яким цариця заприсягнула, що: *Католики обох обрядів, які на основі 2-го Артикулу цього договору переходять під володіння Ї.Ц.В. всієї Росії, будуть не лише спомагані цілим русским царством у їх повному і свобідному визнаванню цілости своєї віри, але, як каже 2-ий Арт., на всіх відступлених територіях буде строго задержаний стан їх посідання. Ї.Ц.В. всієї*

---

[79] *Ibidem*, p. 148.

[80] *Pii VI PP*, Epistolae, IV, 5 Septembris 1788, ASV, fol. 185, 197.

Россії на основі цього в імені своєму, своїх нащадків і наслідників, — згаданим католикам обох обрядів, невідклично ґарантує по вічні часи свобідне користування їхніми привілеями, посілостями і церквами, — свобідне захованння культу і дисципліни, як і всіх прав, зв'язаних з релігійним культом, і заявляє від себе і за своїх наслідників: ніколи не висувати претенсій до права зверхности над римо-католицькою вірою обох обрядів у всіх провінціях, що на основі цього договору переходять під її зверхність.[81]

Якби вищеприложену ґарантію склала якась европейська, цивілізована держава, то не було б чого лякатись за долю українських і білоруських християн. Москва, що вже передтим ламала односторонно « вічні договори » з Польщею, і цим разом уважала згаданий артикул паперовим. Його ціллю було заспокоїти західню опінію, занепокоєну повторним нападом на суверенну державу.

Внутрі ж тієї держави, особливо на українських територіях, почалось нищення Української Католицької Церкви, з фізичними тортурами духовенства включно. Такі варварства практикувалися там уже й досі, але після договору в Гродні вони зачались з подвійною силою.

Перш за все, 1793 року в Петербурзі відбулась таємна нарада під проводом міністра Олексія Пушкіна з участю грека Євгена Булґаріса з Корфу,[82] що піддав цариці думку засновувати внутрі українських католицьких парафій православні місії і відривати насильно людей від єдности з Римом. Начальником « місіонерів » був іменований вл. Віктор Садковський, що був піднесений до достоїнства архиєпископа Мінська. Держава формально призначила на цю ціль « пособіє » в сумі 20 тисяч рублів річно, а водночас поставила до диспозиції згаданого владики всю московську окупаційну армію.

Скоро ця акція перемінилась у московські карні експедиції, а сам Садковський у своему посланні від 26 травня 1794 року, заадресованому до українського духовенства і мирян, взивав їх до негайного новороту « до віри Її Царського Величества », мовляв, унія була накинена українцям силою.

І коли в якійсь парафії московським солдатам пощастило залякати кількох людей і приєднати їх до православ'я, звідти насильно усувано каролицького духовного, а на його місце приходив православний.

Для скоординування і ще більшого посилення тієї « місії » цариця

---

[81] *Theiner*, Zustände, p. 306; *cf. Pelesz*, II, pp. 583 seq.

[82] *Theiner*, p. 307.

заснувала православні епархії в Полоцьку, Мінську, Луцьку та Могилеві для противаги католицьким.[83] Одначе, і ця робота йшла дуже пиняво, напр. на Поділлю Львівський владика Петро Білянський запорядив, щоб навіть після відібрання церков москалями відправляти мирянам богослужби в приватних домах і люди масово брали в них участь.

Генерал Шереметєв заборонив ці відправи, проти чого безуспішно протестував владика Білянський.[84] Він заснував дві Консисторії: одну в Кам'янці, а другу в Барі, і це в великій мірі причинилось до того, що в Україні Католицька Церква держалась аж до третього розбору королівства, спричиненного краківським повстанням Тадея Косцюшка 1794 року. Повстання закінчилось битвою під Мацейовіцами, в якій ген. Ферзен схопив Косцюшка в полон, а ген. Суворов зайняв передмістя Варшави, Прагу, і король скапітулював. Він абдикував і переїхав жити в Петербурґ, а королівство було дорешти розібране.

Москва забрала Литву, Курлянди, решту Білорусі і Волині; Пруссія забрала Білостоцьку округу і Варшаву; Австрія ж зайняла Краків, Люблин і Холмщину та решту Галицьких земель, опираючись на тому, що вони належали колись до Галицько-Волинського королівства.[85]

Ще того самого року появилося кілька указів цариці, що запоряджували всім, хто після 1595 року пішов під зверхність Риму, тепер мав вернутись до « Матірної Московської Церкви ». Від українських католиків насильно забирано церкви, так що ще того самого року указ цариці « радісно » сповіщав, що 2.300 українських католицьких церков « добровільно возсоєдинились з Матірною Московською Церквою ».[86]

Всі українські католицькі епархії, включно з Київською митрополією, були скасовані, а українську католицьку ієрархію, разом з митр. Ростоцьким цариця послала « на відпочинок » з наказом забиратись якнайшвидше з української землі. Митр. Ростоцький одержав 6 тисяч рублів пенсії і переїхав жити в Петербурґ. Він умер 25 січня 1805 р.

Для повного знищення старовинної традиції Київської митрополії цариця на колоніяльний лад створила на окупованих землях чотири епархії: Подільську Волинську, Литовську і Білоруську.[87] Залишки українських католиків були підчинені архиєпископові Г. Лісовському з Полоцька.

---

[83] *Ibidem*, p. 306; *cf. Pelesz*, p. 586.
[84] *Harasiewicz*, pp. 835-838.
[85] *Amman*, p. 447.
[86] *Philaret*, Geschichte, p. 838; *cf. Pelesz*, II, p. 588.
[87] *Harasiewicz*, p. 838; *cf. Theiner*, Zustände, p. 313.

Таке тотальне знищення Католицької Церкви, всупереч прийнятому міжнародньому зобов'язанню, викликало в Европі велике враження. Папа Пій VI у свому письмі до Катерини II, 12 вересня 1795 року,[88] знову пропонував їй безпосередні переговори, але безбожна і неморальна послідовниця Вольтера, використовуючи замішання на Заході, викликані подіями у Франції, і не думала цим разом поступатися.

Таким чином, у наслідок терору і насилля з усіх 5 тисяч українських католицьких парафій Київської, Кам'янецької, Луцької та Володимирської епархій, у хвилині смерти цариці від удару апоплексії, 6 листопада 1796 року, залишилось католицькими стовісімдесят. Загально кажучи, в 1768-1796 роках Москва зліквідувала 9.316 католицьких церков та 145 манастирів в Україні й Білорусі. Це був жахливий балянс терору Москви на зайнятих територіях з католицьким населенням. Це було зламанням міжнароднього зобов'язання, яке вона взяла на себе, прирікши шанувати релігійну свободу Католицької Церкви обох обрядів.

Пій VI покликав до життя окрему конґреґацію кардиналів, що мала зайнятись справами Церкви в Московії, а католиків східнього обряду підчинив архиєпископові Гераклеві Лісовському в Полоцьку. Одначе, йому не вдалося нічого вчинити аж до смерти цариці, після якої між українським населенням Волині зачалися грізні повстання.[89]

Наслідником цариці став її син Павло I, культурніший і більш толерантний за свою маму, хоч і він був типовим сатрапом, напр. під час своєї коронації назвав себе « головою Церкви », чого не посміли досі вчинити Петро I, ані Катерина II. Усе ж таки, бувши жонатим із західньою княжною, Павло I присвоїв дещо із західньої культури, тому злагіднив церковну політику.

Папа Пій VI вислав у Петербурґ надзвичайного нунція Лаврентія Літту з широкими повновластями для упорядкування Кат. Церкви в Московії.[90] Але ще до його прибуття цар Павло I окремим указом дозволив ісповідникам вернутись із Сибіру додому та стягнув московських урядників із сконфіскованих церковних дібр на зайнятих територіях.

Нунцій Літта домагався реституції Київської митрополії з усіма її правами і суфраганіями, повороту засланих владик до їхніх епархій і заведення повної релігійної толеранції згідно з підписаними міжнародніми договорами. Цар годився, але св. Синод спротивився і, на пре-

---

[88] *Documenta*, II, nr. 865.

[89] *Amman*, p. 458.

[90] *Theiner*, op. cit., p. 461; *cf. Pierling*, V, pp. 202, 219.

великий жаль, горевісний Сєстшенцевіч, що мріяв стати « латинським папою Московії », піддержав Синод. Павлові I не доставало сили, щоб перевести свій плян у життя.[91] І так через упертість кількох людей « час відлиги » не приніс релігійної толеранції в державі. Усе ж таки, цар здержав переслідування, хоч православні владики дальше візитували українські католицькі парафії і прозивали їх членів « уніятами ».

Пій VI на пропозицію нунція [92] підчинив архиєпископові Гераклеві Лісовському: Смоленськ, Мстислав, Могилів і Вітебськ, давши йому еп.-помічника. Була також відновлена Луцька епархія і до неї прилучено: Волинь, Поділля і Київщину, а владикою був іменований Стефан Левинський, що був ув'язнений Катериною II, а тепер жив у Почаєві. Він також одержав єп.-помічника. Папа відновив епархію в Бересті, а владикою іменував Йосифа Булгака, що дотепер владичив у Турові-Пинську. Він мав жити в Жировицькому манастирі; і він одержав єп.-помічника.[93]

Католикам східнього обряду, що попали під Прусію, 3-го березня 1798 року, папа заснував нову епархію з осідком у Супрасльському манастирі,[94] і її першим владикою був архимандрит Теодосій Вислоцький,[95] а по його смерті наслідником був іменований о. Духновський, що вмер ще перед своєю висвятою. 1807 року ця епархія була прилучена до Берестейської.

З подихом свободи в Московії українські католики відібрали більшість своїх церков і манастирів, пограбованих Катериною II, але епархіяльних дібр не вдалося відібрати,[96] хоч домовлення царя з нунцієм включало реінституцію всіх дібр, що були власністю католиків обох обрядів. Натомість, цар Павло I пропонував папі Пієві VI перейти жити в Москву;[97] як також намагався перебрати під свій протекторат Лицарів св. Івана з острова Мальти, яку зайняв був Наполеон у червні 1798-го року, але на те не погодовся нунцій, бо не мав у тій справі повновластей від папи. Підступний Сєстшенцевіч використав це і почав леститись цареві і так знову дійшов до давнього впливу. Спочатку 1799 року папа написав цареві листа, в якому не годився, щоб цар перейняв на себе

---

[91] *Pastor*, XXXIX, p. 175.
[92] *Theiner*, loc. cit.
[93] *Pelesz*, II, p. 592.
[94] *Documenta*, II, p. 592.
[95] *Pelesz*, II, p. 596; *cf. Documenta*, II, nr. 868.
[96] *Theiner*, p. 462; *cf. Mercati*, pp. 538-539.
[97] *Theiner*, p. 361.

протекторат над Орденом Лицарів св. Івана. У відповідь на те цар, за порадою єп. Сєстшенцевіча, якого іменував головою всієї Католицької Церкви в Московії, казав нунцієві покинути Петербурґ.

Генерал Суворов, що був висланий з військом до Італії для боротьби проти Наполеона, мав з собою царське письмо з просьбою іменувати Сєстшенцевіча кардиналом. І тепер, на предложення нунція, для заспокоєння царя, папа надав згаданому прелатові право носити кардинальську пурпуру, але без формальної номінації, а вже сам Сєстшенцевіч придумав собі титул: « Леґатус натус Санкте Седіс ».

Цар Павло І був удушений у час палатнього заговору в ніч 11/12 березня 1801 року, в якому був вмішаний його син Олександер І, що став його наслідником (1801-1825). Зробимо тут загальну замітну, що 1.388 з'єдинених парафій, 91 манастирів і 1,398.478 мирян, які були проголошені неіснуючими в Московії, були тепер врятовані для Церкви.[98]

9. Натиск латинників і спроба відчищування обряду

Закінчуючи оці міркування про події в Україні в часах папи Пія VI, відмітимо, що з численних письм Конґр. Поширення Віри виходить, що навіть у тих важких часах латинізаційні практики не перервалися.[99] Польські монахи, напр. домініканці і кармеліти, принимали до себе наших юнаків,[100] але Конґр. настоювала, щоб декрет Урбана VIII був захований.[101]

Деякі латинські єпископи, напр. Фелікс Шанєвський з Холму чи Стефан Рушєвський з Луцька, цього не слухали. Останній відбув свій Епархіяльний Синод, що його ухвали мали на цілі понизити Українську Церкву, тому українські владики протестували в Римі.[102] Єп. Шембек з Холму знову робив намагання візитувати українські парафії і стягати з людей десятину,[103] тому проти цього успішно протестував митр. Атанасій Шептицький. Конґр. видала гостру заборону латинським єпископам вмішуватись у справи Східньої Церкви та перетягати її людей до латинського обряду, підкреслюючи, що свій обряд покидають тіль-

---

[98] *Ibidem*, pp. 344, nr. 100-102.

[99] *Litterae S.C. de Prop. Fide*, ed. Welykyj, Romae, 1954, II, nr. 848, 890, 921, 922, 923, et 960.

[100] *Ibidem*, III, nr. 1285, 1309-1310.

[101] *Ibidem*, nr. 1352, 1362.

[102] *Ibidem*, III, nr. 1475; IV, 1529, 1538; II, nr. 1442.

[103] *Ibidem*, II, 1185, 1203.

ки безкорисні дезертири, які ввійшли в конфлікт із своїми владиками і тікають від кари. В спорі вл. Лева Шептицького з латинським єп. Сераковським з Перемишля папа взяв у свою оборону українського владику.[104] Конґреґація уневажнила чернечі обіти тих ченців, що самовільно прийняли латинський обряд [105] та запорядила начальникам францішканців і кармелітів не принимати до себе юнаків іншого обряду.[106]

З письма Конґр. до нунція Євгена Вісконті, 24 вересня 1763 р., виходить, що сам король просив папу здержати шкідливу державі латинізаційну акцію польських духовних. Це головно діялося в Полоцькій епархії, де сильно натискали москалі на греко-католиків і силували їх зривати єдність із Римом. Конґр. дала повну піддержку архиєп. Смоґожевському, напр. знесла заборону латинського єпископа Лінцевського з Луцька проголошувати своїм вірним не ходити до сповіді до українських церков.[107]

В другій половині XVIII ст. наша Церква опинилась між польським ковадлом і московським молотом і через такий подвійний натиск вона тратила чимало людей у користь обох своїх гонителів.

Типовим прикладом дезерції може бути владика Яків Горбацький з Пинська (1785-1793), про що довідуємося з письм Конґреґації.[108] Він просив у Римі дозволу вернутись до латинського обряду, мотивуючи своє прохання тим, що бувши латинським духовним він вступив до василіянського чину і тільки з послуху своїм наставникам був змушений прийняти східний обряд. Тепер його мучило сумління, бо не знав руської мови, літургічних рубрик ані дисципліни Східньої Церкви. На запит: чому він погодився стати архимандритом і єпископом, він відповідав, що його брат, вл. Гедеон Горбацький з Пинська, також був василіянином і заохочував його принимати ці достоїнства. Одначе, писав владика Яків Горбацький, він виконував всі свої літургічні функції та церемонії за латинським обрядом аж доки не став архимандритом у Махорові, а згодом владикою в Пинську. Він не міг вияснити, чому аж після восьми роках владицтва почало мучити його сумління з приводу повної ігноранції звичаїв і дисципліни Східньої Церкви, яку він у тих важких часах покидав.

---

[104] *Ibidem*, IV, nr. 1998.
[105] *Ibidem*, V, nr. 2033, 2034.
[106] *Ibidem*, V, nr. 2033.
[107] *Ibidem*, V, nr. 2134, 2447, 2471, 2472, 2480.
[108] *Acta*, V, nr. 1402 – 16 Augusti 1793.

Можна думати, що це не був відірваний випадок, тому між василіянами і владиками, що з них рекрутувалися, створилась сильна опозиція проти латинізаційних практик деяких монахів. Архиєпископ Гераклій Лісовський з Полоцька (1784-1809) звертався до Риму з пропозицією реформи й очищення обряду, бо до нього закралися небажані латинські практики без жадної апробати вищих властей.[109] Він покликався на папів Урбана VIII і Венедикта XIV, що забороняли самовільну зміну в обрядах. Він казав, що в нас стільки церемоній, скільки евхологіонів. І ця обставина була причиною нападу Сенату та Царської Ради на нашу Церкву, тому архиєпископ Лісовський домагався негайного очищення обряду і повороту до давніх традицій.

У відповіді Конґр. видно, що в Римі не мали нічого проти очищення обряду, але було застереження, щоб це зробити на Синоді Владик, інакше це до цілі не доведе; навпаки, ще більше пошкодить справі. Архиєп. Лісовський просив також повновластей диспензувати від деяких свят, коли був обов'язок вислухати св. Літургію. Він подавав такі обов'язуючі свята: Різдво Христове, Обрізання ГНІХр, Богоявлення, Воскресіння Христове, Вознесіння, Зшестя Святого Духу, Переображення і Воздвиження Ч. Хреста; такі Богородичні празники були обов'язуючими: Різдво Матері Божої, Покров, Вхід у Храм, Зачаття Анни, Стрітення, Благовіщення та Успення. Із празників святих обов'язуючими були: Різдво Івана Хрестителя і св. Миколи, що був покровителем Русі. Від інших просив диспензи.

Дещо відмінною була просьба владик, Симеона Млодовського з Володимира, Порфіра Важинського з Холму, Стефана Левинського з Луцька, Арсена Гловинського з Берестя та архимандрита Флоріяна Корсака з Дубна, — зібраних на Синоді в Дубні, 22 лютого 1794 року. Вони просили папу [110] скасувати такі свята: Трьох Святих, Юрія Влмч., Апост. Івана, Перенесення мощей св. Миколи, св. Михайла, св. Іллі, Зачаття Анни, св. Пантелеймона, Вхід у Храм, св. Стефана, Світлий Вівторок, Третій день Зшестя Святого Духу та Сострадання Богородиці.

Конґреґація не дала своєї згоди, бо ці свята були затверджені на Синоді в Замісті, тому треба рішення іншого Провінціяльного Синоду, щоб поробити такі зміни. Після докладних студій справи реформи обряду Конґр. заборонила йти за московським служебником і подала такі обов'язуючі свята:

---

[109] *Ibidem*, V, nr. 1389, 18 Mai 1187; *cf. Solowij, M, M, OSBM*, De Reformatione Liturgica Heraclii Lisowskyj, Archiepiscopi Polocensis, Romae, 1950.

[110] *Acta*, V, nr. 1403 – 16 Junii 1794.

а) *неподвижні*: Обрізання ГНІХр, Богоявлення, Стрітення, Благовіщення, Перенесення мощей св. Миколи, Різдво Івана Хрест., Петра і Павла, Переображення, Успення Богородиці, Усікновення Ч. Глави Івана Хрест., (як випаде в неділю, то без посту), Різдво Богородиці, Воздв. Ч. Хреста (піст навіть у неділю), св. Івана Апост., Покров Богородиці, Вхід у Храм, св. Миколи, Різдво Христове;

б) *подвижні*: Воскресіння за законом два, а за звичаєм три дні, Вознесіння, Зшестя Святого Духу два дні.[111]

Щодо різниць у текстах св. Літургії Конґр. відповіла, що вони могли зайти при перекладах на слов'янську мову. Зрештою, самі греки, як це довів Яків Ґоар, відбігли від старовинного тексту св. Літургії.[112] Конґр. ствердила, що слов'янські книги Ставропиґійського Інституту у Львові були згідні з грецькими текстами, бо це Товариство мало зв'язки з Царгородом і його редактори добре знали грецьку й слов'янську мови. Щоправда, счасом тут-і-там пропускано чи додавано дещо з конечності і вимог обставин, напр. читана Літургія, служення більше Літургій при одному престолі в одному дні, або влаштування більше престолів ув одній церкві тощо, усе це, як вияснював архимандрит Важинський, було вчинено для піднесення побожності християн, бо для тієї цілі від початку Церкви були призначені всі обряди. Конґр. не мала нічого проти реформи обряду, але остерігала, що всі ті зміни апробував Синод у Замісті, тому все це можна справити на іншому Синоді. Інакше цього не вільного робити, бо це заохотить ворогів до ще більшого натиску.

Акція архиєп. Сестшенцевіча і натиск царських урядників спричинили переполох і втечу слабовільних людей до латинського обряду, напр. митрополичий прокуратор в імені всіх владик урґував в Конґр., щоб здержати таку самовільну дезерцію монахів до лат. обряду, а особливо тих, що скінчили закордоном студії.[113] Щоправда, у часах Павла I та Олександра I в Московії настала частинна релігійна толеранція, але переслідування Катерини II завдали нашій Церкві такий сильний удар, що він захитав її внутрішню рівновагу.

---

[111] *Ibidem*, V, nr. 1391.

[112] *Goar, Jacobus*, Euchologion sive Rituale Graecorum, Parisiis, 1647 (Venetiis, 1730).

[113] *Acta*, V, nr. 1412 – 12 Mai 1802.

249. Пій VII (1800-1823)

1. Родинний дім. Студії. Перші запорядки

Людовик Варнава Микола К'яромонті, син графа Сціпіона і маркізи Іванни Кіні, уродився 14 серпня 1742 року в Чезені.[114] Початкові науки покінчив у Равенні і на 16-ому році свого життя постригся в ченці в манастирі бенедиктинців Санта Марія дель Монте в родинній Чезені, 20 серпня 1758 року, прийнявши чернече ім'я – Григор.

По скінченні богословських і філософських студій він був учителем в Колеґії свого чину в Пармі та в манастирі св. Калікста в Римі, саме вчас понтифікату Пія VI, що був приятелем родини К'яромонтів. Отець Григор був ігуменом того манастиря, а 1782 року був поставлений у сан єпископа для Тіволі. Після трьох років владицтва, 14 лютого 1785 року, він був перенесений до Імолі та креований кардиналом. Там застала його вістка про смерть Пія VI у французькому полоні.

Під час владицтва в Імолі кардинал К'яромонті здобув собі розголос ревного і милосерного пастиря, що щедрою рукою помагав французьким священикам — скитальцям. Він мав звичай роздавати вбогим половину свого доходу з епархії, так що дуже часто після заплачення адміністративних видатків він залишався без засобів до життя, напр. на кошти подорожі до конкляву по смерті Пія VI він мусів позичити гроші.[115]

Під час окупації Церковної Держави французькими військами чимало італійських духовних, а в тому єпископів, втікли перед ними, але кардинал К'яромонті не покинув свого місця.

На саме Різдво Христове 1797 року він виголосив проповідь, в якій між іншим говорив так: « Християнство є правдивою свободою, але свобода є щось більше від розкладу суспільства й анархії, що перемішують добро із злом. Правдива свобода будує мир і щастя, а мир є донькою громадського порядку, який є там, де є послух владі. Отож, католицька віра навчає, що противитися владі означає противитись Богові. – Демократичний устрій, заведений тепер між нами... не противиться згаданим мною принципам; він не є проти Євангелії; навпаки, він вимагає сильних чеснот, які можна набути лише в школі Ісуса Христа. « Наші часи вчинять нас добрими християнами і добрими демокра-

---

[114] *Encyclopedia Britannica*, XVII, pp. 982 seq; *cf. Pistolesi, E*, Vita del Sommo Pontefice Pio VIII, Roma, 1824-30, pp. 9 seq.

[115] *Nielsen, F*, op. cit., I, p. 192.

тами. – Упокорімось перед пляном Божого Провидіння. Не думайте, що католицьку віру не можна погодити з демократичною формою правління; як ви є християни, будете добрими демократами. Наслідуйте послух і покору нашого Спасителя і підчиніться законам і законній владі ».[116]

Такої бесіди ще ніхто не чув в Італії, а Наполеон довідавшись про неї, назвав її « якобінською бесідою ». Вже цей епізод свідчить про політичний реалізм кардинала К'яромонті, що скоро відчув духа нових часів, які народжувалися в Європі під впливом французької революції. Своїм політичним реалізмом він хотів приготовити свою кошару на нові часи, дарма, що тоді такі кличі й ідеї не були в Церкві популярні.

Пій VI запорядив окремою конституцією, щоб слідуючий конкляв для вибору його наслідника відбувся на території невтральної держави, де збереться найбільше кардиналів і де декан кардинальської Колеґії призначить.[117] Декан кардинал Альбані перебував на території Неаполя і звідти з десятьма іншими кардиналами протестував проти окупації Церковної держави французами і проти ув'язнення Пія VI. В дні 31 грудня 1798 р. він запорядив, щоб кардинали виїхали з Неаполя до Венеції і там застала їх вістка про смерть папи. Тепер кард. Альбані запросив решту кардиналів прибути в Венецію в цілі відбуття конкляву.

Була думка відбути його в Римі, зайнятому неаполітанцями, бо Наполеон був тоді в Єгипті, а австро-московські війська прогнали французів з Італії. Одначе, через спротив австрійського амбасадора, барона Туґута, кардинали рішили відбути конкляв у Венеції.[118] Відбувши в днях 23/30 листопада 1799 р. приписані похоронні обряди Пія VI, вони 1-го грудня ввійшли до конкляву. Секретарем був обраний видатний кардинал Ерколє Конзальві,[119] який офіційно повідомив католицьких володарів про смерть Пія VI, а в тому й московського царя Павла I. На пропозицію австрійського цісаря Франца II, що дав на цілі конкляву 24 тисячі дукатів, він відбувся на острові в манастирі венедиктинців св. Юрія « більшого ». Цікаво, що з огляду на своє вбозство деякі кардинали одержали матеріяльну допомогу від протестантських володарів, напр. Данія офірувала кардиналові Борджя одну тисячу лівр

---

[116] *Ibidem*, p. 210; *cf. Napoleon*, Memoires, ed. Montholon, Paris, 1825, II, p. 42.

[117] « Quum nos superiore anno » – 13 Novembris 1798, in Bullarium, X, p. 175.

[118] *Nielsen*, p. 192; *cf. Schmidlin, J*, Papstgeschichte der neuen Zeit, München, 1933, I, pp. 18 seq.

[119] *Ranke, L, von*, Historisch-biographische Studien, Leipzig, 1877, pp. 11 seq.

річної допомоги, а Англія давала кардиналові Йорку чотири тисячі фунтів.

На конкляв зібралося тридцять чотири кардинали й по можності заховали приписи церемоніялу. Між ними діяли три течії: а) проавстрійська з кард. Антонеллі в проводі, а її кандидатом був кардинал Олександер Маттеї з Феррари; б) проримська з кардиналом Браскі в проводі, якої кандидатом був кард. Беллісомі з Чезени, бувший нунцій до Португалії.[120] Решту електорів називано « Волянті », тобто безпартійні, що були за відзисканням всіх прав Петрового Престолу, і до них належали видатніші кардинали.

Під час першого голосування кардинал Беллісомі одержав вісімнадцять голосів, але він не мав симпатій у Відні, тому кардинал Альбані аж до 12 грудня ждав на приїзд цісарського представника і потім попирав кардинала Маттеї, але цей без піддержки « волянтів » не мав надії на вибір, який затягався. Врешті, кардинали Морі й Руфо висунули кандидатуру ліберального кардинала К'яромонті, що досі вмів пристосуватися до нових обставин, витворених французькою революцією, тому сподівалися, що він знайде найкращу дорогу до відзискання поваги папів, захитаної французькою революцією, та поведе Церкву в нових обставинах до її повного відродження. Його кандидатуру піддержали кардинали Браскі й Антонеллі, а секретар Конзальві вміло повів справу, так що кардинал Кяромонті був обраний на папу 14 березня 1800 року. По короткій надумі й молитві він дав свою згоду і прийняв ім'я – Пій VII, та 21 березня був коронований в манастирській церкві св. Юрія в Венеції. 28 березня він відбув там свою першу Консисторію, а 15 травня опублікував свою першу енцикліку.[121]

Новий папа тілом був невеличкий, але замолоду заправлений до трудів своїм аскетичним життям, тому зараз же постановив якнайскорше дістатися до Риму. Він вибрався кораблем до Пезаро і через Фано, Сініґалію, Лорето й Анкону сухопутньою дорогою 3 липня 1800 р. він прибув до Вічного Міста. Населення вітало його ентузіястично, а генерал Населлі в імені короля Фердинанда IV з Неаполя передав папі місто. Папа іменував здібного секретаря конкляву, кардинала Конзальві своїм секретарем Стану бо сам, маючи природню склонність до контемпляції і привикши до чернечого життя, оцінював всіх людей і всі справи з сто-

---

[120] *Seche, L,* Les origines du Concordat, Paris, 1894, II, p. 2; *cf. Schmidlin,* op. cit., I, p. 18.

[121] *Memoires du Cardinal Consalvi,* ed. Chretineau-Joly, Paris, 1866, pp. 1 seq.

рони християнського милосердя і не визнавався на дипломатичних закрутах. Він звик був глядіти на всі справи з доброго боку, а в політиці така прикмета характеру не завжди була успішною, головно в неспокійних, воєнних часах, коли абсолютні володарі та їх дипломати часто уживали хитрощів і неправду.

Пій VII був нерішучий і боязкого характеру: опинившись в обличчі якоїсь ворожої затії чи події або нещастя, він тратив енергію і попадав у ляк, що на якийсь час паралізував його волю. Він мав дуже милу особовість, якою притягав до себе людей доброї волі, а часто навіть своїх ворогів.

У політичних справах, як згадано, Пій VII покладався на ради й опінію кардинала Конзальві, але інші важливі справи вирішував самостійно. У випадках, як кардинал Конзальві мав якісь переконуючі арґументи, папа зміняв своє рішення, але це траплялося рідко. На жаль, політичної інтуіції папи про народження нових часів кардинал Конзальві не розумів, бо з переконання був консерватистом і симпатизував в французькими роялістами, тому був упереджений до всього законодавства, злого й доброго, що його проголосили французькі республіканці.[122]

Для наладнання справ Церковної держави папа установив чотири конґреґації кардиналів: 1) провізоричної адміністрації, 2) привернення давніх порядків, 3) економічної реформи апостольського палацу і 4) заряду знаціоналізованими добрами. Папська булла « Пост діютурнус » з 30 жовтня 1800 р. запоряджувала конечні реформи курії і трибуналів.[123] Папа казав притягнути до співпраці також світських людей і наладнав харчеву, а передовсім монетарну справу. Старі гроші були стягнені з обігу, а вичекані нові, при чому вартість банкових ощадностей не була обнижена.

Для більшої економізації папа драстично обмежив видатки на вдержання своєї папської « родини » з 150.000 на 36.000 скуд. Що найголовніше, 24 березня 1804 року папа видав закон про поділ італійських лятіфундій, а через те піднісся життьовий рівень італійських хліборобів.[124]

---

[122] *Correspondance diplomatique et memoires inedits du Cardinal Maury,* ed. Richard, Lille, 1891, I, pp. 212, 278.

[123] *Bullarium Romanum,* XI, pp. 33 seq; *cf. Consalvi memoires,* II, p. 115; *cf. Pistolesi,* p. 92.

[124] *Schmidlin,* I, p. 38.

2. Конкордат з Наполеоном

Наполеон Бонапарте був іменований першим консулем і рушив походом в Італію, і Міляно було зайняте ще заки папа вернувся до Риму. Він видав наказ співати по всіх церквах гімн « Тебе Бога хвалим », як подяку Господеві за рятунок Італії від « схизматиків, єретиків і невірних », маючи на думці присутність московських та англійських військ в Італії, і співпрацю Венеції з турками.

У червні 1800 року Наполеон так промовляв до зібраного в Міляно духовенства: « Я хотів бачити вас тут зібраних, щоб висловити моє особисте почування, яке я маю до католицької, апостольської римської віри. Я є переконаний, що лише ця віра єдина може принести щастя в добре упорядкованій суспільності та покласти сильні основи під державу. Я вас хочу запевнити, що завжди буду берегти і боронити її всіми моїми силами. Вас уважаю моїми дорогими приятелями і заявляю вам тут: якби хтось важився не шанувати нашу спільну віру або показати непошану до ваших духовних осіб, такого вважатиму заколотником публічного спокою і ворогом загального добра. Такого каратиму дуже гостро і прикладно, навіть у конечності карою смерти. Є моїм бажанням, щоб християнська, католицька і римська віра була в цілості заховувана й публічно визнавана. Франції, що навчилася з нещастя, отворилися очі й вона визнала, що католицька віра є єдиною запорукою установлення спокою в часі забурень і може врятувати перед бурею. Тому вона знову привернула віру в свому нутрі. Як матиму нагоду говорити з новим папою, надіюся успішно усунути всі перешкоди, що стоять на дорозі до повного порозуміння Франції з головою Церкви ».

Якби Наполеон був тоді віруючою людиною, така заява означала б скоре відзискання прав Церкви, але він зробив її з політичних мотивів і для позискання симпатій італійців, потрібних йому до здійснення його дальших плянів. Наполеон в моральному значенні був володарем сильної руки, який силою ламав спротив, слабкі характери тощо, не знаючи границі власної любови ані самозадоволення. Щоправда, він мав у своему серці релігійний сентимент, але не був людиною глибокої віри. Він звик був говорити: « Будуть казати, що я папіст, але я ним не є; я був мохаммеданином в Єгипті; буду католиком для добра народу; я не вірю в релігії, а лише в ідею Бога ».[125]

---

[125] *Correspondance du Napoleon*, ed. Dupin, Paris, 1858, seq, VI, pp. 338 seq; *cf. Maury*, Memoires, I, p. 426; *cf. Consalvi*, I, 316 seq.

По своїй перемозі над австрійськими військами під Маренґо, 14 червня 1800, Наполеон став паном Італії, а мир з цісарем Францом II в Люневіль посунув границі Франції до Рену. Тепер Наполеон просив кардинала Мартиніяна запропонувати в його імені Пієві VII упорядкувати справи Церкви в Франції та наладнати взаємини з Петровим Престолом, і цим зробив перший крок до заключення майбутнього конкордату, без якого, як думають деякі дослідники, він не був би в силі завести в Франції лад і порядок.

Із згаданою пропозицією Наполеона поїхав до Риму граф Альтіячі, небіж кардинала Мартиніяна. Папа по нараді з кардиналами установив окрему комісію, що мала зайнятися тими справами. Архиєпископ Спіна, що був на вигнанні з Пієм VI і знав Наполеона особисто, був іменований комісарем папи для переговорів з Наполеоном. 5 листопада 1800 р. він був уже в Парижі, разом з своїм дорадником, богословом Казеллі. Наполеон іменував аббе Берніє своїм уповноваженим в переговорах.

Найважливішою справою було упорядкування французької ієрархії: Наполеон не годився на реінституцію старої ієрархії, уважаючи її прихильною старому режимові, за вийнятком деяких уміркованих владик, яких годився прийняти. За те він домагався визнання « конституційних » єпископів, але їх не визнавав представник папи. Другою важливою справою було матеріяльне забезпечення клиру: Наполеон не годився віддатн Церкві сконфісковані революцією добра, тому архиєпископ, Спіна пропонував відновитн десятину, але на це не годився Наполеон, кажучи, що її знесення вважається в Франції найбільшим досягненням революції.

Переговори застрягли також на слові, що мало означити становище французької республіки до католицької віри, напр. чи вона є державною вірою, чи вірою більшости народу. Врешті, Наполеон вислав папі свій проєкт конкордату, але папа його не прийняв. Наполеон загрозив ультиматумом, що зірве дипломатичні зв'язки, як впродовж п'ятьох днів папа не прийме цього проєкту.[126] Не бажаючи дальшого напруження, папа вислав до Парижа секретаря Стану, кардинала Конзальві, що прибув туди 20-го червня 1801 р. і особисто переговорював з Наполеоном, який тепер грозив оснуванням « національної віри », як папа не прийме згаданого проєкту. Але й тепер він не годився вжити вислову, що французький уряд « визнає католицьку віру ».

Були надії, що конкордат буде підписаний у липні, але в наслідок

---

[126] *Seche, L,* Les origines, II, p. 115.

спротиву « конституційного » духовенства Наполеон в останній хвилині змінив деякі його параграфи на некористь Церкви в Франції, тому кардинал Конзальві не хотів його підписати і одержав таку заяву Наполеона: « Отож, Пане кардинале, ви бажаєте зірвання. Дуже добре. Я не потребую Риму і діятиму самостійно, як Генрик VIII, що не мав і 20-ої частини тієї сили, але міг успішно змінити віру свого краю, і я, зовсім певно, можу це вчинити. Якже зміню віру Франції, то водночас зміню її в усій майже Європі, куди лише засягне мій вплив. Рим пізнає свої втрати, він буде плакати над ними, але не знайде потіхи. Ви можете від'їхати і це є найкраще що можете зробити. Ви хотіли розриву, отож маєте те, чого хотіли ».

Одначе, за порадою австрійського амбасадора Наполеон погодився на нову стилізацію 1-го артикулу, що « римська Церква є вірою більшости французького народу » і конкордат був підписаний 15 липня 1801 року (26 Мессідора, 9-го року за революційним календарем). На основі конкордату католицька віра більшости французького народу одержала свободу публічного культу, за вийнятком точно означених місцевостей, напр. Реймс був пропущений. Границі епархій мали бути змінені, а папа мав завізвати французьку ієрархію прийняти постанови конкордату. Наполеон одержав привілей номінації єпископів на опорожнені епархії впродовж трьох місяців, а папа давав їм канонічну інституцію. Єпископи і священики мали складати присягу вірности республіці і молитися за неї, а єпископи іменували льояльних державі парохів. Божі храми мали бути звернені Церкві, але папа не натискав на зворот сконфіскованого церковного майна. Уряд призначив духовенству платню, а миряни мали давати Церкві свою милостиню. Перший консул мав усі старовинні привілеї королів у відношенні до Церкви і навпаки; якби наслідник покинув католицьку віру, то мала бути зроблена нова угода з Римом. Конкордат увійшов у силу впродовж сорока днів.

Є загальна опінія дослідників, що заключення цього конкордату було початком сили Наполеона, як порівняти його з подібними угодами імператора Костянтина Великого, Піпіна чи Карла Великого з папами, яких моральна повага в світі допомогла тим володарям вийти на вершок своєї могутности і слави. З другого ж боку, Петрів Престол конкордатом з Наполеоном відзискав свій авторитет і вплив у революційній Франції та змусив « конституційних » єпископів зрезиґнувати з урядів і, таким чином, ґалліканізм був усунений і ніколи не віджив у своїй давній формі. Католицька Церква ще раз вирятувала французький нарід, як він опинився на духовому розпутті.

До Парижа був висланий кардинал Капрара з повновластями « ле-

ґата а лятере », а папа в свому зверненні до французьких єпископів просив їх зрезиґнувати з своїх урядів впродовж десятьох днів. Всі це вчинили, крім 30-40 в екзилі й вони протестували проти конкордату. Подібно Людовик XVIII, що перебував у Варшаві, протестував, хоч не був ознайомлений із змістом конкордату.[127] Врешті, більшість єпископів, канонічних і « конституційних », зрезиґнували, а до передбачених десять митрополій і сорок епархій Наполеон додав ще десять епархій. Новоіменовані єпископи зложили декларацію, що вповні підчиняються рішенню папи. В квітні 1802 року конкордат був затверджений Державною Радою, а Згодом Законодатними Зборами і ввійшов у життя.

На жаль, Наполеон проголошуючи конкордат додав до нього т.зв. Органічні Артикули, тобто свої власні пояснення, що викривлювали й нарушували конкордат. Напр. артикули забороняли публікувати папські письма в Франції та постанови Соборів без попередньої згоди уряду, і без дозволу влади не вільно було відбувати синодів; духовні мали виконувати всі послуги без жадного винагородження, хіба уряд рішить інакше; в судових справах Церкви мала рішати Державна Рада; духовним не признано жадних привілеїв; єпископам не вільно було змініяти своїх епархій без дозволу першого консула; всі вчителі в школах мали підписувати ґалліканські артикули з 1682 року; чужинець міг бути священиком у Франції лише за згодою уряду; у краю мав бути один катехизм і одна літургія; святкувати можна лише неділі; всі духовні мали носити чорну одежу, а єпископи могли мати нагрудні хрести і червоні панчохи; в околицях з мішаним віровизнанням не вільно було служити публічних богослужб; всі подружжя мали відбуватися перед цивільною владою, а щойно потім у церкві; архиєпископи одержували 15 тисяч лівр, єпископи 10, а священики 1,500 і 1,000, та хату й город. Ці « органічні артикули » були опубліковані зараз під текстом конкордату, немов би мали затвердження папи, але вже нічого не можна було зробити без цілковитого зірвання конкордату, а це загрожувало Церкві великою шкодою.[128]

Подібно італійська республіка, створена Наполеоном, заключила з папою конкордат, хоч її віцепрезидент Франческо Мельці був ворогом Церкви. Цей конкордат був підписаний у Парижі 16 вересня 1803 р. І до нього Мельці додав також свої « органічні артикули ».

---

[127] *Nielsen*, I, pp. 238-39; *cf. Theiner*, Histoire des deux concordats, Paris, I, p. 421; *cf. Seche*, II, pp. 183 seq.

[128] *Nielsen*, I, pp. 250-51; *cf. Consalvi*, Memoires, I, pp. 429 seq.

3. Пій VII коронує Наполеона в Парижі

Наполеон був проголошений імператором 18 травня 1804 року. Бажанням французів і самого Наполеона було, щоб перший французький імператор, як колись франконський король Карло Великий, був коронований самим папою. Папський леґат « а лятере », кардинал Капрара, не противився цьому бажанню в надії, що коронація причиниться до кращого уложення стосунків Франції з Петровим Престолом. І в Римі не могли відкинути таку пропозицію, інакше папа мусів би був негайно тікати на Сіцілію під охорону англійців, а Церква в Італії та інших краях, куди сягали впливи Наполеона, була б залишена на призволяще долі. Зі сторони Наполеона ці переговори вів його дядько, кардинал Феш, і вони затягнулися п'ять місяців,[129] головно через спротив кардиналів за « органічні артикули » та за окупацію деяких провінцій французами. Вони арґументували, що на коронацію заслуговують люди, які Церкві помагають і нею опікуються, а не такі, що її грабують і використовують для своїх виключних цілей. Крім того, вони бажали захоронити папу перед евентуальним пониженням зі сторони « конституційних » єпископів, бо напр. один з них, Талейранд, був міністром і близьким дорадником Наполеона.

Врешті, сам Наполеон вислав до Риму генерала Кафареллі з листом до папи, в якому писав: *Святіший Отче, щасливі наслідки віднови віри мають добрий вплив на мораль і характер мого народу і це змушує мене просити Вашу Святість дати мені новий доказ свого почування для мого добра і цього великого народу, в одній з найбільших епох, відомих в історії людства. Я благаю Тебе прибути і сповнити в повному значенні слова релігійну церемонію намазання і коронування першого імператора Франції. Ця подія зачне нову епоху, яка буде доконана Вашою Святістю особисто. Вона принесе мені і мому народові Боже благословення, якого закони рядять імперіями і родинами згідно з його волею.* Наполеон вистилізував свого листа в тоні великої віри і в почутті відповідальности перед Богом і людською історією.

Якби був сумнів, що вже існує один, австрійський імператор, то він сам піддержав Наполеона перед папою, жадаючи для себе титулу « Франц II, імператор Австрії », разом з признанням дідичности його династії. Це, врешті, переконало папу Пія VII і 6 жовтня 1804 р. він проголосив з Кастельґандольфо офіційну заяву, що поїде особисто до

---

[129] *Döllinger, J, von,* Betrachtungen über die Frage der Kaiserkrönung, Stuttgart, 1890, p. 128; *cf. Theiner,* Histoire, II, p. 64; *cf. Consalvi,* II, p. 411.

Франції. Передавши всі справи Церкви в досвідчені руки кардинала Конзальві, папа в товаристві шістьох кардиналів, дворян, кард. Феша та французького амбасадора виїхав через Флоренцію, Модену, Парму і Торіно до Ліону. Подорозі населення вітало його ентузіястично, просячи благословення, напр. генерал, командант Ліону, привівши до нього свого сина, сказав: *Святіший Отче, Ісус Христос благословив малі діти і Ти поблагослови мого сина, бо Ти є його наслідником на землі. Я хочу виховати його для Церкви й імператора.*

З Ліону папа виїхав до Фонтенебльо і 25 листопада стрінув там самого Наполеона. Обидва сіли до одного воза і в'їхали до міста, а на сходах палати вітала папу жінка Наполеона, Йосифіна, разом з цілим двором. По трьох днях побуту в Фонтенебльо вони ввечері в'їхали до Парижа, бо Наполеон не бажав, щоб люди бачили його в товаристві папи. Папі були призначені кімнати в Тулері, де 30 листопада 1804 р. він прийняв членів Уставодавчих Зборів, Трибуналу і Державної Ради.

Президент Зборів вітаючи папу, сказав: « Усе довкруги нас змінюється, і лише релігія залишається та сама... Релігія робить дикі околиці врожайними, а що важніше, вона має силу піднести їх з руїни. Таку ласку завдячуємо подвійному чудові: Франція одержувала надзвичайних мужів, що у важких часах посилаються народам, які зближаються до свого упадку; а водночас вона завжди глядить у сторону Риму, де є Престіл св. Петра, щоб (з його поміччю) знову заблистіти апостольськими чеснотами первісного християнства ».

Самі ж парижани з початку відносилися до папи холодно, але вже по кількох днях він своєю милою особою і лагідним виглядом став їх любимцем, і кожного дня на площі перед його павільоном, Фльора, товпилися люди та навколішках просили його благословення, так що велика популярність папи викликала заздрість Наполеона.[130]

Коронаційні торжества Наполеона були назначені на 2 грудня 1804 р., у першу неділю Пилипівки, але сам папа довідався про те з газет. Крім того, день перед коронацією Йосифіна виявила папі, що вона живе з Наполеоном в цивільному подружжі, заключенім 1796 р. перед двома свідками, а потім Наполеон поїхав до Італії. Тепер вона мала викиди сумління і просила свого чоловіка потвердити їх шлюб у церкві, але він не годився.

---

[130] *Correspondance du Napoleon*, IX, p. 662; *cf. Lyonnet*, Le Cardinal Fesch, Paris, 1891, I, p. 345; *cf. Schmidlin*, I, p. 39; *cf. Memoires de Mme de Remusat*, ed. P. de Remusat, Paris, 1880, II, p. 65.

Папа Пій VII, почувши це, відмовився коронувати Наполеона аж доки він не потвердить свого шлюбу в церкві, бодай приватно. І дійсно, 1-го грудня в 4 год. пополудні в одній із кімнат майбутнього імператора приготовано малий престіл, і кардинал Феш з уповажнення папи повінчав їх без свідків. Про те знали: папа, кардинал Феш, архиєпископ Бертіє з Орлеану, Дюрок і Талейранд. Тепер вже не було перешкоди до коронації.[131]

2 грудня 1804 р. собор Нотр Дам у Парижі був удекорований біложовтим плюшом; з правого боку престола був трон папи, а перед ним два крісла для імператора і його жінки. В 9 год. вранці папа в архиєрейських ризах прибув до собору з резиденції архиєпископа і при звуках гимну « Ти є Петро » засів на свому троні. Йому прийшлося ждати цілу годину на прибуття Наполеона з міртовим вінцем на голові. Генерали зложили дві корони, скипетра, меча, мантію, перстені і глобуса на престолі, а по пісні до Святого Духа на зазив папи Наполеон склав присягу, що дбатиме про справедливість, мир і шануватиме права Церкви. Після намазання чола, рамен і рук папа подав йому скипетра, і готовився подати корону, але сам Наполеон наложив її на свою голову і другу поклав на голову Йосифіни. І тепер перед членами всіх найвищих державних установ Наполеон присягнув заховати рівність усіх перед законом, як також боронити політичні і громадянські свободи.

По коронації відношення Наполеона до папи значно охолодилося і папа виявив бажання, що хоче вертати до Риму, але новокоронований імператор хотів мати його при собі в Парижі або, принаймні, в Авіньоні, як свого надвороного капеляна. Папа заявив йому, що на те ніколи не погодиться, бо його місце в Римі і якби його хотіли задержати в Франції силою, то Наполеон матиме лише вбогого монаха Григора Кяромонті, бо виїзджаючи з Риму, папа залишив там заяву своєї резиґнації, і там негайно оберуть нового папу. Вістка про вилив Тибру і про заворушення в Римі наглили папу до виїзду. Тепер Наполеон бажав ще відбути коронацію залізною короною на короля Італії і з початку квітня вони виїхали різними дорогами до Італії і по короткій параді в Міляні папа під кінець травня прибув до Риму.[132]

По коронації на короля Італії Наполеон без жадного порозуміння

---

[131] *Welischinger, H,* Le divorce de Napoleon, Paris, 1889, p. 13; *cf. Ricard,* Le Cardinal Fesch, Paris, 1893, p. 120; *cf. Memoires de Remusat,* II, p. 67; *cf. Nielsen,* I, pp. 277 seq; *cf. Artaud de Montour,* Histoire du Pape Pie VII, Paris, 1837, I, p. 531.

[132] *D'Haussonville,* L'Eglise Romaine et le premier empire, Paris, 1869, II, pp. 59, 127; *cf. Corresp. du Napoleon,* XI, p. 642; XII, p. 477; *cf. Nielsen,* I, pp. 286-287.

з папою зачав обсаджувати італійські епархії і тим нарушив новопідписаний конкордат. Крім того, він домагався від папи уневажнення подружжя свого брата Єроніма з протестанткою Патерсон з Балтимору в Америці, залучуючи до прохання деякі документи. По їх докладному простудіюванні вийшло, що вони не давали потрібної основи до уневажнення. Старання кардинала Феша не вдіяли нічого.

Восени 1805 р. перебуваючи в своїй кватирі під Віднем, Наполеон видав французькій армії наказ зайняти Анкону, тому папа загрозив, що зірве з ним дипломатичні зв'язки. У своїй відповіді Наполеон закинув папі брак вирозуміння і вдячности, та зі свого боку грозив окупацією всієї Церковної держави, а в іншому письмі з 13 лютого 1806 р. закидав папі повільність діяння, нарікав на людей його оточення, головно на кардинала Конзальві, та вимагав від папи зірвати зв'язки з усіми ворогами Франції й усунення їх представників з Риму, як також замкнення всіх пристаней для їх кораблів.

Папа відкинув усі домагання Наполеона із заявою, що Апостольська Столиця мусить заховати мир з усіми, католиками і некатоликами, а Наполеон хай не забуває, що він є французьким імператором, а не римським. В Римі немає імператора, а сам титул належить австрійському цісареві, тому не може належати двом особам водночас.

У відповідь на те Наполеон наказав своєму братові Йосифу зайняти папську морську пристань Чівітавеккія, подарував Беневенто і Понтекорво своїм друзям Талейрандові і Бернадоттові та іменував ворога Церкви, Альквієра, своїм амбасадором у Римі. Кардинал Конзальві був змушений зрезиґнувати, а його наслідником був іменований кардинал Казоні, бувший нунцій до Франції й Еспанії. Наполеонові подано до відома, що папа приготовляє неблагословення проти нього. Довідавшись про те, він писав 28 липня 1807 р. з Дрездену до віцекороля Італії з глумом про папську погрозу неблагословення ». Чи папа думає, що через те впаде з рук зброя моїх вояків? — писав Наполеон. Ще бракує, щоб мені обстригти волосся і замкнути в манастирі. Він є для Риму Карлом Великим, а не Людовиком Побожним; він є відповідальний за свою корону перед Богом і народами. Такий папа не є для нього папою, але Антихристом, і лише римським єпископом, проти якого він збере Церкву на Собор.

Віцекороль, доручаючи це письмо папі, додав від себе, що з такими володарями не можна воювати, бо він може бути порівняний лише з Киром або Карлом. Усе ж таки, папа вислав до Наполеона кардинала Баяна переговорювати, але він не міг договоритися до нічого. Папа відмовився іменувати Наполеонових кардиналів та приступити до « Напо-

леонської Ліґи », що була спрямована проти Англії й інших ворожих Наполеонові держав.

4. Зайняття Риму й ув'язнення папи

16 січня 1808 р. генерал Майоллі одержав від Наполеона таємний наказ рушити з 6 тисячами вояків з Флоренції, несподівано зайняти Рим і здушити жорстоко « бунт » проти імператора. На саме Стрітення, 2 лютого 1808, французи ввійшли до Риму брамою « дель Пополь » і розташорилися з 8-ма гарматами біля Квіриналу в хвилині, як папа Пій VII служив св. Літургію в каплиці. Цей несподіваний наїзд на столицю чужої держави був нарушенням суверенних прав папи, тому він запротестував. Наполеон запорядив кардиналам з Неаполя їхати скоро додому, а як папа заборонив їм це робити, вони були вислані з Риму силою. По сконфіскуванні документів французи ув'язнили нового просекретаря Стану, кардинала Ґабрієллі, а його наслідником був іменований кардинал Пакка, дотепер противний політиці кардинала Конзальві. В цьому часі папу переконували виїхати потайки на Сіцілію, але він відмовився покинути Рим.

Французи почали організувати горожанську ґвардію в місті, тому кардинал Пакка опублікував відозву, 24 серпня, в якій папа, суверен держави, забороняв підданим повинуватися окупаційним властям. Через те французи задумали вивезти кардинала Пакку з Риму до його рідного Беневенто. Одначе, папа особисто пішов до в'язниці і, взявши кардинала за руку, звільнив його та казав жити біля себе в забарикадованих апартаментах. Римляни збойкотували також французьке державне торжество, а за те дуже торжественно святкували річницю папської коронації. По скінченню еспанського походу Наполеон переїхав жити до Шенбруну в Відні і звідти наказом з 17 травня 1809 р. прилучив Церковну державу до Франції, а Рим став цісарським вільним містом. 10 червня французи скинули з замку св. Ангела папський прапор і поставили там французький. *Щойно тепер папа опублікував давнонаписану екскомунікаційну буллу проти Наполеона, вичисляючи в ній всі його прогріхи і переслідування Церкви. Довідавшись про те, Наполеон сказав: Як папа проти духу Євангелії проповідує бунт, треба його ув'язнити!*

На його виразний наказ, 6 липня 1809, вранці французький відділ під командою генерала Раде розбив браму Квіриналу, ув'язнив швайцарську ґвардію і виломивши двері до папських апартаментів став перед папою. Блідий генерал запитав папу слабким голосом, чи він зрікається прав до своєї держави, і одержав відповідь папи: *Я можу це*

зробити, але не хочу. Я прирік Богові заховати державу для Церкви і ніколи не зламаю присяги, хоч би я мав віддати мов життя і пролити останню каплю моєї крови.

Французи вивезли папу в напрямі Флоренції в дійсно « апостольському » вбозстві, бо їхав у товаристві кардинала Пакки і мав з собою всього двадцять байокків, а кардинал Пакка п'ятнадцять. Папа взяв з собою лише хрест і часослов. Папу вивезено таємно через браму « дель Пополь ». В наслідок важких переживань і труду папа вже першого дня подорожі почав гарячкувати. По дорозі люди пізнавали папу, називали французів « псами » і дзвонили церковними дзвонами; люди і полонені ставали перед папою на колінах і просили його благословення. З Флоренції через Ґенуу, Торіно, Ґренобль, Валенс, Авіньон, Ніццу в серпні привезено папу до Савони, де приміщено в резиденції єпископа, а стерегли його генерал Бертіє і граф Сальмадоріс, заборонивши писати листи і приймати їх від інших людей, як також не вільно було нікому відвідувати папу.

Таким чином, стали віч-на-віч 67-літний папа, що був безборонним в'язнем, але з великою моральною силою, та Наполеон, володар Европи, оточений величезною армією і гарматами. На папу натискали погодитися з імператором дорогою уступок, з яких вийшла б шкода Церкві, тому він твердо боронив прав Петрового Престолу і був рішений на мучеництво, бо знав як мало можна було осягнути доброзичливістю. Англійці й еспанці організували навіть потаємне викрадення папи і вивезення його на острів Майорку, але воно було безуспішне.

На наказ Наполеона всі кардинали, папські уряди, конґреґації, всі архіви тощо, були перевезені з Риму до Парижа, а дипломатам наказано вертатися додому. Всі нижчі духовні і єпископи мусіли скласти Наполеонові присягу вірности, а хто противився, був ув'язнений.

По бою під Ваґрам в липні 1809 року Наполеон восени вернувся до Фонтенебльо і повідомив свою жінку Йосифіну про свій намір розвестися з нею на основі браку згоди з його сторони при заключуванні їх подружжя. Установлений в тій цілі суд з кардиналом Фешом у проводі, вирішив, що Наполеон ніколи не мав наміру і не дав своєї згоди на подружжя з Йосифіною. Маючи в руках таке рішення, Наполеон хотів спершу одружитись з московською княжною Анною, сестрою Олександра I, а як це не вдалося, він звернув свої очі на доньку австрійського цісаря, Марію Люізу, чому не був противний канцлер Меттерніх, надіючись витягнути з тієї справи політичні користі для Австрії. Вирок французького трибуналу прийнято в Австрії. 10 лютого 1810 р. Наполеон проголосив Рим другим містом імперії, а в своему листі до папи

визнав його головою Церкви, але вимагав від нього заяви вірности як голові держави і обіцював призначити йому 2 мільйони франків річної платні. Водночас дав наказ своєму міністрові культу, графові Бібо де Премено, привезти до Парижа папську тіяру і змусити папу взяти участь у другому шлюбі з Марією Люізою.[133]

11 березня 1811 р. в церкві августинців у Відні був підписаний шлюбний контракт Наполеона з Марією Люізою і вона зараз же виїхала до Парижа, де мав відбутися їх шлюб. З усіх 29 кардиналів взяло в ньому участь 11, тому всім неприсутнім було сконфісковано все майно, відібрано їм платню та заборонено носити пурпурову одежу, тому їх називано « чорними кардиналами », і вислано їх в різні місцевості Франції.

5. Зірвання конкордату й знущання над папою

Пій VII, що від 16 серпня 1809 р. перебував у Савоні, відкинув пропозицію Наполеона брати від нього платню і жив у повному вбозстві, зданий на милостиню побожних людей. Все ж таки, навіть у тих обставинах він використовував кожну можливість та звідти керував Церквою, дарма, що з наказу Наполеона йому не вільно було мати секретаря, а вся його пошта була гостро цензурована.

При нагоді шлюбу Марії Люізи з Наполеоном канцлер Меттерніх робив заходи, щоб погодити папу з Наполеоном, пропонуючи австрійського цісаря на посередника, тому до Савони їздив Ріттер фон Лєбцелтерн з інструкціями Наполеона та Меттерніха, але папа не прийняв пропозицій Наполеона зрезиґнувати з дочасних прав Апостольської Столиці, зате виявив готовість зняти з нього екскомуніку, якщо він відбуде публічну покуту.

І тепер Наполеон без порозуміння з папою почав обсаджувати епархії, напр. кард. Феш одержав Ліон та був адміністратором Паризької архиєпархії, на яку Наполеон згодом переніс кардинала Морі з його вбогої епархії Монтеф'ясконе, але папа протестував і жадав його резиґнації, позбавивши юрисдикції. По цьому Наполеон запорядив ревізію в кімнаті папи і казав забрати від нього навіть його молитовник і

---

[133] « *Quam memoranda* », in Nielsen, I, pp. 297-98; *cf. Pacca,* Historische Denkwürdigkeiten, Augsburg, 1831, I, pp. 114 seq; *cf. Welshinger,* pp. 27 seq; *cf. Wertheimer, E,* Die Heirat der Erzherzogin Marie Luise mit Napoleon (Arch. f. Oesterr. Geschichte), Wien, 1882, 64, p. 511; *cf. Aus Metternich's nachgelassenen Papieren,* Wien, 1880, 192), p. 143; *cf. Corresp. du Napoleon,* XX, (1), p. 195.

всі книжки, але великодушно дозволив йому читати урядову газету « Монітор ». Від папи забрано навіть « перстень рибака », а багато добрих і побожних людей, що йому помагали, арештовано.

9 червня 1811 року Наполеон скликав Синод єпископів до собору Нотр Дам, а водночас вислав до папи 3 архиєпископів, 6 єпископів і 5 « червоних » кардиналів з пропозицією, що він дозволить папі вернутись до Риму або сісти в Авіньоні, якщо він зложить присягу лояльности і визнає ґалліканські артикули з 1682 року. Для виєднання такої згоди від папи префект Савони одержав наказ « ужити сильних засобів натиску », у наслідок чого папа розхворівся на безсонницю. Врешті, змушений прийняв додаток до конкордату, яким годився дати канонічну інституцію іменованих Наполеоном єпископам впродовж шістьох місяців, але дуже скоро свою згоду відкликав.[134]

Скликаний Синод відбув одне засідання в прияві 95 владик і 9 єпископів-номінатів, що присягнули послух папі. 20-го червня прочитано звернення Наполеона, в якому він атакував папу й Апост. Столицю. І тепер думки отців щодо важности канонічної інституції й хіротонії владик іменованих Наполеоном, — поділилися. По короткій перерві отці схвалили, що Національний Синод у крайній конечності може рішити справу хіротонії єпископів, а папа впродовж шістьох місяців має дати їм канонічну інституцію. Якби папа не дав її, тоді архиєпископ або старший єпископ даної провінції може хіротонізувати номіната без згоди папи.

До хворого папи з'явилась делеґація єпископів і по довшому опорі папа під сильним натиском [135] підписав декрет. У цьому часі Наполеон докінчував свої приготування до походу проти Москви, тому з Дрездену вислав наказ до князя Борґезе потайки перевезти папу до Фонтенебльо, бо була небезпека, що англійці можуть викрасти його з Савони; а крім того, він бажав мати папу під своїм боком. Згідно з його наказом, з папи знято його сандали й одежу, а навіть нагрудний хрест, а лікареві Порто загрожено карою смерти, якби виявив комунебудь автентичність свого пацієнта.[136] 16-го червня 1812 року папа прибув до Фонтенебльо, але по відбутій дорозі був так ослаблений, що не міг уже говорити.

---

[134] *Matternich's Papiere,* I (2), pp. 345 seq; *cf. Corresp. diplomatique du Card. Maury,* II, p. 394; *cf. Corresp. du Napoleon,* XXII, pp. 17, 656; *cf. Nielsen,* I, p. 328.

[135] *Ibidem,* p. 321.

[136] *D'Haussonville,* V, pp. 161 seq.

По катастрофі французької армії в східній Європі Наполеон, вернувши додому, написав до папи дуже лагідного листа, шукаючи замирення з Церквою. Він знову почав переговори в справі нового конкордату і 19-го січня 1813 року особисто прибув до папської резиденції, поцілував папу й перебув з ним шість днів на особистій розмові.[137]

Врешті, дійшло до заключення конкордату в Фонтенебльо, що його підписали Пій VII і Наполеон. В ньому вже не було мови про органічні артикули ані про скорий поворот папи до Риму. Назагал, цей конкордат, менш-більш, був згідний з попереднім. Папа підписав його, бо лякався схизми в Франції і хотів звільнити кардиналів із в'язниць. Погодившись на нього під сильною пресією Наполеона, папа мав викиди сумління, напр. до звільненого кардинала Пакки сказав: « Ми накінець сплямили себе ». Він говорив часто слова: « Я вмру божевільним, як Климент XIV », і ще раз переглядав подрібно всі артикули конкордату, думаючи відкликати його. Він вчинив це в своєму листі до Наполеона,[138] щоб таким чином відзискати спокій свого сумління, а в слід за тим уневажнив інструкцію іменованих Наполеоном єпископів. З огляду на нове політичне положення в Європі, Наполеон постановив дальше не натискати. Не маючи змоги змінити рішення папи, він казав вивезти його до Савони, де 16 лютого заявив апост. скитальцеві новий префект, маркіз де Бріньоль, що він вільний і може їхати, куди хоче. На те одержав відповідь: « Підемо завтра і відслужимо в вашій церкві св. Літургію, бо завтра є свято Пресв. Діви, патронки цього міста ».

6. Звільнення папи. Кінець Наполеона

Чотири дні по виїзді папи з Савони аліянти вирішили зайняти Париж і так прискорити абдикацію Наполеона. Саме в хвилині, як папа подорозі до Риму вступив до своєї давньої епархії Імолі, стрінув там кардинала Конзальві, якому привернув його уряд секретаря Стану. Наполеон абдикував у Фонтенебльо 11 квітня 1814 року, а 5 травня

---

[137] *Corresp. du Napoleon,* XXIV, pp. 19, 402; *cf. Pacca,* III, p. 63.

Шатобріян у своїй книжці « Бонапарт і Бурбони » каже, що під час тих переговорів Наполеон уживав нечуваного досі насильства над папою, напр. тягав папу за волосся і обиджав його найгіршими словами, щоб так дорешти зламати його відпорність і змусити до уступок.

Ранке думає, що конкордат з Фонтенебльо був великою побідою Наполеона над папою, якої досі не вдалося осягнути жадному володареві.

[138] *Nielsen,* I, p. 334.

Людовик XVIII увійшов до Парижа. Наполеона вивезено на острів Ельбу. Він, щоправда, під час Мирового Конґресу в Відні ще вернувся був до Франції 1 березня 1815 року, але його володіння тривало лише сто днів. По програному бою під Ватерльо 18 червня володіння Наполеона скінчилося. Засланий на острів св. Олени, жив самітно під суворою контролею англійців. 1817 року папа довідався про його важку долю і робив старання, щоб його забрати з того нездорового острова в якесь інше місце, але ці старання не мали успіху. Рак точив тіло Наполеона і він чувся близьким смерти. В квітні 1821 р. він подиктував свою останню волю, де скидав всю вину за свою передчасну смерть на англійського « оліґарха » Гадсона Лова та просив, щоб його тіло було поховане на березі річки Сени між французьким народом, що його він так дуже любив. Він просив також про церковний похорон, між іншим кажучи: « Я вмираю на лоні апостольської римської Церкви ». Папа вислав до нього капеляна о. Вінялі, який поєднав його з Церквою і уділив йому останні св. Тайни. Наполеон помер 5-го травня 1821 року на 52-му році свого життя і поховано його в парадному однострої з-під Маренґо, але в простій могилі між двома вербами з таким написом на гробі: « Тут спочиває » — але імени не подано. В 1840-му році його тіло спроваджено до Парижа і зложено в « Домі Інвалідів », де спочиває досьогодні.

Кардинал Пакка, що добре знав Наполеона, у своїх мемуарах писав так: *Для доброго зрозуміння його скорого росту і наглого упадку, треба звернути нашу думку дальше і подумати про одне місце Ісаї, де Єгова говорить до Кира так: Я взяв його правицю, щоб підкорити нею народи і зігнути карки королів перед ним; нею скоро упокорю великих землі, знищу бронзові брами і розломлю залізні запори.*

Якби Наполеон по відкритті Божих храмів — пише кардинал Пакка — став був оборонцем Церкви, як спочатку свого консуляту робив надії, був би заслужив собі на седечну вдячність папів і одержав пам'ятник в соборі в Ватикані між Костянтином і Карлом Великим. Замість наслідувати приклад великих володарів, він став жорстоким для Римської Церкви, тому буде записаний в її анналах як її гонитель. І коли прийшов назначений момент віддати мученій Європі свободу, Господь відкинув свій бич, що послужив йому до покарання народів...

Вияснювати історичні події, часто неконтрольовані людиною, і обмежитись лише до чисто механічного історичного процесу — тоді залишимось лише на самій природній площині і не зрозуміємо ґіґантичного змагу між державою і Церквою. Глядячи на боротьбу проти тиранів з чисто технічного боку, бачимо перемогу як вислід зброї і бру-

тальної сили. Хто ж зверне свої думки в глибину душі й глядітиме на доцільність буття в історичному розвитку народів, такому Ватерльо буде вироком Божого Провидіння.

* * *

Поворот папи з французького полону був його тріюмфальним походом. До Риму він прибув брамою « дель Пополь » 24 травня 1814 року, де його вітав еспанський король з кардиналами, а тридцять аристократів тягнули папський фаєтон аж до собору св. Петра, де ждав на нього король Сардинії. В Квіриналі привітала його королева Етрурії, Марія Люіза.

Папу вітали як Ісповідника за віру, а цілий християнський світ, навіть некатолицький, звернув свої очі в сторону Риму. Він став символом змагання до миру і спокою. Маючи лагідну й покірну вдачу, папа в душі був покірним монахом з великими чеснотами пасивного терпіння, тому почувався б був щасливішим у своїй чернечій келії, як з важкою тіярою на голові в часах, коли цілу Европу зруйнували війни Наполеона.

На щастя, біля папи стояв здібний кардинал і політик Конзальві, про якого Наполеон сказав: « Це людина, що не хоче виглядати на духовного, але є більше духовною, як всі інші ». І цього мужа Пій VII вислав до Парижу, Лондону і Відня в справі недалекого мирового Конґресу. Його заступником у Римі лишився кардинал Пакка, що будучи консервативних поглядів, почав твердою рукою привертати старі порядки. Він уважав режим і все законодавство Наполеона залишком ґалліканізму і февронізму. За його стараннями відновлено чин єзуїтів. Ще передтим Пій VII на просьбу царя Павла I, березня 1801 року, відновив цей орден в Московії своєю конституцією, заадресованою до протоігумена єзуїтів Карева. 30 липня 1804 року папа в своїй буллі до о. Ґрубера, на просьбу короля Фердинанда з Неаполя, відновив цей орден в його королівстві. Також в Римі єзуїтів знову покликано зайняти професорські місця в семінаріях.[139]

7 серпня 1814 року під час св. Літургії в церкві св. Ігнатія в Римі папа проголосив буллу, якою реінституював ціле Товариство Єзуїтів. Це

---

[139] *Kebell, L, von,* Unter den vier ersten Könige Bayerns, München, 1894, I, pp. 113 seq; *cf. Pacca,* Memorie storiche del Ministero e dei due viaggi in Francia e della prigionia nel forte di S. Carlo in Fenestrella, Roma, 1830 (1831), III, p. 521; *cf. Schmidlin,* I, p. 130; *cf. Seppelt,* p. 296.

рішення прийнято із загальним задоволенням, так що навіть еспанський король, заохочений листами папи, відкликав всі закони проти єзуїтів. Це саме сталось в П'ємонті, а брат короля Віктора Емануїла, Карло, став новаком в ордені єзуїтів. 1816 р. цей орден був також відновлений в Австрії. Натомість, у грудні 1815 р. єзуїти були прогнані з Москви, включно з окупованими польськими територіями. Багато єзуїтів переїхали тоді до Тернополя в Галичині, що вже перейшов був під володіння Австрії.

Кардинал Пакка уневажнив у цілій Церковній державі законодавство Наполеона і завів старі порядки, не дивлячись на приклад Людовика XVIII, що залишив був у більшості порядки Наполеона в Франції. Через отой великий поспіх кардиналів Пакки та Ріваролі завертати до старого, усунено навіть добрі й хосенні речі, напр. освітлювання вулиць вночі, примусове щеплення людей від заразливих недуг чи заборону жебрання по вулицях тощо. Була також відновлена діяльність інквізиції, що 1815 р. мала в себе 737 випадків єресі, а щосуботи три сотні жидів з ґетта мусіли ходити на навчання катехизму.[140] 15 серпня 1814 р. папа запорядив відкриття 1,824 монаших домів для ченців і 612 для черниць. Наказано звернути Церкві всі сконфісковані, як також і закуплені в часах володіння Наполеона, церковні добра.

7. Віденський Конґрес

В жовтні 1814 р. до Відня почали збиратися представники народів на Мировий Конґрес. Кардинала Конзальву прийняли прихильно, дарма, що в Лондоні вже дуже давно не бачили папського леґата. Під час Конґресу він своїм знанням речей здобув собі повне довіря німців, англійців і москвинів, і це помогло йому ударемнити намагання канцлера Меттерніха підчинити Австрії три італійські леґатури: Равенну, Болонію і Феррару.

Великий переполох викликала в Відні вістка про поворот Наполеона з острова Ельби до Франції і тоді король Мурат з Неаполя прилучився до нього та плянував ув'язнити папу в Ґаєті, але цим разом папа виїхав до Ґенуї, віддавши всі справи в руки кардинала Сомалії. Передбачуючи скорий упадок Наполеона, папа вернувся до Риму.

---

[140] « *Solicitudo omnium* », in Bullarium, XIII, pp. 323 seq; *cf. Nielsen,* I, p. 348; *cf. Metternich's,* II, p. 228; *Döllinger, J,* Kirche und Kirchen, München, 1861, p. 552; *cf. Ranke, L, von,* Hist.-biogr. Studien, pp. 109 seq.

Віденський Конґрес у свому 103-ому артикулі віддав Церковній державі згадані три леґатури, мархію з Камеріном, Беневентом і Пентекорвом, за вийнятком малої смуги землі на лівому березі річки По, Авіньону і Венессіну. Австрія одержала дозвіл держати свою залогу в замку Комаккіо і в Феррарі, проти чого безуспішно протестував кардинал Конзальві.

По свому повороті до Риму кардинал Конзальві застав порядки кардинала Пакки, що викликали спротив деяких духовних, напр. ігумен Йосиф Саля в 1814 р. предложив був папі проєкт реформи Церковної держави в ліберальному дусі, але через опозицію консервативного Пакки він не був здійснений. Натомість в липні 1816 р. папа опублікував конституцію, що централізувала уряд держави, яку було поділено на сімнадцять делеґатур, на зразок французьких префектур, і в кожній з них мали рядити духовні люди, що мали при собі Раду, іменовану папою. Податки й оплати залишилися ті, що були в часах Наполеона. Були також привернені баронські права, що їх скасувала французька революція. Взагалі, чимало запорядків кардинала Пакки, що їх зроблено на скору руку, були мильні і мали погані наслідки для Церковної держави в найближчому майбутньому. Вони викликали незадоволення населення, а це сприяло твореню всяких явних і таємних організацій, які аґітували проти Церкви, бо, мовляв, релігія стала оруддям політики. Для оборони цього « теократичного » устрою постала організація « Санфедистів », що поборювала лібералів, головно « Карбонаріїв », які кинули такі кличі: « Смерть або свобода », — та бунтували людей проти повороту до старого ладу.[141]

« Святий Союз », створений проти Наполеона, мав привернути рівновагу політичних сил в Європі і довести до розброєння і миру. Одначе, по Віденським Конґресі він перемінився в конспірацію европейських абсолютних володарів проти всякого подиху свободи. Володарі не звернули уваги на те, що видвигнені французькою революцією кличі ширилися всюди і з ходом часу мусіли довести до нового вибуху.

Кардинал Конзальві, передбачаючи нові часи для Церкви, нав'язав безпосередні переговори з різними державами, відновляючи старі конкордати або заключаючи нові, напр. відновив з Еспанією конкордат

---

[141] *Bianchi, N,* Storia documentata della diplomazia Europea in Italia, Torino, 1865, I, p. 407; *cf. Klüber,* Akten des Wiener Congresses in den Jahren 1814-1815, Erlangen, 1815, IV, pp. 313, 314; VI, p. 437; *cf. Piano di riforma, umiliatio a Pio VII,* in Gignoni, G, Il Cardinale Giuseppe Antonio Sala (Nuova Antologia), 1880, II, pp. 241 seq; *cf. Bullarium Cont.,* XIV, pp. 47 seq; XV, p. 446.

з 1753 р.; із Сардинією заключив новий 1817 р.; того самого року Людовик XVIII змодифікував конкордат Наполеона, а в 1827 р. він був поширений на Бельгію; новий конкордат заключено з Неаполем і з Пруссією.[142] Натомість з Австрією Меттерніха, де ще не завмер дух йосифінізму, важко було договоритися мимо відвідин цісаря і канцлера Меттерніха в Римі.

У роках « передишки » Пій VII казав прикрашувати місто Рим, напр. казав відкопувати з руїн і упорядкувати старовинний « Форум Романум », капітоль імператорів, тріюмфальні луки Септіма Севера, Тита і Костянтина Великого, разом з його славною базилікою; папа казав скріпити муром Коліссей, видобути з руїн « Форум Траяна », очистити Пантеон та відкопати старовинну римську пристань в Остії. Папа велів реставрувати церкви, напр. св. Миколи « ін карчере », св. Анастасія, Богородиці « дель Пополь », св. Юрія в Велянро, Трініту деї монті, св. Лаврента « ін Дамазо » і св. Кекилії.

У Ватикані папа розбудував палац, бібліотеку, заложив пінакотеку, а до музею додав окреме крило « Кяромонті ». Він поширив римський університет, напр. 1816 р. « Сапієнца » мала 5 факультетів: 1) богословський з 6 катедрами, 2) філософський з 12, правничий з 6, медичний з 13, і літератури з 6 катедрами, — разом 43 катедри. Папа дбав про Академію католицької віри та заснував Академію римської археології. Тут згадаємо, що папі Пієві VII вдалося відобрати 400 дорогоцінних манускриптів, що їх забрав був з Риму Наполеон.

8. Церква в Америці

З ім'ям Пія VII є зв'язаний поступ Церкви англо-саксонських країн: Англії й Америки. В Англії, починаючи від травня 1778 р., коли схвалено лагідніші закони, для католиків, хоч і не вільно було слу-

---

[142] *Münch, E,* Vollständige Sammlung aller Konkordate, Leipzig, 1830, I, p. 148; II, pp. 54, 708, 745; *cf. Mayer, O,* Zur Geschichte der römisch-deutschen Frage, Rostock, 1872, III, (1), p. 101.

Конкордат з Неаполем 1818 р. визнавав, що: католицька віра є державною вірою; тієї віри мають навчати дітей у школі; число епархій має бути зменшене; з церковних дібра папа установить їх дотацію; кожна епархія одержить капітулу і семінарію; добра ліквідованих епархій будуть дані іншим; дотація парафій залежна від числа парафіян; єпископи надають парохії з пошануванням прав патронату; духовні мають платити державні податки; єпископам залишено право суду над духовними, скликати синоди, святити священиків, бути в зв'язку з папою, забороняти друк писем. Король іменує владик, які складають йому присягу вірности.

жити публічних богослужб, настали легші часи. В тому часі в Англії начислювано к. 160.000 католиків, яким служили 350 священиків. Закон з 24 липня 1794 р. давав ще більшу свободу тим католикам і священикам, що склали присягу вірности. І, таким чином, Англійська Церква поволі добивалася свободи. По здушенні повстання в Ірляндії, ірляндці були змушені прилучитися до « Об'єднаного Королівства Великої Британії ». Тепер англійські й ірляндські католики почали спільну боротьбу за свою еманципацію, що мала прийти аж 1829 року.

В молодій Америці, що була залежна від англійської ієрархії, 7 червня 1784 року, о. Іван Каррол був іменований тимчасовим начальним місіонером. У своєму звіті до папи 1785 року він подав к. 25 тисяч католиків в Америці, яким служили 25 священиків. 14 вересня 1789 року папа іменував о. Івана Каррола першим єпископом в Америці і він був поставлений на другий рік влітку єпископом Карлом Волмслеєм, апостольським вікарієм Англії, і від нього походить апостольська хіротонія американських єпископів. В листопаді 1791 р. відбувся перший Епархіяльний Синод в Балтіморі, що здебільша уреґулював справи американських місій. 8 квітня 1808 року папа Пій VII заснував епархії в Ню Йорку, Філядельфії, Бостоні і Бардставні (згодом Люісвіл), і всі вони були суфраганіями Балтиморського митрополита.

1810 року відбулася перша американська конференція єпископів і папа затвердив всі її ухвали. 19 червня папа заснував епархії в Річмонді і Синсинаті, а як єпископ Нового Орлеану перенісся до Ст. Люісу, папа призначив там апостольського вікарія. 21 січня 1823 року був оснований новий вікаріят для західньої Флориди. Таким чином, Церква в Америці почала скоро розвиватися, напр. 1815 року, що був роком смерти першого митрополита Івана Каррола, Американська Церква вже начислювала 125,000 мирян і 125 священиків, а за п'ять років число мирян зросло до 190 тисяч.

9. Новий нунцій у Петербурзі

Павло І, за словами єзуїта Ґрубера, уважав себе « католиком посерці » і в своєму автографному листі до папи говорив про єднання Московської Церкви з Римом, але душею був типовим цезаропапістом. Під час т.зв. палатної революції, як згадано, його удушили, а його син Олександер став наслідником.

Тепер усі сподівались зміни політики, бо новий цар був ліберальних поглядів. Він був віруючою людиною, але мав свої релігійні погляди, втокмачені йому швайцарським виховником Лягорном. Цар ото-

чував себе ліберальними людьми, напр. Чарторийським, Страґановим, Новосевом, Ґоліцином ітд. Останній був іменований оберпрокурором свят. Синоду і він підтримав єп. Сєстшенцевіча. 28-го квітня 1802 року папа призначив архиєп. Тому Ареццо з Флоренції нунцієм у Петербурзі, а цар іменував графа Кассіні своїм представником при Ватикані. Нунцій одержав завдання подбати про відновлення давньої Київської Митрополії і привернення її до первісного стану, як також відібрати сконфісковані василіянські манастирі.

І негайно після його прибуття в Петербург 9-го квітня 1803-го року нунцій зустрівся з великою опозицією лат. архиєпископа Сєстшенцевіча з Могилева, що почав проти нього інтриґи. Згадаємо, що Сєстшенцевічеві допомогло ув'язнення царського аґента, помосковленого француза Варнеґа, в Римі в грудні 1803 року, якого папа на домагання Наполеона був змушений видати в руки французів. Це стало претекстом до зірвання дипломатичних взаємин Москви з Ватиканом: граф Кассіні був відкликаний з Риму, а нунцій Ареццо виїхав з Петербурга, але подорозі до Риму задержався в Дрездені, і звідти діяв у користь Католицької Церкви в Московії. Про те, що він не міг багато вчинити свідчить факт, що цар під час своєї зупинки в Дрездені відмовився прийняти нунція на авдієнції.

Щойно в квітні 1814 року кардинал Конзальві нав'язав розмови з царем у Парижі і одержав від нього обіцянку повернути до Риму. У Відні під час Мирового Конґресу цар мав при собі спокійного і лагідного дорадника в особі князя А. Розумовського з українського роду і завдяки цьому були нав'язані нові рознови з Римом.

Московські представники, Несельроде і Штакельберґ, вимагали від папи надати Сєстшецевичеві титул « Апост. Делеґата », щоб він сам міг обирати та висвячувати своїх єпископів, але папа відкинув і це домагання, бо « не бажав творити московського папу ». До папи в Ґенуу прибув від царя генерал-майор Тюль із жаданням іменувати Сєстшенцевіча кардиналом Римської Церкви, але й на це папа не погодився.

В 1817-му році цар Олександер I вислав до Риму свого представника Італінського, але й він не добився нічого. Після тієї спроби дипломатичні зв'язки Москви з Ватиканом були перервані довгий час.[143]

---

[143] *Amman*, p. 463; *cf. Schmidlin*, I, pp. 325 seq.

10. Смерть папи Пія VII

Полон і важкі труди понтифікату Пія VII знищили його здоров'я. 6-го липня 1823 року він зомлів і мусів лежати в постелі, саме в хвилині, коли горів славний собор св. Павла « Поза мурами » і римляни вважали це знаком близької смерти папи. 1-го серпня папа відбув говіння, а після двох днів одержав св. Маслосвяття. Перед смертю він повторяв слова « Савона - Фонтенебльо » та заборонив усім називати його « святим отцем », але казав їм: « Кличте мене: нещасний грішнику! » Він умер 20-го серпня 1823 року, на 81-му році життя і 23 років з половиною на Петровому Престолі, що був для нього правдивим хрестом від Бога.

І, мабуть, найкращу опінію про нього видав його мучитель Наполеон, кажучи: « Він є ягням, направду доброю людиною і ангелом доброти ». Кращого свідчення про Пія VII ніхто інший не міг би був дати.

За старанням кардинала Конзальві, митці Канова і Торвальдсен, що добре знали папу-скитальця, викували йому величавий пам'ятник, закінчений в квітні 1831 року. Папа на пам'ятнику зображений в сидячій позиції в архиєрейських ризах в акті молитви і під тягарем тіяри, як папа-скиталець. Він оточений статуями Мудрости і Сили: перша з них з оливною галузкою на голові, панцирем на грудях і з совою у стіп. Друга покрита шкурою лева, стоїть понад мачугою, символом брутальної сили, а два ангели держать таблицю з словами присвяти кардинала.

Загально відомим є портрет Пія VII кисти французького майстра Давида, якого оригінал знаходиться у Люврі в Парижі: папа сидить у кріслі й у правій руці держать записаний по-французькому папір; він має затиснені уста, а з його широко відкритих очей пробивається жах.[144]

11. Пій VII і Українська Церква

Епархії Київської митрополії в часах Олександра I не переживали таких важких часів, як це було під час володіння його бабуні Катерини II, бо цар уважав їх частиною Католицької Церкви своєї держави, вимагаючи лише, щоб вони включили себе в « рямки московського государства ».

---

[144] *Artaud,* II, pp. 372 seq; *cf. Nielsen,* II, p. 327; *cf.* « *Catholicae fidei* », in Bull., XI, pp. 106 seq; *cf. Huber, J,* Der Jesuitenorden, Berlin, 1873, pp. 560 seq.

При обговоренні понтифікату папи Пія VI ми згадали про велику трагедію Української Католицької Церкви в часах володіння Катерини II, що здавалося, буде зовсім знищена. Рештки тієї квітучої Церкви почав візитувати архиєпископ Гераклій Лісовський з Полоцька і в час тієї візитації він написав листа до владики Порфірія Важинського з Холму, 3-го вересня 1796 року, тобто рівно два місяці перед наглою смертю цариці Катерини.

Архиєпископ Лісовський писав: « Під час дорученої мені візитації новозаснованих церков і манастирів по губерніях, я підійшовши до цісарського кордону, хотів привітати Вас, Достойний Владико, і висказати свої думки щодо нашої Унії та просити в Вас поради, бо Ви, Добрий Пастир св. Церкви та муж шанований Апост. Столицею. Але кордон не дозволив мені здійснити мого наміру; тому, замість усної розмови, у цьому листі опишу сумний стан нашої Церкви і прохаю Вас, Достойний Добродію, передайте це до Апост. Столиці, бо мені самому без дозволу Сенату не вільно туди звертатись з важливими просьбами, — щоб вона доложила всіх старань піднести утискану, малу горстку наших католиків (уніятів) у розлогій російській державі й скоро започаткувала розмови про єднання з всією нашою імперією.

« Стан нашої Унії сумний після прилучення всієї митрополії до пануючої релігії, за вийнятком деяких церков, що залишилися при єдності. Окрема місія, що від травня 1793-го року діє під керівництвом русского владики Варлаама і має 20 тисяч рублів на пенсію для руських священиків, склонила і тепер склонює людей до прийняття православ'я, так що на Волині й Україні існують заледве двісті парафій з усіх скасованих епархій. З того числа, я сам бачив, як згадані місіонери щодня прилучують до своїх владик, а є їх два: Йоанікій на Поділлі і Варлаам на Волині, а третій архиєпископ Віктор Садковський живе в Мінську. Після знищення юрисдикції наших владик найясніша монархиня, пані наша милостива, стає щедрою для свого одного народу й роздає тутешні манастирі, що їх було тут двадцятьвісім, а тепер є ще дев'ятнадцять для дальшого розподілу.

« На Білорусі, до мойого теперішнього виїзду, після залишення першої місії залишилось лише три манастирі; є ще манастирі і церкви, але про них дбає урядовий Синод з Петербурга через назначені особи, щоб вони поволі схилялися до русскої віри, і до цього воно йде, бо таке поступування запорядила найясніша монархиня своєму хитрому міністерству і згаданому Синодові своїм рескриптом з травня 1795-го року.

« Оттаке заподіяно нашій Унії в Россії і таке діятиметься дальше, знайте Ваша Достойносте, і саме тому хочу зробити пропозицію, а рад-

ніше, посилаючися на всім відому історію, ніж описуючи. Від 1595 року р. після відновлення святої єдности владиками Потієм і Терлецьким і після Синоду в Бересті 1596 року на ту єдність не дали згоди Балабан і Копистенський; з рескрипту короля Зиґмунта відомо, які нещасні наспіли спори й читаємо сумні описи трагедій майже впродовж двох сторіч; ми бачили нашими очима різню в Умані; тюрми архиєпископа Садковського; нас підозрівали в різанині, нібито з нашою згодою заплянованої; ганебне стинання голов наших уніятських священиків у Кремʼянці нібито через пляновану зраду римо-католиків; тоді то достойний владика Стефан Левинський з Луцька, пастир згаданих невинних парохів, заледве сам вийшов живим.

« Ті незгоди уніятів з неуніятами і сварні на польськім Сеймі, при домовленні з сильними российського двору, не мали кінця й цілі, бо зростала взаємна ненависть католиків обох обрядів до визнавців грекорусскої віри, з яких нещодавно два гідні владики були повішені в Варшаві за підозріння в симпатіях до россіян, схизматиків.

« Звідси вийшли Косєнірови і Пікінєрови з убогих кметів після краківського повстання й бунту проти россіян у Варшаві, і цю бідну товпу народу ведено проти непобідних військ российських, бо вмовлювано в них релігійний пункт, якби проти бісурменів. І така ревність духовних: ігумена Овруцького, єп. Калуського, кан. Кулаківського і інших, покараних вигнанням за зраду і зламання присяги российському тронові. Такі і їм подібні речі поклали основу до ненавнсти проти унії, малої числом серед мільйонів русского народу; і вона знищена, бо вони з неї походили; а зі сторони благочестивих россіян теперішнього дня ідуть жахливі практики через її спротив і проти її росту.

« Що мої слова є правдиві, доводить указ нашої монархині з 1794-го року про уніятів, звернений до найвищого уряду країв Волинських, Українських і Подільських, достойного Тутулміна, такими словами: до викорінення Унії з римлянами найкращим способом є проповідь Божого Слова, як і засобом до привернення спокою та єдности в тих сторонах.

« Якщо ж через незгоди й порушення спокою та єдности паде наша Унія, то хто ж би найскорше спокій і єдність нашій монархині і народові русскому назавжди дарував і запевнив? Ніхто інший (всі гадають) як найвищий Пастир св. Церкви Пій VI своїм стараннням при помочі Святого Духа перед российським двором і духовенством. Чи можна говорити про єдність у багатолюдній імперії, як досі не можна було її вдержати в кількох провінціях?

« Знайде Його Святість добрі до того способи, бо його посольство

1784 року до нашої монархині в цілі заснування латинського архиєпископства і прикрашення палліюмом достойного Сєстшенцевіча на велику радість нашим католикам, бо це мало вплив на жадання Свят. Отця; а величаве прийняття в Римі великого князя, наслідника русского, зобов'язало Катерину II до вдячности, а його письмові звернення до монархині ми стрічали з радістю і надією.

« Отож, у наших часах такий самий спосіб був би найкращий і гадаємо, що Свят. Отцеві треба відновити таку угоду, яку зробили доктори Сорбонської Академії, 15-го червня 1717-го року своїм письмом висланим до рук св.п. імператора русского, до владик і клиру русского. Таке звернення Свят. Отця могло б принести бажану згоду, якби найвищий Пастир св. Церкви визнав артикули Русскої Церкви, що їх визнали сорбонські доктори. Хай би Свят. Отець завізвав найяснішого християнського цісаря до такої згоди і через такий союз з россійською державою той монарх закріпив би себе, коли взаємні внутрішні різниці в вірі будуть вирівняні ».

Хай Свят. Отець випросить у нашої монархині, щоб вона наказала латинським, уніятським і русским владикам засісти разом і подумати про середники згоди. Хай декому з наших владик буде дозволено поїхати до Риму чи до Нунціятури для поінформування, що Русска Церква вірить у те саме, в що вірять уніяти, бо вона служить св. Тайни в тому самому обряді, як і ми, уніяти. Навіть у конечності з однієї книги чи з одного архиєратікона по думці Евхологіона Венедикта XIV, і це було б потіхою в нашому теперішньому завмиранні. Треба з'ясувати докладно й ясно стан нашої згасаючої Унії на основі мандатів монархині, нашої милост. пані, що їх за останніх п'ять років було три, або щоб завізвати свого прокуратора, чи достойного митрополита або владик, для поінформування св. Апост. Столиці.

І так смиренно, Вашу Ексцеленцію, прохаю в своїм і уніятів імені, щоб Ви все це донесли й вияснили Свят. Отцеві та гарячо просили його шукати середників замирення, бо вони принесуть св. Церкві особливе скріплення через злуку россійської, найбільшої в християнстві держави, і буде сильна оборона, а Св. Отцеві безсмертна слава, якби в цьому просвіченому часі таку незгоду в Церкві втихомирив. І це поставило б наших владик, прелатів, позбавлених своїх місць, на пастирські престоли, а бідні парохи, яким по відході своїх мирян до пануючої релігії, заборонено служити, вернули б до своїх парафій; церкви ж багатьох василіянських манастирів, що піклувалися душами, тепер замкнені, були б відкриті; манастирі забрані від ченців і черниць нез'єдиненими духовними для резиденції владик, знову були б повернені; через таку

угоду чернече й мирське духовенство, тепер сидяче в тіні, вчинило б щасливими всіх католиків, що в особливий спосіб шанували б своїх пастирів.

« У тому виразившись відверто моєму Добродієві й у школі Вчителеві, якому ніколи не зможу вповні віддячитись, поручаюся святим молитвам при Божім Престолі і з щирою та належною пошаною підписуюся. 3-го вересня 1796 року в Жидичинському манастирі ».

З дуже обережної стилізації приложеного листа видно, що його автор сподівався, що на кордоні він може попасти в руки царської поліції. Архиєпископ Лісовський, коадютор Київського митрополита, дав папі вичерпні інформації про трагічну долю своєї пастви в Московії, а водночас радив, щоб папа властю ключів св. Петра рятував цю Церкву, хочби коштом уступок Московській Православній Церкві. Цього, очевидно, в тих часах на Заході ніхто не брав серйозно.

Досі була згадка про діяння Римо-католицької Церковної Колеґії, в якій предсідав латинський архиєпископ Станіслав Богуш-Сєстшенцевіч з Могилева. Дня 13-го листопада 1801-го року появився царський указ, що поширював засяг її діяння, напр. вона стала якби найвищим церковним судом і другою інстанцією в справах розводів; до неї належали справи манастирів і заряд церковними посадами.

Царський указ з 24-го липня 1804-го року додавав до неї одного « уніятського » владику і трьох асесорів і кожний з них мав два голоси, для рівноваги латинським голосам. Спершу була думка, щоб заснувати окрему Колеґію для католиків грецького обряду і підчинити її св. Синодові, але спротив владики Стефана Левинського з Луцька цю справу на якийсь час здержав. Це сталося щойно в часах вл. Йосафата Булгака, що дав на те свою згоду.

Указ Олександра I-го з липня 1804-го року мав такі артикули: ») до Римо-кат. Колеґії мав увійти іменований царем владика грецького обряду з трьома асесорами, що їх назначували владики на три роки; 2) їм було призначено таку саму платню, як їх латинським колеґам; 3) кожний з них одержував два голоси, щоб мати таку саму силу, яку мали латинські представники, та було їм дозволено право самостійної апеляції до Сенату; 4) вони мали дбати про свободу діяння єпископських консисторій і глядіти, щоб не було перетягання наших людей до латинського обряду.[145]

Ще інший указ Олександра I-го з 25-го жовтня 1807-го року дозво-

---

[145] *Theiner*, Zustände, pp. 301-310, 327; *cf. Monumenta*, VII, pp. 227 seq.

ляв усім « уніятам » вернутися з латинського обряду до свого і в жадному випадку не вільно було принимати до латинських манастирів людей інших обрядів. Було наказано засновувати візантійсько-католицькі школи, семінарії і вчити в них по-слов'янському.

Після смерти Київського митрополита Теодосія Ростоцького 25-го січня 1805-го року в липні чергового року архиєпископ Гераклій Лісовський одержав номінацію Олександра І-го на « *Митрополита Уніятської Церкви в Россії* », але без призначення сталого осідку. Видно, що навіть ліберальний цар лякався відновити Українську Митрополію в Києві і видумав для її голови такий дивний титул; але Апост. Столиця вважала його повноправним Київським митрополитом.

В наслідок старань митрополита Лісовського цар відновив чотири знищені його бабунею епархії: 1) у Вильні, 2) Полоцьку, 3) Луцьку і 4) Бересті. Митрополит Лісовський ще перед своєю смертю 30-го серпня 1809-го року виєднав у царя згоду, що в випадку його смерти його наслідником на митрополії стане владика Григор Кохановић з Луцька. І, дійсно, він таку номінацію одержав та управляв митрополією в 1809-1814 роках, стало перебуваючи в Луцьку, а владика Йосафат Булгак управляв Берестейською епархією.

Після відновлення епархій були іменовані нові владики: Іван Красовський для Полоцька, Андрій Головня для Вильна, з титулом єп. Орші, і Лев Яворський на єп.-поміч. в Бересті з титулом єпископа Володимирського. З огляду на воєнні дії в Европі зв'язок з Петровим Престолом був перерваний і тому митрополит Кохановић і владика Йосафат Булгак за згодою царя виготовили 16-го січня 1810-го року документ, званий Епікією, де заявляли свою, льояльність папі Пієві VII, бо з приводу воєнних дій не мали нагоди просити в нього канонічної інституції для самого митрополита і тому за старим правом Київських митрополитів, яке затвердив папа Климент VIII, вони самі рішились поставити згаданих владик, чого вимагало добро і спасіння душ. Цей документ був пересланий до рук нунція Антонія Северолі в Відні, що мав переслати його папі. Тим часом, у січні 1811-го року при співучасті двох латинських єпископів були поставлені і всі три згадані владики-номінати, а згадану « Епікію » прочитано в час торжественної хіротонійної церемонії і підписано всіми святителями.[146]

Таким чином, скривавлена Церква почала поволі відроджуватися. На жаль, скора смерть митрополита Кохановича 1814-го року спричи-

---

[146] *Ibidem*, pp. 328 seq; *cf. Pelesz*, II, pp. 799, 800.

нила трирічне опорожнення митрополії, бо в тому часі Олександер І-ий був зайнятий воєнними операціями проти Наполеона, а згодом торгами на Конґресі в Відні. Щойно 1817-го року владика Йосафат Булгак з Луцька був іменований митрополитом; на Луцьку епархію прийшов владика Яків Мартушевич, що одержав помічника в особі вл. Кирила Сиротинського.

Владика Йосафат Булгак повідомив папу Пія VII про свою номінацію в письмах з 6-го червня 1817-го і 14-го березня 1818-го років та просив вплинути на царя, щоб погодився призначити якесь постійне місце перебування Київського митрополита. На жаль, у наслідок інтриґ горевісного Сестшенцевіча цар такої згоди не дав. З тієї причини папа Пій VII іменував митрополита Булгака «*Делеґатом Апостольської Столиці*», а при тому визнав за ним всі стародавні права і привілеї Київських митрополитів.

Після одержання інституційного письма папи Пія VII, 22-го липня 1818 року, митрополит Булгак поставив обох згаданих владик-номінатів, Якова Мартушевича і Кирила Сиротинського, в єпископський сан. Він особисто обняв провід Церковною Колеґією для католиків східнього обряду в цілій Московії, а адміністрацію своєї епархії віддав у руки владики Лева Яворівського.

Відновлена Київська митрополія складалася з такий епархій: 1) *Виленська – митрополича* мала 304 парохії, 350 світських духовних, 7 манастирів з 127 ченцями, 2 жіночі з 27 черницями — та 284.292 мирян. Всі її епархіяльні добра були сконфісковані Катериною II-гою. Цією епархією тепер управляв владика Андрій Головня. Її консисторія складалася з одного офіціяла та трьох асесорів із мирського клиру, іменованих на три роки; в Семінарії було місце для 12-ох студентів богослов'я.

2) *Полоцькою епархією* часово управляв владика Яків Мартушевич з Луцька, бо архиєпископ Іван Красовський був припинений в урядуванні. Склад консисторії був такий самий як у Вильні. Дотацію епархії становили епархіяльні добра. У цій епархії було 463 парохій, 500 світських духовних, 18 манастирів з 114 ченцями, 2 жіночі з 22 черницями та — 489.075 мирян.

Але папський надзвичайний висланник Тома Ареццо у своєму звіті з 1807-го року подавав: 445 парохій, 452 духовних, 22 манастирі з 133 ченцями і 3 жіночі з 30 черницями. Усіх мирян він подавав 568.787.

3) *Луцькою епархією* управляв владика Яків Мартушевич, разом із своїм помічником вл. Кирилом Сиротинським, титулярним єп. Мінська. Склад консисторії, як у двох попередніх епархіях. Її дотацією була Жировицька архимандрія, де мав осідок владика, що одержував від

держави 6 тисяч рублів річної платні. Ця епархія мала: 160 парохій, 460 духовних, між якими були скитальці з Кам'янецької епархії; було там 22 манастирі з 266 ченцями і 3 жіночі з 14 черницями та — 111.598 мирян.

І знову нунцій Ареццо подав у згаданому звіті такі дані про цю епархію: 141 парохій, 146 священиків, 33 манастирі з 343 ченцями, 4 жіночі з 35 черницями. Усіх мирян було 81.105. Видно, що нунцій не мав дійсних даних про цю епархію.

4) *Берестейською епархією* управляв в імені митрополита Й. Булгака владика Лев Яворівський, титулярний єпископ Володимира. Склад консисторії як у попередніх епархіях, а дотацією були епархіяльні добра Берестейської і Пинської епархій. Митрополит мав 3 тисячі рублів річної платні, а його помічник з консисторією одержували 4 тисячі пруських талярів, та заряджували добрами в Лавришеві і Новодворі.

Ця епархія мала 549 парохій, 675 світських духовних, 21 чоловічі й 3 жіночі манастирі з 159 ченцями і 17 черницями. Усіх мирян було 542.614. Нунцій Ареццо подавав у цій епархії 802 церкви, 950 священиків та 748.583 мирян. Як видно, ця епархія була найбільшою і найбагатшою, бо до неї ввійшли парохії бувшої Супрасльської епархії, а під Прусією не було релігійного переслідування. Після її прилучення до Берестя 1807-го року миряни, як і в інших епархіях, мали зглядну свободу хвалити Бога в своїм обряді.[147]

Такий, менше-більше, був стан Київської митрополії « ін партібус » під владою Олександра І. Треба сказати, що оті 1.476 парохій і 1,627.579 мирян були найтвердшими, бо видержали криваве переслідування Катерини II і з нараженням свого майна, слави і життя вірно видержали при Петровому Престолі. Кілько тисяч ісповідників і мучеників згинули в московських тюрмах на тортурах і на сибірському засланні за єдність Христової Церкви на сході Европи, — тільки один Бог знає.

З меморіялу владики Стефана Левинського з Луцька, висланому ним до Риму в грудні 1807-го року, довідуємося про чотири важливі справи, для яких він шукав авторитетного вияснення в папи. Владика Стефан, як згадано, був одним з найвідважніших наших ієрархів того часу, тому й забирав голос у важливих справах нашої Церкви.

Перш за все, меморіял заторкував право митрополита хіротонізу-

---

[147] *Cf. Monumenta Ucrainae Historica,* VIII, pp. 91-95; *Harasiewicz,* pp. 871-76; *cf. Theiner,* p. 336.

вати свого помічника і коадютора, вл. Григора Кохановича. В тих важких і трагічних часах деякі справи треба було рішати скоро, щоб рятувати те, що ще можна було рятувати. Видно, що урядовці римських конґреґацій нерадо на те гляділи, бо не розуміючи місцевих обставин, хотіли все поладнувати за виробленим способом і « під кутом вічности ».

Говорячи конкретно, архиєпископ Г. Лісовський, предсідник Церковної Колеґії, одержав від царя номінацію на митрополита з усіми правами давніх Київських митрополитів і 11-го квітня 1807 р. вислав папі повідомлення, разом із Ісповіддю віри, приписану Урбаном VIII, що її прийняв Замойський Синод. Уважаючи справу закінченою, він висвятив свого суфрагана-коадютора Григора Кохановича, який ждав вісім років на свою висвяту.

Другою справою було рішення православного Синоду в Петербурзі, щоб два владики, православний і католицький, разом з світською людиною, творили комітет чи правне тіло, яке мало б рішати про звернення або незвернення східньо-католицьких церков, пограбованих в часах Катерини II.

По-третє, царський указ запорядив, щоб в усіх східньо-католицьких церквах під час богослужб згадувати найперше царя і його родину, аж щойно потім папу.

І, по-четверте, царський указ забороняв василіянським архимандритам мати зв'язки із своїм протоархимандритом у Римі і наказував їм підчинятися своїм владикам, на яких території були положені їхні манастирі.

Як бачимо всі справи заторкували загальне законодавство і тому треба було скорого й авторитетного рішення, бо інакше за їх нехтування могла була прийти нова хвиля переслідування.

У вище згаданих справах забирали голос римські знавці церковних справ у Московії. Перш за все, кардинал Лаврентій Літта, колишній нунцій у Варшаві, і делеґат Апост. Столиці в Петербурзі, після смерти Катерини II. Він висловив думку, що архиєпископ Лісовський, іменований митрополитом, міг важно висвятити свого коадютора, тобто єп.-пом. з правом наслідства, бо був адміністратором духовних і матеріяльних справ Київської митрополії, дарма, що не був ще затверджений папою. Щодо поминання царя і його родини в час богослужб перед поминанням папи, то це було нечуваним надужиттям і тому треба проти цього протестувати.

Кардинал Леонард Антонеллі, бувший секретар Конґр. для Поширення Віри, був думки, що архиєпископ Лісовський не повинен був хіротонізувати свого коадютора без свого затвердження папою на Ки-

ївській митрополії. Він підкреслював, що Київські митрополити, починаючи з часів папи Климента VIII, одержували від папів делеґоване право пропонувати і консекрувати своїх суфраґанів.

Ігумен Антоній Іван Бенвенуті, близький співпрацівник кардинала Літти в часах його праці в Московії, підкреслював факт, що Київські митрополити мали право хіротонізувати та інсталювати своїх владик, а з часів папи Климента VIII робили це як папські делеґати.

Архиєпископ Тома Ареццо, надзвичайний делеґат папи в Петербурзі в роках 1802/1804, видвигав обставину, що хоч митрополит Геракль Лісовський не був ще папою затверджений на Київській митрополії « ін партібус », він був змушений конечністю хіротонізувати свого коадютора Григора Кохановича і поступив правильно. Архиєпископ Ареццо також радив, щоб до справи поминання царя і його родини в час богослужб підходити не так із строгістю, як радніше з вирозумінням і поблажливістю.

12. Пій VII відновлює Галицьку Митрополію

По зруйнуванні Київської Митрополії Москвою між українським народом постало змагання відновити нашу другу, старовинну, Галицьку Митрополію на територіях, що були поза сферою впливів Москви. Це стало актуальним ще й тому, що навіть після розбору польського королівства латинські владики не занехали латинізації, але виявили сильну тенденцію скористати із церковного замішання в Україні і підчинити собі всіх українських католиків. Польські духовні, світські й монаші, понижували перед нашими мирянами їх власних владик і священиків та висмівали їх віру, називаючи їх церкви синаґоґами. Про те писав Марії Терезії митрополит Лев III Шептицький, заподаючи, що в його власній Львівській епархії в 1758/65 роках 1.200 осіб незаконно перетягнено до латинського обряду.[148]

---

[148] *Harasiewicz*, pp. 558 seq: Metr. Lev Sheptytsky ad Mariam Theresiam: ...« Alterum est, quod non modo Parochi sed ipsi etiam religiosi, quod plus, ipsi canonici latini (polonici) clerum mei ritus variis ac indignis modis tractare, vexare, irridere, contemnere, quinimo gravissimis injuriis afficere, et sic suis oviculis despectum contemptumque reddere non exhorrescant, *Ruthenos canes, fidem vero, quam profitemur, caninam appellant, optimos mei ritus sacerdotes per contenptum schismaticos, ecclesias synagogas, Presbiteros popones vocitant. Ipsi religiosi (polonici) meos parochos inter cadavera mortuorum sepulcro includere, iidemque eos, quin etiam ipsi praelati latini vestibus nudare et verberare praesumpserunt...* ».

В наслідок його меморіялу був опублікований патент Марії Терезії, 28 липня 1774 р., що гостро забороняв таку практику та зрівняв християн обох обрядів перед законами держави, забороняючи прозивати українських священиків погірдними словами, напр. попонами чи грецькими уніятами, а наказував називати їх « греко-католиками ». Сини руських шляхтичів мали бути зрівняні з польськими і допущені до всіх державних урядів. Цей патент був пересланий галицьким намісником Авершперґом польському архиєпископові Сєраковському у Львові, 6-го

Ibidem, p. 554, Metropolita ad Imperatorem de statu parochorum Ucrainorum: ...« Vix credibile est, quam miser sit parochorum Ruthenorum ritus graeci catholici regnorum Galiciae et Lodomeriae status quamque tenui ecclesiastica dote duntaxat agri possideant, quantum unus vel duo ad summum rustici, quae portio tam modica est, ut si elocaretur, non plus redderet census annui quam 15 aut ad summum 25 rhen. Sed et hanc ipsum fundum nonnulli haeredes eorum possessores aut oeconomi in controversiam vocant. Praeter hunc dotem ecclesiasticam nihil cum parochis latini ritus (polonicis) habent simile, non summas fundationales, non praedia, non pensiones, non decimas, non quasdam a parochianis fixas praetensiones, neque stipendia missarum, nisi forte rarissime eaque minima a populo egentissimo percipiunt. His commodis distituti multi eorum propriis manibus glebam colere coguntur, ut se, suam familiam sustentare, liberos saltem infra mediocritatem educere valeant.

« Jam si annus calamitatis contigat, in quo spe laboris sui frustrentur, quis tum modus sustentationis illis relinquitur? Haec rusticatio ab officiis clericalis status eos distrahit, rudiores in dies efficit, familiariores populo, quam decet, reddit, denique contemptui sui et alieni ritus hominibus exponit, etc... ».

Harasiewicz, pp. 626 seq: 26 Junii 1790 Imp. Leopoldus decrevit: ...« Considerantes ritum graeco-catholicum, a tempore revindicationis Galiciae et Lodomeriae regnorum, debitam semper erga Nos, Nostrumque Domum devotionem in omnibus occasionibus demonstrare, humillimis petitis vestris Nobis addto 30 Mai c.a. exhibitis animo deliberato et ex plentitudine Regiae potestatis Nostrae annuere decrevimus, et insistendo Decretis et Privilegiis tum ab immediato tum ab anterioribus antecessoribus Nostris latis coaequationem rituum catholicorum quoad omnia firmantibus, eundem rituum catholicorum coaequationem in Regnis Nostri Galiciae et Lodomeriaei utpote iustam et bono aeque religionis ac civitatis proficuam autoritate N. Regia confirmamus, firmiter mandantes:

1. *Ne unus catholicus alterum aeque catholicum, impediat aut molestet aut praeferentiam aliquam sibi appropriet.*
2. *Ut iisdem iuribus admissionis ad promotiones, iisdem privilegiis ac dignitatibus aeque clerus atque civilis status ritum graeco-catholicum sequens fruatur.*
3. *Ne unus ritus alterum in obeundis suis muniis ac adimplendis consuetis devotionibus quocumque modo impediri turbari aut molestari permittat.*

Sic itaque clerus et ritus graeco-catholicus ulterius progrediebatur in sua cultura, et populus ab excultis debite curatoribus suis instruebatur melius in rebus fide et morum, quam anterioribus temporibus fieri valebat ».

вересня 1774-го року. Було також заборонене « хапання руських душ » й наказано заховати декрет Урбана VIII в тій справі, потвердженого Венедиктом XIV. Латинським владикам в жадному випадку не вільно було принимати східніх католиків без дозволу папи.

Відомо, що архиєп. Сераковський боронив свою « практику » окремим меморіялом і також особисто їздив до Відня переконувати Марію Терезію, що русинів таки треба переводити на латинський обряд. 15-го лютого 1777-го року був виданий ще один патент, що гостро наказував держатися згаданих папських конституцій. Подібно поступив Йосиф II, син Марії Терезії, що патентом з 13-го жовтня 1782-го року зрівняв ще раз обидва католицькі обряди перед законами держави. Згодом це потвердив цісар Леопольд II-ий 8-го липня 1790-го року.

11-го травня 1790-го року владики, Петро Білянський зі Львова і Максим Рило з Перемишля переслали свій меморіял до Відня, де представляли сумний стан Української Церкви в Галичині й на Холмщині, трагічну долю і нечуване вбозство священиків, їх використовування панськими економами, їх в'язнення в околицях Замістя, Станиславова і Заліщик, через що постало велике негодування серед мирян. Владики просили допомоги в приверненні парафій до попереднього числа і стану, передати владикам собори у Львові й Перемишлі, зреформувати василіянських ченців, справу розводів відібрати від цивільних і передати церковним судам, не домагатись попередніх дозволів цивільної влади для роблення побожних леґатів, дозволити жити новим євреям біля собору владики для набрання практики, залишити бодай один жіночий манастир під наглядом владики; звільнити дяковчителів від військової повинности та передати під їх провід школи.

Що, найголовніше, владики просили цісаря відновити давню Галицьку митрополію, покликаючись на те, що митрополит Теодосій Ростоцький живе в Петербурзі й не має жадної можливості ані змоги опікуватися українськими епархіями в Австрії, які мали 3.271 парохій, включаючи сюди Холмську епархію.

Представник владик у Відні, кан. Іван Ґудз, скоро повідомив їх, що цісарська канцелярія поставилась прихильно до проєкту віднови давньої Галицької митрополії, до якої ввійшла б також наша Церква на Закарпатті. На першого митрополита пропоновано особу владики Андрея Бачинського з Мукачева. На жаль, проєкт сторпедували мадяри. Знаємо, що справу віднови Галицької митрополії видвигнув ще раз галицький намісник Ґайзрук, але й цим разом мадяри сказали, що їх русини мають свого митрополита на Мадярщині, а підчинення русинів закордонному митрополитові буде порушенням конституції їх королів-

ства і, зрештою, культура русинів розвинеться скорше вкупі з мадярами.

Цісарська канцелярія полагодила всі справи позитивно, крім віднови митрополії, зазначуючи, що ця справа більше залежить від папи, як від цісаря. Одначе, за старанням цісаря з Риму вийшов новий декрет про заборону перетягання руських людей до латинського обряду. І так два найвищі авторитети, цісар і папа, підтримали права Української Католицької Церкви в новій політичній дійсності.

Не зважаючи на те з 1803-им роком від польської ієрархії почали напливати до Відня суґестії й домагання, щоб по смерті руських владик вже не обсаджувати їх епархій руськими владиками, але підчинити їх управі польських єпископів. Таке домагання, очевидячки, рівнялося б певній загибелі Української Церкви, тому наші владики, Микола Скородинський зі Львова і Антін Ангелович з Перемишля, а з ними солідаризувався владика Порфірій Важинський з Холму, у червні 1803-го року вислали до Відня свого представника, о. кан. барона Михайла Гарасевича, щоб він поновив старання в справі віднови Галицької митрополії.

Цей здібний і учений священик, перш усього, переконував нунція Северолі й виготовив окремий меморіял до Риму. В Римі жадали, щоб митрополит Ростоцький, найперше, зрікся своїх прав до згаданих епархій. І тепер владики, Ангелович і Скородинський, просили його іменувати владику Важинського своїм коадютором і він управляв би епархіями під Австрією зовсім самостійно, а водночас просили цісаря іменувати вл. Важинського першим Галицьким митрополитом.

На превеликий жаль, владика Важинський умер, 9-го березня 1804-го року, а за ним помер митрополит Ростоцький, 25-го січня 1805, і того самого року вл. Скородинський. І так західньо-українські епархії опинились у катастрофальному положенні. Ними управляв владика Антоній Ангелович з Перемишля. Цю трагічну ситуацію хотів використати для себе латинський архиєпископ зі Львова, Каєтан Ігнац Кіцкі, що вважав себе « якби – патріярхом » над усіми християнами в Галичині і мав за собою неприхильного українцям референта церковних справ, Цайсля. Вони, перш за все, намагалися перефорсувати на опорожнені епархії кандидатури василіянських ченців, Шпонрінґа, Михальського, Гриневецького і Радкевича та деяких угодових світських духовних. І якби котрийнебудь з них став був владикою у Львові, то напевно був би погодився визнати над собою зверхність архиєпископа Кіцкого, то тоді вже не була б відновлена Галицька митрополія.

Одначе, Божа рука підтримала наш народ 20 липня 1805 року Апостольський нунцій, архиєпископ Антоній Гавриїл Северолі, звітував з

Відня кардиналові Конзальві, секретареві Стану, про категоричне домагання цісаря відновити Галицьку митрополію. Цю справу підтримав в імені влад. Ангеловича, прокуратор Йордан Міцкевич у Римі, підкреслюючи, що галицький нарід не має свого найвищого пастиря, бо « россійський митрополит » є закордоном і чого-доброго московський цар зголосить свої претенсії і до цих руських мирян. Під час римських старань згаданий ігумен Іван Бенвенуті сильно підтримав ідею віднови Галицької митрополії і навіть пропонував такий титул її голови: « *Архиєпископ Галицький і Перемиський, Митрополит Руський* ».

Серед таких обставин владика Ангелович написав свій меморіял з 3-го квітня 1806-го року, в якому представив трагічне положення нашої Церкви й народу. Історик М. Гарасевич залишив нам документ, в якому владика-патріот писав: « *...Більша частина Східньої і Західньої Галичини є греко-католицького обряду і творить* Руську Націю, *що різниться від польської своєю мовою і релігійними обичаями. Ця нація складаєтьс^я з автохтонів краю, що перед чотирьома віками ще мали своїх князів, що володіли Червоною Руссю, князівством Галицьким або Галицько-Волинським. В XIV ст. ці князівства підпали під власть Польщі і їх мешканці були нищені й трактовані по-мачушиному. Нетолерантне польське духовенство в усякий спосіб переслідувало грецький обряд Руської Нації; а духовенство останньої було віддане всяким шиканам, дотація їх церков була відібрана, шляхи до освіти були для них замкнені і все було спрямоване в сторону нищення греко-католицького обряду.*

« *Велика нетерпимість і релігійний утиск доводили до замішання і роздору в державі, та до внутрішніх і зовнішніх війн. Під кінець XVI ст. було доконао молитовне вднання дев'ять руських епархій, у тому одна митрополія і два архиєпископства, — з Римським Престолом, але це в жадній мірі не поправило долі руських греко-католиків у Польщі. Їх трактовано, як і передтим, а польське духовенство не закинуло свого звичаю утискати й нищити греко-католиків. Тепер, щоправда, папський престіл при кожній нагоді брав русинів у свою оборону, але ця оборона не мала практичного значення, бо польське духовенстве маючи всесильний вплив на уряд, знало як усунути все, що могло б вийти греко-католикам у користь...* ».

Згадуючи з вдячністю полегші, зроблені австрійським правительством, владика Ангелович підкреслював, що ці благородні наміри не могли вповні осягнути свою ціль, бо й тепер польське впливове духовенство гляділо заздрим оком на покращання долі греко-католиків і не залишило нічого, щоб і наймудріші ѣапорядки уряду звести внівець. І як у Руській Нації вдячність, вірність і прив'язання до держави були

природнім наслідком доброти, так польське духовенство із свого боку робило все, щоб Руську Націю вчинити підозрілою австрійському урядові.

« *Пастирі греко-католицького обряду — писав владика Ангелович — нераз уже представляли своє важке положення високому правительству, але без наслідку. Для докладнішої інформації, Вашого Достоїнства- залучую два останні письма галицьких владик до Його Маєстату з 1803-го і 1804-го років; в останньому з них була мова про віднову митрополії, про власного референта в намісництві, про відному капітули і дотацію Консисторії добрами, а не грішми — і не роблено якихсь надзвичайних вимог, а все було по лінії добра держави й релігії; усе це мало захоронити греко-католицьке духовенство перед впливами й інтриґами польського духовенства. Чи вислані Його Маєстатові постуляти одержали найвищу апробату, мої колеґи з Холму і Львова нічого про те не довідалися.*

« Тепер смерть обох владик спричинила, що на мене спав обов'язок бути пастирем над всією Руською Нацією в Галичині. Я певен, що добре знаю думки моїх священиків і народу, як і тих латинського обряду. І нераз я дав докази своєї вірности супроти австрійського правительства, також і мої священики і народ мають такі самі почування...

« Незважаючи на мій пастирський лист, ненависть і охота докучати нам віджили серед латинського духовенства, а проти мене і моїх священиків ідуть погрози у формі анонімних письм, з яких одне залучую в відписі.

« *Ваша Достойність повинен знати, що: 1) більша частина цього краю належить до греко-католицького обряду і є автохтонами, тому заслуговують на повну піддержку держави; 2) з огляду на те, що народ стоїть за своїми священиками, добро держави вимагає піддержати симпатії духовенства і їх закріпити; 3) конче треба мати в проводі духовенства мужів з великими прикметами духа й серця, що мали б повне довіря священиків і народу і 4) як греко-католицьке духовенство в Галичині стане по боці уряду, то без огляду на настрої решти населення, він може не звертати уваги на безосновні й обидливі доноси, якими послуговуються польські духовні, щоб кинути тінь підозріння на вірність Руської Нації, мовляв, вона своєю подібністю релігійних звичаїв хилиться у бік Россії; але це не заслуговує на увагу хоч би тому, що між ними є велика різниця в релігійних правдах і тому між москалями і греко-католиками є більша ворожнеча, як між москалями і латинниками. Це видно з переслідувань, що їх переживають греко-католики в новій Россії і тамошньому нашому духовенству відібрали приходи, майно і чимало з них прибули в Галичину...* ».

Владика запевняв правительство, що Австрія не має в жадному

свому краю стільки льояльности і прив'язання, як між греко-католицьким духовенством і народом. Щоб цей зв'язок був сильніший і триваліший, він радив представити його постуляти цісареві, щоб була уреґульована церковна справа, а часто згадувана рівноправність руського духовенства з латинським буде ще більше підкреслена і одночасно спиниться тиск латинського духовенства на своїх братів. Саме тепер — писав владика — ідеться про обсадження двох епархій, Львова і Холму, і цю справу латинські єпископи хочуть вирішити на свій лад.

Владика каже, що він пропонував на ці пости двох мужів у переконанні, що намісник краю візьме на увагу його пропозицію, але через різні махінації він цього й досі не вчинив. Замість іменувати поданих кандидатів, він висунув відомих із злих обичаїв осіб, не питаючи опінії їх наставників про їх життя. Владика звертає увагу правительства, що згадані референти походять з-посеред латинського духовенства, яке досі утискало руське духовенство. *Їх пропозиція цісареві спричинює велику журбу, бо 1) нехтує заслужених мужів з-посеред руського духовенства, що працею здобули собі досвід, потрібний державі й Церкві, а тепер він злегковажений*; *і 2) уряд владик займуть одиниці, яким не достає духових і моральних прикмет, а ще більше, конечного довіря священиків і народу, а без того вони не принесуть користи релігії ані державі. На думку владики Ангеловича польська ієрархія має в тому участь, щоб освічених і прив'язаних до держави руських мужів відсунути і понизити.*

Такий відвертий, різкий і відважний тон меморіялу владики Антонія Ангеловича, безсумнівно, свідчить про його сильний характер, гарячий темперамент та любов і прив'язання до своєї Церкви і народу. І це потверджує його недовга, владича діяльність, що кладе його в ряди найбільше заслужених мужів історії українського народу і його Церкви.

Можна думати, що арґументація його меморіялу вплинула на зміну думки правительства: вже 11-го вересня 1806-го року цісар Франц I видав свій декрет про віднову Галицької митрополії, запропонувавши папі Пієві VII владику Антонія Ангеловича на першого митрополита з осідком у Львові, призначивши йому дотацію 10 тисяч флор. і 2 тис. з рел. фонду. Водночас запорядив, щоб василіянські ченці звільнили для митрополита манастир і церкву св. Юра у Львові. В письмі до папи цісар арґументував, що віднова Галицької митрополії конечна для захування митрополичих прав Руської Церкви і немає до цього жадних політичних ані церковних перешкод. Спротив латинського, польського архиєпископа у Львові чи будь-кого з уряду намісництва не має жадних основ. Апостольська Столиця є зобов'язана заховати постанови,

булли папи Климента VIII і не має права віддавати греко-католиків під руку латинських єпископів. Митрополитові-номінатові було доручено подбати про номінацію двох достойних кандидатів на два інші єпископські престоли, їх висвятити та впровадити в урядування. Відень сказав своє слово.

З огляду на те, що в тому часі була оживлена справа Київської митрополії і її правного стану, а цар Олександер I іменував архиєпископа Гераклія Лісовського, 24-го липня 1806-го року « *Митрополитом Уніятської Церкви в Россії* », неприхильні українцям круги видвигнули в Римі закиди, намагаючись переконати папу, що покищо не потрібно ділити Київську митрополію на дві часті, хоч її епархії були поділені кордонами. *Цісар Франц I одержав відмовну відповідь з такими причинами: 1) на Русі не було двох митрополій; 2) архиєпископ Лісовський вже одержав юрисдикцію для всіх християн руського східнього обряду; 3) у Львові вже є латинський митрополит; і 4) василіяни чуються обиджені, бо кандидат на митрополита не є василіянином, як це передбачав Замойський Синод.*

Тепер цісарська канцелярія зажадала від владики Ангеловича історичних доказів існування Галицької митрополії в давніх часах і просила подати реєстр митрополитів, як також докладно вияснити відношення василіян до митрополита.

Всі ці справи були зроблені і цісар Франц I ще раз зажадав категорично відновити Галицьку митрополію. *Цим разом Конґр. для Поширення Віри вимагала, щоб новий митрополит держався постанов Синоду в Замісті і щоб Київський митрополит Лісовський виразно зрезиґнував із своїх прав до галицьких епархій. Нунцієві Северолі вдалося переконати Конґреґацію, що архиєпископ Лісовський не був іменований царем ані затверджений папою для галицьких епархій. Щодо звичаю, заведеному на Синоді в Замісті, щоб з-поміж василіян обирано єпископів, показався непотрібним і з того часу вже чимало світських духовних показали себе дуже добрими владиками.*

Секретар Стану, кардинал Пилип Казоні, звернувся 16-го листопада 1806-го року до преф. Конґр. для Поширення Віри, кардинала Пєтра, з вияснением, що галицькі владики не можуть підлягати митрополитові з-поза кордону, тому є конечним відновити їх власну митрополію. Одначе, там не спішилися і щойно після його другого письма з 13-го березня 1807-го року він одержав прихильну відповідь у тій справі.

Після вияснення всяких сумнівів папа Пій VII своєю буллею з 24-го лютого 1807-го року відновив Галицьку митрополію по чотирьох сторіччях її опорожнення. Він затвердив владику Антонія Ангеловича

на митрополита відновленої митрополії і дав йому палліюм, якого його попередники не давали Київським митрополитам, тому що це не було згідне з духом булли Климента VIII в час заключення молитовної єдности Української Церкви з Петровим Престолом в 1595/96 роках. Винятком був митрополит Лева Кишка в першій четвертині XVIII ст.

Вартим відмічення є обширний меморіял з історичнимий арґументами, що його виготовив кардинал Літта до Конґр. Пошир. Віри з підкресленням, що москалі не бажають віднови Галицької митрополії і, мабуть, тому цар іменував архиєпископа Лісовського « Митрополитом Уніятської Церкви в Россії ».

Врешті, треба також з вдячністю згадати, що знаний уже нам архиєпископ, Тома Ареццо, знавець церковних справ у Московії, вповні і щиро підтримав справу віднови Галицької митрополії.

Булла Пія VII п.з. « *Ін Універзаліс Екклезіє Реґіміне* »[149] від 24 лютого 1807 року була і важливим документом в історії Української Католицької Церкви і такою вона буде для наших грядучих поколінь, тому хочемо обговорити дещо докладніше її зміст.

Після звичайного титулу папа писав у своїй буллі: « *Щасливої пам'яті папа Климент VIII, наш попередник, і Михайло III, Київський митрополит, за згодою інших руських владик відбув Собор у місті Бересті та торжественно довершив єдність Руської Нації з Апост. Престолом, а для її завершення вислав до Риму двох владик, і цю Націю до єдности з св. Римською Католицькою Церквою прийняв і цю єдність апостольським листом з 23-го грудня 1595, що зачинався словами « Великий Бог », потвердив, як також іншим листом « Належить Римському Архиєреєві », цей папа залишив Київському і Руському митрополитові власть затверджувати в імені Апост. Престолу суфраганів того ж обряду на території Польщі і їх згідно з тим обрядом хіротонізувати.*

« Апост. Престіл в різних часах видав інші запорядки Руській Нації, особливо через конґреґацію Преподобних Братів наших, кардиналів св. Римської Церкви, що займаються справами ширення віри. Пізніше ж за згодою св.п. папи Климента XI, нашого попередника, відбувся Руський Національний Собор у місті Замістю під головуванням бл.п. Єроніма Ґрімальді, Едесійського архиєпископа, нунція Апост. Престолу в польському королівстві, а згодом кардинала св. Римської Церкви, і все-на ньому упорядковане й постановлене та папою Венедиктом XIII, на-

---

[149] *Documenta*, ed. Welykyj, II, 112, 871, pp. 313-319.

шим попередником, було провірене, щоб цього роду постанови і запорядки щодо церковної дисципліни залишились на майбутнє.

« Опісля через різні нещастя, а особливо через зміну земних володарів на тих землях, де діють руські церкви, стало конечним, щоб Апост. Престіл рішив, як наш безпосередний попередник св.п. Пій VI ереґував епархію цього Руського Обряду в місці Супраслі в державі Достойного короля Прусії, і він нічого не занедбав в справах Київської митрополії та інших епархій цього Обряду, які знайшлися внутрі російської держави.

« *Ми, одначе, маємо на думці католицький народ Руського Обряду, підлеглий владикам Львова, Холму й Перемишля, про який просив Нас Достойний в Христі Син, Франц I, цісар Австрії, Чехії і Апост. король Мадярщини, під якого володінням він перебуває, а колись належав до Київської митрополії. Ці владики не мають змоги користати з рад свого митрополита і тому згаданий цісар і король Франц у щирому бажанні духового добра Руському Народові Галицького Королівства, просив нас усильно в своїм письмі вийняти з-під юрисдикції митрополита й архиєпископа Київської Церкви: Львівську епархіяльну катедру-перемінену Іваном XXIII (Пій VII має на думці антипапу Івана XXIII, що осну вав латинську архиєпархію у Львові – І.Н.) в його письмі з 28-го серпня 1410 р. в 3-ому році свого володіння на Галицьку митрополію під Покровом Пресв. Діви Марії, а згодом привернену до стану звичайної епархії.*

« *Тепер Ми цю Церкву підносимо до ряду Митрополії, разом з титулом Галицької епархії, якої територія є в її границях, і годимось, щоб до цієї Львівської митрополії належали Холмська і Перемиська епархії, як також щодо порядку номінації для них владик і їх канонічної інституції.*

« *Ми добре розуміємо, що вимоги часу і місця та численні інші важкі труднощі не дозволяють Київському архиєпископові виконувати свій уряд для Руського Народу Галицького Королівства, та про велику потребу духовної опіки над ним і тому, виконуючи наш Апост. Уряд ідемо назустріч проханням і домаганням цісаря і короля Франца I, оскільки в Бозі можемо.*

« Отож на основі нашого Апост. Уряду доручаємо й наказуємо нашому Достойному Братові Антонієві Гавриїлові, архиєпископові Петри, церков Вітерба і Тоскани, злученими канонічно з тим владицтвом, на шому і Апост. Престолу нунцієві в Відні в Австрії, — щоб або сам або через якусь церковну особу, ним для цього делеґовану, повідомив також Препод. Брата, Гераклія Лісовського, архиєпископа в Полоцьку, тепер через опорожнення Київської митрополії, адміністратора цієї Цер-

кви, — бо віддавна Галицька митрополія була злучена з Київською митрополією, хай делеґованою йому нашою Апост. властю, заховавши все конечне, розділить і відлучить згадані Церкви Руського Обряду у Львові, Холмі і Перемишлі, передтим суфраганії Київської митрополії, від зверхности і юрисдикції Церкви і архиєпископа Київського, що є поза державою цісаря і короля Франца, — і хай відділить, розлучить і розрішить, і на майбутнє відділеними і тепер від архиєпископа і Пастиря тієї ж Київської Церкви незалежними проголосить. Епархіяльні Церкви Руського Обряду у Львові, Холмі і Перемишлі, дотепер підлеглі Київській Архиєпископській Церкві, розлучені й відділені, хай на всі прийдешні часи злучаться з Львівською, що зветься Галицькою Церквою...

« Ми певні, що злука під Пастирем Львівської і Галицької Церкви вийде на славу Всемогутнього Бога, Пресв. Діви Марії, і св. Апост. Петра і Павла та піднесе католицьку віру і буде прикрасою всієї Католицької Церкви. *Єдність Церков Руського Обряду з митрополітальною через одного архиєпископа, що згідно із звичаєм архиєпископів того обряду має палліюм і хрест та інші привілеї, преротативи, почесті і права, що належать достоїнству архиєпископів, які по всі часи займатимуть Львівську і Галицьку катедру, хай мають, уживають, виконують і користають — хай нашою Апост., делегованою властю, на вічність ереґує та установить, щоб об'єднані Львівська і Галицька Церкви, як архиєпископи тієї ж Руської Нації й Обряду в своїх містах виконували по закону або через звичай чи ужиття, і все інше хай мають, держать, користуються, чинять і виконують свобідно й дозволено з повним і повсякчасним авторитетом, і це хай у нашому імені заявить і наділить...* ».

В дальшому тексті булли папа рішає справу дотації митрополита та висловлює надію, що йому вдасться відзискати всі забрані добра митрополії. Папа годиться, щоб цісар іменував кандидатів на митрополитів і суфраганів, зарезервувавши право Апост. Престолові їх преконізувати. *Митрополит одержав право пропонувати кандидатів на суфраганів і їх хіротонізувати згідно із старим правом, визнаним папою Климентом VIII за Київськими митрополитами.* Врешті папа Пій VII висловив бажання, щоб у новій Митрополії були заховувані декрети Собору в Замості.

Окремим бреве з 16-го березня 1807 року папа затвердив вл. Антонія Ангеловича з Перемишля першим митрополитом Галицької, відновленої Митрополії та наділив йому палліюм, символ повноти пастирського уряду, але це зробив за західнім звичаєм, на Сході не знаним. Згадаємо, що вл. Ангелович був назначений владикою Перемишля Ки-

ївським митрополитом Теодосієм Ростоцьким 1795 р. і висвячений вл. П. Білянським 14-го лютого 1796 року.

Тепер цісар Франц I своїм патентом з 11-го серпня 1808 р. урядово проголосив віднову Галицької митрополії з осідком у Львові та згідно з духом папської булли визнав всі древні права Києво-Галицьких митрополитів за митрополитом Антонієм Ангеловичем.[150]

---

[150] *Diploma Francisci I. Imperatoris Austriae, 11 Augusti 1808.*

« Nos Franciscus Primus Divina favente clementia Austriae Imperator, etc. Significamus praesentibus literis Nostris universis et singulis, quorum interest. Nos ad splendorem ecclesiae Catholicae promovendum paternumque Nostrum affectum erga clerum et populum ritus Graeco-Catholici in regnis Nostris haereditariis Galiciae et Lodomeriae degentem commorandum, constituisse Metropolitanam dignitatem, quae olim Halicii extiterat, per temporum vero vicissitudines abolita est, restituere, eamque cum Episcopatu Leopoliensi conjungere. Quapropter consentiente in id Summo Pontifice SS. Papa Pio VII erigimus, et augmento dotationis decretis Nostris statuto ornamus Episcopatum Leopoliensem Ritus Graeco-Catholici in Metropolitanam Sedem titulo: *Ecclesiae Metropolitanae Leopoliensis et Haliciensis*, cuius Antistites Archiepiscopali dignitate praesint Ecclesiis Premisliensis cum Samboriensi et Sanocensi unitae, et Cholmensi cum Brestensi et Belzensi unitae. Cumque haec Ecclesia per obitum Venerabilis, devoti, Nobis dilecti Episcopi Nicolai Skorodynsky praesule, suo orbata sit, jure Patronatus, et nominationis Nobis, qua Regi Galiciae de facto competente, nec non etiam post evectionem ecclesiae hactenus cathedralis in Metropolitanam in perpetuum reservato, Nobis dilectum et devotum *Antonium Angellowicz*, hactenus Episcopum Premisliensem, Samboriensem et Sanocensem, Ritus Graeco-Catholici, Consilarium Nostrum intimum, ejus virtutes, pietatem, vitae integritatem, morum probitatem, peculiarem in promovenda sancta unione et in regimine Ecclesiarum ei hucusque concreditarum comprobatum zelum ac erga Nostram Majestatem devotionem animo volentes, *Metropolitam Leopoliensem et Haliciensem* nominare diximus, uti praesentibus literis vi juris Nostri Regii Patronatus clementissime nominamus, *eique Archiepiscopatum Leopoliensem et Halicensem conferimus.*

« Vigore harum literarum Nostrarum Caes. Regiarum, praefatus Rev. in Christo pater *Antonius Angellowicz* dictum Archiepiscopatum cum omnibus villis, praediis, agris, pratis eorum fructibus et pernitentiis, nec non cum jurisdictione spirituali super ecclesias, Capitulum, Decanos, Parochos et universum clerum saecularem ac fraternitates ejusdem ritus Graeco-Catholici Diocesani et Metropolitani tenebit et possidebit ac jura Metropolitana in Episcopatus Premisliensem et Chelmensem, cum unitis ejusdem ritus Gr.-Cath. exercebit ad vitae suae tempora, dantes eidem praeterea plenam potestatem juxta leges canonicas et minoris cleri diocesani habendi, et officium Metropolitani exercendi.

« Promitentes id de Nobis et de serenissimis successoribus Nostris, quod praedictum Rev.um Metr.am Antonium Angellowicz in huius Metropoliae Leopoliensis et Haliciensis jurisdictione spirituali et in possessione bonorum ad eandem Metropoliam spectantium, in quorum administrationem et usufructum eundem mediante Gubernio nostro Regnorum Galiciae et Lodomeriae intromitti clementissime mandamus,

Інтронізація нового митрополита відбулась 25-го вересня 1808 р. в митрополичому соборі св. Юра у Львові і з тієї нагоди митрополит проголосив своє перше пастирське послання до духовенства і мирян митрополії.[151]

---

plene conservabimus; nec cuipiam potestatem aliquid de his alienandi dabimus, quid et Ser.mi Nostri Successores facient. Quod omnibus cuiuscumque status et conditionis hominibus Regnorum Nostrorum Gal. et Lod., Diocesanis ritus Gr.-Cath. Leopoliensibus et Haliciensibus, nec non, quantum ad dignitatem Metropoliticam eiusque iura attinet, Diocesanis quoque Ecclesiarum Premisliensis et Cholmensis ac his unitarum ad notitiam deducendo volumus et mandamus, ut praefatum Rev.um Antonium Angellowicz, quamprimus in Ecclesiam Metropolitanam solemni ritu ingressum fecerit, pro vero Metropolita et Archiepiscopo Leopoliensi et Haliciensi habeant, nominent, ac recognoscant, libertate, praeeminentia, jurisdictione ac praerogativis muneris sui uti sinant, nec auctoritatem ejus vel minime impediant, et secus non faciant sub jactura gratiae Nostrae. In quorum fidem praesentes literas manu nostra subscripsimus, et Sigillum Nostrum Caes.-Reg. apprimi jussimus. Datum in civitate Nostra Viennae die undecima mensis Augusti, Anno Domini milesimo octingentesimo octavo, Regnorum Nostrorum decimo septimo».

[151] У свому першому Пастирському посланні митр. Ангелович писав:

«Антоній Ангелович, Божою милістю Митрополит Галицький, Архиєпископ Львівкий, єпископ Камянецький, його ц.к. Апост. милости дійсний тайний радник, усьому світському і монашому духовенству і мирянам епархій Львівської, Галицької, Камянецької, також Перемиської, Самбірської, Сяніцької, Холмської і Белзької, і в галицьких краях приналежній Берестейській: мир у Господі й Архиєрейське Благословення.

«Уже 26 травня 1805 р. Ми повідомляючи Вас нашим пастирським листом, Возлюблені в Христі Браття, про сумну для нашої ієрархії подію, тобто про смерть ВПреосвященого Теодосія Ростоцького, Митрополита Київського, Галицького і Всієї Русі. Ця подія мала такий наслідок, що наша греко-кат. ієрархія, втративши свого голову була осиротіла, але недовго вона сумувала в осиротінні. Всеблаге Боже Провидіння, дбаючи про добро свого стада, надхнуло найвищі світські і духовні власті, щоб тій недостачі зарадити. І тепер сталося, що стародавня Галицька митрополія, що згасла від 5-ох сторіч, є відновлена.

Найясніший цісар Франц I, щасливо володіючий, дбаючи про духовне і дочасне добро підчинених собі народів, своїм рішенням з 11.8.1806 р. рішив відновити Галицьку митрополію і назначити Львів її осідком та добрим фондом її обдарувати. Він своєю просьбою в Ап. Престола старався його склонити, щоб Галицька митрополія, дотепер злучена з Київською, назавжди була від неї відділена і була привернена до свого блиску і владти, які колись мала.

І найвищий голова Католицької Церкви Папа Пій VII, переконаний жаданням ревного про добро віри монарха, по докладнім розгляненні на Консисторії кардиналів, своєю буллою з 15 квітня 1807 року постановив стародавню Галицьку митрополію відновити і мене недостойного, іменованого милостивим монархом, на це достоїнство піднести і повною властю та юрисдикцією давніх наших митрополитів

Як уже згадано, до нової митрополії була також включена Холмська епархія, що мала 317 парохій, а в тому 149 галицьких; в трьох манастирях чоловічих жило двадцять ченців, а в одному жіночому було шість черниць. Епархія мала чотириста священиків і п'ятнадцять студентів богослов'я. Всіх мирян було в тій епархії 227.673. Після Віденського Конґресу 1815 року Холмська епархія, враз з т.зв. Варшавським князівством, перейшла під протекторат Москви, хоч підлягала юрисдикції Галицького митрополита аж до 3-го лютого 1830 року, коли під сильною пресією Москви, відірвати її від українського материка, папа Пій VIII підчинив її безпосередній юрисдикції Апост. Столиці в Римі, думаючи так врятувати її.

Не легкі були початки відновленої Галицької митрополії, бо українська земля стала тереном війни. Австрія опинилась під владою Наполеона, тому в Галичині з'явились польські леґіони і всяка босячня, що мала намір відновити стару Польщу.

З другого ж боку, на Галичину наїхали московські солдати, що воювали проти Наполеона. Одні й другі руйнували дорібок народу і нищили нашу Церкву,[152] та переслідували митрополита.

зволив наділити на основі завжди важної булли Климента VIII з 1595 р. « Належить Римському Архиєреєві ».

Бувши до цього, у нашій ієрархії високого достоїнства, призваний найвищими світським і духовним авторитетами, ми зачали 25 ц.м. нашу управу в митрополичій катедрі св. Мученика Юрія у Львові, і тепер Вас усіх, Возлюблені в Христі Браття, оцим архиєрейським листом повідомляємо і доручаємо, щоб Ви:

1. віддали Провидінню подяку за опіку над нашою ієрархією;

2. покірно молились Дателеві всіх дарів, щоб видимого голову Церкви Пія VII кріпив всесильно в його стараннях і Апост. ділах, та щоб наміри нашого милостивого монарха Франці I благословив і йому своєю державною десницею в його замислах для добра підчинених народів, для збереження миру і безпеки всіх, помагав, щоб ми в спокою виконували наше звання; щоб 3) Ви разом з нами піднесли свої руки до неба з просьбою про благодать і силу зносити тягар, який оце високе архиєрейське достоїнство на нас наложило; також, 4) щоб усі нас за свого первоієрарха мали, а духовенство і народ свого архиєпископа Галицького, Львівського і Камянецького, як свого безпосереднього наставника шанували і, врешті, 5) в ектеніях під час св. Літургії і в інших відправах по приписам обряду наше ім'я « Антонія Митрополита » споминали.

Щоб оцей наш запорядок скоро дійшов до відома всіх, свій архиєрейський лист печатаємо, і через деканів по всіх церквах парафіяльних і манастирських церков для прочитання народові під час богослужб наказуємо ». (25 вересня 1808)

[152] Непевною була доля нової митрополії вже в її початках. 13-го травня 1809-го року Наполеон Бонапарте здобув Відень, а московський солдат станув своєю ногою на Волині. Австрійська адміністрація втікла з Галичини на Буковину, а поль-

* * *

Уже під час третього розбору Польщі москалі намагались дістати в свої руки Галицько-Волинські землі, а тепер в т.зв. « Шенбрунському перемирю », 14-го серпня 1809 року цар Олександер I, оправдуючись

ський повстанський генерал Ружнєцкі, піддержаний польською шляхтою, 28-го травня в'їхав до Львова на чолі двох сотень комонників та в імені князя Йосифа Понятовського проголосив там новий режим.

Сам генерал зробив собі головну кватиру не в палаці свого архиєпископа, але в митрополита Ангеловича. 3-го червня префект міста, підп. Іпполіт Блєщинскі, вимагав від митрополита Ангеловича присяги вірности Наполеонові, але він відмовився, заявляючи йому, що вже раз складав присягу вірности австрійському правительству. І цією заявою наразив себе на переслідування.

9-го червня він покинув місто і подався вгори в напрямі Перегінська, але в селі Сенечолі наш війт, Кость Джулович, притримав його і кан. Михайла Гарасевича, а згодом доставив їх у Стрий до « *Військової Команди Польських Військ Стрийского Циркулу під Дирекцією Найяснішого Цісаря і Короля Наполеона Великого* ». Під час допитів митр. Ангелович дав своє вияснення на письмі, з таким змістом: « 9-го ц.м. в 3 год. пополудні я вийшов пішком з о. офіц. Гаросевичем, без нікого іншого, з наміром піти до Оброшина до Преосв. архиєп. Кіцького для нарад щодо наложеного на мене ком. міста, підп. Блєщинським, обов'язку публікувати по деканатах і парафіях оголошення військових властей. Одначе, у Скнилові я довідався, що архиєпископ вернув з Оброшина до Львова, тому я пішов через Козельники, Вульку Чижецьку і Винники до Лисинич до тамошнього пароха, щоб звідти довідуватися про прибуття до Львова кн. Й. Понятовського або ген. Ружнєцького, а потім вернутись возом до Львова.

« Пропуску я не мав з таких причин: 1) моєю ціллю було поїхати до Оброшина і вернутись назад; 2) ген. Ружнєцький на моє прохання, внесене о. офіціялом, чи можу покинути Львів, ясно не відповів, що це може бути мені заборонено, але підполковник Блєшинський, якого просив о. крилошанин Створинський про пропуск в цілі виїзду на село під Самбір спершу зволікав, а потім відмовив. Отож я мав переконання, що мені не дадуть пропуску зі Львова.

« Щодо другого питання, чому я зайшов до Сенечолі, скажу, що найважнішою причиною мойого укривання було, щоб віддалити від себе підозріння команданта міста Львова і військових властей, немов би я мав намір при помочі мойого духовенства щось робити проти теперішньої влади. Таке підозріння виходило з переслухань отців, що приїздили до Львова: пощо? кілько я їх завізвав до Львова? — ітд. Також ревізії документів і урядових архівів консисторії.

« *Другою причиною мойого укриття було те, що моє здоров'я дуже занепало через журби, спричинені явним і публічним переслідуванням моєї особи і звання: відділи ген. Ружнєцького напали на мене в моїм домі опівночі та перевели найстисліщу ревізію цілого мойого дому, з відриванням підлог включно, де не тільки я, але й цілий мій дім були держані під арештом і погрозами команди міста Львова*; *головно остання пересторога, що як дальше приходитимуть донесення про молитви руського ду-*

стратегічними мотивами, виміг на Австрії згоду часово відступити йому Тернопільську область. На тих землях діяли сімнадцять деканатів Львівської Архиєпархії і було коло 400 тисяч мирян. Дня 21-го травня 1810 року митрополит Ангелович створив для згаданих деканатів Консисторію в Тернополі, у проводі якої поставив о. Григора Ганкевича з Теребовлі, якого поляки ув'язнили і мучили в Люблині, але на суді його звільнено від вини і кари.

І до цієї вітки українського католицького населення висунув свої домагання, найперше, православний владика Йоанікій з Кам'янця на Поділлі, виславши туди свого архимандрита « для місії »; а згодом зробив таку саму спробу латинський, горевісний архиєпископ Станіслав Богуш-Сєстшенцевіч з Могилева. З тих причин митополит Антоній Ангелович погодився, щоб згадані деканати часово були прилучені до української католицької епархії в Луцьку, яка була під управою владики Григора Кохановича; а коли ж він став Київським митрополитом, то доручив опікуватись Тернопільщиною свому Генеральному Вікарієві, архимандритові Косакові з Жидичинського манастиря.

Того самого року пруський архикнязь Фрідріх Авґуст, якому тепер підлягало Варшавське князівство, іменував о. Фердинанда Цєхановського Холмським владикою і він одержав від митрополита Ангеловича доручення управляти також Замойською округою, що була включена до Варшавського князівства.

25-го лютого 1813-го року митрополит Антоній Ангелович відновив у Львові капітулу і постарався про віддання дібр в Уневі на цілі Галицької Митрополії, а з доходу мав оплачувати свого єпископа-помічника. На жаль, митрополичих дібр у Перегінську й Залукві біля Галича йому не вдалося, покищо, відібрати. Це мали зробити його найближчі наслідники на Галицькому митрополичому престолі.

Старанням митрополита Ангеловича львівський крилошанин Ми-

ховенства за цісаря Франца під час Служб Божих, тоді буду відісланий до в'язниці або Найяснішого Наполеона.

« З огляду на те, що я не міг їсти ані спати, а ще менше будь-що робити в таких важких обставинах і з огляду на стан здоров'я, що чимраз більше занепадало, я дійшов до переконання, що меншим лихом буде для мене якийсь час скитатися й укриватися ніж тратити сили і здоров'я, а може і життя; а все це через накази, яких не одержав жаден архиєпископ чи єпископ інших обрядів, а яких виконання було противне мовму сумлінню, моїй присязі, а навіть виразним заявам та оголошенням п.ген. Ружнвцкого. Стрий, 22-го червня 1809-го року. Антоній Ангелович, в.р. митрополит Галицький, Архиєпископ Львівський. Вікарій і друг подорожі, М. Гарасевич, в.р. Офіц. і Ген. Вікарій ».

хайло Левицький був іменований і висвячений на Перемиського владику, а церква св. Варвари в Відні була піднесена до ряду парафій і була першою українською парафією в Західній Европі.

На жаль, цей перший, енергійний Галицький митрополит умер 9-го серпня 1814-го року на свому п'ятдесятп'ятому році життя. Він був високовченою людиною, напр. двічі був ректором Семінарії і почесним ректором університету; він залишив свою приватну бібліотеку, що мала вісім тисяч книжок, Львівській капітулі на власність.

В часі митрополита Ангеловича, як подає історик Михайло Гарасевич, його генеральний вікарій, у Львівській архиепархії були 1.211 парафій, 939 священиків і 1,113.416 мирян, враз з Буковиною. В Перемиській епархії були 585 парафій, 130 каплиць і 33 сотрудництва, а всіх мирян було 724.650. *Михайло Гарасевич підкреслює, що в 1660-ому році латинський єпископ Перемишля, Станіслав Сарновський, у своєму письмі до папи Олександра VII писав, що в Перемиській епархії в тому часі було 3.400 руських парафій і 3 мільйони мирян. Впродовж стопятдесяти років польські монахи своїм « хапанням душ » зробили таке страшне спустошення на тих українських землях.*

Після Віденського Конґресу згадані деканати Тернопільської області знову вернули під власть Австрії. 17-го серпня 1815-го року цісар Франц I іменував владику Михайла Левицького з Перемишля на другого Галицького митрополита, а 8-го березня 1816-го року Пій VII затвердив цю номінацію.

Новий митрополит ще перед своєю інтронізацією виєднав у Відні повну дотацію митрополії і щойно потім відбув свою інтронізацію. Завдяки його старанням цісарський патент з 9-го березня 1824-го року створив т.зв. релігійний фонд, який мав на цілі піднести матеріяльне положення українського духовенства. Згодом два інші патенти, 30-го листопада 1824-го і 22-го травня 1841-го років цю справу задовільно розв'язали.[153]

13. Церква на Закарпатті

Досі вже було обговорене приступлення до молитовної єдності з Петровим Престолом Української Церкви на Закарпатті в часах вла-

---

[153] *Engel, J, Ch, von,* Geschichte von Galizien und Lodomerien, Halle, 1796, p. 406; *cf. Handbuch der Geschichte Oesterreichs von den ältesten Zeiten bis zur neuesten Zeit.* Berlin, 1879, p. 350; *cf. Documenta,* II, nr. 876, 877, 878; *cf. Harasiewicz,* p. 954; *Theiner,* Monumenta Pol., III, p. 662.

дицтва єп. В. Тарасовича при чому великий вплив мав Київський митрополит Велямин Рутський та Перемиський владика Атанасій Крупецький.

Після навернення княгині Софії Батори-Ракочої з протестантизму до латинства папа Олександер VII затвердив кандидатуру владики Партенія Петровича, але згадана княгиня задумала підчинити українських владик латинським, напр. від вл. Петровича вимагано ходити в більші свята до єзуїтської церкви, там сповідатися, слухати латинську Літургію і причащатися за латинським обрядом. Латинський єпископ Юрій Фенессі з Яґру вимагав від українських католиків відзначувати свята за новим календарем, а за своїм тільки два або три свята в році.

Одначе, старанням Київського митрополита Кипріяна Жоховського і кардинала Карла Колонича, що був знавцем Східніх Церков і їх дисципліни, папа Іннокент XI призначив для Мукачева діяльного і вченого владику, Івана де Камелліса, за походженням грека, як свого « Апостольського Вікарія » титулом єпископа Себастії. Під час його владицтва тристап'ятдесят православних священиків приступили до єдности, а манастир св. Николая відібрано від родини Ракочих та передано до ужитку вл. Де Камелліса. На жаль, під час повстання Ракочих владика мусів тікати до Пряшева і там помер 1707 року. Після його смерти настало в епархії велике замішання.

На цьому місці відмітимо, що княгиня Софія Ракоча, ще перед призначенням вл. Де Камелліса, папою, зверталась до українського Київського митрополита прислати до Мукачева достойного кандидата. *Київською катедрою управляв тоді архиєпископ Гавриїл Коленда, що скликав Синод до Жировиць, який рішив прийняти Мукачівську епархію до зв'язі з Київською митрополією, а вл. Яків Суша в час свого побуту в Римі діяв у цьому дусі. Одначе, папа визнав право номінації Мукачівських владик за родом Ракочих і тому княгиня за порадою єзуїтів знайшла собі православного монаха в Галичині, Йосифа Волошиновського, і його заіменувала Мукачівським владикою, але під умовою, що він визнає над собою зверхність латинського примаса.* І цей владика спричинив чимало лиха, яке мало вплив на дальшу долю тієї епархії. Отож, після смерти вл. Де Камелліса 7-го квітня 1707-го року папа Климент XI передав цю епархію під тимчасову управу Перемиського владики Юрія Винницького, але вже 27-го вересня т.р. закарпатське духовенство згідно з своїм давним звичаєм на свому Синоді обрали о. Івана Годемарського на свого владику і їх вибір потвердив цісар. Натомість Франц Ракочий відкинув цей вибір і знайшов собі монаха, о. Петра Камінського. Цісар його не визнав, хоч він управляв епархією. Свящ. Конґреґація відкинула

обох кандидатів і назначила свого кандидата, галицького ченця о. Полікарпа Филиповича, але й його цісар не затвердив.

Тепер до спору вмішався мадярський владика з Яґеру, й зголосив свої претенсії до номінації Мукачівських владик, покликуючись на якусь туманну і самозванчу угоду, підписану із згаданим монахом Камінським. Отець Камінський умер в червні 1710-го року, а кандидатуру о. Годермарського знято. *9-го квітня 1713-го року латинський єпископ висунув кандидатуру о. Юрія Бізанчого, який склав обітницю визнати його своїм покровителем. Таким чином, через незнання канонічного права латинськонм єпископом та амбіцію деяких наших духовних у Церкві на Закарпатті, створено нечуваний досі прецеденс.*

Щойно з початку лютого 1716-го року папа Климент XI прийняв кандидатуру Бізанчого, який одержав хіротонію з рук Київського митрополита Лева Кишки 9-го грудня 1716-го року. Владика Бізанчий одержав титул « Апост. Вікарія » *і ставши владикою уважав єпископа Яґеру своїм опікуном, хоч ця « опіка » дуже скоро затяжіла над епархією, напр. свящ. Конґреґація своїм декретом з 20-го червня 1718-го року доручала закинути старий і завести новий календар. Одначе, цього не прийняв вл. Бізанчий, арґументуючи, що 1) його епархія не може прийняти нового календаря аж доки вся Київська митрополія цього не зробить; 2) новий календар розділить всіх « русинів » духово; 3) православні матимуть арґумент для знищення єдности і 4) новий календар викличе замішання між його паствою. З усіх тих причин він не може цього зробити. Конґреґація визнала його арґументацію правильною. Він умер 22-го липня 1733-го року.*[154]

Його наслідником був іменований о. С.О. Ольшавський (1733-37), що був затверджений папою і якого поставив єпископом Київський митрополит Атанасій Шептицький, але він скоро помер, а його наслідником став вл. Гавриїл Блажовський, також поставлений тим же Київським митр. А. Шептицьким. По ньому єп. Ердоди з Яґеру запропонував його Ген. вікарія, о. Михайла Ольшавського (1743-67), якого кандидатуру потвердила Марія Терезія і папа Венедикт XIV, але як « Апост. Вікарія Мукачева », з чужим титулом єпископа Росси.[155]

На щастя, вл. Ольшавський був енергійною людиною і закріпив

---

[154] *Fiedler, J,* Beiträge zur Geschichte der Union der Ruthenen in Nordungarn, Wien, 1862, pp. 16 seq; *cf. Schematismus cleri Diocesis Munkacsiensis,* Ungvari, 1878, p. 28; *cf. Litterae S.C. de P. Fide,* ed. Welykyj, III, nr. 1191.

[155] *Documenta,* II, nr. 688, 689, 690, 693, 694, 700-702; *cf. Schematismus,* p. 29,

ще більше зв'язки з рештою українських земель, напр. свою книжку про церковну єдність він надрукував у Львові та спроваджував церковні книги з Києва, Львова і Почаєва. В його часі закінчено будову церкви в Марія Повчі, а василіяни одержали при ній свій манастир. Та, мабуть, його найбільшою заслугою було те, що він започаткував старання про канонічне ереґування Мукачівської епархії.

Безпосередньою причиною до цього були намагання латинського єпископа Баркоссі з Ятеру переводити в 1748/50 рр. канонічну візитацію Мукачівської епархії і це огірчило наше духовенство. На Синоді в Мукачеві владика і духовенство запротестували до Марії Терезії і до Риму. 19-го жовтня 1750-го року цісарева звернулась до протектора Австрії, кардинала Мелліні, з просьбою усунути всі оті причини непорозуміння й оснувати канонічно епархію в Мукачеві.

З меморіялів довідуємося, що латинський єпископ Ятеру не дозволяв нашому владиці святити своїх духовних, посвячувати свої церкви, інсталювати парохів тощо, та домагався, щоб українські парохи були якбикапелянами своїх латинських колеґ, які мали також збирати з українських мирян для ебе десятину. Щоправда, цю справу Марія Терезія вирішила сама в користь українського духовенства окремим патентом, але самого вмішування не усунула.[156]

Владика Ольшавський у своему звіті до Конґреґації з 20-го травня 1759-го року писав, що латинський єпископ Ятеру мав його за свого « вікарія », а латинські парохи хрестять, вінчають і ховають людей грецького закону і тим заколочують лад і спокій в його епархії. Він подавав, що в Мукачівській епархії є 829 парафій обсаджених і 200 опорожнених; дяковчителі навчають дітей катехизму по-руськи з книжок виданих в Київській митрополії. Владика жалівся з приводу перетягання його людей до латинського обряду мадярськими священиками і монахами. На його думку, причиною такої практики була « рудітас і ігноранція » справ грецького обряду отими духовними і монахами. Латинські священики, писав владика, мали всякі привілеї й були добре ситуовані матеріяльно, а руські священики жили в великому вбозстві і працею своїх власник рук заробляли на своє вдержання і своїх родин.

---

[156] *Боржава, Ю,* Від Угорської Руси до Карпатської України, Філяд., 1956, ст. 16-17; *cf. Basilovits, J,* Brevis notitia fundationis Theodori Koriatovits, olim Ducis de Munkacz. Anno MCCCLX factae, Cassoviae, 1799, pp. 31 seq; *cf. Lacko, M, S.J.*, New Documents about Michael Manuel Olshavsky Bishop of Mukacevo 1743-1767, Romae, 1959, pp. 61-62, 63-65.

Після відбуття Епархіяльного Синоду в Мукачеві 30-го січня і 1-го лютого 1763-го року владика Ольшавський одержав від нового єп. Естергази з Ґєру завізвання відновити присягу вірности і в тому домаганні його підтримав примас Баркоссі. І це було безпосередньою причиною, що владика вислав свого архидиякона Івана Брадача до Відня для представлення Цісарській Канцелярії невідрадних відносин та для старань про канонічне ереґування епархії в Мукачеві, без чого не можна було усунути вмішування латинників у справи Руської Церкви.

І щойно 1767-го року Марія Терезія звернулась до папи Климента XIII-го з пропозицією оснувати канонічно Мукачівську епархію, мотивуючи свою просьбу тим, що вмішування латинників у справи Мукачівської епархії здержує духово-моральний поступ греко-католицьких громадян. При тій нагоді дотація владики була піднесена до висоти 5 тисяч флоренів. Цісарева просила кардинала Альбано підтримати її старання, а прокуратор о. Ігнат Володзко, у своїх виясненнях підкреслював факт, що в Мукачеві була руська епархія ще поки в тих сторонах з'явилися мадярські латинники.[157]

Для спаралізування старань Марії Терезії, гр. Карль Естергази, єпископ Ґєру, виготовив і *вислав до Риму «Опінію», зложену із 113 артикулів, в яких видвигав усякі закиди проти руського владики і його пастви і через те до смерти владики Ольшавського, 5-го листопада 1767 року, справа не посунулася вперед.*

Повідомляючи папу про смерть владики, Марія Терезія просила затвердити о. Івана Брадача його наслідником, а при тому пригадала справу канонічного ереґування епархії, інакше її паства перейде в схи-

---

[157] *Ibidem*, p. 77: «Constat etiam S. Congregationi de Prop. Fide, qualiternam me molestabat Agriensis episcopus, volens me Vicarium Apostolicum pro suo habrre Vicario. Controversia tamen haec per Sacratissimam suam Majestatem Regem Hungariae Apostolicum finita est. Adhuc tamen plebani diocesis Agriensis romani ritus, in proventibus annuis et stolaribus, in administratione sacramentorum, in baptismate, sepultura, et copulatione, graeci ritus unitos parochos magna cum aversione animorum molestant et inquietant, unde tricae, jurgia, et dissensiones enascuntur, quae etiam spero per Regem Apostolicum finaliter proxime finientur et sopientur (p. 81)». Sacerdotes autem parochi vivunt propriis expensis, more apostolorum manibus propriis non tantum laborantes, sed more caeterorum miserorum agricultorum terram arando, sulcando et fodiendo, sicque se, et suos misere sustentando: unde non sine commiseratione videre est, optimae vitae et morum sacerdotes, ob pauperiem male vestitos incedere, eo quod misera gens et plebs (potiori tantum pane ex avena turcicove tri tico confecto, et modico lacte sustentans) non habeat quod pastoribus susis et bene meritis, valeat praestare. *Cf. Fiedler*, op. cit., Appendix 9.

зму. Одначе, в наслідок діяння єпископа Яґеру австрійська Державна Рада справу відложила.[158]

Щойно на початку понтифікату папи Климента XIV цісарева своїми письмами від 12-го травня і 5-го листопада 1770 року знову видвигнула справу ереґування епархії в Мукачеві. *Папа дав свою згоду, домагаючись від майбутнього владики і його наслідників складати свою Ісповідь віри двічі врік на руки латинського єпископа. Марія Терезія запропонувала, щоб вони робили це раз на два роки і лише перед нунцієм або перед примасом Мадярщини. І після вияснення всіх формальностей 20-го березня 1771-го року була ереґована епархія в Мукачеві, але з тим, що вона мала підлягати латинському примасові. Мукачівські владики складали свою Ісповідь віри перед своєю Капітулою і посилали її до нунція в Відні. Цісар іменував владик і призначив їм 5 тисяч флоренів річної платні. Катедральною церквою була назначена парохіяльна церква Успення Пресв. Богородиці в Мукачеві.*

Після смерти владики Брадача 5-го серпня 1772 року його наслідником, іменованим і потвердженим папою, став о. Андрій Бачинський (1772-1809), що виявився енергійним і діяльним владикою. Після розв'язання ордену єзуїтів Марія Терезія віддала їх церкву в Ужгороді, разом із замком, владиці Бачинському, як також 30 тисяч флоренів на цілі виховання нового покоління клиру. Це й було причиною, що владика Бачинський переніс свою резиденцію, разом з Капітулою до Ужгороду. І вже 3-го грудня 1778 року він відкрив там нову Семінарію, якої першим ректором був іменований крилошанин Іван Бокшай. Два роки згодом відбулося посвячення відновленого собору в Ужгороді, але щойно в 1817-ому році папа Пій VII офіційно затвердив це перенесення осідку епархії.

3-го листопада 1815-го року австрійський цісар поділив Мукачівську епархію на дві, виділивши з неї 192 парафії з 148.987 мирянами і створивши нову епархію з осідком у Пряшеві. Найновіші досліди виказують, що цей поділ був задуманий ворогами українського народу, які лякалися росту його сили під одним проводом. Першим владикою Пряшева був о. Григор Таркович, що одержав Капітулу зложену з 5-ох членів.[159]

---

[158] *Opinio de Episcopatu G.R. Munkacziensi non erigendo,* in Basilovits (4), pp. 76 seq; *cf. Pekar, B, Sac.,* De erectione eparchiae Mukacoviensis (an. 1771), Romae, 1956, pp. 70-89; *cf. Lacko,* pp. 88-90.

[159] *Documenta,* ed. Welykyj, II, nr. 782, 785, 787, 802, 880, 882; *cf. Basilovits,* pp. (3) 122, 136 seq; (5) 48 seq; *Schesmatismus Diocesis Presoviensis,* Presov. 1944, p. 13

Зріст сили Мукачівської епархії в часах вл. А. Бачинського був такий великий, що ще за його життя виринув був плян прилучити цю епархію до Львівської митрополії і владика Бачинський мав бути першим її митрополитом. Одначе, опозиція мадярів не дозволила перевести цього важливого пляну до щасливого кінця.

Замітимо, що Шатмарський Архидияконат був відлучений від Мукачівської епархії 1823-го року і підчинений єп. Маґна Вараданському, щоб таким чином ще більше послабити Мукачівську епархію, де в часах владики Василя Поповича (1838-1864), якого висвятив Галицький митрополит і кардинал Михайло Левицький, почалася сильна мадяризація тієї Церкви, що змоглася за його двох наслідників, Степана Панькевича (1867-1874) і Івана Паштелого (1874-1891), тоді всі українські школи були знищені дощенту.

Вартим відмічення є факт, що папа Пій IX установив Мукачівську епархію третьою інстанцією для Галицької митрополії у справах подруж і інших церковно-судових справ.

* * *

На цьому місці хочемо ще дещо сказати про наших братів у Юґославії, які належать до Крижівської епархії, що була ерeґована папою Пієм VI 17 червня 1777 року для християн східнього обряду в Хорватії й Бачці. Вона була спершу підчинена мадярському примасові, а від 1853 року Загребському архиєпископові. До неї належали наші браття, що в половині XVIII ст. виїхали з Закарпаття і поселились у Керестурі (згодом Руському Керестурі) та Коцурі. На переломі XX ст . виїхали туди галицькі переселенці, що також належать до тієї епархії.

250. Лев XII (1823-1829)

Ганнібаль Франческо Климент Мельхіор Єронім Микола граф Делля Дженґа, син графа Ілярія і Марії Люізи Періберті з Фабріяно, народився 22 серпня 1760 р. в родинному замку біля Сполето. В його родині було десятеро дітей, сім хлопців і три доньки, а Ганнібаль був п'ятим хлопцем з черги. Він спершу вчився в колеґії Озіма, а від 1778 р. в колеґії в Римі, звідки перейшов до Академії ватиканських дипломатів. 1782 р. поставлений в сан диякона, а чергового року за диспензою папи, як неповнолітній, прийняв сан пресвітера. Гарний з виду, з елеґантними і виробленими формами товариської поведінки о. Ганнібаль звернув на себе увагу Пія VI, який іменував його папським шамбеля-

ном та він став улюбленцем папського двору. Вже в тому часі він виявив свій дипломатичний хист, бо напр. папа доручив йому сказати проповідь з приводу смерти цісаря Йосифа II під час заупокійної св. Літургії в Сикстинській каплиці, в якій взяв участь сам папа, кардинали і члени дипломатичного корпусу. Сказати проповідь так, щоб вона не обидила Австрії і не понизила Церкви, не було легкою справою, і о. Ганнібаль вив'язався з неї добре. З другого ж боку, він належав до категорії людей, що мали відвагу сказати правду ввічі. Одного разу папа сказав до нього: « Отче Ганнібале, ваш плащ задовгий — Нічого не шкодить, Ваша Святість може його по своїй вподобі скоротити, — відповів о. Ганнібаль. В тодішньому рзумінню скоритити священичого плаща означало вийти на вищий ступінь ієрархічної драбини.

В 1792 р. він став крилошанином при соборі св. Петра, а чергового року поставлено його в сан єпископа з титулом Тирського архиєпископа і як нунцій він виїхав до Люцерну в Швайцарії. По двох роках він зайняв місце нунція Пакки в Кельні, а під час війни жив у Дрездені й Авґсбурзі, де попав у часові матеріяльні клопоти. 1807 р. року папа Пій VII вислав його як надзвичайного нунція на Сойм до Реґензбурґу, і звідти він їздив до Парижу, де був свідком переслідування Пія VII, і вів також справи Мінхенської нунціятури.

Перебуваючи в Римі, він жив у манастирі на Монтічелльо і нездужав, так що сподівався скорої смерти і навіть держав біля себе приготовану домовину. Усе ж таки, як 1814 р. Пій VII вернувся до Риму він вислав архиєпископа Делля Дженґу до Парижу з ґратуляціями для Людовика XVIII аж поки кардинал Конзальві сам не перейняв усіх справ у своїх руки. Тоді архиєпископ Делля Дженґа вернувся до манастиря в Римі і там застала його номінація на кардинала 1816 р., разом з номінацією на єпископа Сініґалії. В 1820 р. він був іменований кардиналом-вікарієм Риму і жив близько собору Богородиці « Більшої ».

По похоронах Пія VII конкляв 53 кардиналів почався в Квіриналі 2 вересня 1823 р. ввечері. Західні католицькі держави були заінтересовані вибором нового папи більше як будь-коли передтим. Австрійський канцлер Меттерніх, наприклад, дав своєму амбасадорові в Римі такі інструкції: новий папа має бути людиною консервативних принципів і щоб умів завести мир в Европі. Група кардиналів « зелянтів » також бажала консервативного папи сильної руки і пропонувала кардинала Кастіліоні з Фраскаті і, якби не « вето » кардинала Альбані з Австрії, він був би обраний на папу.

28 вересня 1823 р. кардинала Делля Дженґу, при піддержці зелянтів і французьких кардиналів, обрано на папу і він прийняв ім'я,

Лев XII, з вдячности для Лева XI, що 1605 р. надав шляхетський титул його рідні. Цікаво, що як по скінченому голосуванні кардинал-декан питав його чи приймає вибір, він відповів: « Ні, але хай так буде! Ви і так обрали мертву людину! » Це він говорив з уваги на свою хворобу, бо мав заледве 63 роки. І, здається, його хвороба вплинула на його вибір, бо деякі кардинали сподівалися рядити в його іменн, але новий папа зразу на це не погодився. Його коронація відбулася 5 жовтня, під час якої кардинал Руфо поклав йому тіяру на голову.[160]

Лев XII був тілом слабкий і мав завжди втомлений вигляд, обличчя запале і восково-жовте; очі живі й добрячі з'єднювали йому любов і пошану; голос мав повільний, без злости і неприязни, повний і багатий. При функціях у церкві папа мав рухи природні й прості, але ґраціозні. Він був високого росту. Вираз задуми на його надзвичайно гарному обличчі, робив на всіх незабутнє враження. Папа своєю лагідністю поривав людей, а своєю покорою робив їх своїми приятелями.

Французький амбасадор Шатобріян так схарактеризував Лева XII: « Лев є високого росту і має опанований та холодний характер; він вдягається в просту рясу білої барви; в його душі немає виставности. Сам він живе в убогій кімнаті, що не має жадних меблів. Він не їсть майже нічого і ледви живе із своїм котом на крихітці поленти. Він свідомий, що є важко хворий і з великим самоопануванням очікує смерти, яку привітає з християнською радістю. Його можна би порівняти з Венедиктом XIV, якби він мав звичай класти свою домовину на своїй постелі ».

Лев XII майже цілий день працював у своїй кімнаті, перериваючи часом працю короткими відвідинами лікарень чи інших інституцій, щоб особисто переконатися чи і як виконуються його запорядки. Він мав простий і відважний характер і дуже серйозно трактував свій апостольський уряд. В свому реформаторському дусі він виповів війну всім надужиттям, тому придбав собі чимало ворогів. Він відкинув непотизм і володів самостійно, студіюючи кожну справу в детайлях, і вмів підібрати собі добрих співробітників. Папа був людиною чистого серця і мав далекий погляд уперед, що знав і любив правду. На жаль, тільки в управі Церковної держави часом був легковірний та ізольований від добрих дорадників, і вірив таким людям, що на те не заслуговували й давали йому нерозважні ради.

---

[160] *Nielsen*, II, p. 6; *cf. Artaud de Montour*, Histoire du Pape Leon XII, Paris, 1843, pp. 3 seq, 131.

Секретарем Стану був іменований 80-літний кардинал Сомаліо, який не мав енергії ані сили починати якийсь новий політичний курс, що міг би був успокоїти розгарячені уми людей в Церковній державі та в цілій Італії. Крім того, папа почав терпіти з причини недуги гемороїдів і ця хвороба руйнувала дорешти його здоров'я, так що кардинали і дипломати, сподіючись кожного дня його смерти, почали потайки говорити про його наслідника.

Майже чудесне виздоровлення папи восени 1823 року сучасники приписували молитвам великого святця, Вінкента Страмбі, єпископа Маратіми, що офірував Богові своє життя за життя Лева XII. По видужанні папа завізвав до Риму досвідченого кардинала Конзальві з Анціо і він випрацював плян політики у відношенні до всіх европейських держав. Конзальві був іменований префектом свящ. Конґр. Поширення Віри, але, на жаль, цей державний муж в січні чергового року помер.

Лев XII у свому інтронізаційному письмі осудив байдужмість в релігійних справах, що почала тоді поширюватися в Европі. Для протидіяння цьому рухові він віддав єзуїтам Колеґію в Римі і казав їм виховувати молодих і вчених духовних, що посвятили б своє життя і всі свої сили праці для релігійного відродження. Водночас папа надав їм різні привілеї та створив їм сильну матеріяльну базу для запевнення успіху в праці. Узагалі, для піддержки виховних інституцій папа казав щадити гроші, напр. заборонив коштовні ілюмінації собору св. Петра в Страсний Тиждень та завів велику ощадність і скромність в їжі на свому дворі. У Ватикані була заборонена всяка форма виставности, а на денний прожиток папи не вільно було видавати більше як одного скуда.[161]

Для скорого й справного діяння справедливости 24 серпня 1824 року папа проголосив буллу з новими приписами. Він змінив також виховну систему, заснувавши нові професорські катедри, які обсаджувано більш ліберальними силами, при чому латинська мова була викладовою мовою. Папа установив окрему конґреґацію, що мала дбати про програми навчання, про обсаду професорських катедр та про дисципліну. При цьому він звернув увагу на навчання грамоти широких мас народу, бо в тому часі в Італії лише одна-п'ятдесята частина людей вміли читати і писати.

Завдяки ощадностевій господарці папи були зложені фонди, що

---

[161] *Bullarium Rom. Cont.*, XVI, pp. 45 seq, 52 seq, 448 seq; *cf. Catholic Encyclopedia*, IX, p. 168; *cf. Nielsen*, II, p. 14.

дозволили відбудувати знищену пожаром базиліку св. Павла « поза мурами ». В свято Вознесення Христового 1824 року папа проголосив Ювілейний Святий Рік · 1825, дарма, що цьому противилися Німеччина, Неаполь, а Австрія поставилася до цього з великою резервою. В Римі почалися приготування і направа церков, спроваджено славних проповідників, що голосили місії і закликали людей до покаяння. Папа настоював, щоб усі духовні носили приписану одежу, а жінкам заборонено вбирати занадто модну одежу, та замкнено театри і всі місця розривок.

В Навечеря Різдва Христового 1824 р. папа відкрив срібним молотком « Святі двері » в соборі св. Петра, а водночас кардинали зробили це саме в інших трьох патріярхальних соборах міста. Впродовж трьох годин дзвонили дзвони в усіх церквах Риму, розпочинаючи Ювілейний Рік. І, хоч деякі держави ставилися до цього неприхильно, до Вічного Міста прибули численні паломники з різних країн, включно з Швецією і Данією, а по святі Пасхи 1825 р. лише з самого Неаполя прибуло 44.973 людей. З більш видатних осіб були тоді в Римі еспанський престолонаслідник, король обох Сіцілій Франц I, королева Сардинії і інші. Були також навернення жидів і протестантів, як також беатифікації деяких святих.[162]

Для спаралізування заходів папи в цілі релігійного відродження масони почали в цілій Італії сильну протицерковну агітацію, якої чемпіонами були карбонарії, напр. під час місійних торжеств в деяких італійських містах були спрофановані святі ікони, напр. Феррарі і Болонії. 13 березня 1825 р. папа проголосив проти карбонаріїв і масонів буллу, в якій п'ятнував їх протицерковну аґітацію між молоддю та ширення безбожних кличів.[163]

Монахи, звані « сакконі », що походили з визначних родин і складали обіти мовчання, під час ювілейних торжеств відбували в Римі свої обходи в білих рясах з накритими головами. Їм помагали інші монахи, звані « стіґматі », та тисячі черниць і жіноцтва.

І, хоч папа Лев XII був слабкого здоров'я, брав чинну участь в усіх торжествах і богослужбах та завжди йшов у проводі кожної процесії пішком і босими ногами. У Ватикані він щодня особисто услугував дванадцятьом бідакам, вибраним з-поміж тисяч паломників.[164]

---

[162] « Quoad Divina sapientia »; *cf. Farini, L, C,* Lo Stato Romano, Firenze, 1853, I, p. 18; *cf. Seppelt,* pp. 299; Bullarium, XV, p. 55 seq; XVI, pp. 311, 314.

[163] *Nippold, F,* Richard Rothe, Wittenberg, 1873, I, pp. 387; *cf. Nielsen,* II, p. 19.

[164] *Bull.,* XVI, 345; *Seppelt,* p. 298.

Кардинал Ріваролля, що відповідав за внутрішний порядок в державі, взявся радикально викорінювати безбожницький рух і тому на нього виконано невдалий атентат. Згодом він стосував легші кари, а навіть проголосив, що як хтось з « карбонаріїв » ожениться з « санфедистом » чи навпаки, він обіцяв давати для таких подруж придане, і це помагало більше як кари. Заходи для релігійного відродження Риму й Італії не пощадили навіть жидів, яких ґетто було ізольоване і чимало з них втікло до Трієсту, Венеції, Міляно й інших міст.

Керуючись виключним добром Церкви, Лев XII іменував на кардиналів людей, знаних із своєї побожности, вченості та заслуг для Церкви, і кожному призначив чотири тисячі скуд річної пенсії. Він заборонив членам Курії виїздити з Риму на вакації; хто не слухався, тратив своє достоїнство. Для усунення продажности в урядах папа покликав до життя спеціяльну конґреґацію, що мала розглядати всі зажалення, внесені проти продажних урядовців.[165]

Лев XII оточував ченців опікою, бо їм призначив велику частину праці в ділі відродження християнської суспільности. З другого ж боку, якби будь-який чернець у чомусь провинився, він не міг втекти від караючої руки папи. Папа наважився був усунути з Риму розповсюджений там загальний звичай жебранини по вулицях міста, і дозволив лише сліпим і хромим просити милостині, але тільки біля призначених до цього церков.[166]

В закордонній політиці Лев XII мав деякі успіхи, намагаючись спаралізувати аґітацію ліберáлів ізолювати Апостольську Столицю і позбавити її впливу на життя европейських народів, а без цього не можна було й думати про відродження християнства. Папа хотів, щоб Церква і держава співпрацювали з собою при відбудові миру, тому визнав всі форми правління добрими, як вони ставилися позитивно до Церкви, і доручав єпископам з такими правліннями співпрацювати і не противитися новим кличам, що були згідні з Христовою наукою. І, наприклад, як південно-американські колонії усамостійнилися і просили папу встановити їм незалежну від Еспанії ієрархію, 1827 року він дав їм їх власних єпископів. Подібно сталося в Бразілії, що була підо впливом португальської ієрархії.

В наслідок такого курсу політики папи в Німеччині ідея своєї національної Церкви втратила популярність, а по розв'язанні епархії в

---

[165] *Döllinger, J,* Kirche unf Kirchen, p. 559.
[166] *Artaud,* II, pp. 285 seq.

Констанці єпископа Вайсберґа, що найбільше це проповідував, усунено. Папа Лев XII заключив корисний конкордат з князівством Ганновер і в наслідок цього були відновлені старовинні епархії в Гільденгаймі та Оснабріку.

Завдяки такій уміркованій політиці Лева XII Католицька Церква в Англії поволі здобувала свої давні права і врешті признання. В 1829 році англійських католиків допущено до парляменту, але папа вже не дожив почути цю радісну новину. Також з Голляндією заключено корисну угоду, основою якої був конкордат Наполеона і таким чином католикам Голляндії дано можливість плекати свою католицьку віру.[167]

Лев XII під час свого понтифікату хворів. У свято Різдва Христового 1828 року він служив св. Літургії в церквах: св. Анастазія та Богородиці « Більшої », але з початку 1829 року почав хворіти на безсон-

---

[167] *Schmidlin, J,* I, pp. 469 seq.

« *Акт Еманципації* » схвалений англійським парляментом, 13 квітня 1829 р., складався з 12-ох пунктів. Найголовніші думки й висловлені в присязі, долученій до 2-го пункту, що звучала:

« Я... щиро обіцюю і присягаю, що буду вірний і доховаю льояльности Й.М. Королю Юрієві IV, і буду його боронити з усіх моїх сил проти змов, і всяких намагань проти його особи, корони й достоїнства; і буду намагатися відкрити й донести Й. Маєстатові і наслідникам, зради й зрадливі змови проти нього, і них: І вірно обіцюю підтримати, помагати й боронити, з усіх моїх сил, наслідство корони, яке то наслідство актом п.з. *Акт для дальшого забезпечення корони, і кращого запевнення прав і свобід підданим*, є обмежене до особи княжни Софії, електорки Ганно;єру, і наслідників її тіла, протестантської віри:

Оцим рішуче зрікаюся і відкидаю послух чи вірність будь-якій особі, що вимагає або претендує на право до цього королівства: і заявляю, що не є артикулом моєї віри, і заперечую, відкидаю і вирікаюся опінії, що володарі екскомуніковані або здепоновані папою, чи яким іншим авторитетом Римського Престолу, можуть бути скинені або забиті їх підданими або якоюнебудь особою:

І заявляю, що я не вірю в те, щоб Папа Римський або який інший чужий князь, прелат, особа, держава чи володар, мають або можуть мати дочасну або цивільну юрисдикцію, силу, зверхність чи першенство, прямо чи непрямо, — внутрі цієї держави :

Присягаю, що буду боронити, з усіх моїх сил, рішення щодо реальності в цій державі, як установлено законами: і торжественно присягаю, що ніколи не буду вживати жадного привілею, до якого я не маю або не буду мати права, заколочувати або послаблювати Протестантську релігію або Протестантський уряд в об'єднанім королівстві:

І в Божій присутності торжественно визнаю, свідчу і заявляю, що роблю цю заяву, і кожну її частину, в звичайному і ясному змислі слів цієї присяги, без вивертання, двозначности або будь-якого духового застереження. Так мені, Боже, допоможи »!

ницю. У свято Стрітення він узяв участь в богослуженнях у Сикстинській каплиці та три дні опісля наступила атака нової недуги, т.зв. странґурії. 9-го лютого, як єпископ Барґоляні, уділяючи папі св. Маслосвяття, зомлів, то папа сам собі намазав очі і ще того самого дня запав у неспокійний сон. Він помер чергового дня, 10-го лютого, зранку, на 69-му році свого життя і 6-му понтифікату.

Ще за свого життя папа бажав, щоб його тіло похоронили недалеко престолу Лева I в підземеллі собору св. Петра, під його копулою, « якнайменшого з наслідників такого великого імени ». Одначе, Григор XVI в 1835 році казав поставити йому пам'ятник при престолі з « Пієтою »: це величезна статуя, яку майстер де Фабріс нарисував ще за життя папи; вона зображує Лева XII в архиєрейських ризах з тіярою на голові, як він в окруженні чотирьох кардиналів уділює благословення.

251. Пій VIII (1829-1830)

Франческо Ксавер Кастіліоні, син аристократа Карла і Санґії Ґіслєрі з родини папи св. Пія V, уродився 20 листопада 1761 року в Чінґолі біля Анкони. Спершу учився в школі єзуїтів в Озімо Монтальто, а право студіював в Болонії й Римі. В Римі заприязнився із славним правником о. Девоті та співпрацював при виданні « Інституцій Канонічного Права», опублікованих в 1792 році. Отець Девоті був призначений єпископом Аняні й тоді іменував молодого Франческа Кастіліоні своїм Генеральним вікарієм, а згодом Кастіліоні зайняв таке саме становище в єпископа Северолі в Фаньо. В 1800-му році папа Пій VII іменував, Ф. Кастіліоні єпископом епархії Монтальто, а пізніше переніс його до Чезени.

Під час французької інвазії Італії єп. Кастіліоні відмовився скласти присягу вірности Наполеонові і був караний тюрмою в Міляні, Павії і Мантуї. Щойно по упадку Наполеона, як Пій VII іменував його кардиналом, він постійно жив у Римі. Папа незадовго перед своєю смертю дав йому епархію Фраскаті та іменував Великим Пенітенціярієм. З огляду на свою вченість він став префектом Конґреґації Індексу. Кардинал Кастіліоні нездужав з причини хронічного запалення карку, і завжди держав свою голову зігненою в один бік, тому на портретах, звичайно, можна бачити лише одну половину його обличчя. Яку високу опінію мав Пій VII про кардинала Кастіліоні вказує одна розмова, що мала місце в 1821 р., в якій папа сказав: « Цю справу рішить одного дня Пій VIII », — і показав пальцем на кардинала Кастіліоні.

По похоронах Лева XII конкляв п'ятдесятьох кардиналів (шість французів, два еспанці, один австрієць, і решта всі італійці) почався в Квіриналі 23 лютого 1829 року. Консервативна група « зелянтів » наважилась обрати свого кандидата, а « ліберали » (Франція й Австрія) бажали свого. Кардинали ді Ґреґоріо і Кастіліоні належали до умірко-ваної групи. І, як проти першого з них виступив кардинал Альбані від Австрії і підтримав кардинала Кастіліоні 31 березня він одержав 47 голосів, на всіх приявних 50 кардиналів, але при обчисленні карток виявилось, що дві картки були неважні і він просив перевести ще одне голосування, і ще раз одержав 47 голосів. Новий папа прийняв ім'я - Пій VIII, із вдячности для Пія VII. Його коронація відбулась 5 квітня 1829 року.

Вибір 68-літнього Пія VIII був прийнятий радісно, але скоро всі почали клопотатися станом його здоров'я, бо він часто не міг брати участи в богослужбах і не міг стояти на колінах, а безнастанні болі в карку держали його в стані нервування, але опанувавшись папа усміхався і просив пробачення присутніх. Він мав миле обличчя, лагідні очі, і не бракувало йому приязні, достоїнства та маєстату. Був сумлінний в обов'язках і працьовитий, та дуже твердий у принципових справах. З початку свого володіння він іменував кардинала Альбані секретарем Стану, і він мав повну свободу в веденні політичних справ, тому деякі дослідники гадають, що політика Пія VIII була австрофільною. Також всі фінанси папа залишив у руках касира, а сам дбав про духові справи, любив самоту й багато студіював.

Одним з перших запорядків папи було розв'язання « Конґреґації наглядання за підривною роботою » в державі, як також казав резиґнувати близьким своякам з відповідальних урядів, щоб таким чином уникнути надужиття в урядах. У своїй першій енцикліції з 24 травня Пій VIII осудив релігійну байдужність та ще раз вказував на велику небезпеку для Церкви зі сторони таємних організацій, до яких залічив також протестантське Біблійне Товариство.[168]

Доброю вісткою було проголошення еманципаційних законів ув Англії, 13 квітня 1829 року, в наслідок чого англійські католики могли бути членами парляменту і лише з кількома вийнятками занимати всі уряди в державі.

Уряд Пруського короля вів переговори а Апост. Столицею в справі мішаних подруж між католиками і протестантами. В часах Венедик-

---

[168] « *Traditi humilitati* », in Bull. XVIII, p. 17 (24 Mai 1829); *cf. Schmidlin*, I, p. 478.

та XIV, який у своїй енцикліці « Маґна нобіс », з 20 червня 1748 року, дозволив давати такі диспензи, але в дуже вийняткових обставинах. А тепер король Фрідріх II в порозумінню з єпископом Бресляву запорядив, щоб сини з мішаних подруж ішли за вірою батька, а дочки за вірою матері. Одначе, 1803 року королівський уряд видав новий запорядок, на основі якого всі діти з мішаного подружжя мали бути виховані в вірі батька, хіба обоє батьки рішать інакше. З тієї причини католицькі парохи відмовлялися вінчати наречених з мішаною вірою. 1825 року пруський уряд запорядив, що закон з 1803 року має бути в силі на Шлеську, над Реном і в цілій Прусії. Тепер католицька ієрархія, головно архиєпископ Шміґель з Кельну, дорадчували урядові порозумітися з Апост. Столицею. І папа Пій VIII у свому апост. листі « Літеріс альтеро » з 25 березня 1830 року, заадресованому до всієї ієрархії Німеччини, дорадчував зайняти пасивне становище до мішаних подруж, але діти з таких подруж мали бути виховані в католицькій вірі.[169]

У Франції в липні 1830 року вибухла знову революція проти реакційного режиму короля Карла X, на якого місце прийшов Людовик Филип з Орлеану. Ця безкровна революція була перемогою республіканців над спробою привернення абсолютної монархії, тому знайшла живий відгомін у цілій Европі, бо після Віденського Конґресу всюди запанувала реакція.

У Франції настрої поділились: одні єпископи зайняли вороже становище до революції, а другі були раді переворотові; треті ж були переконані, що завданням Церкви є дбати про духові справи мирян незалежно від режиму в державі, аби лиш державні закони не входили врозріз з християнськими принципами. Нунцій Лямбрускіні діяв в напрямку затіснення взаємин Парижу з Римом в дусі ліберального католицизму, але з цього не був вдоволений міністер закордонних справ, граф Мол'є, і грозив переслідуванням опозиційних єпископів, якщо папа не наклонить їх до більш прихильного становища у відношенні до режиму. Щоб не допустити до переслідування, папа запорядив французькій ієрархії, яка ще була на еміґрації та критикувала уряд, щоб негайно вернулись на батьківщину. 29-го червня 1830 року папа наказав усім духовним заховати льояльність « Липневій монархії » і не мішатись до політики.[170]

---

[169] *Hase, K,* Handbuch der protestantischen Polemik, Leipzig, 1890, p. 562.

[170] *Hildebrand, K,* Geschichte Frankreichs von der Tronbesteigung Louis Phil-

Цієї самої лінії папа казав держатись, коли хвиля революції перекотилась через Бельгію і Московію, головно на польських етнографічних землях.

В час володіння Пія VIII відбувся І-ий генеральний з'їзд відновленого Товариства Ісусового в Римі в липні 1829 року і на ньому генералом був обраний о. Іван Пилип Ротаан з Голляндії, знаний із своєї вчености і великого дипломатичного хисту. Він обрав собі чотирьох асистентів: 1) для Франції, 2) для Еспанії, 3) для Німеччини і 4) для Італії. 3-го грудня 1829 року папа відслужив св. Літургію в церкві єзуїтів « ді Джезу » в Римі і на ній заповів скору канонізацію Альфонса Ліґорі, основника чину Ізбавителя. Відновленому чиновів єзуїтів папа доручив поборювати ворогів Бога, ширити послух і чесноти в школах, на проповідницях, у сповідальницях; словом, письмом і ділом проповідати Слово Боже.

Здоров'я Пія VIII підупадало, так що під час свята Пасхи 1830 року він заледве міг поблагословити мирян, і з того часу сподівався смерти. Дня 23-го листопада того ж року стан його здоров'я погіршився, так що було запоряджено відбувати публічні молитви в його наміренні. 28-го листопада він відбув передсмертну сповідь і одержав останні св. Тайни та в 4-ій годині зранку 1-го грудня 1830 року помер у віці 69 років, після не цілих двох років свого понтифікату.

Його тлінні останки були зложені в підземеллях собору св. Петра. Старанням кардинала Альбані йому збудовано пам'ятник на ліво від хору в соборі св. Петра. На ньому папа зображений в акті молитви навколішках, одягнений в мантію і з тіярою на голові; з двох його боків є дві статуї: справедливости з вагою і відваги з книжкою в руках та вужем; понад ним сидить Христос з витягненими руками, а біля нього стоїть св. Петро.

252. Григор XVI (1831-1846)

1. Студії й монаші подвиги

Вартоломей Альберт Мавро Каппеллярі, син Івана Баттіста і Юлії Чеза-Паґані, обоє з дрібної італійської шляхти, заслуженої для Цер-

---

lip's, Gotha, 1877, I, pp. 36 seq; *cf. Reuchlin, A*, Das Christentum in Frankreich, Hamburg, 1837, p. 189; *cf. Acta historico-ecclesiastica saec. XIX*, ed. Rheinwald, ad an. 1835, p. 15; *cf. Nielsen*, II, p. 48.

кви, уродився в Беллюно біля Венеції 18 травня 1765 року.[171] Студіював в родинному місті, а на 18-му році свого життя проти волі своїх батьків постригся в ченці в Свято-Михайлівському манастирі камедулів в Мурано і тоді прийняв ім'я Мавро, а по трьох роках новіціяту зложив вічні обіти.

Тепер віддався щиро студіям філософії і богослов'я, а 1786 року в прияві патріярха Венеції оборонив тезу про непомильність уряду папів. Чергового року одержав сан пресвітера та став професором богослов'я Колеґії Камедулів в Морано. 1790 року іменовано його цензором книг свого чину, а 1795 року настоятелі вислали його в Рим і там він жив у манастирі при П'яцца Венеція, а згодом в манастирі св. Григора на Челійському узгірю, і мав добру нагоду бути свідком насильств французів над папою Пієм VI. В 1799-му році написав книжку п.з. « Тріюмф Церкви і Святого Престола », в якій полемізував з ворогами Церкви і Петрового Престола, беручи арґументацію з їх власних творів. Наполеон розв'язав манастирі, тому ієромонах Мавро виїхав до Мурано і там занимався вихованням молоді. Пій VII іменував його спершу помічником, а згодом ігуменом манастиря св. Григора на Монте Челіо в Римі. Водночас він занимався науковими студіями і заприязнився з ученими, напр. Феєм, Канчеллярі, Скарпелліні і іншими, та мав великий вплив на Каєтана Мороні.[172]

По ув'язненні Пія VII о. Мавро втік до Венеції, але цісар Франц I, закрив Свято-Михайлівський манастир і казав монахам надягнути світську одежу. З того часу о. Мавро вчив філософії в Колеґії аж до хвилини її перенесення до Падуї в 1813 році. По упадку Наполеона, Пій VII завізвав о. Мавра до Риму, де він став дорадником конґреґацій, іспитувателем єпископів, а водночас ігуменував в манастирі св. Григора та був Генеральним вікарієм і прокуратором білорясних камедулів. В тому часі двічі відмовився прийняти гідність єпископа.

25 березня 1825 року Лев XII іменував його кардиналом « ін петто » для церкви св. Калікста та префектом Конґреґації Поширення віри. На цьому пості кардинал Каппеллярі в великій мірі причинився до за-

---

[171] Щодо дати народження Григора XVI є різниці, напр. Кат. енциклоп. кладе її на 8 вересня; Сеппельт на 28 вересня (ст. 301); Нілсен (II, ст. 53) на 18 вересня; Енцикл. Британніка (X, ст. 873) також на 18 вересня і ця остання дата є найбільш правдоподібною.

[172] *Reumont, A, von,* Don Mauro Cappellari und Gasparo Salvi, in Beiträge zur italienischen Geschichte, II, pp. 346 seq.

ключення конкордатів з Бельгією, Голляндією, Прусією і навіть з турецькою Портою.

По смерті Пія VIII карбонарії намагалися вчинити в Римі заворушення, а Джюзеппе Каннонієрі з Модени плянував створення монархії в Італії, у проводі якої мав би стати один з небожів Наполеона. Переворот був назначений на 10 грудня, але губернатор Риму довідався про те вчасно і спаралізував його.[173]

Конкляв кардиналів (усіх було 45) почався в Квіриналі 14 грудня 1830 р. і тривав п'ятдесят днів. Католицькі держави спершу заховували невтралітет, але згодом деякі з них висунули свої застереження до деяких кардиналів, напр. Франція проти кардинала Маккі; Еспанія проти кардинала Джюстініяні, бо еспанська королева лякалася, що як він стане папою, не піддержить претенсій її доньки Ізабели до еспанського трону, а підтримає Карла III. І завдяки зворотові кардинала Альбані в сторону кардинала Каппеллярі, 2 лютого 1831 р. він був обраний на папу і прийняв ім'я — Григор XVI.

Це сталося в хвилині, як у середущій Італії почалися революційні дії карбонаріїв і ліберальів, головно в Модені і Болонії, так що звідти мусів виїхати папський леґат. Цей рух поширився на Романю, Мархію та Урбіно, а фортеця в Анконі впала в руки повстанців, як також і місто Чівіта Кастелляна. Інтервенція кардинала Бенвенуті не мала успіху; навпаки, його схоплено і ув'язнено в Болонії. Корсиканські карбонарії пробували вчинити заворушення також і в Римі, але римляни твердо стали за папою Григором XVI. Також і Людовик Наполеон у своєму листі з Терні радив папі зложити управу державою. Вартим згадки те, що тоді коли повстанці добивалися до мурів Риму, в цілій Італії роздавано протестантські біблії, разом з письмами проти Петрового Престолу, що закликали людей прилучитися до революціонерів, але нарід заховав спокій.

Новий папа одержав єпископську хіротонію з рук кардинала Зурлі, камедула, а кардинал Пакка наложив на його голову тіяру під час коронації в соборі св. Петра.

Григор XVI був високого росту, мав лагідну вдачу і любив вести дискусії з ученими та часто запрошував їх до себе на гутірки, в яких брали також участь кардинали і єпископи. На них обговорювано най-

---

[173] *Farini*, I, pp. 31 seq; *cf. Sylvian, Ch*, Gregoire XVI et sou Pontificat, Paris, 1889, pp. 27 seq.

новіші світові події та наукові новини, і читано уривки з нових творів, повістей та говорено анекдоти про нові події.[174]

Сам папа жив на чернечий лад, без вимог і вбого. Він до смерти залишився простим камедулом, що не мав досвіду в політичних справах. У відношенні з людьми він був нескладний і ввічливий, а в його особі було « щось » спокійне і притягаюче, і воно залишало велике й незатерте враження на людей, що з ним говорили.

2. Спроба революції в Італії

Під час заворушення в Римі, папа казав знизити податки й особисто ходив вулицями міста, розмовляючи з людьми про всі справи, що їх боліли, щоб їм допомогти і здержати від розпучливих кроків. На жаль, бгато не можна було зробити, бо ціла держава була пограбована і знищена, банки напівпорожні, а каса Церковної держави світила пусткою, так що папа був змушений затягнути позику в англійського банкиря Ротшільда, щоб допомогти голодуючим, і через те по смерті папи залишилося 60 мільйонів скуд довгу в державі.

Секретарем Стану став кардинал Бернетті, а для більшої справности цього найвищого в державі уряду він поділив його на дві частини: кардинал Бернетті керував закордонними справами, а кардинал Ґамберіні внутрішніми. Для здавлення революційного руху, 25 лютого 1831 р., австрійський генерал Фрімонт вмашерував до Парми, Модени і Болонії, а їх тимчасові революційні правління втекли до Анкони, забравши з собою кардинала Бенвенуті як закладника. Анкона скапітулювала 27 березня, старший небіж Наполеона вмер від прохолоди, а молодший Карло Людовик утік до Франції, перебравшись за слугу своєї матері. Сливе 204 революційних провідників виїхало до Франції, 86 до Корфу і 3 до Англії, а решту помилувано. Епілогом революції був окружний лист папи до італійського народу з подякою за вірність.[175]

21 травня 1831 року п'ять великодержав: Австрія, Англія, Франція, Прусія і Москва звернулися до папи з меморандумом, де домагалися завести в Римі й Італії ліберальні реформи, напр. допустити світських людей до урядів і судів, та назначити постійне адміністративне тіло з уваги на часті зміни папів. Одначе, канцлер Меттерніх, не ба-

---

[174] *Coppi*, Annali d'Italia dal 1750, Roma, 1851, 8, p. 87; *cf. Reuchlin, H*, Geschichte Italiens, I, p. 231.

[175] *Farini*, I, pp. 47 seq; *cf. Coppi*, 8, p. 131; *cf. Bull.*, XIX, pp. 36 seq.

жаючи надто великої демократизації урядів в Церковній державі, бо це могло легко перекинутися і на Австрію, не натискав на скоре виконання домагань меморандуму. Усе ж таки, через його вмішування в римські справи папа 1836 року звільнив секретаря Стану Бернетті з його обов'язків, а на його місце іменував кардинала Лямбрускіні, що хотів вести політичну лінію кардинала Конзальві, але ніколи йому не дорівняв. Він завів суворий режим в державі, напр. карав за ламання постів, не допускав жадних нових речей ані удосконалень, як освічування вулиць міста, нових залізничих ліній тощо.

7 серпня 1831 р. Григор XVI опублікував апостольського листа, де підкреслював, що Апостольська Столиця визнає всі форми державного правління, що існують уже « де факто », як вони визнають християнські принципи і змагають до ладу й порядку. Це торкалося держав і різних революційних рухів, бо в Італії після виїзду австрійських військ, знову почалися неспокої, а з різних провінцій до Риму прибували делеґації, домагаючись зброї для поборювання розрухів, реформ судів та допущення світських людей до управи державою.[176]

Кардинал Альбані був іменований надзвичайним леґатом для привернення спокою в Леґатурах, але в січні 1832 р. папа мусів знову просити помочі в Австрії. Цим разом генерал Радецький вмашерував до Італії; а Франція, лякаючись завеликих впливів Австрії, випередила Радецького і зайняла Анкону, оправдуючи свій крок обороною свобід італійського народу. Сім років тривала окупація Італії Австрією і Францією, а кошти вдержання окупаційних армій дорешти зруйнували Церковну державу. На жаль, крім незначних змін в адміністрації й судах, там не зроблено жадних реформ, тому незадоволення народу росло і воно було водою на млин революційним рухам.

Подібні рухи ширилися в цілій Европі, як про те згадував Григор XVI в своїй енцикліці від 15 серпня 1832 р., заадресованої до всієї ієрархії Церкви. Він звертав увагу на тріюмф лиха і зневагу святощів, щирення по школах безбожництва і богозневажування різними таємними організаціями. Він вияснював, що важкі часи вимагають святости і єдности, інакше боротьба за добро не матиме успіхів. Треба, найперше, реформувати моральність, яку нищить безбожницька преса і книжки. Папа взивав християн до поглиблення студій філософії і богослов'я, що перевищають всі інші ділянки знання.[177]

---

[176] *Farini*, pp. 51 seq; *cf. Bullarium*, XIX, p. 38.
[177] « *Miravi vos* », in Bull., XIX, pp. 162 seq.

Такими думками папа осуджував, хоч і не безпосередньо, ідеї французького філософа, о. Феліците де Лямене, який ширив їх у своїй газеті « Ль Авенір ». Це був т.зв. ліберальний католицизм. Папа лякався, що такі ідеї можуть бунтувати народи проти їх власних урядів і так знову викликати загальну громадянську війну в Европі. Одначе, о. Лямене у своїй книжці запротестував проти осуджування свого руху, тому новий окружний лист папи осудив його ідеї як шкідливі, бо їх використовували таємні організації в своїй пропаґанді проти законної влади.

Застереження папи до нових кличів не були безосновні, бо сам Лямене, що передтим брав Церкву й Петрів Престол в свою оборону, почав тепер проти них виступати, твердячи, що він хоче звільнити народи від рабства духовних і тиранів. Таким чином, практика життя показала, що ліберально-радикальний, католицький рух не тільки не причинився до поправи національно-соціяльних відносин, а навпаки, скоро перейшов на сторону лібералів.[178]

Щоб поставити перед очі християн іншу можливість заради лихові, папа видвигнув чесноти правдивих слуг Божих і Христових подвижників, проголосивши цілий ряд померлих угодників блаженними.[179] Також вже в тому часі з багатьох країв до папи надходили прохання побожних християн у справі проголошення доґми про Непорочне Зачаття Діви Марії. 1834 року папа дозволив архиєпископові Севіллі в Еспанії додати до св. Літургії слова: « Непорочно зачата », і такий самий дозвіл одержали інші Церкви та вибито медалики, наділені відпустом. І як французький жид, Альфонс де Ратісбон, мав цей медалик на грудях у церкві св. Андрея делля Прате 20 січня 1842 р. він мав якесь видіння, у наслідок якого охрестився. Його стараннням був заснований новий жіночий чин « Нашої Госпожі з Сіону », що поставив собі за ціль навертати жидівських жінок до християнства.

Григор XVI розширив і поглибив місійну діяльність Церкви в поганських краях в такому великому розмірі і з таким великим розмахом, що здобув собі почесне ім'я « папа місій ». В 1839 р. він виєднав свободу віри християнам під турками; заснував ієрархію для християн грецького обряду Волощини і Семигороду; 1838 р. заснував в Альжирії

---

[178] « Paroles d'un croyant »; cf. Singulari vos; *cf. Spuller, E,* Lamenais, Paris 1892, p. 187.

[179] *Capecelatro, S,* Alfonsus Maria de Ligouri, p. 582; *cf. Moroni, G,* Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica da S. Pietro sine di nostri tempi, Venezia, 1840-61.

епархію, а в Китаю і Кореї епархії та апостольські вікаріяти; в південній Америці Церква зробила великий поступ і давала найкращі надії на майбутнє.

Під час грізної епідемії холери, що в 1837 році шаліла в Італії, папа ужив всіх заходів і засобів для її зльокалізування. В самому Вічному Місті папа запорядив всенародні моління і торжественні обходи з іконою Пресвятої Діви Марії, яку за старовинною традицією, мав намалювати св. Лука, і яка досі переховується в лівій каплиці собору Пресвятої Богородиці « Більшої » в Римі. У проводі тієї процесії йшов сам Григор XVI босоніж і з свічою в руках аж до єзуїтської церкви « ді Джезу », в якій відслужив св. Літургію і там ця ікона впродовж цілого тижня була виставлена до публічного почитання. 16 серпня т.р. папа уділив своє благословення « урбі ет орбі » і, як пошесть трошки притихла, він з вдячности коронував цю ікону.

По звільненні території Церковної держави французами й австрійцями папа хотів відвідати особисто ці терени. 31 серпня 1841 року він через Терно, Сполето і Толентіно поїхав до Лоретто. Подорозі всюди щиро вітали його люди. Папа відвідав Анкону, Фабріяно, Ассиж, Орвієтто і Вітербо та 6 жовтня був знову в Римі. Під час тієї подорожі по зреволюціонізованих теренах папа особисто переконався про лихий стан адміністрації та неприхильні настрої населення до папського уряду. Всі ці справи були в руках кардинала Лямбрускіні, який, на жаль, не був у силі відчути духа часу й майже нічого не вчинив для поправи тих невідрадних відносин, тому населення щораз більше наставляло свої вуха до кличів революціонерів.

3. Папа опікується вченими

Учений папа Григор XVI дбав про культуру, напр. заснував у Ватикані два музейні відділи: один єгипетської, а другий етруської старовини, і в Лятерані поклав основи для музею християнської старовини. 1840 року він посвятив частину відбудованого собору св. Павла « поза мурами ». В його часах Рим був культурним осередком Европи, а папа особисто цікавився життям і працею митців, напр. малярів Камуччіні, Подесті, Мінарді, Аґріколя, Сильванія, Овербека, та різьбарів Фабріса, Тофоліні, Тенерані; всі вони були частими гостями Григора XVI. Протестантський мистець Альберт Кіхлер, прибувши 1831 року з Данії до Риму, так перейнявся Католицькою Церквою і її навчанням, що 1844 року склав Ісповідь Віри, а 1851 року постригся в ченці в францішканському манастирі св. Бонавентури.

Дослідник Анджельо Маї видав цінні манускрипти і 1838 року папа наділив його і найславнішого тоді лінґвіста Джюзеппе Меццофанті, кардинальським достоїнством. Покірний і побожний Меццофанті жив при церкві св. Онуфрія і до своєї номінації на кардинала лекціями заробляв на своє удержання.

Учений Каєтано Мороні, особистий приятель папи, видав 1840 року свій монументальний твір про Церкву, зложений з 120 томів, п'ятсот сторінок кожний, і це була перша історична енциклопедія Католицької Церкви. Папа дав до його диспозиції всі Ватиканські архіви та поміч людьми і фінансами. Цей монументальний твір мав величезний вплив на релігійне відродження Европи XIX ст., завдяки великому розумінню й опіці вченого папи Григора XVI.

4. Взаємини з Прусією й Францією

В його часах в Прусії знову стала актуальною справа мішаних подруж і дійшло до гострого конфлікту, бо королівський суд 1834 року засудив архиєпископа Кельну та єпископів Падерборну, Мюнстеру і Трієру за захування запорядку проголошеного Пієм VIII 1830 р. в тій же справі. Двох архиєпископів: фон Дросте з Кельну і Дуніна з Ґнєзна-Познаня ув'язнено. Цей факт викликав велике враження в цілій Европі та незадоволення німецьких католиків, а папа запротестував. Щойно король Фрідріх Вільгельм IV 1840 року казав звільнити обох владик з в'язниці, а на другий рік заснував при міністерстві освіти окремий відділ для справ Католицької Церкви в Прусії, і так справа була на якийсь час припинена.

Щодо внутрішніх справ Франції папа заховав повний невтралітет. Будучи в добрих взаєминах з королем Людовиком Пилипом, він водночас давав азиль леґітимістам, які були його політичними ворогами. Французькі єпископи були в живих зв'язках з папою, а дух непримиримого ґалліканізму поволі зникав. Інтензивна праця французьких єзуїтів, головно завдяки уряджуванні масових місій для народу, поволі випирала всевладного духа Вольтера з життя народу. Це бачили його послідовники, тому викликали нову полеміку проти єзуїтів, а міністер Ґвізо вислав до Риму професора політичної економії, Пелеґріна Россі, з домаганням розв'язати всі єзуїтські інституції або підчинити їх французьким владикам. 23 червня 1845 р. проф. Россі в свому листі до Парижу згадував, що в Римі призадумуються поважно над поновним розв'язанням ордену єзуїтів в цілій Франції. І, хто-зна, чи до цього не дійшло б було, якби папа, монах-камедул, був пожив ще трошки довше.

5. Взаємини з Англією й Еспанією

Під час французької революції протестантська Англія дала захист тисячам французьких духовних і монахів, а сам король у своїй палаті в Вінчестері дав притулок цілій тисячі скитальців та кілька разів просив парлямент про більші суми гроша на їх удержання. Ця прихильність виявилась Божим благословенням не лише для французів, але й для англійців, бо з того часу в Англії приходить зміна наставлення до Католицької Церкви, а Апостольські вікарії, як титуловано англійських владик, публікують вияснення правд католицької віри, що їх зле розуміли протестанти. В 1829-му році англійський парлямент схвалив « Акт Еманципації », затверджений королем та урядово проголошений. В тій країні постав т.зв. Оксфордський рух, започаткований 1833 року, якого добрим наслідком було зближення католиків з англіканами. Найвидатнішим членом цього руху був учений Нювман, що згодом став католиком і кардиналом. В 1840-му році Григор XVI збільшив число Апост. вікаріїв з чотирьох до віськох, а його наслідник Пій IX підніс їх до стану єпископів-ординаріїв та заснував митрополію у Вестмінстері, що мала дванадцять суфраганів: Савтворк, Плимавт, Клифтон, Нювпорт, Трувсбері, Ливерпул, Солфорд, Гексмен, Безверлі, Нотінґем, Бірмінґен і Нортгемптон. Першим митрополитом-примасом був іменований кардинал Вайзман (1850-1865).

Еспанський король Фердинанд VII 1829-го року одружився вдруге із своячкою Марією Христиною з Неаполя, а чергового року, за старим еспанським звичаєм, назначив доньку Ізабелу своєю наслідницею. За те його брат Карло збунтувався, разом з численними духовними, і папа докоряв їм за це. Восени 1833 року Фердинанд умер, а Ізабела і Карло почали спір за престіл. Реґентка Христина оперлась на лібералах, але папа її визнав, тому нунцій покинув Еспанію. Чергового року почалось переслідування Церкви і палення манастирів, з чого виникла цивільна війна. В 1840-му році Христину змушено до абдикації, а реґентом став генерал Еспартеро. Дня 27-го квітня 1845 року підписано конкордат Еспанії з Апост. Столицею і так розв'язано всі справи задовільно для обох сторін.

Подібно в Португалії дійшло до переслідування Церкви, що тривало від 1833-го до 1836-го років. Щойно 1843-ій рік приніс з собою порозуміння.

6. Папа Григор XVI в обличчі насильного нищення Української Католицької Церкви Москвою в 1839-му році

По смерті царя Олександра I, 1-го грудня 1825 року (за старим стилем 19-го листопада), якого папа Лев XII вважав добрим володарем, його наслідником став його молодший брат Ніколай I Павлович (1825-1855), що був одружений із Люізою-Шарльотою, донькою короля Фрідріха Вільгельма III з Прусії, і мабуть, під її впливом, він мав інші релігійні погляди, як його брат Олександер. Московські історики, напр. Коялович, хочуть вияснити радикальну і наглу зміну церковної політики царя польським повстанням 1830-го року, але така аргументація не вияснює історичних фактів, напр. хворобливої амбіції царя. Його характер можна пізнати уже з титулу, ужитого в його ґратуляційному письмі з нагоди коронації папи Григора XVI. Він зачинав своє письмо так: « З Божої ласки Ми, імператор Ніколай I і автократор всіх Россій: Московської, Київської, Володимирської, Новгородської, король Казані, король Астрахані, король Польщі, король Сибіру, король Таврійського Херсонесу ітд. ітд. ».

Нищення відновленої Київської митрополії заплянував Ніколай I ще кілька років до польського повстання; врешті, повстання було справою польського народу і поза дуже малими вийнятками, як напр. деякі василіяни з Почаєва та Овруча, не мало симпатиків в Україні ані Білорусі. Виходить, що Ніколай I вже в лютому 1826-го року, тобто після двох місяців свого володіння, окремим указом заборонив уживання українських католицьких молитовників та церковних книг, маючи вже в пляні перервати церковну єдність Української Церкви з Римом, хоч у тому часі ще не мав ясного образа, як її знищити.

У цьому допоміг йому таки наш землячок, о. Йосиф Сємашко, член Консисторії в Луцьку і Церковної Колеґії в Петербурзі, а по смерті митр. Булгака, предсідник тієї Колеґії аж до « возсоєдиненія Церкви ». Ця вельми амбітна і національно несвідома одиниця мала на оці тільки свою особисту карієру і тому стала спричинником « *возсоєдиненія уніятської Церкви з Московською Православно-Синодальною Церквою* ».[180]

---

[180] *Likowski*, pp. 260-65; *cf. Pelesz*, II, pp. 804-06; *cf. Boudou, A*, Le Saint Siege et la Russie, leurs relations diplomatique au XIXe siècle, II, Paris, 1922, I, 180 seq (pol. transl. 1898); *cf. Lencyk*, op. cit.

Йосиф Сємашко уродився 25 грудня 1798 р. в Старій Павлівці на Київщині в родині свящ. Йосифа, що був віцедеканом липовецького повіту. Чотири його стрії були католицькими священиками; його брат о. Іван ставив завзятий опір право-

В тій цілі 1827-го року він виготовив плян знищення нашої Церкви, що був у цілості адоптований Ніколаєм І. Згідно з тим пляном цар видав указ 22-го квітня 1828-го року, що руйнував дотеперішню, витворену в тяжкій боротьбі організацію Церкви, претендуючи, що все це робиться для її власного добра.

слав'ю і до своєї смерти не вирікся своєї віри; його дві сестри були заміжні за католицькими священиками. Одну з них, Івановську, він згадує теплими словами в своїх споминах: Записки Іосифа Митрополита Литовскаго, изданния Импер. Ак. Наукь по завіщанію автора, Спб, 1883, I-III.

В вересні 1809 р. він став учнем школи в Немирові, яку закінчив 1816 року. Його дідуньо по матері, єп. Кирило Сиротинський постарався про його прийняття до Віленської Папської Семінарії, а Луцький владика Яків Мартушевич опікувався ним.

Сємашко оповідає, що італійський учитель права, Капеллі, при кожній нагоді висмівав латинське духовенство, папу і Церкву, тому посіяв в його душі зерно ненависти до Католицької Церкви. Це саме робив проф. Клонґевич. Сємашко писав: « Не існує православна Академія, де студенти могли б почути більше про надужиття Риму, як я чув від тих двох професорів (Папської Колегії в Вильні). Нічого не було сказано (чи згадано) відносно Православної Церкви, мабуть через страх; і не треба дивуватися, що я покинув Вил. Семінарію без упередження до Правосл. Церкви і з великою нехіттю до Кат. Церкви » (I, ст. 16).

28 грудня 1821 р. Сємашко був поставлений в сан пресвітера за диспензою митрополита від нелітности. За рік він був іменований каноніком і висланий до Петербурга в характері асесора Уніятської Колегії. Не маючи жадної національної свідомости, він захопився московськими звичаями, церковними обрядами і в нього зродилася думка стати православним і прилучитися до московського народу, бо там можна скорше чогось дослужитися.

З початку листопада 1827 р. він був по ділам в Григора І. Карташевського, директора духовних справ при міністерстві і в розмові з ним він предложив меморіял: « як возсоєдинити Уніятську Церкву з матірною Московською Церквою ». Цей меморіял міністер Шишков передав цареві Ніколаєві і він поробив на ньому свої власноручні заввати. Він дописав: « Я прочитав предложений мені меморіял з великим заінтересуванням. Годжуся вповні з таким пляном і я щасливий, що знайшов людину в Уніятській Церкві, що буде співпрацювати з нами в ділі, що завжди мене цікавило, і яке з Божою поміччю я скінчу. Можеш йому сказати, що я є дуже щасливий, що знайшов його ».

В нагороду за готовість зрадити своїй Церкві й народові цар іменував Сємашка Мстиславським владикою і митрополит Булгак хіротонізував його 8 серпня 1829 р. в костелі св. Катерини в Петербурзі. З того часу він був дійсним керівником Ун. Церкви в Московії та довів її до повної руїни і знищення. Сємашко помер 1868 р. зненавиджений своїми і чужими, напр. під час прийняття в його честь моск. поет Пушкін сказав такого вірша: « Господи, Ісусе Христе, Ти спас злодія на хресті; але тепер друге горе, спаси хрест свій від злодія ».

Ніколай I дав йому білий клобук і 6.000 рублів річної платні. Це була ціна зради своїй Церкві, що скоро була зрусифікована.

Указ, перш усього, заснував окрему східньо-кат. Церковну Колеґію в Петербурзі, яка мала діяти зовсім незалежно від римо-католицької Колеґії. До неї мав належати: митрополит, владика і архимандрит, що їх іменував цар, та 4-ох асесорів-архипресвітерів від епархій: Вильно, Полоцьк, Луцьк і Берестя. Колеґія одержала завдання глядіти за чистотою богослужб, усувати чужі практики та впливи, пильнувати дисципліну духовенства і без її дозволу не вільно було друкувати жадних релігійних книг.

Указ самовільно касував усі згадані чотири епархії, а творив дві великі, територіяльні: Білоруську з осідком в Полоцьку та Литовську з осідком в Жировицях, і вони мали бути якби двома « митрополіями ». Кожний « митрополит » одержав 12 архипресвітерів, іменованих з-поміж світського клиру, і вони, крім парафіяльних дотацій, одержували ще « казьонне жалованіє » від царя. Всі василіянські манастирі були підчинені отим двом « митрополитам », а номінація архимандритів належала Церковній Колеґії в Петербурзі.[181]

Вже з отих кількох точок царського указу видно, що Ніколай I мав на цілі зліквідувати організацію нашої Церкви, знищити всі познаки її внутрішньої самоуправи та підчинити її безпосереднім наказам московського Сенату, без якого апробати Церковна Колеґія не могла нічого вчинити. Для її повної ізоляції Сенат заборонив Колеґії мати будь-які зв'язки з Петровим Престолом у Римі. Іменування москалів настоятелями манастирів змагало до повного знищення поваги і значення чину василіян, яким залишено лише 24 манастирі, а інші закрито. З початку володіння Ніколая I було 83 манастирі з вісісот ченцями в трьох провінціях: Білоруській у Верболові з протоігуменом о. Йосафатом Мудровичем; Українській з осідком у Крем'янці з протоігуменом о. Семеном Білинкевичем і Литовській у Вильні з протоігуменом Йосафатом Жарським. Указ з 16 лютого 1832 р. зніс уряд протоігуменів, а о. Жарський по короткому спорі став співробітником Сємашка і згодом прийняв навіть єпископський сан. Він, мабуть, заподіяв найбільшу шкоду своєму власному чинові.[182]

---

[181] *Harasiewicz,* p. 899.

[182] Василіянські фонди, як подає Сємашко, виносили 11.435 господарств і 858.152 рублів готівкою, а було лише 600 ченців в цілій Церкві (I, ст. 41).

Отець Йосиф Жарський, василіянський провінціял, по зраді своїй Церкві був іменований членом Колегії в Петербурзі та інспектором манастирів. По відбутті візитації він запорядив усунення всіх латинських практик і через те зараз же 250 ченців перейшло до латинського обряду (Сємашко, I, 76). Умираючи 1838 р., єп. Жарський залишив останню волю, в якій каявся за свою зраду і просив прощення.

Усе це, що могло нагадувати священикам і мирянам Рим, було безпощадно усуване й нищене, напр. духовним заборонено носити нагрудні хрести, одержані від Пія VI, а заступлено їх іншими, московського стилю. Плян Сємашка подавав цареві ради, як здержати перехід людей з православ'я до католицтва, що в московській дійсності часто траплялося, і також успішний спосіб силою перетягати людей до православ'я.

Новий указ з 16-го лютого 1832-го року закрив новіціят василіян, а 17-го липня т.р. чин був розв'язаний і його майно сконфісковане. Лише в Холмській епархії залишилося 5 манастирів, але й їх скоро розв'язано. Інший указ під загрозою великих кар наказував кат. батькам виховувати свої діти в дусі московського православ'я; латинським духовним заборонював мати будь-які зв'язки з східніми католиками, напр. не дозволяв уділяти їм св. Тайни.

Італійський учитель релігії в Петербурзі, Амврозій Камподонікус, писав кардиналові Каппеллярію 26-го жовтня 1828-го року, що новий міністер культу, Блюдов, наслідник Шишкова, є завзятим ворогом східніх-католиків. Під його натиском митр. Йосафат Булгак згодився на скасування епархій в Луцьку і Вильні.

Ще інший указ замкнув всі східньо-католицькі богословські семінарії, крім Академії в Полоцьку, яку вели в зовсім московському дусі; дітям східніх, католицьких батьків не вільно було йти на науку католицького катехизму, хоч діти інших релігій вчилися своєї віри в московських школах.

Кандидатам духовного стану було наказано йти на студії до московської Академії в Петербурзі. Врешті, п'ятий указ підчиняв Церковну Східно-Кат. Колеґію св. Синодові, як одну з його секцій чи департаментів.

Після таких основних підготувань почалася нечувана нагінка на східніх-католиків у державі і це почало їх насильне переводження на московське православ'я. Доходило до дивних куріозів, напр. протестант Шредер з Вітебська одержав від царя річну пенсію в сумі 33 тисяч рублів за перетягання східніх католиків до московського православ'я.

Отець Йосиф Сємашко одержав царську номінацію на предсідника Церковної Колеґії і, наділі, вів її аж до смерти митр. Йосафата Булгака, що був німим свідком нищення своєї Церкви і не здобувся на якийсь поважний спротив царським указам. За те він не заслужив собі похвального місця в нашій історії.

В нищенні своєї Церкви о. Сємашко взяв собі за помічників василіян: о. Йосафата Жарського, о. Антона Зубка, яких іменував предсідниками Консисторій, а згодом до них долучився ще один василіянин,

о. Василь Лужинський. В січні 1834-го року вони всі згодилися прийняти православну висвяту на єпископів і були суфраганами Білоруського і Литовського « митрополитів ».

Того самого року були ереґовані московські епархії в Варшаві, Почаєві й Полоцьку, щоб поволі перебирати під свій заряд всіх насильно навернених східніх католиків. Від католицьких священиків відібрано церковні книги і дано їм друковані в Москві; також було гостро наказано усунути всі літургічні практики затверджені Замойським Синодом; священикам заборонено проповідати і катехизувати в церквах і поза ними. Що найгірше, державні урядовці одержали привілей іменувати парохів.

Всім стало ясно, до чого змагають оті укази і запорядки царя, що підготовляли повну руїну нашої Церкви. 2 квітня 1834 року в Новгородку зібралося 54 священиків на свій власний Синод і внесли протест до Сємашка, головно проти примусу служити св. Літургію з московських книг. Всі вони були ув'язнені і заслані на однорічну покуту, а їхні родини залишені на призволяще долі.

На наказ царя почалися « розгляди », чи якась церква в минулому належала православному священикові, і як щось таке знайдено, передавано її православним, хоч би в тій місцевості не було ані одного православного. З волею людей ніхто не числився, бо як у якійсь парафії знайшлися люди, що дали себе заманити обіцянками чи залякати погрозами до переходу на московське православ'я, тоді силою указу передавано їх церкву з усім майном православному духовному, а решті мирян, що залишились без жадної духовної опіки, якнайгостріше було заборонено шукати її в латинських духовних.

Царський указ казав замикати всі приватні каплиці та дочерні церкви, як також забороняв будувати нові чи направляти старі. Де був опір людей, головно священиків, їх замикано до тюрем і мучено, а церкви передавано православним і тоді проголошувано, що дана парафія « добровільно возсоєдинилась » з матірною Московською Церквою.[183]

Назагал, з Литовської митрополії Йосифа Сємашка було зібрано 398 підписів, а з Білоруської митрополії єп. Лужинського 367 підписів, охочих пристати до православ'я. І напр. в селі Дудиковичах в Квітну неділю 1841 року, тобто вже по « соєдиненію », 50 жандармів вигнали людей з їхньої церкви, при чому люди ставили сильний спротив. Чер-

---

[183] *Pichler,* op. cit., II, pp. 424 seq; *cf. Harasiewicz,* pp. 905-910; *cf. Lencyk, W,* op. cit. passim.

гового дня до села прибув курінь війська і всім, хто твердо держався своєї віри, вимірено по триста буків за « непокірність »: трьох убито й багато поранено. Одну жінку обвинувачено за те, що задушила свою дитину, щоб її не хрестив московський священик.

Варто згадати, що одним із найзавзятіших оборонців нашої Церкви був брат Йосифа Сємашка, о. Іван Сємашко, що душпастирював в Київській митрополії. Він осудив негідний почин свого брата, що зруйнував українську Церкву, віддаючи її напоталу москвинам.

Інші видатні оборонції нашої Церкви були: о. Микола Вербицький з Дуброви, що загинув на Сибіру, залишивши дружину і п'ятеро дітей; о. Михайло Старинський із Сецехова вмер мученичою смертю, і багато інших. Узагалі, коло 160 священиків заслано на Сибір, інші сиділи по тюрмах, а ще іншим пощастило скритися в Галичині. І так за п'ятнадцять років вогнем і мечем знищено Київську митрополію.

Восени 1838 року єп. Йосиф Сємашко, разом із своїми помічниками, з'їхалися на нараду до Полоцька і там офіційно проголосили « возсоєдиненіє » знищеної Церкви з Синодальною Московською. Київський митрополит Йосафат Булгак, відмовився підписати акт руїни своєї митрополії, мимо сильного натиску царя. Він був зламаний душею і ще того самого року помер, а лицемірний цар Ніколай I казав поховати його на державний кошт і кості зложити в московському манастирі Олександра Невського.

« *Акт* » згаданого Синоду литовського митрополита Сємашка і його двох владик Антонія і Василя і двадцять-один священиків з 12/13 лютого 1839 року проголошував світові оте « добровільне возсоєдиненіє ».

В « Акті » вони писали: « В Ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Через Божу благодать, ми єпископи і свящ., Синод греко-уніятської Церкви в Россії, під час довгих нарад рішили слідуюче. Наша Церква від початків свого постання була в єдності з святою апостольською, православно-католицькою Церквою, яка Господем нашим і Спасителем Ісусом Христом була заснована на Сході і зі Сходу освітила світ, та відтоді божественні догми Христової науки цілими і незміненими заховала, нічого недодаючи з людського мудрування. В цій благословенній і щасливій та екуменічній зв'язі була наша Церква нерозривною частю грекоруської, як і наші предки, через мову і походження становили нерозривну часть руського народу.

« Одначе, жалюгідне розірвання замешкалих ними земель від нашої Матері-Россії відділило також наших предків від правдивої католицької єдности, і насилля чужого окупанта підчинило її пануванню римської (польської) Церкви під назвою уніятів. І їм формальними до-

кументами була заґарантована східня відправа в руській матірній мові, як і всі святі звичаї й обряди Східньої Церкви, і перехід до римського культу був заборонений (явний доказ, як чистими і непомильними наші старі східні звичаї були визнавані). Та, лукава політика тодішньої польської республіки і згідне з нею поступування місцевого латинського духовенства, яке ненавиділо духа руської народности і старих звичаїв правовірного Сходу, звернули всі свої сили, щоб, як лише можливо, затерти всі сліди первісного походження нашого народу і нашої Церкви.

"Через таку об'єднану акцію наші предки по прийнятті унії були підчинені найбільш нещасній судьбі. Шляхта позбавлена своїх прав перейшла до римо-католицького обряду; але міщани й селяни, які не змінили в унії старих звичаїв предків, були піддані найважчим утискам. Скоро наші звичаї і святі церковні церемонії, закони та богослужби нашої Церкви почали значно змінятися, а на їх місце приходили невідповідні латинські. Греко-уніятське парафіяльне духовенство, позбавлене середників виховання, живучи в убозстві й пониженні, було уярмлене римським, так що опинилося в небезпеці повного знищення або переміни, якби Всевишній не був закінчив цих вікових терпінь, бо нами замешкалі землі Старої Русі привів під панування Россії.

"Користаючи з тієї щасливої події, вже тоді об'єдналася велика частина уніятів з Східньою православно-католицькою Церквою, і творить тепер, як колись, невіддільну частину старовинних русів; інші знайшли можливість оборони зі сторони русского правительства перед утиском римського духовенства. Завдяки батьківській доброті і батьківській опіці нашого щасливо володіючого і богобоязного Пана і Царя Ніколая Павловича тепер маємо повну незалежність нашої Церкви, теперішні середники доцільного виховання нашої духовної молоді, теперішню віднову і зростаючий блиск наших святих храмів, де є богослужби в мові наших предків і де святі звичаї є привернені в своїй старій чистоті. Всюди всі старі закони нашої старовинної орієнтальної Руської Церкви є запроваджувані. І є побажаним, щоб цей старовинний, Богу милий порядок був у майбутньому заведений для всього уніятського населення Россії, щоб через повне привернення древньої єдности з Руською Церквою ті давні діти тієї самої правдивої Матері, могли знайти на її лоні спокій і духовий поступ, бо в час відчуження це було від них забране.

"Через Божу ласку наша стара Мати, православно-католицька Східня Церква, а особливо Русска Церква, — нас прийняла, бо від неї ми були відділені не так духом, як зверхньою залежністю і прикрими подіями. Тепер благодаттю вседоброго Бога ми знову до неї зблизилися,

так що не є конечним нашу єдність з нею привертати чи вбирати її в слова. Ми гарячими сердечними молитвами благаємо Божого благословення від нашого Спасителя Ісуса Христа, бо Він є дійсним Головою правдивої Церкви, і призвавши Святого Животворящого Духа, ми невідклично рішили:

1. Наново єдність нашої Церкви з православно-католицькою Церквою визнати і відтепер об'єднані, нам довірені кошари, щоб залишилися в єдності духу з найсвятішими орієнтальними православними патріярхами і в послусі свят. православному Синодові всіх Росіян, і

2. Богобоязного Царя і Пана вірнопідданчо просити це наше рішення прийняти під його охорону і його виконання для миру і спасіння душ, за його найвищою добротою і царською волею, щоб також ми під його високий скипетр, разом з усім руським народом, об'єдналися і всякими язиками та одним серцем могли славити триєдиного Бога за старим переданням апостолів, за канонами св. екуменічних Соборів і за традицією св. Отців та Учителів православно-католицької Церкви.

''У доказ цього ми, єпископи і вищі духовні, потверджуємо цей соборний акт нашими власноручними підписами, і на доказ загальної згоди решти греко-уніятського духовенства прикладаємо власноручні заяви духовних і монахів, усіх 1.305 осіб.

''Дано в Богом-хранимім граді Полоцьку в 7.347 році від сотворення світу і 1839 р. від Воплочення Божого Слова, в місяці лютому, 12 дня, в неділю православ'я. Смиренний Йосиф, єп. Литовський; смир. Василь, єп. Орші, адмін. Білоруської епархії; смир. Антоній, єп. Берестя, вікарій Лит. епархії.

Ігнатій Пілшовський, Іван Котошевський, Лев Паньковський, Антоній Тупальський, Михайло Телепин, Михайло Голубович, Ф. Ґомолінський, К. Ігнатович, Й. Вуйшинський, Й. Новіцький (обидва ігумени), Х. Малишевський, І. Шекявський, М. Котецький, І. Щенснович, П. Янковський, І. Глібовський, Г. Кузневич, І. Щенснович, Х. Околович, Ф. Міхневич, П. Михалевич''.[184]

---

[184] *Theiner,* Zustände, p. 339. *Лужницький,* цит. твір, ст. 667-69; *о. д-р В. Хотковський,* Історія знівечення св. Унії, Краків, 1898, — при кінці своєї книжки подає список переслідуваних священиків і монахів; *Наумовичь, И,* 50-літіе возсоединенія сь православною Церквою западно-русскихь уніатовь, Спб, 1889; *Кояловичь, М, О,* Къ предстоящему пятидесятилетію возсоединенія русскихь уніатовь 1839, в Церк. Вістникь, 9-12, 1889; *Бобровскіи, П, И,* Подготовка реформь вь русскои грекоуніатскои Церкви (1803-27), Лит. Еп. Видом., 49-50, 52 (1889), 1-6, 1889.

Вищеприложений « Акт » литовського митрополита Йосифа Сємашка, його двох владик і двадцять-один священиків від 12/13 лютого 1839 р. що проголошував світові « добровільне возсоєдиненіє », був пересланий до оберпрокурора свят. Синоду, графа Протасова, світської людини, який « згодився » прийняти оте возсоєдиненіє, та письмом від 25 березня т.р. повідомив про те підписаних.

Таким чином, доля українських і білоруських католиків східнього обряду, що жили в царстві Ніколая I, була запечатана, крім Холмської епархії. Москва змагала створити одну « казьонну » Церкву, в якій один « батюшка царь » мав сповняти ролю голови, тому московські богослови заговорили, що їх цар навіть без єрейських свячень міг служити св. Літургію.[185] І, наприклад, цар Павло I думав це робити, але граф Ростошин відрадив йому це, але лише тому, що цар був двічі жонатий.[186]

І так Ніколай I, знищивши східніх католиків своєї держави, проголосив драконські закони проти всіх Католицьких духовних, що відважилися б нести духовну потіху чи уділяти св. Тайни тим християнам, що дальше визнавали свою віру в катакомбах. Таке насильне знищення великої вітки Христової Церкви в « віці розуму », як називано XIX-те сторіччя, викликало широкий і неприхильний відгомін в Европі й цілому світі. Папа Григор XVI в листопаді 1839 р. подав усі подробиці отого « добровільного возсоєдинення » та сильно запротестував перед цілим культурним світом.[187]

Галицький митрополит Михайло Левицький, первоієрарх Української Католицької Церкви, в свому пастирському посланні з 10 березня 1841 р. запротестував проти насильства над народом та опрокинув закиди москвинів проти папів таки на основі літургічних книг Східньої Церкви. Він між іншим писав: "1. Східня Церква шанує па'ять апостола Петра в дні 16 січня і в стихирах, тропарях та інших піснях богослужби того дня цього апостола часто величає і прославляє: як основу Церкви; камінь віри; ключ царства небесного; начальника Апостольського престола; зверхника всіх апостолів; другий світ розкаянній душі; неподвижну славу правд; того, що одержав від самого Створителя світу божественні ключі в'язати і розв'язувати гріхи, пасти вівці, пасти вибранців; пасти ягнята тощо.

---

[185] *Pichler*, II, p. 267; *Monumenta Hist. Ucrainae*, XIV, Romae, 1977 pp. 1-44.

[186] *Dolgorukov* La verité sur la Russie Paris, 1860, p. 340.

[187] *Theiner*, p. 419, 425-30; *Pichler*, II, p. 256; *Pelesz*, p. 830; *Harasiewicz*, pp, 910-915.

"2. Подібно говорить Східня Церква про св. Петра в дні 3 червня в тропарях, стихирах і піснях того дня. Щоправда, в богослужбі того дня відзначує Східня Церква пам'ять св. Павла, але виразно почитає Петра як начальника і верховного апостола, і часто визнає, що Предвічний установив його верховним і первопрестольним; що Христос визнав його скарбом царства; що на скелі його богослов'я Ісус збудував непоборну (Церкву); що Христос вручив йому першому керму своєї Церкви і дав йому власть в'язати і розв'язувати; йому-блаженному предсідникові апостолів-з'явився найперше по своему воскресенню з гробу; та, врешті, в нагороду за трикратно виявлену любов доручив йому своє улюблене стадо.

"Східня Церква визнає і навчає, що надане Христом Господем першенство св. Петрові перейшло і на його наслідників, Римських Архиєреїв, а це видно із слідуючого: 3. Під кінець 1-го ст. християнської ери керував Церквою папа Римський св. Климент. Його пам'ять шанує Східня Церква 25 листопада і в богослужбах Мінеї говориться, що св. Климент був учнем першого Апостола і на тій скелі сам себе збудував як твердий камінь; немов світлодайне сонце він засяв від Заходу, просвітивши землю світлом своїх правд та боронив східні краї; в усі кінці землі поплило його вияснення божественної волі; як світло сонця він засяв усьому світові своїм навчанням, даючи всім божественні канони; він довершив усього церковного сповнення і своїм божественним навчанням веде всіх до благочестивої Христової віри; бо він прийняв від Христа власть в'язати і розв'язувати гріхи; він був учнем Петра і переємником престола і що, врешті, Церква прийняла його божественні канони і заховала як пречисту утвар і ним хвалиться.

"4. У часах імператора Костянтина коло 314 року на Римському єпископстві сидів Сильвестер, і Східня Церква 2 січня говорить про нього в Мінеї, що він був огненним стовпом, що вів свящ. Собор; що струмами свого навчання напоїв усю землю; що слова його медоточних проповідей осягнули всіх і до кінця світу засяло його вчення; що він був верховним наставником свящ. Собору та украсив престол верховного апостола і, врешті, як божественний верховник св. Отців затвердив священне навчання і замкнув безбожні уста єретиків.

"5. Коло половини V ст. сидів на Римському Престолові св. Лев, і Східня Церква святкує його пам'ять 18 лютого, а в похвальній богослужбі називає його: головою православної Христової Церкви, оком благочестя і твердою основою; старшиною верховного Собору; усім відоме правило вчення; наслідником на верховному престолі Петра, тому має благородність і ревність віри, стовпом православної Христової Цер-

кви, і розрушителем полків єретичних соборищ; ранком, що сяє з Заходу, наслідником чесного Петра, що збагатив його начальство і здобув теплу ревність.

"6. В половині VII ст. Римським Архиєреєм був св. Мартин, і Східня Церква шанує його пам'ять 14 квітня; в богослужбі Мінеї того дня говориться на його похвалу, що він був всеславним наставником православного вчення і незрушимим наставником божественних і священих велінь; там називається його рікою повною духовних вод, свічею благочестя, сяючою світові, що приходить від Заходу і з'являється на Сході; повний божественної ревности він утвердив навчання Церкви; прогнаний нуждою з Риму і мучений несправедливими людьми, обійшов як проміння і сонця, просвітивши всіх православ'ям. Урешті додається там, що св. Мартин прикрасив божественний Престол Петра і на тій скелі захоронив непорушну Церкву і як світяче сонце засяв із Заходу на Схід і просвітив усю землю світлом благочестя тощо.

"Подібне знаходимо також в інших книгах Східньої Церкви і в творах її найвидатніших письменників. Вистачить навести лише слідуючі:

а) Похвала папі св. Келестинові, що був у Римі в роках 423-432, згадує в синаксарі Східньої Церкви під днем 8 квітня, що безбожну єресь Несторія осудив і цього патріярха Константинополя, що зневажав Пресвяту Богородицю, казав зложити з уряду.

б) Похвала св. Агапетові, Римському Папі, що жив у VI ст., оповідає, що він усунув з престола Константинопільського патріярха Антима, що був заражений єрессю Евтихія, і на його місце поставив патріярха Меннаса.

в) В пам'ять св. папи Григора II, що обняв Римський Престол в другім десятиріччю VIII ст. в Мінеї під днем 12 березня говориться « Бог візвав тебе на найвищого Архиєрея своєї Церкви і на переємника голови Апостолів Петра ».

г) Св. Теодор Студит просив у папи Лева III, що сидів на Римському Престолі під кінець VIII і на початку IX ст., помочі в боротьбі проти фальшивого вчення єретиків та в своему письмі заадресованім до « Римського Архиєрея, Отця Отців і Апостольського Папи » зараз на початку так писав: « Як Великому Петрові Христос Господь, зараз по відданню ключів Царства Небесного, надав також достоїнство пастирського начальства; тому Петра і його наслідників треба повідомляти, коли до Константинопільської Церкви заводиться щось нове людьми, які відпали від правди. Про що ми смиренні і найменші з святих, поучені от-

цями, як недавно настала в нашій Церкві новість, уважали за свій обов'язок донести про те нашим простим письмом до Ангела Твоєї найвищої Святости ». В дальшому тексті листа він кілька разів називає папу: « божественним верховним Пастирем ».

''Той же св. Теодор Студит, жадаючи помочі проти іконоборства, в своїм листі до Римського Папи Пасхазіна називає цього архиєрея: головою Апостолів; Богом-наставленим пастирем Христових овець; зверхником царства небесного; каменем віри, що на ньому збудована Католицька Церква; Петром, бо прикрашує і керує Петровим Престолом.

''Вкінці, пишучи до терпячих задля Христа братів, державних у в'язницях і на вигнанні, навчає їх, щоб уникали взаємин з єретиками і лучилися з Католицькою і Вселенською Церквою, бо ця Візантійська — каже — є єретичним відламком, бо має звичай часто від інших відриватися''.

« Що з св. Теодором Студитом те саме думала вся Східня Церква є ясно, бо вона шанує пам'ять того Святого 11 листопада і в його службі на той день хвалить його за те, що був поборником благочестя, правди ревним речником, стовпом і твердинею православної віри, що своїм вченням всіх просвітив і знищив безбожне навчання беззаконних ітд. ».[188]

З великою увагою на Заході була прийнята оригінальна й сильна аргументація митрополита Михайла і папа за те подякував йому. Папа осудив варварство царя Ніколая I і завізвав його керуватися засадами християнської справедливости і дати свободу всім католикам держави. Одначе, всі ці заклики не змінили справи, як папа говорив про те на Консисторії 22 липня 1842 року. Відвідини Ніколая I в Римі 1845 року папа постановив використати для поправи положення нещасних переслідуваних християн. Гордо і зарозуміло входив цар на авдієнцію до папи Григора XVI, як розказували наочні свідки, але вийшов від нього крейдянобілий, пригноблений і з каплями поту на чолі. У розмові з царем папа висказав всю правду і кривду московському тиранові. Папа згодом говорив про те: « Ми все йому сказали, що нам Святий Дух надхнув ».[189]

---

[188] *Додаток до Рус. Пров. Собора,* Львів, 1897, ст. 28 і слід.

[189] *Documenta,* II, nr. 903, 905; *cf. Seppelt,* p. 306. Кард. Вайзман оповідає про авдієнцію Миколи I в папи: « Увійшов у звичайній, певній себе королівській поставі; з виразом обличчя як статуя, велика постать, войовнича міна, були імпонуючі. Так ішов кімнатами аж до авдієнційної залі, кланяючись в усі сторони. — Вийшов звідти і біг крізь залі з відкритою головою, наїженим волоссям, змішаний і блідий, якби в одній годині розмови з папою відчув на собі всі наслідки існуючої гарячки. Хід його був скорий, голова звішена, не глядів на нікого.

7. Папа Григор XVI хоче заснувати Руський Патріярхат

Після насильного «возсоєдиненія» Ніколаєм I Української Католицької Церкви на Волині і Поліссю 1839 року референт справ Східніх Церков, історик-архівіст, о. А. Тайнер, одержав доручення підготовити проєкт заснування Руського Патріярхату (5-го липня 1840 і 15-го січня 1842 рр.). Проєкт підкреслював, що в тому часі єдність Східніх Церков з Петровим Престолом була сконцентрована на українських землях під Австрією і тому треба вчинити все можливе для розвою Руської Церкви, щоб на неї гляділи без страху східні православні, бо тепер її руйнують не лише москалі, але й латинники, перетягаючи руських католиків до латинського обряду, незважаючи на те, що русини вважають Апост. Престіл своєю Матірю.

Найбільшим виявом старання про Руську Церкву буде піднесення її до ряду Руського Патріярхату, а її Главу треба негайно іменувати кардиналом, щоб Схід і Захід знали, що папа трактує руських католиків краще чим своїх латинників. В проєкті була пропозиція створити ще дві руські епархії: в Станиславові й Тернополі, а водночас гостро заборонити латинникам, а особливо польським єзуїтам, перетягати руських католиків до латинського обряду, його понижати, ненавидіти чи утискати. Цей обряд треба очистити від усяких додатків і держати чистим, а руський клир піднести якнайвище, відкриваючи для нього вільну дорогу до капітул та університетських катедр.

На основі цього проєкту папа Григор XVI, що був ще тоді під сильним враженням знищення нашої Церкви москалями, казав секретареві Стану, кардиналові Лямбрускіні, вислати до цісарської Канцелярії в Відні меморіял з домаганням заснувати для русинів їх власний Патріярхат у Львові, у якого склад ввійшли б також русини Буковини і Закарпаття.

Своє домагання папа мотивував тим, що він бажає піднести значення і престиж Руської Церкви і Нації, і дати тій Церкві Главу з великими повновластями, щоб він міг успішніше дбати про Руський Обряд і привернути йому його древню світлість.

Це — писав папа — станеться тоді, коли Руська Церква буде піднесена до ряду Патріярхату, бо такий ієрархічний ступінь має древню традицію і велике значення в історії східнього християнства.[190]

---

[190] *Патріярхати, їх початок і значення в Церкві та Український Патріярхат,* Нагаєвський, I, проф. Д-р о., Торонто, 1973, ст. 66-68 (2-ге вид. Лондон, 1976).

На жаль, через великий спротив мадярів, що лякалися втратити Закарпаття, цей благородний почин Григора XVI не був здійснений.

В році « Весни Народів » (1848 р.) український священик-проповідник, о. Іпполіт Терлецький, урґував Консисторію в Перемишлі почати нові старання в Римі та Відні в справі заснування Руського Патріярхату у Львові. Він також радив просити папу покликати до життя окрему Конґреґацію Кардиналів для справ Руської Церкви, якій він радив дати нову назву: « Греко-Слов'янська Католицька Церква ».

8. Змагання за об'єднання Італії. Смерть папи

В часах Григора XVI в Італії ширився рух Джюзеппе Мацціні з Ґенуї, що 1831 року на своєму 23-ому році життя звернувся до короля Сардинії, Карла Альберта, із зазивом стати у проводі руху, званого « Молодою Італією », що голосив кличі: « Рівність, гуманність, єдність і незалежність ». Метою руху було створення самостійної держави на всіх італійських етнографічних територіях дорогою революції. Немає свободи без республіки, немає республіки без свободи, — звик був говорити молодий Мацціні. Акція « Молодої Італії » була звернена в першу чергу проти існування Церковної держави та австрійської окупації деяких територій Італії.

В противагу цьому рухові створився інший, т.зв. неоґвелфізм, що шукав посередньої дороги для об'єднання князів, включно з Церковною державою. Представниками цього руху були: Антоній Розміні, Вінкент Джьоберті, Чезаре Бальбо, Максим д'Аціліо та Чезаре Канту. Розміні в своїй книжці п.з. « П'ять ран Церкви » (1849) визнав за папою примат духовний і світський, але домагався реформ, а головно допущення до державних урядів світських людей. На жаль, кардинал Лямбрускіні, що керував політикою в часах Григора XVI, все робив для вдержання « статус кво ». З тієї причини прихильники лібералізму судили Григора XVI за його реакційність. Одначе, ретроспективна аналіза історичних подій Европи та діяльність папи не кладуть йому того закиду в вину, бо це було духом часу і не можна було вимагати від папиченця, щоб він захвалював чи дозволяв на рухи, що були зв'язані з масонами та атеїстами. Папа визнавав усі форми державного правління, коли вони не йшли врозріз з християнськими принципами, і це було максімум, що його можна було вимагати від консервативного папи в отих неспокійних і переломових часах. Папа сильно покладався на засади теократичного устрою, вважаючи його найпевнішою обороною ладу

і порядку, тому осуджував насильства тиранів над сумлінням мирян та брав у свою оборону всіх переслідуваних.

Григор XVI мав сильне здоров'я, але в травні 1846 року терпів з приводу атаки бешихового запалення обличчя (рожі); це був рід рака, і від кількох років лікував його один німецький лікар. Цей рак був причиною смерти папи в дні 1 червня 1846 року в віці 81 з половиною років і 15 років та 4 місяців понтифікату.

Тіло Григора XVI було поховано в соборі св. Петра, де поставлено йому величавий пам'ятник долота мистця Л. Амічі, що зображує папу в сидячій позиції в архиєрейських ризах, з тіярою на голові, вчас благословення людей.

ДРУГИЙ РОЗДІЛ

УПАДОК ЦЕРКОВНОЇ ДЕРЖАВИ

а) Даровизна Костянтина Великого

Папська чи Церковна держава спершу мала назву « Патримонія св. Петра », тобто посідання дібр і реальностей, найперше в Римі, а потім в Італії, Сіцілії та Сардінії. Це, безсумнівно, сягає в часи імператора Костянтина Великого, що своїм едиктом 321 року дозволив Церкві принимати всякі даровизни і записи від людей. Він сам будував величаві базиліки і палаци, напр. у Лятерані, і дарував їх папі. І це було т.зв. Даровизною Костянтина, що її згодом прикрашено всякими легендарними історіями, на які покликувалися різні автори, а навіть деякі папи.

Впродовж сторіч побожні члени римських аристократичних родів, що зацікіли після республіканських конскрипцій, дарували Церкві свої родинні замки і посілості, яких назбиралося чимало в різних околицях Італії. Папи уживали їх для своєї харитативної діяльности.

В часах наїзду германських лонґобардів на Італію показалося, що екзархи візантійських імператорів в Равенні були безсильні і тому, починаючи з часів папи Григора І Великого (590-604), самі папи організували оборону Риму й околиць, званих Римським князівством, яке стало основою майбутньої Церковної держави. За Григора І ця держава, чи « Патримонія св. Петра », мала вже коло 1,800 квадратних миль простору на суходолі й на островах. І, напр., посілості на Сіцілії біля Сиракуз і Палерма в часах імператора Лева III Ізаврійського, який відірвав їх від Риму, приносили річного доходу три з половиною талантів золота. З тієї величезної суми папські ректори, удержували церкви, манастирі, лікарні, сиротинці, доми старців, приюти для паломників, і часто викупляли християнських бранців від « юдеїв і арабів ».

Візантійські імператори, головно починаючи з часів Юстиніяна І, хоч і визнавали папів головою Церкви, але намагалися накинути їм свою волю через своїх екзархів у Равенні, дарма, що не завжди могли

боронити їх перед загрозою зі сторони мандрівних народів. Св. папа Мартин I через вмішування імператора в чисто церковні справи Італії був засланий на Крим в південній Україні і там умер мученичою смертю. Його наслідника Сергія II ждала така сама доля, якби римляни не стали б були в його обороні. Якже папа Григор II виступив проти іконоборчого імператора Лева III Ізаврійського, він відорвав з-під юрисдикції папи Сіцілію та південну Італію. І, по всякій правдоподібності, ця подія стала причиною звороту папів у сторону західніх князів в цілі оборони « Патримонії св. Петра ».

В 728 році ломбардський король Лютпранд напав на фортецю Сутрі біля Перуджі, і на просьбу папи Григора II звернув її « задля князя Апостолів », але скоро напав на інші провінції « Патримонії » та поруйнував саме Римське князівство. З тієї причини 739 року папа звернувся до франконського володаря Карла Молота з просьбою про поміч, але цей був зайнятий боротьбою з арабами, тому поміч не прийшла. В 751 році ломбардський король Айстульф та його наслідник Дезидерій знову поруйнували « Патримонію » і, як імператор Костянтин V Копронім не міг помогти, папа Стефан III знову звернувся до франконського короля.

б) Даровизна Піпіна і Карла Великого

Папа особисто поїхав у Франконію в січні 754 року і в липні помазав Піпіна та його синів на королів, і надав їм титул « Патриціїв Римлян », який мали імператорські екзархи в Равенні. Піпін склав урочисту обітницю боронити « Патримонію св. Петра » в середущій Італії, головно: екзархат Равенну, Римське князівство, Сполето, Беневенто, і в тій цілі рушив з папою в Італію. По його відході ломбарди зламали своє приречення і за два роки він знову з'явився в Італії. В 756 році він зробив « Другу Даровизну Піпіна », зложивши на гробі св. Петра в Римі ключі від усіх міст Патримонії задля любови до св. Князя Апостолів, від якого « очікував заступництва на землі й у небі » та просив папу, його наслідника в Римі, молитися за нього.

Таким чином, франконський король перейняв на себе обов'язок візантійського імператора та заґарантував папам повну і незалежну управу згаданими землями. І коли ломбардський король Дезидерій знову напав на Церковну державу, на візвання папи Адріяна I восени 773 року син Піпіна Карло обляг його столицю Павію, а під час Великодня 774 року він відновив даровизну батька під час богослужби в соборі св. Петра в Римі. Це саме він ще раз вчинив 781 року писаним доку-

ментом, де вичислялися: Римське князівство, Пентаполіс (Ріміні, Пезара, Фано, Сініґалія і Анкона), та міста: Імоля, Болонія, Фаєнца, Феррара, Озімо, Умана; також місцевості в околицях Сабіни, Сполето, Калябрії, Тосканії і на Корсиці. Карло був визнаний апеляційною інстанцією для всіх кримінальних злочинів, поповнених у Церковній державі. В 787 р. він додав ще до своєї « Даровизни » Капуу, деякі міста князівства Беневенту, Ломбардії і Тосканії, напр. Популь онію, Розеллю, Сована, Тосканеллю, Вітербо, Баньорею, Орвієто, Ферентo, Оркію, Марту і Чівіта ді Кастелльо. За те в 800 році папа коронував його на імператора.

Починаючи з IX ст. в середущій Італії постають ворожнечі й війни між баронськими родинами за впливи в Церковній державі, так що нові імпєратори не завжди були в силі помогти в небезпеці, напр. папа Лев IV мусів сам подбати про оборону Остії перед наїздом сараценів 849 року. Він оточив частину Риму біля собору св. Петра оборонним муром, і від цього її названо Левиним містом. Подібно папи Микола I, Адріян II та Іван VIII боронили своїх суверенних прав, але їх наслідники кінця IX і початку X ст., попавши в повну залежність від баронів Тускулюму, втратили своє політичне значення в Церковній державі.

в) Римське цісарство німецького народу

Римське цісарство німецького народу постало в наслідок звернення папи Івана XII до німецького короля Оттона I Гогенштавфа про поміч 2 лютого 962 року, якого папа коронував на імператора. Він виготовив « Хартію », якою потвердив всі попередні даровизни Каролінґів, але жадав, щоб папа-елект складав імператорові заприсяжену обітницю льояльности. Це стало причиною спорів і замішань із згаданими графами Тускулюму і в висліді знову прийшов упадок поваги папів.

Щойно в часах папів Лева IX і Григора VII в другій половині XI ст. ця повага зачала підноситися, разом із значенням Церковної держави, хоч цісар Генрик IV Гогенштавф заколочував спокій аж до своєї смерти. В тому часі побожна графиня Матильда збільшила Церковну державу, передавши папам цілу Тосканію. Може й тому настав спір папів з цісарями: Генриком V і VI, Фрідріхом I і II, та Оттоном IV. Фрідріх II, щоправда, потвердив даровизну своїх предків золотою буллою з 12 липня 1213 р., видану папі Іннокентові III, але скоро зайняв цілу Церковну державу, так що папа осудив його на Соборі в Ліоні.

Під час 70-літньої неволі папів у французькому Авіньоні їх повага

і значення держави дуже впали, а в Римі захопили владу графи Колонни та Орсіні. Упадок поваги папів спричинив т.зв. Велику Схизму на Заході, якої духовою дитиною був виступ Мартина Лютра, що відорвав народи германської раси від єдности з Петровим Престолом. Ця рана Церкви кривавить досьогодні.

В 1527 році в часі володіння папи Климента VII, через його нерішучу політику, дійшло до великої руїни Церковної держави і міста Риму з наказу австрійського цісаря Карла V, хоч 24 квітня 1530 р. прийшло до порозуміння і папа коронував Карла на імператора, а він обіцяв боронити Церковну державу. Такий стан з незначними змінами тривав аж до французької революції.

В цьому періоді матеріяльні засоби Церковної держави показалися Божим благословенням, бо завдяки фінансовій допомозі папів була врятована християнська цивілізація в Европі перед заливом фанатичних турків. Кульмінаційною точкою було володіння папи Іннокента XI, і завдяки його старанням і матеріяльній помочі турків побито під Віднем 1683 року. Українські християни можуть бути горді, що двітретини армії польського короля Яна Собєського під Віднем становили українські козаки і шляхта, а без польсько-української армії Собєського не було б під Віднем перемоги.

Французька революція знищила Церковну державу. Французькі революціонери забрали найперше Авіньон і Венассін, а згодом Феррару, Болонію і Романю, і 1798 р. з решти земель Церковної держави була створена Римська Республіка. Папа скиталець Пій VI відмовився абдикувати, тому був засланий до Франції, де вмер. Його наслідник Пій VII вернувся до Риму, але 1809 року Наполеон знову наїхав на Церковну державу: одні землі прилучив до Франції, другі до королівства Італії, а папу держав у полоні.

Вчас Віденського Конґресу 1815 року Церковну державу відновлено в старих кордонах, крім Авіньону, Венассіну, що залишились за Францією, та смуги землі попри річку По, яку забрала Австрія, разом з правом держати залогу в Феррарі й Комакіо. Французька революція збудила в европейських народів ідею національного об'єднання, і тому італійці з-під різних династій, напр. Бурбонів в королівствах обох Сицилій, Пармі, Пяченці; Габсбурґів в Ломбардії, Венеції, Тосканії та Естів у Модені. Таємні італійські організації карбонаріїв і масонів вели акцію проти папів, так що 1830 року вибухла в Болонії революція й ширилась на інші міста, але австрійська армія два рази приходила успокоювати країну. У такому стані кипіння на Петровому Престолі засів папа Пій IX, що мав славу ліберального папи.

253. Пій IX (1846-1878)

1. Родинний дім і студії

Іван Марія граф Мастаї-Ферреті, син графа Єроніма та Катерини Соляцці, уродився в Сініґалії 13 травня 1792 року, як сьома дитина в родині. Змалку був хворовитий і в наслідок нещасливого випадку, хворів на епілепсію. В 1803 році батько віддав його в школу ченців-піярів у Вольтеррі, а бажанням матері було, щоб Іван посвятився духовному станові. В 1808 році він виїхав до Риму студіювати філософію, математику і фізику в професора Конті. Дядько Івана, Павло Мастаї, був крилошанином і жив при Квіриналі. По вивезенні Пія VII до Франції Іван вернувся додому і перебував там аж до упадку Наполеона. 1814 року Пій VII, вертаючи з скитальщини, вступив до Сініґалії і там зустрівся з молодим Мастаї; і незадовго він виїхав до Риму та вступив у ряди папської шляхетної ґвардії з наміром посвятитися військовій карє'рі, але кардинал Конзальві відкинув його просьбу з огляду на його епілептичні атаки.[1] З тієї самої причини не прийнято його на службу в соборі св. Петра в ролі помічника крилошанина і це спричинило його глибоке розчарування і психічне заломання, з якого він вирятувався завдяки радам свого сповідника, о. Сторачі, який знайшов для нього зайняття в добродійній школі « Тата Джйованні », де молодий граф силою волі вилікувався з душевної депресії і з фізичної епілепсії.[2]

Водночас Іван Мастаї студіював філософію, богослов'я і право з Колеґії єзуїтів, де на нього мав великий вплив о. Ґраціозі. Там також він звернув увагу монс. Одескалькі (згодом кардинал і вікарій Риму), який узяв його з собою в місійну подорож в ролі катехиста. Вчас посту 10 квітня 1819 року за спеціяльною диспензою папи, він одержав сан пресвітера та в Свято Пасхи відслужив свою першу св. Літургію в каплиці св. Анни, куди ходили діти школи « Тата Джйованні ». Спершу біля нього мусів стояти при престолі інший священик з уваги на можливість епілептичної атаки, але як це не повторялося, то це обмеження було відкликане.

В 1822 році єпископ Муцці з Чітта ді Кастелльо одержав доручення поїхати до Перу й Чілє на візитацію, а о. Івана Мастаї призначено до його асисти. І ця довга й утяжлива подорож мала благословенний

---

[1] *Petrucelli della Gatina,* Pie IX, Bruxelles, 1866, pp. 34 seq.

[2] *Mourret, F,* Histoire générale de l'Eglise, Paris, 1924 seq, VIII, p. 337.

наслідок на поправу його здоров'я, а сам він виказав велику притомність ума та відвагу в усяких небезпеках.

Розказують, що в переїзді через гори Анди до Сантіяґо вони знайшли англійського старшину Миллера з безпритомному стані. Тоді о. Мастаї залишився при ньому аж поки він зовсім не виздоровів, так що англійський уряд вислав до Риму подяку за врятування життя королівського старшини.[3] По свому повороті в Італію влітку 1825 року о. Мастаї застав уже папу Лева XII, що іменував його своїм домашнім прелатом та назначив керівником сирітської школи св. Михайла, що її оснував кардинал Одескалькі, який походив з родини папи Іннокента XI. Там він працював з великим відданням аж до своєї номінації на архиєпископа Сполето. Єпископську хіротонію прийняв з рук кардинала Кастіліоні (згодом Пій VIII) в церкві св. Петра « ад вінкуля » в дні 3 червня 1827 року.

2. Єпископська праця. Вибір на папу

Під час революції в Умбрії, в якій брали чинну участь брати архиєпископа Мастаї, в Римі думали, що він був занадто ліберальний у відношенні до революціонерів, тому папа Григор XVI не іменував його кардиналом, бо як казав йому кардинал Лямбрускіні: « В домі Мастаї навіть коти занадто ліберальні ».[4]

В Сполето і досі люди розказують про один випадок, як убога жінка просила архиєпископа Мастаї про більшу милостиню, а що він не був при грошах, дав їй дорогий свічник, щоб вона денебудь заставила його. Її приловила поліція і привела до архиєпископа, який із соромом признався, кажучи: « Я не мав грошей і дав їй цей свічник, щоб його заставила, а я колись його викуплю. Ось це я винен, а не вона ».[5]

В лютому 1833 року архиєпископ Мастаї був перенесений до Імолі, що мала вдвоє стільки населення як Сполето, але його платня була дуже скупенька.[6] Там він увійшов у близький контакт з ліберадами та впливав на них успокоюючо. В 1840 році він був іменований кардиналом, а 1845 р. спровадив до Імолі « Сестер Милосердя » з Франції, знані з

---

[3] *O'Reilly, B, L, D,* A Life of Pius IX, New York, 1878, p. 41.

[4] *Helfert, Freiher, von,* Gregor XVI und Pius IX, Ausgang und Aufgang ihrer Regierung, Prag, 1895, p. 65.

[5] *O'Reilly,* p. 56; *cf. Pelczar, J, B,* Pio IX e il suo Pontificato, Torino, 1909, I, pp. 86 seq.

[6] *O'Reilly,* p. 59.

своєї ревної праці серед убого населення міст. В Імолі застала його вістка про смерть Григора XVI, 1 червня 1846, який перед своєю смертю радив кардиналам відбути скорий конкляв, щоб уникнути нових заворушень в державі.

Григор XVI своїм осудженням ідей і діяльности о. Лямене відкинув католицький лібералізм, але в хвилині його смерти над Італією та Европою зависла буря, так що проникливі уми передбачали конечність вибору нового « ліберального » папи, що спрямував би церковну політику на дещо ліберальніші тори. Заворушення в італійських містах переконали чимало кардиналів, що треба зробити щось радикальне, інакше події перекотяться понад їх головами.

Католицькі держави не мали на приміті жадного кандидата, хіба що Франція бажала ліберального папи, а Австрія консервативного й свого прихильника. Найбільш популярним кандидатом в Італії був генерал капуцинів, кардинал Мікара. Конкляв кардиналів замкнувся ввечері 15 червня 1846 року в Квіриналі з участю 49 кардиналів (усіх кардиналів було: тридцять італійців з Курії і 25 в епархіях, три французьких, і по-одному з Австрії, Бельгії, Еспанії і Португалії). Всі вони були поділені на консерватистів та уміркованих. Провідником перших був кардинал Лямбрускіні, а уміркованих Мікара. Одначе, вже 1 червня кардинал Мастаї одержав 27 голосів, а ввечері того дня його вибір був доконаний. При читанні 33-ої картки кардинал Мастаї впав на коліна і просив кардиналів не вибирати його й тоді всі кардинали встали й обрали його одноголосно. Він прийняв ім'я – Пій IX.[7]

Амбасадор Сардинії-Пє'монту, граф ді Бролія, так писав до свого короля про нового папу: « Мастаї є людиною здорового розсудку й уживатиме гроші на добро. Дехто нарікає, що він занадто ревно пильнує обов'язків і моралі Церкви, але за те він має ніжні манери, є згідливим та уміркованим. Він знаменито визнається в церковних справах, але мало знає штуку володіння. Одначе, він схопить це скоро своїм здоровим розсудком та при помочі здібних міністрів ». Подібну характеристику нового папи подав французький амбасадор, граф Россі,[8] своєму зверхникові міністрові Ґвізові.

Коронація папи відбулася 17 червня і він у простоті свого характеру просив в кардиналів ради щодо номінації секретаря Стану і по кількох днях повідомив їх, що покликає до життя дорадчу комісію кар-

---

[7] *Petrucelli della Gatina,* p. 19; *cf. Schmidlin, J,* II, pp. 17-18.

[8] *Petrucelli,* p. 18.

диналів і трьох з них належали до уміркованої групи. Це було знаком « ліберального » курсу його майбутньої політики. Вертаючи з інтронізації в Лятерані, Пій IX подорозі стрінув жебрака і вислухав його терпеливо, а при тому обіцяв, що в кожний четвер прийматиме людей на авдієнціях та подбає про покращання їх долі.

Місяць по свому виборі папа проголосив амнестію для всіх політичних в'язнів, що сиділи в тюрмах за свої революційні чини. Папа писав: « Цими днями, як люди радісно вітають наше вивищення в понтифікаті, це до глибини зворушує наше серце, але не опускає й смуток, як подумаємо, що чимало родин між нашими підданими не беруть участі в цій загальній радості. Їх засумовані доми несуть частину кари, наложеної на когось з їх членів за провину проти соціяльного порядку або прав суверена. Око нашої душі глядить з жалем на багато молодих, недосвідчених людей, заведених неоправданими надіями в політичні заворушення і, нам видається, вони стали жертвою ілюзій більше, як вини. Отож, як ця думка нас зайняла, ми подумали чи не простягнути б помічну руку нашим заблудшим дітям і дати мир усім, хто готовий показати щире покаяння. Любов наших добрих підданих і докази їх пошани до Апост. Престола в нашій особі, переконали нас, що можемо їм спокійно простити. Маємо надію, що хто дізнає нашого милосердя, той пошанує наші права і повагу. Отже віримо, що їх серця зм'ягшені нашим прощенням відкинуть ненависть громадян у наслідок політичної незгоди і так затісниться зв'язь миру, бо Бог хоче, щоб усі діти спільного батька держалися вкупі ».[9] Папа покликав до життя окрему комісію кардиналів Амата, Джіцці, Лямбрускіні і Беретті, що мала зайнятися справою амнестії політичних проступників.

3. Приватне життя і перші запорядки папи

Новий папа часово залишив при собі двох підсекретарів Стану, кардинала Івана Каннеллю при кермі внутрішіх справ, і кардинала Вінкента Сантуччі при кермі закордонних справ, а сам застеріг собі рішення в усіх важливих справах. Заповідження реформ у державі викликало в Римі великий ентузіязм, так що куди лише з'являвся папа пішком чи повозом, всі люди кричали: « Евіва іль Папа » – « Хай живе Папа ».[10]

---

[9] *Cappeletti, L,* Storia di Carlo Alberto e del suo regno, Roma, 1891, pp. 568 seq.
[10] *Nielsen,* II, p. 117.

54-літний Пій IX був невеличкий на зріст, але сильної фізичної конструкції, хоч в пізнішому віці схильний до огрядности. Він мав правильно збудовану й благородну голову з густим червонавим волоссям, високим чолом, орлиним носом і чорними, живими очима. Його долішня губа була дещо видатніша, мабуть з причини епілепсії в молодому віці. Папа мав серйозну поставу і живий погляд, повний доброти і лагідности. Його голос був дзвінкий, милий і проникливий; папа любив говорити і був добрим промовцем, що поривав усіх за собою.

Пій IX мав велике знання і на все була в нього скора відповідь, при чому помагала йому вийнятково добра пам'ять. Він був щедрий і не знав ощадности, як ішлося про справи Божі й церковні, але для себе був скупий і жив як чернець. Єдиною його розривкою була гра на скрипці, але він робив це дуже рідко.

Сучасники свідчать, що Пій IX був дуже милий і мав лагідний спосіб поведінки з людьми, був скромний і покірний, хоч часом виказував нахил до популярности і був завзятий, але завжди керувався чистими і добрими намірами. В кімнаті папи було одне просте ліжко, вікна без завіс і драперій, якби в чернечій келії. Біля стола були два прості крісла, а на долівці не було килима, навіть біля його постелі.

Влітку й взимі папа вставав в 5.30 зранку, вбирався сам і розважав на самоті. Це саме робив щовечора перед спанням. По ранньому розважанні служив св. Літургію в каплиці, а під час другої робив благодарення. По обіді також робив благодарення впродовж півгодини. Снідання папи складалося з горнятка чорної кави і шматка чорного, сухого хліба. По цьому він полагоджував пошту від володарів, що її реферував підсекретар Стану. Кожний документ, що приходив чи відходив з канцелярії, папа докладно студіював та на кожному з них робив свої власноручні завваги.

По полагодженні пошти до малої кімнати приходив секретар Стану, а потім кардинали, єпископи, священики й урядовці чи навіть миряни йшли на розмову, під час якої всі могли сидіти. Папа говорив з кожним і при тому знав напам'ять всі назви міст різних країв та імена видатних людей і це значно улегшувало розмову, що часом тривала до другої години пополудні, коли папа мав свій невибагливий обід, по якому відбував свій прохід. На зарядження лікарів папа не їв м'яса, а дуже рідко пив чарку вина. Він їв на самоті, але завжди хтось з капелянів читав релігійну книжку. Бувало, що у важливих справах були до папи запрошувані приватні секретарі в час обіду. По обіді мав звичай посидіти п'ятнадцять хвилин при столі із закритим долонями обличчям, а потім ішов до своєї каплиці на благодарення, по якому робив прохід

або приймав міністрів та урядовців держави. Згодом читав молитвослов і молився на чотках з своїм капеляном. 8.30 ввечері була вечеря; звичайно, суп і трохи води з вином. По вечері папа йшов до своєї бібліотеки, де працював до 10 год. і приготовлявся до своїх зайнять на черговий день.

Пій IX часто відвідував лікарні та вбогі дільниці Риму, розмовляючи з людьми і студентами. Любив малі діти і для них завжди мав при собі якісь дарунки. Всі свої гроші папа видавав на милостиню, головно по зайнятті Риму п'ємонтянами. В час пошесті щодня відвідував хворих в лікарнях та заходив до місцевих в'язниць.

8 серпня 1846 року Пій IX іменував кардинала Джіцці своїм секретарем Стану, який був улюбленцем народу і належав до політичної школи кардинала Конзальві, але бракувало йому рішучости, а до того мучила його подагра. Великодушна амнестія папи не сповнила його надій, бо помилувані в'язні не думали заперестати свою революційну роботу, а частинне розпущення чужих військ привело на порядок дня крадежі, розбої і бійки в деяких провінціях і проти цього гостро виступив кардинал Джіцці. Також і римські ліберали, думаючи, що для них настала тепер доба « золотої свободи », розчарувалися по опублікованню інтронізаційної булли Пія IX, 9 листопада 1846, в якій він, як і його попередники, остерігав мирян перед ворогами Церкви, безбожними філософами, біблійними товариствами, злою пресою тощо. Вони навіть ширили поголоски, що її автором був кардинал Лямбрускіні, отже режим в нічому не змінився.[11] Прихильники Джюзеппе Мацціні в Римі відважилися навіть ширити карикатуру папи в формі черепахи і як папа це побачив, сказав: « Так, робимо поволі, але посуваємося вперед. Хай будемо черепахою, аби лише не раком ».

4. Революція в Італії

Науковий З'їзд в Ґенуї восени 1846 року перемінився в конґрес лібералів проти папи Пія IX, а Мацціні, що вважав Ісуса Христа « добрим філософом », зачав підбурювати гарячокровних римлян проти папи. Мабуть ця аґітація була причиною резиґнації кардинала Джіцці з уряду і 5 липня 1847 р. на його місце прийшов архиєпископ Гавриїл Феретті з Пезари, що склонювався в сторону більших реформ у державі.

---

[11] « *Qui pluribus* », 9 Novembris, in Lettres apostoliques de Pie IX; *cf. Acta Pii IX P.M.*, Roma, 1854 seq, I, pp. 5 seq; *cf. Helfert*, pp. 117, 147.

В такій ситуації в гру ввійшов канцлер Меттерніх, що добачав у цьому « революцію під маскою реформ » і, покликуючись на точки Віденського конґресу, 17 липня 1847 року він обсадив цитадель в Феррарі, проти чого запротестував папа. 15 жовтня папа іменував « Консульту ді Стато » — Державну Раду, до якої входили двадцятьтри депутати з леґатур, а її предсідником папа іменував кардинала Антонеллі. Новим « моту пропріо », 29 грудня, папа допустив світських людей до урядів, за вийнятком секретаря Стану.

Ще і тепер Мацціні поширював свої письма проти папи, так що в Римі зачалися заворушення і в лютому 1848 року кардинал Феретті уступив, а на його місце прийшов кардинал Бофонді. В поодиноких леґатурах були схвалювані конституції і примусили папу проголосити т.зв. « Світське правління », до якого входили: кардинал Антонеллі, предсідник; Пассоліні, міністер публічних праць; Альдобрандіні, міністер оборони; Мінґетті, міністер публічних робіт; Ґалетті, шеф поліції; Стурбінетті, міністер справедливости; Морочіні, міністер фінансів; та Меццофанті, міністер освіти і виховання.

14 березня 1848 р. проголошено Конституцію: 1) вищу законодатну палату іменував папа, а нижчу обирало населення; 2) Колеґія кардиналів була понад обома палатами з правом класти « вето » проти їх ухвал; 3) обидві палати не могли рішати чисто церковних або мішаних справ, ані мішатися до законів чи дисципліни Церкви, як також до дипломатичних справ Апостольської Столиці з державами.[12]

Революції в Відні, Венеції і Медіоляні осмілили італійців виступити проти Австрії, а водночас зачався рух проти поуїтів, так що вони були змушені покинути Рим, бо їх уважали запеклими оборонцями реакції. Дня 18 квітня 1848 року генерал Дурандо перейшов річку По та зачав вести воєнні операції проти Австрії. В Римі почалися радісні демонстрації та зголошування добровольців до армії Карла Альберта з П'ємонту з метою прогнання чужинців з Італії. Папа назначив професора Пелеґріна Россі для переговорів з революціонерами на базі згаданої конституції, але в хвилині, як він ішов на отворення парляменту, 15 листопада, ніж скритовбивника вкоротив його життя на сходах Канцелярії. Це було знаком до вуличних боїв в місті.[13] Під час обстрілу папського палацу в Квіриналі вбито одного єпископа папського двора

---

[12] *Farini*, I, pp. 349 seq.

[13] *Ranke*, p. 466; *cf. Schmidlin*, II, p. 33, 39; *cf. Marocco, M*, Della Vita del Pontificato e del regno di Pio IX, Torino, 1861, VI, pp. 222 seq.

та проф. Пальму, а папську ґвардію обезброєно. 24 листопада т.р. папа Пій IX, перебраний за священика утік з Риму до Ґаєти, що лежала на території королівства Неаполя, і це викликало велике враження в Европі.

Папа не визнав тимчасового уряду, але іменував Комісію Реґентів. 11 грудня була створена Юнта трьох людей, що сформила уряд і розписала вибори до Конституанти. Папа загрозив екскомунікою кожному, хто взяв би участь у виборах, тому побожні люди здержалися від голосування, а радикальний елемент побідив. 9 лютого 1849 року Національні Збори проголосили Римську Республіку та позбавили папу світської влади в Італії.[14]

18 лютого 1849 р. кард. Антонеллі звернувся нотами до Австрії, Франції, Еспанії та Неаполя, якими протестував проти перевороту і просив помочі.[15] Тим часом, римський революційний уряд почав свою працю. Перш за все, Антоній Забянк, близький співробітник Мацціні і Ґарібальді, добачаючи в кожному священикові ворога республіки, зорганізував відділ людей і вони почали потаємно вбивати вірних папі людей. Їх головною кватирою був манастир Калікста на Затибрю, і в ньому тортуровано священиків. Загально подавано, що до приходу французів до Риму там замучено щонайменше 250 священиків.[16] Водночас в цілому Римі відбувалася конфіската церковних дібр, манастирів, церковних дзвонів, пльондрування церков, конвентів, кардинальських палат тощо.

Австрійський цісар вислав до Італії армію, що зайняла Болонію та Анкону, а французи висадилися в Чівітавеккія і зайняли Рим, при чому втратили 1200 людей, а французький полковник Ніль переслав папі ключі міста. Папа вислав до Риму кардиналів: Альтієрі, делля Дженґу і Ванічеллі в цілі перебрання влади і заведення там порядку. Таким чином, італійська республіка проіснувала всього шістдесятдва дні.

Згадані кардинали одержали завдання завести старий режим без жадних концесій лібералам, але цьому спротивилися французи, які мали намір завести в Італії наполеонське законодавство. 4 вересня папа виїхав з Ґаєти на південь до Портічі з заявою, що вернеться до Риму аж тоді, коли з нього вийдуть французи. 14 вересня він опублікував « моту пропріо », в якому обіцяв установити Державну Раду, що матиме владу видавати свою опінію про закони ще поки вони будуть пред-

---

[14] *Nielsen*, II, p. 169; *cf. Seppelt*, p. 317.
[15] *Farini*, III, p. 252; *cf. Ranke*, pp. 467-78.
[16] *O'Reilly*, p. 287; *cf. Belczar*, I, pp. 446 seq.

ставлені папі і його міністрам. Папа іменує « Конзульту ді Стато » на пропозицію Провінціяльних Рад (Кончілі Провінчіялі), які папа затверджував на пропозицію Обласних Рад (Кончілі Комуналі), що їх вибирало саме населення. Він прирік також завести повну соціяльну справедливість та проголосити загальну амнестію.[17]

Французька законодатна палата поставилася позитивно до такої пропозиції папи і в квітні 1850 року він вернувся до Риму, вітаний населенням.[18] Одначе, вигнання папи й останні події в Римі викликали серед населення настрої, що не сприяли ліберальній політиці папи. Єзуїти почали видавати журнал п.з. « Чівільта Каттоліка », що поставив собі за ціль боронити віру й Апостольську Столицю найновішими досягненнями науки проти всіх закидів зі сторони радикальних елементів.

* * *

29 вересня 1850 року папа відновив католицьку ієрархію в Англії. Він іменував архиєпископа Вайзмана з Вестмінстеру своїм Аостольським Делеґатом і Вікарієм Англії та підчинив йому 12 суфраганів, що відтепер були єпископами-ординаріями. На Консисторії 30 вересня архиєпископ Вайзман був креований кардиналом та іменований примасом Англії.

Проти віднови католицької ієрархії в Англії протестував впливовий часопис « Таймс », а премієр Джон Рассел назвав віднову ієрархії « зухвалою і хитрою аґресією папи » проти Англії і на його внесок парлямент схвалив закон, що забороняв католицьким єпископам називати себе єпископами і носити приписану для них одежу. Цей закон залишився лише законом на папері.

Для заспокоєння публічної опінії кардинал Вайзман звернувся з зазивом до англійського народу, де вияснив цілі й працю Католицької Церкви в Англії та в імени тієї Церкви висловив непохитну льояльність англійській королеві і її урядові. В 1852, 1855 і 1859 роках Англійська Церква відбула свої Провінціяльні Синоду, що зреорганізували її. Приступлення славного англіканського архидиякона Маннінґа й інших духовних до єдности з Католицької Церквою свідчать про її зріст і атракційну силу. Впродовж двадцять-п'ять років вона мала свого примаса

---

[17] *Ibidem*, I, pp. 476 seq; *cf. Schmidlin*, II, p. 42; *cf. Farini*, IV, pp. 199 seq, 271 seq,

[18] *Reumont, A, von*, Aus König Friedrich Wilhelms IV gesunden und kranken Tagen, p. 363; *cf. Pelcza*, I, pp. 485 seq.

з п'ятьнадцятьма єпископами і зросла на 888 священиків, 501 церков, 245 громад; вона мала 1055 нижчих шкіл з 113.455 учнями і 10 колеґій, а 1874 року був заснований католицький університет в Кенсінґтоні. У самому Лондоні парафії зросли з 38 до 116; духовні з 210 до 350, шкільні діти з 11,245 до 22,580, — отже все майже подвійно.[19]

5. Непорочне Зачаття Пр. Діви Марії

По перевороті в Франції і проголошенні Людовика Наполеона III імператором 1852 р. папу просили поїхати особисто до Парижа на його коронацію, чому була б рада французька ієрархія, бо при тій нагоді сподівалася осягнути формальне відкликання « органічних артикулів », але Австрія не сприяла такому крокові папи, уважаючи його шкідливим для своєї внутрішньої і зовнішньої політики, тому папа рішився не їхати до Парижу.[20]

Крім того, напружені відносини в Римі й остання підготовча праця до проголошення догми Непорочного Зачаття Пресвятої Діви вимагали присутности папи в Римі. 1 серпня 1854 року папа проголосив енцикліку, в якій взивав до ювілейних мольб, добрих діл і покути в наміренні об'єднання християн;[21] а 20-24 листопада того року двісті єпископів з різних країв зібралися в Римі та вели богословські диспути в справі кінцевого тексту булли про згадану доґму. З початку грудня 1854 р. текст був уже готовий і 8 грудня всі єпископи зібралися в соборі св. Петра, що був виповнений вщерть побожним народом. Декан Колеґії кардиналів, кардинал Маккі, під час св. Літургії попросив папу проголосити догму.

По відспіванні гимну до Святого Духа папа прочитав із свого трону: « *Жертвуючи безнастанно наші покірні молитви Богу Отцю через Сина, разом з постами і мольбами цілої Церкви, щоб він хоронив, провадив - кріпив наші наміри силою Святого Духа*; *призвавши помочі всіх небесних сил нашими зідханнями і молитвами, щоб подих Духа Утішителя зійшов на нас*: *на славу Святій і Нероздільній Трійці на хвалу й почитання Приснодіви і Матері Божої*; *для піднесення католицької віри та розширення християнської релігії*; *властю Господа Нашого Ісуса Христа*

---

[19] *Meyer, O,* Die Propaganda in England, Leipzig, 1851, p. 171; *cf. Löbell, J, M,* Historische Briefe über die Verluste des Protestantismus, Frankfurt, 1861, p. 430; *cf. Pelczar,* II, pp. 50 seq; *cf. Hergenröther,* Handbuch, IV, p. 591.

[20] *Nielsen,* II, p. 186; *cf. Metternich's nachgelassene Papiere,* VIII, p. 327.

[21] « *Apostolicae nostrae caritatis* ».

Апостолів Петра і Павла, і нашою власною: Ми заявляємо, твердимо і дефінюємо: наука, яка навчає, що Пресвята Діва Марія була захована і вийнята з-під плями первородного гріха від першої хвилини свого зачаття, через заслуги Ісуса Христа, Спасителя світу, є наукою Богомобявленою і тому всі християни є зобов'язані в неї сильно вірити... ».[22]

Проголошення догми відбилося широким відгомоном по світі. І так сторіччями дискутована справа Непорочного Зачаття Богородиці стала правдою віри, хоч у практиці християни, головно в Східніх Церквах, а між ними в Українській Церкві, визнавали її від непам'ятних часів, святкуючи празник Зачаття св. Анни в дні 9 грудня кожного року. Всі східні християни були б раді, якби в цілій Церкві це свято було установлене в тому дні, а не день скорше, тобто 8 грудня. На пам'ятку тієї події в Римі на « П'яцца ді Спаня » була поставлена колюмна з зеленого мармуру, а два роки потім на ній уміщено статую Богородиці, разом із статуями Мойсея, Давида, Ісаї та Єзекіїла, старозавітніх пророків, що передсказували народження Христа з Діви Марії; Мойсей же установив з волі Божої старозавітній закон, що приготовив людей на прихід Христа.[23]

Французькі янсеністи атакували догму в своїх публікаціях. І першою жертвою в її обороні був французький архиєпископ Сіґур, якого 3 січня 1857 р., як він ішов з процесією в честь Пресвятої Діви, убив ножем екскомунікований священик, що кричав: « Геть з богинею ». Одначе, сама Пресвята Богородиця засвідчила перед цілим світом свою подяку чудесними появами Бернадетті Субіру в печері Массабієль біля Люрду, 11 лютого 1858 р., кажучи їй: « Я є Непорочне Зачаття ». З того часу місцевість Люрд в південній Франції стала місцем численних чуд завдяки молитвам Пресвятої Діви, а папський нунцій 1876 року коронував статую Богородицю в Люрді.[24]

* * *

Після березневої революції в Австрії, 2 грудня 1848, цісарем став Франц Йосиф І-ий. Його переговори з папою Пієм IX закінчилися новим конкордатом 18-го серпня 1855 року.[25] В першому артикулі говорилося, що « Католицька віра з усіми її правами, якими згідно з во-

---

[22] « *Infalibilis Deus* »; *cf. O'Reilly,* p. 317.

[23] *Gregorovius, F,* Römische Tagebücher, Stuttgart, 1892, pp. 21, 43, 47.

[24] « Revue Ecclesiastique », « Observateur Catholique ».

[25] *Loth, A,* Le miracle en France au dix-neuvieme siècle, Paris, 1894, pp. 164 seq.

лею Божою і законами Церкви вона має користуватися, будуть завжди бережені в цілій Австрії та всіх країнах, що до неї належать ».[26]

Цензуру папських письм відкликано, виховання дітей і цензура преси були підчинені наглядові ієрархії, держава зобов'язалася не установляти законів ворожих Церкві, та були уреґульовані всі справи подружжя. Віденський архиєпископ, кардинал Равшер, проголошуючи конкордат в свому пастирському листі, назвав його початком християнської ери в Австрії.[27] Таким чином, февроністичні закони й обмеження прав Церкви з часів Йосифа II були усунені.

6. Кінець Церковної держави

Від хвилини створення парляменту в П'ємонті, 30 липня 1849, король Віктор Еммануїл II безнастанно натискав на папу, щоб він добровільно зрікся світського володіння в Італії, а Мацціні й Ґарібальді не перебирали у засобах до осягнення тієї цілі, приймаючи в свої ряди всяких ворогів Церкви, радикалів і масонів, та проголошуючи протицерковні закони. Цей натиск П'ємонту збільшився з хвилиною іменування прем'єра графа Каміля де Кавур, коли Англія по заключенні союзу з Францією, 10 січня 1855, долучилася до Кримської війни проти Московії, щоб вдержати самостійність Туреччини.

В тому часі П'ємонтський парлямент, щоб здобути потрібні фонди до акції за об'єднання Італії, схвалив закон про розв'язання манастирів і церковно-виховних інституцій, і через те папа проголосив екскомуніку проти всіх, хто важився б переводити цей закон у життя. По закінченій Кримській війні в Парижі зібралася мирова конференція і на ній знову виринула справа об'єднання Італії. Англійський уповноважений, лорд Кларендон, допускав можливість збройного конфлікту між Італією та Австрією, бо остання окупувала ще деякі італійські території, але такій розв'язці справи спротивилася Франція.[28]

Саме під час візитаційної подорожі папи Пія IX по леґатурах в травні-вересні 1857 р. італійські скитальці в Парижі створили свою національну організацію, що в її основу поклали об'єднання Італії дорогою революції. Цьому допоміг Наполеон III, що заключив таємну

---

[26] *Reyscher, L,* Das oesterreichische und wirtenbergische Konkordat, Tübingen, 1868, p. 94.

[27] *Welfsgruber, C,* Kardinal Rauscher, Freiburg, 1888; *cf. Löbell,* pp. 446 seq.

[28] *Bianchi, N,* Il conte di Camillo Cavour, Documenti editi e inediti, Torino, 1863, p. 39.

угоду з графом Кавуром 20 липня т.р., в якій годився відпустити Франції Ніццу і Савой за поміч в ділі об'єднання Італії. В наслідок тієї угоди в квітні 1859 року вибухла війна між П'ємонтом і Австрією, і по бою під Маджженто, в якій узяли участь деякі леґатури, напр. Романя, Равенна і Болонія, в Італії вибухла нова революта. В червні папа проголосив буллу в обороні суверенних прав Церкви, але вона не зробила бажаної зміни настроїв італійського народу.[29]

Щоправда, Наполеон III змодифікував дещо свою політику в відношенні до Італії, ґарантуючи права Петрового Престолу, але для позискання спокою він радив папі зректися суверенних прав до територій зайнятих революціонерами. Він пропонував також, щоб Рим проголосити міжнароднім містом, без війська і щоб він був лише місцем молитви, культури та азилю для переслідуваних борців за свободу. Одначе, папа не погодився на таку пропозицію, хоч би йому прийшлося життя віддати, бо не хотів відступити прав, що впродовж віків належали Церкві.[30] По цьому Наполеон дав на волю Вікторові Емануїлові робити свої порядки в середній Італії. Одначе, в лютому 1860 р. він знову змінив свою політику: він радив прилучити до Сардинії Парму і Модену; Тосканія мала бути самостійною, а в усіх леґатурах мав володіти Віктор Емануїл, але як вікраій папи. Граф Кавур, порозумівшись з Англією, в березні 1860 року проголосив плебісцит, а король почав занимати території Церковної держави, незважаючи на екскомуніку папи проти всіх учасників занимання тих земель. Ґарібальді здобув Сіцілію і Неаполь, та готовився до походу на Рим.[31] 7 березня 1860 року граф Кавур вислав до секретаря Стану, кардинала Антонеллі, ультимат із жаданням розпустити всі військові відділи, але він був відкинений і по битві під Кастельфідардо 18 вересня Віктор Емануїл зайняв Умбрію, Мархію та королівство Неаполь. Новий плебісцит в жовтні-листопаді 1860 р. вирішив прилучити всі ті землі до Віктора Емануїла.

Таким чином, Церковна держава залишилася лише на давній території Патримонії св. Петра. 17 березня 1861 р. Віктора Емануїла проголошено королем Італії. Граф Кавур умер того року, але перед смертю погодився з Церквою. Його останні слова були: « Брате, брате, вільна Церква в вільній державі ». Намагання короля і Кавура перенести столицю Італії до Риму, були покищо, відкинені католицькими держа-

---

[29] *Massari, G,* Il conte di Cavour, Torino, 1873, pp. 244 seq.
[30] *Seppelt,* p. 321; *cf. Bianchi,* VIII, p. 396.
[31] *Letteres Apostoliques de Pie IX,* p. 62; *cf. Massari,* p. 364.

вами. Наслідник Кавура, Ріказолі, також не міг переконати французів змінити думку в тій справі, дарма, що англійський лорд Рассел переконував їх, що « Рим законно належить римлянам ».[32]

Щойно 15 вересня 1863 року дійшло до таємної угоди між французами та п'ємонтянами: перші годилися забрати свої війська з Італії впродовж двох років, а король Віктор Емануїл зобов'язався не уживати насилля супроти папи, не здобувати Риму силою, взяти на себе частину довгу Церковної держави та перенести свою столицю в якесь інше італійське місто.[33] Була навіть пропозиція, щоб столицею стала Флоренція, але король вже тоді плянував викликати в Римі повстання і зразу опанувати його, як звідти вийдуть французи.[34]

У своїй війні проти Австрії король Віктор Емануїл одержав поміч Прусії і зайняв Венецію. Тепер для повного об'єднання Італії ще було треба зайняти територію Патримонії св. Петра, разом з Римом, який залишили французи в грудні 1866 року. Ґарібальді їздив по Італії та поширював маніфести проти папи Пія IX і, врешті, дійшло до бою під Монте Лібретті, 2 жовтня 1867, і це викликало обурення французьких католиків, бо Ґарібальді зламав підписаний договір. Тепер Наполеон III вислав ультимат до Віктора Емануїла, домагаюись припинення війни проти папи, але король не вчинив нічого. Відділи Ґарібальді появилися під Римом і 26 жовтня він здобув Монте Ротондо. 3 листопада Наполеон III висадив дві французьке дивізії в Чівітавеккія і в бою під Монтано французи побили Ґарібальді.

Вибух французько-пруської війни зв'язав руки Наполеона III і він відкликав свої дивізії з-під Риму, 10 серпня 1870, а кілька днів потім італійський парлямент більшістю 62 голосів схвалив відобрати Рим від папи. *Італійський міністер закордонних справ, Вісконті-Венеста, запевнив, що уряд пошанує права та суверенність папи*; *залишить йому повну свободу в його взаєминах із закордонним духовенством і всіми народами*; *визнає дипломатичний імунітет нунціїв, леґатів і представників держав при Ватикані*; *обіцяв дати повне удержання всім інституціями, урядам, корпораціям Церкви і їх центральним зарядам у Римі*; *годився залишити суверенні права « Левиному місту » та призначити вдержання папі і кардиналам*.[35]

---

[32] *Nielsen*, II, p. 247.
[33] *Ibidem*, p. 324.
[34] *Gregorovius*, p. 313.
[35] *Ibidem*, p. 326.

8 вересня 1870 р. італійські війська вступили на територію Патримонії св. Петра, а до Риму прибув граф Панцо ді Сан Мартіно, як « генеральний комісар Римської держави », але папа не прийняв його. Скоро вся територія, крім Риму, була зайнята. У Франції прийняли це з явною симпатією, а Австрія заховала невтралітет, запевняючи, що подбає про безпеку папи. Подібно Прусія. 20 вересня 1870 р. в 5 годині зранку генерал Кадорна почав бомбардувати Рим. Кулі його гармат розривалися у Ватиканському городі, саме в хвилині як Пій IX служив свою щоденну св. Літургію. В 9 год. зранку папа заявив дипломатам: « *Бачите, панове, уступаємо перед насильством. Відтепер ми є в'язнем Віктора Емануїла* ».

Папі залишено « Левине місто », але на прохання кардинала Антонеллі воно було якийсь час окуповане королівським військом. 2-го жовтня проголошено плебісцит, що вирішив долю Риму, і чергового року Рим був проголошений столицею об'єднаної Італії. У папській резиденції в Квіриналі засів король 31 травня 1871 р., *а італійський уряд заґарантував папі повну свободу і призначив 39,225.000 лір річно дотації та залишив йому Ватикан, Лятеран, літню віллю в Кастельґандольфо та дозволив мати взаємини з католицьким освітом.*[36] Папа не прийняв цього до відома і замкнувся в Ватикані, як в'язень короля, та відмовився прийняти будь-які гроші від уряду в заміну за забрані добра. Так закінчилося існування Церковної держави.[37]

7. Вселенський Собор – перший у Ватикані

З діяльності довгого понтифікату Пія IX згадаємо, що під час Зіслання Святого Духа 1862 року він відбув канонізацію замучених 1594-го року місіонерів в Наґасакі, Японія, і в тій урочистості взяли участь коло триста єпископів з різних країв,[38] а на другий рік відбулися канонізації Петра Канізія, другого Апостола Німеччини, та французької святої Марґарити Алякок.

Велике враження викликала в цілому християнському світі енцикліка Пія IX п.з. « *Кванта Кура* », що була проголошена 8 грудня 1864

---

[36] *Nielsen,* p. 394.

[37] *Legge per le guarantigie delle prerogative del Sommo Pontefice e della Santa Sede e per le relazioni dello Stato colla Chiesa,in Scadutto, F, Guarantigie Pontefice,* Torino, 1884, pp. 72 seq.

[38] *Schrader, C,* Der Papst und die modernen Ideen, Wien, 1864.

року. До неї був долучений т.зв. Силлябус, список поблуджень XIX ст., які утруднювали працю Церкви в її місії спасати людські душі.

« Силлябус » був поділений на десять глав: 1) пантеїзм, натуралізм та абсолютний раціоналізм, заперечували існування особового Бога і його об'явлення; 2) уміркований раціоналізм, що клав богослов'я і філософію на одній площині та приписував розумові прикмети, якими він сам міг був дійти до пізнання релігійних правд, без об'явлення; 3) релігійний індеферентизм та лятітудінаризм, що намагалися класти вартість всіх релігій нарівні; 4) соціялізм, комунізм та таємні організації; 5) намагання обмежити права і власть Апост. Столиці; 6) намагання світської влади диктувати Церкві; 7) етична помилка немов би моральність не була залежна від релігії і від церковної влади. І немов би патріотизм оправдував всякі насильства; 8) цивільні подружжя, що нищать віру і моральність; 9) намагання зруйнувати Церковну державу; і 10) неможливість компромісу Церкви з лібералізмом.

Енцикліка доводила, що натуралісти хотіли великої свободи в публічному почитанні, але використовували її для накопичення майна і своїх особистих користей, не дбаючи про загальне добро. Вони переслідували релігійні інституції та гамували працю Церкви, немов би вона була противна політичній економії. Вони хотіли позбавити Церкву впливу на виховання молоді та ширили ненависть проти Божих слуг, уважаючи їх ворогами науки і поступу. Папа взивав до молитви, чуйности, діл покути і доручав призивати помочі Пресвятої Діви. Енцикліка стала немов пробудженням зі сну, а ліберали й масони розвинули проти неї завзяту аґітацію, намагаючись осмішити папу в очах мирян і представити його ворогом поступу, мовляв, папа культурний назадник, осуджує навіть залізниці, телеграф, фотографію тощо, як видумки сатани.[39]

1 січня 1865 року французька урядова газета « Монітор » надрукувала заборону єпископам публікувати згадану енцикліку Пія IX, не-

---

[39] Додаток, ст. 75-96. В дні відкриття Собору, 8 грудня 1869, у Неаполі зачався Збір 700 масонів в різних країв, який видав маніфест, де між іншим говорилося: « Підписані делеґати різних націй культурного світу, зібрані в Неаполі на Протисоборі, проголошують слідуючі принципи: проголошуємо свободу розуму проти релігійного авторитету; незалежність людини проти деспотизму Церкви і держави; свобідне виховання дітей проти навчання духовними; немає іншої основи для людської віри ніж наука; ми вільні і жадаємо знесення урядових церков... Вільнодумаючі вважають ідею Бога як джерело і підтримку кожного деспотизму і неправости... тощо. Цей Збір був скоро розвазаний королівською владою.

мов би вона противилась принципам конституції, але чотири дні згодом була заборонена лише її перша частина. Проти цього протестували єпископи і незважаючи на заборону ширили її між народом. Архиєпископ Дюбоа з Парижа, хоч сам мав славу февроніста, в своєму пастирському листі боронив папу.

Дуже правдоподібно, що папа ще під час свого перебування на вигнанні в Ґаєті, плянував відбути Вселенський Собор, бо ще перед проголошення « Силлябуса » згадував про те кардиналам. І тепер у важких для Церкви часах папа постановив перевести свій задум у життя. Вселенський Собор мав знайти нові способи праці для відродження Церкви і зараду поблудженням, проголошеним в енцикліці « *Кванта Кура* »

9 березня 1865 року папа, найперше, установив Комісію кардиналів: Патріцці, Райсах, Панебянко, Біццаррі і Катеріні, а архиєпископ Джянеллі був її секретарем.[40] Комісія вислала до всіх єпископів квестіонар з різними питаннями, а в листопаді нунції в Парижі, Брукселі, Відні, Мінхені, Мадриці та інших столицях католицьких держав одержали подрібні інструкції в тій справі. І, саме, в хвилині як Наполеон III потайки годився віддати Церковну державу Вікторові Емануїлові, а Ґарібальді голосив клич « Рим або смерть », у лютому 1867 року з'їхалися до Риму численні єпископи для святкування 1800-річчя мучеництва св. Петра і Павла, що було найкращою підготовою до майбутнього Собору. До Риму прибули тоді 490 єпископів і 14 тисяч священиків з усіх сторін світу.[41] Всі вони з великим ентузіязмом прийняли вістку про скликання Собору, про що папа згадав у своїй бесіді. Собор був найкращим способом, а Рим найкращим місцем пригадати світові авторитет наслідників св. Петра, їх права та обов'язок дбати і навчати всіх християн.[42]

29 червня 1868 року Пій IX опублікував буллу, якою запрошував Отців на Собор, що мав початися 8 грудня 1868 року в Ватикані. На ньому мали бути розглянені справи та схвалені постанови на славу Божу, для збереження чистоти віри, скріплення дисципліни, виховання духовенства, послух духовенства і мирян законам Церкви, піднесення моральности і єдности в Церкві тощо, бо всі ці справи були конечні для спасіння душ.[43]

---

[40] *Manning,* The True Story of the Vatican Council, London, 1877.

[41] *Nielsen,* pp. 281-82.

[42] *Manning,* pp. 53 seq; *cf. Acta et Decreta Sacr. Conciliorum Recentiorum,* Collectio Lacensis, 1870 seq, VII, pp. 1033 seq.

[43] *Ibidem,* VII, 1 seq.

Папа запросив також православних патріярхів та протестантів до участи в Соборі. Перші з них відмовилися, кажучи, що не хочуть відкривати старої рани, а московський цар заборонив своїм єпископам бути на Соборі.[44] Папа не запрошував володарів до участи і з цього була невдоволена Франція.

Підготування до Собору йшли в Комісіях, яких було п'ять: 1) догматична, 2) дисциплінарна, 3) церковно-полемічна, 4) монашества і 5) місій. Головним предсідником Соборової конґреґації був іменований кардинал Патріці, а йому до помочі були назначені кардинали: Райсах, Барнабо, Панебянко, Біццаррі, Біліо, Катеріні, Капальті, Де Люка та Санґвінетті. З видатніших богословів були запрошені: Тальбо, Гефелє, Перроне, Шрадер, Ґеттінґер, Ґай, Спада, Тоза, Де Феррарі, Мартінеллі, Печчі, Альцоґ і інші.

6 лютого 1869 р. єзуїтський журнал « *Чівільта Каттоліка* » надрукував листа з Франції, в якому говорилося, що на Соборі буде потверджена енцикліка « Кванта Кура » з Силлябусом, як непомильне вчення папи та буде проголошена догма про Успення Пресвятої Богородиці. І це викликало великий шум в ліберальних кругах, напр. проф. Деллінґер з Авґсбурґу написав статтю проти непомильности папи, і з цього приводу німці зачали протестувати. Князь Гогенльоге, міністер закордонних справ Баварії і згодом канцлер Німеччини, розпочав дипломатичну акцію перед іншими европейськими урядами, щоб не допустити до схвалення догми про непомильність папи. В липні « *Ді Альґемайне Цайтунґ* » надрукувала статтю, підписану псевдонімом « Янус » (Деллінґер і Губер) з критичними заввагами про непомильність папи, але ці закиди збив проф. Герґенретер з Вірцбурґу в своїй статті « Анті-Янус ». Йому відповів Губер своєю працею п.з. « Папство і держава ».[45]

Синод німецьких єпископів, зібраний в Айнзідельн, в свому пастирському листі заспокоював мирян, що на Соборі не буде рішене ніщо нове, а будуть лише пригадані старі правди про Церкву і папів. Всю цю контроверзію між католиками намагалися використати ліберали і масони, тому атакували папу. Одначе, ця аґітація не мала великого впливу на людей, напр. на 50-літний Ювілей Священства Пія IX, який

---

[44] « Arcano divinae providentiae », 8 Septembris; *cf. Acta*, Collectio Lacensis, VII, pp. 1137 seq.

[45] « Civiltà Cattolica »: Cose spettante al futuro Concilio, 7 (5), pp. 351 seq. « Algemeine Zeitung »: Das Concilium und Cibilia, 15 März 1869; *cf. Zierngiebl, E*, Johann Huber, Gotha, 1881, pp. 150 seq; *cf. Das Papstum und der Staat*, 1870, München, 1892 (2 ed.).

відзначено 11 квітня 1869 року, з цілого світу наспіли до нього дарунки і ґратуляції (повних 17 томів з підписами людей) і це було доказом великого прив'язання людей до його особи.

Коли папі говорили про перед-Соборову полеміку, то він казав, що Собор можна би поділити на три фази: 1) короткий період диявола, 2) коротший або довший людський період та 3) період Святого Духа, що має останнє слово і все вияснює.

Вступна сесія Собору відбулась 2 грудня 1869 року в Сикстинській каплиці, відкрив її папа в прияві 43 кардиналів і 460 Отців. Кардинал Кляретті подав до відома імена п'ятьох предсідників Соборових конґреґацій, кардиналів: Райсаха, Де Люкки, Біццаррі, Біліо і Капальті. Для успішнішого ведення нарад папа запорядив, що пропозиції Отців мають торкатися загальних справ Церкви, а не поодиноких епархій, і мають бути подані на письмі з добрими арґументами. Всі справи мали бути дискутовані, найперше на Комісіях, аж щойно потім на генеральних зібраннях Отців. Отцям було заборонено виїздити з Риму під час нарад і з цього деякі єпископи не були вдоволені.[46] Дехто з дослідників підносить обставину, що папа завів новість, бо казав проголошувати декрети Собору в своїм імени, а не Собору. Одначе, це не було занадто великою новістю, бо декрети дотеперішніх Соборів, звичайно, набували вселенського характеру після їх затвердження папами.

Перед самим відкриттям Собору зібралося в Римі 744 Отців: 50 кардиналів, 10 патріярхів, 130 архиєпископів, 522 єпископів та 30 монаших начальників. Отців було: 541 з Европи, 113 з Америки, 83 з Азії, 14 з Африки і 13 з Австралії.[47] Всі загальні зібрання відбувалися в соборі св. Петра, де над троном папи були виписані слова Ісуса Христа, сказані до св. Петра: « *Я молився за тебе, щоб не змаліла твоя віра*; *і ти колись, навернувшись, підтримуй своїх братів* ».[48]

Вранці 8 грудня 1869 р. з усіх римських церков дався чути голос дзвонів, що звіщали відкриття Собору. Папа перейшов з кардиналами з Сиктинської каплиці до собору св. Петра, де була відслужена св. Літургія до Святого Духа, а проповідь виголосив архиєпископ Пассаваллі з Іконії, по якій папа виголосив інавґураційну промову, присвятивши всі наради Собору Пресвятій Діві Марії. По цьому друга сесія була визначена на день 6 січня 1870 року. У часі між обома сесіями посилилась

---

[46] *Pomponio Leto,* Otto mesi a Roma durante il Concilio Vaticano, Firenze, 1873.

[47] *Nielsen,* II, p. 318; *cf. Kralik, R, V,* Allgemeine Geschichte der neuesten Zeit, Graz-Wien, 1915, seq, III, p. 650.

[48] *Св. Лука,* 22:37.

акція проти непомильности папи, напр. частина французьких єпископів, деякі німецькі, австрійські, та американські прилучились до опозиції. 10 грудня опубліковано буллу папи, що в випадку його смерти Собор припинюється автоматично аж до вибору нового папи.[49]

На другій сесії, дня 6 січня 1870, 410 Отців звернулися з проханням до папи дати на порядок нарад схему про непомильне навчання Церкви і папів у справах віри й обичаїв. Інші просили це відложити, бо лякалися апостазії деяких ліберальних католиків. 20 лютого опубліковано конституцію папи, що заряджувала: якби хтось з Отців мав які завваги до будь-якої схеми, хай подасть їх на письмі і буде допущений до слова, хоч передтим не був поміщений на листі промовців. Саме тоді велися розмови про справи віри, що 24 квітня були прийняті 667 голосами і зараз же затверджені і проголошені папою.

На загальній конґреґації 29 квітня перервано дискусію на тему катехизму і подано Отцям схему про примат папи і непомильність його навчання. Схема була поділена на чотири часті: 1) установлення примату в особі св. Петра; 2) його побут в Римі і наслідство папів; 3) природа і сила примату; і 4) непомильність папи в справах віри й обичаїв.[50]

Від 13 травня до 13 червня на 14-ох конґреґаціях було виголошено в тій справі 64 мови-трактати, а над самим текстом чотирьох глав і трьох канонів продовжались дискусії аж до 13 липня; відбуто 22 конґреґації і виголошено 100 промов. Тут завважимо, що 14 травня деякі Отці, напр. кард. Равшер з Відня, Дарбой з Парижа, Шварценберґ з Праги, історик Гефелє, архиєпископ Штросмаєр із Загребу, — зголосили свої застереження щодо обговорюваної схеми, покликуючись на « єресь » папи Гонорія I. У цьому часі архівар о. Авґуст Тайнер, неприхильний схемі, виявив деякі таємні документи і був звільнений із свого посту, а на його місце прийшов Кардоні.[51]

Після двох місяців дискусій на 85-ій загальній конґреґації, 13 липня, текст 4-ох глав і 3-ох канонів був відданий до апробати 601 приявних Отців Собору. Вони віддали свої голоси з таким вислідом: 451 « пляцет », тобто принимають; 62 « пляцет юкста модум », тобто бажали деяких змін у тексті; 88 « нон пляцет », тобто не принимають. По цьому голосуванні деякі Отці з Франції й Німеччини одержали згоду папи виїхати з Риму з уваги на небезпеку війни між їх країнами, яка вибухла 19 лип-

---

[49] *Acta, Coll. Lacensis,* VII, pp. 45 seq.

[50] *Ibidem,* pp. 269 seq.

[51] *Gisiger, H, P,* Theiner und die Jesuiten, Mannheim, 1875, pp. 61 seq.

ня. Одначе, перед своїм виїздом вони заявили свою згоду на схвалення догми.

В понеділок 18-го липня 1870 року відбулася третя загальна сесія Собору в церкві св. Петра під предсідництвом папи. На цій відбулось ще одне голосування в справі догми з таким вислідом: 433 « пляцет » і 2 голоси « нон пляцет ». Це були голоси єп. Річчі з Каяццо на Сіцілії та єп. Едварда Фицджералда з Літел Рок, Арканзас, в Америці, але останній дуже скоро сказав папі: « Святіший Отче, я вірю ». Серед зливи й громовиці, що в Римі в липні буває дуже рідко, папа проголосив догму.[52]

Найважливішими були третя і четверта глави, де говорилося: « *Якби хтось твердив, що Римський Архиєрей має лише уряд нагляду або адміністрації, а не має повної і найвищої судовласті над цілою Церквою не лише в справах віри і моральности, але й пов'язаних з дисципліною і управою Церкви, існуючої в цілому світі; або, що він має лише головну участь, а не повноту найвищої власти; або, що ця власть не є йому властива і безпосередня над всіми церквами і над всіми душпастирями і мирянами, — хай буде відлучений* ».

У 4-тій главі є мова, що як *Римський Архиєрей говорить « екс катедра »*, *тобто як виконує найвищий уряд пастиря й учителя всіх християн і голосить якусь правду силою свого найвищого авторитету, головно в справах віри й обичаїв, то вона має бути прийнята цілою Церквою, бо Божа поміч, обіцяна йому в особі св. Петра, включає непомильність дану Божественним Спасителем для проголошування науки віри і моральности в Церкві. З тієї причини такі правди — дефініції Римського Архиєрея самі із себе не підлягають поправкам Церкви, бо він не одержав від неї своєї власти. Хто б посмів протиставить такому навчанню, — хай буде відлучений.*

Остання, 89-та загальна конґреґація Собору відбулася 1 вересня 1870 р., а 8 вересня війська Віктора Емануїла зачали поймати Патримонію св. Петра, так що 20 вересня вони вдерлися до Риму через Порта Пія. Ще цілий місяць папа ждав на вияснення положення і 20 жовтня відложив Собор, проголосивши себе в'язнем Віктора Емануїла, що засів у папській резиденції в Квіриналі.[53]

За давнім переданням св. Петро був єпископом в Римі коло двад-

---

[52] *Busch, M,* Bismarck und seine Leute während des Krieges mit Frankreich, Leipzig, 1878; *cf. McSorley,* op. cit., 816.

[53] *Pezzani, H, M,* Codex S. Catholicae Romanae Ecclesiae, Romae, 1893, I, pp. 53 seq; *cf. Coll. Lacensis,* VII, p. 487; *cf. Hergenröther,* IV, p. 520.

цятьп'ять років, а понтифікат Пія IX перейшов уже той час, тому 4 червня 1871 року він проголосив енцикліку, якою надавав відпуст з нагоди свого 25-літнього Ювілею (16 червня 1846 – 16 червня 1871), що був днем празника Пресвятого Серця Христового. З усіх країн прибули до Риму паломники з ґратуляціями папі з приводу « Петрових Літ ».

Одначе, і це дуже рідкісне торжество було заколочене запорядками короля, що рішив сконфіскувати церковне майно та розв'язати манастирі. Довкруги Риму було 474 манастирів (в самому місті 216, на передмістях 73 та 185 в дальших околицях). У них жило: 8.151 монахів (4.326 ченців і 3.825 черниць). Обидві законодатні палати 19 червня 1873 р. схвалили закон про їх конфіскату, а король затвердив його і через те створилась ще більша прірва між Ватиканом і Квіриналом. І, напр. в манастирі домініканів при церкві « Богородиці сопра Мінерва » засіло « Міністерство Публічного Почитання », а в будинках Римської колеґії, що були вогнищем науки, почато ремонт, при чому її багату бібліотеку перезвано « Бібліотекою Віктора Емануїла ». Манастир св. Францішка з Асижу перемінено на бурсу для синів учителів. Подібна доля стрінула інші церковні інституції.

21 листопада 1873 року папа запротестував, виказуючи кривди заподіякі Церкві в Італії, Швайцарії та Прусії, осуджуючи проф. Райкенса, що очолив опонентів догми про непомильність (т.зв. старокатолики) і прийняв від цісаря номінацію на їх єпископа.[54]

Від перемоги під Садовою 2-го липня 1866 року в німецькій конфедерації геґемонія перейшла в руки пруського кайзера, якого канцлер Бісмарк поволі відсував Австрію від впливів, дарма, що симпатії німецьких католиків були по її стороні. Становище Баварії, де прийнялися критичні думки « старокатолика » Деллінґера про догму непомильности папів, був водою на млин кайзера. І, хоч архиєпископ Шер з Мінхену екскомунікував Деллінґера в квітні 1871 року, усе ж таки, він був обраний ректором університету голосами 54-ох професорів проти 6-ох.

Кайзер задумав заопікуватися старокатоликами, що були в опози-

---

[54] « *Postquam Dei munere* » *et* « *Etsi multa luctuosa* ».

Старо-католицький рух зачали професори: Деллінґер, Фрідріх, Шульте, Рота, Лянґен і Райкенс. Вони порівнювали Ватиканський Собор до « розбійничого » Собору в Ефесі 448 року. 1873 року відбулося зібрання 22 священиків і 55 мирян в Кельні, і вони обрали проф. Райкенса єпископом « нової Церкви ». Він одержав хіротонію від янсеністичного владики Девентера. 1874 року з'їзд в Бонні прийняв конституцію « нової Церкви », опрацьовану проф. Шульте, на основі якої кожн! національна Церква була самостійна, знесено целібат духовенства, вушну сповідь і піст.

ції до папи. Найперше, Бісмарк розв'язав католицький відділ при міністерстві віровизнання, 8-го липня 1871 року, та змусив до резиґнації міністра фон Мюллера, що був прихильний папі, а його наслідником став д-р Фальк. І, як папа не акредитував кардинала Гогенльоге при Ватикані з огляду на його невиразне становище на Соборі, кайзер Фрідріх Вільгельм IV окремим статутом з 4 липня 1872 р. прогнав єзуїтів з Німеччини, бо їм приписував твердість папи. Це викликало реакцію між німецькими католиками, напр. мінхенська « Батьківщина » писала: « Єзуїти напевно переживуть німецьку імперію з її масонами і жидами. Ми не цінимо вашої німецької імперії, ми її ніколи не визнали і для нас є вона як градова хмара ».[55]

Кайзер рішився на « культуркампф »: 5 квітня 1873 року він змінив статті конституції, що відносилися до католиків держави та проголосив т.зв. « Травневі закони », якими нищив свободу діяння священиків, напр. означував засяг церковної дисципліни; іменував суддів, які одержали владу усувати з посад духовних, неприхильних урядові; всі католицькі священики мусіли кінчити державні школи та університети, а потім перейти науковий іспит, званий культурним іспитом. Семінарії перейшли під контролю держави, а всі номінації духовних мали бути зголошувані в державних урядах, інакше єпископи мусіли платити одну тисячу, а священики сто талярів гривни.[56]

7 серпня 1873 року папа запротестував, але одержав від кайзера відповідь, що « я і мої предки, та більшість моїх підданих, маємо віру і не мусимо в нашому відношенні до Бога мати посередника, іншого від Господа нашого Ісуса Христа ».[57] Німецькі єпископи не повинувались « травневим законам », тому деяких з них ув'язнено. Дальшими репресіями проти Церкви було заведення цивільних подруж та наказ адміністраторам епархій складати присягу вірности державі. Кайзер відкликав свого посла з Ватикану, кажучи, що є смішним держати його там, як було б смішним коли б московський цар хотів мати свого посла при вірменському патріярхові ».[58] Папа знову протестував проти « трав-

---

[55] *Steppischnegg, J, M,* Papst Pius IX und seine Zeit, Wien, 1879, I, p. 24; *cf. Schulte, J, F,* Der Altkatholicismus, Giessen, 1887, p. 405; *cf. Hönighaus, R,* Die neue Kirchengesetze in Preussen nebst den vollst. amtlichen Motiven und Komissionsberichte, Berlin, 1873, pp. 45, 71; *cf. Hahn, L,* Geschichte des Kulturkampfes in Preussen, Berlin, 1881.

[56] *Nielsen,* II, p. 441; *cf. Hönighaus,* pp. 99, 133.

[57] *Hahn,* pp. 113 seq.

[58] *Ibidem,* pp. 159 seq; *cf. Nielsen,* II, p. 445.

невих законів », а ув'язнених єпископів назвав мучениками. 22 квітня 1875 року інший закон відібрав Церкві піддержку від держави, а 31 травня були розв'язані всі манастирі, за вийнятком тих, що занималися хворими в лікарнях; 18 червня скасовано всі познаки свободи католиків у державі, які включала в собі конституція, і нових єпископів замкнено в тюрмах. Цей « культуркампф » коштував Німеччині 450 мільйонів марок річно, а кайзер Фрідріх Вільгельм IV набув ім'я « нового Нерона ».[59]

* * *

В сусідній Франції 20 грудня 1848 року Людовик Наполеон, братанок великого Наполеона, був обраний президентом завдяки завжди магічному імені « Наполеон ». Це й було причиною, що « 2 грудня 1852 року він був проголошений імператором Наполеоном III. У своїй політиці він, щоправда, наслідував свого великого дядька, але не маючи його талану ані здібностей, поповнив деякі його помилки, напр. в Італії, Німеччині ітд. Вмішавшись несподівано в війну з Прусією, він потерпів 1870 року велику поразку й мусів піти до Англії на скитальщину, залишивши місце Третій Республіці.

У відношенні до Церкви Наполеон III не уживав « органічних артикулів », дав кардиналам місце в Сенаті, підніс священикам стипендії, завів уряд капелянів в армії, дав монахам повну свободу діяння, конфіскував протирелігійні друки, дбав про святкування неділь, дозволив заснувати католицькі школи тощо. Усе це свідчить про його добру волю. Одначе, внутрі Церкви вівся завзятий спір « ультрамонтанів з ґалліканами », в наслідок якого архиєпископ Сіґур з Парижу згинув з рук суспендованого священика.

29 липня 1873 року Францію присвячено опіці Серця Христового, а парлямент схвалив збудувати величаву церкву Пресв. Серця на Монтмартрі. На основі закону з 12 липня 1875 року в Франції засновано п'ять католицьких університетів: в Ліль, Парижі, Анжері, Ліоні й Поатіє, а згодом ще в Тулюзі й вони почали виховувати нове покоління людей.[60] І цим разом переможена Франція шукала свого відродження в тісній співпраці з Петровим Престолом.

---

[59] « *Quod nunquam* », in Hahn, p. 163; *cf. Nielsen,* II, pp. 447 seq.

[60] *Steppischnegg,* I, p. 47.

8. Останні дні папи Пія IX

Після зайняття Риму Віктором Емануїлом, папа проголосив конституцію про вибір свого наслідника, бо передбачував замішання по своїй смерті. У вересні 1874 р. проголосив другу, а чергового місяця ще одну, думаючи про свою смерть і про свого наслідника.[61] Та, Господь ще держав його для добра Церкви. Того року під Різдво Христове він проголосив Ювілейний Рік — 1875, бо в 1850 році заворушення не дозволили цього вчинити.

В Італії приходило повільне протверезіння з революційного чаду, а в Римі можна було чути часті крики людей: « Хай живе папа — володар! » Не помогло розв'язання Католицького Конґресу в Болонії в жовтні 1876 року, ані внесений міністром Манчіні проєкт закону проти Церкви в Італії в січні 1877 року, бо його відкинув Сенат більшістю 13 голосів.[62] Великим ударом для папи була смерть секретаря Стану, кардинала Антонеллі, в листопаді 1876 року, якого місце зайняв Сімеоні.

В червні того року ціла Церква вшанувала 50-літній Ювілей Єпископства Пія IX і знову маси паломників прибули до Риму. Головні торжества відбувалися в церкві св. Петра « ад вінкуля » і під час них папа проголосив св. Франца з Салес « Учителем Церкви ».

Того року папа занедужав і очікувано його смерти, так що 13 грудня король Віктор Емануїл мав уже готовий декрет про похорон папи. Але папа не вмирав, і тому король вислав до Ватикану монс. Анціно довідатись про стан здоров'я папи, який переказав королеві: « Скажи Вікторові Емануїлові, що ми вдячні за його зацікавлення нами; але скажи також, що він мусить подумати про себе, бо його час також вже дуже близько. Подбай, щоб він подумав про свою душу ».

Ці слова папи зробили велике враження на короля і він збирався виїхати з Риму, але вже другого дня охопила його гарячка, тому ще раз послав монс. Анціно до папи просити в нього прощення. Папа вислав до нього монс. Марінеллі з повновластями розрішити його від клятви. І, хоч Марінеллі не допустили до вмираючого короля, усе ж таки, він вспів делеґувати монс. Анціно розрішити короля, а Вікарій Риму, єп. Юліян Ленті, уділив королеві останні св. Тайни. І так король умер в згоді з Церквою. Папа, довідавшись про смерть короля, сказав: « Ми цього сподівалися і йому простили. Помолімось за його душу ». Кар-

---

[61] « *In hac sublimi* », 23 Augusti 1871, in Lucius Lector, Le Conclave, Paris, 1894 p. 717; cf. « Licet per Apostolicas »; cf. Lucius Lector, pp. 757-62.

[62] *Steppschnegg*, I, p. 26, 437.

динал Сімеоні в дні похорону короля вніс протест перед дипломатами за узурпацію Церковної держави його сином Умбертом I.[63]

29-го січня 1878 року Пій IX відновив католицьку ієрархію в Шотляндії та іменував для тамошньої Церкви двох архиєпископів: для Ґлазґова й Едінбурґа, та чотирьох єпископів. Спочатку лютого папа захворів на бронхіт і гарячку та почав тратити животні сили. 7 лютого зранку одержав св. Тайни з рук кардинала Панебянко і сам рецитував Ісповідь віри та розмовляв з кардиналами. Пополудні вмираючий папа держав у своїх руках хреста та цілував його, хоч не мав уже досить сили, щоб піднести його до своїх уст. Смерть прийшла в 5.40 під вечір того ж дня на 86-ому році його життя і 32-ому його незвичайно важкого понтифікату.

В 8 год. ввечері кардинал-камерленґо, Йоахим Печчі, стукнув тричі сріблим молотком по його мертвій голові, вимовляючи його хресне ім'я « Іван » і, як не було відповіді, проголосив його вмерлим та розломив його рибальський перстень. Так спокійно і свято віддав свою душу Господеві « перший в'язень Ватикану », Пій IX. Ліберали і масони сподівалися, що з хвилиною упадку Церковної держави, впаде також значення папи і Петрового Престола та цілої Католицької Церкви, але так воно не сталося.

Тіло померлого папи лежало в каплиці Найсв. Тайн в соборі св. Петра, а 13 лютого було зложене в домовині до крипти понад дверима хорової каплиці. 20 лютого 1878 р. паризький « Ле Монд » надрукував уривок останньої волі Пія IX, де говорилося: « Хай моє тіло буде поховане в церкві св. Лаврентія « поза Мурами » під невеличким луком понад т.зв. Ґрідіріоном-каменем, на якому ще видно сліди мучеництва св. Диякона... Видатки на цей пам'ятник не сміють перевищати 400 скуд ». Папа бажав мати на пам'ятнику напис: « Кості і порох Пія IX. Римського Папи. Жив літ... Був Архиєреєм літ... Моліться за нього ».[64]

Згідно з заповітом папи пороблено старання для перенесення його тіла до церкви св. Лаврентія. І три роки треба було ждати на дозвіл італійського ліберального уряду, який видано 13 липня 1881 р. І, хоч дозвіл наказував перенести тіло папи в ночі, ліберали задумали вчинити демонстрацію біля замку св. Ангела та подорозі до церкви св. Лаврентія. Ця демонстрація була останньою, посмертною і кривдячою не-

---

[63] *Ibidem*, pp. 34, 441.

[64] *O'Reilly*, pp. 336, 530: « Ossa et cineres Pii IX Summi Pontificis. Vixit ann. 85. In Pontificatu annos 31. Orate pro eo ».

справедливістю італійських лібералів у відношенні до Пія IX. Епархіяльний беатифікаційний процес Пія IX почався 11 лютого 1907 року.[65]

9. Папа Пій IX боронить українців Холмщини й Підляшшя

Після третього розбору польського королівства Холмська епархія дісталася під володіння Австрії. Владика Порфірій Важинський трудився там аж до своєї смерти 9-го березня 1809-го року. В його часах владики Н. Скородинський зі Львова і А. Ангелович з Перемишля старалися про віднову Галицької митрополії і просили Київського митрополита Т. Ростоцького іменувати вл. Важинського своїм делеґатом для трьох західньо-українських епархій, але через впливи Петербурга відповіді не було.

Після смерти вл. Важинського Холмська епархія перейшла під управу вл. Ангеловича. Інтересно, що в 1800-ому році Галицький намісник звернувся був до цісаря з пропозицією, щоб Холмську епархію скасувати, а її мирян приділити до Львова й до Перемишля, незважаючи на те, що вона мала понад 300 парохій. У Шенбрунському перемирю 1-го вересня 1809-го р., тобто кілька місяців після смерти вл. Важинського, ця епархія була прилучена до т.зв. Варшавського князівства, а враз з нею частина Галичини поза Бугом.

Цей факт вплинув на її повільне відчуження від свого материка. Отець Фердинанд Цєхановський, василіянський чернець, був іменований Холмським владикою і одержав 32 тисячі пол. флоренів річної платні та село Покрівку. На жаль, під час перемаршу військ Наполеона на Москву 1812-го року ця наша епархія найбільше потерпіла, напр. сам собор у Холмі був знищений, а в резиденції владики москалі влаштували собі військову лікарню.

Під час мирового Конґресу в Відні 1815-го року з польських земель була створена т.зв. Конґресівка під протекторатом москалів і, на нещастя нашого народу, Холмщина була включена до Конґресівки, тому її відчуження від решти українських земель ще більше поглибилося.

Вл. Цєхановський у своєму звіті з 20-го жовтня 1814-го року подав папі докладний стан своєї епархії. У тому часі вона мала: 367 парохій, 394 священиків, 5 чоловічих манастирів із 36 ченцями та один жіночий з 6-ма черницями; в Семінарії було 15 студентів богослов'я (деякі студіювали в Римі й Варшаві), а в цілій епархії було 260.000 мирян.

---

[65] *Seppelt*, p. 336; *cf. Pelczar*, III, pp. 401 seq.

Владика відмітив, що нещодавно три парохії в цілості перейшли до латинського обряду, а шість так опустіли, що треба було їх замкнути, бо люди здезертирували до латинників. Щороку коло 50 осіб переходили до латинників.

Цар Олександер призначив вл. Цєхановському 50 тисяч платні і дав йому місце в Сенаті князівства, а на просьбу хворого владики іменував єпископа-помічника, о. В. Сідлецького, ректора Холмської Семінарії, що також одержав 5 тисяч флоренів платні. Новий владика прийняв хіротонію з рук свого митрополита Михайла Левицького з титулом єп. Белзу.

1824-го року папа Лев XII установив там епархіяльну Консисторію, що була інстальована 2-го вересня т.р. Юрисдикція Холмського владики розтягалася на всіх українців-католиків Конґресівки, включно з манастирем у Варшаві і церквою св. Норберта в Кракові. В епархії панувала дисципліна духовних і мирян, і був у ній лад і порядок. Тільки « хапання душ » польськими духовними зганяло сон з очей владики. До того вл. Цєхановський зовсім отемнів, а 7-го квітня 1828-го року помер.

Вл. Сідлецький, бувши 70 років віку, відказався від управи епархією, тому 58-літний ігумен, о. Феліціян Шумборський, секретар покійного владики, був іменований адміністратором, а папа затвердив його на єпископа Холму. І тепер настала дивна й досі небувала контроверсія: хто мав його хіротонізувати? По закону мав це зробити Галицький митрополит, бо Холмська епархія була його суфраганією, але москалі не хотіли до цього допустити з наміром, щоб її зовсім відірвати від її материка.

Кардинал Каппелярі (згодом папа Григор XVI), *префект Конґр. Поширення Віри, в своєму звіті секретареві Стану, кард. Альбано, твердо обстоював, що митрополит Левицький мав його поставити в єпископи, бо Холмська епархія є єпископством Галицької митрополії, і тому митрополит має всі права іменувати, консекрувати та інсталювати своїх суфраганів.* Одначе, цар вперто відмовляв цього права митрополитові і вийшла загрозлива ситуація. Він писав, що можна би тимчасово цю справу віддати в руки вл. Йосафата Булгака з Берестя, що жив стало в Петербурзі, але недавно цар видав указ, що скасував Виленську і Луцьку епархії, а вл. Булгак не протестував. І так допоміг знищенню Київської Митрополії.[66]

Сам владика-номінат обстоював право митрополита святити свого

---

[66] *Harasiewicz*, pp. 878 seq; *cf. Pelesz*, II, p. 836; *cf. Documenta*, II, nr. 887.

суфрагана і також митрополит стояв твердо на своєму. Кард. Альбано звернувся до австрійського канцлера Меттерніха з проханням вплинути на нього; але, на жаль, Конґр. Поширення Віри 22 вересня 1829 року вилучила Холмську епархію з-під юрисдикції Галицького митрополита і підчинила її безпосередньо собі. Віденський нунцій Спіноля повідомив кард. Альбано 22 жовтня, що він доручив польському єпископові Люблина, М. Дзєцєльському, перевести канонічний процес о. Шумборського, який просив нунція, чи не можна би підчинити Холмську епархію під його « цілковиту опіку ». Це був перший поганий наслідок відділення Холму від Львова.

Знаємо, що митрополит Михайло Левицький ще до 5-го вересня т.р. боронив свого права, але безуспішно. Кард. Альбано запорядив Конґреґації звернутися до канцлера Меттерніха, щоб « він поговорив з митрополитом про відступлення своїх прав до Холмської епархії ». Три тижні згодом нунцій звітував кард. Альбано, що він сам особисто просив цісаря Франца I. « вплинути » на митрополита зректися прав до Холмської епархії.

Такі торги йшли за українських католиків Холмщини. Варто згадати, що в розгарі спору нунцій жалувався, що не може знайти в архіві Нунціятури в Відні копію булли, якою була відновлена Галицька митрополія і тому просив перенести справу до Риму, а вже звідти передали все польському єпископові Люблина. Московський посол при Ватикані Ґаґарін вимагав 2-го грудня т.р. від кард. Альбано, щоб не хто інший, а тільки латинський архиєпископ з Варшави хіротонізував вл. Шумборського, але архиєпископ скоро вмер.

Спочатку січня 1830 року нунцій звітував кард. Альбано, що Москва дальше впирається, щоб вл. Шумборського поставив в єпископи котрийнебудь польський єпископ, але в жодному випадку Львівський митрополит Левицький. Врешті, хіротонія Шумборського відбулась у Холмі 16 травня 1830 р., при чому святителями були: вл. Сідлецький і лат. єп. Вояковський, суфраган з Люблина, та єп. Ф. Левинський.

Чергового місяця нунцій звітував кард. Альбано, що він переслав Львівському митрополитові папське бреве, а водночас австрійське правительство натиснуло на нього, щоб він зрікся прав до Холму, але й досі нунцій не одержав від нього жадної відповіді. І так Холмська епархія була відорвана від своєї митрополії і підчинена Конґреґації в Римі, а через те впливи латинників на неї ще більше змоглися.[67]

---

[67] « Apostolatus Officium », in Welykyj, Documenta, II, nr. 889; *cf. Kossowski, A*, Filip Felician Szumborski 1771-1851, Biskup Chelmski unicki, Lublin, 1937.

Які були наслідки цього кроку? Пригляньмося звітові єп. Шумборського папі з 14-го вересня 1836-го року. Владика писав, що в його епархії *є 285 руських парафій,* а 81 дочерних церков; 5 чоловічих манастирів з 23-ма ченцями і 5-ма новиками; жіночого манастиря не було. Всіх мирян було 214.381. В Семінарії були 24 богослови, що вивчали такі предмети: 1) історію Церкви, 2) біблійну історію, 3) герменевтику, 4) догматичне богослов'я з полемікою і патристикою, 5) церковне право, 6) моральне богослов'я, 7) пастирське богослов'я, 8) гомілетику і катехитику та 9) обряди і спів. Семінарію вдержував московський цар.

Сам владика не міг проповідати з уваги на недугу, тому мав свого проповідника. Канцелярійних такс за диспензи і інші справи, — зовсім не було.

Порівнюючи оцей звіт із звітом попередника з-перед 28-ох років, зразу завважимо, що Холмська епархія змаліла на 82 парафії і не стало її 45.619 мирян. Вони впали жертвою « хапання душ » польськими духовними.[68] Це був сумний наслідок відорвання епархії від її материка, що було противним духові булли Пія VII, яка ереґувала Галицьку митрополію. Тепер ані поляки ані москалі не мали контролі ані стриму і тому підчинення тієї епархії Конґреґації було помилкою, що принесла нашій Церкві велику шкоду.[69]

Скоро Петербурзький Синод заснував православну епархію в Почаєві нібито для православних в Конґресівці, і вже 1836-го року начальник московської « церковної місії », Шипов, звернувся до вл. Шумборського з домаганням завести в Холмській епархії московський служебник, виданий горевісним Сємашком, але владика це домагання відкинув, саме в хвилині, коли мав труднощі із своїми василіянами. Йшло про те, що 1838-го року вони обрали слабохарактерного, о. Івана Білевича, на свого протоігумена, а вл. Шумборський, що сам був василіянином і добре знав усіх монахів епархії, замінив його твердшим о. Михайлом Домбровським.[70] І ще ця справа добре не забулася, як москалі казали йому посилати своїх богословів до православної Академії в Києві, а як він відмовився, йому було заборонено посилати їх до Варшави. Він не прийняв також до відома жадання передати православним церкву в Замісті, де відбувся був Провінціяльний Синод в 1720 році.

---

[68] *Harasiewicz,* pp. 886-87; *cf. Documenta,* II, nr. 890.

[69] *Harasiewicz,* pp. 884-886; *cf. Amman,* p. 525.

[70] *Kladoczny, J,* Dzieje Provincji Bazyl. w królewstwie polskim 1810-1865, Tow. Nauk we Lwowie, 16 (1936), pp. 301 seq.

Про все це був добре поінформований папа, бо згадував про те в своїй промові на Консисторії 22 листопада 1839-го року, коли пригадував кардиналам « добровільне возсоєдиненіє » Семашка і його двох співробітників з Москвою.[71] Вже тоді папа передбачав загрозу Холмській епархії, тому в своєму листі до вл. Шумборського з 23 травня 1840-го року заохочував його до витривалости і радив посилати своїх богословів до Риму на студії і нічого не зміняти в дотеперішніх практиках Церкви, щоб уникнути замішання. Наступного року папа писав до царя Ніколая, взиваючи його припинити переслідування й дати християнам свободу.[72]

Зрозуміла річ, що нечуване переслідування українських християн Москвою на Волині й Поліссю, викликало переполох між нашими людьми на Холмщині й Підляшшю і деякі з-поміж них небажаючи стати предметом переслідування й перетягання на московське православ'я, заздалегідь покидали свої церкви і тікали до латинських, як про те писав згаданий Шипов владиці Шумборському з погрозою, мовляв, « цар батюшка » вже скоро візьме і вас під свою високу руку.[73] Владику Шумборського завізвано до Петербурга і там він просидів цілий рік, але мужно видержав при своєму і його відпустили до його епархії. Скоро московський посол у Варшаві жадав від нього усунути протоігумена Домбровського, а на його місце іменувати о. Білевича. Коли ж він відмовився, тоді протоігумена схоплено та ув'язнено в тюрмі в Люблині, звідки йому пощастило втікти й добитись до Риму. У своєму пастирському листі вл. Шумборський вияснив своїй пастві, що він у тому непричасний і запорядив деякі зміни обряду, але після звернення папи в лютому 1842 року їх відкликав. І тепер папа заохочував його відважно берегти свою кошару;[74] а боронити треба було, бо поволі москалі зачинали свою акцію за « добровільним возсоєдиненієм », напр. о. Трушинського з Грубешева заслали на Сибір і три інші парохії передали православним. Владика Шумборський аж до своєї смерти 1851-го року видержав відважно на свому становищі.

Після його смерти управителем епархії був єпископ-помічник Іван Терашкевич, ректор Семінарії, удовець, якого папа затвердив 30-го серпня 1842-го року з титулом єпископа Белзу і він був хіротонізова-

---

[71] *Documenta,* II, nr. 901.
[72] *Ibidem,* nr. 902 et 903.
[73] *Theiner,* Zustände, pp. 420 seq.
[74] *Likowski,* pp. 420 seq.

ний в Холмі 21-го травня 1843 року.[75] Владика Терашкевич був людиною слабкого характеру і несміливий, з ограниченою пастирською ревністю, крім того, він слухав підшептів недостойних людей, що своїм підлесництвом вкрадалися в його довір'я. Проти нього почав сильну акцію П. Муханов при помочі людей з « Відділу по Справам Уніятської Церкви », напр. крилошанин Іван Потій, ректор Семінарії, співпрацював потайки з ними проти свого власного владики.

В часах управи вл. Терашкевича в 1851-63 роках москалі почали послідовне переведення пляну нищення цієї вітки останньої Української Католицької Церкви під володінням тиранського царя. На жаль, владиці не доставало твердости свого попередника, напр. в 1852-ому році він погодився вислати в Москву на студії двох студентів, М. Потія та І. Шелеметку, і дав свій дозвіл на друк книжки о. Івана Потія п.з. « про христа спасителя і перших християн та їх церкви », у якій була мова, що Московська Синодальна Церква є єдиною правдивою Церквою Христа, а всі інші фальшиві. Правда, він свою апробату скоро відкликав, але шкоди вже не можна було направити. Московські аґітатори використали її вповні між народом. Владика висилав також деяких студентів до Києва, але вони звідти повтікали закордон і два з них зайшли аж до Риму. Після смерти о. Потія владика покликав на його місце о. Войціцького, що продовжав його роботу.

Кримська війна і смерть тирана Ніколая І. розбудили нові надії на заведення релігійної толеранції на Московщині і тому папа Пій IX вислав новому цареві Олександру II свої ґратуляції, передавши їх своїм послом кн. Кіджі. Новий цар був найстаршим сином померлого тирана й по програним бою під Севастополем пізнав слабкість своєї держави й тому рішився завести деякі реформи, напр. він завів крайову самоуправу, судові реформи, зніс панщину, але завів примусову військову службу.

У справах віри Олександер II уважав себе « оборонцем православ'я і панславізму » і так глядів на українських католиків Холмщини, але взявся за справу дуже обережно. Перш за все, він заснував там « конвікт » для доньок священиків і казав виховувати їх у московському дусі. В Семінарії поставив свого « обердиректора » з правом іменувати професорів і завести навчання в московській мові. І так Семінарія була вийнята з-під юрисдикції вл. Терашкевича, що вмер 1863-го року.

Управу епархією перебрав єп.-номінат Іван Калинський, парох

---

[75] *Acta Gregorii XVI PP*, Romae, 1902, III, nr. 272; *cf. Boudou*, II, 87 seq, 134, 320; *cf. Hergenröther*, IV, p. 597.

Константинова, удовець, на свому 60-ому році життя. Він мав 13 дітей, а в тому 5 священиків. Проти нього виступали, о. Войціцький, та протоігумен василіян, о. Бонавентура Болевський. Вл. Калинського затвердив папа Пій IX 16 березня 1863-го року, спершу як титулярного єпископа Белзу, а два тижні згодом як єпископа Холму.

Москалі судили цього владику за подавання помочі й азилю польським повстанцям 1863-го року і за молитви про поляглих у бою з москалями, тому цар був противний його номінації на владику. Одначе, закид москалів був неправдивий, напр. вл. Калинський запорядив василіянам у Варшаві держати свою церкву відкритою тоді, коли всі польські костели були замкнені на знак жалоби за поляглими повстанцями.[76]

На всякий випадок, закид польонофільства владики висував кн. Черкавський, що керував Церковним Відділом у Варшаві і за його радою царські укази з 18-го червня 1864-го року і з 26-го грудня 1865-го року підчиняли всіх українських католицьких священиків Холмської епархії згаданому Відділові в Варшаві, касували патронат, конфіскували церковні добра, а священикам призначували 300-500 рублів річної пенсії і, врешті, забороняли вл. Калинському надавати парохії й переносити священиків з одного місця на друге. Укази відбирали від владики його права і позбавляли церковної юрисдикції.

Після невдалого повстання поляків 1863-го року на землях, званих « Привіслянським Краєм » встановлено царську адміністрацію з московською урядовою мовою. Намісник царя Олександра II, М. Муравйов, робив усе можливе, як каже історик Плятонов, « *щоб русскі землі* (ішло про українські холмські землі – І.Н.) *вже ніколи не ополячилися* ». *Він намагався завести там « русскоѣ православіе та піддержати русскоѣ духовенство* »; *в адміністрацію допускали лише « русских людей* »; *творив у краю « русскі колоніі » і робили « русских поміщиків ». Переслідування польських поміщиків і духовних придбало Муравйову, каже проф. Плятонов, славу деспота, але всі русскі діячі йому помагали обрусити довірений йому край.*[77]

Перш за все, Муравйов запорядив будову тридцяти православних церков на Підляшші й Люблинщині, а під кінець 1864-го року розв'язано василіянські манастирі в Холмі, Замісті, Білій і в Люблині, а залишився тільки в Варшаві. 26-го грудня т.р. папа в своему письмі до вл. Калинського радив йому посилати своїх богословів до Варшави

---

[76] *Pelesz*, II, pp. 849-50; *cf. Documenta*, II, nr. 934, 935, 936; *cf. Likowski*, p. 196.
[77] *Плятоновъ, С, О, проф.*, Учебникѣ Русскои Исторіи, Коломеа, ст. 464-465.

на студії, а як неможливо, учити їх вдома приватно. Урешті, 3-го жовтня 1866-го року вл. Калинського ув'язнено, разом з деякими членами Консисторії та заслано до В'ятки, де він того самого року вмер смертю ісповідника.

Тепер кн. Черкавський передав управу епархії москвофілові Войціцькому і члени Консисторії мусіли йому підчинитись. Довідавшись про те, папа Пій IX 17-го жовтня 1867-го року кинув на нього неблагословення й духовні відреклися його й запротестували перед урядом проти його номінації. Цей протест був уважаний бунтом проти « царського величества » і чотирнадцять із протестуючих священиків ув'язнено. За ними стали твердо миряни, навчені сумною долею братів з-поза Буга, і тому були готові боронити свою віру без огляду на репресії царських опричників.[78]

27-го грудня 1865-го року секретар московського посольства в Римі, барон фон Маєрдорф, хотів переконати папу Пія IX, що завдяки піддержці Ватикану поляки зробили повстання. Почувши таку інсинуацію, папа вигнав його з авдієнції і через те сподівалися зірвання дипломатичних зв'язків з Петербургом, якого в Римі не хотіли, тому вислано курієра до Відня, щоб тамошній нунцій повідомив царя про неприємний інцідент, але сам Маєрдорф випередив нунція. У своему рапорті мін. Ґорчакову він скинув усю вину на папу й зв'язки були зірвані. Цар відкликав свого посла з Риму і окремим указом анулював всі дотеперішні договори Москви з Ватиканом.[79] *Завважимо, що справа йшла про дуже « куценьку угоду » Ніколая І-го з 1847-го року, в якій Ватикан приймав до відома стан нашої Церкви після варварського її знищення 1839-го року, і одержував деякі полегші для латинників, особливо в артикулах 12,13 і 21 щодо збільшення прав латинських єпископів, але московський уряд цього ніколи не респектував.*

Зірвання зв'язків з Ватиканом було потрібне цареві для знищення « вогнем і мечем » Холмської епархії. Відтепер знущанням солдатів над українськими християнами не було стриму, напр. капітан Формік у Володаві мучив і вбивав людей і подібно робив полковник Штайн у Пратулині. Садистичні царські офіцери казали держати людей нагих на морозі; полк. Клименко в Курниках і губернатор Калінскіи в Сєдльцах

---

[78] *Documenta,* nr. 952; *cf. Pelesz,* II, p. 855.

[79] *Esposizione documentata sulle constanti cure del S.P. Pio IX,* a riparo dei mali che soffre la Chiesa Cattolica nei Dominii di Russi e di Polonia, Roma, 1866; *cf. Boudou,* II, pp. 253 seq, 336 seq; *cf. Pelczar,* II, pp. 383 seq; *cf. Hergenröther,* IV, p. 598; *cf. Steppischnegg,* II, p. 120; *cf. Gregorovius,* pp. 318, 323.

видали накази палити людські оселі, бо в тих околицях українські католики не хотіли виректися своєї віри.

В селі Докудові на Підляшші біля містечла Білої наказано всім жінкам вимірити по вісімнадцять буків кожній. У селі Кодах були вбиті й ранені. Подібне діялось в кожному селі Холмщини й Підляшшя. Відірвані вістки про такі варварства московського царя в « сторіччі розуму », як залюбки називано XIX-е сторіччя, продісталися в столиці Европи, головно через амбасади акредитовані у Варшаві. На жаль, з огляду на те, що обидві наші провінції були приділені до « Привіслянського краю », мучеництво наших братів Холмської епархії в Европі не пішло на їх власний рахунок.

Для повного знищення квітучої і мученицької Холмської епархії москалі мусіли послужитися галицькими москвофілами, о. Лаврівським, бувшим парохом Кракова; о. Криницьким, бувшим парохом Полян, і о. Попелем, бувшим катехитом Тернополя, що через своє москвофільство втікли « під високу руку московського царя ».

Цар не сподівався сильного опору зі сторони українських католиків Холмщини ані сильної дипломатичної акції папи Пія IX. Це й було причиною, що, врешті, він погодився прийняти греко-католицького владику, о. крил. Михайла Куземського зі Львова, що належав до групи « святоюрських москвофілів ». Його затвердив папа і поставив в єпископа митрополит Спіридон Литвинович.

На жаль, у першому свому посланні до мирян новий владика дозволив на деякі обрядові зміни, що їх завів о. Войціцький, і з початку 1870-го року запорядив парохам зробити списки людей, які в останній час перебігли до латинських церков. Він, зовсім слушно, хотів здержати оте дике покидання людьми своєї Церкви, спричинене переслідуваннями московськими солдатами. Одначе, священики і миряни не зрозуміли добрих намірів владики, думаючи, що він хоче перевести їх на московське православ'я, злегковажили його запорядження і не виготовили бажаних списків. Крім того, всі три згадані москвофіли з Галичини робили проти владики доноси до Варшави. І владика Куземський, що живучи у Львові був симпатиком москалів, стрінувшись з ними віч-на-віч так сильно розчарувався, що покинув свою паству і вернувся до Львова.[80]

---

[80] *Documenta*, II, nr. 960-961; *cf. Boudou*, pp. 399 seq; *cf. Pelczar*, 306 seq; *cf. Likowski*, pp. 281 seq.

Крилошанин Михайло Куземський ще до 1848 року був промотором прав українського народу в Галичині, але згодом став симпатизувати з москвофільським ру-

На це ждали москалі й цар казав іменувати управителем епархії горевісного о. Маркела Попеля в дні 25-го березня 1871-го року. Але, щоб він, бува, не розчарувався в « царській опіці », у Петербурзі був створений таємний « Комітет », що давав всі накази Попелеві, як нищити Холмську епархію. Він почав від « старої історії », тобто зніс деякі свята, запроваджені Замойським Синодом, заборонив поминати папу в час богослужб, а наказав поминати « його величество царя і святєйший синод »; він завів московські літургічні книги; запорядив, щоб усі священики запускали бороди на московський лад; молодих кандидатів до священства не посилав святити в Галичину чи на Закарпаття, а запросив собі болгарського владику-емігранта, Йосифа Сокольського.[81]

Не треба й казати, що всі ті запорядки вносили замішання й обурили священиків і мирян Холмщини й Підляшшя, що тут-і-там зачали свій активний спротив. І знову тюрми наповнилися людьми, напр. в березні 1874-го року було ув'язнено сорок священиків, а двадцять два були прогнані в Галичину і невідомо скільки вивезено на Сибір. По селах почала проливатися кров мучеників, напр. 24-го січня 1874-го року в селі Пратулині московські солдати замучили тринадцять людей. Подамо тут імена замучених за свою віру українців: *Вінкент Левонюк, Іван Андрейчук, Кость Бойко, Михайло Вавричук, Онуфрій Василюк, Пилип Ґерилюк, Максим Гаврилюк, Микита Грицюк, Данило Кармаш, Кость Лукашук, Вартоломей Осипюк, Лука Бойко, і Гнат Франчук. Їх імена золотими літерами записані в мартирології Української Католицької Церкви.* У днях 5-17-го січня 1874-го року в селі Дрелові тортуровано і вбито 5 людей, багато закованих в кайдани вивезено. Особливо голо-

---

хом « святоюрців », напр. 1863 року він одержав від царя Олександра II ордена св. Анни 2-ої кляси.

На Холмського єпископа було 6 кандидатів: Михайло Куземський, Антін Ющинський з Перемишля, Антін Петрушевич зі Львова, Григор Шашкевич з Перемишля, Йосиф Кульчицький та Іван Ільницький зі Львова. Цар Олександер II вибрав о. Куземського і завдяки опінії митр. Литвиновича і єп. Й. Сембратовича 22 червня 1868 р. він був преконізований папою Пієм IX.

[81] В тому часі в Болгарії оживився був унійний рух, напр. 30 грудня 1860 р. болгарські представники просили в Апост. Делеґата в Константинополі, монс. Бруноні, представити папі Пієві IX просьбу з 2 тисячами підписів їх « Акт Єдности ». Папа прийняв їх і для них був висвячений, 14 квітня 1861, архиєпископом Йосифом Сембратовичем єп. Сокольський. Цьому не була рада Москва і, як він виїхав до Константинополя, московський амбасадор перемовив його вернутись до православ'я і він через Одесу переїхав жити до Києва.

Згадаємо, в 1874 році архиєпископ Ніль з Тессалоніки був прийнятий до молитовної єдности з Петровим Престолом.

сними стали події в селі Шпиколосах, куди їздив англійський консул з Варшави, підполк. Мансфілд, і власними очима приглядався тортурам людей, а згодом німецька і вся европейська преса писала про варварства Москви на Холмщині й Підляшші.

В Чоломиї казали людям розбиратись донага і нагим годинами стояти на сильному морозі; в Ломазах і Рудні били чоловіків до смерти; знасилували жінок на очах чоловіків, що не хотіли піти на православ'я і « возсоєдинитись з Русскою матірною Церквою ».

До ще більшого розголосу про кривду холмщаків причинилося письмо папи Пія IX про Руську Церкву на Холмщині й Підляшшю з 13-го травня 1874-го року. В ньому папа подав коротку історію старань папів для захования обряду Руської Церкви і писав про трагічні події, що недавно мали місце в межах Холмської епархії. І цей жалюгідний стан — писав папа — затривожив його серце. Установлений кілька років тому єпископ, звільнений від духової зв'язі з епархією, а самозванчий адміністратор, негідний епископського сану, без вагання захопив у свої руки управу тією Церквою і нищить її, а особливо літургічні речі, канонічно освячені, помішав і спотворив.

« Із смутком держимо перед очима письмо, видане 20-го жовтня 1873-го року, яким цей горевісний псевдоадміністратор відважився змінити відправу свящ. Літургії, щоб у Холмській греко-католицькій епархії запровадити літургію нез'єдинених і щоб простих та неосвічених мирян обдурити і легше в схизму попхати, він не стидався фальшувати деякі конституції Апост. Столиці, перекручуючи їх змисл і санкції.

« Згадані в тому письмі справи ніколи не існували, тому нашою апост. властю їх анулюємо. Перш за все, згаданого псевдоадміністратора позбавляємо церковної юрисдикції, яку ані законний єпископ на вигнанні ані Апост. Столиця йому не довірили; він не ввійшов до кошари дверима, але дістався туди (як злодій) і став інтрузом з лихими намірами.

« Священні канони тієї Церкви, як і стародавні східні обряди, законно заведені для плекання побожности, як це Р. Архиєреї, наші попередники нераз достатньо виясняли, що обряди, які не противляться католицькій вірі, не є небезпекою душам ані не здержують церковної побожности, — їх треба апробувати й на них дозволити. Водночас торжественно заявляємо, що без згоди Апост. Столиці є каригідним заводити й найменші літургічні зміни.

« Не час тепер загострювати справу й заводитн літургічні зміни ніби для очищення східнього обряду, щоб повернути до його первісного стану. Скажемо, що Руська Літургія не є іншою від тієї, що її устано-

вили св. Отці Церкви і Апост. Столиця виразно або тихо їх прийняла. І коли в ході віків тут-і-там зайшли які зміни, то не без відома Апост. Столиці, щоб цей обряд від єретичних і схизматицьких впливів зберегти і католицькі догмати легше й ясніше виразити для непорушности віри і добра душ.

« *Горевісні люди вхопились хитрого способу, очищуванням обряду нібито привертати його до первісного стану, а в дійсності приготовити засідку для віри Холмських Русинів, щоб їх гуртом відтягнути від Кат. Церкви і прилучити до єретичної схизми. Мимо застосування жорстоких утисків, нас тішить та оживляє славний, сильний і геройський дух Русинів Холмської епархії, що засвідчив перед Богом, ангелами і людьми відкиненням запорядків самозванчого адміністратора і через те вони терпять лихо й наражують своє життя на небезпеку, бо не хочуть виректися батьківської віри і держаться свого обряду, одідиченого від предків, бажаючи його заховати цілим і ненарушеним* ».

Отак Пій IX засвідчив перед світом, хто були холмщаки і якою була їхня Церква, тому свідчення папи є важливим історичним документом прав українського народу до Холмської і Підляської землі, які московські большевики після другої світової війни передали в тимчасове уживання полякам.

Якби у відповідь на згадане історичне письмо Пія IX в обороні прав українського народу на Холмщині й Підляшшю цар Олександер II казав ген. Коцебуе гостро заборонити латинським духовним служити св. Тайни « уніятам », від яких забрано й ув'язнено священиків, щоб так змусити їх скорше приєднатися до московського православ'я:

Всюди по селах вешталися московські аґенти і шпигуни та збирали підписи людей на « добровільне возєдиненів їх Церкви з Московською Матірною Церквою ». Одних заманювали хитрістю і неправдою, інших всякими обіцянками, а найбільше змушували терором і силою. В березні 1875-го року горевісний Попель із своєю « Консисторією » та декілька духовними поїхав у Петербург прохати про прийняття Холмської епархії до єдности з « Московської Матірною Церквою ». І, очевидячки, вони « були ласкаво прийняті », а сам Попель прийняв царську номінацію на московського владику в Каліші, а водночас уряд вікарія московського архиєпископа Лебединського в Варшаві.[82]

Так безмилосерно і по-варварському знищила Москва останню українську католицьку епархію в царській тюрмі народів, бо лякалась « *уні-*

---

[82] *Documenta*, II, nr. 981; *cf. Pelesz*, II, p. 867; *cf. Boudou*, II, pp. 458 seq.

ятської іррідєнти ». Секр. Стану кардинал Сімеоні виготовив протест папи Пія IX, щоб передати його московському представникові Урусову, але він відмовився його прийняти і так зв'язок Ватикану з Римом був знову зірваний і не було чого жалувати, бо він не приніс Церкві жадного добра, а, навпаки, спричинив їй велику шкоду.

10. Папа Пій IX і Галицька Митрополія

а) Часи владицтва митрополитів М. Левицького і Г. Яхимовича

В половині XIX ст. почалось повільне пробудження Галицької України й до цього у великій, як не виключній, мірі причинилася Українська Католицька Церква з своїм митрополитом і кардиналом Михайлом Левицьким у проводі, про якого ми вже кілька разів згадували. На жаль, наша історія й досі ще не вияснила достатньо й безсторонно працю митрополита в часі його довгого владицтва.

На цьому місці хочемо обговорити три письма з осені 1851-го року, які кидають ярке світло на діяльність митрополита Левицького і труднощі, з якими він мусів боротися.

Найперше згадаємо письма Апост. нунція в Відні, архиєп. Михайла Віялє Преля, і префекта Конґреґації для Ширення Віри, кард. Т. Франсоні, написані 10-го вересня 1851-го року до митрополита Левицького, а потім зреферуємо відповідь митрополита на них.[83]

Нунцій писав митрополитові, що до його вух дійшла вістка, що у Львівській архиєпархії Руського Обряду вимагають від латинських наречених переходити до грецького обряду і їх тоді перехрещують і миропомазують. Інша вістка каже, що до василіянського чину приймаються кандидатів латинського обряду без дозволу їх єпископів. Водночас нунцієві донесено, що в руській архиєпархії у Львові викладають догматику, пасторальне богослов'я і вияснюється св. Письмо в руській мові. Це ще в пастирському богослов'ю й св. Письмі можна би толерувати, але жадним чином не можна цього допустити у викладах догматики; усюди її викладають по-латині і ніяк не можна цього зміняти. Може легко трапитися, що в руській мові, яка не має ще багато церковних письменників, зайдуть шкідливі вірі зміни й помилки.

Латинська мова — арґументував нунцій — стала якби єдиним засобом провадження душ до Бога і поступу богословської науки. І що ж буде, як студенти не вивчать цю мову для пізнання конечного бого-

---

[83] *cf. Harasiewicz,* pp. 1023-1037, 1038-1045.

слов'я, тому її знедбання принесе їм велику шкоду. Нунцій просив, щоб митрополит зарадив цій небезпеці.

Подібно писав кардинал Т. Франсони в імени папи Пія IX, якому польський архиєпископ Баранецький зі Львова доніс, що руські священики, крилошани і сільські парохи, вороги польського народу, крадуть підлеглих латинянам людей не зважаючи на те, що це є проти духа Апост. конституцій, яких латиняни не можуть переступати. Це виявляється в подружжях осіб з двома різними обрядами, де латинський партнер не хоче перейти до грецького обряду, хоч його батько чи дідуньо до нього належали.

Був також донос, що руське духовенство миропомазує латинників і записує в свої книги. Подібно в публічних школах, де латинські духовні навчають, руські духовні кажуть відділювати своїх дітей і вчать їх по-руськи, немов би їх інакше не можна було навчити.

Запримічується також — писав кардинал — що русини намагаються богословські предмети, спільні латинянам і грекам, учити окремо руською мовою, хоч руська мова, якою говорить простолюддя, незнана священикам і вони краще володіють польською мовою.

Отож, як Його Святість довідався про те — продовжав кардинал Франсоні — то казав мені написати Твоїй Світлості, щоб Ти у Господі звернув свою увагу на згадані надужиття і що вважатимеш за конечне — спини й усунь. І чимало треба зусиль, щоб такі надужиття спинити для затримання єдности між католиками різних обрядів і вдержати духовних у зв'язі миру. Прохаю Твою Світлість, щоб Ти виконав доручення нашого Святого Отця і дбав про тих, для яких Ти поставлений пастирем, дбаючи гарячо про єдність і щоб Твої священики заховували Апост. конституції, бо лише так будуть збережені права латинських і грецьких духовних, а їх конкуренція і ривалізація затупляться і зникнуть... ».

Одержати такі поважні закиди від Апост. нунція і від кардинала з оточення Пія IX не було приємною справою, і слабохарактерна одиниця, звичайно, почувалася б духово розторощеною. Та не так почувався митрополит Левицький, що саме в тому часі лежав хворий в Уневі і звідти відписав 29-го жовтня, заадресувавши листа на руки Апост. нунція. Він писав: « Ваша Ексцеленціє! Преосвященніший Отче! Обвинувачення Аост. нунція проти священиків греко-кат. обряду моєї архиєпархії, як В.Е. згадує в свому письмі з Риму з 9-го вересня ц.р., що при подружжях з мішаним обрядом вимагається від наречених обох статей переходити на грецький обряд і при такому переході перехрещується і миропомазується латинників, — не є нові.

З епархіяльного архіву знаю, що такі закиди нерідко роблено руському духовенству в давніших часах, але владики — мої попередники-досліджували пильно і ніколи не знайшли, щоб католиків латинського обряду перехрещувано чи миропомазано руськими духовними. Це вказув, що латинські духовні своїм старим звичаєм самовільно перетягають особи з греко-кат. до латинського обряду, і тому деякі духовні грекокат. обряду наслідували оту латинську практику в переконанні, що їм можна деякі особи латинського обряду зачислити до своєї парохії.

Мої попередники в управі епархією ніколи не занедбували повчати своїх священиків і я йду їх слідами та при всякій нагоді повчаю своїх священиків заховувати і боронити свій обряд, але також латинський шанувати і не важитись будь-кого з того обряду самовільно принимати до грецького обряду. І, якби латинські священики під цим зглядом так само поступали з своїми руськими собратами і залишили їх обряд в спокою, то непорозуміння, які досі траплялися між обома клирами, заледве чи мали б місце.

На превеликий жаль, латинники (поляки) від самих початків віднови єдности сподівалися знищення Уніятської Церкви і, найперше, вони намовляли нашу аристократію і найвидатніших русинів дезертирувати від свого греко-кат. обряду і самовільно принимали їх до латинського обряду, нехтуючи всі напімнення Апост. Столиці, яка хоче затримати в цілості католицьких русинів, щоб вони залишилися при католицькій вірі і ніяк не бажає бачити їх латинниками.

І в наших часах такого самого хапання католицьких русинів до латинського обряду допускаються латинські духовні по містах, селах і присілках в переконанні, що їм на це дозволяє папська констит. « Етсі Пастораліс ». Тим часом, вона була призначена для італьо-греків, що не мали єпископів свого обряду і її постанови в жадному випадку не торкаються католицьких русинів, що мають свою ієрархію. Яке лихо вони заподіяли Руській Церкві є загально відоме. Всі вище згадані є тепер в лат. обряді, а лише менше знатна шляхта сильно держиться грекокат. обряду і живе по селах і присілках.

« Руські владики нераз протестували проти таких втрат і посилали до Ап. Столиці просьби здержати самовільне принимання русинів до лат. обряду. Згідно з моїм власним сумлінням і пастирським урядом я в своїй петиції писав до Ап. Столиці ще до св.п. папи Григора XVI в 1844-ому році і копію того листа я вислав В.Е. 12-го лютого минулого року і тепер В.Е. прохаю, мимо своїх важких зайнять, сказати своє слово перед Апост. Столицею в оборо ні греко-кат. обряду.

« Закид, що молоді богослови лат. обряду без відпускних грамот від

своїх єпископів були допущені до свячень у греко-кат. обряді — є безпідставні. Ординарії цього обряду точно заховують приписи канонів і заки приймуть кандидата до церковних свячень, крім інших справ, досліджують обставини народження, чи він був законним сином і чи є греко-кат. обряду.

Правда, за взаємним порозумінням з Перемиським владикою греко-кат. обряду щодо порядку студій в наших епархіяльних семінаріях ми зачали уживати руську мову і хочу це В.Е. докладно з'ясувати і подаю слідуючі пункти: після заснування університету у Львові в часах Йосифа II 1784 року студенти всіх католицьких обрядів слухали викладів професорів богословського факультету. Ці професори ще донедавна були частинно латинники і частинно греко-католики, а в останніх часах перші переважають.

Вже мої попередники, управляючи епархією, жалувалися, і я, що за Божою ласкою вже довгий час цей уряд сповняю, бо від 1813-го року, переконався багато разів, що студенти після закінчення богосл. факультету мають теоретичне знання, але їм бракує знання до виконування пастирського уряду. Мабуть і владики лат. обряду дійшли до такого самого заключення щодо своїх студентів. Інакше воно не може бути.

Професори богосл. фак-ту члени греко-кат. обряду подавали лише головні відомості про латинську Церкву, але щодо практики служіння св. Тайн, благословлень і публічних богослужб лат. Церкви не були настільки вправні, щоб виховати тій Церкві священиків по її серцю. А ще більша була недостача щодо практичної заправи священиків греко-кат. обряду професорами, латинниками. І їм треба мати на увазі обряди, богослужби та служіння св. Тайн і все конечне до сповнювання публічного уряду греко-кат. Церкви і знати літургічні книги тієї Церкви. Цього, очевидно, латинські професори не можуть дати, бо не знають старослов'янську мову, якою всі ці книги написані.

Про ці книги конче треба знати, що після приєднання русинів до христ. віри руські владики ці літургічні книги одержали від Східньої Церкви, коли вона ще не була відділена від Заходу, і з грецького переклали на слов'янське для ужитку своїх церков... ».

Тут митрополит пригадує нунцієві про свій паст. лист з 1841-го року в обороні примату папів і каже, що в час Конференції Єпископів у Відні 1849-го року він підніс був справу конечности пояснювання правд віри й морального богослов'я в слов'янській і руській мовах. І напр. в польській Семінарії пастирське і догматичне богослов'я, св. Тайни і інші душпастирські речі, як гомілетику, участь у польській мові. Це є тим конечніше, що багато галицьких повітів прилягають до

московського кордону і там треба мирян добре вчити в їх власній, рідній мові. Це, передовсім, тичиться Тернопільської і Чортківської областей, що впродовж сімох років були під московським режимом... ».[84]

Своєю арґументацією митрополит Левицький, видно, переконав нунція і папу Пія IX, бо не тільки, що не був покараний, але, навпаки, папа оцінив його щирість і відвертість, бо в час його 40-літнього Ювілею Владицтва він був наділений 16-го червня 1856-го року кардинальською пурпурою, якою ще з часів Київського митрополита Ісидора ніхто з наших владик не був наділений.

Старий і немічний митрополит був покровителем « Головної Руської Ради », якої сесії відбувалися в залі собору св. Юра у Львові і він був одним з українських людей, що домагалися відділити українську Галичину від польської, невластивої Галичини.

У своїх стараннях він не забував українців під Москвою, що з одного боку, були насильно загнані до моск. православ'я, а з другого боку, тамошні польські духовні ще й тепер не заперестали перетягати їх до латинського обряду. Пій IX доручив латинському архиєпископові Дмоховському з Могилева і його єпископам помагати українським і білоруським католикам, яким відібрано можливість явно ісповідувати свою віру.[85]

Після переходу єп.-пом. Григора Яхимовича до Перемишля вони обидва робили старання для ереґування третьої епархії в Галичині з Буковиною, пропонуючи на її осідок місто Станиславів, і 8-го травня 1850-го року цісар дав на те свою згоду, але через фінансові труднощі справа була відложена, хоч у Крайовому Статуті з 26-го лютого 1861-го року вона була поміщена як самостійна епархія.[86]

Одержавши номінацію на кардинала, хворий митрополит не міг поїхати до Відня й за старим звичаєм одержати капелюха з рук голови держави, тому до нього в Унів приїхав кардинал князь фон Шварценберґ з Праги і там відбулася вся церемонія. Таке високе відзначення українського митрополита покотилося відгомоном і на Східню Україну, що стогнала в московському ярмі. У свому пастирському листі 1-го вересня 1856-го року кард. Левицький дякував папі за честь, що була вчинена не йому особисто, а всьому українському народові і його Церкві.[87]

---

[84] *Левицький, К, д-р,* Історія політичної думки галицьких Українців 1848-1914, Львів, 1926, ст. 63 і слід.

[85] *Documenta,* II, nr. 919, 920.

[86] *Ibidem,* nr. 921; *cf. Pelesz,* II, p. 926.

[87] *Documenta,* II, nr. 925, 927.

Після смерти кардинала Левицького 15-го січня 1858-го року його наслідником був іменований владика Григор Яхимович з Перемишля.[88] Варто згадати, що цей владика ще в 1842-ому році звертав увагу австрійського правительства на національну єдність галицьких українців з їхніми братами на східніх землях і радив дати якнайбільші права галичанам, щоб таким чином здобути симпатії їхніх братів під московською займанщиною. На жаль, реакційний уряд канцлера Меттерніха не вмів і не хотів використати такої можливості.

Митрополит Григор Яхимович, що був предсідником Головної Руської Ради, отого першого українського парляменту в Західній Україні, запорядив усім своїм священикам голосити свої проповіді тільки живою народньою мовою, хоч сам він належав до групи « святоюрців », що послуговувалися « язичієм », яким галицькі « кацапи » друкували свої газети і пропагандивні брошури.

В його часах галицький намісник знову зачав натискати, щоб українці замінили свою кирилицю латинською абеткою, чи як тоді називали « абецадлом », митрополит виступив проти цього дуже гостро і вся акція була стримана. Митрополит виступив також дуже гостро проти латинізаційних практик польського духовенства й адміністрації, і тому польська преса накинулася на нього з особистою лайкою. І як державний прокуратор запитав його, чи він має намір потягнути редакторів до судової відповідальности, то митрополит заявив йому, що не буде цього робити, бо « відома річ, що вуличники кидають камінням на таке дерево, що добре родить ».

В часах владицтва митр. Яхимовича дуже пекучою стала справа обрядової однообразности в нашій Церкві, бо вживано різних служебників. Знищення Київської митрополії, а особливо Холмської епархії, стало причиною літургічного руху за очищенням і захованням первісного східнього обряду, тому чимало духовних взялися самочинно « відчищувати » обряди від чужих практик і так настало замішання. Кардинал Левицький заборонив був це робити без згоди владик, а митрополит Яхимович повторив цю заборону. Він задумав скликати Провінціяльний Синод і на ньому вирішити всі справи. На жаль, 29-го квітня 1863-го року його захопила несподівана смерть і не дозволила перевести його задум у життя.

Після його смерти управителем митрополії був іменований вл. Спіридон Литвинович, що від 1857-го року був єп.-помічником митропо-

---

[88] *Ibidem*, nr. 932.

лита. Одержавши номінацію цісаря на Львівську митрополію він був затверджений папою 27-го вересня 1863-го року.[89] Митрополит Литвинович у великій мірі причинився до щасливого закінчення канонізаційного процесу св. Йосафата папою Пієм IX 6 липня 1867 р.[90] З тієї нагоди митрополит їздив з великою делеґацією до Риму. Великим досягненням його владицтва було канонічне відновлення Консисторій у Львові й Перемишлі, що мали складатися з 5 членів: архипресвітера, архидиякона, скенофілякса, схоліярха і хартофілякса, та т.зв. ґреміяльних канонів, 5 у Львові і 3 у Перемишлі.[91]

б) Міжобрядна Конкордія

Досі ми нераз уже згадували про важку проблему міжобрядних взаємин на українських землях та про папські декрети і конституції, що намагалися у реґулювати цю справу. Усе ж і досі вона не була задовільно полагоджена, тому до Риму й Відня напливали протести від українців і поляків. Відень зарядив, щоб українські й польські владики з'їхалися разом і взаємно порозумілися. Це сталося 18 травня 1852 року. Їх спільні пропозиції були доведені до відома Пія IX в 1855 році [92] і він установив окрему конґреґацію для справ і обрядів Східніх Церков та проголосив це конституцією з 8 квітня 1862 року. Митрополит Яхимович включив її в свій пастирський лист, прохаючи священиків і мирян подавати йому факти і причини про ріст або зменшення нашої Церкви в Австрії, маючи на думці перетягання наших людей на латинський обряд та інші труднощі з польської сторони. Цей заклик викликав польську реакцію і стосунки ще більше загострилися, так що сам папа завізвав українську і польську ієрархії до взаємного порозуміння і згоди.[93] Нова конґреґація одержала завдання усунути ці причини непорозумінь. 2 березня 1863 року папа запорядив обом сторонам прислати до Риму своїх представників, які дали б у тій справі вичерпні інформації.[94]

Від українців поїхали до Риму: владика Тома Полянський з Пе-

---

[89] *Ibidem*, nr. 939; *cf. Pelesz*, II, p. 939.

[90] *Documenta*, nr. 958.

[91] *Ibidem*, nr. 951.

[92] *Harasiewicz*, pp. 1113-1116.

[93] «Amantissimus humani generis Redemptor», in Harasiewicz, pp. 1120-38; *cf. Pelesz*, II, pp. 1009 seq.

[94] *Documenta*, nr. 933.

ремишля і єпископ Спіридон Литвинович, адміністратор Галицької митрополії. Від польської сторони були: архиєпископ Францішок Вєжхнєвський зі Львова та капітульний вікарій Йосиф Гоппе з Перемишля. По основних переговорах дійшло до порозуміння й була підписана угода, звана « Конкордією », що її затвердив папа. Її зміст мав, і подекуди досьогодні має, велике значення, тому подамо його в цілості, як поданий в декреті кардинала Олександра Барнабо, префекта Конґреґації для Ширення Віри з 6 жовтня 1863 року.

А. « *Про перехід з одного обряду на другий*

Кожний має залишатись при свому обряді; самовільний перехід заборонений уже численними декретами і рішеннями, та ще раз найсуворіше забороняється, а якщо б це якнебудь сталося, то він є неважний. Тому без дозволу Апостольського Престолу не вільно переходити з одного обряду на другий.

« З огляду на те, що часом конечна потреба вимагає, або якісь розумні причини за тим промовляють, щоб перейти з одного обряду на другий: в таких випадках можна допустити зміну обряду, і тоді треба сумлінно заховати таке поступування: той, хто хоче перейти з одного обряду на другий, має внести просьбу до свого владики і виложити докладно і вірно причини, що спонукують його до зміни обряду. Владика подасть на письмі свою думку про просьбу і причини; це письмо одержить єпископ обряду, на який прохач хоче перейти; а цей хай дасть свою опінію на письмі і вишле до св. Престолу, який або сам або через свого уповноваженого скаже, чи на перехід є згода чи нема.

« В наглих випадках, де не може бути зволікання, хай вислухає єпископ того обряду, на який прохач хоче перейти, але заховуючи вище поступування єпископа обряду, з якого проситься звільнення, хай дозволить на перехід тимчасовий під умовою, що св. Престіл цей дозвіл потвердить.

« З дня проголошення « Конкордії » або угоди вона має бути подана до відома в кожній епархії обох обрядів. Упродовж 6-місячного реченця дозволяється особам, що самовільно змінили обряд, вернутись до свого первісного обряду і про те хай повідомлять єпископів обох обрядів. Коли ж назначений реченець мине і ті, що не скористали з дозволу, як є мирянами, за дозволом Апост. Престолу хай залишаться при новому, неправильно прийнятому обряді; коли ж є духовними, повинні індивідуально просити Апост. Престіл про полагодження справи.

« Якби хтось затаїв свій рідний обряд і злучився з мирянами дру-

гого обряду та одержував духовні послуги священика самовільно прийнятого обряду, — то такий незаконний поступок уважається неважним, хоч би був виявлений по довгих роках.

« Б. *Про літургічні справи* »

« Коли парох місця вважає хосенним для побожності й збудування мирян, щоб при більшім здвизі народу була богослужба, уживана лише в іншім обряді, напр. парастас або співання Євангелій під час похорону або щось інше, то можна такі богослужби служити; але вони повинні бути служені тими священиками, в яких обряді вони існують і стипендія від народу має йти не парохові церкви, але священикові, що служить дану богослужбу.

« Не дозволяється священикам одного обряду благословити в церкві другого обряду сіль, воду, овочі, кадило тощо (хіба буде запрошений згаданим парохом). Кожний може відвідувати чудотворні місця під охороною латинського чи руcько-католицького священика, і образи й інші речі почитані в однім обряді, можна почитати в другім.

« В. *Про уділення св. Тайн* »

« Жаден священик не сміє хрестити дітей, що належать до другого обряду, хіба в конечності, в небезпеці смерти дитини, через гострість зими, далеку віддаль, утяжливу подорож, що не дозволяють власному священикові уділити хрещення; так уділене хрещення ніяк не впливає на зміну обряду ані не дає підстави чи причини до такої зміни.

« Миряни обох обрядів можуть важно і дозволено сповідатися від гріхів і одержати таїнственне розрішення від латинського чи руського священиків, що затверджені своїми владиками. Тільки св. Причастя не можна принимати інакше як у своїм обряді, тобто латинники під одним видом і на оплатку, а руські католики під обома видами на квашенім хлібі.

В наших епархіях за найдавнішим звичаєм парох нареченої має вінчати. Це має бути заховане в подружжях з мішаним обрядом, коли одна особа є латинського, а друга руського обряду, і їх благословить парох дівчини, хіба обоє наречені просять інакше.

« При таких вінчаннях має бути захований освячений час, різний в обох обрядах, і щоб не обидити почування будь-кого з наречених і оминути згіршення мирян, треба вважати, щоб вінчання не випало в піст одного або другого обряду.

« Коли хворого не може відвідати священик свого обряду, то священик іншого обряду може уділити св. Маслосвяття, але св. Причастя (на дорогу в вічність) він повинен одержати за своїм обрядом, від свого священика. Коли ж немає священика свого обряду, тоді з апост. дозволу латинник може прийняти від руського священика на квашенім хлібі, а хворий русин від латинського священика на оплатку.

« Ані хрещення священиком іншого обряду, доконане в конечності або в труднощах, як згадано; ані сповідь гріхів перед таким священиком або св. Причастя, прийняті в другому обряді без застанови чи без знання, ані врешті св. Маслосвяття, уділене в обличчі смерти священиком іншого обряду, ніяк не спричинюють переходу з одного на другий обряд.

« Г. *Виховання дітей* »

« Не можна спинити подруж між руськими і латинськими католиками, і про такі пляновані подружжя треба конечно голосити оповіді в церквах обох обрядів; це може лише тоді зачатися, коли наречені обох обрядів виповнили всі правні умовини. Жених має просити пароха про письменну посвідку, яка ствердить, що умовини з боку жениха виповнені і ніщо не перешкоджує голосити оповіді наміреного подружжя. Цю посвідку він дасть парохові нареченої і таку ж посвідку про неї має принести свому парохові. Упевнившись щодо умовин, обидва парохи зачинають оповіді. У майбутньому всі діти з мішаного подружжя виховуються в обряді за полом батьків (сини за батьком, а доньки за мамою – І.Н.).

« Для усунення великих невигід мішаного подружжя єпископи можуть дати дозвіл, щоб святочні дні і пости заховувати в родині за одним обрядом, як обоє батьки годяться, однак, це не буде мати нічого спільного зі зміною обряду.

« Так само владики можуть розрішати слуг при родинах з мішаним обрядом щодо постів і свят під умовою згоди між подругами; але в неділі і свята, як випадуть в обох обрядах у той самий день, можуть іти до церкви свого обряду, батьки, діти і слуги.

« З огляду на те, що цей закон не діє взад, як стане відомо, що деінебудь подруги за тим законом звінчалися, щоб усі діти йшли за обрядом батька, мають заховати той самий звичай, щоб уникнути замішання в родинах і в парафіяльних справах, але треба дозволу Найвищого Архиєрея. Незаконні діти йдуть за обрядом матері.

« Д. *Взаємна поміч* »

« 1. При хрещенні не уділяється помочі, хіба в випадку наглої потреби або великої трудности, як уже сказано.

2. Кожний затверджений Ординаріятом священик, запрошений якимсь управителем церкви, може без огляду на обряд слухати сповіді мирян і дозволено розрішати від гріхів. При визначенні покути має взяти на увагу різницю обрядів і давати такі діла, що є в уживанні обряду петента. Жадному не уповноваженому священикові, не вільно розрішати від задержаних Ординарієві гріхів, тому Ординаріяти взаємно себе інформують про задержані ними випадки для ознайомлення священиків.

3. Хай жаден священик не важиться хоронити вмерлого іншого обряду без запрошення дотичного пароха. Якщо миряни бажають, щоб небіжчик був похований на кладовищі іншого обряду, не вільно заборонити похорону. Якщо ж на такий похорон прибуде парох вмерлого, хай священик іншого обряду дозволить йому уживати дзвонів, світла, марів тощо, за належною винагородою.

« Про похорон і катехизацію дітей в церкві другого обряду священик має передтим повідомити управителя церкви, щоб він її отворив і розложив час для намірених служб, так щоб відправа другого обряду не попала на той самий час, і щоб вони собі взаємно не перешкоджували.

4. Під час торжественних обходів треба собі взаємно помагати і нічого не жадати за дзвони.

5. Узагалі, хай ніхто не важиться нарушити права парохії, напр. благословення хліба чи паски тощо.

6. Як єпископи відвідують канонічно свої епархії, священики другого обряду повинні виказувати їм пошану і духовні послуги.

7. Для уникнення суперечок між священиками латинського і руського обрядів під час процесій, засідань і інших церковних спільних торжеств щодо порядку першенства, бо через те нарушується любов і взаємну згоду, декрет свящ. Конґр. Обрядів з 16 лютого 1630 р. у справі першенства між єпископами латинського і грецького з'єдиненого обрядів постановляє, що при рівних других обставинах, треба брати на увагу роки їх єпископської хіротонії; і за згодою Його Святости це буде уважатися за правило для всього духовенства обох обрядів, і щоб для визначення першенства при спільних богослужбах і торжествах не брати на увагу різницю обряду, але час поставлення в духовний сан.

« Його Святість в своїм бажанню злучити якнайтіснішим союзом любови настоятелів Львівських, а головно, щоб вони загрілися ревністю для повірених собі душ, напоминає їх всією душею подбати про

згоду в своїх епархіях в тому переконанні, що ця угода зовсім усуне давні суперечки і вийде з того добро і багаті плоди миру, що прийде від Бога латинянам і грекам Львівської провінції.

« Дано в Римі в палаці св. Конґр. Ширення Віри у справах східнього обряду, 6 жовтня 1863 року. Олександер кардинал Барнабо, префект. Йоан Сімеоні, секретар ».[95]

Постанови « Конкордії » були подані до відома мирянам обох обрядів і так бодай теоретично були усунена причина непорозумінь, бо в практиці це залежало не так від законів, як від твердости мирян та їх прив'язання до свого обряду.

в) Митрополит Литвинович боронить рідну мову

В часі владицтва митрополита Литвиновича національно-політичний рух, зачатий 1848 року, опинився у великій небезпеці через політичну орієнтацію, що покладала завеликі надії на поміч Москви. Поклонники москвофільства для підкреслення своєї спільноти « з великорусским народом » почали впроваджувати до письменства мішанину церковно-руського-московської мови та послуговуватися нею в церкві й школі.

З того приводу митрополит Литвинович видав 25-го жовтня 1869 р. т.зв. Куренду, в якій між іншим писав: « *Завважено сумне спостереження: в останніх роках в руській літературі постало намагання впровадити до неї малозрозуміле для народу наріччя. Це намагання є не лише в пресі, що тепер хилиться до скорого упадку, але й численні проповідники і катехити уживають у своїх проповідях і в шкільній науці церковно-слов'янських форм, зневажаючи народню мову; при тому за фальшивим розумінням відношення літературної мови до народньої йдуть деякі непрактичні письменники.*

« *Таке намагання не лише здержує визнану урядом руську літературу, але шкодить навчанню народу в церкві й школі. Митрополичий Ординаріят мусить виступити проти такого надужиття і доручити підлеглим йому органам придержуватися строго руських мовних форм. Успіх руської народньої літератури лежить в інтересі не лише самого населення, але й держави і Церкви. Було б шкідливою політикою опирати руську літературу на мові, далекій від духового життя нашого народу. Церковно-слов'янська мова, безсумнівно, належить до мертвих* (*мов*); *піднесена насилу до ролі літературної мови і накинена народові*

---

[95] *Додаток,* ст. 329-337.

на духовий чинник здержала б його духовий розвиток і піддаючись неминучому розкладові під натиском народніх говорів, мусіла б або знову уступити або піддержувана насилу письменниками, довела б до витворення продукту, що вже постав тією самою дорогою: до московського наріччя. Такий вислід у русинів, перейнятих уже свідомістю національної окремішности, рівнявся б їх самовбиству. З тієї причини Митрополичий Ординаріят строго наказує всім душпастирям і катехитам уживати в проповідях, промовах до народу і в науці релігії лише руської народньої мови, і дбати, щоб у школах, підчинених церковній владі, відбувалася наука в чистій народній мові.[96]

11. Митрополит Йосиф Сембратович

По смерті митрополита Литвиновича восени 1869 року номінація його наслідника протягалась. Латинський архиєпископ Вєжхнєвський зі Львова, польський народовець, інтриґував з намісником Посінґером. Найважливішим кандидатом був вл. Йосиф Сембратович, адміністратор епархії в Перемишлі, при хворому єпископі Полянському.[97]

Владика Йосиф в 1865/67 рр. працював у Конґреґації для Поширення Віри в Римі, напр. їздив до Істанбулу на висвяту болгарського католицького владики Попова, бо саме тоді почав діяти унійний рух в Болгарії. Іншими кандидатами на митрополію були: вл. М. Куземський з Холму, крилошанин Г. Шашкевич і ректор А. Юзичинський, обидва з Перемишля.

При номінації грали велику ролю політичні мотиви, бо, як уже згадано, від 1867 року польська шляхта погодилась співпрацювати з Віднем, але за те одержала майже необмежену владу в цілій Галичині, так що українці опинились під « двоголовою гидрою ». І це причинилося до зросту москвофільської партії т.зв. « святоюрців », які клали ще більші надії на Москву, уважаючи її « опікуном » всіх слов'ян.

Клясичним прикладом святоюрця може бути вл. Михайло Куземський з Холму. Він старався спинити там « хапання душ » наших людей до латинства та водночас хоронив їх перед московським православ'ям. Москва вимагала від нього національної і релігійної апостазії, як колись від Сємашка, Попеля і їм подібним. І вл. Куземський не видержав довго, тому вернувся до Львова.

---

[96] *Лужницький,* ц. тв., ст. 675-76.

[97] *Documenta,* II, nr. 953, 959, 969-70.

Врешті, на внесок мін. Чабушніґа 15-го травня 1870 року цісар іменував вл. Йосифа на митрополію, мимо того, що австрійська преса була проти цього, мовляв, він вихованець єзуїтів і занадто дише « ультрамонтаністичним » духом. Папа затвердив його, бо урядовці Конґреґації сподівалися, що він заведе в нашій Церкві целібат духовенства.[98] Водночас він був іменований асистентом папського трону і римським графом.

Митрополит Йосиф Сембратович не взяв участі в 1-му Ватиканському Вселенському Соборі, бо саме тоді перебирав свою митрополію; але в своєму пастирському листі, 18-го липня подавав ухвали Собору, взиваючи свою паству стояти твердо при Петровому Престолі.

Після зайняття Риму королем Віктором Емануїлом митрополит проголосив осуджуючу буллу папи, і також 30-го червня привітав його з 25-літнім Ювілеєм понтифікату.[99]

Українські миряни спершу не були раді новому митрополитові, бо лякались його співпраці з поляками і москвофілами. Щоправда, він думав погодити обидві партії, народовців і москвофілів, і заплянував збори « Просвіти » і « Рускої Бесіди » та доручив крилошанинові Малиновському виготовити проєкт угоди. Одначе, 15-го березня 1871 року народовці відкинули всякий компроміс, тому з того часу митрополит Йосиф затримував невтралітет.

* * *

Дезерція москвофіла, о. Івана Наумовича, разом із своєю парафією, до московського православ'я викликала велику бурю в урядових колах і стала притокою до кампанії проти митрополита Й. Сембратовича, яку роздували до великих розмірів польські шовіністи.

Її ще більше розогнило т.зв. « добровільне возсоєдиненіє » Холмської епархії з « Московською Матірною Церквою ». Як добровільним було це « возсоєдиненіє » ми вже згадували. Пій IX запротестував окремою енциклікою з 8-го березня 1876 року і її проголосив митр. Йосиф із своїм супровідним пастирським посланням, що осуджувало московське насилля над українським народом Холмщини і Підляшшя.

* * *

Дбаючи про релігійно-моральне відродження свого народу, митр. Йосиф знав, що найбільшою перешкодою до цього є головний гріх на-

---

[98] *Suarez, E,* op. cit., pp. 168 seq, 175

[99] « Ubi nos arcano »; *cf. Pelesz,* II, p. 945.

роду: пиянство, залишка з панщизняних часів. Без викорінення того гріха не можна було й думати про відродження народу, бо в кожному селі й присілку були горальні й коршми, в яких люди запивались добезтями, пропивали все своє майно й останню свитину.

Його широка акція в формі засновування « Братств Тверезости », якого члени присягали в церквах здержатись від пиття горілки, самозрозуміло, вдарила по калитках польських поміщиків, властителів горалень. З того приводу вони були дуже лихі й видумували на нього всякі нісенітниці та писали доноси до Відня й до Риму, мовляв, митрополит Сембратович веде шкідливу роботу, він вбиває клина між польським і руським населенням краю, ітд. А при тому закидали йому потурання москвофілам.

Надобавок з Риму вийшла ініціятива, щоб польські єзуїти зреформували василіянський чин, дарма, що цьому були противні самі василіяни і їх підтримував митрополит. І тепер польські національні кола явно і таємно почали домагатись його уступлення з митрополичого престолу, але вже в тому часі він мав велику популярність серед свого народу; тому треба було діяти дуже обережно.

Папа Лев XIII завізвав його до Риму особисто дати відповідь на всі доноси проти нього. Він поїхав туди і був готовий в окремому меморіялі дати основну відповідь на всі, роблені йому закиди, і виїхати на батьківщину до своєї пастви. Його затримали в Римі і домагалися від нього зрезиґнувати з Галицької митрополії, але він відмовився це зробити. Для зм'ягшення його волі йому пропонували кардинальське достоїнство, але він відмовився прийняти його такою великою ціною.

Врешті, на особисту інтервенцію папи Лева XIII від зрезиґнував з митрополії і про те папа повідомив цісаря. Цісар Франц Йосиф I, дякуючи папі, відповів листом від 27-го грудня 1882 року, між іншим кажучи: « Мені було дуже приємно довідатись, в який спосіб розв'язано справу митрополита Йосифа Сембратовича; бажаю нового розвитку Католицької Церкви в Галичині. Уважаю своїм обов'язком висловити, Вашій Св'ятості, мою сердечну подяку ».

Митрополит Йосиф Сембратович залишився в Римі і помер на чужині. Його тлінні останки спочивали в чужому гробі аж доки український патріярх Йосиф I Сліпий перепіс їх і поховав в присутності численних наших владик, духовенства і мирян з усіх закутків землі, — у крипті під Університетською церквою св. Софії в Римі.

ТРЕТІЙ РОЗДІЛ

ПЕТРІВ ПРЕСТІЛ В ДОБІ РАЦІОНАЛІЗМУ

Кинені французькою революцією кличі поволі прийнялися в цілій Європі та у великій мірі стали мотором суспільного руху, що виявив себе в т.зв. Весні народів 1848 року. Одначе, розагітовані маси народу не дозріли ще до перебрання влади в свої руки, а прихильники старого ладу не хотіли відійти з світової арени без важкого бою, тому європейські абсолютні монархії продовжили своє існування на кілька десяток років.

В другій половині XIX ст. до великого значення в світі дійшли держави німецького народу: властива Німеччина під проводом пруських королів, що прийняли титул « кайзерів » і Австрія під скипетром старовинної династії Габсбурґів. Остання з часу бою під Садовою сходить на друге місце.

На сході Европи Москва висунула свої претенсії до « опіки » над всіми слов'янськими народами і так поширила свої впливи на Балкани. Вічно неспокійна Франція не могла відзискати своєї повної внутрішньої рівноваги, зміняючи часто свої режими і конституції. І, врешті, Англія, зайнята більше своїми колоніями, як справами европейського суходолу, відскочила від спільноти европейських народів.

Розвій капіталізму дійшов до свого вершка в XIX ст., тому розпочинаються завзяті змагання за заморські колонії й ринки збуту. З тих причин схрещені інтереси різних країв несли з собою велику загрозу нової війни. Щоправда, конференція в Газі 1899 року була спробою порозуміння, але не мала повного успіху; завелика розбіжність інтересів зближала щораз більше нову катастрофу.

Ліберали, що в великій мірі спричинили упадок Церковної держави, тепер звернулися проти самої Церкви з наміром знищити її. Вони, перш за все, хотіли змусити Церкву змінити свою організацію та « змодернізувати » своє навчання і закони. І коли в якомусь краю ієрархія, духовенство і миряни ставили опір, там ліберальні уряди зачинали переслідувати Церкву.

Мабуть, найбільш клясичним прикладом такого « ліберального » переслідування була католицька Еспанія. В Еспанії, наприклад, 1805 року дійшли до влади ліберало-раціоналісти і по п'яти роках їх володіння ця країна одержала протикатолицький парлямент, що схвалив « ліберально-раціоналістичну » конституцію з наміром відібрати від Церкви її старовинні права і сконфіскувати її добра. Там знову закрито манастирі єзуїтів і скофісковано манастирські добра. В наслідок безперервної пропаґанди проти Церкви 1834 року в Мадриці дійшло до масакри монахів, а на другий рік були закриті всі ордени, крім трьох, а єзуїтів прогнано з краю. 1837 року забрано церковне майно. Єпископи і священики, що боронили прав Церкви, в 1840 році були змушені покинути свій рідний край, а чергового року була закрита Апостольська Нунціятура. В тому часі в цілому краю було заледве шість владик і 1842 року уряд на власну руку і без порозуміння з папою намагався обсадити опорожнені владичі престоли. 1875 року ліберали заатакували Церкву, а радикали релігію, а 1881 року уряд секуляризував усі школи та запорядив виховання дітей в ліберальному, протихристиянському дусі. Вже цей короткий реєстр подій в найбільш католицькій країні Европи свідчить про наслідки акції лібералів. Подібне або ще гірше діялося в інших країнах.

Впливи воюючих масонів поширилися швидко, напр. в Англії під кінець XIX ст. було коло три тисячі льож, що створили « Об'єднання Великої Льожі », де предсідали члени королівської династії, напр. Юрій VIII перед своїм вступленням на престол. Масони організували акцію проти Церкви в Італії, Еспанії, Німеччині, Бельгії, Португалії та в Америці, напр. в Мехіко й Бразилії, а не говорити вже про їх величезні впливи в Франції. Ця акція масонів прибрала форму явної ворожнечі, напр. італійський прем'єр Кріспі, піддержуваний « Льожею Великого Сходу », уважав Церкву « вічним ворогом людства ». Ця сама льожа спричинила усунення імени Бога з тексту французької конституції.

Дуже пригоже підгрунтя для боротьби лібералів проти Церкви створили філософи, напр. Геґель († 1831) та Комте († 1857), які в своїх письмах апотеозували людський розум та пропаґували, головно останній, т.зв. позитивну філософію, що атакувала релігію та основи християнської моральности. Карль Дарвін († 1882) проголосив свою теорію еволюції і, щоправда, він сам ще не атакував Творця природи, але його учні і послідовники, уживали його арґументацію, як аксіом у пропаґанді атеїзму. Людвіґ Фаєрбах († 1872) у своїх творах виступив з твердженням, що релігія вже зникла не лише з людського розуму, але й

з людського життя, бо вона є нічим іншим, як « штучною ідеєю, а Бог витвором самої внутрішньої природи людини ».

Розпочатий Сан-Сімоном († 1825) соціялізм, що намагався вчинити людську працю єдиним критерієм вартости життя на землі та домагався знесення релігії і знищення Церкви, удосконалив П'єр Прудон († 1864) тим, що домагався скасування приватної власности та тотального знищення християнської віри, бо вона своїм навчанням боронила це право.

Опершись на теоріях і системах згаданих філософів, інші протагоністи соціялізму, напр. Фердінанд Лассалле († 1864), Фрідріх Енґельс († 1895) та Карль Маркс († 1864) намагалися створити т.зв. наукову систему соціялізму і дійшли до ще більших абсурдів.

Маркс, нащадок старовинного рабіністичного роду, що разом з Енґельсом опублікував 1848 року « Маніфест Комуністів », написав свій об'ємистий твір п.з. « Капітал », де намагався угрунтувати свою теорію матеріялістичного розуміння історії. Від видвигнув конечність вічної боротьби кляс, знищення всіх дотеперішніх форм правління диктатурою пролетаріяту та насильне знищення всіх релігій. Таким чином, ці філософські системи і суспільні теорії й рухи, претендуючи на науковість, змагали до повного знищення авторитету Христа і Його Церкви, а водночас християнської цивілізації в світі.

« Петрів Корабель » опинився серед грізної бурі і деяким слабодухам здавалося, що він розіб'ється і затоне серед розбурханого моря людських пристрастей і презирства. Безсумнівно, якби Церква була твором людських рук, вона не знайшла б у собі стільки моральної сили, щоб перебороти всі оті перешкоди. З волі відвічного Провидіння в цьому важкому періоді історії керму « Петрового Корабля » бере в свої досвідчені руки людина великого формату, Муж Божого Провидіння, папа Лев XIII, що своїм генієм не лише дає собі раду з усіми перешкодами, але й кладе сильні підвалини для будови нової, світлої доби Церкви в модерних часах.

254. Лев XIII (1878-1903)

1. Родинний дім. Студії. Архиєрейська праця

Вінкент Йоахим Рафаель граф Печчі, син графа Людовика і Анни Проспері-Буцці, народився 2 березня 1810 року в своєму родинному замку в Карпінетто, як шостий з ряду син. Родина Печчі походила з Сієни, куди перейшла з Кортони коло 1300-го року. З неї походив бл. Петро Печчі, основник анахоретів св. Авґустина; бл. Марґарита Печчі,

черниця служебниць Марії та Вернард Печчі, єзуїт, замучений на місіях в Індії. Мати Йоахима походила з тієї родини, що видала середньовічного трибуна Колю ді Рієнцо.

Малий Йоахим учився із своїм братом Йосифом в колеґії єзуїтів у Вітербо, а по смерті своєї матері, 5 серпня 1824, був висланий до такої ж колеґії в Римі, де вивчав гуманістику, реторику, природничі й філософські дисципліни, як також богослов'я, з якого одержав докторат 1832 року і був прийнятий до школи ватиканських дипломатів, де студіював право.

В січні 1837 року папа Григор XVI іменував його домашнім прелатом, хоч він ще не мав вищих свячень,[1] а водночас референтом Сиґнатури і членом « Комісії доброго правління » при міністерстві внутрішніх справ. 24 грудня того ж року кардинал Одескалькі, вікарій Риму, поставив його в сан диякона, а за тиждень у сан пресвітера. Свою першу св. Літургію о. Йоахим відслужив в каплиці св. Станіслава в Римі.

Першим важливим урядом о. Йоахима Печчі була делеґатура в Беневенто, 2 лютого 1838, де був осередок контрабанди між Неаполем і Церковною державою. Делеґат Печчі сильною рукою завів порядок і 1841 р. був перенесений на подібну делеґатуру до Сполето, а зараз же до Перуджі, що була осередком акції п'ємонтян за об'єднанням Італії, а тим самим за поваленням Церковної держави. Видно, що монс. Печчі і на тому становищі мав успіхи, бо на 32-ому році свого життя був іменований нунцієм до Бельгії, 27 січня 1843, з титулом архиєпископа Дамієти. Сам секретар Стану, кардинал Лямбрускіні, уділив йому єпископську хіротонію в церкві св. Лаврентія « ін Паніспера », а 7-го квітня т.р. він був уже в Брукселі. По двох роках він одержав номінацію на архиєпископство в Перуджі і обняв його 26 липня 1846 року. Там він владичив упродовж 32 років.

В час свого владицтва архиєпископ Печчі писав дуже глибокі і цінні пастирські листи на різні актуальні справи, напр. проти надуживання маґнетизму, в обороні Церковної держави, про права Церкви і папів, про Церкву і цивілізацію, про поблудження проти віри тощо. Ці послання дуже скоро здобули йому загальне признання в Італії й поза нею.

В одному з таких послань архиєпископ Печчі так писав про людину і добродійства культури: « ...Як гарною і маєстатичною є людина, коли очікує блискавиці і безшкідно кидає її собі до ніг; коли закликає електричну іскру, і своєю волею посилає її через глибінь океану, понад

---

[1] *Artaud de Montor,* The Lives and Times of the Popes, New York, 1910, X, pp. 8-9; *ch. Schneider, N,* Leo XIII. Sein Leben und Wirken, Kempten, 1903, p. 20.

високі гори і через безкраї простори. Якою славною показує себе людина, коли змушує водну пару позичити йому крил, щоб зі скорістю вітру повезла її через моря і суходоли. Яка вона сильна, коли своїми винаходами може цю силу звільнити і знову запрягти, дати рух німій матерії, дати їй розуміння, щоб вона стала на місці людини та відняла від неї важку напругу. Скажіть нам, Возлюблені, чи не видно в цьому іскри самого Створителя, коли людина каже світлові освітити темряву ночі на вулицях наших міст і великі залі палаців прикрасити блиском? Церква, добра Матір, все це бачить і не думає про те, щоб ставити перешкоди, але глядить на все рада й весела ».

У 1848 році архиєпископ Печчі зреорганізував семінарію, а 1859 року заснував Академію св. Томи, при чому помагав йому його брат Йосиф Печчі. В час свого владицтва архиєпископ Печчі збудував 34 нові церкви і 10 зачав будувати, а 1872 року присвятив цілу свою архиєпархію Пресв. Серцю Христовому.[2]

У 1849 р. Ґарібальді зайняв Перуджу й архиєпископ Печчі особисто ходив до кватири австрійського генерала, князя Ліхтенштайну, і просив його не бомбардувати міста і так врятував населення від проливу крови. 18-го грудня 1853 р. папа Пій IX назначив його кардиналом для церкви св. Хризоґона, і це було нагородою за його твердість в обороні прав Церкви. І, наприклад, в час акції п'ємонтян в Умбрії маркіз Пеполі з Болонії, тимчасовий голова італійського уряду, домагався від владик провінції визнати сувереном Італії короля Віктора Емануїла, але кардинал Печчі склав заяву вірности Пієві IX і її підписали всі владики.[3] 1875 року кардинал Печчі був іменований протектором монахів св. Францішка з Асижу, а 1877 р. кардиналом-камерленґом, тому мусів зрезиґнувати з епархії і перенестися до Ватикану.

2. Вибір на папу. Його приватне життя

По похоронах Пія IX конкляв кардиналів почався в понеділок, 18 лютого 1878, в 4 год. пополудні в Сикстинській каплиці при участі 60 кардиналів. І, як по другому голосуванні кардинал Печчі одержав 38 голосів, він звернувся до кардиналів із заявою: « *Я мушу говорити до свящ. Колеґії кардиналів, бо лякаюся, що вони поповнять помилку. Дехто гадає, що я вчений і мудрий, але я таким не є*; *дехто думає, що я*

---

[2] *Artaud*, op. cit., X, pp. 23-24.
[3] *Ibidem*, pp. 30-31.

маю необхідні прикмети бути папою, але я їх не маю. Це хочу заявити кардиналам! » Йому відповіли: « *Не тобі судити про твоє знання, але нам. Щодо твоїх прикмет бути папою, Бог їх знає і залиши це Йому!* »[4]

Цей конкляв був одним з найкоротших досі, бо вже на третьому голосуванні, 20 лютого, кардинал Печчі одержав 44 голоси, отже більше як дві-треті,[5] і був обраний на папу та прийняв ім'я Лев XIII.

Старенький і недужий кардинал Катаріні проголосив « містові і світоеі »: « Проголошую вам велику радість. Маємо папу, Найдостойнішого і Найпреподобнішого Пана Йоахима Печчі, що обрав собі ім'я Лев XIII ».[6] Вибір 68-літнього Лева XIII був першим по упадку Церковної держави. Досі новий папа благословив мирян з балькону Квіриналу або, як конкляв був у Ватикані, з балькону собору св. Петра. Лев XIII змінив цей звичай і поблагословив людей через велике вікно внутрі базиліки. Це вважалося протестом проти знищення Церковної держави.

Торжественна коронація папи відбулася в Сикстинській каплиці, 3 березня, під час якої населення міста самочинно ілюмінувало свої доми. Лев XIII уважав себе « добровільним в'язнем Ватикану », тому не відбув інтронізації в Лятеранській базиліці і від того дня аж до своєї смерти, тобто впродовж 25 років, він ніколи не вийшов поза Ватикан.[7]

Лев XIII був високий на зріст, а при своїй сухості видавався ще вищим. Його обличчя було бліде і худощаве, біле якби викуте з мармору і немов прозоре; воно не було гарне, але живе й рухливе, з юнацькою вервою, і відзеркалювало боєву, але співчуваючу душу. Мав блискучі очі орла, енергійний ніс та сильний голос.[8]

Папа мав глибоку, серйозну, маєстатичну і гієратичну поставу, що робила з нього неземську появу, якби втілення самого Христа. В його слабкому тілі жив дух великана. У розмовах з людьми всім впадало ввічі його феноменальна сила рішати справи, при чому помагала йому добра пам'ять. Ходив скоро, але говорив звільна й мало, помагаючи собі рухами рук.

Лев XIII мав уроджений талант володаря; він рідко хвалив своїх співробітників і клав до них великі вимоги. Бувало, що він прийняв

---

[4] *Ibidem*, p. 43.

[5] *Parsons, R.D.D.*, Studies in Church History, New York, 1901, VI, pp. 139 seq.

[6] « Annuntio vobis gaudium magnum. Habemus Papam Eminentissimum et Reverendissimum Dominum Joachim PECCI, qui sibi nomen imposuit Leonis XIII ».

[7] *Prati, Carlo*, Popes and Cardinals in modern Rome, New York, 1927, p. 82,

[8] *Ibidem*, p. 86.

від них добру раду чи вислухав критики і тоді по довшій надумі змінив свою постанову. Одначе, не любив спротиву і поборював його, як він був на дорозі до здійснення своїх плянів.

Папа любив усе велике й благородне, може тому любив читати і писати поезії. Його слабкістю, що походила з його великости, було бажання миру за всяку ціну і для осягнення того він приносив великі жертви, напр. він нагородив канцлера Бісмарка « Орденом Христа »; він був готовий кинути всю повагу Петрового Престолу, щоб осягнути згоду; готовий забути про завзятий опір своїх двох безпосередніх попередників, що своєю боротьбою проти лібералізму боронили Церкву, щоб задержати її навчання ненарушеним. Щоправда, Лев XIII їх піддержав, але своїм геніяльним умом вийшов назустріч новим течіям з наміром погодити їх з Церквою, бо своєю глибокою інтуїцією він збагнув, що Церква вступає в новий період своєї історії.

У приватному житті папа мав свій спосіб життя: щодня вставав в 6 год. зранку, а його слуга, Пійо Чентро, помагав йому при вбиранні. В 7 год. він служив св. Літургію та слухав другої, яку служив капелян. Снідання папи складалося з горнятка кави з молоком або какао, і зараз же зачиналися авдієнції.

В 8 год. приходив секретар Стану і папа підписував всі важливіші документи, а в четверги і п'ятниці в тому часі приймав дипломатів, по чому щодня слідував короткий прохід у городах. Коло 9 год. папа приймав кардиналів та урядовців з різних конґреґацій і монаших настоятелів. Авдієнції продовжалися аж до обіду, про який папа часто забував, і тоді приношено йому їжу до його приватної бібліотеки. Обід складався з супу, яєць або шматка м'яса з картоплею або яриною, овочів і часом склянки вина « Бордо », а в середи і п'ятниці їв рибу. По обіді слідувала « сієста » і в 2-ій год. прохід по городі возом або пішком з палицею.

В часах Пія IX був звичай, ще від Урбана VIII, що папа повинен їсти самітно. Одначе, Лев XIII мав велике прив'язання до своїх найближчих співробітників і запрошував їх на снідання, але щоб не нарушити етикети, папа спершу їв сам, а гість говорив, а потім їв гість і папа говорив аж до часу авдієнцій. Кого папа запросив на снідання, цей мав вислухати св. Літургію й одержати з його рук св. Причастя. Частим гостем папи був його брат Йосиф Печчі. Лев XIII нерадо уділяв авдієнцій припадковим людям, бо завжди був зайнятий підготовою до своїх славних промов чи енциклік.

Ввечері він брав склянку бульйону і продовжав працю до 10-ої години і тоді йшов до своїх апартаментів, де читав пресу і працював до 1-ої год. попівночі. Працював самітно й тоді ніхто не міг до нього

дістатися. Вислідом тієї самітної праці були славні енцикліки, на які й досі покликуються його наслідники і богослови. У праці бував так заглиблений, що на горе свому слузі Чентрові, часто витирав перо до країв своєї білої пелерини, тому завжди під рукою мусіла бути нова чиста пелерина.[9]

До розривок папи належало читання його улюблених авторів: Вірґілія і Данте, і під їх впливом папа любив також писати поезії. Він казав також спроваджувати до Ватиканських городів всякі звірята, напр. малпи, пави, канґури, ґізелі, струсі тощо. Одного разу французи подарували папі говорячу папугу, яку одна побожна пані навчила говорити слова: « Хай живе, папа-володар! » — на домагання папи її зараз же забрали з городу. Він казав завести сад і виноградник, та часто приглядався праці робітників. Раз, побачивши зів'ялий корч рідкісних Квітів, зробив огородникові докір. « Святіший отче, йому вже нічого не поможе, — боронився монах Чезаре ». Або ти не знаєш, або думаєш, що ми не розуміємось на тому, — мовив папа, — і дав раду як рятувати рослину. Огородник занімів і по відході папи сказав: « Цей знає, як вчити людей, починаючи від кардиналів і кінчаючи на огородниках ». Сад і виноградник одержали почесну назву « виноградник Лева XIII ».[10]

3. Перші запорядки Лева XIII

З початку березня 1878 р. папа іменував секретарем Стану, кардинала Франкі, але в липні того самого року Франкі помер і папа іменував кардинала Ніну (1878-81); по ньому був кардинал Якобіні (1871-87) і, врешті, славний кардинал Рамполля дель Тіндаро, що був з папою аж до його смерти і мав його повне довіря.[11]

Лев XIII загострив дисципліну кардиналів, напр. заборонив їм ходити вулицями Риму з огляду на неприхильне становище уряду до Церкви. І вороги цінили папу, напр. півофіційна газета міністра закордонних справ « Італія » так писала про нього: « Мусимо сказати, що сьогодні тіяра є дуже важкою і завдання нового папи не є легке. Одначе, всі люди мають переконання, що Лев XIII є людиною сильної волі, великої святости і високо цінений за свій характер і свої чесноти ».

---

[9] *Schneider*, pp. 127-128.
[10] *Ibidem*, p. 128; *cf. Prati*, p. 111.
[11] *Ibidem*, p. 131.

Королівський уряд мав надію, що новий папа погодиться з доконаним фактом і визнає анексію Церковної держави без великих труднощів, але вже на першій Консисторії, 20 березня 1878, він вповні піддержав політику Пія IX, підкреслюючи, що голова Церкви не має свободи, і що його позбавлено дочасних засобів, конечних до виконування апостольського уряду. Він ствердив, що покищо між Петровим Престолом і королівством з його протихристиянськими кличами та інноваціями, згода неможлива.[12]

Це показалося дуже скоро, напр. заряд Риму робив великі труднощі в справі перенесення тлінних останків Пія IX до церкви св. Лаврентія. Щойно по трьох роках старань погодився, але заборонив всякі врочистості й казав зробити це вночі. Усе ж таки, з'явилося коло сто тисяч людей, як подавали ліберальні часописи, а доми римлян були ілюміновані, і це було доказом пошани до вмерлого папи. Демонстрації радикалів не помогли нічого, а ціла Італія протестувала проти вибриків лібералів, напр. 6 жовтня в Ватикані з'явилося 20 тисяч людей з виявами лояльности папі.

Новий папа мав спершу надію, що справа зайняття Риму п'ємонтянами може бути вирішена взаємним порозумінням Квіриналу з Ватиканом, при чому числив на поміч німецьких католиків. У своїй промові до кардиналів, 23 травня 1883, він виявив готовість відступити Італії всі провінції, але хотів, щоб місто Рим з маленькою територією було звернене Петровому Престолові, хоч в дійсності входило би в італійську федерацію. Тут папа числив на поміч італійських католиків, але ворожа акція лібералів і масонів до цього не допустила. Про таку можливість полагодження справи він говорив до паломників, писав в енцикліці до італійської ієрархії, згадував у свому зазиві до виборців, 30 липня 1880, у свому письмі до кардинала Пароккі, 14 травня 1895, і в своїх інструкціях Конґреґації надзвичайних справ Церкви, 27 січня 1902 року.[13] Врешті, папа переконався, що вирішення тієї справи є неможливе, доки відносини між Ватиканом і Квіриналом не зміняться на краще.

* * *

Вже було згадано, що ліберали, масони і всякі таємні організації католицьких країв за всяку ціну хотіли послабити, а то й перервати зв'язки католицьких владик з Петровим Престолом у Римі і при тому

---

[12] *Parsons*, VI, pp. 154-155.

[13] *Seppelt*, op. cit., p. 349.

мали погірдну назву « ультрамонтани », а все, що було запоряджуване папою в будь-якій справі називали « ультрамонанізмом ». Очевидячки, акція лібералів проти папів збільшилася по упадку Церковної держави й добровільному замкненні папів у Ватикані. Ліберали були певні, що папи по втраті своєї матеріяльно-фінансової бази стануть звичайними владиками Риму і не матимуть жадного впливу на ієрархію, клир і мирян католицьких країн. І, якби Церква була людською інституцією, то воно так і сталося б.

Пій IX у своїй енцикліці « Кванта кура » і « Силябусі » відкрив очі католикам на всі затії лібералів, їх теорії, системи і до чого вони змагають. Лев XIII впродовж одного чвертьсторіччя своїм незвичайно глибоким знанням справ, яке видно в його енцикліках-трактатах, знову взяв у свої руки керму духовоморального та суспільного життя християн і тим поклав сильні підвалини для розвитку модерної суспільности в католицьких країнах, на яких вона живе й досі. І не буде перебільшенням сказати, що ще жаден папа не був так високо цінений світом, як Лев XIII, а його уряд Учителя, Пастиря і духовного Володаря християн був загально визнаний не лише католиками, але й відділеними християнами та іновірцями. Щоб пізнати широчезний діяпазон заінтересувань і впливів папи на ціле людство, треба пізнати бодай деякі його основні думки з найважливіших енциклік, бо ними він боровся з лихом і формував нову християнську суспільність.

4. Папа Лев XIII — Вселенський Учитель

Уже в першій своїй енцикліці Лев XIII виложив програму свого понтифікату,[14] звертаючи увагу всієї ієрархії Церкви на сумний стан суспільностей, спричинений непошаною до законної влади, незаханням Божих відвічних законів моральности і справедливости й через захланність людей на дочасні добра; всі ці лиха запанували в світі, як пошесні бацилі й треба старатися, щоб їх викоренити. Вороги старого порядку намагаються представити Церкву ворогом цивілізації та знищити авторитет папів і так оправдати свої переслідування священиків, яких насильно хочуть відірвати від взаємин з Петровим Престолом. Ці люди повинні тямити, що ніхто інший, але Церква заховала і розви-

---

[14] « *Inscrutabili Dei* », April 21, 1878, in « *The Great Encyclical Letters of Pope Leo XIII* », ed. Wynne, J.J., New York, Benzinger Bros, 1903, pp. 9-27; *cf. Lugmayer, K,* Die Gesellschaftlichen Rundschreiben Leos XIII, Wien, 1930.

нула людську культуру, бо вистачить лише кинути оком на місто Рим від часів св. Петра аж досьогодні, щоб переконатися в правдивості такого твердження.

Християни XIX ст. опинилися в глухому заулку і папа бачив єдиний вихід з такого невідрадного положення: *це повний і скорий зворот на духове лоно Церкви, прийняття її навчання та виконування в практиці її законів і дисципліни. Як зогнила деревина родить хробачливі овочі, так і зіпсована суспільність родить моральні лиха, що затроюють родинне й суспільне життя. Поставивши таку програму, папа аж до своєї смерти від неї не відступив, але послідовно захочував і наказував переводити її в життя.*

29 червня 1882 року управа міста Риму заборонила вчити дітей катехизму в школах, тому папський вікарій, кардинал Монако ля Валетта, протестував проти такого несправедливого запорядку управи міста.[15] В Німеччині в наслідок аґітації лібералів виконано невдатні атентати на життя кайзера, а згодом на італійського та еспанського королів. І це було познакою духової кризи в Европі. Під враженням отих подій, 28 грудня 1887, появилася друга важлива енцикліка папи.[16] У ній він вияснив шкідливість соціялістичних, нігілістичних та комуністичних кличів, бо їх послідовники виповідають послух законній владі, хочуть знищити ідею приватної власности, намагаючись відібрати від інших людей те, що вони одержали в наслідді або здобули своєю важкою працею. Всі повищі рухи намагаються також зруйнувати інституцію християнської родини та її права. Вже Венедикт XIV, Пій VI, Лев XII, Пій IX, у своїх мовах і письмах звертали увагу на шкідливу акцію таємних організацій і Лев XIII ще раз робить це, бо Церква живого Бога є стовпом правди і скорше бачить загрозу її дітям, як хто інший. Папа закликає владик і володарів боронити людей перед такими сектами, а для католицьких робітників закладати свої власні організації, де вони зможуть плекати релігійного духа.

15 лютого 1879 року папа проголосив Ювілейні мольби в усій Церкві в наміренні відвернення ще більших нещасть від мирян. З лихом треба боротися, тому в час авдієнції к. тисячі журналістів, 2 лютого 1879, що репрезентували 1.300 газет і періодиків, папа завізвав їх ширити християнські принции, бо це є одною з важливих доріг до май-

---

[15] *Artaud*, X, p. 55.

[16] « *Quod Apostolici Muneris* », in Great Encyclical Letters, pp. 22-33; *cf. Acta Sanctae Sedis*, 1865, seq., Romae, II, pp. 369-76.

бутнього відродження. В іншій енцикліці, 4 серпня,[17] папа завізвав всіх людей доброї волі завернути до життя на основі засад християнської філософії, бо « нова філософія » працює на шкоду Церкви і християнської суспільности.

На філософії виховується людська суспільність, та на ній базується соціяльний лад і устрій, отже порядок і безпорядок, в даній добі людського життя.

« Боже Провидіння — писав папа — взиває народи завернути на дорогу віри і спасіння; з тієї причини, крім людського знання, треба ще черпати ідеї з випробуваної і мудрої практики, яку заховували найбільші світила людства. Вони не зменшували ані легковажили вкладу людського розуму в людську цивілізацію. Філософія ж вишколює розум, вигладжує і закріплює шлях до правдивої віри та приготовляє душі її послідовників до прийняття об'явлення ».[18]

Попередні папи: Климент VI, Микола V, Венедикти XIII і XIV, Пій V, Климент XII, Іннокент VI, дуже високо цінили навчання св. Томи з Аквіну. І якби в усіх школах та академіях викладали його доктрину, то мирним способом можна би осягнути більше, як сварнею і незгодою. 15 жовтня 1879 р. Лев XIII запорядив префектові св. Конґреґації Студій, кардиналові Люкка, заснувати в Римі Академію св. Томи з Аквіну та ще раз видати його збірні твори. Першим ректором Академії папа іменував свого брата, Кардинала Йосифа Печчі.[19] Таким чином, св. Тома став патроном шкіл, а його філософія й виклад богослов'я були заведені в усіх католицьких школах.

* * *

В своїх реформаційних заходах Лев XIII звернув особливу увагу на Францію, де ліберальний уряд видав запорядок, 15- і 29 березня 1879, звернений проти католицьких шкіл та усував з них монахів: єзуїтів, домініканців, кармелітів, венедиктинців та авґустиніян, дарма, що цьому противилися люди. В листі до кардинала Ґвіберта, 28 жовтня 1880, папа хвалив становище французьких владик та протестував перед президентом. У своїй окремій енцикліці до французів[20] він доводив, що Франція була могутньою тоді, коли держалася своїх католицьких тра-

---

[17] « *Aeterni Patris* », ASS, XII, pp. 97-115; *cf. Great Encyclical Letters*, pp. 34-57.

[18] *Ibidem*, p. 36.

[19] *Artaud*, X, p. 63.

[20] « *Nobilissima Gallorum Gens* », Februarii 8, 1884, in ASS, XVI, pp. 241 seq.

диційї і була в тісній злуці з Петровим Престолом, тому завізвав всіх до послуху владикам, а католицьких журналістів і письменників просив вчинити велику жертву для загального добра й уникати занадто гострої полеміки в обороні своїх особистих амбіцій.

5. Папа Лев XIII про християнські подружжя

Ліберали взялися заводити в католицьких краях цивільні подружжя та дозволяти на розводи і цим впроваджували велике замішання в християнські родини, що завжди були основою моральности народів. Шкідливість такої практики папа доказував в енцикліці з 10 лютого 1880 р.,[21] кладучи перед очі християн правду, що подружжя є Божою інституцією і людина не може цього змінити. І, коли погани зіпсували подружжя своєю поліґамією, поліандрією чи розводами, Христос Спаситель привернув йому первісне достоїнство. Він підніс його на висоту св. Тайни та докладно означив права й обов'язки батьків у відношенні до дітей і дітей у відношенні до батьків. Церква одержала від Христа право і обов'язок дбати про чистоту християнського подружжя, як про те свідчить історія, а папи Микола I, Урбан II, Пасхаль II, Келестин III, Іннокент III, Климент VIII, Павло III, Пій VI ітд. проголошували в цій справі закони. Всі натуралістичні теорії про подружжя є в своїй основі фальшиві, бо противляться волі Божій і нищать щастя родин.

« Реасумуючи все коротко — писав папа — в подружжі будуть спокій і сталість, як подруги черпатимуть свою силу і опруть своє життя на чесноті віри, бо вона робить їх серйозними і відважними: віра дає їм терпеливість і радість зносити тягарі їх стану, недомагання одного чи другого, різниці темпераментів і характерів, значення матірних трудів, зношення ляку за виховання дітей, удари долі й життєві неприємности ».[22]

6. Лев XIII і масони

28 січня 1881 р. королівська канцелярія затвердила рішення римського трибуналу щодо конфіскати церковного майна всупереч ґарантіям, що всі права Апостольської Столиці будуть пошановані. Щогірше, масонський уряд Італії включив до конфіскати майна також майно Кон-

---

[21] « *Arcanum Divinae* », ASS, XII, pp. 385-402; *cf. Great Encyclical,* pp. 58-82.
[22] *Ibidem,* p. 81.

ґреґації для Поширення Віри, що є міжнародньою організацією, і її майно належало католикам цілого світу. З того приводу папа запротестував через нунціїв та проголосив Ювілейні мольби.[23]

Очевидно, Найвищий Суд піддержав рішення нижчих інстанцій, 29 червня 1884, і тим було залеґалізоване несправедливе забрання церковного майна італійським ліберальним урядом, до якого він не мав права. Щоб не допустити до подібного в майбутньому, папа запорядив не присилати жертв на місійні цілі просто до Риму, але назначив 11 прокураторів в Европі, 3 в Азії, 1 в Африці, 7 в Америці та 1 в Океанії, і вони з доручення папи заряджували жертвами побожних людей на місійні цілі.

В часі як велася судова розправа за конфіскату церковного майна, ліберали і масони заплянували свій « Універсальний конґрес » у Римі в листопаді 1881 року. В тій справі писали масонські газети « Ле Монд Масонік » та « Ревіста Массоніка »:[24] « *Революція зайшла до Риму, щоб поборювати папу обличчям ув обличчя і в тій цілі запоряджується зібрання борців за людський розум біля копули св. Петра; для виказання великої сили « вільних масонів » члени зберуться в серці столиці світу. Звідти вільні масони безпощадно заатакують всі релігії, що голосять віру в Бога й безсмертність душі* ».

На те папа відповів енцикліками з лютого 1882 і з квітня 1884 р.,[25] пригадуючи християнам цілі й наміри масонів та їх осудження Климентом XII, Венедиктом XIV, Пієм VII, Пієм VIII, Григором XVI та Пієм IX. Папа писав: « *щонебудь майбутність принесе цьому поширеному лиху, нашим обов'язком, Достойні Браття, є знайти зараду. А що ми знаємо, що нашою найкращою і найсильнішою обороною є сила божественної віри, яку масони ненавидять пропорційно до свого страху перед нею, ми задумуємо призвати в поміч цю найважливішу і спасенну силу проти нашого сильного ворога. Отож все сказане і рішене Римськими Архиереями, нашими попередниками для здержання намагань і акції масонської секти і все ними вчинене для здержання і відтягнення людей від таких організацій, ми ратифікуємо і потверджуємо в цілості нашим апостольським авторитетом; маючи велике довіря в поміч християн просимо і благаємо кожного з вас, ради вічного спасіння, бути обережними і не відступати від того, що Апостольська Столиця в тій справі доручила.*[26]

---

[23] « *Militans Dei Ecclesia* », 12 Martii, 1881.

[24] *Parsons*, VI, p. 160.

[25] « *Etsi Nos* », 15 Februarii 1882, in ASS, pp. 337-345.

[26] « *Humanum Genus* », 20 Aprilis 1884, ASS, XVI, pp. 417-433; *cf. Great Encyclical*, pp. 83-106.

Посилена акція масонів в цілі усунення впливів Церкви на державні уряди католицьких країв дала папі нагоду подати свої погляди, як повинно виглядати християнське володіння. Здається, що безпосереднім товчком до цього був атентат на життя московського царя Олександра конспіраторами. Вияснюючи різницю між правдивою і фальшивою політичною силою, папа ще раз підкреслив, що Церква згідна з кожною формою правління, як вона шанує Божі і випливаючі з них церковні закони.[27] Діючи в тому дусі, він дуже успішно впливав на ірляндських революціонерів, так що їх насильні методи боротьби проти Англії значно злагіднилися.

1 листопада 1885 року папа виложив принципи, на яких повинна бути побудована християнська держава та її відношення до Церкви. Бог установив дві власті: духовну і світську, і кожна з них має свій засяг діяння. Люди одержали своє існування від Бога, разом з природніми і надприродніми дарами і це зобов'язує їх служити Йому. Що ж діється в світі? Натуралісти своєю філософією впровадили замішання в цей Богом установлений порядок, тому немає в світі спокою. Мовчанкою збувається Божий авторитет немов би його зовсім не було на світі і немов би він зовсім не інтересувався людським родом. Голоситься кличі, мовляв, держава має владу сама від себе і без жадного зобов'язання перед Богом. Чи можна думати про правдиву свободу там, де нарушується Божі заповіді та відкидається послух законній владі?[28]

Все ж таки, акція розгарячених натуралістів і раціоналістів довела до того, що християни звернули замалу увагу на перестороги Лева XIII. Навпаки, всюди скликувано конґреси, що повели сильну акцію проти Церкви, а італійський міністер Ґрімальді назвав Ватикан найбільшим ворогом Італії. Роковини вступу на престол короля Умберта I, 20 вересня 1886, стали нагодою до завзятої протицерковної кампанії в цілій Італії.[29] Саме в тому часі появилася в деяких часописах вістка про можливість перенесення столиці держави з Риму до Флоренції, а водночас уряд видав цілий ряд протицерковних законів. Папа в своєму листі, заадресованому до секретаря Стану, кардинала Рамполлі, 10 червня 1887, протестував і представив образ невідрадних відносин в Італії, спричинений масонами, бо саме міністер Кріспі, завзятий масон, перебирав владу в свої руки.

---

[27] *Ibidem*, p. 101.

[28] « *Diuturnum* », 29 Junii 1881, ASS, XIV, pp. 3-14; *cf. Dublin Revue*, 89 (1881), pp. 522-530.

[29] « *Immortale Dei* », ASS, XVIII, pp. 161-80; *cf. Great Encyclical Letters*, pp. 107-134.

7. Золотий Ювілей Священства Лева XIII

Золотий Ювілей Священства Лева XIII (31 грудень 1837 – 31 грудень 1887) став нагодою до радісних виявів пошани і прив'язання до його особи не лише зі сторони католиків, але й іновірців.[30] Делеґації і паломники прибували до Риму з усіх сторін світу зложити йому свої побажання, напр. вартість дарів, що були виложені в Ватикані, обчислювано тоді на величезну суму 10 мільйонів долярів. Жертви на одну лише ювілейну св. Літургію виносити 600 тисяч долярів. Усе це віддав папа на місійні цілі та вдержання католицьких шкіл.[31] У своїй енцикліці з нагоди Ювілею папа дякував за вияви такого великого прив'язання до його особи, вважаючи це доказом любови до Христа і пошани до Апостольської Столиці, тому він глядів у майбутнє з великим довір'ям на Бога, що єдиний був у силі завести в світі лад, порядок і свободу.[32]

В чому полягає свобода папа вияснив в іншій енцикліці з 20 червня 1888 року. Правдива свобода є найбільшим природнім добром людини, але від неї може також взяти свій початок велике лихо. Христос підніс достоїнство людської природи до її первісного значення та своєю благодаттю дає людині поміч. Папа розглядає цю преважну справу з трьох боків: свобода з християнської точки погляду, природня свобода і моральна свобода. Він уже вияснив це в своїй енцикліці « Іммортале Деї », а тут ще підкреслив, що безсмертність людської душі вимагає свободи і це є догмою віри. І де лише єретики атакували свободу людини, там Церква боронила її жертвенно, починаючи від єресі маніхеїв аж до найновіших часів.

Ніхто розумний не сумнівається, що осуд є актом розуму, а не волі. Людський розум є обмежений, тому і воля може поповнити блуд; тимто блуд-гріх не буде свободою, а рабством. Щоб захоронитись перед таким блудом-рабством, маємо Божі закони, природні і позитивні. Ці вічні Божі закони є нормою людської свободи, одиниць і суспільностей. Отож свобода не означає, що кожний може чинити що хоче і як хоче, бо це вже буде анархією.

Державні закони мають бути згідні з Божою волею, тоді не буде нарушена правдива свобода, а всі піддані через нарушення державних

---

[30] *Artaud*, X, p. 96.

[31] *Ibidem*, p. 100.

[32] « *Exeunte Iam Anno* », 25 Decembris 1888, ASS, XXI, pp. 323-334; *cf. Great Encyclical*, pp. 164-179.

законів противитимуться Божим законам. Церква хоче і навчає, щоб усі одиниці й суспільності мали таку правдиву свободу самі та шанували її в інших людей і держав. Цього вимагає Божа справедливість.[33]

8. Папа Лев XIII про суспільне питання

Для основного вияснення тієї преважної справи, що вже в часах Лева XIII викликувала суспільні забурення, папа опублікував свою енцикліку, 10 січня 1890, в якій клав підвалини, що мали нормувати відношення громадян до держави і навпаки.[34] І, врешті, 15-го травня 1891 р. появилася його славна енцикліка « *Рерум новарум* », що подавала основні принципи взаємовідношення робітників до працедавців і навпаки.[35]

Не є легкою справою унормувати права й обов'язки багатого й убогого, капіталу і праці, і саме на тому всякі аґітатори опирали й опирають свою пропаґанду. Нема де правди діти, в цьому напрямку, не було і немає справедливості в світі. Дуже часто права робітників не були і не є належно шановані. Кожний працюючий своєю працею набуває право до власности і гідного життя. Це саме право має також працедавець, власник, бо й він вкладає свої здібності і свою працю в капітал, ним одідичений чи набутий працею. *Права власности вимагає людська природа, тому соціялістичні та комуністичні ідеї й кличі треба відкинути, бо вони відбирають це право від працедавця і так чинять насильство над людською природою, тобто поповняють блуд, рабство. Великим промахом є твердити, що між суспільними клясами повинна бути вічна боротьба: капітал потребує праці, а праця капіталу.*

Папа підкреслив, що Церква стоїть за тим, щоб працедавець бачив у кожному робітникові людину, християнина, якому належиться справедлива нагорода за його працю. З другого ж боку, робітники мають шанувати права своїх працедавців та спокійною, добровільною умовою дати йому свою чесну працю і не допускатися насилля, що зруйнує їх взаємне відношення та співпрацю. Обов'язком кожної держави є дбати, щоб оте взаємне відношення капіталу і праці було якнайкраще розв'язане та згідне

---

[33] « *Libertas Praestantissimum* », 20 Junii 1888, ASS, XX, pp. 593-613; *cf. Great Encyclical*, pp. 135-63; *пор. Пекар*, ст. 97-98; *пор. Лужницький*, ст. 536.

[34] « *Sapientiae Christianae* », 10 Januarii 1890, ASS, XXII, pp. 385-404; *cf. Great Encyclical*, pp. 180-208.

[35] « *Rerum Novarum* », 15 Maі 1891, ASS, XXIII, pp. 641-70; *cf. Great Encyclical*, pp. 208-248.

з голошеними Церквою принципами, бо багаті й убогі є однаковими громадянами та мають однакові Богом-дані права: вести гідне життя і користуватися Богом-даною свободою.

Бачачи неупорядковані відносини в Франції, папа написав енцикліку до французького народу [36] в лютому 1892 р. і в ній подав практичні поради, як треба унормувати відношення громадян до держави і навпаки. Він ствердив обставину, що французький нарід є католицький, а його уряд ліберальний, тому там важко дійти до такого порозуміння. У Франції лихо йде не від форми державного правління, але від його законодавства. Хто ж у Франції видає закони? Представники народу. Послідовно, рід і якість законів належать від якости і характеру народу, а це вже входить в царину, чи нарід заховує вірно принципи католицької віри і голошеної нею свободи.

Лев XII, хоч був консервативних поглядів, визнав французьку республіку, а демократію назвав « братньою любов'ю ». На жаль, це інакше розуміли французькі ліберали і масони, пропаґуючи повне відділення Церкви від держави та позбавлення Церкви всякого впливу на законодавство держави. Вартим відмічення є, що вищезгадана енцикліка папи вплинула на зміну переконань французьких роялістів з-поміж ієрархії, які досі противилися республіканській формі правління.

Бог у своїй любові підніс людський рід до участі в Його божественній природі та проголосив людям тайни своєї природи, мудрости і милосердя. Це надприроднє об'явлення, передане людям, є частинно списане в св. Книгах за інспірацією Святого Духа, і ці книги ми називаємо св. Письмом.[37] Папа перестеріг християн перед занадто свобідним та індивідуалістичним пояснюванням св. Письма протестантами та раціоналістами, що дошукувалися в ньому розбіжности з природою і робили з цього фальшиві висновки, а вслід за тим спричинювали незгоду між християнами. Щоб цьому зарадити бодай частинно, папа своїм апостольським листом заснував Біблійну Комісію, що мала звести досліди св. Письма.[38]

---

[36] « *Au Milieu des Solicitudes* », 16 Februarii 1892, ASS, XXIV, pp. 519-529; *cf. Great Encyclical,* pp. 249-263.

[37] « *Providentissimus Deus* », 18 Novembris 1893, ASS, XXVI, pp. 269-92.

[38] « *Vigilantiae* », 30 Octobris 1902, ASS, XXVI, pp. 234-38; *cf. Great Encyclical,* pp. 537-43.

9. Золотий Ювілей Єпископства

Золотой Ювілей Єпископства Лева XIII відзначила ціла Церква 1893 року і з тієї нагоди папа дякував своїм духовим дітям за вияви любови і прив'язання,[39] представляючи великі користі всім християнам, що сплили б на них, якби вдалося всім об'єднатися в одній Церкві Ісуса Христа, для якої жили і трудилися римські єпископи і світлі люди Сходу і Заходу.

Христос заснував одну Церкву і бажав єдности в її управі, тому Лев XIII візвав усіх християн думати про єдність і любов супроти Петрового Престола, а в особливий спосіб він звернувся до слов'ян, кажучи: « *Дозвольте, що говоритимемо до вас виразніше, народи слов'янської раси. Про ваше славне ім'я і діла свідчать старовинні аннали. Ви ж самі гаразд знаєте кілько слов'яни завдячують заслугам св. Кирила і Методія, яких пам'ять ви вшанували кілька років тому. Їх чесноти і праця стали джерелом цивілізації і спасіння вашої раси. Відтоді існують довгі й добрі взаємини між слов'янськими народами і римськими архиєреями, — любов з одного боку, а синівське віддання з другого. І, як через нещасні часи деякі з ваших предків були відділені від Риму, розважте тепер, яке неоцінене добро принесе поворот до єдности. Церква радо прийме вас у свої рамена і дасть велику поміч до спасіння, щастя і величі* ».[40] *В тій самій справі папа писав до слов'ян ще одну енцикліку п.з.* « *Ґранде мунус* », *про що згадаємо пізніше.*

Праця для об'єднання християн в одній Церкві довга і мозольна, тому папа радив благати Христа Спасителя, що хотів і заснував одне стадо з одним пастирем. І в тій справі папа забрав ще раз голос,[41] підкреслюючи конечність єдности християн та великі вічні і дочасні користі з неї. Усі молимось: « Вірую... в єдину Церкву » і це було волею Ісуса Христа. Папа пригадує навчання св. Климента з Олександрії, що казав: « Щодо єдности Церкви, вона вже з своєї природи належить до категорії речей неподільних, хоч єретики намагаються ділити її на частини. Ми ж кажемо, що Вселенська Церква є єдиною в своїм роді, навчанню, початку і красі. Отож великість Церкви йде з її єдности, що є основою конституції; єдности, що перевищає все інше, і немає нічого їй в цьому подібного ».[42]

---

[39] « *Praeclara Gratulationis* », 20 Junii 1894, ASS, XXVI, 705-717; *cf. Great Encyclical,* pp. 303 seq.

[40] *Ibidem,* p. 309.

[41] « *Satis Cognitum* », 20 Junii 1896, ASS, XXVIII, pp. 708-739.

[42] *S. Clementis Alexandrini,* Stromatum 8:17.

Лев XIII клав перед очі всіх християн факт, що Христос Спаситель молився за єдність Церкви і бажав, щоб вона була Його Містичним Тілом, об'єднана в Ньому, в своєму Невидимому Голові; з тієї причини, хто відділиться від Голови, мусить вмирати. Вже св. Кипріян казав: « Церква не може бути поділена на части через відділення її членів. Що відділиться від Матері, не може ані жити ані віддихати окремо ».[43] *Папа прикладає тексти з св. Письма, Отців Церкви, напр. св. Авґустина, св. Кирила з Олександрії, Оріґена, св. Івана Золотоустого та інших церковних письменників старовини, а не говорити вже про часті навчання в листах і конституціях цілого ряду папів, починаючи від св. Климента I.*[44]

Св. Авґустин, якого шанують всі християни, писав: « Голова і тіло є цілий і ввесь Христос. Головою є Єдинородний Син Божий, а Його Тілом є Церква. Обручник і Обручниця, обоє в одному Тілі. Всі, що відбігають від св. Письма в навчанні про Христа, хоч їх можна знайти всюди в Церкві, до Церкви не належать; також і такий, хто годиться з навчанням св. Письма про Церкву, але не бере участі в єдності Церкви, — не належить до Церкви ».[45] Папа кінчає словами св. Авґустина: « *Яка тобі користь з того, коли не обиджаєш батька, але зневажаєш матір? Що поможе вірити в Господа, шанувати Бога, проповідати Його визнавати Його Сина, що він сидить по правиці Отця, як ти лихословиш Церкву? Отож, Возлюблені, сильно майте Бога за Батька, а Церкву за свою Матір* ».[46]

* * *

Лев XIII, обдарований великими здібностями і глибоким спекулативно-практичним умом, клав велику вагу на розвиток науки, бо і сам до своєї смерти ніколи не перестав студіювати і вчитися. Він дуже високо цінив учених людей і щедро нагороджував їх почестями, напр. Ціліяра, Герґенретера та Нювмана іменував кардиналами. Він в особливий спосіб цінив історичні науки і 1888 року відкрив для студій істориків перший раз усі таємні архіви Ватикану. З них користав проф. Людовик Пастор, автор монументальної історії папів.

---

[43] *S. Cypriani,* De Catholicae Ecclesiae, unitate, nr. 23.

[44] *S. Cyrilli Alexandrini,* homilia in Ev. Joannis; *Origenis,* Commentarii in Mattheum, XII, 11; *cf. S. Joannis Chrysostomi,* Hom. in Matt. 5:2; De Sacerdotio, II.

[45] *S. Augustini,* Epist. contra Donatistas, seu De unitate Ecclesiae, 4:7.

[46] *S. Augustini,* Enarratio in Psalm. 88, sermo 2, nr. 14.

Папа заснував т.зв. Левину Бібліотеку, для якої закупив за 210 тисяч лір бібліотеку Борґезів, що мала 379 цінних старовинних манускриптів; він купив також бібліотеку Барберіні за 500 тисяч лір, що мала 10.659 цінних манускриптів і 31.671 старих друків. Як уже згадано, папа заснував Академію св. Томи, а домініканцям доручив видати його збірні твори.[47]

Окремою конституцією Лев XIII зревідував дотеперішню цензуру книг і видань та дав докладні напрямні в тій справі, а 1900 року був проголошений новий Індекс книг, противних християнському навчанню.[48]

Святий Дух веде Церкву й хоронить її від поблудження та впливає на християнські чесноти в серцях її членів. Без діяння Святого Духа в душах людей не буде Божої благодаті. Папа виясняв цю справу, кажучи: « Тепер як глядимо вже на кінцеві дні нашого життя, нашу душу глибоко зворушує посвята Святому Духові, що є життєдайною любов'ю і хай Він принесе завершення й овочі праці, що ми її виконували в час нашого понтифікату. І в цій енцикліці папа виложив навчання про Третю Особу Божу та запорядив, щоб перед празником Зіслання Святого Духа відбувалися в честь тієї Божої Особи особливі богослужби.[49]

10. Святий Рік — 1900

В травні 1899 року папа, проголошуючи 1900-ий рік Святим Роком,[50] віддав цілу Церкву в опіку Серцю Христовому та заохотив християн до Його почитання, бо ця посвята і почитання затіснять зв'язь людей з Богом і дадуть державам надію на краще майбутнє, бо останніми часами між урядами і Церквою створено невидиму, штучну стіну. Конституції й правління звертають замалу увагу на священні права Церкви і змагають до усунення релігії з публічного життя.

« *Один Бог є Життям* — писав папа — *в іншій енцикліці а всі інші*[51] *створіння живуть у Ньому, але самі не є життям. Христос від віків, собі властивою природою є Життям і Правдою, бо є Богом від Бога. Від Нього, першого і найвеличавішого початку, іде й завжди йтиме життя*

---

[47] *Seppelt*, pp. 353-54.

[48] « *Officium ac Munerum* », 25 Januarii 1897, ASS, XXIX, pp. 388-400; *cf. Great Encyclical*, pp. 407-21.

[49] « *Divinum Illud* », 9 Mai 1897, ASS, XXIX, pp. 644-658; *cf. Great Encyclical*, pp. 422-46.

[50] « *Annum Sacrum* », 25 Mai 1899, ibidem, pp. 454-61; cf. ASS, XXXI, pp. 646 seq.

[51] « *Tametsi* », 1 Novembris 1899, ASS, pp. 273-285; *cf. Great Enciclical*, pp. 462-78.

в світі, і все існуюче має своє буття від Нього; все живуче живе Ним, бо словом усе сталося і без Нього нічого не було створене, що було створене. Усуньте перешкоди духові християнства, відновіть і закріпіть його в державі, і все відживе. Боротьба між високими і низькими зараз злагідниться і кожний з любов'ю пошанує права другого. Як люди послухають Христа, багаті й убогі пізнають краще свої обов'язки; перший відчує, що мусить керуватися справедливістю і любов'ю, а як вони будуть заховані, тоді і другий заховає спокій і рівновагу.

Чимало людей відпало від Христа з причини незнання Його науки, а менше зі злої волі. Є чимало таких людей, що вивчають вселенну, але дуже мало знають про її Творця, Його закони і волю. Під кінець XIX ст. багато говорили і писали про побудову нового суспільного ладу на основі т.зв. християнського соціялізму чи християнської демократії.[52] Лев XIII піддержував християнсько-демократичний рух, бо він змагав до покращання людської долі згідно з Божими заповідями. Він лише остерігав, щоб цей рух не в'язався з таким соціялізмом, що не шанує Божих заповідей та виключає людей або навіть цілі стани людської суспільности від права до праці. Всі католики, багаті чи вбогі, повинні разом змагати до добра, інакше ніколи не осягнуть своєї цілі. Особливе місце в отих змаганнях до поправи людської долі повинні мати слуги Євангелії, священики, бо вони посвятили себе виключній службі Христа Спасителя, а без Його помочі і благословення, заледве, чи зможе якась добра ціль бути осягнена. Поміч Христа можна осягнути, бо Він живе між нами і з Ним ми можемо часто лучимося в св. Тайні Евхаристії. І цю преважну справу папа клав перед очі мирян дуже часто в переконанні, що ця Тайна скріпить віру і захоронить суспільності перед моральним зіпсуттям та дасть надію на Божу поміч і принесе земне і небесне щастя; вона збільшить любов між людьми та пригадає, що вони є Божими дітьми і братьми в Христі. Христос приніс любов у світ і Він може запалити нею серця людей, тоді зникнуть заздрість і ненависть між убогими та зникне охота наживи між багатшими. Св. Евхаристія є душею Церкви і з неї пливе животворна сила, що єдина може об'єднати всіх людей у Христі.[53]

Лев XIII своїм дипломатичним хистом наладнав добрі взаємини з

---

[52] «*Graves de Communi*», 18 Januarii 1901, ASS, XXXIII, pp. 385-396; *cf. Great Encyclical,* pp. 479-536.

[53] «*Mirae Caritatis*», 28 Mai 1902, ASS, XXXIV, pp. 641-54; *cf. Great Encyclical,* pp. 517-536.

Німеччиною, де застав « культуркампф ». Спершу переговори нунція Якобіні з Мінхену з канцлером Бісмарком не дали жадного результату, але 1882 року німецький посол був акредитований при Ватикані, а водночас цілий ряд запорядків німецького правительства злагіднив драконські, протицерковні закони Райху. Виявом добрих відносин між Ватиканом і Берліном був дарунок цісаря Вільгельма папі: мітра дуже гарної роботи, — з нагоди його Ювілею.

11. Церква в Америці й Англії

Лев XIII звернув пильну увагу на розвиток Церкви в молодій Америці, де вже в часах Пія IX відбувалися Провінціяльні Синоди. Тепер папа постановив скликати третій Синод з огляду на вийняткове положення тієї Церкви, де католики були в великій меншості. В 1884-ому році він завізвав до Риму членів ієрархії під проводом архиєпископа МекКлоского з Ню Йорку та архиєпископа Ґиббонса з Балтімору. Останній був іменований предсідником майбутнього Синоду, який відбувся в Балтіморі, 9 листопада 1884, при співчучасті 83 владик. Як зважити, що в часах першого американського президента Юрія Вашінґтона там був лише один владика в Балтіморі, то це було знаком величезного росту Церкви в Америці.

Президент Клівленд подарував папі гарноопрaвлену копію конституції ЗДА в доказ духової зв'язі Америки з Петровим Престолом, що дбав про добро народів. Як видно, відділення Церкви від держави в Америці зовсім не пошкодило її розвиткові. 1889 року був заснований католицький університет у Вашінґтоні, а 1893 року папа установив постійну Апост. Делеґатуру, що мала бути посередником між Ватиканом і американськими католиками. Одначе, Лев XIII рішуче спротивився т.зв. американізації, що змагала до злагіднення деяких законів Церкви з уваги на протестантську більшість країни, але казав плекати « активні чесноти », щоб таким чином католики стали прикладом для інших релігійних деномінацій. Запорядок папи був прийняти в послусі і причинився до ще більшого росту тієї Церкви. Наприклад, в Америці 1893 року було вже 80 епархій, 9.388 священиків, 8.477 церков, 5.248 каплиць, 783 Колеґій, 3.587 шкіл та 708 харитативних інституцій. В 1910-ому році там було: 10,129.677 мирян, 93 владики і 11.636 священиків, та 10.339 церков. Сам папа Лев XIII заснував 23 епархії.[54]

---

[54] « *Testem Benevolentiae* », 22 Januarii 1899, ASS, XXXI, pp. 470-479; *cf. Great Encyclical*, pp. 441-453.

* * *

В Англії підо впливом світлих людей, кардиналів Нювмана і Маннінґа, змінилося відношення до Церкви, так що король відвідав папу в Ватикані і скоро почалися розмови в справі поєднання Англіканської Церкви з Петровим Престолом в Римі. В своїй енцикліці з 15 квітня 1895 р. папа хвалив англійців за їх старання про віру і пригадав їм їх навернення в часах папи Григора І Великого та очищення від єресі в часах Келестина І, і заохочував до праці для єдности. Лорд Галифакс був обраний президентом «Церковної Унії» з Римом, але без індивідуальних навернень.

Папа покликав до життя студійну Комісію під проводом кардинала Мацделлі і вона відбула дванадцять зібрань. 15 вересня 1896 р. вона видала осуд про неважність свячень Англіканської Церкви і взивала англіканських духовних до повороту до Церкви. Це рішення було якби громом з ясного неба і через те унійний рух зовсім затих. Згодом папа дав своє благословення архибратству, заснованому 1897 року в Парижі в цілі приєднання Англії до Петрового Престолу, але англіканські духовні відкинули можливість своєї реординації із запевненням, що вони завжди мали безперервність апост. хіротонії.[55] Лев XIII поширив ієрархію в Шотляндії, поставивши на чолі владик архиєпископів Ґлазкова та Едінбура.

В Бельгії ліберальний уряд завів т.зв. безконфесійні школи 1879 року і нунцій був змушений покинути країну, але в виборах 1884 року виграли католики і все було направлене.

В Босні та Герцоґовині 1881 року папа заснував церковну провінцію, а в старовинній Картаґіні відновив епархію. 1886 року він зреорганізував Церкву в Індії та створив східньо-індійський патріярхат, а 1891 року заснував ієрархію в Японії, як також відновив в Олександрії Коптійський патріярхат. Узагалі, Лев XIII збільшив церковну ієрархію на 248 архиєпископств та єпископств, 48 Апост. вікаріятів та префектур.[56]

Лев XIII робив заходи для об'єднання відділених християн, напр. скликав Синод патріярхів до Єрусалиму 16 травня 1893 року, в якому взяло участь 29 латинських і 15 східніх владик. Під час Синоду щодня служили св. Літургію в іншому обряді. Наступного року він скликав конференцію тих же владик до Риму, а потім проголосив дві енцикліки:

---

[55] *Parsons*, VI, pp. 225-36.

[56] *Seppelt*, pp. 353 seq.

20 червня та 24 грудня. Спеціяльна конституція папи забороняла латинізувати східніх християн. Окреме « моту пропріо » з 9-го березня 1895 року установило постійну Комісію при Конґр. Поширення віри, що мала слідкувати за справами об'єднання Церкви.

12. Всеслов'янська акція Лева XIII

Подані Левом XIII принципи християнського ладу і порядку заінтересували московського царя Олександра III, по вбистві його батька заговірниками, і це в деякій мірі вплинуло на злагіднення долі католиків в московській тюрмі народів. Як відомо, панслов'янський рух XIX ст. був започаткований Конґресом у Празі 1848 р. при співучасті представників усіх слов'ян, католиків і некатоликів, що служили св. Літургії кожний за своїм обрядом, і це викликало бажання об'єднати всіх слов'ян релігійно. В тому часі створилося в тій цілі кілька осередків, напр. в Чехії, якого душею був проф. Франц Сушіль з Брна, що 1850 року заснував Товариство св. Кирила і Методія. Другий осередок був заснований у Парижі за почином двох московських єзуїтів, Ґаґаріна і Мартінова, а третій був у Марбурзі, якого душею був єпископ Штросмаєр, що був дорадником папи в його акції об'єднати всіх слов'ян.

Заходами проф. Сушіля сталим осередком унійної акції слов'ян було моравське містечко Велеград, де за старовинною традицією мав бути осідок слов'янської митрополії св. Методія, знищеної натиском німців під кінець IX ст. 1863 р. там відбулася перша релігійна маніфестація слов'ян, що мала на цілі їх об'єднання з Петровим Престолом. Папа піддержав цей унійний рух і видав у тій справі енцикліку, в якій підніс значення слов'ян для цілої Церкви і завів свято св. Кирила і Методія в цілій Церкві.[57]

І, як 1881 року з'явилася в Римі слов'янська делеґація, щоб подякувати папі за те, він у своїй бесіді висловив опінію, що Боже Провидіння призначило слов'янам велику ролю в світі, тому всі вони повинні всіми силами змагати до її сповнення. В рамках тієї слов'янської політнки віденський нунцій архиєпископ Якобіні зложив був цареві Олександру II. ґратуляції з нагоди 25-річчя його володіння, 12 квітня

---

[57] *Smiciglas, T,* Nacrt' Zivota i djela J.J. Strossmayera, Agram, 1906; *cf. Andrejev, I,* Vspominky na Cyrylo-Metodejevsky Rok 1863, Sbornik Velehradski, 1880; *cf.* «*Grande Munus* », 30 Septembris 1880, ASS, XIII, pp. 145-53.

1880, а воднораз просив дати більші права католикам. Цар у своїй відповіді папі, 29 квітня, запевнив його, що все зробить.

Так була започаткована нова політика папи супроти Москви, а її наслідком була вступна умова в жовтні 1880 року щодо обсади католицьких епархій та семінарій на Московщині.[58] Чергового року папа прийняв амбасадорів Олександра II, радника Масалова і секретаря Бутенева. На жаль, цілу справу припинило вбивство царя нігілістами, 13 березня 1881, а його син Олександер III попав під повний вплив обер-прокурора свят. Синоду, Костянтина Петровича Побєдоносцева, фанатика московського православ'я, ворога церковної єдности та спричинника чорної реакції в державі, що в такому дусі впливав на недосвідченого і тупоумного Олександра III.[59] Він, разом з графом Ігнатієвим, міністром внутрішніх справ, викували новий клич, мовляв, лише православна Москва може об'єднати всіх слов'ян. І почалася московська пропаґанда в Болгарії, на Буковині, Боснії, Герцоґовині та в Галичині, і вона в великій мірі припинила унійні заходи Лева XIII.

Як московський уряд цікавився своєю церковною акцією, може послужити лист обер-прокурора Побєдоносцева до царя, 23 жовтня 1885, про відступство о. Івана Наумовича в Галичині. Він між іншим так писав: « Мені прикро обтяжувати ВЦВеличество при всіх ваших клопотах і трудах ще одним оцим письмом, але воно видається мені важним, щоб представити листа, одержаного від свящ. Наумовича: в ньому є дійсний голос розпуки русского населення в Ґаліції, його безнадійна боротьба проти польського уряду, яких видала Австрія на поталу полякам. Недавно Наумович зовсім звільнився від уніятства і зірвав всі зв'язки з Римом. Він є людиною гідною пошани і його треба вважати найкращим представником найкращої частини русского населення Ґаліції ».[60]

Висока опінія обер-прокурора про москвофіла Наумовича, що покинув свою Церкву і свій народ, свідчить про акцію Москви в Галичині, а з другого боку, про нещирість відношення до Риму. Ще передтим папа покликав до життя комісію кардиналів: де Люкку, Феррієрі, Якобіні, Біллса і Ледуховського, доручивши їм довести до порозуміння з Москвою і в наслідок цього дійшло до вступної угоди.

Коли ввесь слов'янський світ відзначав 1000-літню річницю з дня

---

[58] *Winter, E,* Russland und die slavischen Völker in der Diplomatie des Vaticans 1878-1903, Akad. Verlag, Berlin, 1950, p. 25.

[59] *Steinmann, F–Hurwicz, E,* K.P. Pobedonoscew. Der Staatsmann der Reaktion unter Alexander III, Königsberg, 1933.

[60] К.П. Победоносцев и его корреспонденти. Письма і записки, М, 1923, 16, 507.

смерти св. Методія, єп. Штроссмаєр робив у Римі старання, щоб усім слов'янам латинського обряду був даний дозвіл служити св. Літургію слов'янською мовою. Його неуспіх у цій справі використала Москва для своєї власної політики, тому австрійський уряд готов був уважати навіть Велеградські з'їзди і торжества ворожою проти себе акцією.

Нехіть Австрії до слов'янського руху збільшила ще телеграма єп. Штроссмаєра, вислана з Риму в Москву, де саме тоді відзначували 900-річчя хрещення Русі св. Володимиром. В тій телеграмі він казав: « Маю честь брати участь у вашому торжестві з найсердечнішою радістю. Любов до св. Володимира, св. Віра є воскресенням і життям, світлом і славою цілого русского народу. Хай Бог благословить Россію і помагає в правдивій вірі з Божою поміччю і християнським геройством сповнити, побіч інших завдань, велику місію призначену їй Богом ».

Так романтично розумів єп. Штроссмаєр, представник далекого від Москви і маленького слов'янського народу, та її відношення до слов'ян, зовсім не розуміючи її змагань поглинути всіх слов'ян. В тому часі кладено великі надії на Москву та її об'єднання з Римом, але про те вона зовсім не думала. Лише жах перед повною політичною ізоляцією назовні та перед анархістами й нігілістами внутрі, змусили царя продовжати розмови з папою. З тих причин А.П. Ізвольскіи, без втаємничення згаданого фанатика Побєдоносцева, вів переговори з секретарем Стану, кардиналом Рамполлею. Правду кажучи, ці переговори ніколи не вийшли поза рямки « великої політики », а Москва, як це досі бувало, використала їх не для церковної єдности, а для поправи свого захитаного міжнароднього положення і престижу.

На всякий випадок, в 1891 році до Москви прибув домініканець, Вінкент Ванутеллі, і він на другий рік опублікував заскоро і занадто оптимістично свої « Спомини » про можливість унії Риму з Москвою,[61] в яких покликався на свою розмову з фанатиком схизми Побєдоносцевим та висловив надію, що ця єдність може бути зреалізована окремим конкордатом. В цей спосіб була започаткована концепція, що через Москву можна буде приєднати відділених слов'ян до церковної єдности. І якби хтось був повірив у щирість намірів Москви, то відкритий лист самого Побєдоносцева, надрукований в англійській пресі, перекреслив всі сподівання. В ньому він простував заяви Ванутеллі, кажучи без обиняків, що він сам заявив папському представникові, що « русский народ ніколи не підчиниться папському авторитетові, бо свобода рус-

---

[61] *Vanutelli, V,* Russia, Studio religioso sopra la Russia. Roma, 1892.

ської Церкви є дорожчою як усе інше на світі. Віра русского царя є така сама як кожного русского чоловіка, бо він є сином Матері-Церкви ».[62]

Інтересно згадати, що в розмовах кардиналів Рамполлі і Лєдуховського з москалями чималу ролю грали українські *католики, як видно зі звіту австрійського амбасадора Ревертери в Ватикані, де він подавав хід розмов в Римі. Довідуємося, що в тому часі на Холмщині було 300 тисяч т.зв. криптокатоликів східнього обряду, тобто насильно навернених українців на московське православ'я, які потайки практикували свою віру. Цар ніяк не годився, щоб вони залишилися при своєму обряді і свобідно славили Бога в вірі своїх батьків. Він домагався, щоб вони або перейшли на латинство або на московське православ'я. Так дуже лякалася Москва українських католиків східнього обряду.*

Згаданий амбасадор у своєму звіті згадує, що до знищення Католицької Церкви на Холмщині причинився апостат Попель з своїми помічниками і підкреслює, що без їх відступства і помочі Москва ніяк не була в силі знищити оту Церкву. І це, на його думку, свідчило про дуже низький рівень релігійного життя в Галичині, бо напр. від унії в Флоренції всього один чоловік, св. Йосафат, удостоївся бути канонізованим.[63] Очевидно, амбасадор нічого не знав про переслідування в XVII-XVIII ст. про мученичу смерть владик, священиків і мирян в XIX ст., про що ми досі згадували.

Поверховні і занадто суб'єктивні звіти Ревертери, посилані до українофобного міністра гр. Аґенора Ґолуховського в Відні, не помагали Українській Церкві, а навпаки, її понижали.

18 червня 1894 року Ізвольского іменував цар амбасадором при Ватикані і папа відзначив це окремою енциклікою, в якій взивав усіх слов'ян, а в тому москалів, щоб єдналися з Римом.[64] На жаль, і цим разом нічого не вийшло, бо Олександер III умер, 1 листопада 1894, а його найстарший син Ніколай II став його наслідником. Відповіддю нового царя на заклик папи до єдности було те, що 1896 року він виміг на болгарському князеві Фердинандові « перехрестити » свого сина Бориса з католицтва на православ'я, при чому сам цар був хресним батьком. Щоправда, до Петербурга був висланий папський інтернунцій Парнассі, але фанатик Побєдоносцев паралізував усі його починн.[65] Єдиним на-

---

[62] *Winter*, p. 75.

[63] *Ibidem*, Appendix 19 D, 21 E, pp. 72-74.

[64] « *Praeclara gratulationis* », 20 Junii 1894, in American Cath. Quaterly Review, 19 (1894), pp.777-789.

[65] *Steinmann-Hurwicz*, pp. 237 seq.

слідком було те, що цар Ніколай II дав 12 липня 1898 р. свою офіційну згоду на те, щоб холмські українці « добровільно » пішли до латинства або до московського православ'я. Отож довгі переговори закінчились там, де починались. Московський деспотизм і царське православ'я мали підсвідомий страх перед українським католицизмом і не годилися дати йому Богом-дану свободу віри в межах московської тюрми народів.

13. Реформа Чину Василіян

В Галичині митр. Йосиф Сембратович своєю акцією за тверезістю підірвав джерело доходів польських поміщиків і за те його обвинувачено в Відні й Римі, мовляв, він є покровителем москвофілів. І, хоч у цьому не було правди, цісар і папа змусили його зрезиґнувати з митрополичого престола, як про те згадуємо на іншому місці. Наслідником став його небіж Силвестер Сембратович (1882-1898), дотепер титулярний єпископ Юліянополісу з правом наслідства та одержав від папи затвердження на митрополію.[66]

Вже в часах Пія IX був слідний великий занепад василіянських манастирів, що втратили багато своїх людей під час московського переслідування, а чотирьох з них стали навіть православними єпископами. В 1858 році василіяни відбули в Добромилі Капітулу, де був схвалений проєкт нових правил, але потвердження з Риму не приходило. Чин щораз більше занепадав, так що в Галичині начислювано заледве п'ятдесят монахів.[67] З тієї причини протоігумен Сарницький на доручення папи, порозумівшись з митрополитом, звернувся до єзуїтів за поміччю і 12 травня 1882 року Лев XIII запорядив, щоб у Добромилі був відкритий новіціят, а першим маґістром новаків був єзуїт, Каспер Щепанський, польської національности.[68]

Не треба й казати, що українське громадянство було противне такому рішенню, бо в минулому польські єзуїти вчинили Україні чимало шкоди своїм перетяганням наших людей на латинство. З того приводу до Відня їздила наша делеґація з домаганням реформу спинити.[69] Одначе, цим разом наше громадянство вже було політично вироблене і єзуїти, по-волі чи по-неволі, віддали нашій Церкві деяку прислугу, бо по цій реформі василіяни мали добрих місіонерів та учителів, що тру-

---

[66] *Documenta*, II, nr. 996, 999, 1001, 1007.
[67] *Ammann*, p. 655.
[68] *Documenta*, II, nr. 997.
[69] *Баран, С,* Митрополит Андрей Шептицький, Мінхен, 1947, ст. 15.

дилися для релігійно-морального двигнення народу, а водночас для його національного відродження.

25 березня 1885 р. Лев XIII ереґував канонічно епархію в Станиславові (тепер: Івано-Франківськ), створену з двадцяти деканатів Львівської архиепархії,[70] а австрійський уряд призначив сім тисяч ґульденів на удержання владики й Консисторії, що мала складатися з шости членів. При епархії була заснована семінарія для богословів, що покінчили три роки студій в Генеральній семінарії у Львові. Першим владикою був іменований історик Церкви, о. д-р Ю. Пелеш,[71] що 1891 р. був перенесений до Перемишля, а єп. Юліян Куїловський пішов до Станиславова.[72]

Митрополит Силвестер Сембратович виявив більшу політичну, а водночас більше угодову діяльність у Галичині. Це мало великий вплив і на його церковну політику, що змагала до повного відокремлення українського церковного обряду від московського синодального, який завзято боронили і пропаґували галицькі москвофіли, одержуючи царську поміч у формі т.зв. « поґодінських пособій », тобто царських рублів на московську пропаґанду в Галичині.

На таке різке, протимосковське становище митрополита, безсумнівно, мало вплив переслідування українських католикіі на Московщині. Там під ретекстом відчищування обряду від латинізмів з часу Замойського Синоду, нищено національного духа і насаджувано московський синодальний обряд і порядки, водночас з московською вимовою богослужебної мови. « Добровільне возсоєдиненіе » Церкви Сємашком і Попелем люди ще добре пам'ятали.

Для занархізування церковних відносин у Галичині московський уряд сприяв аґітації галицьких москвофілів за « очищуванням » обряду в Галичині і на Закарпатті. Як радий був цьому царський уряд, може посвідчити вгоріприложений лист оберпрокурора Побєдоносцева до царя про апостазію о. І. Наумовича з Гниличок. Отож, перед українськими патріотами в Галичині стала рубом проблема: очищувати обрядові форми від чужих налетів, присвоєних народом впродовж віків, а водночас впровадити замішання в свої ряди, відкривши нарозтіж двері своєї релігійно-національної фортеці для московської пропаґанди, — чи задержати обрядову форму в сучасному стані і влити в неї ще більше рід-

---

[70] *Documenta*, II, nr. 1000.
[71] *Ibidem*, nr. 1009.
[72] *Ibidem*, nr. 1012.

ного й національного духа. Найкращу відповідь на таке питання міг дати Провінціяльний Синод.[73]

14. Провінціяльний Синод у Львові 1891 року

5-го грудня 1888 року митрополит С. Сембратович вислав папі Леву XIII письмо, в якому писав, що Українська Католицька Церква від Синоду в Замісті 1720 року, не мала іншого реформаційного Собору. В межах Австро-Угорщини виникли великі труднощі, напр. мадярські примаси не дозволяють тамошнім русинам мати зв'язок з нами — писав митрополит — і через те між нами може прийти до відчуження. Подібною є справа наших людей в Крижевацькій епархії, і просив папу помогти зібрати всі свої вівці разом.

13 лютого 1889 р. він написав у тій самій справі до префекта свящ. Конґр. Поширення Віри, кардинала Сімеоні, висловивши подібні думки, а 10 серпня 1891 р. одержав благословення на відбуття Синоду у Львові. Митрополит звернувся своїм пастирським посланням до владик, клиру і мирян, де говорив про конечність відбуття Собору, згадуючи про Собор за митрополита Кирила в Володимирі 1274 року, про Собор в Кобрині 1626 р. за митрополита Рутського і, врешті, про Собор в Замісті за митрополита Кишки. З того часу проминуло вже 174 років. Він повідомив, що Собор пічнеться 27 (15) вересня 1891 року в дні Воздвиження Чесного Хреста і запорядив відмовляти 3 рази Отче наш, Богородице Діво та 1 раз Вірую в наміренню Собору.

24 вересня в 9 год. зранку в митрополичій палаті у Львові зібралися: Апост. Делегат, архиєпископ Чяска, предсідник Синоду; митрополит Сембратович, і владики Юліян Пелеш з Перемишля та Юліян Куїловський із Станиславова, на перед-Соборове засідання. В тому дні митрополит відслужив св. Літургію в соборі св. Юра, а папський делеґат провів присягу та проголосив функціонарів Синоду: 1. предсідник суду, єп. Пелеш, і члени, Отці: Михайло Сінґалевич, Венедикт Літинський, Іван Литвинович, Андрей Білецький; Отці промотори: П. Туркевич, М. Подолинський і К. Костецький; секретарі, Отці: О. Стронський, К. Монцібович, А. Долинський, І. Редкевич, та О. Танчаковський; церемонієр: о. М. Пакиж; нотарі-Отці: протонотар О. Торонський, і сімох членів; богослови і каноністи; три Комісії для провірення декретів: єп. Ю. Пелеш, предсідник, єп. Ю. Куїловський і о. М. Сінґалевич, члени.

---

[73] *Ibidem*, nr. 1010.

Перша сесія. 1. Загальне зібрання відбулося в неділю, 27 вересня 1891 р., в соборі св. Юра. Під час св. Літургії проповідав папський делеґат, представляючи велике дбання папи Лева XIII про слов'ян, тому іменував його своїм делеґатом на цей Синод, щоб співдіяти з Українською Церквою. По його проповіді слідувала Іеповідь віри, яку підписали всі владики і 179 дуовних.

2. Загальне зібрання відбулося, 29 вересня, в семінарській церкві Святого Духа. Служив єп. Пелеш, а митрополит проповідав; по богослужбі були прочитані проєкти декретів, обговорені на Комісіях і поділені на сім титулів; вони були прийняті на

Другій сесії, 1 жовтня, в соборі св. Юра, де св. Літургію співав єп. Пелеш, а по ній були проголошені сім згаданих титулів.

3. Загальне зібрання: св. Літургію служив єп. Куїловський, а по ній були дискутовані п'ять дальших титулів, що були проголошені на 3-ій сесії.

Третя сесія, відбулася в неділю, 4 жовтня, на якій єп. Куїловський співав св. Літургію, по якій були проголошені вище наведені титули.

4. Загальне зібрання відбулося 6 жовтня в семінарській церкві; св. Літургію співав о. М. Сінґалевич і по ній були обговорені останні чотири титули.

Четверта сесія, відбулася 8 жовтня в соборі св. Юра, під час якої св. Літургію служив митрополит Сембратович, і були схвалені останні декрети та підписані синодальні акти.

Синодальні декрети

Перший титул, глава: 1) про католицьку Ісповідь віри; 2) про католицьке навчання; 3) про релігійну байдужність; 4) про «комунікацію ін сакріс» з єретиками і схизматиками (заборонена); 5) про цензуру книжок; 6) про матір; 7) про голошення Слова Божого; 8) про навчання катехизму.

Другий титул. Глава: 1) про св. Хрещення (через потрійне погруження, взимку в парохіяльному домі); 2) про св. Миропомазання (по дійстві мити руки, старе миро спалити); 3) про св. Евхаристію (всі мають говорити молитву перед св. Причастям); 4) св. Сповідь; 5) св. Маслосвяття (освяч. олій спалити); 6) Священство; 7) Подружжя.

Третій титул. Про Благословення.

Четвертий титул. Про публічний культ. Глава: 1) св. Літургія (природній піст, рецитована триває не менше 30 і не довше 45

хвилин, вона може бути соборна); 2) означення стипендій; 3) заведено новий звичай читання часослова священиками; 4) заведено нові практики в деякі празники, напр. публічне виставлення св. Тайн в празник Тіла і Крови ГНІХ (Боже Тіло), воно може бути злучене з суплікацією; можна виставити св. Тайни в монстраціях у Свято Пасхи, у час місій, тоді треба засвітити на престолі шість свічок; можна нести св. Тайни в час хресного походу довкруги церкви в Свято Воскресення Христового; 5) про церковний спів; 6) подано обов'язуючі празники: а) неподвижні: 8.IX. Різдво Пр. Діви Марії, 14.IX. Воздв. Ч. Хреста, 26.X. Влмч Димитрія, 8.XI. св. Арх. Михайла, 21.XI. Введення в Храм, 6. XII. св. О. Миколая, 9.XII. Неп. Зач. Пр.Д. Марії, 25.XII. Різдво Христове, 26.XII. Собор Богор., 27.XII. св. Стефана, 1. I. Новий Рік, св. Василія Вел., 6.I. Богоявлення, 30.I. Трьох Свят., 2.II. Стрітення, 25. III. Благовіщення, 24.VI. Різдво св. Ів. Хрест., 29.VI. Петра і Павла, 6.VIII. Переобр. ГНІХ, 15.VIII. Успення Пр. Д.М. б) Подвижні: Пасха, Вознесення, Зісл. Святого Духа; празник Тіла і Крови ГНІХ перенесений на неділю; 7) почитання св. мощів і ікон; 8) про хресні походи і місії; 9) про Божий культ вдома.

П'ятий титул. Про св. Літургію (основний текст взято з видання Ґоара 1730 року).

Шостий титул. Про святині: будова, прикраси, свящ. посуд, краска облачень тощо.

Сьомий титул: Папа, митрополит, владики, крилошани, декани, парохи і сотрудники. Не було мови про дияконів, як окремий сталий стан. Восьмий титул: Семінарії малі й великі. Малі семінарії, це західній вплив. Дев'ятий титул: Про священиків і наложення на них обов'язку читати часослов за латинським звичаєм. Десятий титул: Про монахів і манастирі. Одинадцятий титул: Про пости. Дванадцятий титул: Похорони. Тринадцятий титул: Церковні суди. Чотирнадцятий титул: Про відбування Синодів. П'ятнадцятий титул: Про церковні добра.

Ухвали Синоду підписали: митрополит, два владики, папський Леґат, сімдесят три отці з Львівської архиепархії, п'ятдесят один з Перемиської епархії і тридцять один із Станиславівської епархії, разом стоп'ятдесят отців.

Загально кажучи, Синод у Львові прийняв, а радніше, потвердив новості заведені Синодом у Замості 1720 року, напр. знесення деяких свят тощо. Львівський Синод посунувся ще більше в сторону західної дисципліни, напр. дуже обмежив права митрополита в відношенні до

його суфраганів, так що залишив йому лишень право їх висвячувати, як уже були призначені папою, і принимати від них апеляції, як до суду другої інстанції.

Таким чином, у наслідок домагання папського Леґата з древніх патріярхорівних прав митрополита не залишилось ані сліду. Синод казав священикам на латинський лад читати часослов, а до всіх Отців Синоду було поставлене сильне домагання завести целібат духовенства. Не треба й казати, що всі оті латинізаційні заходи Апост. Леґата і Митрополита викликали на Синоді велику опозицію й целібату не вдалося перевести.

Львівський Синод не завів бажаної однообразности в обрядах, бо й після нього чимало священиків, бажаючи якнайдальше відбігти від Москви, почали на власну руку і без дозволу своїх владик заводити в себе запорядження папів призначені для західніх християн, не звертаючи уваги чи вони були згідні з духом українського обряду.

Папа Лев XIII в 1894-ому році заснував окрему Комісію Кардиналів, що мала дбати про чистоту східніх обрядів, але, на жаль, по його смерті вона перестала діяти і щойно папа Венедикт XV в 1917 році заснував окрему Конґреґацію для Східніх Церков.

Під час авдієнції української делеґації в папи 29-го травня 1893 р., що була в Римі скласти ґратуляції папі з нагоди його 50-річчя єпископства, він взивав священиків повинуватись своїм єпископам та заборонив самовільні зміни в обрядах. Покликаючись на слова Урбана VIII про участь нашої Церкви в приєднанні Сходу до Вселенської Церкви, папа висловив надію на світлий розвиток українського народу і його Церкви, і це буде найбільшою радістю Апост. Столиці.[74]

Папа заохочував виховувати в семінаріях нове покоління священиків у старовинних рідних традиціях та обрядах. Про далекосяглі пляни й опіку над нашою Церквою свідчить факт, що в час святкування свого Ювілею папа запорядив свящ. Конґр. для Поширення Віри виготовити плян-проєкт створення українського патріярхату для Галичини, Закарпаття і Буковини і цим була б довершена вікова мрія українського народу. Папа знав, що це був єдиний спосіб відірвати, раз-на-завжди, Українську Церкву від небажаного впливу Москви.

На жаль, сильний спротив політичних кол Австро-Угорщини, як також кардинала Івана Сімора, примаса Мадярщини, папа не міг перевести свій плян у дійсність.[75]

---

[74] *Ibidem,* nr. 1014, 1019.

[75] *Лужницький, Г,* цит. праця, ст. 536.

З нагоди святкувань 300-річчя віднови єдности в Бересті, 3-го листопада 1895 року, в Римі була знову українська делеґація і в промові до меї папа висловив сильне переконання, що волею Божого Провидіння є, щоб через українських католиків цілий Схід був приєднаний до Петрового Престола.[76]

Для піднесення престижу Української Церкви папа іменував митрополита Силвестра Сембратовича кардиналом на Консисторії в дні 29-го листопада 1895 року, а два роки згодом заснував у Римі окрему українську Колеґію, виділивши її з Грецької Колеґії св. Атанасія. Лев XIII вимагав, щоб усі українські студенти плекали свої рідні, старовинні традиції в своїй власній Колеґії і там практично вчилися їх шанувати і любити.[77] Всі ці старання мали принести нашій Церкві й народові спасенні овочі вже в недалекому майбутньому.

15. Лев XIII благословить нового українського митрополита

Новий розділ історії й розвитку Української Церкви зачинається вступленням на митрополичий престіл у Львові митрополита Андрея Шептицького, нащадка українських бояр. Роман Марія Олександер був сином графа Івана і Софії з Фредрів Шептицьких і вродився 29-го липня 1865 року в родинному маєтку Прилбичах на Яворівщині в Західній Україні. Щоправда, деякі члени його родини впродовж XIX ст. відстали від свого народу, але в родині не завмерла пам'ять про її руське походження і що вона видала двох Київських митрополитів, кількох владик та архимандритів.

Молодий Роман учився вдома, напр. його мати Софія говорила по-польському, по-руському, по-німецькому, по-англійському і по-французькому, тому вже змалку вчила свого сина цими мовами говорити. В 1883 році Роман закінчив середні студії і виявив непереможне бажання прийняти постриг в українському манастирі. Батько був противний цьому і радив йому йти до військової служби, а потім ще студіювати право в Бресляві, яке він закінчив докторатом, але й тепер він не змінив своєї постанови. Боже Провидіння хотіло, щоб він посвятив своє життя виключній службі українського народу.

Будучи студентом університету він їздив у Східню Україну і там запізнався з православним провідниками, напр. істориком М. Антоно-

---

[76] *Documenta*, II, nr. 1020.

[77] *Ibidem*, nr. 1020.

вичем, філософом Соловйовим, що мав у своїй родині українських предків.[78] Любов до свого поневоленого народу утверджувала постанову Романа стати українським монахом. Під час свого паломництва в Римі він виявив свою постанову папі Леву XIII і цей похвалив її та дав йому своє благословення.

Вибираючись у манастирські мури 23-го травня 1888 року молодий Роман написав молитву-посвяту своєї родини Господеві і в ній він просив Його благословити її і щоб з неї виходили палкі в вірі сини, як св. Йосафат, і трудилися для ширення царства Божого на землі, а особливо для віднови молитовної єдности східніх християн з Петровим Престолом.[79]

Тією молитвою він прощав світ, що стояв перед ним отвором з усім своїм добром і почестями, але він відкинув його великодушно. В дні 1-го липня 1886 року замкнулися за ним брами василіянського, зреформованого манастиря в невеличкому містечку Добромилі.

Там він мав приготовити себе до всецілої служби своїй Церкві і народові. 13-го серпня 1889 року він склав свої обіти і прийняв ім'я — Андрей. В Кракові завершив студії філософії і богослов'я докторатами і 14-го серпня 1892 року склав вічні обіти. Священичу висвяту прийняв з рук Перемиського владики Юліяна Пелеша в василіянській обителі в Кристинополі на Сокальщині, Галичина.

Своєю щирою і відданою працею о. Андрей скоро здобув собі розголос між народом і бувши 34 роки віку він одержав цісарську номінацію 17-го вересня 1899 року на єпископа в Станиславові.

По смерті митрополита Юліяна Куїловського 4-го травня 1900 року владика Андрей одержав номінацію та затвердження папи Лева XIII, 29-го жовтня 1900 року, обняти Галицьку митрополію. Його благословенна праця розтягнулась на час понтифікату п'ятьох папів і при кожному з них говоритимемо про нього окремо.

16. Лев XIII й Українська Церква на Закарпатті

Беручи активну участь у Велеградських З'їздах, митрополит Андрей мав добру нагоду стрічати видатних людей із Закарпаття, де всевладно панували мадярські впливи. Там деякі наші священики, покінчивши Семінарію в Пешті, стидались своєї руської національности,

---

[78] *Prokoptschuk, G,* Der Metropolit, München, p. 64.
[79] *Ibidem,* p. 66.

але мусіли ще заховувати русько-слов'янський обряд з огляду на свою руську паству.

Всеслов'янська політика Лева XIII включала й Закарпаття, де Москва почала свою москвофільську пропаґанду й перетягання людей до московського православ'я, ніби у відсіч мадяразації, що цілковито знищила руське шкільництво і здержала на якийсь час відродження національної ідеї, так що на переломі XIX-XX ст. ця — колись дуже свідома вітка українського народу — залишилась дещо позаду.

Щоправда, в часах владики Юліяна Фірцака (1891-1912) на Закарпатті йшла т.зв. Верховинська акція, але вона мала більше економічно-соціяльний, як національний характер.

І вже з тієї причини ідеї і пляни папи Лева XIII про заснування для українських католиків їхнього патріярхату у Львові, як уже було згадано, була б об'єднала всіх українців Австро-Угорщини під одним рідним проводом і причинилася до зросту їх національної свідомости і єдности.

На жаль, мадяри цьому спротивились. Їхня преса повела завзяту кампанію проти « безправних » плянів папи і цю кампанію очолив кардинал Іван Сімор, примас Мадярщини. Своє вороже становище до проєкту папи Лева XIII мадяри мотивували такими арґументами: а) цей проєкт папи нарушить конституційні права і канонічний привілей мадярського королівства; б) якби цей проєкт був здійснений, тоді дійде до непорозумінь між примасом Мадярщини і Львівським патріярхом за судовластя над Руською Церквою на Закарпатті; і в) врешті, найменше зрозумілий арґумент, мовляв, заснування Львівського патріярхату обидить національні почування мадярського народу.

Мадяри робили заяви, що звідкинебудь вийдуть проєкти чи пляни, які підважуватимуть права Церкви в Мадярщині чи народу, мадяри їх рішуче відкидають. Як відомо, мадярські політики мали велике значення на цісарському дворі в Відні, тому папі не було легко здійснити свій проєкт.

Одначе, мадяри не могли стримати відродження Закарпаття в нових часах, яке почалось не від представників змадяризованої ієрархії, але від низового духовенства і самих мирян, напр. о. Олекси Духновича, Андрея Балудянського, Стефана Мусіяновича, а вже в наших часах о. Августина Волошина та цілого ряду його вихованців.

* * *

Нові досліди історії нашої Церкви на Закарпатті вказують, що поділ Мукачівської епархії на дві, а згодом на три епархії не був зроб-

лений для добра наших мирян, але в наслідок мадяризаційної політики цісарського уряду за засадою: « поділи і пануй »?

Ще в часах славного владики Андрея Бачинського, 27-го липня 1787 року, був створений Кошицький Вікаріят, що мав свій осідок у Пряшеві від 1792-го року. В січні 1809 року о. Михайло Брадач був іменований першим його владикою-адміністратором. Від Мукачева відділено 194 парафії та коло 150 тисяч мирян і з них створено Пряшівську епархію.

Ерекційна грамота з 22 вересня 1818 року віддала цю епархію під нагляд латинського примаса Мадярщини. Владика Йосиф Ґаґанець (1843-1875) найбільше причинився до розвою тієї епархії. Його щирим співпрацівником був о. Олекса Духнович, якого дослідники вважають « Пробудником Закарпаття ». Також і владика Микола Товт (1876-1882) щиро трудився для народу аж до своєї несподіваної смерти. Натомість, владики Іван Валій (1888-1911) та Стефан Новак (1913-1920) не піддержали змагань свого народу, але мадяризаційну політику уряду.

Говорячи про Церкву на Закарпатті, відмітимо, що 1873 року від Мукачівської епархії виділили 33 парафії із 49.922 мирянами та створили т.зв. Гайдудорозький вікаріят для « мадярів греко-католиків », як говориться в актах.

Остаточно в наслідок домагання мадярського уряду папа Пій X, 8 червня 1912 р., ерегував Гайдудорозьку епархію. До неї було влучено 160 парафій із 215.498 мирянами; в тому взято з Мукачівського епархії 68 парафій, а 8 з Пряшівської, — решта з інших епархій. І, хоч папа Лев XIII та Пій X противилися впровадженню мадярської мови в богослужбу, її почали вживати в Гайдудорозькій епархії. Врешті, 1916 року мадярський парлямент задумав змадяризувати цілу Мукачівську епархію, завівши латинку, замість кирилиці в усіх школах та впровадивши григоріянський календар на Закарпатті. Одначе, по закінченні першої світової війни Закарпаття прилучилося до Чехословаччини і всі ці заходи мадярів були безуспішні.

17. Українська Церква в новому світі

В другій половині XIX ст. чимало людей з українських земель виїхало в заморські краї шукати кращої долі. Їх прив'язання до своєї віри, рідного обряду й своїх богослужб, яких мову добре розуміли, заставило їх тужити за ними на чужині. Це робили не лише неписьменні селяни, але й міщани та інтеліґенти.

Залишилась з отих часів одна дорогоцінна пам'ятка в формі ко-

роткого листа українських вуглекопів з містечка Шенандоа в Пенсилвенії, написаного 1884 року до Львівського митрополита, згодом кардинала Силвестра Сембратовичах. В цьому письмі вони писали: « *Ми тут, Владико, зайшли самі, хоч і невчені. Але ми не такі самі, як були в краю, бо до цього нам ще чогось не достав. Не достав нам Бога, якого б ми розуміли, якого б по-своєму ми могли почитати. Ти, Владико, є нашим Отцем і тут, бо Ти є Отцем всієї Руської Церкви, хоч ми походимо з заходу* (*з Лемківщини – І.Н.*) *і не з Твоєї епархії. Ми Тебе просимо: дай нам з краю отців духовних і дай своє благословення на будову церков*; *хай і на чужині маємо все, чим святою є наша Русь* ». Разом з листом вони переслали на руки митрополита п'ятдесят флоренів, призначених на евентуальну подорож священика до Америки.

У відповідь на такий сердечний, глибоко релігійний і патріотичний лист наших вуглекопів митрополит Сембратович відписав 24 жовтня 1884 р. і вислав до них із своєї Львівської архиєпархії енергійного священика Івана Волянського, що прибув в Америку з своєю дружиною в грудні того ж року. Він заснував в Шенандоа першу українську парафію, а на другий рік була там збудована церква під патронатом Архистратига Михайла.

За цим прикладом пішли й інші громади, і скоро Америка зароїлась українськими католицькими церквами, напр. Фріленд, Па. 1886 р.; Гайзелтон, Па. 1887 р.; Кінґстон і Олифант, Па., 1888 р.; Джерзі Сіті, Н.Дж., Мінеаполіс, Мін., Вилксбері, Па., 1889 р.; Пассейк, Н.Дж. 1890 р., так що в 1894 р. була вже тридцять парафій. До них люди на власну руку спроваджували священиків, переважно жонатих, яких нерадо бачили в Америці латинські владики.

В наслідок домагань останніх 1 жовтня 1890 року папа Лев XIII запорядив, щоб: 1) *наші владики повідомляли Рим, заки висилають своїх священиків до Америки*; 2) *священики, прибувши в Америку, мали одержувати свою юрисдикцію від місцевих латинських владик*; *і* 3) *щоб українські владики висилали в Америку лише безженних священиків або вдівців, а жонатих хай відкличуть додому. Таке дивне становище латинських впископів було причиною першої схизми в Америці, що її спричинив закарпатський священик о. Н. Товт, який потягнув за собою п'ятнадцять парафій на православ'я.*

Крім вище згаданих труднощів, наші люди були виставлені на московську православну аґітацію, яку цар підтримував мільйонами золотих рублів. Багато з-поміж наших малосвідомих людей дали себе збаламутити, так що їхні діти й досі наповняють московські церкви в Америці й Канаді.

В різних місцях і з різних причин наші душпастирі-піонери стрічали в Америці великі труднощі, яких самі не могли побороти, тому скоро почали думати про свого власного владику.

18. Останній рік Понтифікату Лева XIII

В дні 2-го березня 1902 року папа Лев XIII відзначував 25-літний Ювілей свого володіння на Петровому Престолі. Від усіх володарів світу, включно з московським царем Ніколаєм II, англійським королем і німецьким кайзером, наспіли щирі привіти, а численні делеґації принесли йому подарунки.

Папа подякував за вияви такої любови окремою енциклікою, що була якби його останньою волею. Там він подав коротку історію свого понтифікату, бажаючи піддержати слабодухів, яким клав перед очі важку боротьбу і переслідування Церкви в перших трьох сторіччях її існування, після яких прийшла велика перемога.

І тепер йшла проти Церкви боротьба, а враз із тим нові нещастя. Папа відверто докоряв усім ворогам Церкви, п'ятнуючи їхню протихристиянську роботу та вичислюючи їхні поблудження. Всім заблудшим він ще раз пригадав, що єдиним виходом з такого невідрадного положення є повний зворот до Христа.

Лев XIII не був сильного здоров'я і хворів змалку, але аскетичним способом свого життя і силою волі від підтримував своє слабке тіло, так що до останньої хвилини свого життя він міг працювати.

В лютому 1899 року він занедужав і за радою лікарів перервав свої авдієнції. Показалося, що біль у грудях походив від наросту, що його папа мав уже 25 років; його зоперували лікарі Ляппоні і Маццоні, коли папі вже було майже дев'ятьдесят років і здоров'я поправилося.

Щойно влітку 1903 року папа почав тратити животні сили, відчуваючи біль у шлунку, а до цього долучилося ще запалення легенів. Дня 5-го липня в усіх церквах Риму відбулися молитви за папу й він одержав останні св. Тайни. 7-го липня з легенів стягнено 800 грамів води і те саме зроблено чергового дня. 19-го липня папа сказав, що скоро вмре та одержав благословення на смерть від Вел. Пенітенціярія, кардинала Ванутеллі, і попрощався з кардиналом Рамполлею. 20-го липня в 4-ій год. пополудні папа помер на 93-му році життя і по 25-тьох роках свого понтифікату. Його тлінні останки були зложені в підземеллях собору св. Петра, а 1924-го року перенесені до собору св. Івана в Лятерані і зложені напроти гробу Іннокента III, по правій стороні собору.

Пам'ятник Лева XIII виконував майстер Тадолі: Лев XIII стоїть

у зігненій позиції і благословить людей; по його правому боці стоїть робітник, символ соціяльного наставлення папи, а по його лівому боці символ Церкви з хрестом у руці. В низу такий напис: « З усіх сторін ідучи, зберуться сини біля Батька, і Церква плачучи зідхає за всім світом ». На горі зазначено, що це є дар від кардиналів, яких Лев XIII підніс до того достоїнства.

Досі написали цілі томи про великі заслуги Лева XIII для Церкви і людства. Його ідеї і навчання стали основою будови нового ладу в світі і не втратили свого значення досьогодні. Поважна некатолицька публікація так написала про нього: « Поважний і серйозний в поведінці, він говорив поволі, але з енергійними рухами; простий і повздержний у свому житті, бо кошти його денного прожитку виносили заледве кілька франків, — Лев XIII роздавав величезні суми на добродійні цілі. — За нього папство здобуло престиж, незнаний від середньовічних часів ».[80]

В останньому реченні криється заслуга довгого і благословенного життя папи Лева XIII, першого папи, що кермував Петровим Кораблем після упадку Церковної Держави і серед великої повені протикатолицьких і протихристиянських рухів у всьому світі.

255. Св. Пій X (1903-1914)

1. Родинний дім. Студії і служба Церкві

Йосиф Мельхіор Сарто, другий з ряду син Івана Баттісти Сарто і Маргарити Сансон, що мали десятеро дітей, уродився 2 червня 1835 року в селі Рієзе недалеко Тревіза в північній Італії. Його батько був посланцем у своїй громаді, а мати сільською кравчинею.[81] Малий Беппо, як кликали Йосифа, учився спершу в родинному селі, де вже змалку мав велику побожність до Матері Божої й часто ходив молитись до посвяченої Їй каплиці в Чендроле, біля Рієзе.

По скінченні місцевої школи з добрим вислідом Йосиф ходив до середньої школи в близькому містечку Кастельфранко. З Рієзе до Кастельфранко було сім кілометрів і малий Йосиф, влітку й взимі, маршував щодня пішком із шматком сухого хліба в торбині. Частенько, перевісивши свої черевики через плече, він ішов босоніж, щоб так заощадити своїм убогим батьком видатку на направу обуви.

---

[80] *Encyclopedia Britannica,* XIII, p. 929.

[81] *Pierami, R,* The Life of the Servant of God Pius X, Turin-Rome, 1928, 1-2.

Восени 1850 року Йосиф покінчив середню школу з відзначенням і завдяки кардиналові Якову Моніко, патріярхові Венеції, що сам походив з убогої родини в Ріезе, Йосифа прийнято до семінарії в Падуї. У березні 1852 року, тобто на другому році студій, умер його батько, залишивши матері дев'ятеро дітей і одне немовля, Петра-Каєтана, що прийшов на світ у дні смерти свого батька.[82]

Мати не хотіла й чути, щоб Йосиф покидав семінарію й помагав їй при господарстві. Своєю важкою працею вона не лише вдержувала цілу родину, але й помагала Йосифові в школі, так що 1858 року він покінчив семінарію з найкращим успіхом.[83] На 23-ому році свого життя він одержав диспензу від нелітності й 18 вересня 1858 року одержав сан пресвітера з рук єпископа Фаріни, з Тревіза. Першим його призначенням було сотрудництво в селі Томбольо, що начислювало коло дві тисячі душ. І там парох Антоній Константіні, архипресвітер Тревіза, мав впровадити його в « тайни » душпастирської праці.[84]

Молодий сотрудник працював дуже завзято. Крім обов'язків сотрудника, він зорганізував школу для неписьменних, в якій сам учив читати й писати зовсім безплатно, як також провадив церковний хор. За те Дон Сарто вимагав від своїх учнів одного: серйозної обіцянки, що вони ніколи не будуть лаятися поганими словами, бо про томболян була така приповідка: « здорово лається, як томболянин ». І, як одного разу один з учнів зламав свою обітницю, то зовсім несподівано одержав від Дона Сарто легкого позавушника. При всій отій праці о. Сарто віддавав увесь свій вільний час на поширення й поглиблення свого знання історії Церкви, головно патристики, якою дуже захоплювався.[85]

У травні 1867 року тридцятьдволітного о. Сарта іменовано парохом у Сальцано біля Местре, що мало коло 4.500 душ. Сальцаняни, довідавшись про таку номінацію, були дуже невдоволені, бо їх парохом мав бути « якийсь там, нікому невідомий сотрудник з Томбольо ». Усе ж таки, в неділю, коли він мав служити свою першу св. Літургію в новій церкві, люди заповнили її вщерть; всі були цікаві подивитись на свого нового пароха. По св. Літургії й проповіді паства була вдоволена;

---

[82] *Ibidem*, p. 13.

[83] « Disciplinae nemini secundus; ingeni maximi, memoriae summae, spei maximae ».

[84] *Forbes, F, A,* Life of Pius X, London, 1924, p. 13.

[85] *Segmüller, F,* Pius X. Leben eines Dieners Gottes der Neuzeit, Einsiedeln, 1926, p. 39.

люди дивувались, як владика міг такого світлого священика так довго тримати в « якомусь там Томбольо ».[86]

Отець парох Сарто, маючи чотири з половиною тисяч лір річної платні, розвинув харитативну діяльність між убогими людьми містечка. Він роздавав їм не лише свої гроші, але часто-густо останній шматок хліба на велике горе своєї сестри Рози, що вела його хатнє господарство. Його білля було зношене й полатане. Його невеличкий коник, що тягнув воза і так помагав йому відвідувати парафіян, майже ніколи не був удома, бо о. Сарто позичав його вбогим людям виконувати полеві роботи. І не диво, що він дуже скоро окалічів, а о. Сарто був змушений ходити пішком, бо не мав грошей купити собі нового коня.

По дев'яти роках такої праці в Сальцано о. Сарто одержав призначення на крилошанина в Тревізі й від 1-го липня 1875 року сповняв там уряд канцлера і духовника семінарії. Єпископ і його генеральний вікарій були старі й недужі, тому більшість важливих справ в управі епархією, що налічувала 350.000 душ, впали на молодого канцлера, що кожного вечора приносив цілу течку актів до своєї кімнати в семінарії й нерідко працював до 4 години попівночі.[87]

По смерті єпископа Зінеллі в листопаді 1878 року о. крилошанин Сарто був обраний Капітульним вікарієм і в такому характері управляв епархією аж до травня 1880 року, коли приїхав новий єпископ Каллеґарі, але по двох роках його перенесено до Падуї, а на його місце прийшов єп. Аполльоніо.

В 1884 році єпископ Аполльоніо відбував свою канонічну візитацію й одного дня одержав листа, що змусив його перервати візитацію. Вернувши додому, він сказав до о. Сарто: « Найперше ходімо в церкву помилитись перед св. Евхаристією, бо маю дуже важливу справу, що заторкує нас обох ». По молитві він подав о. крилошанинові Сарто листа з його призначенням на єпископа Мантуї. Одначе, о. Сарто зараз же вніс до папи прохання про звільнення його з такого важливого обов'язку й почесті, бо вважав себе негідним такого достоїнства. Папа Лев XIII завізвав його до Риму й особисто переконав його прийняти цей обов'язок. Дня 16 листопада 1884 року він одержав єпископську хіртонію в церкві св. Аполінарія в Римі з рук Вікарія Риму, кардинала Пароккі, що походив з Мантуї.

---

[86] *Ibidem*, p. 39.
[87] *Ibidem*, p. 54.

2. Єпископ Мантуї

Епархія в Мантуї мала стоп'ятдесят парафій з двістіп'ятдесят тисячами мирян, але довголітні ліберальні впливи довели до великого занепаду духово-релігійного життя, так що бракувало покликань до духовного звання. Єпископа Роту прогнано з його резиденції, а його наслідникові єп. Беренґо недовірки так докучали, що він просив папу перенести його до містечка Удіне, близько австрійського кордону. І, саме, його наслідником був іменований єпископ Йосиф Сарто.

Під час своєї подорожі з Риму на північ нововисвячений владика Сарто припадково стрінув у вагоні двох світських достойників з Мантуї. В розмові з ним вони дуже легковажно висловлювались про свого майбутнього владику, мовляв, він... слабина... не визначається ані вченістю ані жадним іншим таланом... Владика Сарто, не виявляючи свого призвища, усе те покірно потвердив. Висідаючи з поїзду, достойники нишком спитали крилошанина з Тревізо, що їхав разом з владикою, хто це отой гарний і розумний священик, з яким вони вдорозі розмовляли. Яке ж велике було їх здивування, коли почули, що це їх майбутній владика Сарто.[88]

Другий подібний епізод трапився новому владиці в Падуї. Маючи велике почитання до св. Антонія, владика Сарто вступив до Падуї, щоб ще перед формальним обняттям своєї епархії відслужити над його мощами св. Літургію. Будучи переконаний, що в Падуї люди вже дещо про нього чули, він не взяв з собою священичої посвідки — «челебрет»-у і це було причиною його довгої розмови з церковним захристияном, який дбав про гріб св. Антонія.

— Ви, отче, звідки? — питав він єп. Сарто. — Я з Тревіза, була відповідь. — Чим же ви є в Тревізі? — Тепер нічим... — Якто нічим...? Може сотрудником або парохом? — допитувався захристиян. — Ні! — була відповідь єпископа. — Цікаво! В Тревізі бракує священиків, а ви не маєте жадного призначення... — Все це правда, — казав владика Сарто з характеристичною усмішкою. — Як хочете, я можу поговорити з нашим єпископом і він дасть вам яке зайняття в нашій епархії... — Так, добре, поговоріть, а я тепер буду служити св. Літургію на гробі св. Антонія.

Він служив її так уважно й побожно, що захристиян був дуже захоплений і при кінці просив його вписати своє ім'я до пропам'ятної

---

[88] *Ibidem,* p. 58.

книги. Побачивши підпис єп. Сарто, він голосно закликав: — О, Святий Антоніє! Як ти міг до такого допустити?! — і поцілувавши руку єпископа, перепросив його за свою велику впертість і недовірливість.

Знаючи, що на новому місці є численні прихильники « Молодої Італії », підо впливом яких були деякі духовні; як і про важкі переживання своїх двох попередників, владика Сарто з важким серцем вибирався їхати до Мантуї. Він між іншим так писав до начальника міста: « Новий єпископ убогий добрами цього світу, але багатий серцем, крім спасіння душ, не має на думці іншої цілі та хоче злуки з усіми в одну велику родину приятелів і братів ».[89]

І до своєї майбутньої пастви він писав: « Надія є моєю потіхою в цій нелегкій місії і її як символ я обрав собі до мого гербу. Надія, як каже св. Письмо, є сильним і певним заборолом для душі. Надія була єдиним другом мого життя, найбільшою піддержкою в сумнівах і найсильнішою поміччю в слабкостях. Надія не на людей і не на земне щастя, що спричинює недолю, але на Христа, піддержана небесними обітницями, бо він кріпить великодушністю і найслабших людей та дає їм свою поміч ».[90]

18 квітня 1885 року населення Мантуї радісно вітало свого нового пастиря, що зараз же взявся до важкої праці. Щоранку він служив св. Літургію в 5 годині в свому соборі, а потім цілими годинами сидів у сповідальниці, терпеливо ждучи на каянників, бо сповідь він уважав найуспішнішим засобом до морального піднесення своєї пастви.

Він також не означував точного часу на авдієнції, бо хотів, щоб кожний мирянин, коли тільки захоче, міг завжди бачитись і говорити з своїм владикою, та одержати від нього добру раду й поміч у своїх життьових труднощах. Розмови з людьми владика Сарто вважав другим найуспішнішим засобом до духово-морального відродження пастви. Він був прихильний і приязний до всіх відвідувачів, включаючи публічних грішників, що виступали проти Церкви. Він нікого не осуджував, але своїм добрим прикладом старався їх навернути на добру дорогу.

Одного разу владика запросив до себе міського урядовця, що в своєму завзятому лібералізмі жив із своєю жінкою в цивільному шлюбі, хоч не було жадної перешкоди, щоб цей шлюб був потверджений у церкві. Владика видумав якусь урядову причину запрошення, а водночас без відома чоловіка, він запросив також і його жінку. Під час розмови

---

[89] *Pierami,* pp. 43-45.

[90] *Forbes,* p. 54.

владика заявив урядовцеві, що вже найвищий час просити про потвердження його подружжя в церкві, і заскочений урядовець не знав що відповісти. Владика закликав жінку, що була в ждальні, і зараз же повінчав їх особисто та погостив скромним сніданням. Ця подія була для них найкращих спомином в житті.

Перед приїздом владики до Мантуї в місцевій семінарії було лише тридцять студентів, але по році мозольної праці було їх стосороксім. З уваги на те, що ліберальний уряд міста ще до приходу владики прогнав був францісканів, тепер сам владика мусів давати особисто місії в своїх парафіях, а при тому відбував також канонічні візитації. Не бажаючи обтяжувати парохів, він строго заборонив влаштовувати всякі паради та приготовляти іншу їжу від тієї, що вони мали щодня. Владика Сарто запорядив також, щоб усі миряни збирались у церкві, де він ждатиме на них у сповідальниці і щоб кожний прийняв з його рук св. Причастя. Це буде найкращим привітанням для нього. Під час місії владика від ранку до вечора сповідав і причащав мирян особисто.

Для піднесення знання релігійних справ він казав улаштовувати по парафіях « драматичні диспути » на тему віри. У таких диспутах один сповняв ролю « ліберала » і видвигав всякі закиди проти віри й Церкви, а другий, званий ученим, давав на них вичерпні відповіді. Такі всенародні диспути мали дуже добрий вплив на поглиблення знання релігійних справ між народом.

Восени 1888 року Владика Сарто відбув свій Епархіяльний Синод, а по ньому зачав другу серію канонічних візитацій, щоб ще більше очистити свою паству від впливів недовірків та закріпити церковну дисципліну. В тій цілі він заснував епархіяльну газету « Іль Чіттадіно ді Мантова » (Громадянин Мантуї), що почала голосити правди християнської віри.

Упродовж кількох років такої праці епархія в Мантуї могла бути зразком для інших епархій, а вістки про успішну працю владики ъарта дійшли до Риму. 12 червня 1893 року папа Лев XIII нагородив його гідністю кардинала для церкви св. Вернарда « в термах », а водночас іменував його архиєпископом і патріярхом Венеції. Там умер був кардинал Аґостіні, а заряд міста, покликуючись на свої старовинні права, хотів іменувати свого власного кандидата, чому спротивився папа й справа тягнулася два роки. Урешті, папа Лев XIII іменував єп. Сарта для Венеції.[91]

---

[91] *Ibidem*, p. 47; *Pierami*, p. 79.

3. Патріярх Венеції

Завдяки особистим прикметам нового патріярха місто згодилося його прийняти і так щасливо для обох сторін справа була закінчена. Подорозі у Венецію патріярх Сарто вступив до свого рідного села Рієзе, де ще жила його вісімдесятлітня мама. На просьбу своїх односельчан він відслужив у них св. Літургію, сказав проповідь про свої дитячі роки, хрестив і миропомазав дітей. Старенька мама, почувши про надання йому кардинальського достоїнства, говорила йому з сльозами в очах, щоб він до смерти залишився її « добрим Беппом »,[92] і це обіцяв патріярх своїй мамі.

24 листопада 1894 року патріярх Сарто обняв свою розлогу архиепархію. Під час торжественного привітання він говорив своїм духовним дітям: « Я мусів би дуже соромитись, якби я знав, що всі оці парадн є призначені моїй смиренній особі, а не Ісусові Христові, в якого імени й як його слуга я приходжу до вас ».[93]

І в Венеції зачалась подібна праця як у Мантуї. І тут ревний і побожний владика-патріярх підніс дисципліну духовних і мирян частими конференціями, місіями, канонічними візитаціями і, врешті, відбуттям Архиепархіяльного Синоду в 1898 році. Патріярхові вдалося наладнати повну співпрацю між консервативними і поступовими католиками, і це допомогло до їх перемоги над недовірками, так що в школах було заведене навчання релігії та всюди поставали католицькі організації.

Увесь свій річний дохід у сумі двадцятьтрьох тисяч лір патріярх віддавав на харитативні цілі, тому завжди був задовжений у венецьких жидів. Одного разу він не мав грошей помогти біднякові в потрвбі, тому заставив свій єпископський перстень. Це дійшло до відома людей і маестро Перозі казав: « Якби нашого патріярха обрали на папу, то він роздав би вбогим цілий Ватикан, коли б на це йому дозволили ».[94]

І у Венеції патріярх Сарто довгими годинами сидів у сповідальниці, слухаючи сповідей мирян та особисто уділяв їм св. Причастя. Він добре знав недолю свого народу, тому заснував у Венеції « Асоціяцію Робітників » та сам став її членом. Під його вмілим проводом і за його радами робітники заснували свій власний банк, а по всіх парафіях по-

---

[92] *Segmüller,* p. 82.
[93] *Ibidem,* p. 84.
[94] *Seppelt,* p. 358.

ставали комітети та кооперативні банки для помочі вбогим і потребуючим.[95]

Патріярх сильно натискав на своїх священиків, щоб при всіх своїх душпастирських обов'язках пильно студіювали св. Письмо та уважно слідили за поступом природничих наук, бо лише так піднесуть пошану мирян до свого звання.[96] Сам патріярх залюбки вів дискусію з професорами й студентами семінарії на теми поступу світських наук і як застосувати ці здобутки для закріплення віри. Своїм прикладом і покорою він мав на них великий вплив, напр. патріярх мав звичай услуговувати своїм священикам, що служили св. Літургію в соборі св. Марка. Всі миряни, як і в Мантуї, мали до нього легкий доступ у кожній хвилині дня й радо шукали його ради й помочі в своїх потребах.

4. Приватне життя і звички Пія X

20 липня 1903 року рознеслась вістка: великого папи Лева XIII немає між живими. Ще за його життя патріярх Сарто звик був говорити своїм священикам: « *По Леві XIII, що просвітив світ своєю мудрістю, напевно прийде папа, що засвітить світові своєю великою святістю* ».[97] Одержавши сумну вістку, кардинал Сарто виїхав із своїм секретарем, монс. Брессан, до Риму на похорони померлого та на вибір нового папи. В Римі він замешкав у Ломбардській Колеґії.

Одного дня французький архиєпископ Лейо з Бордо запитав кардинала Сарто з якої він епархії і одержав відповідь по-латині, що він є архиєпископом Венеції, але, на превеликий жаль, він не може йому відповісти по-французькому, бо не володіє тією мовою. Тоді почув з уст французького кардинала таку заввагу: « Як ви не знаєте фран«узької мови, не можете бути папою, бо Свят. Отець мусґь говорити по-французьки ». На те почув таку відповідь патріярха Венеції: « Хвалити Господа, я ніяк не надаюсь на папу ».[98]

Конкляв кардиналів почався 31 липня 1903 року. До нього ввійшло шістдесятдва кардинали і в перших двох голосуваннях найбільше голосів одержав кардинал Рамполля, секретар Стану померлого Лева XIII. Одначе, на третьому голосуванні польський кардинал Пузина

---

[95] *Artaud*, X, p. 178.
[96] *Pierami*, p. 86.
[97] *Segmüller*, p. 107.
[98] *Pierami*, p. 101; *cf. Forbes*, p. 62.

з Кракова в імени австрійського уряду зложив проти нього своє « вето ». Його заява стрінулась з протестом усієї Колеґії Кардиналів, хоч кардинал Рамполля із самого початку не мав виглядів одержати конечних дві-третини голосів.

Кардинали щораз більше звертались у сторону святого й покірного кардинала Сарто з Венеції і 3 серпня він мав уже двадцятьсім голосів. Почувши про намір кардиналів, патріярх почав їх переконувати, що він ніяк не надається бути папою, і ввесь час перебував на молитві в каплиці, а з його добрячих очей плили рясні сльози.

Вранці 4 серпня відбулось сьоме голосування і на ньому патріярх Сарто одержав п'ятдесят голосів [99] і так його вибір був доконаний. На запит декана Колеґії, чи приймає вибір на папу, він відповів: « Якщо ця чаша не може мене минути, хай діється Божа воля. Я приймаю на себе цей хрест, але Високодостойні Отці і Браття, помогайте мені його нести! » — Яке ім'я бажаєш обрати собі? — питав дальше декан Колеґії. У пам'ять святих архиєреїв, яких помочі потребуватиму і в пам'ять тих, що останніми часами по-геройському зносили переслідування проти Церкви і проти них самих, я обираю собі ім'я — Пій X.[100]

Кардинал Маккі проголосив масам народу, зібраним на площі св. Петра, кажучи: « Проголошую вам радісну новину: маємо папу, кардинала Йосифа Сарто, що обрав собі ім'я — Пій X ». Евіва! Хай живе папа! — понеслось з грудей численних тисяч народу, а їм супровожав радісний гомін дзвонів з веж усіх церков Вічного Міста Риму.

Коронація Пія X відбулася 9 серпня в базиліці св. Петра й перше своє благословення « Урбі ет орбі » папа уділив внутрі базиліки на знак протесту проти односторонного забрання Церковної держави. Секретарем Стану був іменований тридцятьвісімлітний президент « Академії Шляхетних », Меррі дель Валь, титулярний архиєпископ Нікеї, що одержав номінацію на кардинала для церкви св. Пракседи. Він був секретарем конкляву і потішав патріярха Сарто в сумнівах, коли він боронився перед своїм вибором на папу. Крім уряду секретаря Стану, Меррі дель Валь був архипресвітером собору св. Петра, префектом корпорації св. Петра і секретарем Конґреґації св. Уряду.[101]

---

[99] *Ibidem*, p. 106.
[100] *Ibidem*, p. 108.
[101] *Ibidem*, p. 114.

* * *

Пій X з вигляду був типовим італійцем, а привикши змалку до життя на свіжому повітрю, він щодня вставав в 5 годині зранку, а влітку ще перед п'ятою.[102] Робив розважання і служив св. Літургію в своїй-приватній каплиці, до якої услугував йому один із секретарів: монс. Брессан або Печчіні, яких забрав з собою з Венеції.[103] Снідання папи складалось з горнятка чаю й хліба з мармелядою, а потім короткий прохід. Узагалі, Пій X не їв багато і лише прості страви. Крім того, він не любив їсти самітно, тому казав монс. Брессан сідати при свому столі. З тієї причини папський церемонієр гіршився й одного разу папа завів з ним розмову. — Чи ви певні, що св. Петро їв самітно? — Святіший Отче, я не знаю... але ваші попередники їли самі, — відповідав церемонієр. — Навіть у часах Юлія II і Лева X? — допитувався папа. — Ні! Ні! Свят. Отче, папи ренесансу влаштовували прийняття, — вже менше самопевно говорив церемонієр. — А тепер скажіть мені: відколи йде ця славна традиція? — продовжав папа. — Від Урбана VIII, Святіший Отче! — Дуже добре, говорив Пій X з характеристичною собі усмішкою, мій славний попередник Урбан VIII був такий самий папа як я і він запорядив, що найвищий Архиєрей має їсти самітно і мав до цього право. На основі тієї самої власти я запоряджую навпаки і з великою приємністю бажаю, щоб біля мене сидів монс. Брессан.[104]

І з того часу вже ніхто не опонував, як папа запрошував до свого стола кожного з ким хотів обговорити якусь справу. Він запрошував свої сестри, що жили в Римі на третьому поверсі в домі при площі Рустікуччі, напроти собору св. Петра. Пій X любив говорити під час їжі і це було конечне для його здоров'я. Він часто говорив, якби оправдуючись: « *Ісус Христос завжди їв з своїми учнями, часом навіть з фарисеями, а в св. Євангелії видно, що він був знаменитим співбесідником. Чому ж я мав би бути інакший від нього?* »[105]

Зранку папа проходжувався в городі самітно й пішком, не хотячи погодитися, щоб хтось з прислуги ішов біля нього, бо й цього вимагав церемоніял. Ніхто не знав коли папа йде на прохід, бо сходив несподівано осібними сходами й часто в товаристві монс. Брессана. Раз трапилось, що американський кардинал Ґіббонс був із своїми паломни-

---

[102] *Carrere, J,* Popes and Cardinals in modern Rome, N.Y., 1927, p. 56.
[103] *Pierami,* p. 113.
[104] *Carrere,* pp. 82-83.
[105] *Ibidem,* p. 86.

ками в городі й вони, побачивши папу здалека, просили про авдієнцію під голим небом. Папа вчинив це дуже радо й усі були задоволені.[106]

По ранньому проході Пій X переглядав у своїй бібліотеці пошту, разом з своїм приватним секретарем та диктував свої відповіді. В 8.30 зачинали приходити до нього кардинали з різних Конґреґацій, відділів і судів, у своїх призначених днях. Потім приходив секретар Стану, кардинал даль Валь, і аж по ньому слідували приватні й публічні авдієнції, що протягалися аж поза першу годину пополудні.

Пій X не любив парад під час авдієнцій і приходив на них лише в товаристві двох членів свого двора й завжди з усмішкою на обличчі. Він не знав чужих мов, а говорив лише по-італійському й по-латині, тому не входив в індивідуальні розмови з відвідувачами.

Раз один професор з Бостону в Америці хотів говорити до папи поіталійському, але з таким сильним американським акцентом, що папа просив американського монсіньора бути перекладачем, але й він не зрозумів « тосканського діялекту » професора. Тоді папа сказав: « Нічого не шкодить, як слова англійські чи італійські чи венецькі, бо єдиною правдивою мовою є мова серця ».

В час авдієнцій папа просив усіх сідати, а за його попередників цей привілей був зарезервований лише для кардиналів і володарів держав. Закінчивши авдієнції, папа відмовляв свій часослов та йшов оглядати якісь роботи в Ватикані, а по такій перерві знову слідували авдієнції. По їх закінченню він звичайно, розмовляв з своїм секретарем або капеляном в Бельведері або в городі « піній ». Ввечері коло 8.30 год. посіщав св. Тайни і відмовляв чотки; їв вечерю: суп з хлібом і часом шклянку вина, та працював поза північ у своїй кімнаті.

Один державний муж висловився про Пія X так: « *Папа є надзвичайним слухачем. Він скоро вхопить тему розмови і зараз же переходить до головної справи, яку з'ясує короткими словами і скоро дає на неї ясну розв'язку. Він відважно змагає до того, що можна осягнути; в принципових справах він є невгнутий і там показує себе героєм і святим* ».[107]

Папа Пій X мав лагідну вдачу, милосерне серце, але прудкий темперамент. В усіх важливих справах він сам видавав рішення; у маловажних справах був готовий на уступки, але в важливих справах не поступався ніколи. Як були важливі справи, папа не міг доти спати, поки не зробив рішення. Вчинивши раз постанову, він був твердим і

---

[106] *Ibidem*, p. 118.

[107] *Segmüller*, p. 125.

неуступчивим.[108] У важливих хвилинах папа мав звичай говорити: « Бог якось запорядить! » — і тоді з довір'ям і спокійно очікував Божого запорядження.

5. Папа — реформатор

У своїй інтронізаційній енцикліці [109] Пій X намітив програму свого понтифікату: все відновити в Христі, а дорога до Христа йде через його Церкву, до якої мусять бути приєднані ті, що від неї відійшли або зблудили. Святість подружжя, виховання молодого покоління, посідання й користування земними добрами, відношення громадян до держави й держави до громадян тощо, мусять бути унормовані й заховувані згідно з навчанням Христа.

Папа мав переконання, що найкоротшою дорогою до осягнення тієї цілі є виховання нової генерації священиків, що матимуть у собі Христа, інакше не зможуть відтворити його образа в душах своєї пастви. Вони мусять звернути пильну увагу на навчання правд християнської віри, бо невірство й ненависть до Бога й Церкви походять більше з незнання як із злоби.

Найвищим ідеалом і овочем навчання має бути любов, тому священикам повинні помагати католицькі організації не так своїми словами чи заявами лояльности, але більше ділами любови і милос»рдя. При кінці енцикліки папа підкреслив, що для виконання цієї програми на славу Божу й добро народів Церква мусить мати повну свободу і не може бути підчинена ніякій політичній владі. Як бачимо, програма папи-пастиря, Пія X, не втратила свого значення й досьогодні. Її майже дослівно повторив його великий краян папа Іван XXIII і вона спричинила « революцію » в Церкві, якої ми є свідками.

Уже на початку свого понтифікату Пій X взявся переводити реформи в усіх майже ділянках життя й діяльности Церкви, згідно з наміченою ним програмою. За Лева XIII почалися деякі реформи, але, як француз Февр казав: « *Лев XIII був папою королів, цісарів, канцелярій і владик, а Пій X є папою богослов'я, канонічного права, і папою понижених, убогих і душпастирів* ».[110]

---

[108] *Cardinal Del Val, M,* Memories of Pope Pius X, Westminster, 1951, p. 24.

[109] « *E supremi Apostolatus cathedra* », 4 Octobris 1903, in Cod. Juris Can. Fontes, ed. P. Card. Gasparri, Typ. Poligl. Vat., 1923, 82.

[110] *Seppelt,* p. 359.

Пій X зачав свої реформи від церковної музики, до якої мав уроджений хист і в тій справі проголосив « моту пропріо », що його заадреував до кардинала Респіґі, Вікарія Риму. Папа бажав усунути недомагання в тій справі, головно усунути з церковної музики вплив світської музики і драматичного мистецтва.[111] Він казав держатися григоріянського напіву та клясичної поліфонії римської школи великого маестра Палестріні, бо музика має віддавати Богові славу й мусить походити від серця й промовляти до серця; вона має бути на висоті завдання, інакше не сповнить своєї цілі. В св. Літургії має бути на першому місці приношення Евхаристійної Жертви, а не музичні ефекти.

В зв'язку з цим 25 квітня 1904 року папа в окремому листі до французьких венедиктинців доручив їм достосувати музику до нового видання літургійних книг. Для підкреслення важливості справи папа запорядив відзначити 1300-літню річницю папа Григора Великого.[112]

В часах свого владицтва в Мантуї й Венеції Пій X зачинав свою душпастирську працю канонічними візитаціями та місіями в парафіях. Коли ж став « в'язнем Ватикану », сам не міг уже цього робити, тому 3 березня 1904 року видав інструкцію Вікарієві Риму, щоб такі візитації відбувалися по всіх церквах Вічного Міста, де було к. чотириста церков і каплиць, як також казав це робити в цілій Італії.

Водночас папа запорядив переведення однообразности семінарій, що їх було тоді коло триста в цілій Італії, але в деяких, головно в менших епархіях, було мале число студентів, тому папа казав робити т.зв. міжепархіяльні семінарії. Кілька років згодом сам папа їх основно зреформував (10 травня 1907 і 18 січня 1908 рр.).

Зараз по своїй коронації Пій X почав плянувати кодифікацію церковного права в переконанні, що без цього не можна думати про покращання церковної дисципліни. В свому « моту пропріо » в березні 1904 року папа вияснив, що велике число збірників права кладе великі труднощі в його інтерпретації та застосування його в практиці; а крім того, чимало законів є вже перестарілі, тому кодифікація церковного права є конечною. Для виконання цього важкого завдання папа установив Комісію кардиналів, каноністів і богословів. І, як каже кардинал даль Валь, папа виготовив особисто схему цілої праці, 2 березня 1904 р. та іменував кардинала Петра Ґаспаррі предсідником тієї кодифікаційної

---

[111] « *Inter solicitudines* », 22 Novembris 1903, in All Things in Christ, ed. Yzermans, Westminster, 1954, pp. 199-206.

[112] *Artaud, X*, p. 209; *cf.* « *Arduum sane* », 19 Martii 1904, ASS, XXXVI, pp. 549-51.

Комісії. Папа інтересувався поступом її праці і нераз наглив до поспіху, кажучи: « Мусимо спішитись, бо старіємося; але дуже хочемо побачити ще кінець ».[113] На жаль, папа не дожив бачити кінця; три книги були закінчені і, як четверта добігала до кінця, заскочила його смерть.

Папа Пій X в кількох своїх конституціях проголосив нові закони, напр. зреформував подружні справи, включивши обряд церковних заручин;[114] інша, важлива конституція реформувала Папську Курію;[115] третя зносила « вето » володарів в час конкляву, а кардинали під загрозою клятви не сміли брати на себе жадного зобов'язання володарів ані говорити про те в конкляві;[116] ще інша пригадувала всі існуючі декрети в справі опорожнення Петрового Престола і вибору нового папи, напр. Пія IV, Григора XV, Климента XII і Пія IX, та подавала деякі новості, напр. наказувала строге мовчання про хід цілого конкляву.[117]

На окрему увагу заслуговує факт, що Пій X заснував офіційний журнал Апостольської Столиці п.з. « Акти Апостольської Столиці » і почиаючи з 1-им січня 1909 року в цьому журналі друкуються всі запорядження і письма папів.[118]

6. Реформа Папської Курії

Досі нерідко траплялося, що деякі важливі справи мандрували по Конґреґаціях Папської Курії і їх поладнання продовжалося, дарма, що з цього приводу терпіли люди або церкви. Щоб це велике недомагання усунути, Пій X узявся за реорганізацію Папської Курії в 1908 році. Він, найперше, розмежував справи й чинності між трьома головними відділами: 1) Конґреґаціями, 2) Трибуналами і 3) Адміністративними урядами. Досі при всяких нагодах ми згадували про деякі Конґреґації чи Уряди Папської Курії, а тут згадаємо про всі, як їх зреформував папа Пій X.[119]

---

[113] *Card. Dal Val*, p. 59.

[114] « *Ne temere* », 2 Augusti 1907.

[115] « *Sapienti consilio* », 29 Junii 1908, AAS, I, pp. 781-782.

[116] « *Commissum nobis* », 20 Januarii 1904, in Cod. Jur. Can., 1943, pp. 793 seq.

[117] « *Vacante Sede Apostolica* », 25 Decembris 1904, Ibidem, pp. 763 seq.

[118] « *Acta Apostolicae Sedis* », 1 Januarii 1909.

[119] *Sapienti consilio*, 29 Junii 1908; *Romanis Pontificibus*, 7 Decembris 1903; *Quae in Ecclesia bonum*, 28 Januarii 1904; *Sacra Congregationi super negotiis*, 26 Maі 1906.

I. *Конґреґації*

1. *Конґреґація св. Уряду* (давня Інквізиція) — заснував її Павло III. 1542 року для береження чистоти навчання і моральности; до неї прилучено Конґреґацію Індексу. Її предсідником був сам папа.

2. *Конґреґація Консисторії* — заснував її Сикст V 1588 року; до неї належав вибір нових єпископів, візитації та оснування нових епархій. Предсідником був сам папа.

3. *Конґреґація Дисципліни св. Тайн* заснував папа Пій X 1908 року; вона мала наглядати над адміністрацією св. Тайн.

4. *Конґреґація Собору* — заснував її Пій IV 1564 року; вона дбала про скликування Соборів і Синодів, про привілей іммунітету духовних та про стипендії за св. Літургії.

5. *Конґреґація Релігії* — заснував її Пій X 1908 року для нагляду за чернечими справами, їх відношенням між собою і між ієрархією.

6. *Конґреґація Поширення Віри* — заснував її Григор XV 1622 року. Вона керувала справами місій у різних країнах; до неї належали справи Східніх Католицьких Церков аж до 1917 року, коли Венедикт XV заснував для цього окрему Конґреґацію.

7. *Конґреґація Обрядів* — заснував її Сикст V 1588 року; до неї належать справи обрядів і церемоній, латинського обряду, як також беатифікації і канонізації Божих угодників.

8. *Конґреґація Церемоніялу* — заснував її Сикст V 1588 року для справ церемоній у соборі св. Петра в час відправ папи і кардиналів.

9. *Конґреґацію Надзвичайних Справ Церкви* заснував її Пій VII 1814 року для справ взаємин Апост. Столиці з урядами різних держав.

10. *Конґреґація Семінарій та Університетів* — заснував її Сикст V 1588 року для справ середніх і вищих шкіл.

11. Тут додамо ще *Конґреґацію для Східніх Церков,* що її заснував Венедикт XV 1917 року. Її предсідником є сам папа.

12. *Конґреґацію Праць у соборі св. Петра,* заснував Климент VII 1528 року для дбання про собор св. Петра.

II. *Суди*

1. *Апостольська Пенітенціярія,* заснована Венедиктом XII 1338 року та зреформована Пієм X 1908 року. До неї належать справи сумління, а від 1917 року також справи відпустів.

2. *Свята Римська Рота,* заснована Сикстом IV 1478 року, туди належать судові (цивільні) справи й адміністрація св. Тайн, коли вима-

гається судового доходження та переслухування свідків, напр. справи анулювання неважно заключених подруж католиками й інші.

3. *Апостольська Сиґнатура* — це найвищий суд Вселенської Церкви. Папа Павло II скодифікував її правила в 1540 році. До неї належать апеляції нижчих судів цілої Церкви.

III. *Адміністративні уряди*

1. *Апостольська Канцелярія* сягає своїми початками в часи папи Лукія III (1181-1185) та Іннокента III (1198-1216). З неї виходять папські листи на просьбу Конґреґації св. Уряду і Конґреґації Консисторії.

2. *Апостольська Датарія*, заснована Гонорієм III 1216 року, видає письма про надання церковних посад, застережених Апостольській Столиці, і вона не підлягає юрисдикції Консисторії.

3. *Апостольська Камера* є найстаршою установою Апостольської Столиці. Її предсідником є кардинал-камерленґо, що дбає про дочасні справи Апостольської Столиці та заряджує нею під час опорожнення Петрового Престола.

4. *Секретаріят Стану*, якого предсідником є секретар Стану. За вийнятком самого папи, цей уряд має найбільший вплив на всі справи Апостольської Столиці та цілої Церкви.

Пій X в свому апостольському листі в березні 1906 р.[120] звернув увагу на велике значення студій над св. Письмом у нових часах і дав вказівки та інструкції, як це треба робити в семінаріях та університетах. Він вимагав включити в ці студії найновіші досягнення філологів та істориків. Для поглиблення цих студій папа заснував 7 травня 1909 року «Папський Біблійний Інститут», що мав держатися середньої лінії; інакше кажучи, він не мав тратити з очей давніх речей, а водночас використати всі нові досліди над св. Письмом. Венедиктинці одержали доручення перевести ревізію тексту латинської Вульґати.

В своїх реформаторських заходах папа звернув увагу на часослов,[121] за постановами Першого Вселенського Собору в Ватикані, напр. він обмежив число свят, скоротив деякі богослужби та переніс деякі свята на неділю.

3 грудня 1909 року Пій X казав виготовити спеціяльні формулярі й вислати їх єпископам цілої Церкви, щоб згідно з ними були виготов-

---

[120] *Quoniam in re biblica*, 27 Martii 1906, ASS, XXXIX, pp. 77-80.
[121] *Divino Afflatu*, 1 Novembris 1911, AAS, III, pp. 633-638.

лювані звіти із стану епархій та передані папі при нагоді « відвідин порогів св. Апостолів » єпископами.

Знову ж 20 серпня 1910 року папа точно означив процедуру зняття парохів з їх парохій, а при тому наложив на все духовенство Церкви важливий обов'язок: бодай що-три-роки відбувати закриті духовні вправи, а при тому значно загострив дисципліну духовенства. При нагоді 5-річчя свого понтифікату та 50-річчя свого священства папа опублікував енцикліку про життя, обов'язки та діяльність священиків.[122]

Пій X вимагав від кожного священика щоденної молитви і розважання про Божі справи; читання добрих книжок, а передусім св. Письма та частого іспиту сумління. Він був переконання, що без тих речей священик не зможе заховати святість свого уряду. Він підкреслював, що священик не є слугою Христа, але його приятелем, якого він обрав собі для праці в своєму винограднику. Папа радив священикам голосити Слово Боже щонеділі й свята, але не пописуватись реторичними бесідами в церквах; у світі панує велике невіжество в Божих справах, а від цього вже дуже близький крок до невірства. Це можна усунути, принаймні частинно, навчанням Божих правд, а головно пильним голошенням Божого Слова.

Сон з очей Пія X зганяло ширення в Церкві т.зв. модернізму, що подекуди загрожував чистоті традиційного навчання християнських правд. Типовою країною і в цьому випадку була Франція, де від 1896 р. проф. Блондель з Ліль голосив модернізм, що атакував дотеперішні методи й способи оборони католицької філософії, уважаючи їх перестарілими.

Монах Лямбертіє повторив ці самі закиди в своїй праці п.з. «*Релігійні проблеми* », а свящ. Марсель Геберт, поклонник філософії Канта, як також проф. Льоазі зі школи Фенельона в Парижі, — почали пропаґувати модерністичні ідеї. Останній у своїх анонімних письмах критикував навчання Церкви і, врешті, опублікував працю п.з. « *Євангелія й Церква* », яка була осуджена Паризьким архиєпископом, кардиналом Рішард, за явно єретичні думки й вислови. Одначе, о. Льоазі написав іншу працю п.з. « *Автор однієї малої книжки* » вповні піддержав свої погляди. Так зачинався модернізм.

Папа Пій X ще в часах свого патріяршества в Венеції був ознайомлений з модерністичними тенденціями, тому в квітні 1907 року в своїй промові до кардиналів дуже гостро осудив « новореформізм » ре-

---

[122] « *Exortation ad clerum catholicum* », 4 Augusti 1908.

лігії, званий модернізмом, в якому, на думку папи, вміщалась отрута всіх єресей, узятих вкупі. В травні того самого року він доручив єпископові-протекторові Сорбонського університету в Парижі держатись схолястичної методи св. Томи з Аквіну, а домініканці одержали доручення виступити проти модернізму в дусі доктрини св. Томи і в тій справі папа проголосив своє « моту пропріо ».[123]

В тому ж році опубліковано декрет св. Уряду [124] з новим « силлябусом » шістдесятп'ятьох модерністичних поблуджень і на цій основі запоряджено, щоб модерністичних учителів усувати з католицьких шкіл. Силлябус налічував ряд закидів щодо вчительського уряду Церкви; щодо поясненнь біблії, які намагалися відкинути Боже походження св. Письма; про намагання перевернути горі-коренем ідею Божого об'явлення; про заперечування віри в божество Христа; про його надприродню мудрість, месіянство, його терпіння, смерть і воскресіння; щодо заперечування діяння св. Тайн тощо. Як видно, модерністи змагали до згоди з раціоналістами і папа, проголошуючи св. Анзельма Отцем Церкви, ще раз остерігав священиків перед модернізмом.[125]

Згадана конституція й окреме « моту пропріо » [126] *проголошували виклаття всіх модерністів, а звільнення від нього папа застеріг собі. Модернізм, як давніше янсенізм, мав залишитись унутрі Церкви та нагинати її навчання до своїх теорій. Папа казав подвоїти пильність в навчанні молоді й юнацтва, а дітей приготовляти до вчасного принимання св. Тайн. Він радив засновувати в парафіях товариства навчання правд віри, а в більших осередках казав засновувати школи, в яких і старші люди могли б учитись правд християнської віри.*

Одначе, осудження модернізму було лише неґативною частиною праці, тому 20 грудня 1905 року папа казав ще раз опублікувати правила Собору в Триденті про св. Евхаристію, кажучи так: « Слова Тридентського Собору в тій справі є дуже ясні і Церква хоче бачити мирян щодня при небесній трапезі та мати з неї овочі освячення. Часте й щоденне Причастя є бажанням Христа і Церкви, тому його не можна відмовляти нікому, що є в стані Божої благодаті і має добрий намір та щире бажання подобатись Богові, лучитись з ним у любові і таким чином одержати поміч проти слабкостей і недомагань людської природи. І, хоч є

---

[123] « *Doctoris Angelici* », 29 Junii 1914, AAS, VI, pp. 336-41.
[124] « *Lamentabili sane exitu* », 3 Julii 1907.
[125] « *Communium rerum* », 21 Apr. 1909, AAS, I, pp. 333-388.
[126] « *Pascendi Domini gregis* », 8 Sept. 1907, ASS, XL, pp. 593-650.

бажаним, щоб принимаючі щоденне Причастя не мали легких гріхів, але вистачає як вони не мають добровільних гріхів ані наміру поповнити їх у майбутньому ».[127]

Коли в тій справі йшла занадто повільна зміна, папа опублікував декрет про вік дітей, що могли б принимати св. Причастя.[128] Він відкидав усі дотеперішні упередження щодо Причастя в ранньому віці, уважаючи сьомий рік життя вповні вистачальним для цього і підкреслюючи, що такий звичай буде великою поміччю у вихованні молодого покоління.

Як папа розумів цю справу, можна бачити на прикладі. Раз одна мати з Англії відвідала папу з своїм чотиролітнім сином, який зпочатку приглядався папі здалека, але скоро підійшов до нього й обняв руками його коліна. — Скільки йому років? — питав папа. — Чотири, але він уже хоче прийняти св. Причастя, — якби оправдувала сина мама. Папа подивився хлопцеві ввічі і запитав його: — Кого приймаємо в св. Причастю? — Ісуса Христа, відказав хлопець. — А хто є Ісус Христос, допитувався папа в хлопця. — Ісус Христос є Божий Син, була його відповідь. — Приведіть його завтра вранці сюди і я сам дам йому св. Причастя! — скоро вирішив Пій X.[129]

Енергійний виступ папи зламав силу модернізму. Деякі вперті, як напр. Муррі, Міноккі, залишили Церкву, а за ними пішли також деякі духовні, ченці і миряни. Ще інші були екскомуніковані, напр. Льоазі і Террель, і так ціла справа притихла. Для всестороннього вияснення модернізму папа проголосив ще одне « моту пропріо » [130] і ним ще більше загострив свої запорядки, вимагаючи від виховників в семінаріях та університетах складати протимодерністичну присягу, подібно як це було в часах Олександра VII 1655 року проти янсеністів. Останнє запорядження папи викликало велику опозицію, напр. в Німеччині був такий великий спротив, що кардинал Копп просив папу про диспензу від присяги.

7. *Взаємини з державами*

Пій X спершу наладнав добрі взаємини з Німеччиною, але по оголошенні його енцикліки з нагоди 300-річчя канонізації св. Карла Бо-

---

[127] *Pierami*, p. 157.
[128] « *Quam singulari* », 8 Aug. 1910.
[129] *Forbes*, p. 108.
[130] « *Sacrorum antistitum* », 1 Sept. 1910, AAS, II, pp. 655-80.

ромея,[131] в якій він зробив порівнання між правдивою і фальшивою реформацією, назвавши німецьких реформаторів XVI ст. гордими людьми і ворогами Христа, бо вони думали про землю і мали своє черево за божка, — німецькі протестанти обидилися. В німецькому парляменті внесено проти папи інтерпеляції, преса протестувала і почалася дипломатична акція проти Петрового Престола.

Папа казав німецькій ієрархії не публікувати жадних офіційних заяв, лиш « Ль'Оссерваторе Романо » надрукував заяву, що папа не мав жадного наміру обидити німецьких протестантів. В 1912-му році папа проголосив у справі Німеччини енцикліку,[132] де повторив деякі соціяльні тези Лева XIII, головно на тему капіталу, праці й їх взаємного відношення.

Ще гірше вийшла справа з Францією, « найстаршою дочкою римської Церкви », як французи звикли себе називати. Там дух « Третьої Республіки » обнизив релігійне життя, а раціоналісти й ліберали завжди атакували Церкву. Французький сенатор і амбасадор в Швайцарії, Араґо, 1876 року зробив був таку публічну заяву: « *Церква і релігія мусять бути знищені. Не хочемо тебе, Розп'ятий, що в XIX ст. держиш світ зігнений у своєму ярмі. Не хочемо Бога, ані церков і мусимо знищити « неславного », а неславним не є клерикалізм, а сам Бог. Мусимо викинути з французької суспільности релігійні впливи, під якоюнебудь формою вони не були б* ».[133]

В 1902-му році французькі войовничі масони намітили окрему програму в тому змислі, намагаючись зірвати конкордат Наполеона з Петровим Престолом.[134] У цілому краю проголошено нові запорядки проти духовенства в школах, армії й маринарці; а практикуючих католиків позбавлено можливості авансувати, як також католицьких учителів звільнювано з праці. Наслідок був такий, що в цілому краю настав терор, а водночас всі сторінки преси були заповнені вістками про злочинність молоді.

В березні 1904 року Пій X протестував проти цього в своїй бесіді до кардиналів і, як президент французької республіки, Любе, відвідуючи Рим, просив у папи авдієнції, але папа відмовився його прийняти. У відповідь на те французький уряд зірвав дипломатичні зв'язки

---

[131] « *Editae sape* », 26 Maі 1910, AAS, II, pp. 357-80.
[132] « *Singulari quadam* », 24 Sept. 1912, AAS, IV, pp. 657-62.
[133] *Forbes*, p. 86.
[134] *Ibidem*, l.c.

з Петровим Престолом 10 липня 1904 року, а 10 лютого 1905 року парлямент схвалив закон про повне відділення Церкви від держави. Цим своїм кроком уряд втратив вплив на іменування єпископів, а Французька Церква втратила 42,824.933 франків річної піддержки від держави, до якої республіка була зобов'язана конкордатом Наполеона, хоч це була дуже мала рекомпензата за сконфісковані революцією добра Церкви. Тепер платню священиків знижено, а асоціяції « культу » перебрали на себе адміністрацію церковної власности.

Проти цього односторонного кроку французького уряду папа запротестував енциклікою,[135] а в другій заборонив єпископам визнавати « асоціяцію культу » [136] та запорядив організувати справи релігії на основі загального права, що забезпечувало всім громадян свободу сумління. Він наказав зголошувати урядові раз-у-рік відправи, як цього вимагав закон Бріяна з 2 січня 1907 року, що світським людям наказував перебрати в управу єпископські, парафіяльні та семінарські будинки. І проти цього папа протестував, але уряд скоро зрікся зголошування « справ культу » та залишив священикам церкви без жадного титулу. І цим разом держава забрала багато церковних дібр.[137]

Французьким священикам було заборонено відвідувати хворих у лікарнях; *духовні мусіли виконувати військову повинність, платити податки за помешкання тощо. Єпископські престоли зачали опорожнюватись і тому в лютому 1906 року сам папа хіротонізував чотирнадцять французьких єпископів в соборі св. Петра. Він казав їм*: « *Ми не кличемо вас до радости, але до хреста* ».

Усе ж таки, Французька Церква залишилась вірною Петровому Престолові, а всі запорядки папи були там виконувані негайно й точно.[138] З нагоди канонізаційного процесу Івани з Арк в квітні 1909 року папа говорив до французьких паломників, щоб надіялися на ще гірші часи.

Натомість взаємини з Італією зложилися краще як за Лева XIII, за вийнятком хіба однієї промови начальника міста, Ернеста Натана, завзятого масона, яку він виголосив у вересні 1910 року. В своїм листі, заадресованім до Вікарія Риму, папа взивав нарід молитись за ворогів Церкви, що її висміюють та обиджають.

В часах Пія IX та Лева XIII італійським католикам не дораджу-

---

[135] « *Vehementer nos*, 11 Febr. 1906, ASS, XXXIX, pp. 3-16; *cf. Amer. Cath. Quarterly Review*, 31 (July 1906).

[136] « *Gravissimo officii* », 10 Aug. 1906, ASS, XXXIX, pp. 385-90.

[137] *Seppelt*, p. 369.

[138] *Forbes*, p. 96.

вано брати участі в виборах, але 1904 року чимало з них голосувало. Пій X у своему зверненні до єпископів Італії [139] дозволяв брати участь у виборах, як ішлося про добро душ, але казав держатися такого принципу: обирати до парляменту католицьких представників, а не представників католиків, бо лише так можна було здобути якісь права народові й Церкві. В 1909-му році обрано двадцять чотири католицьких послів, а 1913 року, завдяки проводові католицьких організацій і тактичним угодам з іншими політичними угрупуваннями, цей блок обрав 328 послів на всіх 508, отже абсолютну більшість, а число католицьких послів зросло до 34-ох.[140]

Католицький посол Камероні склав 3-го березня 1909 року заяву з посольської трибуни, що італійські католики визнають італійську республіку і Рим її столицею. Це був величезний осяг на дорозі до внутрішньої консолідації народу. В лютому того ж року відбувся з'їзд 4.200 делеґатів католицьких організацій, що заснували « Італійську Народню Католицьку Унію », що її завданням було упорядкувати суспільні відносини згідно з християнською релігією.

* * *

З Австрією папа наладнав добрі взаємини, хоч уневажнив цісарський привілей « вета » в конкляві, як непотрібну і шкідливу залишку древніх часів. З Америкою, Англією, Голляндією і Швайцарією взаємини склалися щасливо й Церква одержала там повну свободу діяння.

В Еспанії ліберальний уряд віддавна вів проти Церкви боротьбу, але і там своєю спокійною і хосенною працею Церква відзискувала свої давні позиції і впливи, а спротив народу не дозволив урядові проголошувати протицерковні закони.

В Португалії вбито короля в 1910-ому році і вибухла революція. Почалось переслідування єпископів і священиків, з яких чимало засуджено на прогнання з краю. Папа протестував та видавав великі суми гроша на поміч скитальцям. Подібне діялось і в Мехіку і з того приводу папа дуже терпів.

---

[139] « *Il fermo proposito* », 11 Junii 1910, ASS, XXXVII, pp. 741-67.
[140] *Del Val*, p. 70.

8. Українська Церква і Папа Пій X

а) Митрополит Андрей — провідник народу

З нагоди Ювілейного Року в честь св. Івана Золотоустого Пій X завізвав усі Церкви Сходу до єдности з Петровим Престолом у Римі. Дня 12 лютого 1908 року Антіохійський патріярх відслужив св. Літургію в соборі св. Петра в Римі, що на ній предсідав папа з кардиналами. Папа говорив тоді: « скажіть своїм братам, що Схід назавжди залишиться краєм раннього світанку, але Рим є місцем, звідки Сонце Правди посилає свої проміння та освічує землю, як це Учителі і св. Отці Східньої Церкви були звикли говорити ».[141]

Пій X інтересувався справами Східніх Церков, а між ними й Українською Церквою, що в кордонах Австрії під проводом митрополита Андрея мала свободу розвиватися. Початкове, неоправдане упередження між членами народницьких кругів до особи митр. Андрея, немов би він мав намір польонізувати нашу Церкву, скоро забулося. Він щиро підтримував еманципаційні змагання народу і їх сам очолив. З парляментарної трибуни « Палати Панів » у Відні він домагався повних політичних прав для свого народу. Він виявив свій великий патріотизм в час сецесії студентів з Львівського спольонозіваного університету, які домагалися заснування українського університету: він солідаризувався з ними, закрив Духовну Семінарію і на свій власний кошт вислав всіх студентів богослов'я закордон. Це переконало нарід, що митрополит був щирим українським патріотом та оборонцем його прав.[142]

Митр. Андрей був перенятий ідеєю церковного об'єднання українського народу в дусі політики Лева XIII, як свідчить про це його активна участь у Велеградських з'їздах. В тій цілі він їздив у Східню Україну, нав'язував з тамошніми видатними людьми контакт, бо там-головно на Волині — ще була в народі жива пам'ять про насильне знищення нашої Церкви Москвою. Слов'янські сусіди нерадо гляділи на заходи митрополита об'єднати український нарід релігійно і національно, бо добачали в тому велику загрозу для себе. Прикладом хай послужить факт, що на окупованих москалями польських землях поляки вели з ними завзяту боротьбу; натомість, в українській Галичині поляки співпрацювали з москвофілами, щоб нищити єдність українців.

---

[141] *Segmüller,* p. 146.

[142] *Левицький, К,* Історія політичної думки галицьких Українців 1848-1914, Львів, 1926, ст. 63 слід; *пор. Лужницький,* цит. праця, ст. 533.

Навіть « вето » польського кардинала Пузини в час конкляву Пія X 1903 року було зроблене в дусі вищезгаданої справи. Відомо, що поляки лякалися продовження всеслов'янської політики Лева XIII, що її співтворцем і виконавцем був секретар Стану кардинал Рамполля, який був найповажнішим кандидатом на папу, тому Пузина своїм « ветом » заблокував його вибір.

Пій X був « Пастирем » і церковним реформатором, тому не продовжав далекосяглої політики свого попередника щодо слов'ян; однак, після програної війни Москви з Японією 1905 року, коли в цілій Росії вибухли грізні заворушення, папа бачив можливість віднови релігійної толеранції на Московщині і тому звернув свою увагу на українського митрополита Андрея Шептицького. Він уважав його за найбільш видатного представника слов'ян у Східній Європі. І сам митрополит бачив можливість змін у Росії, тому 1907 року потайки їздив туди нав'язувати зв'язки з видатними православними людьми в Києві, Вильні, Петербурзі й самій Москві. Він нав'язав добрі взаємини із старообрядцями, що склонювались у сторону єднання з Петровим Престолом, напр. з Іннокентом Усовом.[143]

б) Пій X наділює митр. Андрея патріярхорівними правами

Перед або після своїх тайних відвідин Східньої України митрополит Андрей 1907 року був прийнятий папою Пієм X на приватній авдієнції, щоб поінформувати його про все, що можна було зробити для Католицької Церкви в Росії, якби діяти потаємно, без відома латинських єпископів і секретаря Стану кардинала дель Валь, який не міг апробувати жадної таємної акції на території російської держави з огляду на її дипломатичні взаємини з Ватиканом. Митрополит, перш за все, мав на думці висвяту єпископів для опорожнених з'єдинених епархій в такий самий спосіб, як це робили старообрядці. Він найперше думав про свою давню епархію в Кам'янці на Поділлю, яку насильно відірвав царський режим і прилучив її до Московської Церкви. Папа визнав це справедливим, кажучи: « *Користай із свого права* ».

Після такої заяви папи митрополит Андрей іменував російського католицького священика, о. Олексія Зерчанінова, своїм Генеральним Вікарієм і казав йому осісти в Петербурзі та почати систематичну працю.

В дні 14-го лютого 1908 року митрополит Андрей знову був прий-

---

[143] *Баран, С,* цит. праця, ст. 52 слід.

нятий Пієм X на приватній авдієнції. І, хоч ватиканько-московські взаємини в часах міністра Столипіна були напружені, митрополит заохочений доброзичливістю папи під кінець авдієнції пригадав йому на тогорічну розмову про Росію і слова папи « Уживай своє право » і папа запевнив його, що добре пам'ятає це. Тоді митрополит показав папі грамоту, що її дав був о. О. Зерчанонові. Пій X, прочитавши її уважно, апробував її зміст. Але є люди — казав митрополит — що не хочуть мені вірити і просив папу підписати її. Папа написав на ній такі слова: « Cuncta vidimus et adprobavimus fausta quaequae et salutaria Venerabili Arciepiscopo Vicario in spiritualibus — Februarii 14 1908. Pius X PP. » (« Ми все бачили й потвердили, що щасливе і спасенне Преподобному Архиєпископові Вікарієві — 14 лютого 1908 року — Папа Пій X »).

Таким чином, митрополит Андрей одержав власть над з'єдиненими знищеними епархіями в Росії і після чотирьох днів надуми і по засягненні ради найвидатнішого тоді каноніста в Римі, о. Франца Ксавера Вернца, генерала єзуїтів, митрополит виготовив цілу листу повновластей і 18-го лютого того ж року знову був прийнятий папою на авдієнції.[144]

Перш за все, він склав перед папою Ісповідь віри, написану власноручно, як Адміністратор згаданих епархій та просив його дозволу присвятити їх Христовому Серцю. Він просив про таку делеґацію в цілій російській державі, яку одержав був Маронітський патріярх на своїй території в часах папи Венедикта XIV. Пій X прочитав уважно цей довгий документ про конечну повновласть святити єпископів на всій російській території без відома Секретаря Стану, щоб гнів москалів не впав на Апост. Столицю і щоб усе відбувалось по праву Східньої Церкви. Папа Пій X затвердив цю повновласть, кажучи: « Це є канонічна форма, уживана в дуже важливих справах Церкви ». Монс. Джянбаттіста Бресан, приватний секретар папи, приклав до згаданого документу папську печатку. Зробимо заввагу, що Маронітський патріярх мав право обирати і святити єпископів на Синоді, а митрополит Андрей міг обирати і святити єпископів поза Синодом і на всій території Росії.

Пій X затвердив і приклав свою печатку і підпис до інших повновластей, напр. переховувати св. Евхаристію як лиш можна, святити св. Миро й антимінси поза Великим Четвергом, давати священикам власть диспензувати мирян від деяких церковних законів і складати Нікейсько-Царгородський символ віри з короткою формулою послуху папі. Папа

---

[144] *Cyrille Korolewskyj,* Metropolite André Szeptyckyj, Romae, 1964, pp. 191 seq.

погодився також, що т.зв. « Конкордія » між українськими католиками і латинниками в Галичині мала також силу і на всій території Росії.

Пій X дав митр. Андрееві власть скликати Синоди, але все це зобов'язувало до захования тайни під загрозою екскомуніки, зарезервованої самому папі. Папа дав також свою згоду на « коммунікаціо ін сакріс », тобто дозволив католицьким мирянам брати участь в богослужбах некатоликів, як це практикувалось у давниці.

Щонайважніше, в дні 28-го грудня 1908 року митрополит Андрей одержав такі повновласті, що їх папа давав своїм Апост. Делеґатам в обох Америках. Всі згадані повновласті Пій X потверджував кілька разів, але просив митрополита не уживати їх негайно, бо московський уряд видвигав щораз важчі труднощі. « Прийде час і ти уживатимеш всі свої права » — казав папа. І, врешті, 1914 року на просьбу митрополита Андрея папа дав йому право уживати їх не лише « юре делеґато », але « юре пропріо ». Це був найбільший доказ довір'я і любови св. Пія X до Слуги Божого митрополита Андрея.

Таким чином, секретар Стану, кардинал дель Валь ані його наслідник, кардинал Пєтро Ґаспаррі, нічого не знали про ці тайні повновласті митрополита Андрея. Він зробив десять копій того важливого документу з патріярхорівними правами і просив двох кардиналів, архиєпископа Ґеорґа Коппа з Бресляву та архиєпископа Дезірі Мерсіє з Малінс-Брукселі, щоб вони їх провірили і прочитали та ствердити їх автентичність своїми підписами. Інші копії він сам ствердив своїм підписом і печаткою.

Після вивезення митрополита Андрея в глибину Росії царська охрана віднайшла його таємний архів в св. Юрі і забрала деякі копії, але залишилися три копії, що він їх передав був папі Пієві X. На жаль, по смерті папи « хтось » їх забрав з Ватиканського Архіву, бо згодом папа Венедикт XV не знав про них і не міг їх знайти. Усе ж таки, митрополит « чудом » заховав одну копію при собі і по революції 1917 року на її основі творив нові Екзархати, святив єпископів і скликав Синоди.[145]

в) Українська Церква в Північній Америці

Завдяки старанням митр. Андрея папа Пій X в дні 26-го березня 1907 року іменував василіянського монаха, о. Сотера Степана Ортинського, першим українським владикою в Америці. У своїй буллі [146]

---

[145] *Ibidem*, pp. 202 seq.

[146] *Documenta*, II, nr. 1035.

папа мотивував своє рішення небезпекою схизми та конечністю задержати Руський Обряд у Католицькій Церкві на землях нового поселення. Булла допускала до праці на тих землях, покищо, безженних священиків і вдівців, і не дозволяла їм уділяти св. Тайну Миропомазання,[147] але забороняла перетягати русинів на латинський обряд (§ 24) і тимчасово нормувала справу мішаних подруж. Проголошення булли викликало серед українців велике незадоволення, бо вони вважали її спробою латинізувати їх.

Владика Сотер вже з дороги писав до своєї майбутньої пастви: « Їду до Вас, щоб допомогти прикрасити Руську Церкву світлом правдивої християнської віри і нев'янучими квітами християнських чеснот... Бажаю слави Руській Церкві, а водночас бажаю двигнути наш народ просвітно й економічно. Щоб, принаймні, Американська Русь-Україна скинула з себе пута занепаду й застою та свобідніше віддихнула у всесвітньому житті ».

З такими благородними ідеями і намірами їхав владика-місіонер до своєї пастви в Америку. Ані він сам ані його майбутня паства не знали, які великі труднощі стріне горливий і повний апостольського духу владика Сотер.

Щонайгірше, в наслідок завзятого спротиву латинської ієрархії папа не наділив його власною (« пропрія ») юрисдикцією, але казав йому діяти « якби-вікарієві » місцевих латинських владик, на яких території поселились і працювали його миряни, напр. щоб поблагословити якусь церкву, він мусів просити їх дозволу в кожному випадку зокрема. На жаль, цього наші люди не розуміли й почали посуджувати владику в « латинізації ».

Проти нього, найперше, виступили закарпатські русини, особливо москвофіли і мадярони, а згодом також українці з Галичини. Закарпатці заснували в 1908 році « Екзекутивний Комітет », а в наступному році т.зв. « Священний Комітет », домагаючись від Апост. Делеґата повної автономії для закарпатських парафій та окремого єпископа. Все це стримувало працю владики Сотера і він звітував про те до Львова і Риму.

Папа Пій X вислав в 1910 році митрополита Андрея, як Апост. Візитатора в Америку й Канаду, щоб мати докладний образ стану нашої Церкви в новому світі. І в наслідок його звіту в дні 28-го травня 1913 року папа створив окремий Екзархат Руського Обряду в Америці. Відтепер владика Сотер діяв уже на основі своєї власної юрисдикції, а пап-

---

[147] *Ibidem*, p. 499.

ський декрет з 17 серпня 1914 року зрівнював наш обряд з латинським в усіх справах. На жаль, важкі переживання короткого владицтва Кир Сотера підірвали його здоров'я і 24 березня 1916 року він несподівано вмер на п'ятдесятому році свого життя.

Після візитації в Канаді митр. Андрей звернувся до латинської ієрархії своїм обширним меморіялом,[148] в якому переказував їм свої спостереження про релігійний стан наших громад в Канаді, де ще не було свого єпископа. На його думку, єдиним виходом з такого невідрадного положення було негайне створення Екзархату, бо свій єпископ єдиний зможе задержати українців в єдності з Петровим Престолом. Надії деяких латинських єпископів і священиків — писав митрополит — що українці за океаном скоро будуть златинізовані і не треба їм свого єпископа, бо нібито єпископ Ортинський у ЗСА не має жадного успіху, є пусті. Труднощі в Америці походять від змадяризованих священиків, які явно саботують запорядки свого єпископа. Зовсім інша справа в Канаді.

Митрополит закінчував свій меморіял, кажучи: « На мою думку, розвинену в цьому меморіялі, призначення повноправного єпископа є єдиним засобом заховати цей народ перед переходом на протестанство. Коли буде призначений єпископ і буде людиною широкого світогляду і щирого серця, то по роках праці йому пощастить врятувати положення. Коли ж єпископ не буде призначений, тоді все майбутнє покоління стане протестантським, але не в кращому значенні цього слова. Українці ніколи не будуть добрими і віруючими протестантами, а визнавцями широкого і мрячного протестантизму, що включає в собі недовірків і атеїстів... Бог, у якого руках серця володарів, і єпископів, хай надхне Вас, Преосвященні Владики, добрими думками для спасіння тих душ, за які вмер Христос і які є в великій небезпеці, бо можуть бути відлучені від Церкви і пропасти з усіма майбутніми поколіннями ».

За цим авторитетним меморіялом митрополита Андрея прийшла ерекційна булла папи Пія X з дня 15 липня 1912 року, якою був заснований Український Екзархат у Вінніпезі.[149] Першим єпископом був іменований о. Никита Будка, титулярний єпископ Патарський, що мав великий досвід у праці для наших переселенців. Видно, що згаданий меморіял зробив помітне враження на латинську ієрархію Канади, бо

---

[148] *Казимира, Б,* Митрополит Андрій Шептицький та Канадські Українці, Торонто, 1954, ст. 121, 148 слід.

[149] *Documenta,* II, nr. 1042.

новий владика одержав повну персональну юрисдикцію і був підчинений лишень Апост. Делеґатові в Оттаві. Латинські єпископи Канади не видвигали таких труднощів, як це робили їхні колеґи в ЗСА, тому й справа пішла скорше й успішніше.

9. Останні дні папи Пія X

Пій X відчув вибух війни кілька місяців наперед, напр. у своїй промові до кардиналів в травні 1914 року сказав: « Мир у світі є бажаний і його шукають, але всі труди даремні. Кривавої війни не можна відвернути, як у людських серцях немає справедливості й любови, і як умів не держатимуть у карбах віри ».[150]

Почувши про вбивство в Сараєві, папа сказав: « Це є іскра, що запалить вогнем усю Европу і ця війна буде моєю смертю ». Спокійна і миролюбна вдача Пія X не видержала страшної проби. І коли австрійський амбасадор просив його благословити зброю Франца Йосифа папа сказав: « Війна? Не хочемо війни і не благословимо війну, благословимо мир і за це радо віддамо своє життя, щоб вдержати мир ».[151]

По вибуху війни папа говорив, що її не вдасться скоро закінчити. Він цілими ночами не міг спати, а після 15 серпня почав тратити свої животні сили. Дня 18-го серпня лікарі ствердили, що папа вмирає.

Папа говорив: « Хай діється Божа воля, я підчиняюсь їй цілковито і вірю, що надходить мій кінець ». Монс. Зампіні уділив папі останні святі Тайни, а дзвін на соборі св. Петра проголосив містові і світові, що папа-святець Пій X вмирає.

19 серпня ввечері гарячка папи підійшла до 40 ступ. Ц., руки стали зимні а вмираючий говорив якби до себе самого. На мову кардиналів відповідав вдячним поглядом своїх лагідних очей, бо не міг вже говорити, але до самого кінця задержав повну свідомість. Він часто цілував хрест, що держав його своїми холодними руками, благословив входячих до кімнати і хрестив себе хрестом.

20 серпня в 1.16 год. попівночі Пій X заснув спокійно в Бозі, на 79 році життя. Його кімнату перемінено на каплицю й служено в ній св. Літургії за спокій його душі, а присутні без різниці віку й статі чи стану, щиро плакали.[152]

---

[150] *Pierami*, pp. 186 seq; *cf. Segmüller*, p. 198.
[151] *Smit, O*, Angelic Shepherd, N.Y., 1950, p. 33.
[152] *Pierami*, p. 190.

Папа Пій X залишив свою останню волю, в якій між іншим писав: « Я народився убогий і вбогим хочу вмерти. Прохаю св. Престіл дати місячно не більше як 300 лір моїм сестрам Анні й Марії, і 60 лір, моєму слузі та 10 тисяч лір одноразово моїм небожам ».[153] Про чотириста сиріт, якими папа завжди опікувався, він сам подбав ще перед смертю. Сто тисяч лір, подарованих папі особисто одним добродієм, він залишив до диспозиції свого наслідника. В своїй останній волі папа просив не робити парадного похорону ані не бальсамувати тіла, бо хотів, щоб воно мало таку саму просту долю по смерті, як її мало за життя.

Тіло папи було зложене найперше в троновій залі, а звідти перенесене до каплиці Найсв. Тайн в соборі св. Петра; а ввечері 23 серпня було зложене в просту домовину й перенесене в підземелля собору, недалеко місця де папа часто ходив уночі молитись біля гробу св. Петра і бажав, щоб на тому місці воно очікувало свого воскресіння на Страшний Суд. На гробі згодом поставлено хреста з таким написом: « Папа Пій X, багатий і убогий, м'який і покірний серцем, сильний оборонець католицької віри, що все хотів відновити в Христі. Помер 20 серпня 1914 року ».

Маси народу, що ще за життя вважали його святцем, спішили поклонитись костям сина вбогих селян з Рієзе, що був наслідником такого ж убогого рибалки з Витсаїди, біля якого він хотів бути похований.

Професор Шмідлін, що написав біографію Пія X, зробив завваґу, що в його нутрі були якби дві природи: одна сильніша, а друга слабша, і це мало вплив на його особовість, зовнішню і внутрішню. Розглядаючи його життя, можна думати, що вже в перших місяцях понтифікату в Пія X було видно таку подвійність характеру і не можна зрозуміти, як могло міститися в одній особі стільки енергії, гостроти й непримиромости, а водночас велика доброта, м'якість і покора. Деякі його прикмети мусіли б ми назвати холодними, твердими й сумними, якби вони не були огріті любов'ю, зм'ягшені покорою і наповнені святим запалом. При всій шорткості своїх принципів і рішень, що походили з правдивої побожности й глибокого почуття свого обов'язку, він завжди був любячим і покірним пастирем і батьком.[154]

Ще кращу характеристику Пія X подав один ліберальний часопис, коментуючи його останню волю, що вона є великим документом, бо ще ніколи не було такої простоти в папському документі. Він пригадує

---

[153] *Segmüller*, pp. 203-206; *Pierami*, p. 191.
[154] *Schmidlin*, III, p. 177.

нам св. Лаврентія, що запитаний показати скарби церкви, показав на жебраків, що товпилися біля її входу. Навіть найпокірніші папи не думали накладати такого вбожества на свою родину і не обмежували до такого ступня вимоги до своєї родини. Сума, яку Пій X залишив їм, вистачить заледве на кімнату і харч, але й таке прохання було залишене згоді його наслідника. Визнавши формально і ясно, що все належить Церкві, він просить св. Престіл потвердити дарунок, який хтось дав для його родини.[155]

Життя й діяльність Пія X надовго житимуть у пам'яті християн. Його святе життя і ревність для Божих справ виписані золотими літерами на сторінках історії. Пій XI сказав про нього: « Історія є свідком і вчителем правди; вона проголосить похвалу про його велику ревність для св. віри, визнає його святість і піднесе його як добродія людства. І так сталося. Папа Пій XII проголосив його святим 29 травня 1954 року.[156]

---

[155] *Pierami*, p. 191.

[156] *Quest'ora di fulgente*, AAS, XLVI, pp. 307-313.

ЧЕТВЕРТИЙ РОЗДІЛ

ПАПИ ДОБИ ДВОХ СВІТОВИХ ВІЙН

Таємний договір держав Антанти в квітні 1915 року виключив Апост. Столицю в Римі від участи в повоєнній мировій конференції. І, як після упадку царського режиму в Московії до влади прийшли большевики й опублікували текст того договору, західня ліберальна преса почала нові випади проти папи Венедикта XV, доказуючи, що договір був заключений тому, щоб ударемнити всякі вмішування Ватикану в справи світової політики. У відповідь на те ватиканський щоденник « Ль'Оссерваторе Романо » надрукував заяву, що є несправедливо говорити, нібито папа робив чи робить якісь старання для здобуття голосу в політичних справах; натомість є правдою, що від самого початку війни Апост. Столиця була рішена, навіть якби її просили, не брати участі в такій конференції, де мала група переможців намагатиметься накинути свій диктат переможеним народам.

Ця заява була опублікована ще до підписання « Версальського диктату », а її зміст і тон були доброю пересторогою Найвищій Раді П'ятьох: не впиратися при своїх дотеперішніх методах накидання своєї волі народам проти їх інтересів і не роздавати нікому чужих територій, бо це не принесе тривалого миру, а навпаки, засіє зерно нової незгоди.

Коли ж ці напімнення не помогли і Рада П'ятьох, разом із своїми сателітами, накинули світові свій диктат, папи повоєнних років у своїх письмах подавали ради переможцям і переможеним, як вийти з честю з нововитвореної ситуації. І, наприклад, папа Венедикт XV в своїм листі до німецької ієрархії радив у їх дбанні про людські душі й про загоєння воєнних ран вложити ціле своє серце і намагатись усунути ненависть з душ народу до їх недавніх ворогів, як і з душ своїх власних громадян, що ненавиділи своїх ідеологічних противників. Ця ненависть мусить бути заступлена братньою любов'ю, що не знає вагання, границь ані клясової боротьби.

З нагоди посвячення собору Серця Христового на Монтмартрі в

Парижі папа вияснював французам, що їх любов мусить включати в собі також і недавніх противників, бо всі люди є дітьми одного Отця, відкуплені кров'ю Христа, що каже: « Любіть ворогів ваших і чиніть добро тим, що вас ненавидять ». Щоб дати всім добрий приклад, папа писав у своїй зеленосвяточній енцикліці 1920-го року: « Я з цілого серця прощаю всім і кожному ворогові зокрема, що свідомо чи несвідомо, так чи інакше, поганив чи поганить, мою особу чи мою діяльність. Всіх обнимаю з доброзичливою любов'ю і не залишу жадної нагоди, щоб робити їм добро ».

Після « Версальського диктату » такі думки і ради були єдиною можливістю праці для миру, але Ліґа Націй пішла іншою дорогою, замкнувши свої вуха перед голосом папи. Американський свободолюбний народ заявив 14-го квітня 1921 року устами свого президента Гардінґа, що не хоче мати нічого спільного з Ліґою, доки вона не стане на шлях до дійсного миру.

Таким чином, творці нового миру знехтували « пункти » Вилсона і мирову ноту папи Венедикта XV та зачали будувати свій мир на ідеї відплати перепоженим. З того зерна незгоди зачала рости ненависть переможених до переможців, а на наслідки не треба було довго ждати. Легко було прем'єрові Клемансо визначувати олівцем на мапі нові кордони Европи і так розривати живі організми народів, але після цього ніхто з переможців не міг знайти способу, як захоронити оті « національні меншини » перед утисками й переслідуваннями окупантів. Народи, що впали жертвою « миру » не хотіли зректися свого права на самовизначення і так раз завдана рана не переставала кривавити, хоч гук гармат давно затих на фронтах.

Серед такої душної й нездорової атмосфери ненависті до голосу почали приходити скрайні ідеологічні течії й такі ж політичні рухи: комунізм, фашизм і націонал-соціялізм, які, до речі кажучи, різнилися між собою більше тактикою діяння, як ціллю, до якої змагали. І тепер — як колись раціоналісти, масони й ліберали — ці нові течії знову виступили проти Церкви, яка із ще більшою силою продовжала голошення засад християнської любови та закликала провідників і всі народи до опам'ятання. І де згадані рухи захопили державну владу в свої руки, там зачиналися переслідування й насильства над Церквою, щоб знищити її моральну силу і змусити до мовчання.

Підкорений німецький народ, бажаючи скинути з себе тягар « Версальського диктату », і відзискати своє великодержавне становище в Европі, віддав свою долю в руки націонал-соціялізму, що договорився з італійським фашизмом і московським комунізмом. Це договорення до-

вело до вибуху другої світової війни. Серед гігантського дужання народів два перші впали, а комунізм часово врятувався завдяки помочі західніх демократій, а в першу чергу ЗСА, що сподівалися знайти з ним спільну мову. Скоро прийшло розчарування, бо стара засада: ворог мого ворога є моїм приятелем, в такій комбінації не виправдала себе. Комунізм плянує силою накинути решті світу свою матеріялістичну, безбожницьку форму правління, і ці намагання загрожують вибухом нового катаклізму, гіршого від двох попередніх.

І коли Рузвелт, Черчіль і Сталін відбували свою рішальну конференцію в Ялті зимою 1945-го року, хтось з них згадав про участь Апост. Столиці в майбутній Мировій Конференції, тоді большевицький сатрап Сталін зробив іронічну заввагу: — Скільки дивізій має папа? — тобто, як папа не має мілітарної сили, то яке йому діло до миру в світі?

Вже сьогодні всім ясно, що легше виграти війну, як завести справедливий мир у світі, бо без моральної сили цього не вдасться осягнути. І таку силу має Христова Церква. Починаючи від большевицької революції в Петрограді 1917-го року, Церква золотими літерами записала нові, світлі сторінки своєї історії в нових часах, повні важких і кривавих переслідувань. Вона дала нові докази своєї вірності, геройства й витривалості свому Основоположнику, Христові.

Вже після оснування Організації Об'єднаних Націй в 1945-му році першою жертвою комунізму впала Українська Католицька Церква. Большевицькі диктатори вивезли в Сибір усіх українських владик, тисячі священиків і сотні тисяч вірних, що ставили завзятий опір. Подібне діялося і в інших країнах під комуністичними режимами з тією тільки різницею, що з Москви йшли директиви і накази нищити найперше Церкви східніх обрядів, розчислюючи на те, що решта католицького світу не стане солідарно в обороні своїх східніх братів. Наслідуючи вірно політику давніх царів, большевики дали можливість християнам латинського обряду молитись Богові в надії, що після вимертя старших людей молоде покоління, виховане на матеріялістичній доктрині, само відкине віру в Бога і виступить проти Церкви.

Українська Церква, Православна і Католицька, принесла гекатомби жертв за Христову правду і знам'я св. Хреста. Одначе, на місця замучених ісповідників приходять нові борці, що своєю вірою і життям спиняють наступ комунізму і підривають його самопевність. На великих папів модерного часу: Пія XI і Пія XII, звернені очі всього культурного світу, а Апост. Столиця в Римі стала сумлінням людства.

256. Венедикт XV (1914-1922)

1. Родинний дім і служба Церкві

Яків Павло Баптист Кієза, другий з черги син Йосифа Маркезе делля Кієза та Іванни Міліораті, народився 21-го листопада 1854 року в Ґенуї в шляхетській, середньозаможній родині. Хлопчина був хворий, тому о. Кардіналі мусів охрестити його чергового дня після народження. Яків спершу вчився в свому домі, а середню освіту закінчив в Інституті Дановаро-Джюссо в роках 1862-69, і зараз же студіював філософію в семінарії на правах екстерніста, а від 1871-го року студіював право на університеті в Ґенуї, де 1875 року одержав докторат.[1]

Бажанням його батька було, щоб Яків став адвокатом, як наказувала родинна традиція, але д-р Яків відчув покликання до духовного стану, тому за радою архиєпископа Карваза виїхав до Риму і там студіював в Колеґії Капраніка й Григоріянському університеті. На весні 1878-го року був поставлений у сан диякона, 25-го грудня т.р. у сан пресвітера, а 13-го липня 1879-го року одержав докторат св. Богослов'я. В 1879-82 роках продовжав студії в колеґії « Шляхетних », де приготовлявся до дипломатичної служби.

Службу Церкві почав о. д-р Яків Кієза як секретар « апрендист » архиєпископа Рамполлі в Конґреґації Надзвичайних Справ Церкви, а коли архиєпископ був іменований нунцієм до Еспанії, о. Яків був піднесений до ранґу папського шамбеляна та іменований секретарем тієї нунціятури. Своїми виробленими манерами він був любимцем еспанських аристократів. В 1887 році архиєп. Рамполлю іменовано кардиналом і Секретарем Стану й він покликав о. шамбеляна Кієзу на « мінутанта », тобто референта листів і справоздань, призначених для Генеральної Конґреґації. З обох урядів він вив'язався успішно, тому 1901-го року іменовано його домашнім прелатом і під-секретарем Стану і в цьому уряді він перебув аж до смерти Лева XIII, так що під кінець життя папи о. Яків був посередником між ним і Секретарем Стану. Папа Пій X залишив його на тому самому становищі й він був правою рукою Секр. Стану, кард. Меррі даль Валля, а водночас помагав душпастиреві парафії св. Евстахія.[2]

В 1907-му році вмер архиєпископ Болонії, кардинал Стампа, і папа Пій X шукав за добрим наслідником з уваги на вийнятково важне значення Болонії. Одного дня, як о. делля Кієза з'явився в приватній кан-

---

[1] *Waal Anton, de,* Der neue Papst, unser heilige Vater Benedikt XV, 1915, p. 3; *cf. Peters, W, H,* The Life of Benedikt XV, Milwaukee, 1959, p. 11.

[2] *Vistalli, F,* Benedetto XV, Roma, 1928, Vaticano, p. 15.

целярії папи з готовими до піцпису актами папа завів з ним таку розмову: — Чи Ви бачили сьогоднішний номер газети «Іль Месаджеро»? — запитав папа, і дав йому газету, показуючи місце, де було надруковано, що він має бути призначений нунцієм до Мадриду. Отець Яків відповів, що ця неавторитетна вістка трохи заскочила його й здивувала. — І мене також здивувала, говорив папа, бо я хотів просити о. шамб. Кієзу про одну ласку. — Вислови, Святіший Отче, свій наказ і це не нуде ласкою з моєї сторони. — Так, продовжав папа, ти зробиш нам ласку, бо знаємо, що о. Кієза все зробить добре, кудинебудь його пішлють. Кардинал Секретар казав мені, що ти міг би бути знаменитим нунцієм до Мадриду, але мусимо думати про епархії і хочемо мати добрих єпископів. Дуже бажаємо, щоб шамб. делля Кієза пішов до Болонії. — Святіший Отче, боронився шамб. Кієза, я прибитий ласкавістю Вашої Святости. — Ні, казав папа, не вимагаємо абсолютного послуху, але висловлюємо бажання і просимо, чи ти не хотів би служити священичій службі, що дає стільки потіх? — Я завжди любив активну працю, але ситуація в Болонії мене лякає. Дотого я не думав про Болонію, а еспанський амбасадор натякав мені на Мадрид. Але в тій хвилині пригадую, що в Болонії відзначують празник св. Петронія, патрона собору і це є добрим знаком.

Це був знак його згоди і папа подякував йому, висловивши бажання, що він сам хоче поставити його на єпископа.[3] Висвята відбулась у Сикстинській каплиці 22-го грудня 1907-го року.

Архиєпископ делля Кієза працював у Болонії з великим успіхом. Ця епархія мала 392 парафій, які він зразу взявся візитувати. По сімох роках праці він був нагороджений Пієм X достоїнством кардинала вже напередодні першої світової війни, 25-го травня 1914 р., а 28-го травня одержав кардинальський капелюх. Його титулярною церквою була церква «Кватро Коронаті».

По закінченні похоронів Пія X ввечері 31-го серпня 1914 р. (понеділок) зібрався конкляв 57 кардиналів, але з уваги на гострі запорядження померлого папи щодо відбування конкляву і вибору папи, досі невідомі докладні подробиці цього конкляву. Знаємо, що кардинал делля Кієза мав келію ч. 57, тобто цю саму, в якій перебував Пій X перед своїм вибором на папу.[4] У четвер 4-го вересня повідомлено світ про вибір кардинала делля Кієзи на папу, що обрав собі ім'я — Венедикт XV;

---

[3] *Ibidem*, pp. 75-77.

[4] *Migliari*, G. Benedetto XV, Milano, 1932, pp. 87 seq.

мабуть тому, що Венедикт XIV перед своїм вибором на папу також був архиєпископом Болонії.

Новий папа був невеличкого зросту, і навіть найменша ряса, приготована для нововибраного папи, була завелика для нього, тому монс. Міґоні мусів на скоро руку скорочувати її шпильками, а при тому був такий нервовий, що з радости плакав. Папа зажартував собі з нього, кажучи: « Успокійся, перестань, бо ще хтось може собі подумати, що не я, а ти обраний на папу ».[5]

Водночас папа сказав до присутнього там кравця: « Мій дорогий, чи ти забув про мене? » і на другий день, як кравець приніс вже скорочену рясу, немов оправдуючись сказав до папи: « Святіший Отче, я ніколи не сумнівався, я все знав, що ти будеш папою ». І на те почув відповідь папи: « Як ти був такий певний, то чому зробив рясу, яка зовсім мені не підходить? » — і на те кравець вже не знав що відповісти.[6]

В час коронаційного торжества папа побачив свого адвоката з Болонії і сказав до нього: « Бачиш, приятелю, вони рішили обрати мене на папу. І один раз я поступив самостійно, не питаючи твоєї ради: я прийняв вибір.[7] Новий папа уділив своє перше благословення « урбі ет орбі » внутрі собору св. Петра на зразок своїх двох попередників, а коронаційне торжество відбулося скромно в Сикстинській каплиці.

* * *

Новий папа мав велике замилування до чистоти й елеґанції в одежі й поведінці з людьми. Митець Рафаель Романеллі, що робив бюст папи, так описав його голову: « Його чоло є дещо стиснене на висках, череп круглий і має багато місця на мозок. Це є характеристичне для поважного й зрівноваженого мужа. Ніс у нього « асквілінський », очні ями глибокі й добре викроєні, що підкреслюють чар не великих очей, які є ясні й пронизливі. Вони дещо короткозорі й сховані за грубими шклами окулярів, але проблиски з-поза окулярів зраджують скору й ясну інтеліґенцію. Уста в нього великі, але добре викроєні з ясними і простими лініями, що виражують силу волі. Підборіддя велике, як в клясичних типах Цезаря чи Наполеона. Ці характеристичні лінії підлягають скорим і різним змінам, залежно від фізіоґномічних комбінацій,

---

[5] *Smit,* Angelic Shepherd, p. 33; *cf. Zanetti, F,* Città del Vaticano. Cinque Papi attraverso gli anedotti da Pio IX a Pio XI, Roma, 1929, p. 208.

[6] *Schmidlin, J,* Papstgeschichte der neuesten Zeit, München, 1953, III, p. 168.

[7] *Zanetti,* p. 209.

що нагло й часто появляються з уваги на нервозний, майже неспокійний темперамент папи ».[8]

В невеличкому тілі сидів великий дух, глибокий ум, тверда воля, незвичайна енергія, видержливість у праці та вроджена здібність до скорої орієнтації, злученої із здібністю знайти скорий вихід з найбільшої трудности. При тому папа мав вийнятково добру пам'ять, кого раз бачив, не забував.

Народжений в шляхетській родині папа своєю вдачею більше підходив до Лева XIII, як до покірного селянського сина з Рієзе, Пія X. Венедикт XV говорив кількома мовами, а особливо добре володів французькою мовою. Дух радості, що був у Папській Курії в часах Пія X, проминув безповоротно, а на його місце прийшов « дух протоколу », бо папа держав здалека навіть кардиналів, з вийнятком хіба Пєтра Ґаспаррі, якого він цінив дуже високо. Сам жив самітно, хіба в хвилинах великих труднощів і важких переживань заходив до кватири свого слуги Маріяна Фаджіяні і там хвилину посидів на розмові в кухні з його дітьми, а траплялося навіть, що їв з ними убогу вечерю.

Папа мав прудкий, італійський темперамент, але навчився держати його в строгій дисципліні, яку вивчив на дипломатичній службі. Бували хвилини, коли він не міг здержати вибуху, напр. одного дня він задумав поїхати на прохід до городів, бо пригноблювали його сумні вістки з фронтів, де цілими масами гинули християни. І в час їзди погонич Джяккіні підігнав трошки заскоро коня, бо була велика спека надворі, і папська карета почала підскакувати по каміннях. Це схвилювало папу й при висіданні він зганив погонича гострими словами, але по хвилині надуми казав йому прийти до своїх апартаментів. З великим страхом ішов сіньор Джяккіні до папи в переконанні, що вже ніколи не буде їхати папською каретою. Яке ж велике було його здивування, коли побачив папу з пляшкою вина і двома чарками в руках. Папа просив його випити вина й трохи прохолодитися, бо надворі спека. Всі в Ватикані заздрили старому Джяккіні, що мав честь випити склянку вина з рук самого папи. У такий спосіб Венедикт XV хотів направити своє схвилювання, якого не міг скрити перед старим погоничем. До такого нездібні люди малого формату, які цілими роками пам'ятають дрібну заввагу чи уразу своїх підчинених, відмовляючись її простити.[9]

Св. Пій X був безкомпромісовим реформатором, що зробивши якусь

---

[8] *Rome a Weekly Record of Everything about the Eternal City,* 17 (2).

[9] *Durante, A,* Benedetto XV, Roma, 1939, p. 49.

постанову виконував її без огляду на труднощі чи опінію інших людей, а Венедикт XV був дипломатом у повному того слова значенні. Крім того, він був світлим бесідником із сильною, переконуючою арґументацією, а при тому незвичайно об'єктивний у свому поступованні з людьми. Ці прикмети його характеру показалися конечними в час воєнних дій, коли дипломати воюючих країн, що були акредитовані при Ватикані, намагалися перехилити симпатії папи на свою сторону із шкодою для своїх противників. Папа трактував усіх з однаковою любов'ю і не дався перехилити на жадну сторону, намагаючись розбудити в них спільність християнського братерства та довести якнайскорше до загального замирення.

Біографи Венедикта XV завважують, що він був соромливий і несміливий, а як опинився серед гущі людей був навіть боязливий. Цю прикмету його характеру ілюструють деякі факти. Оповідають, що в часах Пія X кардинал дель Валь вислав о. Якова делля Кієзу бути представником папи в час торжества на Університеті Пропаґанди. Прибувши туди він стрінув о. віцеректора і зараз же вхопив його за руку, якої не пустив доти, доки цей не посадив о. Якова в вигідному кріслі.

Подібною була справа о. Рудольфа Ґерляха з Баварії, що був виїхав на залізничу станцію в Римі привітати й заопікуватися кардиналом Яковом делля Кієзою, який прибув на конкляв після смерти Пія X. І коли кардинал делля Кієза був обраний на папу, він зараз же іменував о. Ґерляха своїм шамбеляном і казав йому жити близько себе.

Коли на весні 1915-го року Італія приступила до війни по боці Держав Антанти, о. Ґерлях не виїхав додому, але просив папу дозволити йому залишитися в Ватикані, обіцюючи не нарушити невтралітету ватиканської території. Одначе, він не дотримав обіцянки. Скоро показалося, що він був на шпигунській службі Центральних Держав, як згодом писав « Таймс » у Лондоні; він виплачував гроші італійським шпигунам, що діяли на користь Центральних Держав. Італійський суд засудив його і вигнав з Італії. З цього приводу папа мав великі неприємності і в « Ль'Оссерваторе Романо » була надрукована заява, що о. Ґерлях надужив довір'я папи, уживаючи ватиканську дипломатичну пошту для пересилання шпигунських вісток.

Венедикт XV радо приймав людей на приватних авдієнціях, а два рази в тижні мав напівпублічні авдієнції, в час яких говорив по-еспанському, по-італійському, по-німецькому й по-французькому. Мавши перед собою велике число паломників, він уже з їх зовнішнього вигляду пізнавав, хто до якої національности належав, і в цьому помилявся дуже рідко.

Папа завів новість у Ватикані: він постановив відбувати пресові конференції із закордонними й італійськими журналістами. Це він робив аж доки французький журналіст, кореспондент газети « Ля Ліберте », Людовик Лятап'є, який 22-го червня 1915 року мав з папою інтерв'ю, а потім перекрутив його слова. Проти цього запротестував кардинал Пєтро Ґаспаррі і з того часу папа перестав відбувати свої пресові конференції, щоб не давати нагоди до контроверсії. Папа мав велике, люб'яче серце, напр. одержавши вістку про великі втрати в людях у битві під Капоретто, він щиро прослезився.[10] Ще згадаємо, що папа був незвичайно точний у виконуванні своїх обов'язків, напр. він завжди ждав під дверима на початок заповідженої авдієнції чи будь-якої літургійної функції в соборі св. Петра. Він трошки недочував, тому в час своїх авдієнцій говорив високим і сильним голосом.

Секретарем Стану був іменований досвідчений дипломат кардинал Ферата, а після його смерти 10-го жовтня 1914 року його наслідником став кардинал Пєтро Ґаспаррі і сповняв цей уряд аж до смерти папи. В опінії знавців европейських політичних справ, якби кардинал Ферата був жив, то в час війни неодна справа вийшла б була інакше, бо він був прекрасно обзнайомлений з французькими справами і папа напевно послухав би був його рад. Кардинал Ґаспаррі не мав впливу на папу, а лише виконував його запорядження.[11]

2. Папа шукає замирення

З урядом папи є зв'язана велика відповідальність перед Богом і історією, але носити папську тіяру в часах, коли людські пристрасті розпутали криваву війну, це тягар вдесятеро більший. Мати щоденні звіти з усіх закутин землі про важкі бої, про сумний посів смерти на полях бою, про жорстокі переслідування, арешти концентраційні табори синів однієї Церкви, що часово опинилися на противних боках фронтових окопів; цей тягар був папі дуже гнітучим.

Тому в свому першому зверненні до всіх християн, 8-го вересня 1914 року,[12] папа говорив, що діючи в імені Христа він нікого не виключає із своєї любови і готовий віддати своє життя за справу миру. Він із свого боку вчинить усе, щоб довести війну, оте велике нещастя

---

[10] *Zanetti*, p. 236.
[11] *Ibidem*, p. 220; *cf. Pratti*, pp. 132-133; *cf. Peters*, p. 90.
[12] *Ubi primum*, AAS, VI, pp. 501-502.

до скорого і щасливого кінця, але просив провідників воюючих сторін витягнути руки до згоди і якнайскорше покінчити з тією різнею.

Перша енцикліка папи з 1-го листопада т.р.[13] була заадресована до католицької ієрархії світу й описувала важкі духово-моральні наслідки війни, руїну суспільного ладу, розвогнення умів, здичіння обичаїв, взаємну ненависть та непошану авторитету. Продовження війни збільшить загострення клясової боротьби, писав папа, бо в одних родиться захланність та жадоба земного багатства, а в других завелике бажання необмеженої свободи. Сумним наслідком усього є зневага Божих законів, що єдині мають силу справедливо унормувати людське життя на землі.

Апелюючи до сумління провідників, папа казав помагати жертвам війни і 21-го грудня 1914-го року видав декрет із зазивом до єпископів і священиків у світі, щоб вони дбали про полегшення долі воєнно-полонених. У наслідок цього зазиву в різних краях засновано добродійні організації, напр. в самій лише Німеччині було віднайдено 800 тисяч « загублених », а 200 тисячам « загублених » було вислано 15 мільйонів посилок та зв'язано їх з їхніми родинами. В самому Ватикані була централя допомогової акції, що висилала допомоги в різні краї світу і так 11-го січня 1915 року папа зеернувся до воюючих сторін із пропозицією: звільнити з полону дівчат і жінок, хлопців нижче сімнадцять років життя, старших людей понад п'ятдесят років життя, лікарів і хірургів, священиків і хворих. Завдяки посередництву папи тоді звільнено: 12.376 французів, 8.594 німців, 1.822 бельгійців і 964 англійців.[14]

Інтересно, що папа особисто прочитував чимало листів від батьків у пошукуванні за своїми синами і дописував на полях свої завваги.[15] На жаль, і в такій добродійній праці він стрінувався з критикою і застереженням з боку італійських ліберalів, які добачали в цьому шпигунство і через те висилку пошукуючих листів було здержано. Але турки краще оцінили працю папи, як італійці, бо поставили папі пам'ятник-статую долота майстра Квартіні, на якій є напис: « *Великому папі найбільш трагічної години в світі, Венедиктові XV, Добродієві народів без огляду на національність чи віру — в доказ в'ячности від Сходу* ».[16] Так високо турки оцінили діяльність Венедикта XV.

10-го січня т.р. папа вислав текст молитви, яку він сам уложив, і

---

[13] *Ad Beatissimi*, 1 Novembris 1914, AAS, VI, pp. 565-81.
[14] *Moore, T, E*, Peter's City, New York, 1930, p. 195.
[15] *Vistalli*, pp. 240, 272; *cf. Peter's City*, p. 184.
[16] *Vistalli*, p. 28; *cf. Peter's City*, p. 186.

просив усіх християн відмовляти її в усіх церквах цілого світу: « Мучені страхіттям війни, що руйнує народи й держави, звертаємось до Тебе, Ісусе, до Твого Найласкавішого Серця, нашої останньої надії! Боже милосердя із сльозами благаємо Тебе, закінчи це страшне лихо. Ти із Свого Найсвятішого Серця посилаєш у світ Божественну Любов, щоб незгода скінчилась і любов запанувала між людьми. В Твому житті на землі Твоє Серце билось із співчуттям для людської недолі; і в цій хвилині ненависти, кровопролиття і вбивств, хай Твоє Божественне Серце наповниться співчуттям. Жалем численних матерей у страхові за долю їх синів; жалем численних родин позбавлених батьків; жалем Европи, над якою шаліє спустошення й руїна.

Надхни володарів і народи радою лагідности і залікуй незгоди, що роз'єднали людей. Ти, що пролляв свою Найсвятішу Кров, щоб усі жили як браття, зведи братів разом у згоді. І, як колись на заклик апостола Петра « Господи, рятуй нас, бо загибаємо » — Ти відповів словами милосердя й утишив хвилі, так і тепер вислухай наші молитви і приверни світові мир і спокій. І Ти, Пресвята Діво, як і завжди в часах нещастя, будь нашою поміччю, нашою охороною і нашим прибіжищем. Амінь ».[17] За текст цієї молитви і за всю мирову акцію французи називали папу глузливо — « пацифістом ».

На Консисторії 22-го січня 1915 року папа в своїй промові до кардиналів представив жалюгідний стан Европи, але застеріг повний невтралітет Апостольської Столиці, кажучи: « *З певністю, що кожний здорово думаючий є свідомий, що в цій великій борні Апост. Столиця, хоч повна великого жалю, мусить залишитися вповні безпартійною. Римський Архиєрей, як намісник Христа, що вмер за людей, за одного й за всіх, мусить обняти усіх воюючих одним почуванням любови; і як батько всіх католиків він має між воюючими сторонами чимало дітей, для яких спасіння він мусить однаково і без різниці дбати* ».

Ця промова дала нагоду одним говорити про впливи німців у Ватикані, а німецька преса доказувала, що папа говорячи про « воюючих », мав на думці осудження німців.

Незважаючи на те папа розгорнув широку дипломатичну акцію за миром у світі, заховуючи при тому строгу об'єктивність і безпартійність. Усе ж таки, Жорж Клемансо називав його « німецьким » папою, а німецький генерал Людендорф називав папу « французьким » папою.[18]

---

[17] *AAS*, VII, pp. 13 seq.

[18] *Hayword, F*, Un Pape Meconnu, Benoit XV, Tournai, 1955, p. 71.

Газета італійських масонів « Іль Месаджеро » та орган французького посла в Римі Льоазо закидали папі симпатії до німців. З другого ж боку, німецький « Бунд » у своїх публікаціях, напр. « Папа, Курія і світова війна » або « Німеччина і Ватикан » закидали папі симпатії до Держав Антанти. Папа відповідав на такі закиди дуже коротко: « Людські суди нас не цікавлять, правда вийде колись наверх ».[19]

Досить добру характеристику політики папи Венедикта XV і про його неприхильників дав італійський ліберальний політик старої школи Манціні, Варнава Семерія, що 1919-го року сказав таке: « Якби Франція й Італія були католицькими, тоді їх цементувала б релігія. — Вилсон своїм недавним ударом загнав мене в обійми папи. Я, і ми ліберали, ніколи не доцінювали т.зв. папської дипломатії, а політика Венедикта XV в довірочних розмовах часто знаходила в мені свого гострого критика. Смішна критика, тверджу з притиском, славної папської ноти (ідеться про ноту з 1-го серпня 1917-го року – І.Н.). — Яка радість настала після виступу Вилсона, що проголосив нам гарні речі, які ми сподівались почути, радніше, від папи. Ми не були раді лише союзникам, ні; Вилсон був для нас речником чистої правдивої Євангелії. Венедикта випередив і відсунув Вилсон, що хотів виконати завдання папи. Так говорили й писали ми, старі ліберали. Ми радувалися, що релігійна струна в політичній справі не вийшла від папи, але з вільної Америки. Ми переконалися, що папа був надто скромний у своїх цілях. Ми хотіли гарних слів, труб і початку відродження світу. І все це обіцював нам Вилсон. Папа був для нас занадто боязкий. — Сьогодні бачимо, що папа був мудрий. Він обіцював і жадав небагато, бо знав, що « найбільше » є ворогом добра і що між словами і чинами є цілі моря; і що ідеальне вміщується в реальному дуже поволі й з покорою. — Якби ми всі були прийняли покірне католицьке слово, то не були б упали жертвою фальшивих, доктринерських, протестантських слів ».[20] Така характеристика папської дипломатії одним з найбільш видатних лібералів Італії була признанням політиці папи в час першої світової війни.

В першу річницю вибуху війни Венедикт XV звернувся до воюючих сторін із напімненням, вияснюючи, що пониження й уярмлення не спричинять народам смерти, але навпаки, накинене ярмо зродить у підкорених духа ненависти і помсти, що переходитиме з покоління в

---

[19] *Seppelt*, p. 376.

[20] *Lama Friedrich Ritter, von*, Papst und die Kurie in ihrer Politik nach dem Welkrieg, dargestellt unter besonderer Berücksichtigkeit des Verhältnisses zwischen dem Vatikan und Deutschland, 1925, pp. 480-481; *cf. Memento*, 25 Mai 1919.

покоління. Чи не краще було б зійтися отак і сісти довкруги одного стола й закінчити оцю криваву війну? І благословенний буде той, хто перший піднесе мирну галузку свому ворогові! Але й цим разом голос папи був « голосом вопіющого в пустині » і про те він говорив з жалем до кардиналів в грудні 1915-го року.[21]

З доручення папи кардинал Ґаспаррі вів переговори з воюючими сторонами в справі виміни воєннополонених і в наслідок цього чимало німців і французів вернулись до своїх родин через територію невтральної Швайцарії. Ці переговори вів секретар Конґр. Надзвичайних Справ Церкви, монс. Евген Пачеллі, що був правою рукою кардинала Ґаспаррі. Йому вдалося репатріювати 63 тисячі цивільних людей, нездібних до військової служби і полегшити долю численним тисячам воєннополонених.[22]

Коли війна продовжалася, Венедикт XV в свому листі до Вікарія Риму, кардинала Помпілі, запорядив « Ювілейні моління » в наміренні скорого закінчення війни, бо вже в тому часі вона виглядала якби цілковите знищення християнської культури й цивілізації в Европі. Папа писав численні листи до єпископів, різних організацій та впливових осіб, взиваючи всіх до акції за закінченням війни. І, врешті, здавалося, що заходи папи увінчаються успіхом: німецький кайзер Вільгельм II погодився на пропозицію миру, але з листа кардинала Ґаспаррі до архиєпископа Кельну, кардинала фон Гартмана, з 7-го березня 1917-го року виходило, що Англія й Франція ще не були готові прийняти таку пропозицію в тому часі.[23]

На всякий випадок, у Римі було переконання, що перші льоди були вже проломані. Такі надії скріпили заломання французької офензиви та вибухом революції на Московщині. Сама ж Австрія, була на вичерпанні своїх сил, а в Англії також була небезпека державного перевороту. Крім того, ще тоді не можна було передбачати, що в червні т.р. до Европи прибудуть американські війська під командою генерал Першінґа.[24]

Беручи всі ці познаки до уваги, 23-го квітня 1917-го року папа іменував монс. Пачеллі нунцієм до Мінхену, особисто поставивши його в сан єпископа з титулом архиєпископа Сардів. І вже 23-го травня нунція прийняв баварський король Людовик III. З того часу нунціятура

---

[21] *Seppelt*, p. 378.

[22] *Smit*, p. 34; *cf. Halecki, O*, Pius XII, London, 1954.

[23] *Seppelt*, loc. cit.

[24] *Hammerton, J*, The New Illustrated World History, New York, 1947, p. 1026.

в Мінхені була осередком мирових заходів папи. Архиєпископ Пачеллі нав'язав контакт з канцлером Райху, д-ром Теобальдом Бетманном-Гольвеґом, та узгіднив можливість майбутнього замирення на таких основних пунктах: 1) загальне обмеження зброєння; 2) установлення міжнародніх судів; 3) самостійність Бельгії мусить бути привернена; 4) доля Альзації й Льотаринґії й інших спірних територій буде вирішена двосторонньою угодою. 29-го червня Вільгельм II прийняв нунція Пачеллі в Кройценах та одержав від нього автографного листа папи в справі замирення. Кайзер висловив жаль, що папа знехтував його ноту з 12-го грудня 1916-го року, але обіцяв подумати про всі ці справи.

Але, ще заки наспіла відовідь з Німеччини, папа завізвав до себе англійського амбасадора, гр. ді Селис, і дав кілька запечатаних конверт із мировою нотою та прохав його передати її також до Франції, Італії й Америки. В цій « Мировій ноті » Венедикт XV писав: « До Голов воюючих народів! Вже від початку нашого понтифікату, серед смертельного галасу розпочатої в Европі війни, ми поставили собі три речі (до виконання): по-перше, заховати повністю невтралітет у відношенні до всіх воюючих, бо кожному ясно, що спільний батько в однаковій мірі любить усі свої діти; а, дальше, ми безнастанно змагали чинити всім якнайбільше добра, без огляду на особу, національність чи віру, керуючись загальним законом любови ближнього та вимогами нашого найвищого духового уряду, переданого нам Христом; урешті, наша мирова місія вимагала зробити все для скорого закінчення цього нещастя, що тільки було в наших силах; ми старалися прихилити народи та їх голови до певних постанов під час нарад для замирення, щоб воно було справедливе й довготривале.

Хто слідкував за нашою діяльністю впродовж трьох минулих, повних терпінь років міг легко пізнати, що ми постанову невтралітету та намагання помагати іншим вірно дотримали.

Під кінець першого року війни ми звернулись до воюючих сторін із сильною пересторогою, вказавши шлях кудою можна би дійти до чесного миру. На жаль, нашого заклику ніхто не послухав і два дальші роки велася війна з усіма її страхіттями. Вона стала ще жорстокішою й поширилася на суші й моря, як і в повітрю, і ми були свідками руїни й смерти, що спадала на безборонні міста і тихі села. Сьогодні ніхто не знає, яке нещастя й терпіння ще прийде, як ще кілька місяців, або ще гірше, кілька років долучаться до цього трирічча. Чи буде покладений культурний світ на марах смерти? Чи славна і квітуча Европа, заплутана в загальне безумство, попаде в безодню і піднесе руку, щоб поповнити самогубство?

В такому невеселому положенні в обличчі важкої небезпеки тепер знову підносимо заклик до миру і повторяємо його тим, в яких руках спочиває доля народів. Ми в жадному випадку не глядимо на справи з політичного становища, тому не можуть мати на нас впливу бажання чи інтереси воюючих сторін, а чинимо це з почуття нашого великого обов'язку спільного батька всіх мирян і тому бажаємо видвигнути деякі приємливі пропозиції та запросити уряди воюючих сторін до застанови над точками, що можуть стати основою справедливого й тривалого миру, а докладне розглянення й доповнення цих пропозицій залишимо вас самим.

Перша і найважливіша точка мусить бути: *на місце матеріяльної сили має прийти моральна сила закону*; *тому мусить дійти до справедливого порозуміння всіх щодо рівночасного взаємного розброєння за умовленими правилами й гарантіями, щоб затримати публічний порядок в поодиноких державах. На місце сили має прийти мировий суд з його серйозною і миролюбною працею та сильними постановами проти держави, що не схотіла б віддати справи міжнародньому судові або не прийняла б його рішень.*

І коли запанує вищість закону, тоді можна буде усунути всі перешкоди у взаєминах між народами, а після установлення рівних прав буде запевнена свобода і спільність морів, що усуне причини конфліктів і дасть нову силу до змагання і до поступу всіх... Навівши деякі конкретні пропозиції щодо рішення спірних територій, папа казав: « Це найважливіші основи, на яких — віримо — буде переведена майбутня реорганізація народів. Щоб повторення подібного конфлікту в майбутньому було неможливе і для матеріяльного добробуту воюючих держав, треба необхідно підготовити добру розв'язку господарського питання.

Ось так ми представили ці пункти всім тим, що керують тепер долею воюючих народів, у добрій надії, що Ви причинетесь до можливо найскоршого закінчення війни, яка є непотрібним убивством людей. Увесь світ визнає, що з одного й другого боку честь зброї не буде нарушена. Відкрийте свої вуха для нашого прохання та прийміть батьківське запрошення, дане в іменн Божественного Спасителя, Царя Миру. Розважте свою відповідальність перед Богом і людьми; від Вашого рішення залежить спокій, радість численних родин, життя тисяч молодих людей; словом, щастя народів, бо Вашим великим обов'язком є дбати про їхнє добро.

Хай Господь надхне Вам рішення згідне з Його волею. Хай небеса вчинять, щоб Ви заслуживши собі на похвалу сучасників, придбали

собі ім'я миротворців в очах майбутніх поколінь. З нашого боку ми будемо тісно об'єднані молитвами і покутами з усіми вірними душами, що хочуть мира, благатимемо для Вас просвітління й ради від Бога. — Дано в Ватикані, 1-го серпня 1917-го року. Венедикт XV, Папа ».[25]

У відповідь на « Мирову ноту » папи Франція зараз же висунула свої претенсії до Альзації й Льотарингії, а Англія зажадала повної незалежности Бельгії.[26] 21-го серпня англійський посол, гр. де Салис, одержав доручення від свого уряду скласти заяву, що уряд Великої Британії буде радитися із своїми союзниками і тому зараз не може знати, яка буде їх відповідь на пропозиції папи. Він передав також копію заяви, що заходи Ватикану прискорити мир не матимуть успіху доти, поки Центральні Держави не вияснять цілі, чому вони продовжають війну.[27] Подібну ноту вислав до Ватикану американський Секретар Стану Роберт Лянсінґ 27 серпня. Він в імени президента Вилсона піддав критиці становище папи в справі його намагання привернути « статус кво анте беллюм », бо це несправедливо. Мировий плян папи відродить уряд, що почав війну. Тим часом народи, а в тому американський народ, потерпіли від німецько-цісарського уряду. Вони вірять, що мир повинен бути оснований на правах народу, а не на правах урядів; права менших чи більших, сильніших чи слабших народів, є рівні щодо волі, добробуту, самоуправи й участи в економічних можливостях світу; і німецький народ має такі права, якщо прийме засаду рівности і не шукатиме панування над другими.

Не можна вірити слову теперішніх володарів Німеччини, писав Р. Лянсінґ — як ґарантії чогось сталого й тривалого не будуть підтримані явно і виразно самим німецьким народом. Без такої ґарантії всякі договори, угоди про розброєння, територіяльні поправки і винагороди меншим державам не будуть вірогідні, як їх дасть теперішний німецький уряд. Такою терпкою була відповідь Америки. Копію ноти Великої Британії кардинал Ґаспаррі переслав архиєпископові Пачеллі в Мінхені, щоб він поінформував німецький уряд, що уряд Франції солідаризується з Британією і вимагає скорої і позитивної відповіді німецького уряду щодо незалежности Бельгії.[28]

Австрійський цісар Карло відповів 20-го вересня в прихильному

---

[25] *AAS*, IX, pp. 417 seq.

[26] *New York Times*, 17 August 1917.

[27] *Unità Cattolica*, Firenze, 8 Sept. 1919; *cf. Gwyn, D*, The Vatican and War in Europe, Dublin, 1940, p. 53.

[28] *Unità Cattolica*, 11/12 August 1919.

тоні і це саме вчинив болгарський цар Фердинанд і турецький султан Мохаммед V.[29] Одначе, італійський прем'єр барон Сонніно відкинув папську ноту дуже гостро.[30] Нунцій Пачеллі 30-го серпня написав письмо до канцлера Райху Міхаеліса і в ньому переслав копію листа британського прем'єра Балфура та просив скорої відповіді.[31] На жаль, зайшла несподівана перешкода.

В 1917-ому році минало 400 років від часу виступу німецького реформатора, Мартина Лютера, основника протестантської віри, тому німецькі протестанти повели сильну акцію, щоб відкинути мирові пропозиції папи Венедикта XV. Пруський уряд зачав вагатися з відповіддю. Щойно після другої пригадки нунція Пачеллі німецький канцлер відповів 24-го вересня, але ця відповідь була недостатньою.[32] В ній не було вияснене становище німецького уряду в бельгійській справі, особливо щодо сплати відшкодувань та її політичну, економічну й мілітарну незалежність.

Тим часом, лорд Балфур відкликав гр. ді Салиса з Ватикану, а французький уряд відкинув посередництво папи через те, що папа у своїй ноті не поставив справи Альзації й Льотаринґії на першому місці.[33] І таким чином, знову нічого не вийшло з мирових заходів папи, як він сам говорив про те з жалем у своїй Роздвяній промові 1917-го року.[34]

Для вияснення положення Апост. Столиці в її взаєминах з державами варто відмітити, що Італія підписала в Лондоні 26-го квітня 1915-го року таємний договір з Державами Антанти і з Москвою, та на домагання італійського представника барона Сонніно, завзятого неприхильника Церкви, до договору була додана окрема клявзуля (§ 15), що звучала: « Франція, Велика Британія і Россія зобов'язуються піддержати Італію в її бажанню не допустити представника Ватикану до мирових переговорів і до розв'язки питань, що їх принесе з собою теперішня війна ».[35]

Щоправда, згаданій « папській клявзулі » не були прихильні англійці, але її прийняли, бо її ціною Італія приступила до війни проти Центральних Держав. Сонніно ж не хотів допустити до розв'язки т.зв.

---

[29] *Schmidlin*, p. 214.
[30] *Dublin Revue*, 170 (1922), pp. 161 seq.
[31] *Lama*, pp. 36-37.
[32] *Pius XII. Krieg und Frieden*, München, 1947, pp. 84 seq.
[33] *Seppelt*, p. 381.
[34] *L'Osservatore Romano*, 25 Decembris 1917.
[35] *Ibidem*, 16 Maі 1919.

« Римського питання » і тому був проти участи папського представника на майбутній мировій конференції. Це було пониженням Апост. Столиці. Як уже згадано, текст цього таємного договору в Лондоні перший раз опублікували большевики під кінець 1917-го року.[36]

Як бачимо, ліберали зробили все, щоб не допустити Апост. Столицю до голосу в порядкуванні европейських справ після закінчення війни. Знаменний факт, що 28-го травня 1916-го року в « Паляццо Джюстініяні » в Римі відбувся таємний конґрес світового масонства і він також заявився за відсуненням папи від впливу на хід мирових переговорів. 30 червня чергового року в Парижі відбувся другий світовий конґрес масонів і там були предложені: проєкт миру і статут майбутнього « Союзу Народів », зредаґовані масоном Лебей. І, здається, цей проєкт увійшав в основу статуту « Ліґи Націй ».[37] Її нездарність показала себе вже в першому році існування. Якже « Союз Народів » мав боронити нового ладу, накиненого диктатом у Версалі, як він був спертий на несправедливості, бажанні відплати й ненависті? Після підписання цього диктату 28-го червня 1919-го року і після опублікування його 440 артикулів преса зараз же називала їх « артикулами нової війни », бо в них був слід політичної впертості, ненависті, відплати, і продовження війни.[38]

Уже в грудні 1918-го року папа остерігав делеґатів Мирової Конференції в Парижі, що її успіх буде Божим даром тоді, як її постанови будуть оперті на християнських принципах любови і справедливості.[39] Він запорядив тоді, щоб в усіх церквах світу були відслужені молебні в тому наміренні.

Американський президент Вудров Вилсон виїхав до Европи, щоб брати особисту участь в нарадах Мирової Конференції в Парижі. Італійський король запросив його відвідати Італію, а кардинал Ґиббонс просив Вилсона відвідати при тій нагоді папу Венедикта XV. Папа прийняв Вилсона 4-го січня 1919-го року і просив про злегшення долі воєннополонених та залишення німецьких місіонерів в колоніях, що їх відібрано від німців. Немає жадних доказів, щоб при цій нагоді папа домагався участи Апост. Столиці в мирових переговорах, як про те писала ліберальна преса.

---

[36] *Gwyn*, p. 66; *cf. Pastor, L, von*, Tagebücher. Briefe. Errinerungen, Heidelberg, 1950, p. 877.

[37] *Lama*, pp. 158-159.

[38] *Civiltà Cattolica*, 70, 30 Augusti 1919.

[39] « *Quod iam diu* », 1 December 1918, AAS, X, pp. 473 seq.

Натомість з письма папи до президента Вилсона виходить, що папа був противний судові Держав Антанти над Вільгельмом II і над німецькими генералами.[40] Голосна заява папи з 15-го березня т.р. повідомляла, що Апост. Столиця не хоче мати нічого спільного з диктатом переможців над переможеними. Він ще раз писав у своїй Зеленосвяточній енцикліці 1920-го року: « Як Союз Народів стане на християнських принципах, тоді Церква не відмовить своєї помочі в усіх справах справедливості й любови, бо вона є найдосконалішим типом універсальної організації і вже з своєї природи й цілі має велику силу об'єднювати людей не лише для вічного спасіння, але й для земного добробуту; вона провадить людей через земні добра так, щоб вони не втратили вічних дібр. Відомо з історії, що Церква своїм духом перемінила варварські народи Европи та усунула глибокі конфлікти, які їх ділили, і в ході часу вони пристали до її організації, створивши так християнську Европу, і під проводом і наглядом Церкви вони створили єдність.[41] Це був суд папи над методами Мирової Конференції в Версалі.

* * *

Венедикт XV проголосив новий кодекс канонічного права для Західньої Церкви,[42] а 1-го травня 1917-го року заснував Конґреґацію для Східніх Церков,[43] якої предсідництво зарезервував собі. Для піднесення значення Східніх Церков він проголосив св. Єфрема Отцем Вселенської Церкви та заснував Орієнтальний Інститут у Римі для всесторонніх студій про Східні Церкви і їх навчання, та виховати нове покоління духовних, що з любов'ю й пошаною відносилося б до східніх братів.[44]

Папа поклав великі заслуги для поширення місій у поганських краях, звернувши свою пильну увагу на виховання автохтонного духовенства.[45] Він заборонив усім місіонерам висувати будь-які національні елементи чи тенденції на місцях своєї праці, а більше дбати про добро довірених їм людей та щиро працювати для спасіння їх душ, як і для піднесення їх земного добробуту.[46] Папа створив 28 Апост. Віка-

---

[40] *Tumulty, J, P,* Woodrow Wilson as I Know Him, Garden City, 1921, pp. 117 seq.

[41] « *Pacem Dei munus pulcherrimus* », 23 Mai 1920, AAS, XII, pp. 209-218.

[42] « *Providentissima Mater* », 25 Mai 1917, AAS, pp. 483-84.

[43] « *Dei Providentis* », AAS, IX, pp. 529-31.

[44] « *Orientis Catholici* », 15 Octobris 1917, AAS, IX, pp. 531-33.

[45] « *Seminaria Clericorum* », AAS, VII, pp. 493-95.

[46] « *Humani generis* », AAS, IX, pp. 305-317; *Maximum Illud,* AAS, XI, pp. 440-455.

ріятів та 8 Префектур на місійних теренах, кладучи сильні основи для розвитку отих Церков.

Для координації й централізації справ виховання нового покоління священиків і світських людей папа заснував окрему Конґреґацію Семінарій та Університетів,[47] а в Римі були засновані Колеґії для швайцарців, українців та відновлена для маронітів. В своїх стараннях про духову віднову світу Венедикт XV поклав великий натиск на студії св. Письма, піднісши великі заслуги св. Єроніма.[48] Папа запорядив усім проповідникам Слова Божого, щоб вони голосили його на основі св. Письма, інакше вартість їхньої праці не буде великою,[49] а в слід за тим вони не матимуть бажаного впливу на віднову християнських суспільностей у повоєнних часах. Як дуже на його серці була ця справа, видно з того, що починаючи від своєї інавґураційної енцикліки він написав кілька інших енциклік і апостольських листів в тій же самій справі, напр. він вислав « Мирову ноту » воюючим сторонам, письмо до Мирової Конференції в Парижі,[50] письмо в обороні переслідуваних на Близькому Сході [51] і про нужду в Европі.[52]

Папа завжди переконував людей, що без Бога не можна думати про правдивий і тривалий мир; він радив молитися до Пресв. Богородиці, бо вона є Співвідкупителькою людського роду [53] і « Царицею Миру ».[54] На думку папи, відродження християнських суспільностей треба зачинати від найменших клітин, тобто від родин, і їм на зразок папа ставив св. Родину з Назарету, заохочуючи християнських батьків наслідувати св. Йосифа.[55]

Узагалі, вся діяльність Венедикта XV була спрямована в сторону миру й віднови християнського світу в дусі св. Євангелії, тому деякі дослідники дали йому почесне ім'я « Миротворця » народів, а пам'ятник, що поставили йому турки, свідчить, що він не виключав із своєї любови і нехристиянські народи.

---

[47] *Seminaria clericorum*, AAS, VII, pp. 493 seq.

[48] « *Spiritus Paraclitus* », AAS, XII, pp. 385-422.

[49] *AAS*, IX, pp. 305 seq.

[50] *Ibidem*, X, pp. 473 seq.

[51] *Antequam ordinem*, AAS, XI, pp. 97-101.

[52] *Paterno iam diu*, AAS, XI, pp. 473-79; *cf.* « *Annus plenus* », *ibidem*, XII, pp. 553-556.

[53] « *Inter sodalitia* », AAS, X, pp. 181-184.

[54] *AAS*, VII, p. 498.

[55] *Bonum sane*, AAS, XII, pp. 313-317.

3. Відношення до французів

Після перемоги Держав Антанти Франція стала наймогутнішою державою на европейському суходолі, тому мир у Версалі можна б назвати «диктатом» французького прем'єра Жоржа Клемансо, званого «старим тигром». Сам він був атеїстом і ворогом Церкви, узагалі, а Апост. Столиці, зокрема. Здогадно його міністер Пішон був видатним масоном.

Реальна політика вимагала не легковажити морального авторитету, яким була Апост. Столиця, і не відсувати його від впливів на світові справи, але ліберальні французи думали, що їм такого авторитету не потрібно. Схвалити 440 артикулів не було важко, але установити тривалий мир у світі без співпраці Церкви було безнадійною справою. Сама ж Франція у своєму нутрі більше потребувала моральної помочі папи, як папа потребував помочі французів. І, наприклад, сенатор де Монзі, масон і член лівої, радикальної партії та підсекретар в Уряді Панлеве в травні 1918-го року написав книжку, в якій видвигав конечність нав'язання постійних дипломатичних взаємин Франції з Ватиканом.[56]

Восени 1919-го року папа написав письмо до Паризького архиєпископа Аметта, якого іменував своїм леґатом для посвячення церкви Серця Христового на Монтмартрі і взивав французів до віднови християнського життя, а особливо до плекання заповіді любови Бога й ближнього, як себе самого.[57] Крім того, доброю нагодою для нав'язання кращих взаємин з Францією був канонічний процес Іванни з Арк, якого щасливе закінчення було гарячим бажанням віруючих і невіруючих французів. Всі необхідні до цього документи були готові в Конґр. св. Обрядів ще в 1903-му році, але зірвання дипломатичних взаємин з Ватиканом цю справу відложило. Щойно на Консисторії 6-го квітня 1919-го року відчитано канонізаційний декрет. Ще того самого року кардинал Ґаспаррі зробив формальну пропозицію французькому урядові відновити дипломатичні взаємини з Ватиканом. Проти цього виступив в парляменті соціяліст Жін Бон і справу знову відложено. 11-го листопада архиєпископ і кардинал Аметт з Парижа виїхав до Риму з листом прем'єра Клемансо, де була просьба, щоб насамперед упорядкувати справу обсади епархій в Альзації й Льотарингії, звідки французи усунули німецьких єпископів. Папа поставився до тієї справи прихильно і це було першою познакою поправи взаємних стосунків.

---

[56] *Rom sans Canossa, ou Diplomatie de la Presence,* Paris, 1918.

[57] «*Amor ille singularis*», AAS, XI, pp. 412 seq.

Дотого, після листопадових виборів у Франції до парляменту ввійшла більшість послів, що бажали релігійної віднови краю. Також і видатні державні мужі, як напр. Міллеран, Бріян, Вівіяні ітд., заявились за відновою дипломатичних стосунків з Ватиканом. Врешті, 12-го березня 1920-го року парлямент схвалив 236.812.50 франків на вдержання французької амбасади в Ватикані всупереч завзятій пресовій кампанії масонів проти цього.

Уряд іменував сенатора Ганото своїм надзвичайним послом при Ватикані і він передав папі свої вірчі грамоти. 17-го травня 1920-го року численну французьку делеґацію, що їздила до Риму на торжественне проголошення Іванни з Арк святою, прийняв папа в захристії собору св. Петра і там він закінчив свою промову такою молитвою: « Господи, промов своєю силою, як Ти говорив до Івання з Арк; своїм голосом Ти вказав їй дорогу як закінчити нещастя, в якому знайшлася її батьківщина. Промов сьогодні не лише до тут присутніх французів, але й до тих, що вдома. Промов, Господи, і Твоє слово принесе благословення, скріпить єпископів і влегшить їх завдання запевнити велич батьківщині, а водночас переконає всіх французів в конечності йти за Божим голосом, як це сталося за прикладом героїні, щоб колись усі могли стати учасниками небесної слави. Перед Тобою клонимо коліна і кличемо: Свята Іванно, молися за нас! Свята Іванно, молися за свій край! » [58]

Коли Міллеран був обраний на президента республіки папа переслав йому свої ґратуляції і це свідчило про нормалізацію відносин. Справа наладнання формальних дипломатичних зв'язків Франції з Ватиканом опинилася ще раз перед парляментом 16/30 листопада 1920-го року. І мимо завзятого протесту масонів парлямент 397 голосами проти 209 вирішив її позитивно, але вона знову застрягла в Сенаті. На весні 1921-го року в цілій Франції відзначувано торжества св. Іванни з Арк і папа вислав туди свого леґата кардинала Ґраніто де Бельмонті, а при нагоді його відвідин у прем'єра Бріяна французький уряд сам іменував амбасадора Жонарта до Ватикану. Архиєпископа Черетті папа іменував нунцієм у Парижі. Таким чином, позапарляментарною дорогою були відновлені дипломатичні стосунки Франції з Апостольською Столицею в Римі.

---

[58] *L'Osservatore Romano,* 17/18 Maі 1920.

4. Взаємини з Німеччиною

Після абдикації Вільгельма II, 28-го листопада 1918, в Німеччині настала республіка, а соціялістична аґітація проти Церкви змагала до схвалення закону про відділення Церкви від держави. І як у лютому 1919 р. монархіст граф Арко-Валлі убив баварського президента, соціяліста Курта Айзнера, почалась кривав революта німецьких комуністів, що зв'язались з мадярськими комуністами і московськими большевиками. Серед такої суматохи 29-го квітня німецькі революціонери нарушили право дипломатичного імунітету Апост. Нунціятури в Мінхені. Одначе, ця німецька революта довго не тривала і перший президент Ваймарської республіки, Фрідріх Еберт, одержав від папи ґратуляційне письмо, в якому був легкий натяк на можливість наладнання дипломатичних взаємин нової німецької держави з Ватиканом.

Папа поставився позитивно до змагань переможених німців створити свою об'єднану державу, тому нунцій Пачеллі одержав доручення поїхати до Берліна, щоб там з центральним урядом докінчити розмови в справі конкордату з Баварією. В наслідок цього приязного кроку папи німецький уряд вислав свого амбасадора до Ватикану, д-ра Дієґо фон Берґера, а 30-го червня 1920-го року нунцій Баварії, архиєп. Евген Пачеллі, був іменований Апост. Нунцієм для всієї Німеччини й перейшов жити до Берліна. Це був вислід доброї волі з двох сторін, а папа в своїм зверненні до німецької ієрархії і народу заохочував їх, щоб у свому важкому положенні не перестали керуватися почуванням любови ближнього.[59]

При нагоді першого повоєнного паломництва німців до Риму під проводом архиєпископа Шульте з Кельну 31-го жовтня 1920-го року папа висловив свою радість словами: « Наша туга за Вашим щастям була велика, наші возлюблені сини, і не було б надії на її сповнення, якби ми тільки покладали віру на земні сили. Найперше, очікуємо й просимо Божого благословення для всіх німецьких католиків. Хай Господь кріпить багатством свого благословення і благодаті визначний німецький єпископат, якому через особу достойного представника, тут присутнього архиєпископа Кельну, передаємо наші сердечні поздоровлення.

Хай Бог пошле своє благословення на духовенство і ввесь католицький народ Німеччини; хай ним радуються духовенство і нарід в

---

[59] « *Diuturni luctuosissimi belli* », AAS, XI, pp. 305-306.

злуці з єпископами, а через них з Апост. Столицею. Хай Бог в особливий спосіб благословить паломників, що зібрані ось тут довкруги нас. Хай радуються небесною благодаттю ваші родини й товариства, до яких належите. І хай нам вільно буде передати наші побажання і для тих німців, що ще не вернулись до лона Католицької Церкви. Хай цілий край св. Боніфата буде благословенний на пам'ятку цієї радісної хвилини, що її зробили нам перші паломники з-поміж його синів ».[60]

Під час Консисторії 7-го березня 1921-го року папа іменував ікардиналами: архиєпгкопа Шульте з Кельну та архиєпископа Михайла Фавльгабера з Мінхену. Кардинал Шульте одержав доручення заснувати « Інститут Філософії », в якому вчення св. Томи з Аквіну стало б основою філософської дисципліни.[61]

5. Відношення до Англії й Ірляндії

Ми згадували, що в 1896-ому році папа Лев XIII визнав свячення англіканських пасторів неважними й у випадку їх повороту до Церкви запорядив індивідуальні свячення кожного з них. Ця справа виринула ще раз в час понтифікату Пія X, але й він вирішив її в такому самому дусі,[62] тому взаємини залишились холодними.

З вибухом першої світової війни Велика Британія, хоч і мала свого представника в Ватикані, але під натиском Італії погодилась була підписати т.зв. « Папську клявзулю », що виключала Ватикан від участи в Мировій Конференції. З тієї причини англійські державні мужі не взяли під повну розвагу мирових пропозицій папи Венедикта XV. Одначе, вони скоро зрозуміли, особливо під впливом видатного політика Давида Лойд Джорджа, що без авторитету Церкви не можна буде завести в світі миру, тому 11-го листопада 1920-го року англійський парлямент схвалив закон про стале представництво Англії в Ватикані.

Цей факт став нагодою до віднови унійних розмов, які цим разом зачав лорд Галифакс за посередництвом бельгійського кардинала Мерсіє в 1922/23 роках, але після смерти останнього вони знову перервалися.

Клич самовизначення народів поклав ірляндське питання дуже гостро, а « Шін-фейнери » повели сильну акцію за відзисканням повної самостійности їх батьківщини. Проголошуючи ірляндського мученика,

---

[60] *L'Osservatore Romano,* 7 Novembris 1920.

[61] *AAS,* XIII, pp. 423-424.

[62] « *Si qua est* », 28 Octobris 1911, AAS, III, pp. 553-555.

Олівера Планкетта, блаженним, папа Венедикт XV так писав до ірляндців: «Визнання горожанських і релігійних прав Ірляндії з того часу як Планкетт був висланий з Риму на престіл св. Петрика — зробило великий поступ. Тоді він мусів бути таємним пастирем і сьогодні ті закони вже мертві, що не дозволяли намісникам Христа виконувати їх духовні права, яких їм не дали люди. Вірність ірляндського народу, їх вперта оборона релігійних і громадянських прав-включених в них — привела один за одним всі ті закони до упадку. Ваш спротив вчинив, що деякі закони згинули ще перед своїм народженням, а інші були уневажнені й цим допомогли своїм католицьким братам у Великій Британії одержати релігійну й громадянську свободу.

« І сьогодні, безперервно від часів Планкетта, триває боротьба, яка вимагає щоденних жертв; багато, як і Планкетт, віддали своє життя, а для всієї Ірляндії це було мучеництвом нації. Ірляндський народ був рішений повинуватись Богу, хочби найдорожчою ціною й ніколи не перестав надіятись у вірі. Віра дала Ірляндії запоруку, де знайти мир. Сьогоднішним торжественним актом мученик є піднесений з гробу на престоли, а ірляндський єпископат, духовенство і нарід є сильні вірою і непохитні надією, як колись у часах Планкетта ».[63]

Під кінець 1920-го року ірляндські єпископи звернулися до католицького світу із зазивом помогти їм, урешті, скинути англійську неволю.[64] Вони п'ятнували жорстокість англійської окупаційної армії, що знущалась над безборонним населенням. Перші відповіли бельгійські та італійські католики, висловлюючи їм своє признання і симпатії. Англійський кардинал Борн, разом з єпископами, звернувся до Ллойд Джорджа з просьбою злагіднити окупаційні методи, а 27-го квітня 1921-го року папа у своїм бреве до ірляндського кардинала Михайла Лоґа з Армаґу взивав обидві сторони до взаємного мирного порозуміння, виславши водночас 200 тисяч лір на поміч і радив заснувати « Білий Хрест », що мав нести поміч народові.[65]

Під натиском загальної, публічної опінії католиків англійське правительство рішилось на переговори з ірляндцями, але занадто прудка вдача ірляндського провідника де Валери спинювала поступ. І тепер папа вислав телеграму до англійського короля з побажанням найкращих успіхів у переговорах. Цей крок папи обурив де Валеру й він посилав до Риму свої протести, що були там опубліковані без жадних ко-

---

[63] *L'Osservatore Romano,* 13 Mai 1918.

[64] *Ibidem,* 11 Nov. 1920.

[65] *The Tablet,* London, 28 Mai 1921; *cf. AAS,* XIII, pp. 256 seq.

ментарів.[66] 9-го січня 1922-го року врешті дійшло до порозуміння: Ірляндія одержала свою самостійність без війни із своїм сильним сусідом.

6. Венедикт XV і протестанти

Папа нав'язав добрі взаємини з іншими протестантськими народами, напр. король Хрістіян з Данії, мимо того, що в його державі залишилось було тільки 30 тисяч католиків, був особистим гостем папи в грудні 1920-го року [67] та особисто поробив старання для наладнання зв'язків з Ватиканом. Єпископ Бремс був іменований Апост. Вікарієм, а представник Данії був акредитований при Ватикані.

12-го квітня 1922-го року єпископ Олаф Смит перебрав управу тамошньої Католицької Церкви, яка одержала повні права, за вийнятком давньої заборони діяльности єзуїтам.

У Швеції було лише чотири католицькі парафії, що діяли без повних прав. напр. католики мусіли реєструвати акти хрещення, вінчання і смерти в протестантських пасторів, як також платити податок на лютеранські церкви та не могли мати своїх манастирів. Апост. Вікарієм був іменований монс. Міллер, що не мав свого сталого осідку замешкання.

Фінляндія після проголошення своєї незалежности 2-го березня 1918-го року вислала свою делеґацію до Апост. Столиці, якій папа між іншим сказав таке: « Апост. Столиця вірна своїм традиціям визнає такі самі права за малими народами, які мають великі народи, тому рада мати безпосередні зв'язки з фінським народом.[68] У вересні 1919-го року фінське правительство вислало до Ватикану посла Хрістензена для наладнання церковних справ. Папа відлучив фінських католиків від зв'язків з латинським архиєпископом у Могилеві і 8-го червня 1920-го року ереґував окремий Апост. Вікаріят для Фінляндії.[69]

Голляндія мала свою амбасаду при Ватикані, але як папського представника монс. Тарнассі в наслідок інтриґ італійських ліберальів відкликано з Мирової Конференції в Газі, ті зв'язки перервалися. І тепер голляндський прем'єр, Курт ван дер Лінден, протестант за віровизнанням, у червні 1915-го року сам просив папу відновити зв'язки

---

[66] *L'Osservatore Romano,* 10 Januarii 1922.
[67] *Ibidem,* 15 Decembris 1920.
[68] *Ibidem,* 3 Martii 1918.
[69] AAS, 1920, pp. 268.

з Ватиканом, а при тому підвищив своє посольство до ранґу амбасади. Архиєпископ Орсеніґо став інтернунцієм у Газі.[70]

Швайцарія перервала свої зв'язки з Ватиканом ще в 1873-ому. В 1915-ому році папа посилав туди гр. Сантуччі для переговорів з президентом Моттою в цілі приєднання « Червоного Хреста » для праці в полегшенні долі воєнно-полонених і ранених. Згодом їздив до Швайцарії монс. Маркетті-Сальваджяні і одержав доручення осісти в Фрайбурзі. За велику поміч швайцарців під час війни папа подякував їм у своїм апост. листі, заадресованім до місцевої ієрархії, за їхні діла милосердя і з того приводу запорядив « День Подяки ».[71] Всі швайцарські кантони заявились за відновою дипломатичних взаємини з Ватиканом. 8-го листопада 1920-го року архиєпископ Маліоне був іменований нунцієм до Швайцарії, хоч швайцарські масони видали були зазив до боротьби проти Церкви й папи.[72]

7. Зв'язки з Румунією

Румунія належала до групи держав, що під кінець війни використали політичну кон'юнктуру та розширили свою територію коштом своїх сусідів. Населення Румунії в своїй більшості православне, а католики обох обрядів є там у меншості. В листопаді 1919-го року румунське правительство вислало до Ватикану свого представника для упорядкування церковних відносин. В березні чергового року католицький священик східнього обряду, о. Володислав Лукачіо (Лукач), як міністер без теки, виїхав до Риму з дорученням переговорювати ще раз церковні справи, бо до Риму йшли проти Румунії протести і зажалення від мадярських і німецьких католиків свіжоокупованого румунами Семигороду.[73] І 29-го листопада т.р. Дмитро Панеску був акредитований при Ватикані, а водночас архиєпископ Мармаджджі був іменований нунцієм до Румунії.[74]

Велику трудність справляла обставина, що румунське правительство заборонило громадянам свіжоокупованих теренів мати зв'язки із своїми єпископами, що перебували тепер поза кордонами краю. Крім того, правительство наважилось скасувати деякі стародавні епархії,

---

[70] *Buholzer, A*, Das Papstum im Weltkriege, Basel, 1916, p. 19.
[71] AAS, XI, p. 377.
[72] « *Vaterland* », Lozan, 4 Sept. 1925.
[73] *Katholische Kirchenzeitung*, Salzburg, nr. 14, 1920.
[74] *L'Osservatore Romano*, 12 Nov. 1921.

напр. Ґроссвардайн. Між іншими український католицький владика Григор Хомишин із Станиславова також вносив зажалення до Риму, бо румунський уряд не дозволяв йому опікуватися частиною його пастви, що жила в північній Буковині, яка ввійшла тепер у склад нової Румунії.[75]

Упорядкування всіх цих справ вимагало окремої угоди-конкордату з Апост. Столицею, але проти цього виступили православні митрополити з Букарешту і Ясс і їх піддержав міністер віровизнання Ґоґа, масон, що переслідував католиків.[76] В квітні 1922-го року прем'єр Братіяну відвідав папу особисто і довідався, що Ватикан не підпише конкордату, який кривдив би католиків, тому справа протягалась кілька років.

8. Зв'язки з Чехією

На руїнах астрійської монархії постала Чеська республіка, при кермі якої були деякі із старих неприхильників Церкви, напр. міністер віровизнання Гбрманн зразу скасував католицькі школи. Частина католицького духовенства, зорганізована в товаристві « Єднота », виступила проти чужонаціональних членів ієрархії в Чехії, а при тому висунула домагання, щоб на їхні місця були призначені, обрані священиками і мирянами свої люди; щоб було знесене право патронату та целібат священиків; щоб чеську мову запровадити в богослужби. Узагалі, вони домагалися заснування Чеської Національної Церкви. Збори « Єдноти » з 25-го січня 1919-го року зажадали привернення старослов'янського звичаю палити небіжчиків, скасувати читання часослова, скасувати цензуру на писання пастирських листів єпископами, проголосити Івана Гуса національним героєм тощо. Майже половина з 4-ох тисяч чеських священиків належали до «Єдноти», але вже в половині лютого створилась в її нутрі опозиція.

Делеґати « Єдноти » їздили до Риму й одержали там обіцянку, що німецькі й мадярські єпископи будуть заступлені чеськими та що немає жадної перешкоди до евентуального оснування Чеського патріярхату. Архиєпископом в Празі був іменований о. Кордач і до нього папа писав про всі ті справи із жаданням скликати Синод і там їх упорядкувати. Про дуже серйозне положення Чеської Церкви папа згадував на Консисторії.[77] Восени 1919-го року авдитора нунціятури в Відні, монс.

---

[75] *Lama*, pp. 320-321.
[76] *Kath. Kirchenzeitung*, 1921, nr. 36.
[77] *AAS*, XII, pp. 33-35, 585-88.

Мікара, іменовано надзвичайним представником папи в Празі з усіми правами нунція. Ватикан визнав Чеську республіку, а з початку 1920-го року д-р Крофта був її першим амбасадором у Ватикані. Папа в своєму письмі до чеських єпископів радив скріпити дисципліну духовенства і дбати про те вже в семінаріях, кладучи студентам перед очі слов'янських апостолів св. Кирила і Методія.[78]

Подібне діялось і на Словаччині, де д-р Сробарж замкнув 18 католицьких середніх шкіл, а реформатори з-поміж духовних під проводом о. Фраського знесли сповідь та скасували віру у позагробове життя. Там була заснована « Реформована Церква », але збори « Єдноти » 26-го жовтня 1920-го року 354 голосами проти 60 відкинули цю « Церкву » й у висліді тієї акції 33 католицькі священики й каплиці були втрачені для Католицької Церкви; 108 католицьких священиків покинули своє звання. Декрет Конґреґації загрозив неблагословенням кожному духовному, що впродовж п'ятнадцяти днів не покине « Єдноти ». Після цього все поволі успокоїлося.

9. Зв'язки з балтійськими державами

В квітні 1919-го року тимчасовий уряд Естонії вислав до Ватикану свого представника д-ра Вірґу із проханням визнати її незалежність. Цей факт цікавий, бо населення того краю в 95 відс. є лютеранське. Папа прийняв д-ра Вірґа 8-го квітня, а кардинал Ґаспаррі в своєму письмі з 11-го квітня формально визнав суверенні права естонського народу на своїй землі на основі права самовизначення народів, висловлюючи надію, що Мирова Конференція це право пошанує. Найвища Союзна Рада визнала суверенність Естонії 26-го січня 1921-го року і Ватикан нав'язав з нею дипломатичні взаємини.[79] В грудні т.р. архиєпископа Цеккіні іменовано Апост. Адміністратором для 25 тисяч естонських католиків.

У Латвії було 438.016 католиків, тобто к. 25 відс. усього населення, а решта населення належали до Лютеранської Церкви. В 1918-му році папа відновив епархію в Ризі, а першим її єпископом став монс. О'Рурк, польської національности. Латвійський уряд просив папу підчинити всіх католиків держави Ризькому єпископові і водночас іменувати єпископа латвійської національности. Єп. О'Рурк зрезиґнував у

---

[78] *Ibidem*, XIII, pp. 534-59.

[79] *L'Osservatore Romano*, 28 Octobris 1921.

червні 1920-го року і в час переговорів у справі конкордату його наслідником став о. крилошанин Антоній Спрінґович, а в грудні 1921-го року архиєпископа Цеккіні іменовано Апост. Делеґатом для Латвії.

Литва вже від 1898-го року домагалася обсадження своїх епархій литовськими єпископами, а після проголошення незалежности прем'єр Вальдемарас вислав до Ватикану гр. Тишкевича та о. Вісконті з просьбою визнати її незалежність. Письмо кардинала Ґаспаррі вповні підтримало суверенні права Литви. Водночас монс. Няравскас вів розмови з нунцієм Ахіллем Ратті в Варшаві, в наслідок яких став послом Литви при Ватикані й там з великим успіхом паралізував польські намагання захопити литовські землі під свою владу. Архиєпископ Цеккіні був Апост. Делеґатом також і для Литви. Мир у Сувалках 7-го жовтня 1920-го року нарушили поляки після наїзду ген. Желіґовського на литовську столицю Вильно, що сталося проти постанов Мирової Конференції в Парижі, яка визнала Вильно столицею Литви. В наслідок акції польських представників у Парижі Вильно залишилося в польських руках. З тієї причини папа ереґував 1-го квітня 1922-го року окрему литовську церковну провінцію, а в листопаді формально визнав суверенність Литви та підчинив Виленську епархію безпосередній юрисдикції Апост. Столиці.

10. Відношення папи до московських християн

З початку березня 1917-го року в Петрограді вибухла революція, що спричинила упадок царського режиму, а тирана Ніколая II інтерновано з цілою родиною. Масони і соціялісти, напр. Мілюков, Львов, Керенський і інші, взялися будувати республіку, маючи при тому підтримку від закордонних масонів, напр. Натана з Риму і Лебе з Парижа.

Як відомо, царський уряд мав при Ватикані свого посла Нелідова, але через його недипломатичну поведінку він мусів покинути Ватикан ще в часах папи Пія X. Правительство Львова і Мілюкова тривало дуже коротко, бо після доставлення німецькою командою 30-ох большевиків із Швайцарії у запльомбованих вагонах, на Московщині почався дальший фермент. Після спроби перевороту большевиків в липні 1917-го року до влади прийшов т.зв. « Тимчасовий уряд » Олександра Керенського. Одначе, цей соціялістичний уряд, крім нещасної офензиви ген. Корнілова в Галичині, якої домагалася Антанта, — нічого не вдіяв.

Одначе, Олександер Керенський вислав до Ватикану посла Лісаковського і 30-го вересня 1917-го року він передав папі свої вірчі грамоти. Тиждень згодом Лев Давидович Бронштайн (званий Троцьким)

став предсідником « Ради Робітників і Солдатів » і 8-го листопада Володимир Іліч Улянов (званий Ніколаєм Леніном) проголосив себе головою большевицького правительства, а Троцький став комісарем закордонних справ. 28-го січня 1918-го року « Рада Народніх Комісарів » відлучила Церкву від держави і від школи, сконфіскувала все церковне майно і почала жорстоке переслідування духовенства і християн на всій території Совєтського Союзу.

Довідавшись про ув'язнення царя Ніколая II і його родини, папа Венедикт XV почав робити старання за посередництвом архиєпископа фон Роппа з Могилева, щоб звільнити царську родину і при тому прийняв на себе всі кошти транспорту й удержання, але його старання не мали успіху. Хотячи бодай в дечому помогти католикам Московії, він іменував нунція Ахілля Ратті з Варшави Апост. Візитатором для Московії, але цей не одержав від большевицького правительства дозволу на в'їзд до СССР. Большевицька влада не хотіла мати такого авторитетного свідка своїх злочинів супроти Бога і людського роду, бо ще в тому часі лякалась західньої інтервенції.

7-го лютого 1919-го року московські владики, архиєпископ Силвестер із Омська та архиєпископ Вен'ямин з Томська вислали до папи телеграму, в якій благали в нього помочі проти большевицьких варварств у відношенні до Православної Церкви, її ієрархії, духовенства і мирян. У своїй телеґрафічній відповіді папа Венедикт піддержав їх на дусі, а кардинал Пєтро Ґаспаррі 12-го березня 1919 року окремим письмом до Леніна запротестував проти большевицьких переслідувань.[80] Він одержав обидливу відповідь від комісаря закордонних справа Чічеріна, яку казав опублікувати без коментарів.

Революція на Московщині принесла з собою руїну, пошесті, голод і великий посів смерти. Папа передав свій протест Мировій Конференції в Парижі, що його особисто доручив архиєпископ Черетті представникам 5-ох « Великих ». В ньому були подані факти переслідування і знущання над невинним християнським народом. Папа твердив, що большевики своєю політикою довели до нечуваної голодової катастрофи, тому взивав усіх християн організувати поміч голодуючим.[81] Сам папа переслав один мільйон лір на руки єп. Цєпляка, що заступав місце ув'язненого архиєпископа Роппа з Могилева.

У вересні 1919-го року Венедикт XV почав заходи для організації

---

[80] *Lama,* pp. 367 seq; *cf. Hayword,* pp. 105 seq.

[81] *L'Osservatore Romano,* 9 Augusti 1921; *cf. AAS,* XIII, pp. 428-29.

сталої допомоги голодуючим на Московщині. Цю акцію з великим успіхом продовжував його наслідник папа Пій XI.

11. Апостольська Столиця і нова Польща

Цісар Франц Йосиф I і кайзер Вільгельм II проголосили 5-го листопада 1916 року незалежну Польщу. У Варшаві вони установили т.зв. Реґенційну Раду, до якої ввійшли: архиєпископ Олександер Каковський, Здзіслав Любомірський і Йосиф Островський. Щойно ця Рада мала покликати в означеному часі польський уряд.[82]

---

[82] Маємо текст листа Венедикта XV до архиєпископа Каковського з 15-го жовтня 1918-го року, в якому між іншим папа писав: « Історія золотими літерами записала заслуги Польщі для християнської релігії та европейської цивілізації; та, на жаль, вона також записала, як погано їй Европа відплатилась.

Після цього, як полякам відібрано політичне існування, були ще кілька разів намагання відібрати також від них католицьку віру і їх національність; але з подивугідним спротивом поляки заховали одне й друге. І сьогодні коли Польща вже має поза себе довше як столітнє ярмо, вона залишилась вірною і живучою Польщею, такою як була давніше.

Коли автентичні документи Католицької Церкви в Польщі у 18 ст. які ще переховуються в архівах, будуть опубліковані, і маємо надію, що це станеться скоро, тоді безмірні терпіння польського народу, і безперервні, дійсно батьківські старання св. Престола прийти їй у поміч, — стануть краще відомі.

Але хай Богові буде вдяка, що вже зійшла рання зоря постання Польщі. І найщиріше бажаємо, щоб їй, можливо якнайскорше, була привернена повна незалежність і щоб вона наново зайняла своє місце в крузі держав і продовжала свою історію, як культурна християнська нація; а водночас бажаємо і всім іншим народам, також і некатолицьким, що були уярмлені Росією, щоб і їм було дозволено вирішити свою власну долю, жити і розвиватись у своїм власному дусі і собі притаманними способами.

« В надії, що ці наші сподівання сповняться в найближчій майбутності, ми недавно перевели розширений і відновлений порядок католицької ієрархії краю — ми дали Тобі, Достойний Брате, а через Тебе й польському народові черговий торжественний доказ нашої доброзичливости і довір'я, а крім того, маємо намір на найближчій Консисторії, як Господь дозволить її відбути, наділити Тебе кардинальською гідністю.

« Свята пурпура хай буде признанням і нагородою за Твої священицькі чесноти і заслуги, що Ти поклав їх на церковному й державному полі і так надіємось, ще більше закріпиться зв'язок Польщі з св. Престолом ».

(Фрідріх фон Ляма, Папа Пій XI, ст. 23-24)

Такий лист папи Венедикта XV, безсумнівно, поміг не лише самому кардиналові Каковському, але й справі віднови польської суверенности. Він був розголошений і дипломати вважали його визнанням самостійности Польщі Апост. Столицею в Римі;

Венедикт XV визнав польську державу і на просьбу Ігнаца Падеревського вислав до Варшави префекта Ватиканської Бібліотеки, о. д-ра Ахілля Ратті, як Апостольського Візитатора; 6-го червня 1919 року він був піднесений до ранґу Апост. нунція; а водночас проф. Ковалинський був іменований польським послом при Ватикані. В дні 19-го липня того року Апост. Нунцій був часово відкликаний з Польщі в наслідок великої кампанії польської шовіністичної преси проти нього за його нібито пронімецьке становище під час плебісциту на Горішньому Шлеську.

Польські дипломати, забезпечивши собі симпатії й поміч французького прем'єра Жоржа Клемансо, який натискав і на інших членів Найвищої Ради П'ятьох у Парижі, придбали новій Польщі багато сусідніх, чужих земель, на яких жило католицьке населення. І дуже скоро ці католики засипували Ватикан своїми протестами і зажаленнями проти польських переслідувань. І в серпні 1920-го року проголошено першу пересторогу папи Венедикта XV полякам перед погубними наслідками такого поступування, що помститься на державі у майбутньому.[83]

В цій пересторозі була чітко підкреслена велика небезпека із сторони большевиків, яких армія саме тоді маршувала на польську столицю, так що з Варшави виїхав увесь дипломатичний корпус, за вийнятком архиєпископа Ратті, що рішився пережити з народом велику небезпеку.

Одержавши величезну поміч від західніх союзників, польська армія під командою французького генерала Вейґана 14-го серпня 1920-го року почала проти большевиків офензиву, в якій взяли участь кіннота Дійової Армії Української Народньої Республіки і завдяки її операціям під Замістям большевицьку кінноту Будьонного розбито. Польща була врятована. Після підписання Варшавського договору 22-го квітня т.р. Польська й українська армії, щоправда, зайняли Київ, але не могли його вдержати.

Велика большевицька загроза не здержала польського правительства перед переслідуваннями литовців, напр. 1-го вересня 1920-го року міністер Пуракіс вніс зажалення до Ватикану, що поляки розігнали професорів литовської семінарії та поруйнували литовські інституції на зайнятих теренах. Цим разом прийшов другий докір папи полякам,

---

хоч, щоправда, заходами Апост. Візитатора Ахілля Ратті формальне визнання Польщі « проголошено » 30-го березня 1919-го року; тобто в тому часі, коли ЗУНРеспубліка всіми силами боронилась проти польської аґресії в Галичині.

[83] *L'Osservatore Romano,* 14 Aug. 1920.

щоб заперестали діяти в несправедливому дусі Версальського диктату.[84]

Після розпаду німецького Райху поляки зголосили свої претенсії до Горішнього Шлеську, так що в березні 1920-го року був там запоряджений плебісцит населення під наглядом французького генерала Ле Ронда в дусі 88-го артикулу Версальського договору. З уваги на те, що більшість населення Шлеську були католики, папа вислав туди нунція А. Ратті, щоб він допильнував справедливого рішення. Нунцій, найперше, заборонив католицьким священикам, німецьким і польським, виголошувати якінебудь політичні промови на спірному терені, щоб не розвогнювати й так загарячих пристрастей. Проти цього розумного запорядження поляки запротестували в Римі, а в цілій Польщі почалась проти нунція Ратті брутальна пресова кампанія, в якій чинну участь брали також католицькі священики, що з різних сторін краю їхали на Шлеськ аґітувати й везли з собою численні делеґації, які голосували за прилученням Шлеська до Польщі.

У відповідь на те архиєпископ і кардинал Бертрам з Бреслява, під якого управою була спірна територія, 21-го листопада 1920-го року в порозумінню з папою видав заборону чужим духовним виголошувати промови без попереднього дозволу духовної влади і місцевих парохів, погрожуючи неблагословенням. Цей запорядок викликав ще більшу хвилю протестів у цілій Польщі проти нунція А. Ратті.[85] І були висунені домагання до папи відкликати нунція Ратті з Польщі, інакше польське правительство зірве дипломатичні взаємини з Ватиканом. Міністер закордонних справ Сапіга формально домагався від нунція Ратті й від Союзної Комісії уневажнити це запорядження кардинала Бертрама. Врешті, ота непогамована і несправедлива нагінка проти нунція спричинила його виїзд із Польщі до Риму.

Папа доручив монс. Оньо-Сера з Віденської Нунціятури переїхати до Варшави, але й він вповні піддержав згаданий запорядок кардинала Бертрама. Його звіт про умовини під польською окупацією на Шлеську давав папі ясний образ тамошніх відносин. Він між іншим писав: « Край став образом сумної пустині й знищення. Священиків (німецьких) забирається з парафій і кидається до в'язниць, або погрозами змушується їх до втечі й трактується їх дуже жорстоко. Святі місця руйнується, діються знищення, насильства, жорстокості й убивства ».[86]

---

[84] *Ibidem*, nr. 260, 1920.

[85] « *Nowiny Codzienne* », Oppeln, 3 Dec. 1920; *cf. Ilustrowany Kurier Codzienny*, 2 Dec. 1920.

[86] *L'Osservatore Romano*, 17 Junii 1921.

І цим разом папа втретє зробив доків польській ієрархії.[87] Чи претенсії поляків до Шлеську були вповні оправдані, виказав плебісцит, напр. 717.422 голосуючих заявились за залишенням тієї території в межах Німеччини, а за прилученням до Польщі були тільки 483.514 голосів, включно з голосами людей, яких привезли з інших провінцій, щоб віддати свої голоси за прилученням тих земель до Польщі.

Одначе, під впливом французів Ліґа Націй в дні 20-го жовтня 1921 року видала рішення проти волі більшости населення і віддала полякам найбагатшу частину Шлеську. Це було в стилі Версальського диктату.

Варто згадати, що папа Венедикт XV, розглянувши докладно діяльність нунція Ахілля Ратті в Польщі в дні 12-го червня 1920 року висловив йому своє повне признання та нагородив його гідністю кардинала і водночас призначив його архиєпископом Міляно, де був заснований Католицький Університет, і його папа віддав в опіку вченого архиєпископа.[88] Кардинал Ахіль Ратті по смерті Венедикта XV був обраний його наслідником і володів Петровим Престом, як папа Пій XI.

12. Венедикт XV і Українська Церква вчас війни

а) Поворот митрополита Андрея з московської неволі

Після ув'язнення митр. Андрея москвини перевезли його до Києва 20 вересня 1914 року, і там він потайки висвятив о. Йосифа Боцяна на єпископа Луцька, а о. Д. Яремка на єпископа для Острога і був направлений до Нижнього Новгороду, а потім до Курська, де просидів під строгою сторожею аж до вересня 1916 року. Звідти через Володимир над Клязмою його перевезли до Суздаля, де він просидів у манастирі-тюрмі аж до вибуху революції. Олександер Керенський, зібравши докладні відомості про каторжне життя митрополита Андрея, інтерпелював у Думі, закидаючи свому урядові погане відношення супроти найвищого достойника Української Католицької Церкви.

З вибухом революції Тимчасовий Уряд князя Львова своїм запорядком з 8-го березня 1917-го року звільнив митрополита з тюрми і він прибув у Петроград, де вітала його українська колонія. При тій нагоді він відвідав членів Уряду і виєднав дозвіл на свобідне існування « уніятської » Церкви на Московщині. Уживаючи повновласті папи Пія X

---

[87] AAS, XIII, pp. 195-196.

[88] *Documenta*, II, nr. 1074.

він поробив приготування для заснування трьох екзархатів: в Каменську, Мінску і Петрограді. При кінці липня відбув Синод, під час якого висвятив о. Леоніда Фйодорова на Екзарха Російської Католицької Церкви.

Один місяць передтим (24 квітня) митрополит Андрей поїхав до Києва, де відновив старі знайомства, а в час свят відслужив панахиду за душу вмерлого поета Івана Франка. В Києві митрополит залишив свого екзарха, о. В. Громницького, якому підчинив чотири Генеральні Вікаріяти: 1) о. Бонна іменував вікарієм зайнятих московською армією теренів Львівської архиепархії; 2) о. П. Теодоровича вікарієм для Станиславівської епархії; 3) о. д-ра К. Костецького вікарієм Буковини і 4) о. Михайла Цегельського вікарієм українців-католиків на Східній Україні.

Всі ці номінації потвердив ген. губ. Дмитро Дорошенко, а на Заході першу вістку про те подав владика Йосиф Боцян в інтервю з редактором газети « Райхпост », 22-го липня 1917 року. Він був уповажнений заявити, що ідея церковної єдности в Україні здобуває собі щораз ширшу популярність і саме тому митрополит Андрей хоче поїхати до Риму, щоб здати папі Венедиктові XV докладний звіт із своєї діяльности.

У Швайцарії митрополит задержався в Берні й там очікував дозволу італійського уряду поїхати в Італію. Австрійський амбасадор при Ватикані, князь Шенберґ, переслав 9-го серпня вістку з Берна до Відня, що митрополитові відмовили дозволу на в'їзд до Італії. В іншому рапорті він передав зміст розмови графа Мальфі з митрополитом про те, що кардинал Пєтро Ґаспаррі радив митрополитові не їхати тепер до Риму, мовляв, його приїзд викличе небажані демонстрації і ще більше утруднить становище папи. Граф Мальфі інформував амбасадора, що в Римі, крім явних ворогів митрополита, діяли ще його « приятелі » — деякі польські церковні достойники, що відкидали ідею церковної єдности при захованні східнього обряду, але твердили, що всіх православних треба латинізувати, тому заздрим оком гляділи в сторому митрополита Андрея, а його присутність у Римі була б їм дуже невигідна, тому представляли його « непримиримим ворогом » Антанти.

Митрополит переїхав жити до манастиря в Айнзідельн і звідти написав папі обширний меморіял про велику можливість єднання із Православною Церквою в східній Европі, згадавши про свої повновласті, одержані від Пія X. Після цього митрополит через Відень подався до Львова й кинувся у вир праці для свого стада, щоб направити завдане йому москалями лихо. З того періоду його діяльности відомі деякі по-

літичні промови в обороні народу, з яких дуже важливою є промова в парляменті 28-го лютого 1918-го року про Берестейський договір Центральних Держав з вільною Україною та авторитетне ствердження українського характеру Холмщини.

Одним із його політичних потягнень було покладення свого підпису на заяві-повідомленні УПРепрезентації з 12-го жовтня 1918-го року про скликання до Львова Української Конституанти в дні 18-го жовтня в цілі проголошення самостійної Української Держави в Галичині й Буковині. Коли взяти на увагу обставину, що це було ще перед маніфестом цісаря Карла про самовизначення народів Австрії, такий підпис можна було вважати зрадою державі, але митрополит-патріот не зважав на те, а робив усе, що виходило на добро свого народу.

Після проголошення самостійної держави в час боїв за Львів митр. Андрей був захоплений поляками та інтернований у своїй резиденції і під карою смерти нікому не було дозволено його відвідувати, ані йому не вільно було виходити з своєї кімнати. У тому часі поляки знущалися над нашими священиками, напр. часто вбирали на себе їхні літургічні ризи і посміхаючись парадували в них вулицями міста. Про все це знав польський архиєпископ Більчевський, що не любив нашого митрополита ані нашої Церкви, але не чуємо про його протест з того приводу; натомість, в одному із своїх листів він повторив неправдиву вістку, що нібито українці вирвали одному польському священикові язик з рота.

Коли в Станиславові радила Українська Національна Рада, то в імени митрополита Андрея і єпископа Перемишля, що були по польському боці, говорив владика Григор Хомишин, що вернув був із скитальщини. В УНРаді брали участь 20 священиків, а чернець, о. П. Філяс, виготовив перший проєкт Конституції. З тієї причини в час польської інвазії багато з них терпіли, напр. в серпні 1919-го року більше як одна тисяча священиків сиділи в польських концентраційних таборах. Митрополит робив заходи через Апост. нунція у Варшаві, куди посилав свого довіреного свящ. Жана, щоб поляки їх звільнили.

б) Папа акредитує українську дипломатичну місію при Ватикані (*)

В січні 1919 року Українська Народня Республіка призначила свою Надзвичайну Дипломатичну Місію до Ватикану. У її проводі був

(*) Про найважливіші події, особи й дати відродженої України та її внутрішні й зовнішні труднощі гляди: *Додаток Ч.* **6**.

член стародавнього українського роду, граф Михайло Тишкевич, а секретарював проф. Петро Карманський.

Гр. Тишкевич був прийнятий секретарем Стану кард. Пєтром Ґаспаррі, а 25-го травня 1919 р. був у папи Венедикта XV на авдієнції і передав йому свою вірчу грамоту. В червні секретар Стану Кард. Ґасарарі урядовим письмом до Симона Петлюри формально визнав самостійність України.

В липні 1919 року гр. Тишкевич був перенесений до Парижа, а обов'язки голови Місії перейняв о. Франц Ксавер Бонн, заступник секретаря закордонних справ. На жаль, через воєнні дії він прибув до Риму аж у половині листопада 1919 року і зараз же був прийнятий кард. Ґаспаррі та папою Венедиктом XV.

В наслідок його розмов о. І. Дженоккі, особистий приятель папи, був іменований Апост. Візитатором України, при чому Східня Конґреґація дала 40 тисяч лір допомоги для духовенства Галичини і 100 тисяч лір грішми та ліками допомоги населенню.

Отець Бонн розвинув широку дипломатично-інформативну діяльність. Дня 18-го березня 1920 року влаштував у честь о. І. Дженоккі прийняття, на яке, крім дипломатів, прибули: секретар Східньої Конґреґації кардинал Мартіні; архиєпископ Черетті — секр. Конґр. Надзвичайних Справ Церкви, згодом представник Ватикану на Мировій Конференції в Парижі; видатні особи, напр. монс. Тедескіні, Пуччі і Бенедетті. Останній, як згадує П. Карманський у своїм спомині, спротивився намаганням поляків забрати від українців церкву св. Сергія і Вакха в Римі, разом з будинком Колеґії; він часово примістив там французьких монахинь.

Дня 30-го листопада папа прийняв о. Ф. Бонна на довгій авдієнції, під час якої останній передав папі письмо п.з. « *Меморіял — вручений Папі Венедиктові XV*. « *Предмет*: *Українське питання і переслідування українських католиків поляками* ».

Отець Дженокі через Відень, де мав конференції з українським Урядом в екзилі, поїхав до Варшави, але поляки не пустили його до Львова, тому вернув до Відня і звідти діяв у користь України.

Папа відчував вагу української справи на сході Европи, бо напр. Віденський нунцій кардинал Вальфре ді Бонцо, одержав завдання сповняти уряд Апост. Делеґата України. Граф Михайло Тишкевич в дні 12-го листопада 1920 року звітував своєму урядові, що папа дав своєму надзвичайному нунцієї в Парижі, архиєпископові Черетті, інструкції діяти в користь України.

На жаль, із рапорту нунція виходило, що вороги України вже пе-

реконали представників Держав Анданти, що державний устрій України не багато відбігає від большевицького, проти якого прем'єр Жорж Клеменсо монтує санітарний кордон. Усе ж і після цього граф Тишкевич інформував свій уряд, що Ватикан дальше підтримує суверенні права України.

Таке становище Апост. Столиці в справі України, мабуть, було причиною, що Рада П'ятьох відсунула кінцеве рішення в справі Західньо-Української Республіки і 25-го листопада 1921 року ствердила понад усякий сумнів, що Галичина не належить Польщі, але є нею тимчасово окупована. Після цього Ліґа Націй відложила своє рішення в справі Галичини аж до своєї наступної сесії в Ґенуї.

Дня 21-го лютого 1921 року папа Венедикт XV переслав свого листа до митрополита Андрея,[89] в якому повідомляв його про заснування окремої Української Колеґії в Римі і через те майбутні служителі престолу покинуть стару Колеґію св. Жировицької Цариці (ді Пасколью), де дотепер перебували (він мав на думці Колеґію при церкві св. Сергія і Вакха).

Папа описує невеселий образ відносин в Україні в час і після війни: страхіття голоду, нищення церков, тюрми, табори, убивства священиків, старців і жінок за їх льояльність своїй вірі і своїй нації. Апостольська Столиця і папа особисто цікавляться долею улюбленого ними українського народу (в ориґіналі: руського). Про його долю папа знає від посла українського народу, тому й папа покликав свого надзвичайного Делеґата, що мав підтримати народ і передати йому вислови потіхи і любови. Папа післав у Галичину свого Апост. Візитатора, о. Івана Дженоккі, ченця Місіонерів Христового Серця, який приніс потвердження терпінь народу.

Венедикт XV запевняв митрополита Андрея, що він думає і молиться про поворот східніх народів до єдности з Петровим Престолом за старанням і поміччю українського народу, як це давно вже сказав був його славний попередник Урбан VIII: « Через Вас, Мої Українці, сподіюся привернути до єдности ввесь Схід ». Папа закінчив свого листа благословенням митрополитові Андрєєві, всьому єпископатові й народові України.

Отець Йосафат Жан, що занимав високе становище в українському уряді, а водночас був у близькому контакті з митр. Андреєм, оповідає (« Моє служіння Україні », ст. 16), що президент Симон Петлюра ви-

---

[89] *Ereignisse in der Ukraine,* II, pp. 335-387.

слав був мін. закорд. справ, Андрія Лівицького, в січні 1920 року до Апост. нунція Ахілля Ратті (згодом папа Пій XI) і в час авдієнції міністр заявив нунцієві, що « він сам є за тим, щоб греко-католицизм був державним віровизнанням всієї України і що він вірить, що воно буде ».

Після виїзду графа Тишкевича до Парижа українські справи в Ватикані вів о. Ксавер Бонн. Як згадано, папа вислав був в Україну Апост. Візитатора, о. І. Дженоккі, в цілі прослідження справ та зорганізування допомоги населенню, що було переслідуване поляками. Одначе, польський уряд затримав о. Дженоккі в Варшаві, так що він мусів вернутись до Відня. В часах папи Пія XI він ще раз був іменований Апост. Візитатором Галичини.

Влітку 1921 року митрополит добився у поляків дозволу поїхати до Риму, де папа затвердив ухвали Синоду в Петрограді, як також призначення і висвяту єп. Йосифа Боцяна, хоч поляки його ніколи не допустили до Луцька, куди він був призначений.

Митрополит відвідав також прем'єра Італії і з тієї нагоди між поляками настала констернація. Радник польського посольства при Ватикані, М. Льорет, писав до Варшави, що « папа дотепер був нам прихильний і цим разом у розмові з Ковальським зайняв прихильне становище до Ризького договору, справи Литви, і справи України, що під теперішню пору є особливо актуальна у Ватикані, бо тут перебуває митрополит Шептицький ».

З Риму він поїхав до столиць Держав Антанти і її союзників клопотатись про долю Галичини. На жаль, її долю вирішили західні держави потайки в користь поляків. У Парижі він був прийнятий на авдієнції президентом Міллераном, маршалом Фошем і прем'єром Бріяном. Звідти поїхав до Бельгії й Голляндії де брав участь в унійних торжествах, а в половині серпня відвідував наші громади в Канаді. Щойно під зиму він прибув до ЗСА, де відвідав президента Гардінґа і Герберта Гувера. У березні 1922 року поїхав до Бразилії, а звідти до Арґентіни.

Щойно 22/23 серпня 1923 року у поворотній дорозі він був ув'язнений на кордонах Польщі в місті Познані за « аґітацію проти польської держави ». В Познані він занедужав в тому часі, коли ведено слідство в справі його нельояльности супроти Польської держави. Про те довідався папа і з Варшавської Нунціятури приїхав до нього молодий секретар о. Іван Монтіні (згодом папа Павло VI), що був при ньому аж до його звільнення. Митрополит прибув до Львова 14 жовтня і відслужив св. Літургію при великому здвизі народу. Для народу і для нього настали важкі часи.

в) Митрополит Андрей старається відновити Холмську Епархію

В наслідок московського переслідування українських католиків на Холмщині й Підляшшю після революції 1905-го року чимало з них визнали себе членами Католицької Церкви, а що цар Ніколай II не визнав існування такої Церкви в східньому обряді, вони заявили себе членами латинського обряду. Після розпаду царської тюрми народів вони не мусіли більше вдавати латинників, тому багато з них вертали до обряду своїх предків і просили українських військових духовників служити для них католицькі богослужби в українському обряді. Цього дуже налякалися поляки і висунули домагання, щоб польсько-український кордон установити на ріці Бугові, тобто домагалися прилучення української Холмщини і Підляшшя до Польщі. В таємному додатку до Берестейського миру було сказано, що цю справу вирішить міжнародня Комісія при участі поляків і українців на основі строго етнографічного принципу. Одначе, поляки такого рішення не принимали, бо згори знали, що воно вийде на їх некористь, тому зачали сильну аґітацію проти згаданого миру.

28-го лютого 1918-го року митрополит Андрей зайняв у тій справі голос в австрійській Палаті Панів. Він ствердив, *що Холмщина належить до його церковної провінції і що всі українці, включно з холмщаками, вважають Холмщину стародавньою українською територією, яка пов'язана з українцями не тільки етнографічно, але й упродовж віків вона належала до української держави: Київської великокняжої держави і Галицько-Волинського королівства.*

Найкращі культурні та історичні традиції української нації — підкреслював митрополит — *в зв'язані з тією землею, а найкращі традиції краю, це геройська жертвенність для справ віри, добровільне мучеництво холмських українців по віки вічні залишиться свідоцтвом від віків притаманного тій землі українського характеру. Факт, що ця свята мученицька кров є цінена й шанована також православними українцями є важним для скріплення західніх традицій в усій Українській Народній Республіці, а це не може залишитися байдужим нашій монархії.*

В австрійському державному архіві заховалося письмо митрополита Андрея з 2-го квітня 1918-го року в справі подій на Холмщині. Він повідомляв міністерство закордонних справ, кажучи: « З огляду на свободу віри, що її принесла війна не лише на землях бувшої Росії, що тепер зайняті нашою армією, але також в усій Росії. З огляду на визнання Греко-кат. Церкви російським (тимчасовим) урядом в Петрограді та Українською Радою в Києві, — я митрополит греко-католиць-

кої церковної провінції, на основі даних мені Апост. Столицею в Римі повновластей, маю право й обов'язок запорядити і довести до відома Високого Міністерства слідуюче: Давня греко-католицька епархія в Холмі вже від початку XVII ст. визначалась старанням пастирів, побожністю й католицькою вірою мирян, але 1874-му року була знищена підступом і насильством російським царем Олександром II. Католицька Церква, зовсім справедливо, цього ніколи не визнала, а великий папа Пій IX торжественно і перед цілим світом протестував (енцикліка з 3-го травня 1874) — оцим відновляється в своїй ієрархії, а до управи епархією я іменував Преосв. єпископа Луцького, д-ра Йосифа Боцяна, ректора греко-католицької семінарії у Львові.

"Цим запорядком не твориться ніщо нове, бо епархія завжди існувала « *де факто* », бо ж законна церковна власть її ніколи не скасувала; і тому, що миряни, мимо переслідування російським урядом, у своїй більшості й досі залишились католиками і в часах російського царату одержували потаємну обслугу від греко- і римо-католицьких духовних.

"І коли війна принесла їм релігійну свободу, вони зачали явно ісповідувати свою католицьку віру і просять наших греко-католицьких духовників уділяти їм св. Тайни. Подібно й ті, що перед п'ятдесят роками були силою відірвані від Церкви, але держали свої католицькі традиції, родинні обичаї й церковні звичаї, також тепер бажають приєднатись до Кат. Церкви. Про те доносять нам греко-кат. польові духовники, що в час воєнних дій увійшли в близький контакт з населенням Холмщини. Це також особисто ствердив владика Боцян, під час відвідин Холмської епархії: куди він не пішов би, всюди населення греко-кат. обряду домагається греко-кат. духовних. Подібно роблять навіть бувші православні, що хочуть вернутись до католицької віри, як про те може свідчити їх письмо до греко-кат. Митрополичого Ординаріяту у Львові, в якому просять прислати їм наших священиків.

"В наслідок отаких наполегливих просьб католицького населення греко-католицького обряду в Холмській епархії і задля заподіяної їм російським урядом кривди, я підписаний митрополит висилаю греко-кат. владику з його священиками служити населенню греко-кат. епархії в Холмі, щоб після довголітнього переслідування дати їм потіху кат. віри і запевнити повну практику релігії в важких воєнних часах. З огляду на яскраві злочини російських большевиків це матиме велике значення і є конечно потрібне.

"Прохаю ц.к. Вис. Мін. прийняти до відома віднову ієрархії в греко-кат. епархії в Холмі і підтримати вл. д-ра Й. Боцяна, як і його священиків у їх місійній праці. Це тим більше бажане, що останніми часами

військова команда в Люблині нерозумно і несправедливо заборонила нашим військовим духовникам сповняти літургічні функції греко-кат. цивільному населенню Холмщини. Дано у Львові 2-го квітня 1918-го року. Андрей, гр. Шептицький, Архиєпископ''.

Це справедливе й важливе рішення Галицького митрополита налякало поляків і вони повели проти нього явну боротьбу, напр. газета « Варшавскі Курієр » з 1-го квітня т.р., а за ним інші газети, намагалися доказати, що майно греко-кат. Церкви на Холмщині належить Кат. Церкві, тобто Польській Церкві. Одначе, нунцій Валяфре ді Бонцо урґував, що треба звернути безправно пограбоване москалями церковне добро його правному власникові, тобто греко-кат. Церкві на Холмщині і цим підтримав митрополита Андрея.

Незважаючи на те, польські світські й духовні засипували австрійську команду в Люблині своїми протестами і меморіялами проти діяльности митр. Андрея і єп. Й. Боцяна на Холмщині. Вони квестіонували важність запорядку митрополита, мовляв, воно входить у колізію з правами лат. єпископа в Люблині, якому якийсь час підлягали українські католики Холмщини, і тепер треба би на те формального рішення Апост. Столиці. На запит у тій справі міністер Буріян відповів, що покищо такого рішення немає, а лат. єпископ Люблина не годиться, щоб єп. Боцян вів на Холмщині місійну роботу між українцями.

В наслідок такої відповіді міністерства ген.-губер. Ліпощак з Люблина урядово повідомив вл. Боцяна, що лат. адміністратор Люблинської епархії не хоче зректися юрисдикції над вірними греко-кат. обряду на Холмщині аж доки цю справу не вирішить сам папа. Уряд був думки, що нунцій не може цього зробити, бо йдеться про оснування нової епархії. Хай митр. Андрей і вл. Боцян просять папу про таке рішення. Варто зазначити, що Апост. Столиця ніколи не віддала українських католиків Холмщини під юрисдикцію латинського єпископа, бо царський уряд ніколи на те не згодився б, а таємну поміч поодиноким нашим мученикам та ісповідникам в час переслідування не можна назвати підчиненням власті єпископа.

Кілька днів згодом військова команда подала до відома заінтересованим сторонам, що без рішення папської Курії порядок церковної юрисдикції на Холмщині не може підлягти жадній зміні. Поляки вислали мін. Буріянові додаткові інформації, вказуючи, що після знищення української епархії в Холмі москалями в 1875-му році Апост. Столиця в своїх « Понтифікальних Річниках », тобто у своїх офіційних шематизмах, містила всі латинські епархії в Росії, і навіть вірменського архимандрита, але там немає жадної згадки про будь-яку греко-

кат. епархію чи єпископа. Скоре і справедливе рішення папи Венедикта XV було б закінчило справу в користь українців, але воно не прийшло.

І після такої невдачі митрополит Андрей не зражувався. Він задумав урґувати в поодиноких випадках насильства над українцями Холмщини, напр. у своему письмі з 18-го липня т.р. він писав мін. Буріянові: « Маю часті вістки, збірні письма і депутації з проханням представити компетентним чинникам кривди та в ім'я справедливости й людяности стримати незаконне переслідування українців на Холмщині, головно в церковних справах.

« Бідний опущений холмський нарід просить і благає післати їм наших греко-кат. священиків з Галичини, але кличі свободи й досі не дійшли ще на Холмщину.

« Порожні греко-кат. церкви, що перед 50-ма роками були власністю греко-католиків, останніми часами проти волі греко-кат. мирян є віддавані в посідання полякам і вони перемінюють їх на римо-кат. костели. Притаманне греко-кат. обрядові устаткування та ікони по-варварському усувають із церков і цим спричинюють гнів та обурення народу. Це діялося в Щебречині, Радечниці, Козобудах, і Липську (Замістського повіту).

« Повертаючих з України скитальців не пускають до їх сіл і домів, напр. в Селиськах і Лільні (Зам. пов.). Межі нив насильно вигнаних з їх місць українців заорюють, щоб повертаючі законні власники не могли їх більше розпізнати. З огляду на те, що їх доми з усіми речами і документами були спалені (під час війни) їм тепер нелегко доказати своє право власности.

« В лютім 1918-го року греко-кат. українці Іван Харко і Марія Харко, обоє з Вільонежу (пов. Замістя) за подання себе членами греко-кат. обряду були покарані старостою Замістя грошевою гривною: Іван Харко 20 кор., а Марія Харко 30 кор.

« Підписаний звертає увагу В. Мін. Зак. Справ на такі аномалії і просить про конечні рішення, щоб ця взиваюча до неба кривда не повторилася. Львів 18-го липня 1918 р. Андрей гр. Шептицький, Архиєпископ ».

Щойно 6-го жовтня т.р. на адресу митрополита Андрея вплинуло письмо підписане ц.к. урядником Арцом з повідомленням, що й досі з Риму не наспів дозвіл греко-кат. владиці ані його священикам душпастирювати на Холмщині. Він повідомляв, що греко-православні, давніші греко-кат. чи латинські церкви, як цього вимагають місцеві обставини, напр. де є велике число латинників і мало православних, на

просьбу адміністратора латинської епархії в Люблині віддаються до вжитку латинникам, але з виразним зазначенням, що вони можуть бути відібрані. При обнятті церкви в посідання латинський Ординаріят, звичайно, усуває з неї російські влаштування, але заборонено поповняти якенебудь святотатство.

У такий спосіб були віддані церкви в Клештові, Холмі (давню латинську), Щебречині, Горишеві, Терашполі, Козобудах і в Липському. У тих випадках не було жадної профанації, ані гніву чи обурення народу; там все відбулося спокійно. Це саме треба сказати про церкви в Люблині, Дебліні, Грубешеві і Казиницях.

Повертаючих холмських скитальців — писав урядник — приймається за постановами закону з 3-го квітня 1916-го року і їм віддається третину або навіть половину збору з їх нив. Щоправда, тут-і-там для вигіднішого засіву були розорані межі між нивами, але люди якось їх розпізнають.

Щодо гривни на Харків із Вільонежу за подання себе греко-католиками завважується, що згаданий Іван заявив себе православним, а дочка Марія в травні 1917-го року прийняла римо-католицьку віру. Отже закиди про нарушення справедливости й людяности з боку військових властей не мають основ. Так шорстко й сухо відповів австрійський урядник митрополитові Андреєві на його письмо.

Скора капітуляція Австрії й Німеччини, зайняття Холмщини польською армією і війна з нею в Галичині не вирішили справи Холмщини в дусі права самовизначення народів.

13. Українська Православна Церква

Бажанням українського народу в відродженій Україні було, щоб у своїй державі була своя рідна Церква. Довга неволя і з нею зв'язане московлення нашої Церкви довели до того, що її ієрархія, за дуже маленькими вийнятками, напр. владики Агапіт з Катеринослава, Нікодим з Чигирина чи Дмитро з Умані, — а враз з нею і велике число низового духовенства, були помосковлені.

Отож, у грудні 1917-го року була покликана до життя « Тимчасова Українська Православна Церковна Рада » і вона скликала Всеукраїнський Православний Собор 22-го січня 1918 р. за старим стилем 9-го січня під головством владики Пімена з Поділля, а митрополит Володимир, москаль, був почесним головою. На жаль, большевицька інвазія перервала цей Собор і сам митр. Володимир був ними вбитий.

Гетьман Скоропадський заснував міністерство віроісповідання під

керівництвом проф. Василя Зінківського, якого першою ціллю було перевести реформи Церкви, але помосковелені ієрархи задумали найперше обрати митрополита. І, надиво всім, митрополитом був обраний архиєпископ Антоній Храповицький з Харкова, великий московський фанатик, що в 1915/16 рр. « робив місію » в Галичині. Жадні протести не помагали, тому багато православних українців почали звертати свій зір у сторону Львова, на особу митрополита Андрея. І були навіть якісь більш конкретні заходи в тій справі, як про те звітував до Відня австрійський консул з Одеси, Генрик Зітковський. Про те згадував сам митрополит у листі до архикнязя Вільгельма Габсбурґа, званого Василем Вишиваним.

В свому листі з 13-го червня 1918-го року митрополит писав, що йому донесли про намір *Всеукраїнського Церковного Синоду обрати його українським патріярхом.* « Такий намір — писав митрополит — був розгляданий згаданими українцями, з одного боку, як реакція на обрання Антонія (Храповицького) Київським митрополитом, а з другого боку, в цей спосіб автокефалія Української Церкви знайшла б свою розв'язку. Автокефалія, до якої змагають національні партії, відповідає волі українського народу. Гетьман мав би говорити, що як Собор не зробить рішення в цій справі, він сам проголосить автокефалію.

« Я не знаю, чи висунення моєї кандидатури походить від сильної партії, чи це тільки часова комбінація, що її не треба брати серйозно. В першому випадку Ваша Високість буде мною повідомлений і знатиме моє становище. В тій справі; а саме: я міг би прийняти тільки вільне обрання (на патріярха – І.Н.), доконане значною більшістю голосів, і воно було б канонічним за принципами Східньої Церкви; очевидно, воно означало б визнання єдности. Це обрання мусіло б бути потверджене Римом. Але тимчасово вистачальним до цього було б моє уповноваження, надане мені папою Пієм X. По-друге, мені треба буде згоди цісаря. У Львові важко одержати точніші інформації.

« Прихильники цієї думки радили мені готовитись до обрання при помочі якоїнебудь акції, але засадничо, я цього не бажаю і не можу робити, бо й замало на те часу... ».

Після повалення гетьманського режиму митрополит Антоній був інтернований, але новий наїзд большевиків і війна з ними не дали можности упорядкувати церковну справу в Україні. Було згодом відомим, що навіть Володимир Винниченко, як і В. Чехівський видвигали можливість обрання митрополита Андрея на патріярха всієї України.

14. Останні дні Венедикта XV

Венедикт XV не мав сильного здоров'я і восени 1922-го року захворів на ґрипу й сильно кашляв, а в час новорічної авдієнції він оправдував свій кашель, кажучи: « *Ля тоссе е іль тамбурро делля морте* » (кашель є передвісником смерти). 12 січня т.р. він служив св. Літургію студентам « Пропаґанди » і причащав їх, але під час проповіді дуже кашляв, так що лікар казав йому перервати всі авдієнції і змінити порядок урядування. 17-го січня під час авдієнції з Апостольським Делеґатом України, кард. Вальфре ді Бонцо, папу знову напав важкий кашель. Два дні після цього папа вже не мав сили служити св. Літургію, але слухав її в постелі з другої кімнати, а чергового дня просив про св. Сповідь, але вже не мав сили відмовити Ісповідь віри. Коли ж його найближчі потішали, він говорив: « Як Богу подобається, щоб я ще довше трудився для Церкви, я є згідний, але як Він скаже: « Баста! » — тобто « Досить », хай буде Його свята воля ». Того дня папа пропрощався з кардиналами.

21-го січня він одержав св. Маслосвяття, після якого хотів бачити архиєпископа Назалі-Рокку з Болонії, щоб дещо довідатись про стан своєї давньої епархії, якою він ніколи не переставав цікавитися. Того дня папа сказав: « Радо жертвую моє життя за мир у світі! » — а в 9-ій год. вечора запитав: « Котра тепер година? » і довідавшись, сказав: « О, ще маєте досить часу до 6-ої години ». Коло 2-ої год. попівночі він благословив свою родину і людей свого двору, і нагло підвівся на постелі та зробив рукою тричі знам'я св. хреста, кажучи: « Благословення всемогутнього Отця, і Сина і Святого Духа хай буде з вами по віки вічні! » — і це були його останні слова на землі. Він помер в 6-ій годині зранку 22-го січня 1922-го року. Після приписаних похоронних обрядів його тлінні останки були зложені в крипті собору св. Петра.

За сім років його понтифікату значення Апост. Столиці в світі значно зросло мимо війни, замішання і політичних змін. Чимало нових держав, а в тому нехристиянські, нав'язали зв'язки з Ватиканом. Атракцією для них була велика харитативна й мирова діяльність папи Венедикта. І, наприклад, прем'єр протестантської Голляндії, Ван дер Лінден, казав: « Немає важливішого політичного осередку, що мав би більший вплив на мир, як Ватикан. Папа належить до великих і щоб дати хворому людству якнайшвидший мир, його вплив має незвичайно велике значення ».

І, справді, письма і старання Венедикта XV в справі миру і його опіка ближніми в нещасті були з великою увагою читані, цитовані і

наслідувані навіть у нехристиянських краях, напр. у мохаммеданській Туреччині, що виставила йому величавий пам'ятник.

Католицька Церква не мала впливу на рішення Версальського диктату, може й тому його творцям бракувало духа любови й справедливости. Керуючись самолюбними мотивами, вони не відчули нової, ще більшої загрози в близькій майбутності. Нема де правди діти, несправедливі рішення творців Версальського миру стали основою, на якій росли нові течії й рухи: націонал-соціялізм, комунізм і фашизм, що за життя тієї самої генерації спричинили другу, більше криваву, світову війну. Це передбачав папа Венедикт XV і остерігав ієрархію, державних мужів і рядових християн в час свого недовгого понтифікату, і тим він заслужив собі почесне ім'я « миротворця й опікуна вбогих і переслідуваних ».[90]

257. Пій XI (1922-1939)

1. Родинний дім, студії і служба Церкві о. А. Ратті

Амвросій Дам'ян Ахіль Ратті, син Франціска і Терезії Ґаллі, уродився 31-го травня 1857 року в Дезіо біля Міляно, як четверта дитина в родині. Його предки походили з селян, але батько був керівником на фабриці шовку, а мати займалася хатнім господарством і вихованням дітей.

Першим учителем молодого Ахілля був о. Йосиф Вольонтієрі з Дезіо, після цього Ахіль закінчив ліцей у Монці та був прийнятий до семінарії св. Карла Боромея з Міляно. На двадцятому році життя він покінчив третій рік богословських студій і його вислано до Риму їх продовжати. В Римі жив у Ломбардській Колеґії, а звідти ходив на виклади права до Григоріянського Університету; богослов'я студіював на « Сапієнці », а філософію в Академії св. Томи.[91]

Дня 20-го грудня він прийняв сан пресвітера в соборі св. Івана в Лятерані, а свою першу св. Літургію відслужив у церкві св. Карла Боромея в Римі. Після закінчення студій та одержання докторатів права, філософії й богослов'я о. д-р А. Ратті влітку 1882 року вернувся до свого Міляно і впродовж чотирьох місяців був сотрудником у парафії Барні ді Валяссі. Згодом одержав призначення викладати доґматику і гомі-

---

[90] *Peters, Walter, H,* The Life of Benedict XV, pp. 267-274.

[91] *L'Osservatore Romano,* 16 Mai 1919, nr. 129.

летику в семінарії св. Карла Боромея, а водночас сповняти функції духовника французьких черниць, званих « Жінки Тайної Вечері », що навчали релігії італійське жіноцтво.[92]

В 1888-му році о. Ратті був іменований членом заряду славної Амвросіянської Бібліотеки, яку засновано 1609 року і вона тепер мала 250 тисяч друків, 15 тисяч манускриптів і славну Пінакотеку з творами Рафаеля, Тіціяна, Ботічеллі, Леонарда да Вінчі та пребагатий Музей. Префектом тієї бібліотеки був тоді палеограф і орієнталіст, Антоній Черіяні. І тепер о. Ратті одержав добру нагоду віддатися серйозній науковій праці. Він звик був говорити: « Кожний священик повинен жити подвійним життям: вдень працювати для щоденного зайняття, а вночі студіювати ».[93] Своєю працею у бібліотеці він набув енциклопедичне знання, так що після смерти А. Черіяні 1907-го року обрано його префектом.[94] Впродовж 1909/10 років він набув для згаданої бібліотеки коло дві тисячі давних християнських та махоммеданських манускриптів. У зв'язку з тією справою він їздив до Парижу, Лондону й інших славних бібліотек в европейських столицях, бо вже тоді набув славу великого знавця старовинних манускриптів.

В своїй науковій праці о. А. Ратті набув також знання чужих мов, напр. німецької, французької та англійської, що дуже придалися в його науковій праці.[95] Він писав на різні теми, напр. історичні, літературні, палеографічні та філософські, як також на теми історії мистецтва. Найбільшою його працею була чотиротомова « Історія Церкви в Медіоляні ». Він видав Амвросіянський Літугікон, додавши до нього історичні коментарі, як також « Лібер діюрнус », книгу з обрядами і формулами, уживану в давнині в Паській Курії.[96]

Назагал, о. А. Ратті надрукував понад сотню книжок і наукових статтей.[97] Це й було причиною його номінації на члена « Льомбардського Королівського Інституту Науки і Літератури », що давніше був цер-

---

[92] *Diuturni*, 15 Julii 1919, AAS, XI, pp. 305-306.

[93] *Aradi, Z*, Pius XI, The Pope and the Man, New York, 1958, p. 69.

[94] *Cuddihy, R.J.–Shuster, G.N.*, Pope Pius XI, New York, 1939, p. 16; *cf. Aradi, Zsolt*, Pius XI, p. 24.

[95] « *Rendiconti dell'Instituto Lombardo di scienze e lettere* »; « *Giornale storico della letteratura italiana* », 1891-1909-1923; « *Acta Ecclesiae Mediolanensis* », 4 vols; *Notices sur quelques lettres papales, adresses au cardinal Matthieu Scheimer; Manuscripts de provenance française dans la Bibliotheque Ambrosienne*, Paris, 1910; *S. Charles Borromee et les Exercises de S. Ignace*, ed. H. Watrigant, 1914.

[96] *Missale Duplex Ambrosianum.*

[97] *Aradi*, p. 72.

ковною інституцією, а тепер був під зарядом людей неприхильних Церкві. За стародавнім звичаєм новоіменований член мав обов'язок виголосити промову про вмерлого члена, якого місце він мав зайняти. Попередником о. Ратті був явний ворог Церкви, але о. Ратті вив'язався із свого завдання дуже дипломатично. Він не говорив про ідеологічні переконання свого попередника, а тільки про його праці і так всі були вдоволені.[98]

Варто згадати, що о. Ратті був членом делеґації, що її був вислав папа Лев XIII у Францію в цілі передання відзнак новоіменованим кардиналам, архиєпископові Лєкот з Бордо та єпископові Буре з Родезу. Делеґацію під проводом кардинала Ґраніто ді Бельмонте прийняв президент республіки. В поворотній дорозі о. Ратті відбув паломництво до Люрду.

1911-го року папа Пій X іменував о. Ратті заступником префекта Ватиканської Бібліотеки, яким був тоді німецький єзуїт, о. Франц Ерлє, і на цьому становищі він перебув аж до 1914-го року, коли о. Ерлє був іменований кардиналом і просив папу звільнити його з праці в бібліотеці. Тепер о. Ратті був іменований його наслідником і він працював у бібліотеці аж до 1918-го року, коли його іменовано крилошанином при соборі св. Петра і апостольським протонотарем.

Після проголошення Реґенційної Ради майбутнього польського королівства австрійським і німецьким цісарями польські епископи просили перевести нове розмежування епархій, при чому в гру входили новонабуті терени. Цю справу папі Венедиктові XV реферував монс. Бонавентура Черетті і в час розмови папа запитав: « Чи маєте на приміті кандидата, що міг би успішно перевести цю працю? » — Хіба о. крил. Ратті, і, ватиканський бібліотекар, — була відповідь. Папа був згідний, а коли отець Ратті відказувався від цього завдання з причини свого незнання дипломатичних справ, папа нетерпеливо запитав його: — Коли від'їжджаєте до Польщі? — і після цього вже не могло бути жадного протесту. Стрінувши монс. Черетті, канонік Ратті заявив йому, що в словах папи він відчув голос Божий і тому мусить їхати в Польщу.[99]

Виїхав, як Апостольський Візитатор, бо це була чисто церковна справа, з Риму 25-го квітня 1918-го року і через Мінхен, Відень і Берлін прибув до Варшави 25-го травня т.р. та задержався в домі архиєпи-

---

[98] *Ibidem*, p. 76.

[99] *Hughes, P*, Pope Pius the Eleventh, New York, 1937, p. 68; *cf. Morgan, T, B*, A Reporter at the Papal Court. A Narrative of the Reign of Pope Pius XI, New York, 1938, p. 147.

скопа Каковського, а згодом приміщено його із секретарем Пеллеґрінетті в домі пароха Бржезєвіча.

Отець Ратті відвідував епархії, щоб пізнати потреби Церкви, а при тому занимався організацією харитативної допомоги для знищеного війною населення. І дуже скоро в Польщу почали приїздити численні вагони з одягом, харчами й ліками, особливо для дітей і старців, що найбільше потребували помочі. Папа Венедикт хотів поширити його повноваласті і на терени під большевицьким режимом на Московщині. Одначе, поки о. Ратті відважився туди поїхати, він висунув деякі домагання: жадав від большевицького уряду ґарантій, що йому буде дозволено держати контакт з католицькими єпископами; запевнення дипломатичного імунітету і повної свободи рухів в цілій державі.[100] Цих умов большевики не прийняли, тому о. Ратті не поїхав на Московщину, але вислав свій меморія до комісаря закордонних справ, Ґеорґія Чічеріна, 18-го жовтня 1918-го року, в якому домагався звільнити з тюрми архиєпископа фон Роппа з Могилева, що і сталося в листопаді чергового року.

Папа Венедикт підтримав визвольні змагання польського народу в свому письмі до архиєп. Каковського і в березні 1919-го року визнав її незалежність « де юре », як уже було згадано, і на просьбу польського уряду 6-го червня 1919-го року папа іменував о. Ратті апостольським нунцієм при польському уряді, з титулом архиєпископа Лепанта.

Уже згадано, що в час большевицької офензиви на Варшаву в серпні 1920-го року закордонні дипломати покинули столицю і тільки нунцій Ратті залишився на свому пості. Генерал Вейґан, що був начальним командиром всієї армії, в критичній хвилині сказав до нунція Ратті: « Ваша Ексцеленціє, ми мусимо виграти, поляки борються, я репрезентую Францію, а Ви репрезентуєте Христового Намісника. Ми все зробили, що було в наших силах. Ми нічого не залишили; залишаються хіба Ваші молитви ».[101] Перемогу над большевиками осягнено, але поляки злом відплатилися нунцієві. Він мусів виїхати з Польщі 2-го грудня 1920-го року, а його заступником іменовано монс. Оньо Серра. Архиєпископ Ратті ще вернувся до Варшави на кілька місяців, але в квітні 1921-го року папа відкликав його до Риму.

---

[100] *Aradi,* p. 101.
[101] *Ibidem,* p. 107.

* * *

Під час свого побуту в Польщі архиєп. Ратті живо цікавився справами українського народу: Він був добре поінформований про антаґонізм між поляками й українцями. Коли польські скрайні націоналісти зударилися з українськими католиками східнього обряду, він явно став по боці останніх. Він відвідував митрополита Шептицького, знаного й загальношанованого провідника українських католиків у Львові, у доказ своєї моральної підтримки. Ахілль Ратті залишився приятелем і протектором українських католиків до своєї смерти. Він робив усе, щоб посередничати між поляками й українцями, щоб злагіднити їх віковий спір.[102] Про свої переживання в Польщі згодом кардинал Ратті говорив: « Якби лише німці були проти мене, я не був би певний чи роблю добре; але, як поляки почали виступати проти мене, я набрав певности, що поступаю правильно ».[103]

Після свого приїзду до Риму папа Венедикт іменував його кардиналом 13-го червня 1921-го року і призначив архиєпископом Медіоляну, де вмер тоді кардинал Феррарі. В грудні цього року кардинал Ратті, як папський леґат, відкрив Католицький Університет Серця Христового в Медіоляні.

Розказують, що як кардинал Ратті одержав з рук папи кардинальські відзнаки, враз з кардиналами Лаврентї і Таччі, то папа сказав до них таке: « В кількох останніх днях був обильний розподіл пурпури, але дуже скоро буде розподілена біла одіж, і ця біла одіж напевно дістанеться одному з вас ».[104] Вже тоді папа відчував свою близьку смерть.

2. Вибір, приватне життя і перші запорядки Пія XI

По смерті Венедикта XV і після його похоронів, 2-го лютого 1922-го року почався конкляв 53 кардиналів: 31 італійські, 5 французькі, 4 еспанські, 4 німецькі, 3 англійські, 2 польські, 1 австрійський, 1 мадярський, 1 бельгійський і 1 голляндський, американські не наспіли на час. Конкляв зачав св. Літургією кардинал Ванутеллі, а проповідь виголосив секретар бреве Ґаллі.

Була загальна опінія, що найповажнішим кандидатом з боку « риґористів » у відношенні т.зв. « римського питання » був кардинал Меррі

---

[102] *Ibidem*, p. 114.
[103] *Lama*, Pius XI, pp. 46 seq.
[104] *Peters*, p. 201.

даль Валь; на чолі групи кардиналів, що бажали якнайскоршого наладнання тієї справи були кардинали, Ґаспаррі і Маффі. Решта кардиналів звертали більшу увагу не на саму справу, а на особу кандидата, тому затримали невтралітет. Ще перед розпочаттям конкляву італійська і французька преса писали про кардинала Ратті з Медіоляну, як про майбутнього папу.

« Нова Антологія » [105] заподала, що в перших днях конкляву кардинал Ґаспаррі мав 24 голоси, а кардинал-патріярх Ля Фонтен з Венеції одержав 21 голосів. Третього дня прихильники кардинала Ґаспаррі віддали свої голоси в користь кардинала Ратті з Медіоляну і в час чотирнадцятого голосування 6-го лютого він одержав більше як дві-третини голосів і був обраний на папу. Він вибір прийняв і коли запитали його, яке ім'я хоче собі обрати, він відповів: « За Пія я прибув до Риму і Пій це ім'я миру, тому обираю собі його ».

Коронаційне торжество відбулося в неділю, 12-го лютого 1922-го року. Після нього новий папа перервав недавню традицію своїх трьох попередників і своє перше благословення « місту й світові » уділив не внутрі собору св. Петра, але з його балькону і цим своїм ділом зробив добрий початок для розв'язки « римського питання ».

* * *

Пій XI мав звичай вставати раненько, між 5 - 5.30 годиною, і зараз же служив св. Літургію, а під час другої св. Літургії робив своє благодарення. Їв снідання, звичайно каву з хлібом, стоючи при столі, а після цього переглядав нову пошту і приймав Секретаря Стану, кардиналів і дипломатів. Авдієнції протягалися до 12-ої або 2-ої години сполудня. Обід їв сам і тільки прості страви. Щодня, навіть у непогоду робив прохід по городі; ішов скоро, так що асиста залишалась далеко позаду. Сполудня пив знову горня кави і працював без перерви до вечора. Вечеря була в 8 або 9-ій годині, а коло 11-ої години ішов до своїх апартаментів і працював до 1- або 2-ої год. попівночі.

Вища як середня і проста постать папи була симпатичною усім, хто увійшов з ним у близький контакт. Він мав свіжий елястичний хід, сильне тіло спортовця і масивні чотирокутні плечі. Його широке чоло, приязне обличчя з рожевою барвою шкіри, гострий і пронизливмий

---

[105] *Nuova Antllogia,* 16 December 1935; *cf. Seppelt,* p. 389; *cf. Schmidlin,* Papstgeschichte der neuesten Zeit, München, 1939, IV, pp. 21 seq.

погляд очей з-поза золотих, старомодних окулярів — доповняли його симпатичну особу.

Пій XI мав замилування до точного порядку і з-зовні видавався людям гострим, але в дійсності мав лагідну вдачу, яку ціхували дві прикмети: спокій і порядок. Всі справи він розглядав точно й обережно, і жадна критика не мала на нього впливу, тому деякі були переконані, що він хоче бути диктатором.

Привикши до мовчанки і застанови при своїй науковій праці, папа був мовчазний і скупий на словах. Говорив звільна і з надумою, ніколи не показуючи своїх почувань наверх. Любив роздумувати на самоті і це було джерелом його енергії й запалу до праці, а при тому зглиблював всі справи до найменших деталів; тому його рішення були зрілі, а чеснота самоопанування у важливих моментах доходила в нього до досконалости. Підходив до всіх людей з добротою, що виявляла себе в лагідному способі ведення розмови.

Траплялося, що папа запросив когось із своїх співробітників бути при ньому в час трапези й тоді вів з ним розмову, а найрадніше любив слухати читання важливих вісток з світової преси, а ввечері із своїми найближчими співробітниками говорив про найновіші події в світі, що їх подавали католицькі газети в різних закутинах землі. Пій XI пильно читав статті « Ль Оссерваторе Романо », що його редаґував знаменитий редактор граф делля Торре, який заанґажував був до праці молодих священиків, тому газета була жива й цікава.

Пій XI, вчений світового маштабу, залюбки вів розмови на наукові теми, напр. він дуже високо цінив поета-повістяра Манцоні, а найбільшим французьким письменником вважав Боссуе. Такі дискусії відбувалися ввечері на терасі « двору св. Дамаза », звичайно, після 10-ої години, як уже всі пішли на спочинок. Після таких розмов папа ішов до своєї кімнати і працював науково, бо ввесь день виконував уряд найвищого пастиря Церкви. Він дуже вважно слідив за найновішими досягненнями науки в усіх ділянках, бо всі вони входили в царину його заінтересувань.[106]

В році свого вибору Пій XI мав сильне здоров'я, бо від молодих літ належав до групи найславніших альпіністів, напр. 30-го липня 1889-го року він відкрив нову дорогу на Монт Блянк від боку італійських Альп і вона досі має його ім'я. Він виходив на Монте Розу, Маттергорн та Юнґфрав, тимто в березні 1921-го року « Альпейський Клюб » в Дезіо

---

[106] *Prati*, p. 102.

іменував його своїм почесним секретарем. Мавши таку заправу замолоду, папа мусів ходити аж до умучення і це він робив щодня між 4-5 годинами пополудні, а під час проходу задержувався в каплиці-ґроті Люрдської Богородиці. В 1923/24 році була дуже гостра зима й лікарі радили папі залишити щоденний прохід, але він не послухав, тому здовж муру була збудована крита ґалерія і там він міг спокійно проходжуватись.[107]

Пій XI радо уділяв авдієнцій у переконанні, що вони є дуже важливим засобом безпосереднього, особистого контакту із світом, тому часто-густо занедбував їжу, щоб когось не пропустити. Під час авдієнцій з ученими чи іншими видатними мужами, напр. з французьким маршалом Фошем, він входив у довші дискусії, а при тому виказував таке велике й основне знання наукових досягнень чи інших проблем, що видавці магазинів, в яких друкувалися якісь важні наукові статті, напр. редактор « Журналь де Деба » або видавець історичниць праць Едвард Шампіон, мусіли соромитись за свою малу поінформованість. Велике зацікавлення папського двору викликала дуже довга авдієнція німецького історика, спеціяліста по історії папів, Людовика фон Пастора.

В час авдієнцій обличчя папи, зовсім інше як на його портретах із серйозним виглядом, і його приємний голос здобували симпатію відвідувачів. Під час загальних авдієнцій він підходив до людей і з кожним говорив, виказуючи своє енциклопедичне знання людей і місцевостей в різних краях, напр. наш владика-ісповідник Никита Будка оповідав, що під час його авдієнції папа знав дуже добре Тернопільщину і розпитував про його рідне село Добромірку. Знання чужих мов було йому дуже помічне в нав'язуванні з людьми особистого контакту.

Відмітимо, що Пій XI залишив заслуженого каноніста, кардинала Петра Ґаспаррі на пості Секретаря Стану і це було певною ознакою, що його церковна політика не буде далеко відбігати від його попередника. І, мабуть, за його порадою папа в першому своєму « моту пропріо » доповнив реформу конкляву, напр. відсунув його початок від дня смерти папи з десять до п'ятнадцять або вісімнадцять днів і дав кардиналам право взяти до конкляву свого слугу, навіть світську людину.[108]

---

[107] *Ibidem*, pp. 122-124.

[108] *Cum proxime*, 1 Martii 1922, AAS, XIV, pp. 145 seq.

3. Пій XI — Вселенський учитель

У своїй першій енцикліці до всієї Церкві [109] Пій XI проголосив програму свого понтифікату: « *Христів мир у Христовім Царстві* » (Пакс Хрісті ін реґно Хрісті). Він звернув увагу християн на різні лиха: боротьбу кляс, заломання християнського духа в родинах і суспільностях, а єдине джерело віднови він добачав у повному приверненні Бога в приватному й публічному житті. В іншій енцикліці з тією самою датою папа боронив прав Апост. Столиці в Італії і висловив надію, що вже незадовго прийде благословенна хвилина розв'язки « римського питання », але самим італійським народом, без вмішування інших держав.[110]

В квітні 1922-го року в Ґенуї зібралися представники народів на Конференцію і папа, щоб використати цю нагоду для світового миру, написав письмо до архиєпископа Сіньоріса в тому місті,[111] звертаючи увагу, що ненависть є наслідком війни. Мира не можна збудувати баґнетами, але взаємним довір'ям і приязню. Найперше треба облегшити долю переможених і це в значній мірі прискорить мир. Коли ж французька публічна опінія обстоювала тверде становище супроти переможених папа опублікував ще одне письмо, яке заадресував до кардинала Ґаспаррі.[112] В ньому арґументував, що як делеґати бажають зробити цю Конференцію переломовою датою історії европейської, християнської цивілізації, вони мусять пошанувати права всіх народів, інакше дуже скоро прийде загроза нової війни. Треба кермуватися розумом і сумлінням у відношенні до переможених та боронити людей від переслідування, головно в східній Европі, де голод і пошесті десяткують населення.

Папа запорядив усім представникам Апост. Столиці, щоб робили в тій справі старання перед урядами, при яких були акредитовані. Водночас вислав до Ґенуї монс. Піццардо з меморіялом, яким домагався повного привернення релігійної толеранції в Сов. Союзі та привернення Церкві безправно забране майно, призначене до Божого культу.[113]

Для внутрішньої віднови Церкви він задумав перевести цілий ряд великих Ювілеїв, які розпочав проголошенням Святого Року — 1925

---

[109] *Ubi arcano Dei,* 23 December 1922, AAS, XIV, pp. 673-700.
[110] *Fin dal primo momento,* 23 Dec. 1922, AAS, XV, pp. 5 seq.
[111] *L'Osservatore Romano,* 8 Aprilis 1922.
[112] *Il vivissimo desiderio,* Apr. 29, 1922, AAS, XIV, pp. 265-67.
[113] *Lama,* Papst und Kurie, pp. 379 seq.

окремою буллою,[114] де поручав усім християнам молитись за справедливий мир у світі, який прийде не через укладання договорів, а радніше з щирого бажання всіх народів. Правдивий мир може запанувати в світі тільки під прапором Христа, тому в час ювілейних торжеств Святого Року папа установив нове свято в честь Христа Царя,[115] яке казав відзначувати щороку в останню неділю жовтня, і тоді християни мали посвячувати себе Серцю Христовому. Для ще більшого підкреслення значення цього свята він підніс празник Серця Христового до ряду Господського празника.[116]

50-літний Ювілей Священства папи відзначували 1929-го року і він був немов продовженням торжеств Святого Року в усіх закутинах світу.[117] Два роки пізніше, у 1500-літні роковини Ефеського Собору, що боронив Боже материнство Пресв. Діви Марії перед нападами єретиків, папа відзначив цю велику річницю окремою енциклікою.[118] Коли ж надходив 1933-ий рік, 1900-літні роковини смерти Христа і відкуплення людського роду, папа запорядив відбути Надзвичайний Святий Рік у цілій Церкві і він мав пригадати християнам пляни Божого Провидіння та смерть Ісуса Христа на хресті, що принесла нам вічне спасіння та віднову людського життя на землі. У своїй енцикліці [119] папа звернув увагу, що така віднова життя в модерному часі може статися лише за поміччю і силою Христа.

Діючи в такому переконанні, він уже спочатку свого понтифікату клав велику вагу на Евхаристійні Конґреси, що мали відбуватися щодвароки в різних країнах. На кожний Конґрес папа посилав свого леґата, а в 1931-ому році в Ватикані заінстальовано папську радіовисильню, звідки папа виголошував свої промови до учасників Конґресу, як можливо, у їх рідній мові. Цей модерний спосіб комунікації закріпив зв'язок Петрового Престола з християнами, що могли слухати голосу Петрового наслідника з Риму.

Закріпленню й поширенню Царства Божого на землі Пій XI присвятив багато праці, письм і промов, в яких підкреслював, що до здійснення цього треба щирої співпраці світських людей; тому папа покликав до життя Католицьку Акцію, якої значення вияснював при кож-

---

[114] *Infinita Dei misericordia*, 29 Mai 1924, AAS, XVI, pp. 209 seq.
[115] *Quas primas*, 11 Decembris 1925, AAS, XVII, pp. 593 seq.
[116] *Miserentissimus Redemptor*, 8 Mai 1928, AAS, XX, pp. 165 seq.
[117] *Quinquagesimo ante*, 23 Decembris 1929, AAS, XX, pp. 707 seq.
[118] *Lux veritatis*, 25 Decembris 1931, AAS, XXIII, pp. 493 seq.
[119] *Quod nuper*, 6 Jan. 1933, AAS, XXV, pp. 5-10.

ній нагоді і через те придбав собі почесне ім'я « Папа Католицької Акції ».

Пій XI навчав, що світські люди, разом з церковною ієрархією і духовенством, творять Містичне Тіло Христа, Христову Церкву, і вже з того титулу вони в свому сумлінню зобов'язані працювати для її очищення й піднесення, а св. Тайни Хрещення і Миропомазання накладають на всіх мирян важливий обов'язок виконувати апостольську працю в єдності з ієрархією і духовенством.[120] Католицька Акція, вияснював папа, не є жадною новістю в Церкві, бо вона була дуже сильною в час переслідувань і тільки в XIX ст. цей наскрізь католицький рух послаб. Бажаючи його віднови, папа не ставив якусь одну норму праці в усіх католицьких краях, але залишав свободу діяння відповідно до вимог місцевих обставин. Він вимагав лише, щоб діяльність світських людей підлягала директивам церковної ієрархії, при чому підкреслював, що ця праця має бути аполітичною і мати чисто релігійний характер. Це й було причиною, що він розв'язав політичну партію італійських католиків, а 2-го жовтня 1923-го року заснував Католицьку Акцію під патронатом св. Франціска. До тієї організації могли належати всі без різниці на вік, стать, суспільне становище чи політичні афіліяції, аби лиш були готові працювати для віднови християнського життя.

Найпевнішою дорогою і запорукою добрих успіхів буде віднова християнських родин, отих найменших клітин людської спільноти: як вони будуть здорові, вся суспільність буде здорова; і навпаки, як вони занепадуть морально, доведуть всю суспільність до руїни. Щоб захоронити християнські родини перед погубними наслідками неморальности, папа опублікував енцикліку,[121] що мала сильний відгук і признання між католиками і некатоликами. В ній він пригадував католицьким подругам їм Богом дане завдання та виказував модерні поблудження під тим зглядом. Папа відкинув модерні заходи, противні Божій волі, якими люди намагалися викривити первісну ціль подружжя, щоб тільки догодити своїм нижчим снагам. Папа пригадав подругам, що ціллю християнського подружжя є виховання нового покоління, а спільнота-держава має святий обов'язок помагати родинам у сповненні тієї цілі.

У зв'язку з тим він проголосив ще одну енцикліку про вихован-

---

[120] *Non abbiamo bisogno*, 29 Junii 1931, AAS, XXIII, pp. 285 seq.; *cf. Pii XI PP*, Ep. ad card. Bertramum, 13 Nov. 1928.

[121] *Casti connubii*, 31 Decembris 1930, AAS, XXII, pp. 539 seq.

ня,[122] подаючи ради й норми і вияснюючи, що до виховання молодого покоління є покликані три чинники: родина, Церква і держава. Остання не має жадного монополю на виховання, а лише помагає родині й Церкві. Церква, це спільна Матір, Христова Обручниця, що при помочі св. Тайн і своїм навчанням родить духово, живить і виховує дітей для Бога. З тих причин виховні методи натуралізму, що легковажать Божі закони і відкидають надприродні засоби у вихованні, не повинні мати місця в християнських спільнотах. Ось тут завдання Кат. Акції: обстоювати християнське виховання дітей. Папа радив робити це на основі клясичних наук та за віками випробуваними методами, а при тому стосувати вміло й обережно нові досягнення педагогії.

Зрозуміло, що до повної віднови родинного життя і виховання нового покоління є конечним упорядкувати соціяльно-економічні умовини в державах, бо після світової війни вони знайшлися в повному хаосі. Старі форми державного порядку знищені, а на їх місце прийшли нові, ще неустабілізовані форми, і це поглибило економічне положення. Сорокріччя з часу проголошення важливої енцикліки Лева XIII, « Рерум новарум », про упорядкування соціяльних відносин у світі, дало Пієві XI добру нагоду опублікувати нову енцикліку в тій самій справі.[123]

В цій енцикліці він дав ради, як можна усунути хаотичні відносини на основі християнських принципів та унормувати взаємне відношення працедавця і робітника. При цьому папа вповні підтримав право приватної власности, яке розумів в подвійному змислі: індивідувальному й збірному, тобто для добра одиниць і спільноти.

Скрайній індивідуалізм і скрайній колективізм ніколи не розв'яжуть задовільно суспільне питання. Капітал і праця мусять бути вирівняні справедливо, не так як досі бувало. Завелике накопичення земних дібр в одних руках, з одного боку, і замало доцінювана і несправедливо винагороджена праця робітника, з другого боку, мусять колись довести до економічно-соціяльного заворушення. Робітник мусить одержати справедливу заплату за свою працю, інакше він не зможе вдержати свою родину ані виховати по-християнському свої діти. На працю робітника треба глядіти не лише з чисто матеріяльного боку, але треба також брати на увагу його людську гідність, бо всі люди, багаті й убогі, є рівні перед Богом і мають однакове право користуватися Божими дарами на цьому світі.

---

[122] *Divini illius magistri*, 31 Dec. 1929, AAS, XXI, pp. 723 seq.
[123] *Quadragesimo anno*, 15 Mai 1931, AAS, XXIII, pp. 177 seq.

Тимто економічно-суспільні реформи мають бути основані на християнських принципах рівности й справедливости для всіх, інакше клясова боротьба доведе до соціяльного катаклізму. Маси бездомних пролетарів, це вибуховий матеріял для хаосу. Їх, перш за все, треба відпролетаризувати, тобто якнайскорше завести справедливий соціяльний порядок, що дасть їм можність краще зажити. Тоді робітник з більшою радістю й охотою буде виконувати свою працю і не буде звертати увагу на підбурюючу пропаґанду прихильників і чемпіонів псевдонаукових кличів і теорій.

Пій XI осудив скрайний капіталізм, як і скрайний марксизм. Капіталізм не бере на увагу людської гідности, добра і соціяльної рівности, а безоглядність конкуренції багатіїв чинить насилля над слабшими і веде до господарського диктату кількох людей над більшістю.

З другого ж боку, навіть уміркований комунізм не направить соціяльного лиха, як дехто думає, бо відкидає християнські принципи; а про можливість направи лиха в комуністичній суспільності зовсім не приходиться говорити. Марксистський комуно-соціялізм, чи то як наукова теорія, чи як суспільний рух, є противний християнському навчанню, бо кінцевою ціллю людського життя вважає тільки земні добра і вартості, зовсім не беручи під увагу безсмертну душу людини. Він не є здібний справедливо упорядкувати соціяльний лад у світі, бо є опертий на диктатурі сильнішого над слабшим та хоче переводити в дійсність принципи, суперечливі Божим законам і людській природі. Правдиве відродження людської суспільности та установлення соціяльної справедливости прийде в світ наслідок збереження навчання Христа, бо воно включає в собі Божі, природні й позитивні закони.

В час поглиблення економічної кризи в світі, нової воєнної гарячки і перегонів у зброєнні в 1930-их роках Пій XI проголосив ще дві важливі енцикліки.[124] В одній з них він представив велику небезпеку часу та остеріг людей перед страшними наслідками, якщо лихо не буде якнайскорше усунене взаємними змаганнями. Він завізвав християн до молитви й покути, та доручив присвячувати Христовому Серцю одиниці, родини й суспільності в цілі переламання духової і матеріяльної кризи.

Коли ж люди не звернули уваги на всі дотеперішні пересторога папи, він уже напередодні другої світової війни ще раз підніс свій сильний голос. У своїй енцикліці про безбожний комунізм, яка являється

---

[124] *Nova impendet*, 2 Octobris 1931, AAS, XXIII, pp. 393 seq; *cf. Caritate Christi*, 3 Mai 1932, XXIV, pp. 177-94.

історичним документом великої ваги, Пій XI передбачив можливість вже близької катастрофи та пригадав людям велике достоїнство людини, що має свій початок і корінь у Божому синівстві.[125]

Він ствердив факт, що комунізм голосить свою програму справедливости й братерства, але все це є основане на пустих обіцянках. Наділі, комунізм позбавляє людину особистої гідности й свободи. Він пхає її до насилля і негідних її Божому покликанню вчинків. Не комунізм, а християнство перше голосило й переводило в життя колись і тепер ідею універсального братерства всіх людей без огляду на расу, суспільний стан, чи національність. Церква і її Основопожник Христос завжди дбали про справедливість і добро людей. Не революціями і насиллям, але відновою євангельських засад у приватному й публічному житті християн прийде у світ мир і добро.

« *Комунізм* — писав папа — *вже в своєму заложенні є злим і ніхто не врятує християнської цивілізації і миру співпрацею з комуністами. Хто ж обманює себе пустою надією, цей помагає до перемоги комунізму в своєму краю і він перший впаде офірою своєї помилки, коли комуністи переберуть владу в свої руки* » (ч. 58). Так воно в дійсності було всюди, де комуністи силою захопили владу в свої руки. Всіх, хто їм помагав у цьому, вони скоро зліквідували, не вважаючи нікого з них « правовірним » комуністом.

До віднови християнських суспільностей треба надприродніх засобів і Божої помочі, тому папа поклав перед очі людей життя святих. Він відбував беатифікації й канонізації, напр. Тереси від Дитятка Ісус, під якої патронат поклав католицькі місії; св. Роберта Белярміна; св. Софії Борат; св. Івана Боско; св. Петра Канізія; св. Івана Віяней; св. Катерини Томас; св. Лукія Філіппіно; св. Альберта Великого; Конрада з Парзгаму; Івана Фішера; Тому Моруса; і інших.[126]

Всі Божі подвижники нових часів, що походили з різних суспільнис верств своїм святим життям і жертвами трудилися для Царства Божого та його правди на землі; тому їх великі чесноти мають просвічувати життьовий шлях іншим християнам. Папа клав перед очі своїх духовних дітей життя і чесноти Божих угодників також з давніх часів. Він писав енцикліки й листи з нагоди всяких роковин, напр. 300-річчя смерти св. Фр. з Салес, 600-річчя смерти св. Томи з Аквіну, 700-річчя

---

[125] *Divini Redemptoris*, 19 Mai 1937, AAS, XXIX, pp. 65-106.

[126] 17 Mai 1925, AAS, XVII, pp. 337 seq; *Ibidem*, XVII, pp. 593 seq; *Ibidem*, 419 seq; *Ibidem*, pp. 49 seq; *Ibidem*, 309 seq; *Ibidem*, XXXIII, pp. 153 seq; XXIII, pp. 201 seq.

смерти Франціска з Асижу, 200-річчя канонізації Івана Непомука та Альойзія Ґонзаґи, 1000-річчя смерти В'ячеслава, 1500-річчя смерти св. Авґустина, 900-річчя смерти Еммериха, 700-річчя смерти Антонія з Падуї [127] та 1600-річчя Отців Нікейського Собору.

Всі вони були борцями за установлення Божого порядку на землі та прикрасою й обороною Церкви. В свому апост. листі у 300-річчя мученицької смерти св. Йосафата Кунцевича,[128] що віддав своє життя за єдність Церкви в Русі-Україні, папа взивав усіх східніх християн добре застановитись над справою єдности Церкви. Для поглиблення знання Східніх Церков на Заході в серпні 1924-го року папа доручив архимандритові венедиктинців в Амай над Маасом зайнятися організацією студій історії змагань до церковної єдности. І вони почали видавати науковий місячник « Іренікон », що й досі занимається працею для об'єднання християн.

В тій цілі папа 1928-го року поширив Орієнтальний Інститут, заснований його попередником, і додав до нього окремий слов'янський відділ, афільований з Григоріянським Університетом, але на правах самостійної праці.[129] І в наслідок цього почав появлятися науковий журнал « Орієнталія Хрістіяна ». Чергового року окремою конституцією папа покликав до життя « Руссікум », де мали приготовлятися студенти в праці для навернення Московської Церкви до єдности з Петровим Престолом.[130]

Праця для єдности Церкви незвичайно трудна і вимагає щирих та відданих людей, а в першу чергу нової, добре підготованої ґенерації священиків, тому папа зреорганізував старі і заснував нові колеґії в Римі, напр. румунську, етіопську, голляндську, а Комісію « Про Руссія » виділив з Конґреґації Східніх Церков.[131] Для українських богословів він збудував величавий будинок Колеґії св. Йосафата на території Ватикану.[132]

Методи дотеперішньої праці для єдности християн не були на висоті завдання, тому й спроби заключення єдности не тривали довго.

---

[127] AAS, XV, pp. 49 seq; 309 seq; *Ibidem*, XXXIII, pp. 153 seq; XXII, pp. 201 seq.

[128] *Ecclesiam Dei*, 12 Nov. 1923, AAS, XV (1923), pp. 573-82.

[129] *Rerum Orientalium*, 8 Sept. 1928, AAS, XX, pp. 277-88.

[130] *Quam curam*, AAS, XXI, 15 Augusti 1929, pp. 577-81.

[131] *Curis ac laboribus*, 12 Februarii 1930, AAS, XXII, pp. 237-40; *cf. Anno vertente*, AAS, XXIII, pp. 5-6.

[132] *Inde ab inito*, 6 Aprilis 1930, *ibidem*, pp. 153 seq; *cf. Lettera Enc. de St. Josafat*, Documenta, II, nr. 1077.

Пій XI зачав шукати за новими дорогами і способами для осягнення тієї цілі. Він, перш за все, доручив західнім християнам краще пізнати християнський Схід, його світле минуле, його традиції, його великий вклад у загально-християнську скарбницю і тоді західні християни визнають цінність великої спадщини Східніх Церков. Папа арґументував ясно й недвозначно, що дорога єдности Христової Церкви іде не через латинізацію східніх християн, як це колись думали деякі західні, обрядові фанатики, а тільки через любов і пошану до східніх християн. Для кращої й успішнішої праці папа окремим декретом, долучив усі справи Східніх Церков, навіть латинського обряду, що були зв'язані з Близьким Сходом, до Конґр. Східніх Церков.[133] *На жаль, Пій XI не встановив звичаю, щоб секретарем тієї Конґреґації завжди був східний владика.*

Для упорядкування дисципліни Східніх Церков в 1929 р. він покликав до життя Кодифікаційну Комісію під проводом кардинала Ґаспаррі, що одержала завдання зібрати докупи східнє право. Він запорядив, щоб було взято під увагу всі стародревні права, традиції, привілеї, звичаї й обичаї та літургічні мови Сходу, інакше новий кодекс не матиме жадної користи.

У повоєнних роках в західній Европі започатковано спільні з'їзди протестантів з католиками, напр. в Стокгольмі й Льозанні в справі « панхристиянського руху ». Пій XI уважав ці розмови, покищо малоплідними, бо протестанти багато втратили з передання апостолів і занадто впиралися про свому сектанстві, тому богословські дискусії з ними на тему єдности християн без їх попереднього повороту до тих традицій, не доведуть до єдности Церкви, як бажав Христос, кажучи: « *Хай буде одне стадо і один пастир* ».[134]

4. Старання про науку й культуру

Заки перейдемо до обговорення взаємин Апост. Столиці з поодинокими народами і державами, згадаємо коротенько про старання Пія XI в справах науки і культури. В Італії він зреформував семінарії, створивши т.зв. Окружні семінарії для кількох епархій.

Його ділом було заснування « Музейної Академії » в Римі [135] « Інституту Церковної Археології » та « Археологічної Комісії »;[136] а для

---

[133] *Sancta Dei Ecclesia*, 25 Martii 1938, AAS, XXX, pp. 154-59.
[134] *Mortalium animos* 6 Januarii 1928, AAS, XX, pp. 5 seq.
[135] AAS, XVII, pp. 691 seq.
[136] AAS, XIV, pp. 623 seq.

Інституту він казав збудувати окремий будинок. Інститут перебрав опіку над римськими катакомбами.

Григоріянський Університет одержав новий просторий будинок та нову катедру історії. В 1935 р. Папську Обсерваторію перенесено до Кастель Ґандольфо та вивінувано наймодернішим приладдям. Пій XI заінсталював Ватиканську радіовисильню, що на хвилях етеру передає « містові і світові » папські промови і благословення. З того часу й досьогодні українці її слухають.

Дуже важливим ділом Пія XI було заснування Папської Академії Наук [137] з осідком у старовинному венедиктинському манастирі на Монте Кассіно, що одержала завдання плекати природничі науки. Її членів, між якими були також лавреати Нобля, папа іменував особисто. Він помагав існуючим та засновував нові католицькі університети, напр. в Медіоляні, Люблині й Зальцбурзі. Окремою конституцією зреорганізував всі католицькі університети в світі [138] і доручив викладати в них філософію св. Томи з Аквіну, якого значення вияснив окремою енцикліком.[139]

Пій XI, як згадано, був ватиканським бібліотекарем, тому ніколи не переставав опікуватись тією бібліотекою, напр. 1922-го року купив для неї бібліотеку родини Россі, що мала 1195 манускриптів, 2139 перводруків з другої половини XV ст. і 5782 пізніших друків. Чергового року він одержав від італійського уряду бібліотеку родини Кіджі, що мала 3.000 манускриптів, 300 перводруків і 30 тисяч пізніше виданих. В 1926-ому році папа закупив бібліотеку родини Феррайолі, що мала 1200 манускриптів і 40 тисяч книжок та рідкісних автографів. Він казав перенести до бібліотеки 2400 манускриптів, що були переховувані в Архіві Пропаґанди; як також 124 вірменські манускрипти і 8 тисяч грецьких книг з бібліотеки архиєпископа Петіт в Атенах.

Папа дорожив тими скарбами, тому 1929-го року просив « Інститут Карнеґі » із ЗСА зладити поазбучний каталог книг та приготовити спеціяльні шафи для їх переховування. Він збудував нове приміщення для 250 тисяч томів та заснував школу бібліотекарства при Ватикані.

Пій XI був любителем мистецтва, тому збудував та особисто поблагословив Ватиканську Пінакотеку 27-го жовтня 1932-го року, яку збудував за вказівками папи архітект Бельтрамі з Медіоляну. Там папа

---

[137] *In multis solaciis*, 28 Octobris 1936, AAS, XXVIII, pp. 421 seq.
[138] *Deus Scientiarum Dominus*, 14 Mai 1931, AAS, XXIII, pp. 421-24.
[139] *Studiorum Ducem*, 29 Junii 1923, AAS, XV, pp. 309-326.

згромадив цінні твори мистецтва найславніших мистців старої доби, ренесансу і нової доби.

5. Заохота до суспільної праці

Після першої світової війни територіяльне обличчя Европи змінилося, а враз з тим змінилися політичні обставини. На місце старих держав прийшли нові з різними формами державного правління, тому й стосунки Апост. Столиці з ними підлягли деякій зміні.

Ввесь понтифікат Пія XI це час заключування цілого ряду нових умов і конкордатів з різними державами. В цьому ділі чимало заслуги поклав кардинал Ґаспаррі аж до своєї резиґнації з уряду Секретаря Стану 7-го лютого 1930-го року, коли досягнув був 87 рік життя. Кожний папа має своєрідний підхід до політичних справ, тому Пій XI зараз після свого вибору, згадуючи про своїх найближчих двох попередників, що намагалися дати світові мир, поклав собі за ціль їх діло продовжати. Свої думки в цій справі він виложив у своїй великодній енцикліці,[140] кажучи, що змагатиме до Христового миру в Христовому Царстві, і це треба мати на увазі при оцінці його політичної лінії.

У своїй промові до католицьких студентів [141] папа сказав: « *Як політика доходить до вівтаря, тоді релігія, Церква і папа, який їх репрезентує, мають не лише право, але й обов'язок давати ради і напрямні в політичних справах, бо католицькі душі мають право цього від них вимагати і хочуть за їх голосом іти. Основну ж лінію політики накреслив нам сам Божественний Учитель, кажучи: "Дайте цісареве цісареві, а Боже Богові". Також і апостоли торкались важливих політичних справ, повчаючи, що всяка влада походить від Бога. І не є справою католиків* — казав папа — *мішатися до партійної боротьби, але це не означає, що вони мусять тікати від розв'язки важливих проблем. — До політики треба мати повну релігійну, культурну, господарську і соціяльну підготову, коротко кажучи, треба узброїтися якнайкраще. І, хоч Католицька Акція не зацікавлена політикою для політики, усе ж вона має навчити католиків, як витягнути з політики найбільші користі, бо до цього є зобов'язані всі добрі громадяни, в тому і католики, і цього вимагає від них католицьке сумління, щоб вони були найкращими громадянами* ».

19-го вересня 1925-го року папа говорив до католицького палом-

---

[140] *Ubi arcano Dei*, 23 Decembris 1922, AAS, XIV, pp. 309-26.

[141] *L'Osservatore Romano*, 10 Septembris 1924.

ництва молоді, що в світі чуємо голоси, немов би Апост. Столиця заставляла єпископів і мирян до політики, але тут ідеться лише про справи віри. « *Ми робимо це* — казав папа — *для релігії, бо як боремось за свободу Церкви то боронимо релігію, святість родини, школи і Богом освячені дні. В усіх цих і подібних справах немає політики*; *на жаль, політика мішається до вівтарів, як ми вже згадували, і тоді є нашим обов'язком боронити Бога і Його релігію, яку Він нам довірив, і це є важким обов'язком єпископів і священиків, а вашим завданням, молоді католики, є її любити без огляду на те, до якої нації ви належите* ».[142]

Отож, наведені думки Пія XI влучно характеризують політичну лінію його понтнфікату і його нового Секретаря Стану, кардинала Евгена Пачеллі, що був іменований наслідником кардинала Ґаспаррі.

6. Розв'язка Римського питання

Безсумнівно, одною з найважливіших подій понтифікату Пія XI була щаслива розв'язка « Римського питання » двосторонньою умовою між Ватиканом і Квіриналом. Уже в своїй першій енцикліці папа писав: « Створено для римського папи неможливе положення, що наповняє серця всіх християн тривалим, важким смутком. Як спадкоємець прав і обов'язків наших попередників і власник їх авторитету, що єдиний може вирішити цю важливу проблему, не кермуючись будь-якою жадобою світового володіння, бо ми соромилися б її найменшої тіні, відновляємо ось цією дорогою це домагання, згідно з вимогами нашого уряду, бо його підносили всі наші попередники в обороні прав і гідности Апост. Столиці ».

В промові до паломників [143] папа говорив: « Всі паломники мусять сказати і кажуть, що вони свобідно й певно ходять вулицями цього осередку католицизму; свобідно й певно можуть відвідувати собори, але всі признають, що цього самого не можна сказати про Христового Намісника, батька всіх християн, до якого вони можуть прийти і його відвідати, переступивши пороги, яких він сам не може переступити, як довго пануватимуть сьогоднішні обставини ».

Як більшість европейських країв, Італія змінила своє обличчя після війни. Фашистівська ідеологія поволі заповняла місце давніх лібералів і масонів, напр. 10-го вересня 1921-го року фашисти погромили

---

[142] *Ibidem*, 21/22 Sept. 1925.
[143] *Ibidem*, 21/22 Decembris 1925.

в Римі учасників з'їзду католицької молоді, знищивши їх прапори і потурбувавши священиків і людей. І наступного року папа видав енцикліку до італійських єпископів,[144] в якій взивав до захования спокою, але з'їзд фашистів у вересні цього року довів до того, що військо і поліція мусіли боронити Ватикан, а в жовтні « дуче » Беніто Муссоліні вмашерував до Риму на чолі « чорних сорочок » і масонський уряд не здобувся на спротив.

Дійшовши до влади, Муссоліні скоро дійшов до переконання, що він не зможе довго воювати з Церквою, тому виказував їй добру волю, напр. першим серйозним кроком до цього було рішення фашистівського міністра освіти, Джентілє, 20-го вересня 1923-го року, в справі дозволу навчати релігію в школах. І, хоч на провінції ще продовжався терор фашистів (напр. Мантуї, Фаєнці), але вже восени 1924-го року Муссоліні виповів боротьбу масонам, на яких скидав усю вину за непорядок в Італії, і зачав звертатись у сторону Церкви. Виявом його доброї волі була реформа манастирських дібр, сконфіскованих давніше масонським урядом. На початку 1925-го року до реформи були запрошені також і представники Церкви: Талямо, Капітані та Чістерна, і вже наступного року преса писала про проєкт згоди в тій справі.[145] І, хоч ще після П'ятого З'їзду Фашистів у Римі в червні 1926-го року їх виспупи проти Церкви не перервалися, усеж в час Святого Року Муссоліні дав більше виявів доброї волі, і за те папа подякував йому на Консисторії 14-го грудня 1925 року, а ватиканський щоденник писав про добру волю уряду та визнання ним прав Церкви в багатьох справах.

Формальні переговори в справі розв'язки « Римського питання » зі сторони папи вів Франческо Пачеллі, а від італійського уряду Доменіко Бароне. Папа годився не апелювати до жадної держави, але вимагав якоїсь форми територіяльної суверенности для Ватикану. Уряд був згідний з тим і 24-го листопада 1926-го року майже після двісті конференціях і 129 авдієнціях у папи, текст проєкту взаємної угоди був готовий. Щойно 22-го листопада 1928-го року папа уповажнив кардинала Ґаспаррі підписати угоду і водночас конкордат з італійським урядом. Угоду підписано 11-го лютого 1929-го року в Лятерані, а виміну документів, після затвердження їх парляментом, доконано 7-го червня того року.

Договір визнавав папську суверенну державу, а конкордат, зложе-

---

[144] *Ibidem*, 9 Augusti 1922.
[145] *Ibidem*, 10 Januarii 1925.

ний із 45 артикулів, нормував взаємини Ватикану з Італією. Папська держава була визнана на території 108 акрів землі (44 гектари простору); вона мала свій уряд, прапор, гроші, ґвардію, пошту, телефон, електричну й залізничу станції, тощо.

Крім згаданої території, до Папської держави прилучено собори св. Івана в Лятерані, Богородиці « Більшої » і св. Павла « Поза мурами », папську літню резиденцію в Кастельґандольфо з віллею Барберіні, як також будинки в Римі, в яких містилися досі уряди папської Курії. Папа, як суверен держави, мав право посилати до різних країв своїх представників і принимати від них амбасадорів і послів. При Ватикані була створена італійська амбасада, а при Квіриналі був акредитований папський нунцій.

Італійський уряд прийняв на себе зобов'язання дати папі відшкодування за сконфісковані церковні добра в сумі 1 мільярда і 750 мільйонів лір. Конкордат визнавав католицьку релігію державною вірою італійського народу, дозволяв навчати релігію в школах, звільняв духовних від обов'язку служити в армії, визнавав важність церковних шлюбів перед законами держави та залишав папі повну свободу іменувати італійських єпископів.

Натомість, папа визнавав італійський уряд, зрікався претенсій до територій давньої Церковної держави та взяв на себе зобов'язання заборонити італійських духовним, світським і монахам, вести чисто політичну діяльність на території італійської держави.

Таким чином, конкордат усував причини непорозуміння і бодай частинно направляв заподіяну Церкві кривду. З тієї нагоди папа в своєму слові до римських парохів сказав: « Через конкордат ми дали Італії Бога, а Італію Богові ».[146] З вдячности папа надав Фр. Пачеллі, братові Пія XII, і його родині титул маркіза, а після його смерти італійський король надав князівський титул всім членам його родини.

Ще не зараз дійшло в Італії до спокою; фашисти дальше виконували свої рейди на домівки Кат. Акції в пошукуванні за « компромітуючими » документами і впродовж двох років після підписання конкордату вбито коло двісті видатних католиків. Ходили навіть чутки про можливість зірвання конкордату, особливо, як фашисти наважилися взяти в свої руки виховання всієї молоді, чому противилися ка-

---

[146] *Giannini, A,* I concordati post bellici, Milano, 1926/36; *cf. Restrepo, I, M,* Concordata Regnante SS.D. Pio XI inita latine et gallico reddita et notis illustrata, Romae, 1934.

толицькі батьки й організації. Проти цього папа запротестував окремою енциклікою,[147] після якої дійшло до нового порозуміння, і Муссоліні склав папі особисто урядову візиту. І згодом доходило до непорозумінь через расистські заходи фашистів, як це бачимо з енциклік,[148] але аж до смерти Пія XI не дійшло до зірвання конкордату.

7. Зв'язки з Францією

Взаємини Апост. Столиці з Францією в часах Пія XI значно поправилися, коли папа апробував проєкт реорганізації церковних статутів, приготованих французьким урядом, головно т.зв. « Епархіяльних організацій », що занималися « справами культу », і тим перший подав руку до згоди. Він вимагав лише, щоб статути не були противні законам Церкви, щоб нова реорганізація була затверджена державним законом і щоб черговий уряд не міг її змінити по своїй власній уподобі.[149]

Одначе, після конвенції масонів в Бульон, Фінансова Комісія парляменту скреслила кредит на вдержання французького посольства при Ватикані, а натомість схвалила 100 тисяч франків на вдержання амбасади в Москві. На початку 1925-го року на пропозицію прем'єра Еріо парлямент 314 голосами проти 250 схвалив згадану пропозицію. Одначе, тепер Синод французьких єпископів прийняв цей визов і почав явну боротьбу проти ляїцизму і масонів. Фінансова Комісія 17 голосами проти 14 відкинула домагання масонів зліквідувати посольство при Ватикані, прем'єр Еріо не одержав « вотуму довіря » для своїх заходів, а парлямент поділився на масонів і немасонів. 21-го квітня був створений новий уряд Панлєве і 27-го травня Сенат 68 голосами проти 12 затвердив кредит на вдержання посольства при Ватикані. В тому самому дусі діяв уряд Бріяна.[150]

Французький нунцій Черетті був іменований кардиналом і президент республіки Дюмерґ був приявний як кардинал Дюбоа передав йому кардинальські відзнаки. Його наслідником у Парижі іменовано архиєпископа Маліоне, який довів до нового порозуміння.

На жаль, у Франції скоро зачав діяти ґалліканізм у новій формі. « Аксіон Франсез », монархістична організація, що під фірмою католицизму задумала ширити неопоганські й атеїстичні кличі; і тому проти

---

[147] *Non abbiamo bisogno,* AAS, XXIII, pp. 285 seq.
[148] *Caritate Christi compulsi* 3 Mai 1932, AAS, XXIV, pp. 177-94.
[149] *Maximam gravissimamque,* 18 Januarii 1924, AAS, XVI, pp. 5 seq.
[150] *Lama,* pp. 600 seq.

неї виступив кардинал Андріє з Бордо. Папа у своїм слові на Консисторії 20-го грудня його підтримав, а 7-го січня 1927-го року появився декрет, що осуджував згаданий рух та його журнал « Ль Аксіон Франсе », як шкідливий інтересам Церкви в Франції.

З цього не були вдоволені деякі єпископи, напр. кардинал Бйо, єзуїт. За свій спротив папі його усунено з чину й він зрезиґнував з кардинальського достоїнства.[151] Французький уряд віддав частину сконфіскованого церковного майна деяким місійним чинам і це дало їм можність розвинути більшу місійну діяльність. Одначе, довголітня протихристиянська діяльність лібералів і масонів у Франції витворила велику байдужність людей до Церкви, напр. там лише одна-четвертина селян виконувала свої релігійні обов'язки;[152] решта мирян зовсім втратили з Церквою зв'язок, так що в Франції заходила потреба наново проповідати Христа Розп'ятого, як це колись робив Апостол Франції, св. Діонисій. Це спричинило моральний занепад народу, а в слід за тим упадок політичної сили внутрі і втрату міжнароднього престижу. Слабкість Франції виявилась у час другої світової війни.

8. Зв'язки з Третім Райхом

На німецьку, Ваймарську республіку переможці наложили величезні воєнні репарації, як на єдиного спричинника першої світової війни. Франція, перш за все, в імени Ліґи Націй взяла під свій заряд Надренію й Порурщину, що були основою німецької індустрії. 23-го січня 1923-го року кардинал Шульте з Кельну запротестував проти французьких окупаційних метод у згаданих провінціях і одержав підтримку папи, разом з даром любови в сумі півмільйона лір на поміч знищеному війною населенню. Для прослідження справи папа вислав свого леґата монс. Тесту і по одержанні його звіту в листі до кардинала Ґаспаррі папа висунув домагання до Ліґи Націй звільнити згадані провінції від окупації.[153]

Тим часом, Адольф Гітлер зробив в Мінхені спробу державного перевороту, під час якого висунув клич: « Геть від Риму, це обов'язок кожного німецького націоналіста! » Переворот здавлено й Гітлер опинився в тюрмі, а нунцієві Евгенові Пачеллі вдалося підписати конкор-

---

[151] *Ibidem*, p. 208.
[152] *Seppelt*, p. 415.
[153] *L'Osservatore Romano*, 28 Junii 1923.

дат з Баварією 16/17 січня 1925-го року. За прикладом Баварії пішли інші німецькі провінції, напр. Прусія заключила конкордат 14-го червня 1929-го року, а Баден в жовтні 1932-го року.

Після смерти президента Еберта в лютому 1925-го року його наслідником став колишній начальний вождь німецької армії, маршал фон Гінденбурґ, і здавалося, що в краю запанує спокій. Тим часом, Адольф Гітлер, відсидівши дев'ять місяців у тюрмі « за зраду державі » був звільнений і восени 1925-го року виложив свою політичну програму в книжці « Майн Кампф » (Моя боротьба), яка стала основою ідеології націонал-соціялістів Німеччини, що в цілім краю зорганізували свою мережу в усіх майже місцевостях.

Після перемоги в виборах 30-го січня 1933-го року президент Гінденбурґ іменував Гітлера канцлером Третього Райху і цей зачав переводити свої реформи в життя. Зараз же в багатьох провінціях краю розпочато переслідування духовних, що не були захоплені новим режимом.

Для усунення труднощів в першій стадії розбудови націонал-соціялізму Гітлер того самого року вислав до Риму Франца фон Паппена для переговорів в справі конкордату Райху з Апост. Столицею. Переговори велись понад голову міністра закордонних справ і німецького посла при Ватикані. І в скорому часі дійшло до взаємного порозуміння: конкордат підписано 20-го липня і його ратифікував Райхстаґ 10-го вересня 1933-го року.

В ньому Третій Райх зобов'язувався не мішатися до релігійного життя католиків, до виховання молоді ані до харитативної діяльности Церкви. Уряд припинив також процеси проти деяких духовних.[154] Таким чином, Церква в Німеччині одержала можливість оборони своїх прав, принаймні, у найближчій майбутності. Дуже правдоподібно, папа вже тоді передбачав переслідування німецьких католиків і тому поспішив підписати конкордат, щоб використати кілька найближчих років для їх внутрішнього скріплення та до їх психологічного « переставлення » на довгу мету, тобто на найгірше. Замітимо, що 5 днів після підписання конкордату німецький уряд видав закон про стерилізацію своїх громадян, як також почав робити заходи для знищення організацій католицької молоді, а воднораз казав продовжати судові процеси проти католицьких духовних, світських і чернечих. Це й було причиною гострої виміни нот між Ватиканом і Берліном щодо інтерпретації й аплікації конкордату в практиці, напр. впродовж трьох років Се-

---

[154] *Papen, F, von,* Memoires, New York, 1953, pp. 278-302.

кретар Стану кардинал Пачеллі вислав до Берліна 50 нот і меморіялів.[155]

Уряд зачав переслідувати Церкву в Німеччині, так що восени 1937-го року в Римі вже ніхто не мав сумніву щодо дійсних цілей націонал-соціялізму в Німеччині в відношенні до Церкви. Папа, покликаючись на конкордат, опублікував енцикліку, в якій гостро нап'ятнував нельояльність нац.-соціялістичного режиму за незахування міжнародніх зобов'язань і за потоптання Божих законів і прав Церкви. Він осудив намагання режиму привернути віру давніх ґерман передхристиянських часів та заохотив німецьких католиків кріпко держатись законів Творця Вселенної і відкинути поверховні теорії та баламутні ідеї « національного бога Німеччини ».[156] Папа вияснював, що на основі самих природніх законів, виписаних Богом у серцях людей, якими кермувалися колись поганські держави, націонал-соціялізм не має права силою накидати своїм громадянам якусь нову віру, а особливо проти їх волі виховувати в ній їхні діти. Він дякував німецьким католикам за льояльність у відношенні до Петрового Престола та заохочував до витривалости і перестерігав, що вже дуже скоро може прийти до руїни їхніх святинь. Він пригадував католицьким батькам їх важливий обов'язок релігійного виховання своїх дітей за що мусітимуть колись скласти строгий одвіт перед Богом.

Папську енцикліку передруковано в Німеччині потайки і прочитано в усіх католицьких церквах Райху в Квітну Неділю 1937-го року. З тієї причини поліція закрила цілий ряд католицьких друкарень. Тепер режим почав явне переслідування Церкви, що тривало аж до капітуляції Німеччини в травні 1945-го року. Режим оправдував своє переслідування тим, що, мовляв, 18-го травня 1937-го року американський кардинал німецького походження, Мунделяйн з Шікаґо, сильно виступив проти Третього Райху. Такий аґумент видвигнув німецький посол фон Берґен у Ватикані. Одначе, нота Секр. Стану з 24-го червня т.р. вияснювала, що Ватикан не може обмежувати свободи діяння громадян чужих країв, і кардинала Мунделяйна піддержав також президент Рузвелт.[157]

Згодом деякі політики брали папі за зле, що він узагалі ввійшов у переговори з Гітлером, бо треба було його знехтувати. Секр. Стану

---

[155] *Halecki*, p. 74.

[156] *Mit brennender Sorge*, 14 Martii 1937, AAS, XXIX, pp. 145-67; *cf. Shirer, L, W*, The Rise and Fall of the Third Reich, New York, 1960, p. 234.

[157] *The New Illustrated World History*, New York, 1947, p. 1208; *cf. Görlitz*, p. 399.

кардинал Пачеллі, згодом папа Пій XII, який вів переговори, сказав про те так: « Без правної охорони, що її дав конкордат, переслідування Церкви могло б прибрати більші розміри. Основа католицької віри і досить церковних інституцій залишилися ненарушеними для її захоронення і відродження після війни ».[158]

9. Старання про християн Сов. Союзу

Московська імперія царів, що хитрістю, підкупством і насиллям нищила Католицьку Церкву, намагаючись підчинити всіх християн свому Синодові в Петербурзі, упала під ударами революції. « Казьонна » Московська Православна Церква, що віками була послушним знаряддям у руках царів, впала разом з ним. Ненависть революційних елементів звернулася в однаковій мірі проти людей царського, тиранського режиму, як і проти « казьонної » Церкви.

Дня 2-го листопада 1917-го року большевицький уряд зніс супрематію Московської Церкви над іншими християнами, але 7-го листопада московські владики самовільна обрали патріярха Тихона. 23-го січня 1918-го року уряд проголосив закон про відділення Церкви від держави та « звільнив » усіх підданих від « неволі сумління » і започаткував добу важкого переслідування « буржуазної » Московської Церкви. Для прикладу скажемо, що в 1919-му році зліквідовано 673 манастирі і знаціоналізовано 3 мільйони гектарів церковної землі. Патріярха Тихона ув'язнено, але 28 червня 1923-го року він підписав « сповідь » із своїх гріхів проти большевицького режиму та обіцяв йому бути покірним. Усе ж він був змушений до резиґнації, а інституцію патріярхату знову знесено і уряд підтримував т.зв. « Живу Церкву ». Большевикам, покищо, не була потрібна співпраця людей, які ще недавно були знаряддям у руках царських посіпак.

Ленін спочатку намагався нав'язати дипломатичні зв'язки з Ватиканом [159] у переконанні, що в той спосіб піднесе повагу свого режиму закордоном, а при тому одержить поміч для свого голодуючого населення, але Пій XI добре знав большевиків і їх методи діяння, тому не пішов на таку пропозицію. Він звернувся, найперше, до християн світу окремим листом,[160] де повідомляв усіх про голодове страхіття на Москов-

---

[158] *Papen,* p. 282.

[159] *Amman,* op. cit., p. 628.

[160] *Annus fere iam est,* 10 Julii 1922, AAS, XIV, pp. 417-19.

щині та взивав помочі для нещасних. За згодою большевицького уряду папа вислав до Сов. Союзу свою харитативну Комісію, зложену з 11-ох ченців різних чинів і вони мали зайнятися рятуванням голодуючих від смерти. Дня 26-го серпня 1922-го року Комісія прибула в Крим, друга в Ростів, а третя в Москву. В дуже скорому часі на терені Сов. Союзу було зорганізовано сімсот кухонь для харчування голодуючих.[161]

Одержавши правдиві вістки про трагічний стан речей в Московії,[162] папа вислав монс. Піццардо з меморіялом до Ґенуї, де радила Конференція Ліґи Народів, домагаючись зайнятися найперше упорядкуванням релігійних справ в Сов. Союзі і припинити переслідування християн.[163] Отець Піццардо мав у тій справі кілька конференцій з Ллойд Джорджом і большевицькими делеґатами: Чічеріном і Воровським. Перший з них їздив навіть до Ватикану і, здавалося, справа була на добрій дорозі.

В цьому моменті Синод російських еміґрантських владик у Сербії запротестував проти « вмішування Ватикану в справи Православної Церкви в Росії »,[164] а деякі москвини, напр. Глубоковскій з Софії, Карташев з Парижу ти Трубецкой, гостро виступили « проти пакту єзуїтів з комуністами ». Таким чином, акція московських еміґрантів, яким зачали помагати ліберали, напр. французький часопис « Темпс » виступив проти папи, були водою на большевицький млин, тому всі заходи папи злегшити долю християн у большевії відложено, а чергову Конференцію в Газі сторпедував французький прем'єр Поанкаре.

На наслідки не треба було довго ждати: в березні 1923-го року почались у большевії нові переслідування католиків, напр. єп. Цєпляка з Могилева з 14-ма священиками ув'язнено і перевезено до тюрми в Москві, а в Велику П'ятницю 1923-го року большевики розстріляли єп. Буткевича. Це сталося в тому часі, коли папа щодня посилав тисячі вагонів з одіжжю і харчами, а папські кухні щодня годували принаймні 160 тисяч голодних дітей Сов. Союзу. Це зовсім не шкодило комісареві закорд. справ Фінкельштайнові, званому Літвіновом, оправдувати розстріли духовних нібито їх ворожою діяльністю супроти Сов. Союзу.[165]

Пій XI у своїм слові на Консисторії 23-го травня 1923-го року запротестував проти нелюдяних переслідувань християн большевиками,

---

[161] *Katholische Kirchenzeitung*, 1922, Nr. 43 & 48; 1924, Nr. 5, 6, 20, 21.
[162] *L'Osservatore Romano*, 15/16 Mai 1932; *cf. La Croix*, 15 Junii 1922.
[163] *Semper Romani Pontifices*, 2 Februarii 1923, AAS, XV, pp. 443-44.
[164] *Augsburger Zeitung*, 22 Junii 1922.
[165] *L'Osservatore Romano*, 14 Apr. 1923.

але вони відбивали ті протести заявою, мовляв, ми дозволяємо на діяльність « Живої Церкви », бо вона не виступає проти режиму. Вони навіть дозволили тій « Церкві » відбути свій синод у Москві в травні 1923-го року, де проф. Київської семінарії Б'єлков звітував, що в Україні ця Церква має 8 мільйонів мирян.

Влітку 1924-го року папську допомогову акцію здержано, бо, як висловився большевицький посол при Квіриналі, Юренєв, Ватикан відмовився визнати Сов. Союз « де юре ».

Про політичну лінію Ватикану в тому часі говорив тоді Володимир Поляков: « Час у Ватикані не міряють людськими категоріями. Ми думаємо днями і тижнями, рідко місяцями, а ще рідше роками. Ватикан, звичайно, плянує на сторіччя, на цілі ґенерації, а на роки тільки під тиском надзвичайних обставин, — ніколи на короткий час. Кардинал, що стоїть у проводі заграничного уряду, це стара людина, що вже понад тридцять років веде політичні справи і він плянує сторіччя наперед. Він є єдиним мужем в Европі, що думає спокійно про московський большевизм, що в тій чи іншій формі переживе п'ятдесят років. Чим же є п'ятдесят років для Ватикану? Не можемо собі уявити жадного европейського державного мужа, що, дбаючи про свою короткотривалу карієру, думав би так про Москву ».[166]

Пій XI установив при своїй Курії окрему Комісію для Московщини, яку в 1925-ому році усамостійнив. До неї належав єп. Д'Гербіні, який їздив до Сов. Союзу 1925/26 рр. і там висвятив потаємно нових єпископів на місце вивезених на Сибір,[167] але їх швидко схоплено і заслано, а святителя прогнано з краю. Подібно вл. Л. Фйодорова, якого висвятив митр. Андрей, заслано і в 1935-му році він помер у В'ятці. Папа знову запротестував своєю новою енциклікою, в якій докладно вияснив ціль і методи діяння комуністів. Після цього західні люди доброї волі вже не могли вірити в добру волю большевиків. Правдивість тез папи скоро ствердила сама історія.

10. Переслідування в Мехіко

Церква в Мехіко терпіла переслідування, що почалося від запорядку соціялістичного уряду, що заборонив навчати релігію в школах, зніс целібат духовних і чернечі обіти. Майно Церкви було сконфіско-

---

[166] *Lama,* p. 397.

[167] *Inde ab inito,* AAS, XXII, pp. 153 seq.

ване, а від духовенства відібрано їх громадянські права. Влітку 1919-го року Церква одержала зглядну свободу й у квітні 1921-го року папа вислав туди монс. Філіппі, якого усунено з краю, бо масонський президент Обреґон не бажав віднови дипломатичних зв'язків з Ватиканом. Дійшло до того, що 31-го липня 1926-го року примас кинув інтердикт на ввесь край і за те президент Каллес казав деяких єпископів ув'язнити, а деяких тортурувати: коло 147 священиків і тисячі мирян тоді замучено.

Пій XI запротестував,[168] порівнюючи події в Мехіко до часів тирана Діоклетіяна і підтримав тверде становище Церкви. В часах през. Ґіля відносини дещо поправилися й інтердикт знесено, але 21-го грудня 1931-го року знову вийшов декрет уряду, що дозволяв мати лише одну церкву й одного священика для 50 або навіть 100 тисяч мирян. В школах почалось навчання атеїзму та усувано єпископів і священиків з їх посад. Настало нове переслідування, напр. до 1935-го року замучено 300 священиків і понад 5 тисяч мирян.

Папа знову заговорив двома енцикліками,[169] піддержуючи духовенство і мирян, але в уряді було чимало комуністів і переслідування продовжалося.

11. Переслідування Церкви в Еспанії

В Еспанії, яка в час першої світової війни заховала невтралітет, Церква в часах володіння короля Альфонса XIII і ген. Прімо де Рівери мала зглядний спокій, але давня ворожа діяльність лібералів дуже послабила її внутрішню силу. В 1931-му році король уступив, а влада перейшла в руки республіканців, і Ватикан визнав республіку. Усе ж до голосу дійшли ліві елементи і зачались напади та пльондрування церков і манастирів. 9-го грудня 1931-го року окремий закон відділив Церкву від держави, заборонив навчання релігії в школах, заборонено єзуїтам учити в нижчих і вищих школах, а всі інші чини піддано контролі держави. Інший закон з 1933-го року націоналізував усе майно Церкви.

Папа запротестував [170] і не визнав згаданого закону, а членів уряду виключив з Церкви, хоч не осуджував нової форми правління, як вона

---

[168] *Iniquis afflictisque*, 18 Nov. 1926, AAS, XVIII, pp. 465 seq.

[169] *Acerba animi*, 29 Sept. 1932, AAS, XXIV, pp. 321 seq; *cf. Firmissimam constantiam*, 28 Martii 1937, AAS, XXIX, pp. 189-99.

[170] *Dilectissima Nobis*, 3 Junii 1923, AAS, XXV, pp. 261-74.

пошанує права Церкви. В наслідок того протесту положення дещо покращало, напр. в 1935-му році католицька партія обрала 120 депутатів, а в коаліційному уряді було 5 католицьких міністрів. Але скоро комуністи опанували цілий уряд і за інструкціями большевиків почалось масове переслідування і вбивства священиків, монахів і монахинь. Папа в своїй промові до еспанських скитальців у вересні 1936 року підкреслив, що громадянська війна в Еспанії є частиною акції комуністів у світі й це саме підтвердив у Різдвяному звернені того самого року.[171] Як відомо, перемогли націоналісти під проводом ген. Франка, що повернув Церкві її права і повну свободу.

12. Церква в Чехословаччині

В жовтні 1923-го року чеський єпископат своїм меморіялом запротестував перед урядом проти його вмішування до церковних справ. Міністер закордонних справ Бенеш скоро поїхав до Риму переговорювати в справі конкордату. Це він зробив тому, що в час останніх виборів соціял-комуністи втратили 385.000 голосів, а між ними більшість католиків. Восени того року папа іменував архиєпископа Мармаджджі нунцієм у Празі і на Синоді чеської ієрархії в жовтні був схвалений цілий ряд постанов, що мали уздоровити Чеську Церкву, напр. богословські студії були продовжені на п'ять років, у Римі мала бути збудована Чеська Колеґія, а в Празі резиденція для нунція; навчання релігії мало бути знову привернене в усіх школах, тощо.

Одначе, впертість уряду не допустила до конкордату: папа не дав згоди на знесення свята Івана Непомука, якого чехи хотіли заступити Іваном Гусом; ані не згодився на злиття свята Кирила і Методія з днем чеської незалежности. Нунцій запротестував проти намагань уряду мішати релігійні свята з національними, а чеська ієрархія підтримала його своїм пастирським листом з 1-го серпня 1925-го року, арґументуючи, що « День Гуса » став би нагодою незгоди і виступів проти Церкви.[172]

Коли ж уряд під високим протекторатом президента Томи Масарика робив серйозні приготування до торжеств в « Дні Івана Гуса » кардинал Гаспаррі запросив до себе чеського посла при Ватикані, Палліра, і заявив йому, що Апост. нунцій буде відкликаний з Праги, тобто загрозив зірванням дипломатичних взаємин Ватикану з Прагою.

---

[171] *Halecki,* p. 82.

[172] *Lama,* pp. 209 seq.

Щойно 2-го лютого 1928-го року дійшло до порозуміння: чеський уряд згодився не мішати релігійних свят з національними, а Рим погодився розмежувати епархії згідно з адміністративними провінціями в державі, як також була задовільно розв'язана справа епархій на Словаччині. Щойно 1937-го року повне співжиття було наладнане, але під натиском Гітлера прийшла катастрофа чеської державности і знову зайшла конечність реорганізації Церкви в нових обставинах.

13. Конкордат з Польщею

Восени 1922-го року польський уряд наважився продати церковні добра населенню, але чергової весни ієрархія запротестувала. Це й інші справи зактуалізували конечність заключення конкордату, тому до Ватикану вислано проф. С. Ґрабського і 10-го лютого 1925-го року конкордат був готовий і підписаний. Конкордат запевняв Католицькій Церкві обох обрядів повну свободу виконування духовних чинностей, юрисдикції, заряджування добрами згідно з Божими заповідями і канонічним правом. Крім п'ятьох провінцій латинського обряду: Ґнєзно, Варшава, Вильно, Львів і Краків, визнано окрему провінція українських католиків у Львові й вірменського обряду в тому самому місті.[173]

З рапорту Ґрабського на зібранні Сойму довідуємось, що Пій XI домагався віднови давніх греко-кат. епархій в Луцьку, Холмі й Полоцьку, що були зруйновані Москвою, але польське правительство не погодилося на те « з огляду не безпеку держави ».[174] Цей спротив поляків, очевидно, не мав нічого спільного з безпекою держави, але шовіністична адміністрація хотіла мати більшу можливість мішатися в релігійні справи православних українців і білорусинів, щоб їх легше польонізувати і латинізувати. Польський уряд не дав своєї згоди, щоб єп. Йосиф Боцян обняв свої пастирські обов'язки в Луцькій епархії і поліція одержала наказ силою усунути його з Луцька.

14. Пій XI розбудовує Українську Церкву

Українська Католицька Церква під польською окупацією почала новий період своєї історії. В наслідок програної війни українські території були розділені Версальською конференцією між чотирьох « доб-

---

[173] *L'Osservatore Romano*. 8/9 Junii 1925.

[174] *Lama*, pp. 268 seq.

рих » сусідів: Совєтським Союзом, чи радніше Українською Радянською Республікою, Польщею, Румунією й Чехословаччиною.

На східніх землях, що опинилися під большевицькою окупацією, клич Леніна: « Релігія — це опіюм для народу », — почав нищити Церкву жорстокими і кривавими методами.[175] Для поневолення самостійної України москалі створили свого сателіта в Україні: Українську Радянську Соціялістичну Республіку і під її фірмою вели безпощадну війну проти української держави.[176] Ця війна продовжалася аж до осени 1920-го року, а після цього москалі й поляки поділили між собою українські землі в Ризькому договорі, підписаному на весні 1921-го року. Героїчним епілогом визвольної війни на східніх землях був рейд українських частин на Київ, що закінчився розстрілом 359 українських вояків під містечком Базар на Волині 22-го листопада 1921-го року.

Після зламання збройного опору в 1921/22 роках большевики рішили зламати моральний опір народу й довели до великого голоду в 1921/22 роках.[177] У час цього першого нещастя кілька мільйонів людей загинули голодовою смертю.[178]

Сильний спротив народу змусив московських можновладців дозволити в Україні перевести т.зв. українізацію, що продовжалася аж до кінця 1920-их років, коли Йосиф Джуґашвілі Сталін наказав перевести насильну колективізацію сільських господарств, тобто відібрати від селян усе майно, живий та мертвий інвентар, і змусити їх працювати в колективних господарствах, як колись царі змушували їх батьків працювати на панщині. Страшний і розпучливий опір народу Сталін постановив зламати варварськими репресіями: від селян відібрано все збіжжя, призначене до засіву нив в 1932/33 році. Це збіжжя було зложене в державних шпихлірах по більших осередках, а на селах зачався великий голод. Цей штучно зорганізований голод спричинив смерть около 6 мільйонів людей; у деяких провінціях, напр. на Херсонщині згинули 85% усього населення.

Спротив народу і по-варварськи переведений штучний голод дав Сталінові нагоду знищити всі форми автономії українського народу. Така сама доля стрінула Українську Православну Церкву митрополита Василя Липківського. Його владик і багато священиків ув'язнено й

---

[175] *Историа дипломатии,* М-Л, 1945, III, ст. 231.

[176] *Там же,* III, ст. 86-87.

[177] *D'Herbigny, M,* L'aid Pontificale aux enfants affames de Russie, in Or. Christ., IV, (1), 1925, p. 6.

[178] *Українська Загальна Енциклопедія,* III, ст. 639.

вивезено на Сибір, а церкви й майно сконфісковано; таким чином, мирян загнано в катакомби, де їм служили священики в ночі, бо в день працювали фізично на вдержання своїх родин.

В тому самому часі українців під Польщею також підчинено важким репресіям, напр. зараз після війни к. 100 тисяч передових громадян, що брали активну участь у будові своєї держави, запроторено до тюрем і концентраційних таборів, багато з них згинуло там від побоїв, голоду, чи заразливих хвороб. Окупаційна влада почала цілий ряд судових процесів проти учасників визвольної війни; катедру українознавства на Львівському університеті скасовано; влада почала закривати українські нижчі й середні школи; скасувала самоуправу і, врешті, довгий час не дозволяла на друк українських газет і журналів. Одначе, нарід не дався зламати, напр. українські студенти збойкотували польський університет, а ходили на виклади до свого таємного університету у Львові. Такий стан, очевидно, не міг довго тривати, тому з кожним роком українці тратили щораз більше своїх прав.

Пій XI добре орієнтувався в польсько-українських відносинах ще з часів свого побуту в Варшаві і знав про кривду українського народу, тому радий був якнебудь помогти. Доброю нагодою до цього були 300-літні роковини мученицької смерти св. Йосафата, що їх відзначено восени 1923-го року. І з тієї нагоди папа проголосив свою енцикліку, що її заадресував до владик, духовенства і мирян всієї Церкви.[179] Папа пригадав слова св. Павла з його листа до колосян: « Не говоріть неправду один одному; скиньте із себе старого чоловіка з ділами його і вдягніться в нового, щоб обновитися в душі по образу свого Створителя. Немає поганина ані юдея, обрізаного чи необрізаного, варвара чи скита, невільника чи вільного, але всі рівні в Христі ».[180]

Він вияснював, що всі народи є рівні перед Богом і мають однакові права, а гонені й понижені заслуговують на більшу пошану, ніж їх гонителі. В час політичного ярмарку в Версалі вороги української державности, особливо московська царська еміграція і члени польської колонії й делеґації, ширили неправдиві вістки про український народ і його державу немов би вона була якоюсь « німецько-большевицькою інтриґою ». І тепер папа своєю енциклікою пригадав світові, що вже в XI ст. його славний попередник папа Григор VII писав до Київського князя Ізяслава-Дмитра і його дружини, яким передав королівську ко-

---

[179] *Великий, А,* Докуме ти, II, ч. 1077.
[180] *До Колосеїв,* 3:8-11.

рону в Римі через їх сина Петра. Такі взаємини з українським народом мали інші папи, як Гонорій III, а особливо Іннокент IV в XIII ст., що казав своєму леґатові ігуменові Опізо покласти на голову українського короля Данила Романовича королівську корону. Св. Йосафат своєю мученицькою смертю засвідчив любов українського народу до Апост. Столиці, яка стало ним опікується.

І, якби хтось ще мав який чесний сумнів про славне минуле українського народу, то після цієї енцикліки Пія XI такий сумнів мусів уступити, хіба що хтось діяв би у злій вірі.

Майбутність народу залежить від його молодого покоління, тому папа хотів помогти нам у тій справі; знаючи, що духовенство завжди йде у перших рядах у боротьбі за кращу долю народу, тому повинно мати якнайкращу освіту, без якої не зможе піднести духового рівня свого народу, папа задумав збудувати нову, величаву Колеґію св. Йосафата на території Ватикану, звідки є чудовий вид на копулу собору св. Петра. Ця колеґія стала вогнищем богословської науки та осередком культури для нашого народу, розділеного штучними кордонами, бо в ній студіювали кандидати з усіх частин української землі, за винятком Сов. Союзу, а також з країв нового поселення в обох Америках.

Другою важливою справою було впорядкування українських епархій, що після війни підлягли деяким територіяльним змінам, напр. на Закарпатті частина Мукачівської епархії попала під мадярську окупацію, а частина під чеську. 14-го липня 1924-го року папа переніс вл. Антонія Паппа до частини під мадярами, а для Мукачева, що був під чехами, призначив вл. Петра Ґебея, а по його смерті 1931-го року його наслідником був іменований вл. Олександер Стойка. Для українців у Пряшівській епархії папа іменував о. Павла Ґойдича.[181]

Для скріплення нашої Церкви в Галичині папа поширив і відмолодив її дотеперішний стан: для всіх трьох епархій він призначив єпископів-помічників: для Перемишля вл. Григора Лакоту з титулом єп. Дакоенського, для Львова вл. Івана Бучка з титулом єп. Кадоенського і для Станиславова вл. Івана Лятишевського з титулом єп. Ададенського.

І, хоч польський уряд не допустив владику Йосифа Боцяна до виконування обов'язків у його епархії в Луцьку, після його смерти папа іменував для Волині ченця Николу Чарнецького Апост. Адміністратором, покищо, з місцем осідку в Римі.[182]

---

[181] *Великий,* II, чч. 1081, 1082, 1092, 1085.
[182] *Там же,* чч. 1083-84, 1089, 1060, 1091.

Папа Пій XI подбав також про Українську Церкву в ЗСА, де з часу смерти владики Сотера Ортинського 1916-го року епархією управляли два адміністратори, один українськими мирянами з Галичини, а другий із Закарпаття. І тепер екзархом для галицьких українців папа іменував о. Костянтина Богачевського з осідком у Філядельфії, а екзархом для закарпатських українців був іменований о. Василь Такач з осідком у Гомстеді біля Пітсбурґа.[183] Таким чином, після вісьмох років опорожнення епархії чи радніше екзархату Церква в ЗСА одержала двох молодих владик.

15. Нищення культурного дорібку. Пацифікація

Польські окупаційні власті всупереч своїм міжнароднім зобов'язанням завели важкий режим і тому спричинили великий політичний « ісход » української інтеліґенції, що брала активну участь у державному будівництві. Вона рішилась, радніше, терпіти злидні, ніж жити в чужому ярмі. Гостинна Чехія прийняла чимало з них і там вони заснували Український Вільний Університет у Празі та Господарську Академію в Под'ебрадах, одержавши матеріяльну поміч від гостинних чехів.

В Берліні засновано Український Науковий Інститут, біля якого громадилися молоді дослідники української історії. З усіх тих високих шкіл виходили вчені і патріоти, що серед емігрантських злиднів трудилися для рідної науки.

Чимало з-поміж них згодом верталися на батьківщину і перейшовши там всякі шикани і нострифікації, установлені польською владою, шукали собі праці між своїм народом. Подавляюча більшість знаходила її в українських приватних школах, просвітянських, економічних, сільсько-господарських та кооперативних інституціях, що густою сіткою вкрили українські землі, — і так працювали для зросту свого народу.

Церква і духовенство, що завжди були з народом, не лишалися позаду. Перш за все, в кожній епархії були відновлені семінарії. У Львові після переміни університету на чисто польський митрополит Андрей заснував при семінарії Богословський Факультет, якого ректором був спочатку чернець-василіянин, о. Т. Галущинський. Покликаючись на конкордат Польщі з Апост. Столицею митрополит Андрей заснував у Львові Українську Богословську Академію, якої статути були затверджені 22-го лютого 1928-го року.

---

[183] *Там же,* ч. 1078, 1079, 1088.

У своїй грамоті митрополит Андрей так накреслив головну ціль Академії: ...« У нинішні важкі часи, коли наш нарід упав знеможений у нерівній боротьбі за своє повне життя, а батько тьми — диявол, на нашій св. Андреєм благословленій землі, засіває повними жменями свій кукіль блуду й безбожництва, Ми постановили піти за прикладом наших світлих попередників та оснувати в нашому городі Львові високу школу католицької науки нашого східнього обряду, як окрему правну особу, Греко-Католицьку Богословську Академію, як найпевнішу підвалину духового відродження нашого народу та приготування нашої святої Церкви для сповнення великої грядучої місії в Христовому винограднику на Українській Землі та серед народів Східньої Европи, спрагнених Божої правди ».[184]

Першим ректором Богословської Академії був іменований о. д-р Йосиф Сліпий Коберницький-Дичковський, що сповняв цей уряд аж до вибуху другої світової війни, чи радніше до своєї номінації на Львівського архиєпископа-коадютора з правами наслідства на митрополичому престолі в грудні 1939 року. Академія розвивалася так успішно, що митрополит Андрей 27-го червня 1932-го року затвердив оснування окремого Філософського Факультету, бо він плянував оснувати ще й інші факультети і так поволі уруховмити Український Католицький Університет, на який, покищо, польська влада не хотіла дати свого дозволу.

Кузнею нової української богословської науки мало стати Українське Богословське Наукове Товариство, засноване старанням о. д-ра Й. Сліпого, що видавало свій науковий квартальник « Богословія » та цілу серію цінних публікацій.

Митрополит Андрей хотів піднести знання і прив'язання до Східніх Церков, а між людьми Заходу ширити пошану до східніх обрядів і традицій, бо це, на його думку, було найкращою і єдиною дорогою до привернення єдности Церкви. Ці його старання вповні підтримав папа Пій XI.

Як уже згадано, польська влада із шовіністичних спонук змагала до знищення індивідуальности українського народу Галичини, західньої Волині, Холмщини й Підляшшя, але, як їхні змагання стрінулися з великим спротивом народу, головно в Галичині, польський уряд рішився на розпучливий крок: влітку 1930-го року голова держави, Йо-

---

[184] *Баран, С,* цит. твір, ст. 40; *Твори Кардинала Йосифа, Верховного Архиепископа,* Український Кат. Університет в Римі, 1970, III-IV, ст. 262.

сиф Пілсудський, вислав на українські землі військові карні експедиції для масових репресій над цивільним, безборонним населенням і ця сумна подія ввійшла до української та світової історії під назвою — « Пацифікації ». Побоями, знущанням, тюрмами, концентраційним табором і нищенням матеріяльного дорібку українців польський уряд сподівався знищити непереможне бажання народу жити своїм власним життям на своїй рідній землі.[185]

Заходи митрополита Андрея й інших владик перед урядом стримати таке варварське нищення народу не мали бажаного успіху, тому владики написали обширний меморіял до папи Пія XI, подавши масу матеріялу, зібраного з місцевостей, де відбулася « пацифікація ».[186] У відповідь український єпископат одержав два письма з датою 2-го листопада 1930-го року: одне від Секр. Стану в імені папи, а інше від Конґреґ. Східніх Церков.[187]

В обох письмах висловлене глибоке співчуття до терпінь українського народу із запевненням, що в тій справі буде вчинене все можливе перед урядовими чинниками. На жаль, і досьогодні невідомо докладно, що зробила Апост. Столиця в тій справі, бо ще не опубліковані документи з того часу. Але, мабуть, у наслідок тієї інтервенції польський уряд перервав ганебну « пацифікацію », що широким відгомоном відбилася в цілому культурному світі і пригадала спонсорам Версальського диктату їх лукаве рішення, в наслідок якого український народ був підчинений безправному насильству. Папа Пій XI казав польському амбасадорові, графові Скшинському, покинути Ватикан.

Що, дійсно, світ знав про кривду українського народу, видно з гострого протесту-петиції 62 послів англійського парляменту, що його уряд вислав на руки секретаря Союзу Народів в Женеві, жадаючи привернення прав українського народу. Посли ствердили факт, що польський уряд своєю екстермінаційною політикою нарушив міжнародній договір і зобов'язання з червня 1919-го року. Посли ствердили факт, що карні військові експедиції відбулися в 700 українських місцевостях, і були знущання солдатів над жінками й дітьми, були вбиті цивільні, безборонні люди, зруйновано матеріяльний дорібок бідних селян тощо.

---

[185] « *На вічну ганьбу Польщі* », Документи, 2-ге видання, Ню Йорк, 1956. Ця книга має документальні докази, факти і світлини про модерне варварство польського уряду на українських землях. В ній є також огляд здорової реакції світової преси в тій же справі.

[186] *Баран,* ст. 97 слід.

[187] « *Діло* », 1931, ч. 121.

Петиція подавала, що в 1920-му році в Галичині було 3.662 українських шкіл, а в 1925-му році залишилось їх лише 1.055. Для порівнання посли подавали, що того року в Польщі було 28.336 всіх шкіл, а з того 22.996 (84%) польських; 2.257 утраквістичних (8.3%) а тільки 2.083 (7.6%) мали іншу, як польська викладову мову; в 1927/28 році залишилось тільки 771 українських шкіл. Петиція стверджувала, що на окупованих теренах було роздано польським колоністам, яких спроваджувано із польських земель, понад 400 тисяч гектарів землі, хоч автохтонне українське населення відчувало її великий голод. Петиція також подавала, що польські господарські організації одержали від уряду 79 мільйонів злотих допомоги, а українські не одержали нічого.[188] Такою була мова холодних цифер.

Після « пацифікації » українська католицька ієрархія, поволі чи поневолі, була змушена обставинами взяти в свої руки політичний провід і відповідальність за долю народу. Початком цього можна вважати величаве свято « Українська Молодь Христові », що відбулося у Львові 7-го травня 1933-го року з участю понад 100 тисяч учасників з усіх закутин краю. Цю маніфестацію зорганізував єпископ-помічник вл. Іван Бучко за благословенням митрополита Андрея. Мимо неприхильної акції молодого націоналістичного проводу Організації Українських Націоналістів, що не зрозумів добре інтенцію митрополита Андрея, ця масова маніфестація народу була наявним доказом його прив'язання і довіря до своєї Церкви і її проводу, тому стала зворотним моментом внутрішнього життя в Галичині.

Пацифікація стала переломовою подією взаємного відношення українців і поляків: від неї боротьба за незалежність народу ввійшла в свою нову стадію. Досі, такби мовити, боротьба була ведена тільки елітою, а пацифікація навчила все населення, що визвольна боротьба є боротьбою всього народу. Після пацифікації, як і був колись якийсь зв'язок між українцями і поляками, то зовсім порвався і між ними витворилась непроходими стіна.

Щоправда, холодний розум деяких наших послів в 1935-му році започаткував розмови про заключення т.зв. « Нормалізації » з поляками, але це вже не мало великого впливу на народ. Було вже запізно.

Уряд виявив свою нещирість супроти українців підтримуванням москвофільської партії на Лемківщині і через те в 1931 році чимало людей покинули свою Церкву, напр. урядова статистика подавала, що

---

[188] « *На вічну* »..., ст. 104-106.

на Лемківщині жило 12 тисяч православних поляків, а у Львівському воєвідстві 9 тисяч. Для знищення нашої Церкви на Лемківщині уряд повів сильну пресову кампанію проти Кир Йосафата Коциловського і висунув домагання до Апост. Столиці, щоб негайно відділити Лемківські деканати від Перемиської епархії і створити з них окрему Апостольську Адміністратуру. Після настирливих домагань в Римі її створено 10-го липня 1934 року на терені 9-ох деканатів із 100 тисячним населенням.[189] І, як можна було сподіватись, першим адміністратором був іменований о. Василь Масцюх, знаний москвофіл, а по його смерті такий же о. Яків Медвецький. Але й цей підступ уряду не здержав національного відродження українців Лемківщини, як це виказала їхня сильна постава по розвалі польської держави 1939-го року. Останнім адміністратором Лемківщини був о. митрат Олександер Малиновський.

16. Великий голод в Україні в 1932-33 роках

У час цих подій під Польщею на східніх українських землях московські большевики під проводом Йосифа Джуґашвілі — Сталіна, що володів всевладно із своєю клікою з Кремля, як про те писав Нікіта Хрущов у своїх споминах, завзялися знищити незалежний хліборобський стан і насильно загнати українських селян до комуністичних колгоспів чи совхозів.

Одначе, такий наказ Сталіна натрапив на несподіваний сильний опір селян, що відмовлялися стати панщизняниками в колгоспоах. Сталін видав наказ відібрати від людей увесь запас збіжжя і, таким чином на весні 1933 року настав страшний голод в Україні, якого жертвою впало коло 6 мільйонів людей.

Вістки про насильну колективізацію й голод розійшлися широким відгомоном по світі. Українські католицькі владики запротестували своїм зверненням до всіх людей доброї волі. В ньому вони писали: « *Україна в агонії. Народ умирає з голоду! Людоїдна система державного капіталізму, основана на несправедливості, обмані, безбожництві й перекупстві, призвела багату країну до повної руїни. Його Святість папа Пій XI, голова Католицької Церкви, гостро протестував проти всього, що в большевизмі противиться Богові, християнству та людській природі й напімнув ввесь католицький світ перед страшними наслідками таких злочинів.*

---

[189] *Баран,* ст. 100-104.

« Ми долучуємось до того протесту. Ми бачимо наслідки комуністичного режиму і з кожним днем вони стають страшнішими. Вид цих злочинів викликає жах у людській природі і стинає в жилах кров. Не будучи в силі дати нашим умираючим братам матеріяльну поміч (большевицька влада не дозволила посилати дари в Україну – І.Н.), *просимо мирян призивати з небес Божу поміч молитвами, постами, умертвленнями і іншими ділами. Воднораз протестуємо перед цілим світом проти переслідування дітей, убогих, хворих і невинних.*

« З другого ж боку, взиваємо гонителів перед суд Страшного Бога! Кров замучених голодом і поневолених селян, що управляють українську землю, кличе до небес про помсту, і скарги напіввиголоджених женців досягнули Бога на небесах. Ми благаємо християн світу, усіх хто має віру в Бога, а головно наших братів, долучитися до нашого протесту та розголосити нашу скорб в найдальші закутини землі. Ми також просимо всі радіовисильні рознести наш заклик по всьому світі; може він досягне пограбовані й опустілі хати голодуючих і переслідуваних. Бодай сама думка, що про них не забувають, з ними співчувають та їх піддержують своїми молитвами далекі брати — стане для них потіхою в невимовних терпіннях та неминучій смерті.

« Всі ви страждаючі, голодні й умираючі, моліться Всевишньому Богові і нашому Спасителю Ісусу Христу. Принимайте ці терпіння, як покуту за ваші гріхи й гріхи світу, повторяючи з нашим Господем: "Хай буде воля Твоя, небесний Отче!" Смерть добровільно прийнята з рук Бога в святою офірою, що злучена з офірою Христа заведе нас до раю і принесе спасіння душі. Покладім усе наше упование на Бога! Дано у Львові в празник св. Ольги, в липні 1933-го року ».

Так промовили українські католицькі владики до сумління культурного світу в обороні своїх православних братів. Цей голос походив не лише з глибини християнської любови, але він був виявом глибокої національної свідомости синів одного великого народу, якого доля розділила на чотири часті.

17. Переслідування Української Православної Церкви на Холмщині

Частина Української Православної Церкви попала під польську окупацію і патріярх Григор VII з Константинополя своєю хризобуллою з 13-го листопада 1924-го року вийняв її з-під юрисдикції Московського патріярха і потвердив її автокефалію, але лукава церковна політика польського уряду не дозволила їй відбути Синод для внутрішнього упорядкування справ. Щойно президент держави своїм декретом

з 18-го лист. 1938-го року односторонно унормував її відношення до держави, але на шкоду Церкві.

Політику польського уряду супроти Православної Церкви ілюструє т.зв. « ревіндикація » церков і церковних дібр. В червні й липні 1915-го року московські війська, відступаючи з Холмщини, насильно виселили звідти коло 300 тисяч українського населення, але на весні 1918-го року люди почали вертатись додому. Одначе, поляки зайняли все людське й церковне майно, напр. 1918-го року вони закрили 111 українських церков, 59 зруйнували і 150 перемінили на латинські костели.

Загально заподавано, що поляки пограбували 20 тисяч гектарів української церковної землі. Врешті, польський уряд залишив лише 54 православні « етатові » парафії на терені всієї Холмщини і Підляшшя. Назагал, в 1918/24 роках поляки відібрали 500 церков від православних українців Холмщини й Підляшшя.[190] Найвищий суд у Варшаві вирішив, що реченець « ревіндикації » православних церков, забраних колись царським урядом від греко-католиків, минає в 1929-му році, тому деякі польські єпископи, напр. архиєпископ Яблжиковскі з Вильна, єп. Лозінскі з Пинська, єп. Шельонщек з Луцька ітд. знову зголосили свої перетенсії до 724 православних церков в різних місцевостях [191] і їхні претенсії опинилися в міністра віровизнань Червінського.

Ці церкви ніколи не належали до католиків латинського обряду, ані тепер польське, латинське населення їх не потребувало, бо в згаданих місцевостях не було поляків. Митрополит Андрей запротестував проти цього, вказуючи на велику небезпеку такого поступування, бо як відбереться від людей їхні церкви, вони стануть сектантами або комуністами.[192] І цим разом справа якось притихла, а т.зв. « поунійні добра », разом із замкненими церквами, перейшли під заряд держави. З уваги на те, що конкордат з Апост. Столицею цю справу не вирішив, польський уряд виготовив нову додаткову угоду, в якій Апост. Столиця мала б зректися претенсій до тих дібр у користь держави, а держава годилася дати 2 з половиною мільйонів злотих відшкодування за 2.800 гектарів української церковної землі.[193]

---

[190] *Полонська-Василенко, Н,* Історичні підвалини УАПЦ, Рим, 1964; *« З трибуни Промови українських послів і сенаторів у польському Сеймі і Сенаті,* **1,** Львів-Луцьк-Холм-Берестя, 1925, ст. 35 слід; *пор. Купранець, О,* Ревіндикація і нищення православних церков, Логос, 1956, ст. 30 слід.

[191] *Косоноцький, В,* Процес за православні церкви, 1, Варшава, 1930, ст. 5; *Нагаввський, І, о. проф., д-р,* Причинок до історії Холмської Землі, Богословія, 1976.

[192] *Там же,* ст. 12-14.

[193] *Купранець, О,* Польський Договір а Апост. Престолом, Логос, 1956, ст. 113.

Щодо « поунійних » церков і каплиць, що були під зарядом держави і не були в уживанні православних, уряд зобов'язався вести дослідження: коли викажеться, що вони належали колись до Кат. Церкви, вони будуть їй звернені. Цей додатковий договір був підписаний нунцієм Кортезі і міністром Йосифом Беком 20-го червня 1938-го року.

Одначе, на горе українського народу польський, шовіністичний уряд за почином голови держави, маршала Ридз-Сьміґлого, зачав акцію насильного замикання українських православних церков два місяці перед підписанням тієї горевісної угоди, так що впродовж кількох тижнів було знищено 112 церков і каплиць, а між ними 16 збудованих православними українцями вже після першої світової війни.[194] Надобавок, польський уряд змушував українське населення платити кошт валення своєї власної церкви в сумі 1 тисячі злотих. Вістка про таке варварське руйнування Божих храмів і насильне навертання людей до латинства вийшла скоро наверх і дісталася закордон, тому польська преса боронила свій уряд, мовляв, він « купив собі всі ті церкви за 2 з половиною мільйонів злотих ». Це була брехня, але польські масони й ліберали тепер хотіли скинути всю відповідальність на папу Пія XI, якого польський уряд підманув через замалу поінформованість нунція Кортезі.

І цим разом митрополит Андрей запротестував своїм пастирським листом проти такого дикого гону нищення Божих храмів, уважаючи це за тріюмф масонів, що завдали сильний удар самій ідеї єднання Христової Церкви та авторитетові Апост. Столиці. Він також запротестував проти намагання поляків оправдувати нищення церков на Холмщині і політичну боротьбу Польщі проти українського народу інтересами Кат. Церкви.[195]

Польський єпископат, зібраний на своїй конференції в Ченстохові, видав лукавий комунікат, що ані Апост. нунцій ані польський єпископат не мають нічого спільного з нищенням православних церков на Холмщині,[196] замовчуючи неправні претенсії єпископів до « ревіндікації » українських церков. На жаль, сам начальник православної місії в Польщі, о. Юрій Павлишин, враз із своїми дванацятьма священиками, опублікував відвертого листа до митрополита Андрея, відкидаючи поміч українських католиків, мовляв, православні самі знайдуть її у брат-

---

[194] « *Діло* », 1938, ч. 161 — подає інтерпеляцію посла С. Барана до прем. Складковського, разом з цифрами і фактами.

[195] *Баран,* ст. 108-110 (текст послання).

[196] « *Орієнс* », 1938, ст. 150.

нього, польського народу ».[197] Вони робили це « страха ради юдейська », не спромігшись на мужню поставу.

Варварське нищення православних церков польським урядом використали большевики. Сталін казав своєму амбасадорові в Варшаві внести формальний протест з покликом на артикули Ризького договору. І, здається, що це найбільше помогло, бо старости одержали наказ, щоб усім православним, яких було приведено насильно до латинства, дати можливість вернутись назад до православ'я, і чимало з них це вчинили.[198]

У висліді тієї ганебної ревіндікації із 389, існуючих ще православних церков, 149 замінено на костели, 189 збурено або спалено, а православним мирянам залишено до вживку тільки п'ятдесят одну церкву.[199]

Дня 27-го жовтня 1938 року польський уряд вислав до Апост. нунція Кортезі ноту, якою домагався, щоб у Станиславові (Івано-Франківську) була створена нова латинська епархія. У відповідь на те нунцій висунув домагання, щоб уряд не ставив перешкод ереґуванню української католицької епархії в Ковлі, тимчасового осідку Апост. Візитатора Миколи Чарнецького, а водночас закинув міністрові Шембекові, що польський уряд переслідує Українську Православну Церкву на східніх кордонах держави, як також підтримує помомосковлену, і при тому подав документальні докази. Папа Пій XI відмовився створити латинську епархію в Станиславові в переконанні, що причиною такого домагання уряду було не спасіння душ, але намір польонізувати українське населення.[200]

Для доповнення образа невідрадного життя українського населення під польською окупацією згадаємо, що польський уряд заснував концентраційний табір у Березі Картузькій на Поліссю, що був *першим концентраційним табором у повоєнній західній Європі,* Польська адміністрація (старости) посилала туди адміністраційною дорогою, без судового слідства і присуду, найвидатніших українських молодих патріотів (між якими було чимало священиків, особливо в 1939 році) « для перевиховання їх на льояльних членів держави ». Арешти й довгі ув'язнення були проводжені безправно. Замкнені там молоді люди цілими

---

[197] *Купранець, О,* Становище Кат. Церкви до подій на Холмщині, Логос, 1956, (4), ст. 272.

[198] *Баран,* ст. 127.

[199] *Там же,* ст. 106-108.

[200] Папа Пій XII, Мюнхен, 1956, ст. 156-57; пор. Культура, Париж, 1952, ч. 6.

роками були підчинені нечуваним шиканам і тортурам садистичної поліції, без жадної можливости щонебудь сказати чи зробити в своїй власній обороні.[201]

18. Самостійна Держава на Закарпатті і папа Пій XI

Спочатку березня 1938-го року Адольф Гітлер рішив прилучити Австрію до Третього Райху і коли німецька армія стояла на кордоні готова до вмаршу, він написав письмо до Муссоліні, бо, як згодом зізнавав маршал фон Манштайн в час Нюрнберзького суду, він найбільше лякався ворожого кроку з боку Італії,[202] але Муссоліні не запротестував. Після зайняття Австрії кардинал Інніцер з Відня, разом з австрійською ієрархією опублікували пастирського листа, в якому підтримали « аншлюс » Австрії до Райху і цей лист був прочитаний в усіх церквах краю 23-го березня 1938 р.

Кілька днів згодом « Ль'Оссерваторе Романо » надрукував заяву, що австрійський єпископат з своєї власної ініціятиви і без порозуміння з Апост. Столицею проголосив згадане послання, а кардинала Інніцера папа завізвав 26-го квітня до Риму і після його тригодинної розмови з папою, австрійська ієрархія видала нове послання, щоправда, не відкликуючи формально попередньої заяви, але видвигаючи християнські принципи і цим відмежовувалася від неопоганського націонал-соціялізму.

Для затертя поганого враження в Італії з приводу « аншлюсу » Австрії Гітлер задумав поїхати до Риму й відвідати Муссоліні. Довідавшись про те, папа рішив виїхати на той час до Кастельґандольфа, а 3-го травня так говорив до паломників: « В цей день св. Хреста є богозневажництвом виносити інший хрест, що не має нічого спільного з хрестом Христа ».[203] Папа мав на думці свастику, що по-італійському називається « кроче унчіната ».

Після « аншлюсу » Австрії Европа опинилася ближче загрози нового збройного конфлікту, і вже 28-го травня 1938-го року Гітлер видав наказ готовитись до окупації Чехії. Одначе, в наслідок мирового наставлення англійського прем'єра Чемберлена дійшло до Конференції Чотирьох у Мінхені 29/30 вересня 1938 року, де доля Чехії була вирі-

---

[201] *Макар, В,* Береза Картузька, 1956; *пор. Нагаєвський, І,* Тернистим шляхом, Філфіельядя, 1957.

[202] *Shirer,* pp. 336-337.

[203] *Aradi,* p. 225.

шена: 5-го жовтня зрезиґнував президент Бенеш і виїхав до Англії, а край був зданий на ласку Гітлера. Також і поляки зголосили свої претенсії до Тешина (т.зв. Заользя), території 650 кв. кілом. простору й 228.000 населення, а в тому 133.000 чехів, що становили абсолютну більшість.

Після розвалу Чехії українці, як і словаки, проголосили свою незалежну державу із столицею в Ужгороді. Одначе, мадяри зголосили свої претенсії до 7.500 квадр. кілометрів української території і 500.000 населення. В час т.зв. Арбітражної Конференції в Відні 2-го листопада німецький міністер фон Ріббентроп і італійський гр. Чіяно віддали мадярам Ужгород, Мукачів і Берегів, а український уряд був змушений перенестися до Хусту, і там зібрався вибраний народом Перший Сойм Карпатської України, що обрав президентом держави о. Августина Волошина.[204] Апост. Столиця поставилася позитивно до тієї невеличкої держави українського народу й 15-го листопада 1938-го року папа іменував вл. Діонисія Няраді з Крижевців в Юґославії адміністратором Мукачівської епархії і це можна було вважати визнанням прав на самостійне життя для тієї вітки нашого народу.

15-го березня 1939-го року німецькі війська вмаршували до Чехії і з неї був створений « протекторат Богемії й Моравії ». Беніто Муссоліні, лякаючись завеликих впливів Гітлера в тій частині Европи, задумав створити свою власну « вісь » з Мадярщини і Польщі, тому особисто казав адміралові Горті, голові мадярської держави, зайняти українську державу на Закарпатті. Гітлер не підтримав цю державу, бо не хотів противитись італійському диктаторові, потребуючи його підтримки до здійснення своїх дальших плянів.[205]

І в хвилині коли німці занимали Чехію, мадярська добре озброєна армія, несподівано напала на невеличку Українську Державу і по важких боях з Карпатською Січчю, що крім рушниць і пістолетів не мала жадної іншої зброї, злучилася з польськими відділами в Карпатах,[206] не передчуваючи, що в найближчій майбутності їх жде така сама доля із боку німців і большевиків.

---

[204] *Görlitz, W,* Adolf Hitler. Eine Biographie, Stuttgart, 1952, p. 508; *cf. Shirer,* p. 421.

[205] *Görlitz,* p. 505.

[206] *The Illustrated World History,* p. 1526; *cf. Görlitz,* p. 521.

19. Останні дні Пія XI

До 1936-го року здоров'я папи було задовільне і щойно в грудні т.р. склероза артерій і запалення нервів прикували його на короткий час до постелі, а згодом він мав завороти голови, так що одного дня упав і поранив собі шию. Ноги пухнули. Лікар д-р Міляні закликав спеціялістів і здоров'я пацієнта дещо поправилося, хоч сам папа приписував це молитвам св. Терезії, бо черниці в Лізіє молилися до неї за його уздоровлення. Впродовж 1938-го року папа працював « насилу » і мав кілька атак серцевої недуги. 28-го липня т.р. у своїм зверненні до професорів Університету Пропаґанди, він остерігав світ перед небезпекою війни, а дещо згодом казав: « Навіть я стаю песимістом, хоч з природи я є оптиміст », а до студентів говорив: « Ніколи я не мав ще такого бажання вмерти, як тепер. Сподіюся, що піду перший, але лякаюся, що ви молоді будете бачити дуже сумні речі ».[207] Пій XI передсказав війну і знищення Европи, а дізнавшись про Конференцію Чотирьох у Мюнхені, він виголосив по-радіо промову до всієї Церкви,[208] взиваючи всіх людей і уряди просити в Бога мира. Того року, 25-го листопада, папа мав дві серцеві атаки, що погіршили астму.

Спочатку лютого 1939-го року він захворів на бронхіт і мабуть це приспіши до його смерть. День 6-го лютого був 17-тою річницею його коронації, а 11-го лютого 10-річчя підписання Лятеранської угоди, тому папа скликав італійську ієрархію на Синод в дні 12-го лютого і приготовив собі промову, якою хотів остерегти всіх, а особливо Муссоліні, перед погубними наслідками політики, що вела до неминучої війни.

Вранці 9-го лютого папа вислухав св. Літургію й одержав св. Причастя, а сполудня лікарі сказали йому, що він умирає. Папа відповів: « Моя душа є в Божих руках », і того дня відмовляв чотки з людьми свого двора. Наступного дня в 3-ій год. зранку почалась смертна аґонія, що тривала до 5.31 год. коли лікарі ствердили смерть. Пій XI умер на 82-му році свого життя і 17-му свого понтифікату. Його тіло було зложене в підземеллях собору св. Петра біля гробів Пія X і Венедикта XV.

Понтифікат Пія XI зайняв час між двома світовими війнами і залишив у Церкві тривалі сліди. Найбільшою заслугою Пія XI було скріплення й поширення місій; велика опіка над східніми християнами, ширення знання про них і це зблизило Захід із Сходом. Своєю діяль-

---

[207] *Aradi*, p. 243.

[208] *Mentre millioni*, 29 Sept. 1938, AAS, **XXX**, pp. 309-310.

ністю він закріпив віру і приготовив мирян до переслідувань. Завдяки прикметам його характеру, вирозумілого серця, терпеливості й послідовності він розв'язав « Римське питання » та значно підніс повагу Апост. Столиці в світі.

258. Пій XII (1939-1958)

1. Родинний дім і студії

Евген Марія Йосиф Іван Пачеллі, син Пилипа і Вірджінії Ґраціозі, обоє нащадки старовинних родів, уродився в стародавньому палаці « Педіконі » при « Вія деллі Орсіні » в старовинній дільниці Риму дня 2-го березня 1876-го року. Його дідуньо Маркантоній Пачеллі був правником Ватикану й вірно видержав при Пієві IX в 1848/49 роках, коли в Римі була революція; він виїхав з папою до Ґаєти. Вернувшись до Риму влітку 1849-го року він був членом « Ради Десятьох », що вела справи Церковної Держави, а при тому був також цензором.

В 1851-му році Секретар Стану кардинал Антонеллі іменував Маркантонія Пачеллі підсекретарем внутрішніх справ і на цьому пості він видержав аж до упадку Церковної Держави. В тому часі з доручення Пія IX Маркантоній Пачеллі заснував газету « Ль Оссерваторе Романо », що її перший номер появився 1-го липня 1861-го року в п'ятьох тисячах тиражу. Пилип Пачеллі, батько Евгена, що був другим з ряду з усіх десятеро дітей Маркантонія, уродився 1-го вересня 1837-го року, а його шлюб з Вірджінією Ґраціозі відбувся 1-го жовтня 1871-го року. Він був також адвокатом і деканом Консисторії Правників та членом Третього Чину св. Франциска. Він був автором релігійних брошур, що друкувалися в Італії для поглиблення релігійного духа народу.

Коли Евгенові було чотири роки він почав ходити до дитячого садка й школи, що її вели черниці Пруденціяна і Ґертруда з чину Божого Провидіння. Дальші науки продовжав у приватній школі Джузеппе Маркі при « Пяцца ді Санта Лючія », близько єзуїтської церкви « Ді Джезу », до якої він часто заходив помолитись Преч. Діві Марії, до якої змалку мав побожність.

Після закінчення гімназії з найвищим відзначенням Евгена прийнято до Ліцею Еніо Квіріно Вісконті, що його закінчив із золотою медалею в липні 1894-го року, виказуючи сильний нахил до мов, клясичних і модерних, та до патристики, особливо до творів св. Авґустина.

Одначе, у серпні того року Евген рішив стати Христовим служителем і це не було несподіванкою, бо всі вдома знали про його нахил

до Божих справ. В жовтні того року він був прийнятий до старовинної « Колеґії Капраніка », заснованої кардиналом Капранікою 1457-го року в сусідстві « Пантеону » і звідти ходив на виклади до Григоріянського Університету, де студіював філософію та вивчав модерні мови, при чому помагала йому феноменальна пам'ять, напр. він міг запам'ятати виклади професорів слово-в-слово.

Одначе, з причини занадто гострого режиму в Колеґії, уродженої серйозности Евгена та напруги в студіях він занедужав і за радою домашнього лікаря вийшов з Колеґії. Після короткого побуту в підміській околиці він продовжав студії на університеті, як також у « Школі Філософії і Писем Мудрости », вивчаючи мови й філософію. Водночас був студентом папського Атенеума св. Аполінарія, де слухав св. Богослов'я, бо з огляду на слабке здоров'я він за окремим дозволом папи Лева XIII був звільнений від обов'язку жити в семінарії.

Одержавши академічні ступені бакаляріяту й ліценціяту Евген Пачеллі в час Різдва Христового 1898-го року одержав піддияконат, а чергового року в пості, дияконат і 2-го квітня, у Велику Суботу, одержав єрейські свячення. В Святу Пасху 1899-го року він служив свою першу св. Літургію в соборі св. Марії « Більшої » в каплиці св. Павла, де переховується чудотворний образ Матері Божої, званий Спасінням Римського Народу, який за старою традицією мав би намалювати св. Євангелист Лука.

Отець Евген Пачеллі продовжав студії в Колеґії св. Аполінарія та приготовляв дисертації і одержав докторати св. Богослов'я, обох прав і філософії. Ігумен « Облятів Марії », Йосиф Леміюс, що був на промоції о. Евгена на доктора, записав у свому щоденнику такі слова: « Сьогодні я асистував при докторському іспиті одного молодого священика, студента Колеґії « деї Нобілі » і він викликав у мене подив. Слідкуй за карієрою того чоловіка: він може бути колись папою; він називається Пачеллі ».[209]

Отець д-р Евген Пачеллі мав намір посвятитися душпастирській праці і малощо не став на службу в соборі « Богородиці Більшої », але його добрий приятель та опікун, кардинал Ванутеллі, порадив не спішитись, бо бачив у ньому здібності дипломата. Спочатку 1901-го року монс. Петро Ґаспаррі, вернувшись із закордону, був іменований секретарем Конґр. Надзвичайних Справ Церкви і розглядався за молодими асистентами. Професори Григоріянума порадили йому взяти о. Евгена

---

[209] *Smit,* op. cit., pp. 11, 27.

Пачеллі і Ґаспаррі прийняв його спершу як апрендиста-практиканта. В такому характері він їздив з папською делеґацією до Лондону, щоб передати співчуття папи королеві Едварду VIII з нагоди смерти королеви Вікторії. В 1901-му році іменовано його « мінутантом ». Він брав участь у довірочних конференціях, виготовляв звіти з письм до згаданої Конґр. та проєктував відповіді на них. Знання модерних мов стало йому в великій пригоді, а при тому вивчав з документів життя Церкви в усіх сторонах світу. 1905-го року о. Пачеллі був іменований домашнім прелатом і префектом Конґр. св. Іва, якої члени були правниками та безінтересовно боронили видатних людей.

Водночас, починаючи з 1902-им роком він був професором права в Колеґії св. Аполінарія і вислідом викладів була його праця п.з. « Особовість і територіяльність закону ». Десь у цьому році він одержав запрошення викладати римське право на Католицькому Університеті у Вашінґтоні, але папа не дав своєї згоди на його виїзд в Америку. За радою монс. Ґаспаррі о. Пачеллі зрезиґнував з професури в св. Аполінарія та працював при кодифікації канонічного права, яку запорядив папа Пій X.

В 1908-му році о. прел. Пачеллі їздив з кардиналом дель Валь на Евхаристійний Конґрес до Лондону, а в березні 1911-го року, на 35-ому році життя, він був іменований асистентом секретаря Конґр. Надзв. Справ Церкви. В травні того року він був членом папської делеґації, що під проводом кардинала Пінятеллі ді Бельмонте їздила до Лондону на коронацію Юрія V чергового року він став Про-секретарем, а 1-го лютого 1914-го року Секретарем Конґр. Надзв. Справ Церкви. Крім того, від 25-го листопада 1912-го року був він дорадником Конґр. св. Уряду. Одначе, першим великим успіхом монс. Пачеллі в дипломатичній ділянці було приготування і підписання конкордату Апост. Столиці з Сербією 14-го червня 1914-го року.[210]

2. Архиєпископ Пачеллі нунцієм в Німеччині

Перша світова війна принесла з собою багато нужди й горя в усіх закутинах Европи й поза нею. Найбільшої помочі потребували полонені, тому папа Венедикт XV казав вести широку, допомогову акцію, якої осередком була Конґр. Надзв. Справ Церкви із своїм енергійним секретарем о. Е. Пачеллі.

---

[210] *Halecki, O,* Pius XII, London, 1954, p. 23; *cf. Hatch, A–Walshe, S,* Crown of Glory, New York, 1958, pp. 55, 64.

Коли ж війна вступила в свій третій рік, Венедикт XV рішився повести сильну акцію за її закінченням, і тому звернув свою увагу на Німеччину, що була найсильнішим партнером Центральних Держав. В лютому 1917-го року в Мінхені помер Апост. нунцій Йосиф Аверза, а по його похороні о. Пачеллі став його наслідником. 13-го травня т.р. папа особисто поставив його в сан єпископа в Сикстинській каплиці і дав йому титул архиєпископа Сардів.

Вістка про те була подана агентством Стефані і викликала в німецькій пресі прихильний відгук, напр. 23 квітня 1917 р. « Бадішер Беобахтер », а за ним інші часописи писали: « Монс. Пачеллі, по виїзді пронунція кардинала Фрігвірта до Риму, майже загально був передбачений його наслідником, може з тієї причини, що знає німецьку мову і думкою є ближче німців, як д-р Аверза з далекої Бразилії. Монс. Пачеллі має надзвичайні здібності і доказав це працею на пості секретаря Конґр. Надзв. Справ Церкви, як і в Секретаріяті Стану, та в інших Конґреґаціях. Він є також секретарем Комісії по Кодифікації Канонічного права і дорадником Конґр. св. Уряду. І це є знаком великої ваги Мінхенської Нунціятури, коли на цей пост папа призначив такого видатного мужа, як монс. Пачеллі, якого вважають найздібнішим дипломатом Римської Курії. Німецькі католики вітають нового нунція радісно і сердечно ».

28-го травня 1917 р. новий нунцій передав свої вірчі грамоти баварському королеві Людовикові III та відбув конференцію з австрійським міністром закордонних справ гр. О. Черніном, а 26-го червня виїхав до Берліна з письмом папи до Вільгельма II. Після розмови з канцлером д-ром Т. Бетманом-Гольвеґом, його прийняв кайзер у Бад-Кройценах. І, хоч кайзер не прийняв мирових пропозицій папи, він погодився не посилати бельгійців на роботи до Райху.

Згодом нунцій Пачеллі мав розмову з австрійським цісарем Карлом I у тій же самій справі. Вислідом отих розмов нунція Пачеллі було мирове звернення папи до воюючих народів.

На жаль, « мирова офензива » папи не мала успіху через упертість воюючих сторін. По цій невдачі праця і надії нунція Пачеллі були звернені в сторону Німецької Церкви, що в тодішній ситуації стояла напередодні великих внутрішніх потрясень. З хвилиною припинення бойових дій на фронті в листопаді 1918-го року назрівала революція лівих партій і в лютому 1919-го року вона докотилася до Мінхену. Комуністи виступили проти папського нунція, мовляв, він є закордонним шпигуном. 4-го квітня т. р. вони захопили владу в свої руки і нунцієві Пачеллі робили всякого роду пакості, напр. на дім нунціятури кидали руїчні гранати, намагалися сконфіскувати авто нунція, тощо. Одного

разу товпа комуністів вдерлася досередини нунціятури і там зустрів їх особисто нунцій, кажучи: « Ви мусите вийти з цього дому, бо він не належить баварському урядові, а Апост. Столиці і за міжнароднім правом його не можна нарушити... » — « При чому тут Апост. Столиця? Ми підемо геть, як покажеш нам таємний сховок з грішми й харчами ». — « Я не маю грошей ані харчів, бо, як знаєте, я все роздаю вбогим міста, — казав нунцій Пачеллі. І в тому моменті провідник товпи звернув свій автомат у сторону нунція і вдарив ним по його нагрудному хресті, так що він зовсім зігнувся. Нунцій не подався перед терором аж доки ген. Епп у травні завів у місті лад і порядок.

22-го червня т.р. папа переніс нунція Пачеллі до Берліна, де він передав президентові Ваймарської республіки Ебертові свої вірчі грамоти. Таким чином, перший раз на площі Вільгельма в Берліні став ногою представник Апост. Столиці. З тієї нагоди нунцій Пачеллі говорив: « Заснування німецької амбасади в Римі і Апост. нунціятури в Берліні є подіями історичної ваги в розвитку взаємин Апост. Столиці з Німеччиною; водночас це є признанням за добру волю і невтралітет свят. Отця, який незважаючи на людські пристрасті, був у час війни оборонцем права, проповідником любови і справедливого миру, і тепер не перестає дбайливою батьківською рукою зменшувати нещастя, заподіяне жорстокою війною, щоб завести згоду між народами, на основах християнської правди і справедливости.

« Щоб дати німецькому народові, після нових, глибоких потрясень, правдивий мир конечний до тривалого поступу, Його Святість, уважає дуже важливою співпрацю між двома чинниками: Церквою і громадянством. З тієї причини найвищий пастир доручив мені завдання наново упорядкувати обома авторитетами стосунки між Церквою і німецькою державою, як цього сьогодні вимагає нове положення ».

Впродовж чотирьох років нунцій жив у Берліні при Райхсштрассе і з тактом вів усі справи, так що здобув собі повне признання і симпатію німецького народу. І це було доброю основою для підготови загального конкордату з Німеччиною, званого « Торжественною Конвенцією », яку підписано 14-го червня 1929-го року та ратифіковано 13-го серпня в Райхстаґу 243 голосами проти 172. Під час свого побуту в Німеччині нунцій Пачеллі виголосив сорок чотири важливі промови, і сорок з них були осторогою перед назріваючою небезпекою націонал-соціялізму, а головно з уваги на неґативне становище руху до християнської віри.[211]

---

[211] *Sandfuchs, W,* Papst Pius XII, Karlsruhe, 1949, pp. 29-30, 38-40; *cf. Crown of Glory,* pp. 76, 82, 84, 89-90; *cf. Halecki,* pp. 55-62.

3. Кардинал Пачеллі секретарем Стану

Пій XI на Консисторії 16-го грудня 1929-го року іменував архиєпископа Пачеллі кардиналом і відкликав його до Риму. 7-го лютого наступного року папа прийняв резиґнацію кардинала Пєтра Ґаспаррі, а за два дні іменував кард. Пачеллі Секретарем Стану.

В свому автографному письмі папа писав: « Сьогодні ми дали згоду, не без жалю, щоб задоволити наполегливу просьбу кардинала П. Ґаспаррі і прийняли його резиґнацію з посту Секретаря Стану. Ми постановили в обличчі Господа просити тебе оцим нашим листом стати його наслідником в цьому важливому і відповідальному уряді, і назначити тебе до цього активного і нелегкого завдання. Зробити цю номінацію змусив нас не тільки дух твоєї побожности і молитви, через які напевно одержиш множество Божої благодаті, а також завдяки твому великому таланові, яким Бог у своїй доброті тебе обдарував. Дотепер в усіх довірених тобі урядах, головно в час нунціятур у Баварії й Німеччині, ти доказав, що вмієш ужити цих дарів на честь Небесного Дателя і на добро Церкві. Ми благословимо тебе з цілого нашого серця. Папа Пій XI ».[212]

Відтепер усі важливі справи Церкви переходили через досвідчені руки нового Секр. Стану. Цей уряд важливий, бо через нього йдуть запорядки і директиви Церквам різних країв, де часто зміняються режими і кордони. Великі секр. Стану, як напр. Конзальві, Ламбрускіні, Рамполля, Меррі даль Валь і Пєтро Ґаспаррі, своїм дипломатичним геніем формували не лише долю Церкви, але й суспільностей на цілі сторіччя. І не було легкою справою робити це в добі раціоналізму, радикалізму, лібералізму, соціялізму, комунізму і, врешті, всякої закраски націоналізмів, до фашизму включно.

І, хоч папа Пій XI особисто рішав усі важливі справи, усе ж таки, у закордонних справах голос його інтимного дорадника був респектований, а не говорити вже про цілий ряд конкордатів та інші політичні ходи, підготовані кардиналом Пачеллі. До цього уряду були йому додані ще й інші, напр. уряд архипресвітера собору св. Петра по смерті кард. даль Валя, а 1-го квітня 1935-го року ще уряд кардинала-камерленґа. Одною з перших справ Секр. Стану Пачеллі було підготування « Білої Книги », 22-го червня 1930-го року, в справі спору католицької ієрархії на Мальті з її англійським губернатором Лордом Стрилендом.

---

[212] *Smit*, p. 57.

Королівська Комісія змусила його просити в папи прощення. Другою важливою справою була « пацифікація » українського населення під польською окупацією, під час якої важко побито чимало українських священиків і митр. Андрей просив помочі в Апост. Столиці.[213]

Становище кард. Пачеллі в таких справах вияснене в його листі до архиєпископа Кельну: « Коли св. Церква і її найвищий пастир — писав він — є предметом нечуваних атак; коли є намагання викликати антаґонізм між льояльністю Церкви і льояльністю до батьківщини, тоді надходить година для єпископа піднести свій голос і відважно повторити слова св. Апостола: « Чи не треба слухати більше Бога, як людей? »

Евген Пачеллі змалку мав нахил до священичої праці і залюбки виконував її в Німеччині при різних нагодах, тому й тепер получив пастирську працю із своїм новим урядом, напр. восени 1934-го року їздив до Арґентіни на 32-ий Міжнародний Евхарист. Конґрес, як папський « леґат а лятере » і при тій нагоді відвідав Північну Америку. В 1935-му році він їздив до Люрду, а 1936-го року знову до ЗСА. В 1937-му році посвячував у Франції величавий собор св. Тереси з Лізіє, а 1938-го року їздив на Евхаристійний Конґрес до Будапешту. Кардинал Тардіні в своїх споминах згадує, що Пій XI посилав його всюди, щоб він « пізнав світ і світ пізнав його », тоді він буде добрим папою ».[214]

5-го лютого 1939-го року Пій XI, якому вже було 82 роки, відбув свою останню авдієнцію, після якої відчув біль серця і почав гарячкувати, але ще 7 і 9-го лютого прийняв кард. Пачеллі. Він уже перед тим говорив, що « кращим буде опорожнення столиці, як хворий і нездібний до праці папа ». Останньою людиною, що бачила живого Пія XI і цілувала його холодні руки, був кардинал Пачеллі.

4. Перші кроки Пія XII

Від смерти Пія XI аж до вибору його наслідника управа Церкви спочивала в руках кардинала-камерленґа Евгена Пачеллі, що враз з похоронами вмерлого робив приготування до нового конкляву, який почався в середу, 1-го березня 1939-го року. Того дня зранку кардинал Пінятеллі, декан Колеґії кардиналів, відслужив св. Літургію в каплиці св. Павла, а ввечері князь Кіджі замкнув двері конкляву, поза якими згромадилися 62 кардинали з різних сторін світу. Кардинал Пачеллі

---

[213] *Tardini Domenico Cardinal,* Memories of Pius XII, Newman Press, 1961, p. 107; *cf. Smit,* p. 79.

[214] *Crown of Glory,* p. 116.

одержав жеребом кімнату ч. 13. Другого дня вранці відбулось перше голосування, під час якого він одержав 35 голосів, але ще жадний кандидат не мав конечних двох-третіх голосів. Щойно в час другого голосування він одержав 40 голосів. Почувши про те, кард. Пачеллі почав нервово ходити коридорами або сидіти самітно в своїй келії. І цим разом люди на площі св. Петра побачили чорний дим, тобто ознаку, що ще немає нового папи. В 3.30 пополудні відбулося третє голосування і на ньому кардинал Пачеллі був обраний одноголосно папою, а свій голос він віддав на кардинала Тедескіні.

Рівно в 6-ій годині на зовнішньому бальконі собору св. Петра з'явився кардинал, архидиякон Домініоні, і голосно повідомив людей про вибір кард. Пачеллі на папу і що він обрав собі ім'я — Пій XII. Коли декан кардиналів питав його, яке ім'я собі обирає, він відповів: « Моє ім'я буде Пій, бо більшу частину мойого життя я провів за володіння папів з тим ім'ям, а ще краще, з вдячности Пієві XI, що завжди виказував мені свою надзвичайну любов ».

63-літний Пій XII вийшов на балькон і благословив людей, а наступного дня переслав своє благословення світові на хвилях етеру і це був його перший зазив до миру. Ще бувши архиєпископом він узяв до свого гербу слова пророка Ісаї: « Справедливість родить мир », і на синьому тлі умістив голуба з оливною галузкою, символ миру, і він залишився на його папському гербі.

Торжественна коронація відбулася 12-го березня, під час якої кард. Домініоні поклав на його голову папську тіяру, кажучи: « Прийми, прикрашену трьома вінцями тіяру і знай, що ти є батьком усіх князів і королів, підтримкою світу, намісником нашого Спасителя Ісуса Христа на землі, якому хай буде честь і слава во віки ». Варто згадати, що на це торжество був запрошений патріярх Константинополя, який вислав до Риму свого представника.

Пій XII був високого росту, а його худощавість цю високість ще більше підкреслювала. Він мав аскетичний вираз обличчя, високе чоло, римський орлиний ніс і чорні пронизливі, але добрячі очі. В розмові з людьми і під час промов він помагав собі повільними рухами рук. І, хоч йому було 63 роки, він тішився добрим здоров'ям і це спостерігав кожний, хто бачив папу в час авдієнцій. Ходив скоро й легко, і це завдячував щоденним вправам, які виконував з часів своєї молодости аж до 1946-го року, коли мав легку серцеву атаку і за порадою лікаря залишив цю свою, єдину розривку.

Німецький журналіст Павло Шмідт таке писав про папу: « Ніхто з державних мужів, яких я пізнав в своїй довгій кар'єрі, в так скорому

часі своїм зовнішнім виглядом не зробив такого сильного враження на мене, як папа Пій XII. Висока, тонка постать з вузьким одухотвореним обличчям, що стояла в папській рясі перед нами, видалась мені істотою, що частинно не належала до нашого світу. Його виразна мова мала надземський, своєю простотою проймаючий і переконуючий звук ».[215]

Пій XII вів аскетичне життя: щодня вставав у 6-ій год. із своєї, спеціяльно замовленої, твердої постелі, а дуже часто спав на долівці. Зараз же брився електричною машинкою, відкривав вікна своєї спальні, що виходили на площу св. Петра, і впродовж сорока хвилин молився, а в 7.30 год. служив св. Літургію.

Їв на самоті, але часто запрошував своїх близьких співробітників на розмову в час вечері, а часто слухав читання побожних книжок. Його харч не був складний: вранці італійська булка з горням кави, вполудне в дозволені дні дещо м'яса, овочі і часом вино; а ввечері їв салату, рибу або макарони в якомунебудь виді, але під умовиною, що вони були зварені в останній хвилині перед поданням. Господарство і кухню папи вели німецькі черниці з сестрою Паскаліною.

В 8-ій год. зранку папа з'їздив віндою на перший поверх до приватної бібліотеки, де вже ждали на нього секретари і шамбеляни з посортованою поштою, яку щодня в 7.30 год. доручувала ватиканська пошта. Папа на скору руку переглядав письма і розділював їх секретарям для зреферування і приготування проєкту відповідей. І, як залишався ще вільний час, він переглядав ще деякі світові часописи. В 9-ій год. « маестро ді камера » інформував папу про особи, що мали того дня авдієнції. В цьому часі він слухав « сконденсовані » вістки від ред. « Ль Осерваторе Романо » або когось іншого з редакторів.

В 10-ій год. зачиналися щоденні авдієнції: найперше приватні, потім півприватні, а вкінці загальні. Пій XII любив уділяти авдієнції, під час яких говорив різними мовами. Він був дуже терпеливий і слухав нераз годинами, як гість говорив щось нове і цікаве про будь-яку частину Церкви в світі, тому часто спізнювався на обід, що був назначений на 1.30 год. сполудня. Після обіду й благодарення в каплиці папа приймав префектів різних конґреґацій і своїх просекретарів, Монтіні і Тардіні. Кожний працівник Ватикану знав, що міг бути покликаний папою для скорого вияснення якоїсь справи.

В 4-ій год. папа відбував самітний прохід в городі й тоді був зай-

---

[215] *Halecki*, p. 93; *Dum gravissimum*, 3 Martii 1939, AAS, XXXI, pp. 86-87; *cf. Schmidt, Peter, Dr*, Statist auf diplomatischer Bühne 1923-1945, Bonn, 1952, p. 478.

нятий своїми думками і плянами. Згодом переглядав часописи й наукові журнали, часом у своїй кімнаті. Від 5-ої до 8-ої год. він приймав лікаря, свояків та особистих приятелів. В тому часі мали до нього доступ секретари з різними важливими справами, які мали бути скоро й докладно вирішені. Всі приготовані акти й письма папа докладно прочитував і робив на них власноручні завваги, як знайшов речеву, граматичну чи ортографічну похибку і тоді непідписаний акт чи письмо верталось назад до секретаря, його переписували і щойно тоді папа підписував його.

Пій XII мав на своїм столі телефонічний апарат, який мав зв'язок з апаратами Ватикану й решти світу через канцелярію Секретаріяту Стану. Звичайно, члени родини або близькі приятелі могли просити про телефонічну розмову з папою. Натомість, урядовці Курії щодня сподівалися телефону від папи, чи то для пояснення документу чи інших вияснень в якійсь справі, яка в даний момент зайняла його увагу. Одержавши зв'язок, папа зразу говорив про справу, не кажучи, хто говорить, бо й не треба було, всі добре знали його лагідний і ніжний голос. У своїй приватній бібліотеці він мав диктафон і білу машинку до писання, і на ній він сам писав всі свої листи, енцикліки й промови, чи радше наукові ессеї.

Після вечері в 8-ій год. папа відмовляв чотки із секретарями і шамбеляном і їхав віндою до своїх кімнат нагору і там у 9-ій год. або трохи пізніше, зачинав самітну працю, що продовжалася аж до 2-ої год. попівночі, на клопіт секретарям і лікареві, що часто пригадували йому шкідливість 18-годинного дня праці. Але це не помагало, бо саме в тому часі папа робив важливі рішення і писав свої промови, листи та енцикліки. Там він мав особисто скомплетовану підручну бібліотеку, з якої користав, і навіть як виїздив на літний відпочинок до Кастельґандольфо, завжди забирав її з собою.

Біографи (кард. Тардіні, Сміт) написали про Пія XII: « Хто знає Пія XII, мусить бачити в ньому людину незвичайно глибокої побожности: його спосіб схоплення, та безпосереднє розуміння скомпліковання справ і умовин, його рідкісний дар обсервації, його повний і точний осуд про особи і речі, його відчуття розвитку подій і застосування засобів, його глибоке знання богослов'я, надзвичайну пам'ять, дар мов, його широке знання канонічного й цивільного права, його надзвичайний досвід у дипломатії, його рідкісний дар до промов, а понад усе інше, його велика ласкавість та любов Бога і людей, якою були надхнені його слова, діла й рішення, — всі ці прикмети створюють гли-

боке враження, яке Святіший Отець робить на кожного, хто перебуває в його присутності ».[216]

Кардинал Тардіні розказує, що Пій XII мав великий нахил до самоти й замкнення в собі. Він був найщасливішим під час самітної молитви або при свому столі, обложений книгами і документами. Велике знання справ та феноменальна пам'ять давали йому можливість з легкістю відчувати вагу проблем та порівнювати теперішнє з минулим, і зробити влучне заключення на майбутнє. З тих причин Пій XII не радо робив скорі рішення, а як і був змушений до цього, відчував велике невдоволення. І коли вже навіть зробив якесь рішення, то до останньої хвилини хотів впевнитися в його правильності, тому уживав телефону, щоб справдити факти і часом в останній хвилині зміняв своє рішення.

Пій XII був свідомий, що не має дару імпровізації, тому дуже старанно підготовляв свої промови, перед якими докладно студіював справу, про яку мав говорити, включно з найновішими досягненнями науки в тій ділянці. Він прив'язував велику вагу до точности цитатів, які включав до своєї промови. Інтересно згадати, що папа особисто робив коректу своїх письм чи промов, які друкувалися в « Ль Оссерваторе Романо », і часто зміняв їх в останній хвилині. Він мав « льокальну » пам'ять і, звичайно, виголошував написані промови з пам'яті, хіба в дуже вийняткових випадках відчитував написане.[217]

Пій XII був лагідного й полохливого темпераменту і не був « воюючим папою », як його попередник. Після його вибору на папу, як у світі щораз більше ускладнювалося політичне положення, чулися голоси: « Кардинал Пачеллі є людиною миру, а світ потребує сьогодні воєнного папу ». Тимто папська тіяра була для нього під час вийняткової кривавої війни дуже великим тягарем і правдивим хрестом, що його Бог вложив на його плечі, напр. мало-хто знає, що під кінець війни він важив 53 кілоґрами (к. 125 фунтів, при своїй висоті к. 6 фітів). Кривава війна і переслідування християн в усіх закутинах земної кулі нищили здоров'я « папи миру ».

5. Пій XII намагається стримати війну

Після свого вибору Пій XII іменував кардинала Маліоне Секр. Стану, але по його смерті 1944-го року не іменував його наслідника,

---

[216] *Tardini*, pp. 39, 59 seq, 140, 143; *cf. Smit*, p. 139.

[217] *L'Osservatore Romano*, 3 Junii et 20 Augusti 1939; *cf. Le Saint Siège et la Guerre en Europe*, I-V, Libera Editrice Vaticana, 1965, I, p. 120.

а сам вів усі справи при помочі своїх двох просекретарів: Монтіні й Тардіні. Таким чином, папа взяв на себе всю відповідальність за рішення всіх важливих справ закордонної політики.

У важких часах він перейняв кермування Петровим кораблем: два дні перед його коронацією відбувся 8-ий Комуністичний Конґрес у Москві, на якому лунали воєнно-революційні промови і лозунги; три дні після коронації Гітлер наїхав на Чехію, а 7-го квітня, у Великодню П'ятницю Муссоліні наїхав на Альбанію.

У своїй великодній промові, 9-го квітня, папа підкреслив, що не можна думати про мир без справедливости, пройнятої любов'ю ближнього. Інакше око буде засліплене і не бачитиме прав інших людей, а вухо буде глухе на голос порозуміння, що може знайти вихід з найважчого положення. Як люди зрозуміють любов Христа, тоді світ освітять проміння миру й на місце ненависти прийде взаємне порозуміння.

На весні того року польсько-німецькі стосунки дуже погіршилися: поляки гляділи на німців з « висоти свого моцарства », а німці наважилися за всяку ціну відібрати свої етнографічні території, що їх полякам дав Версальський диктат. На Шлеську дійшло до великого загострення, якому підпали також члени церковної ієрархії, напр. польський єпископ Адамський з Катовиць під кінець травня опублікував пастирського листа, а в червні видав запорядок деканам, щоб усунули німецьку мову з богослужб, за вийнятком хіба св. Тайн і похоронів. У відповідь на те кардинал Бертрам з Бресляву, що мав у своїй архиєпархії поляків, 27-го червня заборонив уживання польської мови в богослужбах своєї архиєпархії. Це мало вплив на збільшення воєнної психози.

Під кінець квітня папа вислав до Берліна ноту через свого нунція Чезаре Орсеніґо, в якій робив мирні пропозиції, бо вже було дійшло до відома, що 17-го квітня Гітлер почав розмови із Сталіном, наслідком чого було виповідження німцями договору з Польщею. Пій XII нав'язав розмови з представниками Англії й Франції, як про те говорив Генрі Беранже в французькому Сенаті, і виявив свій мировий плян, але, на жаль, французи його не прийняли. Папа доручив нунцієві Орсеніґо їхати до Гітлера в Берхтенсґаден, а водночас пропонував спільну конференцію Німеччини, Франції, Англії й Італії і вона мала вирішити всі спірні справи. Він не говорив про деталі, але залишав їх заінтересованим урядам. І, хоч відповіді були чемні, пропозиції папи не були прийняті.

Польський міністер закорд. справ, Йосиф Бек, в порозумінню з англійським амбасадором у Варшаві, В. Ерскіном, дали нунцієві Пилипові Кортезі відповідь на пропозицію папи, в якій назагал приймали

його плян, але мали поважні застереження до домагань німців у справі польських територій. Усе ж таки, 2-го червня папа повторив ще раз свої пропозиції, але нунцій Кортезі звітував з Варшави про відкинення поляками німецьких домагань щодо звороту пристані Данціґа. Варто згадати, що на мировий заклик папи відізвався президент Рузвелт, який візвав Гітлера і Муссоліні підписати пакт неаґресії, але це звернення було ними потрактоване, як несерйозне.

Тим часом, у Москві йшли переговори Сталіна з Рібентропом, про які папа мав добрі інформації, дарма, що велися в великій тайні. 23-го серпня підписано німецько-московський пакт, а наступного дня папа на хвилях етеру перестеріг світ перед погубними наслідками війни і кликав до миру.[218] Він між іншим говорив: « *Усі, що на вас у цій хвилині лежить важка відповідальність, слухайте через нас голосу Христа, що навчив світ жити звершено і давати полегшу численним мільйонам душ в утиску, в якому лише Його голос може заглушити світовий гамір. Ви всі, провідники народів, люди політики і зброї, промовці по-радіо і на трибунах, і всі інші, що маєте вплив на думки і чини братів, і несете відповідальність за їх долю!*

Ми озброєні словом правди, стоючи понад усякими справами і пристрастям говоримо до Вас в імени Бога, від якого походить ім'я Батька на небесах і на землі, в імени нашого Господа Ісуса Христа, що всіх людей вчинив братами, і в імени Святого Духа, Найвищого Божого Дателя і невичерпне джерело любови в серцях.

Сьогодні, незважаючи на наші часті напімнення і на нашу особливу участь у журбі перед вибухом міжнароднього, кривавого конфлікту, наш жах зріс і напруга умів досягнула свого вершка, так що здається розпутання воєнної хуртовини є вже перед нами, — підносимо з нашого батьківського серця ще один розпучливий заклик до урядів і народів, щоб відкинули обвинення і погрози, причини взаємного недовіря, і старалися вирівняти теперішні різниці думок та всякі розбіжності властивими способами, через спільне і чесне порозуміння і випогодження, та без надмірного нервування знайшли мирні способи... Небезпека є безпосередня, але є ще час. Миром не втратимо нічого, але в війні усе... Благаємо вас ради Христової Крови, а її непереможна сила дає відвагу в житті і смерті. Коли вас просимо, знаємо і відчуваємо, що всі серця щирих є з нами; всі, хто мають спрагу і голод справедливості і всі, хто терплять нужду в житті.

---

[218] *Un'hora grave*, 24 Augusti 1939, AAS, XXXI, pp. 333-335.

З нами є серця матерів, що б'ються в такт з нашим; з нами батьки, що мусітимуть покинути родини; з нами щирі люди, що працюють і нічого проте не знають; невинні, на яких тяжить загроза; юнаки, що носять чисті й високі ідеали... У свідомості, що людські старання без Божої помочі нічого не вдіють, запрошуємо всіх піднести свій зір до небес і сердечною молитвою просити в Бога множества Його благодаті стурбованому світові, щоб Він зменшив свій гнів, успокоїв уми і дав надію на краще майбутнє ».[219]

Але мало-хто слухав тверезого голосу папи, апеля през. Рузвелта, пропозицій бельгійського короля Леопольда II та голляндської королеви Вільгельміни, що пропонували своє посередництво. 31-го серпня, тобто один день перед вибухом війни, папа ще раз проголосив по-радіо свій заклик до Англії Франції, Німеччини, Італії й Польщі та доручив їх представникам ноту, що звучала: « *Святіший Отець не може залишити надії, що теперішні розмови можуть принести справедливе й мирне рішення, якого бажає ввесь світ. Тому Його Святість прохає в імени Бога уряди Німеччини і Польщі вчинити все можливе для оминення всяких інцидентів та застосувати всі засоби для злагіднення теперішнього напруження. Він прохає уряди Франції, Англії та Італії підтримати його прохання* ».[220]

Мабуть підо впливом зазиву папи 26-го серпня Муссоліні намагався вплинути на Гітлера не зачинати війну, бо Італія до неї ніяк не приготована. Гітлер у своїй відповіді просив його помагати психологічно та своєю демонстрацією в'язати сили Англії й Франції, запевнивши, що війна на сході закінчиться скоро й він заатакує Захід. Муссоліні відповів, що помагатиме німцям висилкою італійських робітників до Райху.[221]

Незважаючи на заклики папи, звернені до нього безпосередньо в справі нарушення прав менших народів, Гітлер видав наказ своїй армії в п'ятницю, 1-го вересня 1939-го року, маршувати на Польщу, а Англія й Франція виповіли йому війну чотири дні згодом. Голос папи до християнського сумління народів не впав на добру почву.

Коли розпочалася війна папа, маючи досвід з першої світової війни, казав організувати поміч найбільш нещасним і вже від вересня 1939-го

---

[219] *AAS*, XXXI, pp. 333 seq.; *Le Saint Siege*, I, pp. 206, 230 seq.

[220] *Halecki*, p. 115.

[221] *Documents of German Foreign Policy 1918-1945*, Washington, U.S. State Department, VII, p. 323, 346-47, 353-54.

року в Ватикані було урухомлене « Бюро Інформацій » для розшуків тих, хто пропали в час війни, а ватиканське радіо почало « Годину полонених та інтернованих ». І за один 1946-ий рік ця « Година » допомогла 56.252 особам сконтактуватись із своїми родинами, передаючи списки полонених в різні частини світу. 8-го вересня папа запорядив усім воєнним капелянам, щоб жили й поступали згідно з заповідями Євангелії.[222]

В своїй першій енцикліці з 20-го жовтня 1939-го року він представив світові причини нещастя й хаосу: це протихристиянські рухи, що голосять релігійний і моральний аґностицизм. Людська гордість намагається виключити Христа з модерного життя, тому нищить віру в Бога. Ці люди не беруть до уваги Божих законів, що їх Творець вложив у людську природу. І давніше в Европі траплялись усякі непорозуміння й поділи, усе ж таки, усі визнавали одні засади і знали, що є справедливе, а що ні. Сьогоднішня боротьба має свій корінь у великій моральній кризі, саме через невизнавання отих принципів.

Супрематія держави над одиницями, ненависть раси до раси, народу до народу, однієї кляси суспільності до другої, усе це є наслідки тієї моральної кризи, що в зародку вбиває правдиве братерство людської спільноти, основане на вірі в Бога. Немає сумніву, що супрематія держави над людиною криє в собі загрозу для внутрішнього життя і спокою в державі, та руйнує мирні стосунки і співпрацю народів. Тільки визнання християнських принципів може врятувати людство перед повною руїною.

В своїй промові під Різдво Христове 1939-го року папа запропонував п'ять пунктів, на основі яких могла б скоро закінчитися війна: 1) усунення насилля сильніших над слабшими і впровадження рівних прав для всіх; 2) направа заподіяних кривд і шкід винними; 3) згода всіх на повільне розброєння, матеріяльне й духове, напр. припинення брехливої пропаґанди; 4) створення міжнародньої інституції для справедливого поділу дібр, бо несправедливий мир у Версалі є причиною цієї війни; і 5) у світі мусить запанувати справедливість і любов згідно з християнськими заповідями, проголошеними Христом у Його нагірній бесіді.

Увага папи була тепер спрямована в сторону можливости скорого закінчення війни, а на нього були звернені очі народів і державних мужів. З якою радістю Він повідомив кардиналів після своєї Різдвяної

---

[222] AAS, XXXI, pp. 396-701; *cf. Görlitz W,–Quint, H, A,* Adolf Hitler. Eine Biographie, Stuttgart, 1952, p. 534.

промови, що президент Рузвелт пришле до Ватикану свого особистого представника, Майрона Тейлора.

Відповідаючи на письмо Рузвелта, папа дякував йому за готовість співпрацювати для миру в дусі Христової Євангелії і запевнив його, що люди з такою настановою можуть завести мир у світі. « Як намісник Царя Миру на землі — писав папа — від перших днів нашого понтифікату ми звернули всі наші старання і заходи в сторону задержання миру, а тепер працюємо для його нової відбудови. Не зражуючись часовими труднощами і неуспіхами, дальше йдемо тією дорогою, що її визначило нам післанництво апостола. Ідемо дорогою, часто твердою і тернистою, але відзив, що доходить до нас від численних душ з Церкви й з-поза неї, разом з переконанням про сповнений обов'язок, є для нас доброю і потішаючою нагородою.

І тепер у хвилині світового терпіння і нещастя — писав папа — президент великої Північно-Американської Унії, на знак Святої Ночі, зайняв пост у довгій черзі тих, що бажають миру й несуть великодушну поміч жертвам війни. І це є поміч Провидіння і ми вітаємо її з вдячною радістю і великим довірям. Це є виявом прикладної, братньої і сердечної солідарности між старим і новим світом в обороні проти нападу безбожних і протихристиянських намагань висушити джерела росту і сили культури ».[223]

Пій XII казав Секр. Стану кардиналові Люїджі Маліоне доручити нунцієві Франческові Дуці Борґонджіні при Квіриналі старатися за всяку ціну стримати Муссоліні від участи в війні, тому затіснити стосунки з королівським урядом. В наслідок цього 21-го грудня 1939-го року папу відвідав офіційно король Еммануїл III з своєю дружиною, а папа відвідав їх 28-го грудня на Квіриналі.

Відомо, що восени 1939-го року німецька опозиція проти Гітлера вислала до Риму мінхенського адвоката д-ра Міллера для нав'язання зв'язку з англійським амбасадором при Ватикані, а також він хотів знати, чи папа згодиться бути посередником, якби опозиція перейняла в свої руки владу в Райху. Папа дав свою згоду на те, але домагання німців залишити всі територіяльні здобутки Гітлера ненарушеними розбили переговори. В ці старання були втаємничені генерали, Гальдер і Бравхіч, хоч до них формально не прилучилися. 11-го березня 1940-го року міністер Йоахим фон Ріббентроп, відвідуючи Муссоліні, просив у

---

[223] « *Summi Pontificatus* », 20 Octobris 1939, AAS, XXXI, pp. 413 seq; « *In questo giorno* », ibidem, XXXII, pp. 5-13; ibidem, XXXII, pp. 43 seq.

папи приватної авдієнції, щоб переконати його про добрі наміри Третього Райху. Папа прийняв його, але він вийшов з авдієнції дуже схвильований, а розмова з кардиналом Маліоне ще більше його розлютила.[224]

Гітлер і Муссоліні відкинули заклик папи і по своїй конференції в Бреннері 18-го березня т.р. німецька армія заатакувала Данію й Норвеґію і цим перекреслила можливість успіху старань папи привести до миру західні держави. 21-го квітня папа переслав до Муссоліні особистого листа з домаганням затримати невтралітет Італії і це саме вчинив през. Рузвелт, а англійський прем'єр Черчил та французький Франсоа Понсе пропонували Італії полагодити всі свої спірні справи в безпосередніх розмовах. Все це мало помогло. Муссоліні заскочений нарушенням невтралітету Бельгії, Голляндії й Люксембурґу німцями та « бліцкріґом » у Франції, лякався, що німці заберуть для себе все, тому 10-го червня виступив війною проти Франції й Англії.

Довідавшись про нарушення невтралітету Бельгії, Голляндії й Люксембурґу, папа вислав туди телеграми з осудженням цього кроку та із співчуттям для тих держав і в їх наміренні запорядив приліжні мольби.

28-го червня 1940-го року папа знову звернувся до Гітлера і Муссоліні з пропозицією, що буде посередником для здійснення чесного і справедливого миру і просив їх згоди, поки пічне робити перші кроки в тому напрямі перед західніми державами. І шведський король робив подібні пропозиції в Берліні та Лондоні, але тепер Гітлер був зайнятий плянами інвазії Англії; одначе, це показалося для нього твердим горіхом.

З хвилиною приступлення Італії до війни становище Ватикану стало трудне, бо постанови Лятеранського договору зобов'язували папу затримати повний невтралітет. Числячись з можливістю летунського налету на Рим, папа видав запорядок затемнити вікна ватиканських будинків, як також сховати і забезпечити перед знищенням, зібрані довгими віками скарби людського генія, що переховувалися в Ватиканському Музею й Бібліотеці. Водночас виросла важлива проблема: примістити представників держав акредитованих при Ватикані, з якими Італія була тепер у війні. Папа казав приготовити помещкання в будинку старої семінарії, сьогодні « Паляццо ді Джюстіція », де представники жили як інтерновані.

Мимо важкого положення Пій XII не перестав боронити прав мен-

---

[224] *L'Osservatore Romano*, 29 Dec. 1939; *cf. Nazi Conspiracy and Aggression*, Washington, U.S. Printing Office, 1946, VI, p. 873; *cf. Shirer*, pp. 693-94; *cf. Schmidt*, p. 478.

ших народів і при кожній нагоді взивати всіх до миру. У своїм « моту пропріо » з 27-го жовтня запорядив ювілейні молитви за всіх поляглих у війні, за скитальців, за воєннополонених, і сам відслужив архиєрейську св. Літургію в соборі св. Петра 24-го листопада 1940-го року.

Досі папа робив мирові заходи дипломатичною дорогою, але вони не мали успіху. Тепер він постановив звертатись до народів безпосередньо через пресу, або ще краще, по-радіо і на хвилях етеру просити їх про мир їх рідною мовою. В своїй Різдвяній промові того року папа говорив на тему порядку в « новій Европі », про який говорилося стільки багато. Він вияснив, що Церква не може прилучитися до жадної воюючої сторони, бо зберігає засади віри й моральності для всіх народів, і вони мусять переродитися серцем до нового порядку; бо як він буде накинений згори, мусить скінчитися невдачею. Подвійно переможе той, хто себе самого переможе; а це є перемога над ненавистю, над міжнароднім недовірям, над леґальним праґматизмом і над неупорядкованим еґоїзмом. Всі ці думки папа ще більше вияснив у Різдвяній промові наступного року, підкреслюючи, що по важких переживаннях народи вже тужать за миром, основаним на твердих законах природи, які Бог незатертими літерами виписав у серцях людей. І тому мусимо підходити до всіх народів і держав з однією міркою, бо мусимо шанувати права менших народів, дати їм доступ до сирівців, обмежити зброєння, дати свободу від переслідування тощо. Подібні думки папа видвигав у Великодньому посланні 1941-го року, як і на Різдво 1942-го року.

Пій XII з великою увагою слідив за подіями в світі, напр. у своїй промові з 21-го лютого 1943-го року він виказав добру поінформованість про досліди над атомовою енергією для мирних цілей,[225] хоч щойно по двох роках після вибухів в Гірошімі й Наґасакі світ довідався про страшну, нищівну силу атомової енергії.

6. Італія стає театром війни. Пій XII рятує Рим

1943-ій рік став зворотним роком у воєнному щасті: західні союзники заключили мир з большевиками, німці наважилися зайняти Єгипет, а союзники рішили викинути їх з Африки; і врешті, большевики зачали офензиву, починаючи перемогою під Царицином над Волгою.

---

[225] *L'Osservatore Romano,* 10 Apr. 1940; 12 Mai 1940; AAS, XXXII, p. 144; *cf. Documents,* X, pp. 49-50; *Norunt profecto,* AAS, XXXII, pp. 385 seq; *Gracie Venerabili Fratelli,* AAS, XXXIII, pp. 5-14; *Ibidem,* XXXIV, pp. 10-21, 115; XXXV, pp, 9 seq; *cf. In questa solemne,* 22 Febr. 1943, AAS, XXXV, pp. 69-79.

Цей рік був також роком срібного Ювілею єпископства Пія XII, який відзначено мовчаливо, бо воєнні події зблизилися до берегів Італії і 19-го липня союзні літаки налетіли на вічне місто Рим, зруйнувавши старовинну церкву св. Лаврентія. Це сталось у хвилині, коли папа приймав на авдієнції закордонних дипломатів. Він устав з крісла, підійшов до вікна і побачивши пожар, закликав до телефону просекретаря Монтіні, кажучи: « Зараз замовте авто для нас обох, без ескорти. Не забудьте забрати з собою всі гроші, які тільки знайдете в касі. Ми самі зараз підемо до касира. Кілько маєте грошей? — питав папа. Не більше як два мільйони лір, — була відповідь. — Заберіть усе, що має « фабрика » св. Петра.

Всіх грошей у Ватикані було тоді 4 мільйони лір. Авто папи скоро посувалось вулицями Риму: добрий пастир спішив потішити свою кошару в нещасті. Люди з усіх сторін тиснулись до нього і він з кожним говорив ласкаво, а просекретар Монтіні (згодом папа Павло VI) розділював між ними милостиню папи.

Місяць згодом знову збомбардовано дільницю собору св. Івана в Лятерані й тоді папа був там один з перших. Саме в хвилині, як на ношах виносили ранену, немов умерлу дівчину, що почувши голос папи, піднеслася на ношах на радість своїм батькам.

Зараз після першого бомбардування папа запротестував перед союзниками, вважаючи Рим відкритим містом і завдяки цьому протестові 14-го серпня воюючі сторони погодилися на те. Усе ж таки, 5-го листопада т.р. була кинена бомба на Ватикан, але від неї відпекувалися обидві сторони. На щастя, вона не заподіяла занадто великої шкоди, за винятком знищення робітні мозаїк і вибиття чимало шиб у вікнах.[226]

В розгарі кривавої війни папа проголосив світові свою енцикліку, що була поширена по обох боках дротяних загород. В ній він говорив про Церкву, виказав на основі св. Письма, що Церква є дійсно Містичним Тілом Христа. Вона, як і людське тіло, складається з різних частей, що мають свої, точно означені функції. І, як голова рядить людським тілом, так і Христос, Невидимий Голова Церкви, рядить нею через свого намісника на землі. Містичне Тіло Христа є організацією надприродного порядку, вона є чимсь нескінченим, бо нею рядить і її об'єднює Святий Дух. І, як у людському тілі мусить бути співпраця всіх його членів, так і в Церкві мусить бути гармонія між її членами в відношенні

---

[226] *Smit*, pp. 230-33; *cf. Borgellini, P*, Pio XII, Firenze, 1948, p. 159; *cf. L'Osservatore Romano*, 20 Julii 1943.

до них самих і до Голови, Ісуса Христа, через досконалення чеснот віри, надії і любови. В усіх членах Церкви живе Святий Дух, а св. Евхаристією лучимося з Христом надприродньою єдністю. В модерних часах ширяться різні поблудження, напр. фальшивий містицизм, що готов приписати людині божеські прикмети; нездоровий квієтизм, що відбирає охоту до праці для помноження чеснот; зменшування вартості частої сповіді; заперечування вартості приватної молитви і твердження, що наші молитви не треба звертати до Ісус Христа, а до Бога через Христа тощо.

Христос є Головою Церкви, а ми є її члени, тому мусить бути між нами велика любов і єдність. Свої богословські думки папа ще більше вияснив в енцикліці про св. Літургію і про св. Евхаристію, давши практичні поради душпастирям і мирянам, як можна осягнути найбільші користі з тієї св. Тайни.[227]

Восени 1943-го року проходив повільний наступ союзників в Італії, а 26-го січня 1944-го року був установлений мостовий причілок в Анціо-Неттуно. Наступ союзних армій на Рим здержано розпучливою обороною німців на Монте Кассіно, де вони закріпилися в старовинному манастирі венедиктинців. На щастя, німецька команда дозволила вивезти з нього дуже цінну бібліотеку й так її врятовано.

В тому часі ген. Кессельрінґ з наказу Гітлера казав своїм воякам день-і-ніч пильнувати Ватикану і провірювати всіх, хто входив туди і виходив звідти. Проти такого нарушення суверенних прав папа запротестував, а німецький амбасадор при Ватикані боронив таке рішення свого уряду, кажучи: « Ваша Святосте, маю запевнення від Фірера, що німецькі солдати є тут для охорони Вашої Особи. Папа відповів йому: « Ми опираємо нашу охорону на символі нашої віри. Наш хрест є для нас кращою охороною, як всі танки вашої армії. Нас більше врадує те, як ви їх звідси заберете ».

Згодом амбасадор переконував папу, що Ватиканові потрібна охорона перед занархізованими італійськими елементами, але одержав відповідь: « Ми ходимо самотою між народом і всі нас шанують ».[228]

У своїй Різдвяній промові 1943-го року папа казав: « Всі, що несете відповідальність; всі, що через Боже заряджения або допуст держите в руках власну долю і своїх народів, слухайте голосу, що з кри-

---

[227] « *Mystici Corporis Christi* », 29 Junii 1943, AAS, XXXV, pp. 193-248; « *Mediator Dei* », 25 Nov. 1947, AAS, XXXIX, pp. 521-95.

[228] *Carnaham, A*, The Vatican, New York, p. 152.

вавої і руїною вкритої безодні цієї війни тиснеться до ваших вух: жах і напімнення для всіх, удар будучого суду, проголошення прокляття і кари для тих, хто були глухі на голос людства, що є також голосом Бога.

« Ваші воєнні цілі й чини огорнули краї й континенти. Питання про вину за сьогоднішню війну і реституцію може зворушить вас, коли заговорите. Сьогодні спустошення, які вчинила війна на всіх ділянках життя, матеріяльних і духових, є безмірно великі й широкі і треба лякатись, що через продовження війни вони зростуть по обох боках у застрашливий спосіб. На нашу думку ця небезпека є так близька і загрозлива, що для добра й життя всіх разом і поодиноких народів кличемо: Дайте стероризованому людству скорий мир, що зрегабілітує людський рід перед самим собою і перед історією ».[229]

Такі сильні заклики папи були непонутру диктаторам і в січні 1944-го року в Римі були чутли про намір Гітлера депортувати папу до Німеччини, але 5-го лютого т.р. папа заявив згаданому амбасадорові таке: « Пане Амбасадоре, скажіть свому наставникові, що папа незважаючи на наслідки не виїде з Риму і вже тепер протестує проти всякого насилля, яке задумується вчинити над Христовим намісником ».

Сподіючись найгіршого, Пій XII на спеціяльній Консисторії звільнив усіх кардиналів від обов'язку резиденції в Римі, давши дозвіл кожному думати про свою власну безпеку. Але кардинали не тільки що не покинули його, але відновили свою присягу вірности та запевнили, що підуть там, де буде папа.[230]

Налякані римляни сподівалися, що Рим стане тереном завзятих вуличних боїв, тому часто тисячами збиралися на площі св. Петра, шукаючи в папи потіхи, а він запевняв їх, напр. 12-го березня 1944-го року, що Рим є власністю всіх народів і всіх часів, тому ніхто не схоче взяти на своє сумління великого злочину його зруйнування.[231]

Німці готовилися стримати в Римі дальший наступ союзників і почали оточувати старовинні пам'ятки дротяними засіками. Тоді римляни почали горнутися до « Богородиці Божої Любови » спершу в соборі при П'яцца Борґезе, а згодом у церкві св. Ігнатія. І сталося немов чудо: 4-го червня 1944-го року з півдня ввійшли до Риму союзні війська, а німці спокійно відійшли на північ.

---

[229] « *Ancora una quinta volta* », AAS, XXXVI, pp. 11-24 (24 Dec. 1943).
[230] *Smit*, p. 234; *cf. Borgellini*, p. 162.
[231] AAS, XXXVI, p. 98.

Ген. Кессельрінґ, головнокомандуючий німецькими військами, не взяв на своє сумління знищення Риму й тому він зацілів. Важний бій, що тривав від 12-го травня до 4-го червня т.р. виграли союзники і німецька 14-та армія заломалася і ця обставина відкрила дорогу на Рим, який треба було скоро евакувати. Ген. Кессельрінґ у своїх спогадах каже: « В обличчі тієї катастрофи я держався свого одностороннього зобов'язання: щадити Рим, як відкрите місто. Чи це виходило із докладного знання ситуації, хоч я не вважав положення занадто безнадійним, може й тому відкинув зміну своєї постанови: я не прийняв бою за Рим. І це спричинило залишення оборонної лінії здовж Тибру до моря і здовж Анієнне до Тіволі. Ці дві надзвичайно добрі позиції були анульовані союзниками після їх вмаршу до Риму, який вони обрали собі за початкову точку для своїх дальших операцій. Замість боронити лінію річки, моєю найкращою надією було здержати ворога бодай накоротко на півночі по обох боках міста ».[232]

Пій XII був переконання, що це була опіка Богоматері і він говорив народові на площі св. Петра: « З глибокою відданістю дякуємо Матері Божій і нашій Матері, що дала новий доказ материнської любови до славного імени « Мати Римського Народу ». Цей город заховає цей доказ в своїй історії по вічні часи ». Тиждень згодом папа пішов особисто до церкви св. Ігнатія і там говорив: « Дорогі Сини і Доньки, я ніколи не відчував так сильно, що є вашим духовним батьком, бо впродовж чотирьох років ми спільно переносили терпіння і жах жорстокої війни і ваш біль був моїм болем. Я зазнав також великої потіхи, коли бачив вашу віру, що привела вас до стіп Марії, Матері Божої Любови. Наша Непорочна Мати ще раз захоронила Рим від найбільшої небезпеки. Вона надхнула почуваннями пошани й уміркованості тих, в яких руках була доля Риму. Тепер маємо Рим майже неушкодженим, і ця обставина наповняє мою душу глибокою вдячністю до Бога і Непорочної Мате і ».[233]

Пій XII був « папою миру » й часто вияснював у чому полягає правдивий мир. 1-го вересня 1944-го року він звернувся по-радіо до християн із закликом, щоб думали про відбудову миру на засадах Христової Євангелії, бо жаден нарід не погодиться з порядком, який нарушує основне, особисте право одиниць посідати приватну власність і ніхто не має права цього нарушити. Як хочемо, щоб християнська цивіліза-

---

[232] *The Memoires of Field-Marshal Kesselring,* London, 1953, pp. 203-204.
[233] *Smit,* p. 237.

ція залишилася, мусимо будувати новий лад на принципах справедливости і права. У Різдвяному посланні папа виясняв права людей в демократичних державах. Держава видає запорядки, але гідність людини має бути шанована. Агресія й війна не розв'яжуть жадної проблеми і тому треба створити міжнародню організацію, яка подумає над способом захования миру і Церква буде з нею співпрацювати. Навесні 1945-го року папа звернувся до всієї ієрархії окремою енциклікою, в якій просив у травні т.р. молитись у наміренні миру і зм'ягшення людських сердець, бо мир — це справедливість і любов. Папа мав докладні інформації про хід конференції в Ялті, тому зовсім слушно лякався, що хоч гаряча війна добігає свого кінця, але миру не буде, бо продовжатиметься « холодна війна ».

В свому письмі до президента Трумана він дякував за приспання особистого представника до Ватикану для співпраці в побудові миру. Папа видвигнув таких п'ять умовин миру: 1) *мир треба основувати не на піску, але на сильній скелі віри в Бога, Сотворителя всіх людей, який визначив їм ціль життя і від Нього походять всі права і свободи, конечні для осягнення тієї цілі.* 2) *Коли держава відкидає існування Бога і сама себе хоче поставити на Його місце, тоді людина стає рабом еґоїстичної групи, що захопить владу в свої руки.* 3) *Всі, хто визнають Божу правду і йдуть за нею, мусять не лише говорити, але відважно й жертвенно її боронити.* 4) *Соціяльна і расова несправедливість та релігійні спори є зброю в руках нищителів людської цивілізації, тому мусять з-поміж нас щезнути і зброя буде відібрана з рук нищителів.* 5) *Церква готова до співпраці, бо вже майже двісті років виступав проти всяких деспотів і сьогодні священики ідуть на вигнання, заповнюють тюрми і є мученками в обороні Божої правди і людської свободи. Церква не знає ляку і не піде на жадні компроміси з ворогами Бога й відважно голоситиме заповідь любови Бога й ближнього. І найкраще послужить своїй батьківщині той, хто заховав вірність Богові. Держава, що заковує Боже слово в кайдани, руйнує ідею миру в світі.*[234]

Свої ідеї миру папа ще більше вияснив в енцикліці з нагоди проголошення Святого Року – 1950, де стверджував, що війна скінчилась, але миру немає і з усіх сторін чуємо про зневагу і переслідування релігії, бо до голосу дійшов приватний і публічний атеїзм; а велика немо-

---

[234] *Oggi al complersi,* AAS, XXXVI, pp. 249-258; *Benignitas et humanitas,* AAS, XXXVII, (1945), pp. 10-23; *Communium interpretes dolorum,* AAS, XXXVII, pp. 97-100; *L'Osservatore Romano,* 1/2 Sept. 1947.

ральність веде до ненависти, заникає пошана Божих заповідей, Церкви і самої людської природи. Лише праця і молитва можуть привернути мир у світі. Люди бажають миру, але занедбують його засоби: заповіді, покуту і молитву. Папа запорядив « Хрестовий похід » молитов за мир, щоб так утихомирити пристрасті і завести спокій.[235]

7. Пій XII — Почитатель Пресвятої Богородиці

Пій XII був ревним почитателем Пресвятої Богородиці, напр. у своїм письмі до кардинала Маліоне в квітні 1940-го року він просив запорядити, щоб у травні діти молилися до Богоматері в наміренні миру, а чергового року просив того ж кардинала заохочувати батьків відвідувати із своїми дітьми чудотворні місця Пресв. Діви Марії та просити в Неї опіки і милосердя. В квітні й жовтні 1942-го року папа взивав усіх до покути і безнастанних молитов до Цариці Небес та доручив усім християнам посвячувати себе Її Непорочному Серцю, а водночас віддав усе людство Її опіці.

Воєнні дії на фронтах закінчилися, але почалася довга, безнадійна, « холодна » війна за мир. 1948-го року папа проголосив енцикліку про Непорочне Серце Марії і ще раз присвятив Їй усе людство в надії, що через Її молитви прийдуть у світ справедливість і правдивий мир. Він заохочував людей присвячувати родини, громади й народи опіці Божої Матері.

Пій XII був переконаний, що найважливішою подією його понтифікату буде проголошення правди про Небовзяття Пресвятої Діви Марії. 1946-го року він звернувся енциклікою до ієрархії Церкви з проханням подати опінію про можливість проголошення тієї догми. Впродовж чотирьох років він одержав відповіді, від єпископів Церкви і в 1950-му році проголосив свою апост. конституцію, в якій вияснив старовинну віру християн в Успіння Богоматері, згадав віру й молитви єпископів і вірних всієї Церкви, подав тексти св. Письма, історично-літургійні докази, і письма св. Отців та Учителів Церкви.

І так згадавши найважливіші докази про віру давніх християн у Внебовзяття Пресв. Богородиці папа проголосив усій Церкві: « Отож, офірувавши наші безнастанні і приліжні молитви Богові, який наділив

---

[235] « *Iubileum maximum* », AAS, XLI, pp. 257-261; *Summi maeroris*, AAS, XLII, pp. 513 seq; *Mirabile Illud*, AAS, XLII, pp. 797 seq; *Per annum sacrum*, AAS, XLII, pp. 653-63.

своєю особливою любов'ю Пресв. Діву Марію, для більшої слави Її Сина, безсмертного Царя віків і Переможця над гріхом і смертю, на більшу славу тієї славної Матері і на радість та піднесення всієї Церкви, — властю Господа нашого Ісуса Христа, св. Апостолів Петра і Павла, і нашою власною, проголошуємо, заявляємо і дефінюємо Богомоб'явлену правду, що Непорочно Зачата Приснодіва Марія, скінчивши земне життя, була взята з тілом і душею до небесної слави... ».

Рим сказав своє слово. Віра християн в Успіння Пресв. Бозородиці стала догмою. Чергового року в вересні папа проголосив нову енцикліку з підкресленням сумних часів у світі після війни і з порадою, що зміна на краще може прийти як наслідок молитов до Пресв. Богородиці. Він гарячо поручав молитись за в'язнів у тюрмах та конц-таборах, бо всі вони по-геройському зносять терпіння в обороні Божих прав.

Зближався 1954-ий рік, сторіччя проголошення догми про Непорочне Зачаття Богородиці Пієм IX, тому папа опублікував енцикліку, якою проголосив 1954-ий Рік « Марійським Роком ».[236] І тепер він клав перед очі всієї Церкви докази тієї догми і з перспективи одного сторіччя виказав великі користі її проголошення. Хай ці роковини дадуть усій Церкві нагоду до застанови, чому немає в світі миру. Є ще замало людей, що наслідують чесноти Богородиці. Політично-соціяльний хаос у світі після війни можна вияснити тільки занепадом плекання християнських чеснот та ярким легковаженням Божих заповідей. Тимто в світі запанувала ненависть і незгода. Мир і згода прийдуть тоді, коли засади християнської моралі запанують у світі. Інакше даремний труд політиків і народів.

« Марійський Рік » був доброю нагодою до торжеств та обходів у честь Богородиці і миряни переконувалися, що найкоротша дорога до Христа йде через Його Матір. Папа просив усіх молитись за більшу пошану Божих прав і свободу на землі, а особливо за переслідуваних християн « Мовчазної Церкви ». Він просив також православних християн, яких уважав своїми духовними дітьми, щоб і вони молилися до Богородиці, Цариці Миру, в тому самому наміренні, разом з членами Католицької Церкви.

---

[236] *Superiore anno*, 15 Apr. 1940, in *Dooheny-Kelly*, Papal Documents on Mary, Milwaukee, 1954, p. 191; *Quamvis plane*, 20 Apr. 1941, ibidem, p. 195; *Benedicite Deum*, 15 Apr. 1942; *Auspicia quaedam*, 1 Mai 1948, ibidem, pp. 208 seq; *Deiparae Virginis Mariae*, AAS, XLII, pp. 782-83; *Munificentissimus Deus*, 1 Nov. 1950, ibidem, pp. 220 seq; *Ingruentium malorum*, 15 Sept. 1951, ibidem, pp. 242 seq; *Fulgens corona gloriae*, 8 Sept. 1953, ibidem, pp. 252 seq.

З нагоди коронації образа Пресв. Богородиці в Римі папа опублікував енцикліку про Божу Матір. В ній він між іншим писав: « Як Христос є нашим Господем і Царем, бо Він нас відкупив, так і Пречиста Діва, бо віддаючи свого Сина, Вона в особливий спосіб стала учасницею відкуплення, пожертвувавши Його за нас, а через просьбу і молитви виєднює нам спасіння в особливий спосіб... В деяких частях світу є такі люди, що через своє християнське ім'я терплять переслідування і є позбавлені Божих і людських прав. Справедливі протести і часті зажалення досьогодні не усунули цього лиха. Хай Цариця Небес, що рядить подіями і віками й знає спосіб відсунення зла, своєю непорочною силою зверне туди свої милосерні очі, і хай вони розженуть бурі і хмари, та принесуть спокій Її невинним і терплячим дітям. Хай Вона вчинить скоро, щоб і вони втішалися належною їм свободою і могли сповняти свої релігійні обов'язки... Гадаємо, що установлене цією енциклікою свято для більшого і ревнішого визнавання й піднесення лагідного, матірного покрова Богоматері, — причиниться у великій мірі до задержання, закорінення і помноження миру між народами, яких турбують події кожного дня ».

І так Пій XII установив свято Цариці Небес для католиків лат. обряду на день 31-го травня кожного року в подяку за Її участь у відкупленні людського роду. Він поручав, щоб цього дня всі посвячували себе Її Непорочному Серцю. З нагоди ж 100-річчя появ Богоматері в Люрді він ще раз заохотив усю Церкву до Її почитання.[237]

На зразок своїх славних попередників, зокрема Лева XIII, папа звернув свою увагу й опіку в сторону східніх християн, католиків і православних, часто видвигаючи красу і велич східніх традицій і обрядів. Для підкреслення тієї любови він просив східніх владик служити св. Літургії в соборі св. Петра на своїх рідних мовах.

1500-річчя з дня смерти св. Кирила з Олександрії папа відзначив енциклікою, в якій величав його апост. працю, навчання і труди в обороні універсального християнства, чистоти католицького навчання про Пресв. Богородицю, гіпостатичну єдність Особи Христа та про примат папів у Церкві. Папа підкреслював, що християнська єдність лежить у єдності навчання, єдності любови Бога і ближнього, та єдності визнання св. Петра намісником Христа в Церкві на землі.

Пій XII високо цінив обряди, традиції й звичаї Східніх Церков та

---

[237] *Ad coeli reginam,* 11 Oct. 1954, AAS, XLVI, pp. 625-640; *Le peregrinage de Lourdes,* 2 Julii 1957, AAS, XLIX, pp. 605-619.

клав їх нарівні із Західньою. Він своїм найвищим авторитетом запевнив, що ані сам папа ані ніхто відповідальний в Західній Церкві не мають наміру ані права прекрасні східні обряди латинізувати. Вони були в сивій давнині і в сьогодні прикрасою Вселенської Церкви.

1500-літні роковини Вселенського Собору в Халкедоні 451-го року папа відзначив енциклікою, вияснюючи історичне тло Собору: спір про дві природи Христа Богочоловіка. Папа видвигнув єдність всієї Церкви на Соборі, що відбувся з благословення папи Лева I, якого навчання прийняли всі Отці Собору, крім єретичних несторіян. Така єдність має бути і тепер в Христовій Церкві і християни повинні до цього всіми силами змагати.

В рямках загальної опіки над християнами Сходу Пій XII пильно слідкував за подіями на Близькому Сході і своїми трьома окружними листами взивав християн молитись за мир у св. Землі, де народився Христос Спаситель. Всі ті місця є дорогі серцям християн, бо є надхненням у боротьбі за Христові ідеали серед зматеріялізованого світу наших днів. Папа пропонував, щоб над ними розгорнути міжнародню опіку. Як він довідався, що в час боротьби юдеїв і арабів зневажено святі місця, звернувся з апелем, до всіх, щоб ці місця віддати під опіку християн і затвердив статути Ордену св. Гробу як правну одиницю.[238]

8. Мовчазна Церква

а) Молитва Пія XII за « Мовчазну Церкву »

Двадцяте сторіччя є добою атомової енергії і штучних сателітів, але з великим поступом людської науки й техніки це сторіччя стало добою нечуваного, варварського переслідування Христової Церкви в Европі, колисці тієї культури і техніки, та в інших частях світу підо впливом Европи. Пій XII дав найкращий вияв своїм почуванням у молитві, яку сам уложив і казав усім християнам відмовляти за своїх переслідуваних братів.

З уваги на те, що Українська Католицька Церква була першою жертвою цього варварського переслідування під большевицьким, безбожним режимом, подаємо її зміст у цілості:

« Господи Христе, Царю Мучеників, Прибіжище переслідуваних,

---

[238] *Auspicia quaedam,* 1 Maі 1948, AAS, XL, pp. 169-72; *Sempiternus Rex Christus,* 8 Sept. 1951, AAS, XLIII, pp. 625 seq; *In multiplicibus curis,* 24 Oct. 1948, AAS, XL, pp. 433-36; *Redemptoris nostri cruciatus,* 15 Apr. 1949, AAS, XLI, pp. 161-64; *Quam Romani Pontifices,* AAS, XLIII, pp. 722-724.

Порадо і Потіхо всіх, що терплять з любови до Тебе і вірности Твоїй Обручниці, Святій Матері-Церкві, вислухай у своїй доброті наших молитов за Братів « Мовчазної Церкви ». Хай вони не захитаються в боротьбі і хай не слабне їхня віра. Хай вони пізнають силу потіхи дану тим, що покликані нести хреста.

« Для тих, що зносять насилля і муки, голод і холод, будь неустрашимою силою, що підтримує їх у допустах і дасть надію на нагороду всім, хто видержать до кінця.

« Нараженим на моральні небезпеки, грізні і зрадливі, будь світлом, що просвічує розум для ясного зрозуміння правди. Скріпи своєю силою їхню волю і вона допоможе їм перебути всю небезпеку, хитість і страх.

« Хто ж не може визнавати свою віру явно, жити християнським життям, приймати часто св. Тайни, радитись по-синівському із своїми отцями духовними, будь для них відкритим престолом, невидимою святинею, обильною благодаттю і батьківським голосом, що помагає, заохочує, уздоровлює хворі душі та дає їм радість і мир.

« Хай наша молитва буде для них поміччю. Хай наша батьківська солідарність дасть їм відчути, що вони не самі. Хай їх приклад будує всю Церкву і нас, що думаємо про них з любов'ю.

« Господи, дай, щоб дні їх терпінь були скорочені і вони, враз із своїми гонителями, вже скоро могли Тобі служити й Тебе величати, що живеш і царюєш з Отцем і Святим Духом по віки вічні. Амінь ».

Цією, пронизаною глибоким трагізмом, молитвою молився Пій XII, лежачи хрестом на землі, аж до своєї смерти, за терплячих переслідування християн, що мали нещастя попасти під власть большевицьких гонителів. Папа передбачав уже в 1942-му році, що багато нових народів попадуть під колеса большевицького режиму, коли президент Рузвелт запевняв його, що під большевиками є релігійна толеранція, а папа мав вістки, що ніколи світ ще не запам'ятав такого послідовного і диявольського нищення всякої релігії, як це діялося під большевицьким режимом, де всі церкви стали « Мовчазними Церквами ».

Не маємо цілі ані змоги зайнятись переслідуваннями всіх релігій, а згадаємо лише про деякі християнські країни. Про Українську Церкву говоритимемо докладніше в окремих розділах.

б) Східня Німеччина

Переслідування Католицької Церкви в Німеччині почалися вже в часах націонал-соціялістичного режиму, напр. у квітні 1947-го року

була проголошена статистика, що в концентраційному таборі в Дахав в час війни були замкнені: один архиєпископ, два архидиякони, два генеральні вікарії, чотири прелати, два монсіньори, один ігумен, одинадцять крилошан, вісімнадцять професорів, вісім настоятелів чинів, сімнадцять деканів, 842 парохів і сотрудників, 176 катехитів, тридцять військових духовників, 342 капелянів, 246 ієромонахів, 34 ченців, 50 клериків, два диякони і 58 богословів.

По самовбивстві Гітлера і капітуляції його уряду 8-го травня 1945 року в наслідок ухвал в Ялті і Потсдамі Райх розділено на дві часті: землі ж на схід від рік Одри і Нісси дісталися полякам в адміністрацію, а решта, включно з Берліном, були розділені на чотири окупаційні зони.

Починаючи з 10-го червня 1945 року почалась большевизація Східньої Німеччини: в « Народній Німецькій Республіці » наказом війського большевицького правління 5-го жовтня 1949 р. установлено « народній парлямент », який проголосив « Німецьку Демократичну Республіку » із президентом Оттом Ґротеволем на чолі. Схвалено нову конституцію, якої параграфи 8, 9, 16, 30, 31, і 41, — щоправда, визнавали релігійну толеранцію, але дійсним законом у державі були запорядки « Об'єднаної Соціялістичної Партії » під головством Вільгельма Піка, що в виборах 1950-го року одержав 99.7% усіх голосів населення. Це була большевицька однопартійна система.

У Східній Німеччині було к. 12.2% католиків і на них большевицький режим звернув свою увагу: заборонено навчати релігію в школах і наказано вчити атеїстичного матеріялізму, позбавлено батьків впливу на виховання їхніх дітей, обложено великими тягарами духовенство, тощо. Протести єпископа Берліну, кардинала Конрада фон Пройсінґа, нічого не помагали.

Починаючи з 1952-им роком режим зачав запляновane переслідування Церкви: заборонив діяльність добродійної організації « Харітас » і присуджував священиків до тюремної кари. Ієрархія протестувала пастирським посланням п.з. « Маєте право бути християнами » і воно було відчитане в усіх церквах 3-го травня 1953-го року. На щастя, спроба повстання в Берліні 1953-го року змусила режим дещо злагіднити переслідування і він завів « відлигу », яку після двох років знесено.

Великого розголосу набрала справа т.зв. « посвячування » юнаків (Юґендвайге), запоряджене безбожним режимом. Це був обряд для відзначення переходу юнаків у зрілий вік, хлопців на чотирнадцятому році їх життя, при чому був виготовлений обряд « якби-миропомазання ». Він був формально осуджений католиками і протестантами в грудні

1954-го року. В час такого обряду давано юнакам атеїстичну книгу, немов біблію. Берлінський єпископ своїм пастирським посланням заборонив католикам брати участь у такому обряді, називаючи його зрадою християнській вірі, а розрішення цього гріха можна було одержати тільки за доручення письмового відречення від нього. Це послання прочитано в усіх церквах краю 6-го березня 1954-го року. Тепер молодь здержалась від участі в таких торжествах. Католицька Церква поставила успішний опір безбожному режимові.[239]

в) Чехословаччина

По другій світовій війні в межах чеської республіки було дев'ять мільйонів католиків з усього 12.5 мільйонів населення, а в тому українців і руснаків на Пряшівщині. Переслідування Церкви почалося 1948 року, коли насильно усунено президента Бенеша, а до влади добився большевик К. Ґотвальд. Згадаємо, що до цього путчу архиєп. Ксавер Ріттер був Апост. інтернунцієм у Празі, а д-р А. Майкснер був представником Чехословаччини при Ватикані. Архиєпископа Йосифа Берана (згодом владика Праги і Кардинал), що прийняв єпископський сан 8-го грудня 1946 року, наділено медалею заслуги міністром Вацлавом Носеком за його боротьбу проти націонал-соціялістів.

В цьому першому періоді республіки значно важчою була доля Словацької Церкви, бо в час війни словаки воювали проти большевиків. В квітні 1945 року були ув'язнені єп. Войтасек із Спішу і єп. Бузалка з Трнави, враз із кількома священиками, але сильна постава мирян змусила владу звільнити єпископів з тюрми. Чергового року в травні знаціоналізовано католицькі школи: 1800 елементарних із 25 тисячами учнів, 77 середніх із 10 тисячами учнів, 30 вищих шкіл з 5 тисячами студентів, сконфісковано церковні інтернати для університетської молоді. Влада розв'язала католицькі організації молоді, забрала всі друкарні і бібліотеки. Протест словацьких єпископів не поміг. Щойно по невдалих виборах 26-го червня 1946 р. прийшла « відлига », але по двох роках усе майно Церкви таки сконфісковано.

Після комуністичного путчу в лютому 1948 року в Чехії закрито католицькі публікації, друкарні, видавництва і прийшла заборона про-

---

[239] *Papst Pius XII, Krieg und Frieden,* Nürnberg, 1947, I, p. 142; *cf. Die rechtliche Lage der Kirche in der Ostzonen Republik,* Herderkorrespondenz, 1951, pp. 408 seq; *Gibt es Glauben- und Gewissenfreiheit in der deutschen Demokratischen Republik,* Berlin, 1950; *L'Osservatore Romano,* 31 Mai 1953.

дажу релігійних книг; наступного року заборонено друкувати « Акти Курії », що появлялися навіть в час німецької окупації. Від квітня 1948 року існував закон про націоналізацію католицьких шкіл, що ввійшов у силу 30 вересня.

Заборонено навчати релігію, яку заступило навчання матеріялізму, навіть у духовних семінаріях. Власність Т-ва « Харітас », включно з лікарнями сконфісковано, а католицькі організації мали злучитись із комуністичними. Щойно тепер комуністична преса почала голосну кампанію проти Риму.

1949-го року забрано майно від Церкви, а церковні празники мали відбуватися під наглядом поліції, всякі друк заборонено; мирянам гостро заборонено помагати матеріяльно своїм священикам, при чому фаворизовано т.зв. « компромісових священиків ».

Примас Йосиф Беран запротестував своїм меморіялом, але режим рішив проголосити т.зв. « Церкву без єпископів », засновуючи « Комітет Католицької Акції », якого завданням було розбити Церкву знутра. 10 червня 1949-го року відбулися збори цього « Комітету », в час яких лише шістдесят священиків підписали його ухвали; усе ж « Бюлетень Католицького Кліру » одержав завдання ширити схизму. « Комітет » проголосив, що вже півтори тисячі священиків прилучилися до нього. Тепер католицька ієрархія звернулася до мирян своїм посланням, де остерегла всіх перед тією акцією режиму.

Одначе, 17-го червня уряд назначив для Курії окремого комісаря і через його руки мали переходити всі документи, а при тому ув'язнено урядників Курії в Празі. Комісар почав видавати різні запорядки в імени архиєпископа Берана та уживати його урядової печатки. І коли примас Беран запротестував на проповіді в своєму соборі, приявні комуністи счинили такий крик і галас, що ніхто не чув ані одного слова. Усе ж таки, єпископам удалося опублікувати пастирське послання, але після цього примаса Берана ув'язнено.

Уряд окремим декретом вимагав від усіх священиків скласти присягу вірности режимові, обіцюючи давати їм платню, але священики запротестували й виявили свою вірність єпископам.

В березні 1950-го року Чехія зірвала дипломатичні взаємини з Ватиканом. Уряд приділив до кожного манастиря по двох-політруків: одного для « марксистського перевиховання » ченців і черниць, а другого для контролі майном. Зааранжовано показовий процес проти найвидатніших ігуменів, яких покарано 30 роками тюрми, а то й довічним, та позбавленням усіх громадянських прав. Навесні 1950-го року поліція зайняла всі чоловічі манастирі, а ченців перевезено до концен-

траційних таборів, званих « таборами праці ». Така сама доля стрінула черниць у вересні того року. Політруки взялися за їх перевиховання, а молодших ченців забрано до війська.

За манастирями пішли духовні семінарії, які спершу підчинено « Бюрові Церковних Справ », що мало вплив на персональний склад професорів. У Празі й Братиславі режим заснував свої семінарії в дусі « народньої демократії » і в них викладали твори Маркса і Леніна.

Починаючи з 1950-им роком таємна поліція одержала наказ слідкувати за діяльністю священиків і доносити про все, і скоро почалися судові розправи. Єпископів ізольовано і заборонено мати з ними будь-який контакт, а врешті їх поставлено під домовий арешт. Уряд іменував своїх генеральних вікаріїв з-поміж « компромісового духовенства ».

Перша судова розправа проти єп. Зели з Оломуцу восени 1950-го року за « намагання революційною дорогою скинути народню демократію » закінчилась його присудом до 25 років важкої тюрми і 150 тисяч корон гривни, а всіх співсудних заслано до конц-табору на доживоття.

Друга судова розправа відбулась у Братиславі, де також суджено українського владику Павла Ґойдича з Пряшева. Його єп.-пом. Василя Гопка ув'язнено й держано без присуду. 1951 року коло 3 тисячі священиків та ієромонахів ув'язнено і з того приводу папа опублікував апост. листа з протестом та заохотою до витривалости, бо « люди мучать тіло, але нічого не вдіють душі й сумлінню, і є великою честю терпіти для Бога ».[240]

Режим взявся навіть за « перевиховання » єпископів, вимагаючи від них абсолютного послуху державі, обставивши всі курії своїми людьми. І напр. єп. Трохту, який хотів зорганізувати Марійський Рік, було присуджено до 25 років тюрми. Назагал, у Чехії усунено 13 єпископів. Усе ж таки, католики латинського обряду мали нагоду сповняти свої релігійні обов'язки, чого не мали східні католики.

г) Церква в Юґославії

Після Другої світової війни маршал Тіто відділив Церкву від держави. Примаса Хорватської держави, архиєпископа Степінаца, усунено

---

[240] *Nemec, L,* Church and State in Czechoslovakia, New York, 1954; *Galter, A,* Red Book of the Persecuted Church, Westminster, 1957, p. 346; *Bulletin of the Catholic Clergy,* (VKD) nr. 3, 10 June 1949; *La Documentation Catholique,* 31 Julii 1949, 6 Nov. 1949; *cf. The Tablet,* 25 Junii, 2 Julil 1949; *Civiltà Cattolica,* 1949 (3), pp. 206-211; *L'Osservatore Romano,* 20 Junii 1949, 29 Martii 1950; *Impensione caritate,* 28 Oct. 1951, AAS, XLIII, pp. 768-772.

« як представника ватиканського імперіялізму і коляборанта з німцями ». Всі католицькі священики мали просити дозволу виконувати своє звання і дбати про душі. Багатьом такий дозвіл не був даний за « колябораційо з німцями ». 20-го вересня 1945-го року єпископи виступили проти цього своїм пастирським листом, говорячи про сотні ув'язнених і мучених священиків, ченців і черниць. Єп. Йосиф Сребніч з Крк був ув'язнений, а єп. Царевіч з Дубровника-Раґузи десь « пропав »; єп. Розман з Любляни був присуджений до 18 років тюрми.

Преса і радіо впродовж 1952-го року вели богозневажницьку пропаґанду. І коли папа не згодився перевести архиєп. Степінаца в стан спочинку, його поставлено під домашній арешт. Вся католицька преса, друкарні, книгарні і видавництва були закриті, крім « Вісника » для духовенства і « Родини » для мирян. Урядова ассоціяція св. Кирила і Методія поширювала « Нове Життя », але воно не мало нічого спільного з вірою.

В січні 1952-го року заборонено навчати дітей релігії навіть поза школою, і тоді закрито 65 середніх катол. шкіл з 5.044 учнями, 186 початкових шкіл з 16.405 учнями, 142 діточих садків із 8.296 учнями, 41 бурс із 2.378 дітьми, як також було закрито 11 вищих шкіл.

Письмо епископату до Тіта в тій справі не мало наслідку, бо навіть не було дозволено приготовляти дітей до прийняття Першого св. Причастя. Залишилось було дев'ять семінарій, до яких приймали хлопців нижче п'ятнадцятого року життя, що вже перейшли школу безбожного навчання. Духовних семінарій було чотири: в Загребі, Любляні, Дякові та Крижівцях, і дев'ять новіціятів. Коло 9 тисяч католиків замучено в Боснії, а з 99 священиків залишилось лишень тридцятьшість.

Переслідування дійшло до вершка в час суду над архиєп. Степінацом у вересні 1946-го року, на якому не дозволено мати свідків оборони. Архиєпископа засуджено на 16 років тюрми і втрату громадянських прав впродовж п'ять років. Розаґітовані комуністи кидали на священиків яйцями в церквах під час св. Літургії, вигукували під час проповідей, нападали на єпископів і священиків на дорогоах. Адміністратора Любляни, Антонія Вовка, українця за національністю, облято бензиною і запалено за те, що він у своему пастирському листі заохочував людей видержати у вірі.

Газета асоціяції св. Кирила і Методія « Нова Путь » почала нападати на папу і коли священик записався в її члени, його звільняли з тюрми для співпраці з комуністами. Восени 1945-го року Пій XII іменував монс. Герлея Апост. нунцієм до Бельґраду, хоч Тіто не вислав свого представника до Ватикану; а скоро потім зірвано дипломатичні

стосунки нібито в наслідок вмішування Ватикану до внутрішніх справ федеральної республіки.[241]

В 1940-му році було в Югославії к. 6 тисяч катол. священиків, з яких під час війни згинули 400, а коло 30 замучено вже по війні, а 500 виїхало на скитальщину. В краю залишилося к. 4 тисячі і, хоч церкви обтяжені податками, але при Божій помочі сповняють свою місію в Югославії, де створилась найлегша форма комунізму.

ґ) Церква на Мадярщині

На 10 мільйонів населення в 1945-му році було в Мадярщині 7 мільйонів католиків, розселених у 3-ох архиепархіях, 8-ох епархіях, 2 Апост. адміністратурах, 2 Апост. вікаріятах і 1 префектурі « нулліюс ». Всіх парафій було 2.265 і 4.012 священиків. Всіх катол. шкіл було 3.344; 2 католицькі щоденники, 18 тижневиків, 25 місячників, 3 квартальники і 20 періодиків. В цьому часі було 187 чоловічих манастирів з 2.459 ченцями і 1.422 ієромонахами; у 456 жіночих манастирях жили 7.525 черниць; монахи вели 293 школи і 9 лікарень; вони помагали в 100 інших школах, 90 лікарнях, 120 сиротинцях і в домах старців. Кат. Акція мала 170 тисяч членів. Такий був, менше-більше, стан Мадярської Церкви при кінці другої світової війни.

В квітні 1945-го року комуністи усунули Апост. нунція, Анджеля Ротту, і ввесь дипломатичний корпус. Коли ж у парляменті було більше послів некомуністів, в серпні 1947-го року розписано нові вибори, в яких ліві партії всякими махінаціями осягнули 60 відс. голосів та скоро завели комуністичний режим, якого першою справою було « просити » московську армію прибути на Мадярщину.

Того самого року закрито 4 тисячі католицьких організацій, проти чого запротестував примас Мідсенті. Наступного року знаціоналізовано католицькі школи, а режим почав « вбивати клина » між єпископів і священиків. 26-го грудня 1948-го року примас ув'язнений і по фізичних знущаннях у тюрмі, в час судової розправи 3-го лютого 1949-го року, він сам себе « осудив », признавшись до всіх закидуваних йому большевиками злочинів.

---

[241] *Petrovic, M,* Tajni documenti o odnosima Vaticana i Ustaša, Zagreb, 1947, p. 144; *cf. Galter,* p. 409; *L'Osservatore Romano,* 7 Dec. 1951; 14 et 18 Januarii 1953; *Il processo di Zagabria,* Cavalli, F, Roma, 1947; *Civiltà Cattolica,* 1954 (1), p. 716; 2, pp. 105 seq; *cf. Galter,* p. 444; *cf. Une* Eglise du silence, Catholiques de Yougoslavie, Paris, 1954, pp. 141 seq.

Отець Ф. Варґа одержав від уряду доручення зорганізувати « Рух Кат. Духовенства за Миром » і він почав видавати газету « Хрест », але о. Варґу пострілено вночі під час утечі через кордон і комуністи його вбили. В серпні т.р. була проголошена нова конституція, що нібито давала свободу релігії, але відділювала Церкву від держави, тому дуже скоро уряд обмежив навчання дітей релігії. Почалась ліквідація манастирів « з огляду на безпеку держави ».

До Будапешту скликано конференцію півтори сотні священиків з організації « Духовних для миру ». Уряд змусив єпископів до компромісу: вони звернулись до своєї пастви з апелем співпрацювати з « рухом за миром » і зате ґарантував Церкві свободу, годився на відкриття 8-ох вищих шкіл, задержання деяких манастирів, як також обіцяв помагати духовенству матеріяльно. 30-го серпня угоду підписав архиєпископ Йосиф Ґросс. Але в травні 1951-го року його ув'язнено, разом з іншими єпископами, і засуджено на 15 років тюрми. 26-го червня єп. Гамвас і Бард осудили « конспірацію » Ґросса і нова конференція єпископів в Будапешті під проводом архиєпископа Цапіка з Єґеру осудила « насильство проти уряду » та апробувала « Рух за миром », тобто комуністичний рух. І це було перемогою уряду, що почав обсаджувати опорожнені епархії кандидатами з-поміж « мирових духовних », а вся ієрархія погодилась скласти урядові присягу льояльности. З того часу в епархіяльних газетах захвалювано комунізм, як ідеальну християнсько-соціялістичну систему державного правління.

Щоправда, короткотривала конституція Імре Надя з липня 1953-го року дещо змінила такий курс, але уряд знову все затіснив, за вийнятком полегші долі примаса Мідсенті і звільнення з тюрми архиєп. Ґросса.[242] 23-го жовтня 1956-го року мадярський нарід викликав революту і кардинала Мідсенті звільнено з тюрми, але як мосовські танки здушили криваво революту, кардинал просив азилю в американській амбасаді, де він перебував майже 14 років. Новий уряд Яноша Кадара завів большевицький режим.

д) Церква в Румунії

Влітку 1944-го року москалі зайняли Румунію і по трьох роках короля змушено устушити і тоді схвалено комуністчну конституцію. Того самого року знищено греко-кат. Церкву, а митрополит з 9-ма суфра-

---

[242] *Galter*, pp. 207-208; *Datis nuperrimis*, AAS, XLVIII, pp. 748 seq; *L'Osservatore Romano*, 18 Sept. 1955.

ганами опинився поза законом. Почалося переслідування. 1.800 парафій із 1.810 священиками і 1,570.000 мирянами, 1.320 осередків Кат. Акції із своїми членами і 730 жіночих організацій було розв'язано.

Румунська Латинська Церква мала 1,174.000 мирян, 694 парохій із 1.077 священиками; вона вела 76 шкіл для хлопців із 15.396 студентами і 50 дівочих шкіл із 13.300 студентками. Її Кат. Акція мала 1.200 осередків з 560 тисячами членів, а жіноча мала 1.200 груп з 360 тисячами членів. Латинська Церква продовжала свою діяльність. Тільки греко-католицькі церкви відібрано і віддано православним, а всі церковні інституції знаціоналізовано. Переслідування Церкви почала сильна пресова кампанія в 1948-му році проти папи й Апост. Столиці. Перед вів православний патріярх Юстиніян Маріна, а його представник архимандрит Валеріян Захарія підтримав уповні всі запорядки комуністичного режиму. Декрет уряду з 4-го серпня 1948-го року взяв грекокат. Церкву під свою виключну контролю.

В наслідок акції православного патріярха Юстиніяна і митрополита Миколи Балана з Сібію, скасовано всі греко-кат. епархії. Всіх священиків завізвано підписати « добровільне возсоєдиненіє » з православною Церквою, а хто з них відказався, того ув'язнено. До Клюй скликано конференцію 38 священиків, нібито делеґатів від 450 інших колеґ, і на цьому мітингу скасовано « Унію ». 3-го жовтня 1948-го року оті делеґати подались у Букарешт « просити » православного патріярха Юстиніяна прийняти їх до єдности з « матірною православною Церквою і її Синодом ». Він мав їм так відповісти: « В імени свят. Синоду Румунської Православної Церкви з великою радістю я приймаю вашу постанову і ваше рішення, та приймаю вас як батько з відвертими раменами і гарячим серцем до нашої св. кошари і нашої духової опіки ».

І митр. Балан в своїй довгій мові виказував, що унія з Римом була спричинена в Румунії політичними обставинами і дочасними інтересами. Таким чином, комуністичний уряд Румунії хотів запечатати долю греко-кат. Церкви в Румунії. Після цього уряд хитрощами і насиллям переводив оте « возсоєдиненіє » в дійсність. Установлена ним комісія мала списувати всіх греко-католиків, що хотіли перейти на православ'я, а хто відмовлявся, йому заборонено реєструвати новохрещених дітей. Хто з урядовців важився б був узяти активну участь в греко-кат. богослужбах, був негайно звільнений з праці. І так почалося переслідування мирян. 21-го жовтня т.р. уряд скликав до Альба Юлії з'їзд духовних і вони « через аклямацію » офіційно зірвали зв'язки з Апост. Столицею в Римі.

Апост. нунцій протестував, покликуючись на конкордат; і греко-

кат. єпископи протестували своїм письмом до президента Петра Ґрози, але їх усіх ув'язнено 27-го жовтня, незважаючи на те, що лише 38 священиків з усіх 1.810 підписали оте « возсоєдиненіє ». Все майно й усі церковні інституції сконфісковано, а священикам заборонено виконувати свої священичі функції, тому вони пішли в катакомби. Так жорстоко розправився комуністичний режим з греко-кат. Церквою в Румунії.

Латинська Церква не перейшла такої важкої долі, хоч не бракувало ув'язнень духовних, особливо як 28-го лютого 1950-го року св. Синод звернувся з апелем до всіх християн Румунії співпрацювати з большевиками « для миру ». 27-го квітня в « мировому Конґресі » взяли участь сто латинських духовних і о. Андрія Аґоту, обрано предсідником, за що папа його екскомунікував. Нунція архиєп. О'Гару обвинено в шпигунстві і прогнано з Румунії, а його урядовці були засуджені. Було створено « Комітет Католицької Акції », що скликав мітинг до Ґеорґені з участю 120 латинських священиків і 150 мирян для підготови ліквідації Латинської Церкви. Щойно в березні 1951-го року до Клюй з'їхалися сорок « поступових » священиків на свої « генеральні збори » і затвердили « рух за миром ». Воднораз почалися переслідування, напр. 81-літнього єпископа Паху засуджено на 18 років тюрми, а решта співсудних одержали 10/15 років тюрми. Цьому спротивились миряни і перестали ходити до церков, де душпастирювали « прогресивні » духовні. Пій XII підтримав їх своїм листом.[243]

В 1955-му році в Румунії залишився був лиш один єпископ на волі, але оточений шпигунами, не міг проявити жадної пастирської праці. В 1953-му році в Румунії сиділи в тюрмах: 12 архиєпископів і єпископів, і 5 з них померло смертю ісповідників; 55 священиків замучено, 250 « пропало », 200 засуджено на каторжні роботи, а 300 сиділи в тюрмах; з 3.795 церков залишилися лише 700, а всі греко-кат. було перемінено на православні. Замкнено також 160 манастирів; 224 хлопячі і 152 дівочі школи, як також замкнено 160 харитативних інституцій та 30 католицьких газет і журналів.

---

[243] *Galter*, pp. 304, 316; *Barron, J, B.–Waddams, H, M*, Communism and the Church, London, 1950, pp. 76 seq; *Civiltà Cattolica*, 16 Oct. 1948; 2, 1949, pp. 41 seq; *La Documentation*, 1949, pp. 869 seq; *L'Osservatore Romano*, 29 Januarii 1949; *Veritatem*, 27 Martii 1952, AAS, XLIV, pp. 249-253.

е) Церква на Литві

Католицька Церква на Литві мала 900 церков і 500 священиків, коли в жовтні 1939-го року большевики змусили її цібито « запросити до себе » двадцять тисяч червоноармійців; в червні 1940-го року большевики накинули Литві « Пакт взаємної допомоги »; а в 1941-му році їх танки несподівано вмаршували до краю, і скоро був створений большевицький уряд, що почав переслідування християн.

Як звичайно, зразу відділено Церкву від держави і зірвано конкордат з Римом, а нунцій мусів покинути край. Після цього прийшла конфіската церковної власности, замкнено католицькі школи й заборонено навчання дітей релігії. Ув'язнено 18 священиків, але в час відвороту большевиків з Литви 1941-го року вони були звільнені.

Після другого приходу большевиків в 1944-му році арештовано єпископів, крім 80-літнього Казимира Палтаркаса. Церкви обложено величезними податками, але мимо того к. 400 священиків виконували свої функції ще в 1954-му році. Сьогодні на Литві є кілька єпископів і вони враз із священиками серед важких умовин дбають про спасіння душ свого народу.

є) Церква в Польщі

Східні границі Польщі були усталені на конференції в Ялті по т.зв. Лінії Керсона, а конференція в Потсдамі передала полякам адміністрацію німецьких земель по річки Одру й Нісу. В повоєнній Польщі є 22,546.000 населення і к. 95 відс. з них є католики. Польська Церква в 1945/52 роках мала чотири церковні провінції: Варшава, Ґнєзно, Познань і Краків, в яких було 12 епархій з 8.615 священиків, 17 великих і 59 малих семінарій. Під кінець 1951-го року Пій XII іменував 9 нових єпископів, 5 адміністраторів епархій і 15 єпископів-помічників. Це була величезна поміч Польській Церкві.

Одначе, в січні 1947-го ліві партії осягнули більшість при виборах і президентом держави став Болєслав Бєрут, який зараз же зачав ляїцизувати школи і церковні добра та інституції. Кардинал Гльонд протестував, а єпископи 8-го вересня 1947-го року звернулось до мирян спільним посланням, яким остерігали їх, що уряд хоче нищити Церкву. Наступного року в травні ув'язнено єп. Карло Нєміра і деяких мирян, але на другий рік єпископи знову запротестували проти вмішування уряду до справ Церкви й тому урядова преса повела кампанію проти папи Пія XII.

Уряд завзявся знищити священичу організацію « Харітас », тому в січні 1950-го року скликав 1 тисячу священиків до Варшави на Синод і це змусило єпископів підписати з урядом взаємну угоду, але влітку того року почалися арешти деяких священиків. Проти цього знову запротестували єпископи, зібрані на Синоді в Ченстохові. 1952-го року ув'язнено 1 тисячу священиків, а наступного року уряд зачав обсаджувати духовні посади. Протест примаса був причиною усунення 8-ох єпископів з їх епархій, а єпископ Качмарек був засуджений на 12 років тюрми за « зраду державі ». Примасові архиєп. Вишинському заборонено виконувати свій уряд і згодом поставлено його під арешт.

Восени 1953-го року єпископи уповажнили єп. Михайла Клепача з Лодзі заключити нову угоду з урядом і тепер унутрі духовенства настав роздор: « патріотична » частина склала урядові присягу льояльности й співпрацювала з ним, а інші цього не зробили. В жовтні « патріотичне » духовенство відбуло свій з'їзд у Варшаві і там був створений « Центральний Комітет Проґресивного Фронту Духовенства і Мирян », зложений із 65 членів, духовних і мирян. Восени 1954-го року уряд закрив семінарії в Варшаві і Кракові, а залишив у Люблині, іменувавши 5 професорів з-поміж « прогресивного » духовенства. В листопаді відкрито « Академію Католицького Богослов'я » в Бєлянах, якої ректором був іменований о. Ян Чуй, який допустив навчання марксизму. Загально подається, що в 1953-му році в Польщі вбито 37 священиків, 260 « зникло », 350 депортовано, 700 ув'язнено і 700 перебувало на скитальщині. Католицька преса була дуже проріджена, але « проґресивна » мала свободу.

По « тихій революції » 28-го жовтня 1956-го року примас Вишинський був звільнений, разом з іншими єпископами, і почав виходити католицький тижневик. Уряд Владислава Ґомулки дав Церкві деякі полегші ціною піддержки комуністичної партії. Одначе, напад поліції на Ченстохову влітку 1958-го року свідчив, що уряд нещирий і доля Церкви неясна. 1953-го року Пій XII написав листа до польської ієрархії, відзначуючи 700-річчя св. Станислава. Папа заохотив поляків заховати єдність, бо з неї вийде Богові слава, а народові користь.[244]

ж) Церква в Болгарії

У вересні 1944-го року большевики зайняли столицю Болгарії, Софію й установили там свій комуністичний режим і впродовж року була

---

[244] *In Poloniae*, 16 Julii 1953, AAS, XLV, pp. 498-507.

проголошена республіка. Щойно по засуді й повішенню Миколи Петкова 1947-го року комунізм опанував Болгарію, а конституція з 3-го грудня підчинила Церкву державі. На всіх 6,078.000 болгар було тільки 57 тисяч католиків, а між ними 6 тисяч греко-католиків. 1944 року в Болгарії було 127 католицьких священиків і двісті ченців і черниць.

Уряд атакував папу і прогнав чужонаціональних духовних, а в 1948-му році замкнено католицькі школи і сконфісковано церковне майно. Апост. делеґат не одержав дозволу на в'їзд до Болгарії. В лютому 1949-го року Національні Збори схвалили закони на знищення Кат. Церкви і 1952-го року почалися судові розправи проти священиків: о. Босікова засуджено на смерть, а інших співсудних на 5 до 15 років тюрми. Екзарха Кирила Куртева ув'язнено і по ньому загинув усякий слід.

з) Церква з Китаю

В 1949-му році була проголошена комуністична республіка в Китаю, де було к. 4 мільйони католиків. Китайська Церква мала 20 архиепархій, 85 епархій, 39 Апост. префектур з 27 Капітулярними ординаріями. Іншонаціональних місіонерів було там 3.080, а автохтонних священиків 2.557. Від 1943-го року національний Китай був у дипломатичних взаєминах з Ватиканом.

Після зайняття Китаю комуністами, почалось там нищення Церкви, хоч 88 артикул їх конституції визнавав релігійну свободу. Комуністична пропаґанда представляла Церкву, як оборонця буржуазії, капіталізму та імперіялізму. Поширювалися масами памфлети проти Церкви і « ярма моральних законів ». Після цього почалась кампанія за вихованням « нових людей » і за спаралізуванням праці духовенства. Були зорганізовані т.зв. народні суди: комуністична влада казала людям зголошувати проступки чужинців і тим зачала демонстрацію всякого шумовиння проти католицьких місіонерів. Їм закидувано насильне хрещення дітей і тортурування їх у лікарнях, відмову харчів дітям у сиротинцях, виколювання очей для експериментів, хування золота в церквах, колляборація з японцями, шпигунство в користь Америки, тощо. Обвинувачення в таких злочинах не давали можности оборони, а уряд вимагав тільки « сповіді ». Спершу карано грошевими карами, а в 1946/47 роках около сто священиків покарано смертю. Церкви замикано і майно грабовано, напр. 183 церкви в Манджурії й Монголії замінено на державні уряди, 123 на кінотеатри, 166 пограбовано, 25 зруйновано, 101 замкнено, 12 спалено, а 549 місійних станиць зовсім знищено.

В липні 1950-го року проголошено « Закони про контрреволюційну

діяльність », звернені проти Церкви, і тоді розв'язано 25 харитативних інституцій, знищено кат. публікації, розв'язано « Леґіон Марії », знаціоналізовано 1.546 елементарних, 156 середніх та 2.742 катехитичних шкіл, та 3 католицькі університети.

В цьому часі комуністичний уряд видвигнув т.зв. « Потрійну Автономію »: 1) самоуправи; 2) самостійности без закордонної помочі і 3) самопропаґанди, тобто китайці мають самі ширити свою релігію. Це було звернене проти зв'язків з Римом. В 1951-му році уряд велів засновувати епархіяльні і парафіяльні « Комітети по Реформам » для установлення « правдивої Китайської Церкви » та для індоктринування християн і священиків у комуністичній доктрині. Уряд виступив проти інтернунція Робері, мовляв, він протеґує шпигунів та провадить протиреволюційні організації. Архиєп. Робері спершу ув'язнено, а відтак прогнано з краю. Папа протестував і вияснював, що завданням Церкви є голосити св. Євангелію, що скріплює основи суспільства, а не робити щонебудь на шкоду народам. Він підтримав єпископів, духовенство і мирян.

І, хоч єпископів і священиків змушували до фізичної праці, вони не перестали виконувати свої священні функції аж доки влада на місцях не замкнула церкву. З усіх 6 тисяч місіонерів в Китаю до жовтня 1955-го року залишилось тільки 35: два єпископи, 18 священиків і 15 сестер, інших ув'язнено і прогнано. Понад 100 кат. єпископів і священиків згинуло в тюрмах. Папа знову запротестував,[245] представляючи сумний стан Китайської Церкви і фальшиве обвинувачення Апост. Столиці. Він перестеріг усіх перед « потрійною автономією », подавши норми відношення Церкви до держави і вияснивши ціль Церкви і природу її юрисдикції, але комуністи використали це для посилення переслідування християн.

Восени 1955-го року розв'язано « Асоціяцію Християнської Молоді » за спротив « потрійній автономії » і ув'язнено єпископа Шангаю, разом з його 27 священиками і 300 мирянами. Арешти йшли в цілому краю. Проти священиків зааранжовано « народні суди », що продовжались аж до 1958-го року. Врешті, уряд велів святити « проґресивних » єпископів, що мали відділити Китайську Церкву від Риму.

---

[245] *China Missionary Bulletin*, 1950, pp. 929 seq; *cf. Legrand, L*, Le Communisme arrive au village chnoise, Peiping, 1947, pp. 12 seq; *cf. Galter*, p. 170, 171; *Cupimus imprimis*, 18 Januarii 1952, AAS, XLIV, pp. 153-58; *Ad Sinarum gentem*, 7 Oct. 1954, AAS, XLVII, pp. 4-14.

9. Папа Пій XII і Українська Католицька Церква під час Другої світової війни

1. Розвал Польщі. Прихід большевиків до Галичини

Два завзяті вороги: націонал-соціялізм і большевизм, які в дійсності мали дуже багато спільного, влітку 1939-го року договорилися між собою і 23-го серпня т.р. підписали « пакт ненападу ». Сам пакт був короткий, бо складався лиш з 7-ох артикулів і короткого таємного додатку. Одначе, він давав Гітлерові вільну руку зброєю рішити « польське питання », тому став безпосередньою причиною Другої світової війни.

Другий артикул таємного додатку мав між іншим такі слова: « У випадку територіяльно-політичної перебудови приналежних до польської держави земель, границя « сфери інтересів » між Німеччиною і Сов. Союзом проходитиме лінією рік: Піси, Нарева, Висли і Сяну. Це викреслювало з мапи Европи по-Версальську Польщу, а водночас рішало долю українського населення територій, що були під окупацією Польщі після Ризького договору і рішення Ради Амбасадорів 1923-го року.

Добру поінформованість папи про світові справи можна бачити з цього, що він ще того самого дня знав про підписання згаданого пакту, бо вже чергового дня звернувся з апелем до сумління народів стримати війну, а 31-го серпня передав ноти заінтересованим державам із зазивом здержатись від усяких воєнних дій бодай упродовж найближчих чотирнадцяти днів і негайно скликати Міжнародню Конференцію в справі ревізії Версальського диктату.

Останні заходи папи були вдаремнені впертістю польського міністра закорд. справ полк. Бека, що відкинув німецький ультиматум щодо « коридора в коридорі », якого домагався Гітлер для сполуки обох Прусій.

Німецька армія заатакувала поляків в пятницю, 1-го вересня 1939 року. Польща, як ми вже згадували, була штучним твором Версальського диктату, що мав бути балансом між Німеччиною і Москвою, але вже в першій конфронтації з ними не виповнила покладених на неї надій. Впродовж нецілих трьох тижнів вона зникла з карти вільних народів Европи. Сподівана поміч від західніх союзників не прийшла, а большевицька армія згідно з « пактом ненападу » 17-го вересня 1939 року рушила на Польщу здовж східнього кордону, розкидаючи летючки з облудним кличем, мовляв, ідемо визволяти українських єдинокровних братів із польського панського ярма.

28-го вересня 1939 року Гітлер і Сталін заключили « пакт приязні »,

до якого додано новий таємний додаток, в якому Москва для удогіднення своїх стратегічних позиций відступила Німеччині Люблинське воєвідство, а в тому українські землі Холмщини, Підляшшя і Побужжя, а в заміну одержала Литву і цим самостійність литовців була знищена.[246]

* * *

Український народ і його Церква в Галичині і на Буковині, а від 1944 року на Закарпатті, почали нову добу своєї мартирології. Всі українці були свідомі, що за галасливою пропаґандою про « визволення єдинокровних братів » крилося майбутнє важке, національно-політичне й релігійне поневолення народу. І не треба було довго ждати, коли нова окупаційна влада взялась нищити всі прояви українського організованого національного, як також релігійного життя, бо відповідальність за долю народу в новій політичній дійсності падала на Українську Церкву. Митрополит Андрей, що вже кілька років до війни передбачав прихід большевиків і приготовляв до нього духовенство і мирян, безстрашно взяв у свої досвідчені руки провід Церкви і народу, сподіваючись і найгіршого, як це видно з його письма до папи, яким він просив папу благословити його на мученицьку смерть за Христа і єдність Його Церкви.

Митрополит, з одного боку, закликав мирян непохитно заховати віру в Бога і не виступати легкодушно проти нової влади, а з другого боку, протестував перед большевицькими властями за їх нищення церковних інституцій, манастирів та конфіскат їхнього майна, що було основою прожитку-праці для багатьох убогих людей, бо в Україні « буржуїв » не було. Щоб не дати безбожній владі причини до репресій проти духовенства, митрополит запорядив всім держатися осторонь політичних справ. Натомість доручив всім священикам дальше навчати дітей катехизму в школах, а згодом у церквах.

Ректор Богословської Академії у Львові, о. митрат д-р Йосиф Коберницький-Дичковський Сліпий продовжав правильні виклади аж доки влада не закрила їх насильно. Для священиків-душпастирів митрополит видав цілий ряд вказівок, що були помічними у їх праці.

---

[246] *Kleist, P, Dr,* Zwischen Hitler und Stalin, Bonn, 1950, pp. 290-92.

2. Києво-Галицький Верховний Архиєпископ – Перший Український Патріярх

Майбутній перший Український Патріярх Йосиф Сліпий Коберницький-Дичковський народився 17 лютого 1892 року в селі Заздрості на Поділлю в заможній шляхетській родині в Галичині. Гімназійні студії покінчив у Тернополі, а філософські й богословські у Львові й Інсбруці.

Вже в час гімназійних студій, а ще більше на університеті молодий, незвичайно талановитий Йосиф мріяв стати професором університету і в час студій в Інсбруці зродилося в його молодій душі сильне бажання посвятити себе священичому званню. На це рішення, безсумнівно, мав великий духовний вплив Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький, що все своє життя посвятив праці для єдности всіх християн, а головно поєднанню православних українців з Петровим Престолом у Римі. І цю велику ідею він защепив в душу свого улюбленого вихованця Йосиф Сліпого.

По повороті з московської неволі після вибуху революції 30-го вересня 1917 року в студитському манастирі в Уневі біля Львова митрополит Андрей поставив свого улюбленого вихованця Йосифа в сан священика, а чергового року він в Інсбруці захистив свою докторську працю з св. Богослов'я п.з. « Поняття вічного життя у св. Євангелиста Йоана ». По двох дальших роках студій на цьому ж університеті він написав другу важливу богословську працю п.з. « Вчення візантійського патріярха Фотія про Пресвяту Трійцю ». Ця праця відчинила йому доступ до професорської катедри на котромунебудь католицькому університеті.

Одначе, молодий учений прагнув ще більше поглибити своє знання, тому поїхав до Риму, осередку християнства, і продовжав студії на Папському Східньому Інституті, на Анджелікум (сьогодні Папський Університет св. Томи з Аквіну), а що найголовніше, на Григоріянському Університеті, де по двох роках викладання написав нову важливу богословську працю п.з. « Начало духопоходження у Пресвятій Трійці » і цією працею здобув собі рідкісний титул « Маґістер аґреґатус ».

Здобувши солідне знання на найславніших закордонних університетах о. д-р Йосиф Сліпий Коберницький-Дичковський в 1922-му році вернувся до Львова і був іменований професором св. Богослов'я в тамошній Семінарії, а водночас заснував науково-богословський квартальник « Богословія ». Слуга Божий митр. Андрей іменував його в 1925-му році ректором Семінарії, а згодом (1928 р.) ректором Української Богословської Академії; він сповняв водночас обидва пости. З того часу

походять його численні, більші й менші, наукові й богословські праці, а головно його праці-трактати на тему єдности Церкви, які він виголошував на з'їздах у Велеграді, Празі, Пинську й у Львові. Вже перед вибухом Другої світової війни Богословська Академія мала три факультети: філософський, богословський та правничий, і інші катедри, напр. мовознавства, мистецтвознавства тощо. Число студентів перед Другою світовою війною досягало вже шістсот, тому Отець Ректор робив заходи, щоб при новій прегарній лікарні ім. митр. Андрея Шептицького заснувати ще медичний факультет, але польський уряд ізставив великі перешкоди. Такий стан справ був аж до вибуху Другої світової війни.

Сподіючись релігійного переслідування і можливости свого вивезення на Сибір або своєї смерти, хворий митрополит Андрей потаємно назначив довголітнього ректора Богословської Академії, о. митрата д-ра Йосифа Сліпого Коберницького-Дичковського, нащадка української шляхетської родини, світової слави вченого богослова й людину залізної волі та невгнутого характеру, на свого коадютора-архиєпископа з правами наслідства на митрополичому престолі, додавши йому ще титул « Екзарха Великої України », куди вже тоді большевики вивозили чимало українських мирян-католиків. Митрополит зробив це призначення на основі своїх патріярхорівних прав, одержаних від папи св. Пія X. І папа Пій XII його номінацію потвердив. Папа потвердив також його інші номінації, напр. о. архимандрита Климента Шептицького на екзарха Московії і Сибіру та о. Нєманцовича на екзарха Білорусі.

Секретар Східньої Конґреґації, кард. Евген Тіссеран, з доручення папи відповів митрополитові 27-го листопада 1939 року, між іншим пишучи так: « Я одержав Вашого листа з глибоким почуванням 10-го жовтня і дякую Богові, що довів його до мене. Всі Ваші переживання є моїми, всі Ваші побоювання є моїми, як також і Ваші надії. Хай кріпить думка, що, хоч ми й далеко, але маємо одну душу. Я передав усе Вами написане Особі, яку ми обидва любимо. Вістки спричинили їй біль, а відповідь була повна апост. любови. Він передає Вам своє благословення в доказ великої любови, як завдаток вічного життя для Вас і всіх, що Вас люблять і з Вами терплять. Долучую до цього листа реєстр надзвичайних повновластей. Сердечно бажаю Вам ще довго втішатися своїм улюбленим учнем, про якого Ви часто говорили мені, як про свого помічника і наслідника. Можете доповнити конечні обряди, щоб він таким став. Титул « Серра » надається Вашому учневі... ».

Як видно, стиль листа є характеристичний для тодішніх обставин в Галичині, бо кардинал Тіссеран мусів числитись з можливістю, що

лист може бути перехоплений і попасти в непокликані руки під час переходу посланця через « залізну занавісу ». Відповідь митрополита має дату 26-го грудня 1939 року. В ній подавалось, що владику Серри поставлено в сан єпископа у приватній каплиці митрополита, а вл. Никита (Будка) і вл. Микола (Чарнецький) були сосвятителями і лише дехто з Капітули був приявний.[247]

Сам архиєпископ, а тепер патріярх Йосиф Сліпий Коберницький-Дичковський писав про те так: « Я потаємно був інстальований як архиєпископ у дні Непорочного Зачаття, 22-грудня (1939 р.), у митрополичій каплиці Їх Ексц. Митрополитом, єп. Будкою та єп. Чарнецьким у прияві Митрополичої Капітули. Згодом моя хіротонія в єпископський сан була проголошена урядово. (Це сталося вчас німецької окупації – І.Н.). Я не міг не прийняти хіротонії, бо вчас релігійного переслідування така хіротонія не була честю, але важким хрестом. Замість єпископського жезла, я одержав від митрополита дерев'яну палицю, яку він передав був єп. Йосифу Боцянові в Києві (1914 р. – І.Н.), як пастирський жезл, і також я одержав той самий перстень і служебник. Ці речі в дивний спосіб заховалися в Духовній Семінарії перед большевицьким знищенням. Я добачав у цьому наявну руку Божого Провидіння... ».

Як передбачувано, большевицький уряд поволі, але послідовно почав переслідувати передових мирян і духовенство, що опинились поза правом. І коли тверде становище митрополита Андрея подекуди паралізувало їхні заходи, вони почали оглядатись за « сємашками і попелями » між місцевим духовенством, щоб знутра заатакувати нашу Церкву. Одначе, в тому часі ніхто з духовних не прийняв такої пропозиції. Митрополит Андрей та архиєпископ Йосиф відважно й при кожній нагоді заохочували до видержання в католицькій вірі. Священики і миряни були свідомі, що їх церковний провід готов терпіти за віру і від них вимагає такої самої готовости.

Священикам було запоряджено святкувати роковини коронації Пія XII і вчас богослужби відчитати в церквах одне послання з попередніх років у тій самій справі, додавши « Ектенію » в наміренні папи

---

[247] *La Chiesa del Silenzio guarda a Roma,* Roma, 1957, pp. 416-41; *cf. Terzariol, A, Mons.,* Decennio del martirio della Chiesa Cattolica Ucraina, in « Ucraina », X-XII, 1955, nr. 300; *cf. Galter,* p. 84; *Documenta,* ed. Welykyj, II, nr. 1097, 1098, 1099; *cf. First Victims of Communism,* Rome, 1953, pp. 101-02; *Архиєпископські Вісті,* 52, ч. 9-10, 1939, ст. 1; *пор. Архиєп. закони,* ч. 31, в « Логосі », Гом. додаток, 1955, ст. 17-18.

Пія XII, відспівати благодарственний гімн « Тебе Бога хвалим » та зібрати добровільні датки на « Петрів Гріш ». Духовенство виконало цей запорядок своїх пастирів з нараженням своєї особистої безпеки. Скоро почались репресії, арешти і вивози людей на Сибір, зокрема з весною 1940 р., а ще більше з весною 1941 року, коли москва спішилась, бо було ясно, що приязнь німців з большевиками не триватиме довго.

В час відвідин комісаря закорд. справ В'ячеслава Молотова в Берліні 12 листопада 1940 року Гітлер запропонував большевикам військовий союз і 24 листопада одержав відповідь у формі домагань, щоб Німеччина найперше стягнула свої війська з Фінляндії; щоб погодилась на підписання договору большевиків з болгарами та на висадку большевицької армії в околицях Босфору і Дарданель, як також визнала терени на південь від Батума й Баку, тобто Ірак і Персію аж до Перського заливу, як сферу впливу Москви. Молотов вимагав, щоб Німеччина зобов'язалась таємною угодою до спільної військової акції, якби турки спротивились виконанню московського пляну.

Всі ці домагання означали усунення німців з Близького Сходу і його нафти, яку Гітлер плянував здобути. Він так сильно був вражений домаганням Москви, що вже 18-го грудня 1940 року видав таємний наказ Начальній Команді своєї армії приготовляти « операцію Барбаросса », тобто війну проти большевиків і щоб усе було готове до 15-го травня 1941 року.[248]

3. Вибух німецько-большевицької війни. Митрополит Андрей благословить вияв волі до самостійної Української Держави

Несподівана війна на Балкані припізнила німецький похід на большевиків, але 21 червня 1941 року Гітлер писав Муссолінієві: « Надії Англії опираються на двох чинниках: на Москві й Америці. Не маємо змоги виключити Америку, але є в нашій силі знищити Москву ». І коли він писав це, могутня німецька армія стояла готова до походу проти большевиків. Цей похід почався в неділю, 22 червня 1941 року, в 3.15 год. зранку.

Блискавичний і майже без прецедансу в історії воєнної стратегії похід німців на большевиків врятував життя численним тисячам укра-

---

[248] *Red Boork*, p. 87; *пор. Хомяк, Р,* Боротьба Кат. Церкви з комунізмом, в « *Логос* »-і, 1950, ст. 285 слід; *там же,* Гом. додаток, ст. 10; *cf. Papen, F, von,* Memoires, New York, 1953, p. 469; *cf. Kleist,* Appendix nr. 21, pp. 125, 298-302; *cf. First Victim,* pp. 103-104; *cf. La Chiesa,* p. 421.

їнських людей, а між ними священикам і членам їхніх родин, що в страху ждали на своє вивезення до таборів смерти на Сибірі. З другого боку, цей панічний відступ перешкодив большевикам вивезти сотні тисяч в'язнів з тюрем і НКВД-исти допустились нечуваної в модерних часах масової масакри безборонних в'язнів, українських людей, що ждали вирішення своєї справи.

Блаженніший патріярх Йосиф оповідає в своому листі про цей відворот большевиків: ...« Одного дня большевицький танк заїхав перед собор (св. Юра). Поліція зігнала нас усіх з домів і поставила лицем до муру. НКВД-исти здерли навіть з мене мою рясу. Дві або три години ми отак стояли, а за нами кулемет, гранати і танк з гарматою. Ми всі зробили іспит совісти та очікували смерти. Нас часто перелічували, але врешті з'явився якийсь старшина і пустив нас усіх на волю ».

16-го серпня 1941 року митрополит Андрей звітував до Риму, описуючи важкі терпіння своєї пастви і священиків, а при тому заподав, що число ув'язнених в його архиєпархії досягнуло 250 тисяч, напр. в самому тільки Львові знайдено около 6 тисяч змасакрованих людей у підземеллях тюрем, а між ними і священиків. Митр. Андрей і люди його найближчого оточення врятувалися якби чудом, як уже згадано. В іншому письмі з 7 листопада т.р. митрополит зробив спробу підрахунку страт у людях вчас 22-місячної большевицької окупації в Галичині і ще раз підтвердив, що число ув'язнених з його архиєпархії виносило 250 тисяч і стільки само з двох інших епархій.[249]

* * *

Після приходу німців в Україну і вчас їх окупації в 1941/44 рр. правне положення УКЦеркви стало краще, як було за большевиків. Церковна ієрархія могла нав'язати зв'язки з Апост. Столицею в Римі, хоч про повну свободу Церкви в сповнюванні її Богом призначеної місії не приходиться говорити з уваги на неґативну настанову націонал-соціялізму до релігії й Католицької Церкви.

Це саме треба сказати про розв'язку українського питання, тобто віднову української державности, бо крім загальних і дуже мутних, а часто суперечних вказівок Гітлера своїй адміністрації, як треба поступати на здобутих теренах, у Німеччині говорили про нову Европу, але ніхто не знав, що треба робити з Україною і іншими народами був-

---

[249] *Kleist,* Appendix 33.

шого Сов. Союзу.[250] Державний міністер для народів Східньої Европи, Альфред Розенберґ, а з ним Найвища Команда Армії говорили про незалежність України. Натомість провід нац.-соц. партії та поліційні органи, головно, Ґестапо, говорили про її окупацію. Їхнім представником був Еріх Кох, званий « різником України », бо в своїх жорстокостях перевищив большевиків.

Виявом волі українського народу на своє самостійне життя були події у Львові 29/30 червня 1941 року, коли відлом Організації Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери в революційний спосіб проголосив самостійність України проти волі голови німецького Райху. Цей факт, безсумнівно, був виявом бажання всього народу до свобідного життя, хоч з уваги на вийняткові обставини це не було зроблене парляментарним способом. Митрополит Андрей апробував це рішення своїм окремим посланням, взиваючи всіх людей доброї волі стати разом що щирої співпраці й будови власної держави без огляду на партійні переконання.[251]

---

[250] *Hitler's secret conversations 1941-1944,* Trevor-Roper, H, R, New York, 1953 – в цій праці подаються розмови Гітлера з його найближчими співробітниками і там в кількох місцях він виявив свої пляни щодо України, напр. в своїй розмові 27-го липня 1941-го року (ст. 13-14) він говорив про майбутню колонізацію України, бо вона є шпихлірем Европи, має залізо тощо. І, хоч український народ горнеться до своїх церков, то на думку Гітлера, це не представляло якоїсь більшої небезпеки німцям; бо в Україні, замість священиків, у церквах служать старі московські селяни.

28-го вересня 1941-го року Гітлер говорив (ст. 40), що в Україні, крім пшениці, треба мати також пасовища... 13-го жовтня (ст. 45) він висловився, що в Европі немає другої країни, яка мала б більше заліза, ніклю, вугілля, манґану, молиґдену, ніж Україна.

26/27-го жовтня 1941-го року Гітлер говорив, що Україна, це нова Індійська імперія, тому він за всяку ціну потребує миру на Заході, а на Сході вистачить сама німецька « приграничная сторожа » для запевнення експльоатації України.

9-го липня 1942-го року (ст. 464) Гітлер говорив про транспортові труднощі при вивоженні добра (це з причини саботажів УПА), тому не сподівався великої користи з України.

6-го серпня 1942-го року (ст. 502) Гітлер лякався, що Райхсміністер Кох « хоче цивілізувати » здорових українських жінок, між якими є багато германської крови, бо їх діти мають сині очі.

9-го серпня 1942-го року (ст. 508) Гітлер говорив про 12-14 мільйонів тон пшениці, які сподівався вивозити щороку з України, тому треба якнайскорше її реорганізувати. *В усіх розмовах Гітлера не знаходимо ані одного слова про політичні права українського народу.*

[251] *Паньківський, Кость,* Від держави до комітету, Ню Йорк, Додаток ч. 1, ст. 116. Автор розказує про події перед і по 29/30 червня 1941-го року у Львові, кажучи, що німецькі представники: д-р Ганс Кох і д-р Р. Фель враз з о. І. Гриньохом

Це рішення народ прийняв з радістю. Водночас на скору руку була покликана до життя Укр. Нац. Рада, якої почесним головою був митр. Андрей, а в його заступстві брав участь в нарадах Архиєпископ Йосиф Коберницький Сліпий, а діючим головою був д-р Кость Левицький, голова такої ж Ради, що створила Українську Державу в 1918/23 рр.

По містах і селах Західньої України відбувались богослужби і всенародні маніфестації, вчас яких проголошувано самостійність Української Держави. Скоро таємна поліція ув'язнила Степана Бандеру і членів його уряду, а Галичину прилучено до т.зв. Генерал Губернаторства на польських етнографічних територіях. Одначе, народ створив велику збройну силу УПА, що вела завзяту війну проти обох окупантів, а проти большевиків ця війна продовжалась аж до 1950-их років.

4. Екуменічний діялог з православними братами

Провідною ідеєю життя і пастирської діяльности митрополита Андрея було молитовне об'єднання українських християн. Він уявляв собі єдність Української Церкви з Петровим Престолом через український патріярхат у Києві на взір східніх патріярхатів до XI ст. Український патріярх, будучи в молитовній єдності з Римським Архиєреєм і заховуючи навчання східніх Отців Церкви, зберіг би всі старовинні східні

та іншими представниками ОУН-Рев. запевняли митр. Андрея про добрі наміри Гітлера супроти України і просили його благословення для Українського Уряду прем'єра Стецька в формі пастирського листа.

І це митрополит вчинив. На думку Автора, всі вони затаїли перед митрополитом правду про невідрадні відносини в ОУН, тобто про розбиття надвоє. Хоч проф. Ганс Кох на публічних зборах представників українського громадянства радив ждати з політичними плянами на вирішення Гітлера (ст. 32), бо годі допустити, щоб такий поважний учений хотів свідомо впровадити в блуд митр. Андрея, ані теж не міг зовсім не знати намірів Гітлера щодо України. Можна здогадуватися, що він був підо впливом А. Розенберґа, що мав якісь нереальні пляни щодо України, але він не мав жадного впливу в Берліні.

Д-р Кляйст (ст. 141 слід.) каже, що Розенберґ 1941-го року був іменований Гітлером на « Райхскомісаря » свіжоздобутих теренів і тому плянував розбити Московщину на кілька республік, а в тому створити незалежну Україну. Розенберґ був переконання, що слов'янська раса нездібна створити свою державу, бо навіть Київську Русь створили німці (варяги), а старовинна шляхта Московії мала в собі німецьку кров. Навіть такі « ультрагерманські » погляди Розенберґа не були прийняті Гітлером, тому його плян був відкинений. Комісарем України був іменований Еріх Кох, пекарський майстер з Данціґа, що завів в Україні право джунґлів і не слухав Розенберґа, дарма, що формально йому підлягав.

обряди, звичаї і традиції, насаджені в Україні враз з прийняттям Христової віри.

Засяг влади Українського патріярха був би такий великий і широкий, що він легко об'єднав би всіх українських християн і так раз-назавжди відсунув би вікове вмішування Московського патріярха в українські церковні справи. Не треба й казати, що це мало б дуже великий вплив на національну єдність українського народу, і вона впродовж двох ґенерацій довела б до повного національно-державного відродження. Такі думки митрополит Андрей висловлював при різних нагодах і перед видатними світськими людьми, що їм лежало на серці добро рідної Церкви і народу.

Маючи це на думці, митрополит навіть під час большевицької окупації плянував ереґування парафій у Києві, Вінниці, Одесі, Харкові, Полтаві й інших містах України і в тій цілі проголосив навіть заклик до своїх священиків добровільно голоситися на згадані душпастирства. При тому митр. Андрей пригадував, що кожний мусить бути готовий на найбільшу жертву і взивав мирян молитися за безбожників, хрещених і нехрещених, яких хотів навертати на дорогу спасіння.[252]

Восени 1941-го року митрополит Андрей, сподіючись, що по важких переживаннях большевицької окупації України, українські християни, православні й католики, зблизилися до себе настільки, що вже настав час починати підготовчий діялог на тему об'єднання всіх українських християн в одній Церкві в недалекому вже майбутньому.

Дня 21-го вересня 1941 року митрополит вислав письмо з ґратуляціями до православного владики Іларіона в Холмі, якого він знав особисто і допомагав йому матеріяльно в час його побуту на скитальщині у Львові. В тому письмі він висловив надію, що вл. Іларіон доложить старань у праці для віднови віри, що була в Русі-Україні в часах першого українського митрополита Іларіона в Києві, щоб очистити її від чужих впливів, особливо від московсько-синодальних.

14-го листопада т.р. вл. Іларіон відповів своїм довгим листом, в якому радив також очистити українську католицьку віру від різних західніх впливів, щоб український народ однаково ісповідував свого Господа і в той спосіб обидві Церкви, як дві сестри, зближаться до себе.

Заохочений такою відповіддю православного владики Іларіона митрополит Андрей 30-го грудня т.р. звернувся окремим посланням до « Всіх Преосвященних Архиєреїв Православної Церкви в Україні »,

---

[252] *Баран, С,* ст. 121; *пор.* « *Логос* », 1955, 3, ст. 12-13.

запрошуючи їх до праці для церковної єдности, яка буде важливим чинником в осягненні національної єдности. Він просив молитись за єдність і бути готовими до виміни думок у тій преважній справі.

Характеристичною була відповідь православного митрополита Олексія Громадського з Крем'янця в січні 1942-го року. Від, щоправда, уважав єдність Церкви можливою, але добачав непоборні труднощі через сумні досвіди минулого. Він покликувався на свою розмову з патріярхом Василем III з Константинополя (1925-29) на тему можливости скликання Собору всіх християн і одержав від нього відповідь, що в Христовій Церкві повинна бути єдність, але людські гріхи не допускають до її здійснення. І, як нещастя большевицької окупації досі людей не об'єднало, то хто ж є в силі змінити людську природу? Теоретично можна говорити про об'єднання, але в практиці гріхи до цього не допустять.

Після такої скептичної відповіді митрополит Андрей звернувся з посланням до православної інтеліґенції, не лише як первоієрарх Української Католицької Церкви, але як українець, що любить свій народ. Він звернув увагу на свій глибокий вік і на свою недугу, тому згори заявив, що в випадку довершення єдности він не може і не хоче бути Київським патріярхом; дотого, він думає, що ним повинен би бути хтось із теперішніх православних владик. Митрополит підкреслював, що до довершення єдности не вимагається від православних українців якогонебудь виречення правд своєї віри, бо й ми українські католики уважаємо себе також православними і маємо свідомість, що ми нічого не втратили з віри св. Володимира. В останніх часах Петрів Престіл своїм запорядком казав нам точно заховувати всі наші стародавні літургічні приписи. Митрополит запрошував православну інтеліґенцію до співпраці для об'єднання Української Церкви, бо на його думку, це стане початком національного об'єднання.

В міжчасі позитивною була відповідь православного владики Палладія Відибіди-Руденка з Лемківщини, в якій він в імени свого кіріярха митрополита Діонисія з Варшави вітав добрий почин митрополита Андрея й обіцював свою поміч і співпрацю в єднанні наших Церков на базі їх повороту до стану з-перед 1596-го року. Ця відповідь могла мати всяку інтерпретацію, усе ж вона залишала двері відкритими для діялогу про молитовне єднання і саме цього бажав митрополит Андрей.

Щойно ухвала Синоду Православної Церкви Генерал Губернаторства, що відбувся 27-го травня 1942-го року в Варшаві при співучасті владик: митр. Діонисія, вл. Іларіона Огієнка і вл. Палладія, замкнула двері до дальшого діялогу. В ній було сказано: « Щиро вітаємо заклик митрополита Кир Андрея Шептицького про поєднання двох наших Цер-

ков в одну Церкву і з радістю приймаємо до своєї Православної Церкви всіх наших братів греко-католиків. Ми всі гаряче щодня молимось, щоб в Україні постала для всього народу одна Українська Православна Церква ».

Після такої відповіді, надрукованої 15-го липня 1942-го року в « Звідомленнях Холмсько-Підляської Епархії » вл. Іларіона важко було підтримати діялог, тим більше, що німецька окупаційна влада заборонила щонебудь на цю тему публікувати, не бажаючи однієї Церкви в Україні і лякаючись, що українські католики внесуть « римського духа в їх майбутню колонію ». Німці не могли дати собі ради з своєю Католицькою Церквою, тому не хотіли чути про неї в Україні.[253]

Крім того, з православними українцями було важко говорити: між ними не було згоди, напр. митрополит Полікарп Сікорський з Луцька очолював Автокефальну Церкву; митрополит Олексій Громадський очолював Автономну Церкву і був у зв'язках з Московською Церквою; митрополит Діонисій, як згадано, мав свою Церкву в Генерал Губернаторстві. Дотого, арешти священиків-патріотів, масові вивози молодих людей на роботи до Німеччини, посилена боротьба підпільних організацій і партизан, а вкінці відворот німців з України, ніяк не сприяли продовжуванню діялогу на тему церковної єдности в Україні.

Митрополит Андрей вже не забирав голосу в тій справі, але своїми ділами християнського милосердя і братньої любови говорив православним, що вони йому дорогі й близькі його серцю, напр. він прий-

---

[253] *Баран,* ст. 124-127, 128-130, 132; із пізнішої заяви вл. Палладія довідуємося, що автором згаданої заяви був вл. Іларіон з Холму і він ніяк не хотів погодитись на злагіднення тону чи зміни стилізації письма.

« *Бюлетень Благовісництва і Краєвої Ради УАПЦ в Зах. Німеччині* », за серпень-вересень 1956-го року, (4), 14, кидає чорну тінь на взаємини в Православній Церкві, там, напр. на 26-ій стор. подається протокол Наради Єпископів УАПЦ, відбутої 4-го квітня 1945-го року і цей протокол проголосив. « Дев'ятнадцять Беззаконств » митр. Полікарпа дисциплінарної натури і порушення 3-го правила 1-го Всел. Собору та 18-го правила Сьомого Всел. Собору. Це дивно виглядає, бо той самий випуск (ст. 11) не признає приписів « канонів » (правил). Згадана Рада Єпископів закинула митр. Полікарпові « вперте держання чужої жінки » біля себе і через те була соблазнь клірові й мирянам. Він мав також порушити архиєрейську присягу тощо. Тому було запроновано відбути над ним суд позбавити його єпископського сану. Скажемо, що авторами « Протокола » були прихильники т.зв. Соборноправної Церкви, започаткованої митр. В. Липківським. Усе ж таки, сам факт появи « Протокола » після смерти митр. Полікарпа свідчить про дуже нездорові умовини в Українській Православній Церкві.

няв до своєї резиденції православних владик-скитальців на повне удержання і до їх диспозиції призначив одну із своїх церков у Львові та всякими способами помагав православним українцям, що відходили на захід в 1943/44 роках. За його прикладом і на його просьбу їх усіх щиро гостили українські католики в Галичині, давши їм повне удержання і захист упродовж кількох місяців.

5. Митрополит Андрей інформує папу Пія XII про страхіття німецького режиму

Який режим завели німці в Україні, найкраще видно з листа митрополита Андрея, написаного ним 29/31 серпня 1942 року до папи Пія XII. З огляду на те, що митрополит був у самому осередку подій і мав вістки від численних наочних і достовірних свідків, його описання і думки про націонал-соціялістичний режим і його політику та діяльність в Україні, мають велику історичну вартість і тому подамо переклад його листа до Пія XII, написаного по-французькому.

"Святіший Отче! — писав митрополит Андрей — Я не писав письма до Вашої Святости з часу як живемо під німецьким режимом, бо я не мав певности, чи мій лист не попаде до рук тих, що не повинні його читати. Усе ж таки, надіюся, що в найближчій майбутності матиму добру нагоду, і тепер пишу оцих кілька слів в надії, що вони дійдуть до Вашої Святости.

Після нашого визволення німецькою армією від большевицької неволі, ми переживали деяку полегшу, але вона тривала не довше одного або двох місяців (Митрополит мав на думці час тривання проголошеної самостійности України – І.Н.). Крок за кроком уряд установив режим терору і корупції, який з дня-на-день стає важчим і невиносимим. Сьогодні ввесь край згідний у цьому, що німецький режим є, може до деякої міри, вищий за большевицький, але він злий і майже диявольський.

Від року не було ані одного дня, щоб вони не поповнили найстрашніших злочинів, мордів, крадежей, грабіжей, зайняття власности і здирств. Юдеї стали їх першою офірою. Число вбитих юдеїв у нашім невеликім краю вже напевно перейшло двісті тисяч. Число жертв стає більшим, як армія посувається дальше на схід. У Києві впродовж кількох днів вбито около 30 тисяч чоловіків, жінок і дітей. Всі малі села в Україні були свідками подібних масакр і це триває вже цілий рік.

Спершу уряд якби стидався цих нелюдських і несправедливих чинів і намагався доказувати документами, що справниками цих злочи-

нів були мешканці краю або міліціянти. Але з часом вони почали вбивати юдеїв безстидно на вулицях і на очах усього населення.

Очевидно, вони вбивали також несправедливо маси християн, не лише хрещених юдеїв, але й арійців (індо-европейців), як вони кажуть. Сотні тисяч арештів було зарекордовано, у більшій часті несправедливо; розстрілюють маси молодих людей без жадної причини, та накинули режим невільництва на сільське населення. З інших причин арештують молодь: їх силують їхати до Німеччини на працю до фабрик і до господарств. Всі продукти селян забирають від них, домагаючись від них подвійного. Установлено кару смерти для всіх тих, хто відважився б продати або купити просто від продуцентів. При багатьох нагодах заявляється, що буде відновлена приватна власність, але цього ніколи не сповнено; навпаки, уряд вповні вживає приватну власність сконфісковану большевиками, заявляючи, що ця земля належить державі. Дуже часто говориться, що те майно є воєнною добиччю.

Вони продовжають і розширюють большевицьку систему. Між « власть імущими » є, безсумнівно, чесні люди. Часом можна навіть зустріти добрих католиків, але подавляюча більшість урядовців, що їх до нас присилають, це люди без віри і без закону, та дозволяють собі на всякі неймовірні надужиття. Селян трактують як муринів на колоніях. Їх батожать і бють без причини; харчі, що їх несуть з собою, відбирають від них, напр. як несуть їх своїм дітям у місті.

Усе це робиться без найменшого людського почування і важко повірити що на світі можуть існувати такі люди. Усе ж вони існують. І, як наочний свідок я знаю, що один високий урядник губернаторства має замилування особисто конфіскувати всі харчі, що їх знайде в кошиках селян, які йдуть до міста, і кидає їх у річку. І це він робить у час великого голоду, що шалів перед жнивами в багатьох селах. Ніхто не важиться протестувати, щоб не наразити себе на смерть. Нічого йому не можна вдіяти, бо кажуть, він тішиться охороною правительства.

Один достовірний і наочний свідок сказав мені, що особисто бачив одного молодого старшину Ґестапо, який біг великий шмат дороги, щоб не втратити нагоди вбити вмираючого чоловіка, невідомого йому, але побитого поліцією за те, що поступив проти їх запорядку. Я не буду наводити подібних випадків, бо їм немає числа. Говорячи щиро, це виглядає якби громада божевільних людей або скажених вовків напала на бідний народ. І не тільки селяни і звичайні люди стають жертвами такого побиття і знущання. Урядовець, німецького походження, одержує два або три рази краще трактування, як найвищий ненімецький урядовець, якого б'є свій заступник.

Вживаючи ґумових палиць, поліція б'є людей публічно на залізничих станціях і навіть на вулицях. Також і поліційних собак цькують на людей; часом собаки мають намордники, але в більшій часті без них.

Мимо частих прохань зробити порядок з малими господарствами сільських священиків, які вчас большевиків сконфісковано « де факто », не знаціоналізовані, як вони кажуть, ми не одержали нічого і дотація духовенства є зредукована до того, що їм жертвують миряни.

Мушу згадати з великою вдячністю, що поміч, яку дали нам німецькі католики, переслало її одне товариство, основане для помочі німцям поза границями Райху. Щоправда, українське духовенство щомісяця одержує від уряду т.зв. добровільну підмогу в сумі п'ятдесяти марок, але це є більше політичною демонстрацією, як дійсною поміччю. Ми сподіємося ще 25 відсотків податку від цього. Протикатолицьких законів Райху ще до нас не стосують і священикам дозволяють учити дітей катехизму в школах. Проповіді й управу парафіями також залишено їм самим. Бракує запорядку щодо подруж, але не в канонічному змислі. Роблено спроби вмішати священиків, як і всіх інших громадян, у сварки щодо пашпортових приписів, дозволів, а особливо приписів обмежуючих громадянську свободу, що існує тільки в уяві, але дозволили відкрити семінарії.

Наша Семінарія і Богословська Академія діють майже нормально. Одначе, дійсна загроза переслідування, як меч Демокля висить над нашими головами. Мені дозволяють друкувати щомісяця офіційну газету епархії, до речі, пастирські листи й поучення. Їх конфіскують з причини найсмішніших у світі речей. Незважаючи на те, мені вдалося видати шість досить повних номерів, об'єму около 32 стор. кожний. Можу скликувати Архиепархіяльний Синод, який з довшими перервами триває майже один рік і дає мені нагоду комунікації з духовенством епархії.

Манастирі поволі реорганізуються. Але все це не є достатньою противагою великій деморалізації, якій є підчинені селяни і хитрі люди. І їх участю в грабежах і вбивствах вони можуть затратити змисл справедливости і людяности. В пастирських листах я протестував проти вбивства, але ці листи сконфісковано. (Ці листи кружляли у відписах і багато священиків читали їх у церквах з проповідниць – І.Н.). Я також читав їх чотири або п'ять разів перед зібраним духовенством. Я установив убивство гріхом неблагословення, що зарезервований епархіяльному владиці. Я також протестував своїм меморіялом до Гітлера, яким я старався добитись від нього, щоб молодих людей не приймати до міліції, де вони набирають згіршення. Усе це є нічим у порівнанні із зростаючою хвилею морального занепаду, що охоплює ввесь край.

Ми всі передбачуємо, що терор режиму збільшуватиметься і з великою силою спрямують його проти українських і польських християн. Дійсно, бачучи масакри юдеїв, тисячі невинних людей звикають до жадоби і проливу крови.

З уваги на те, що все є дозволене німцям, є дуже можливо, що вони не знайдуть способу, як загамувати свій гнів і не буде сили завести між ними дисципліни. Ми передбачуємо, що цілий край буде затоплений у хвилях крови, хіба якась надзвичайна подія змінить хід речей.

Єдиною потіхою в цих часах є те, що нічого нам не станеться без волі нашого Небесного Отця. Я думаю, що між убогими юдеями є багато душ, що навернулися до Бога, бо перший раз на цілі сторіччя вони мають перед собою наявність насильної смерти, поки вона стане дійсністю. Доля соток тисяч християн, що вмерли і вмирають без св. Тайн є в руках Бога. Як боляче глядіти на відділених, що вмирають з голоду або є вбивані в конц-таборах без можливости щонебудь для них вчинити. Бо в дійсності для них не можемо зробити нічого.

Звичайно, є заборонено служити богослужби в лікарнях воєннополонених і в концтаборах, де щодня вмирають сотні, а часом ще більше, в'язнів. Я маю статистику і числа лячні та страхітливі. Нашим священикам не дозволяється бути душпастирями наших численних мирян на Великій Україні. Вони (німці) лякаються єдности Церкви; лякаються всякої згоди, бо як режим ужиє вповні і хитро засади « Дівіде », тоді станемо його жертвами.

І не буду додавати критики системи, яку Ваша Святість знав краще, як ми всі. Це система брехні, обманства, несправедливости, грабежі та осмішування всіх основ культури і порядку. Ця себелюбна система є посунена до точки абсурду; система цілковито божевільного, національного шовінізму; система, що ненавидить усе, що чесне і гарне. Ця система уявляв собою щось таке унікальне, що остовпіння є першим враженням, яке відчуваємо, обсервуючи це чудовище. Куди ця система поведе нещасний народ? Це може бути деґенерацією раси, незнаною досі в історії. Хай Бог хоронить, щоб вони втягнули в свій занепад ті частини Католицької Церкви, що не можуть противитися тому пекельному впливові.

Якщо переслідування прибере форму масакри за справу віри, може це заховав ті народи. Є величезна потреба добровільно офірованої крови, щоб спокутувати проляту цими злочинами кров. Три роки тому Ваша Святість відмовили мені ласки Апост. Благословення, силою якого мене було б призначено і назначено на смерть для добра моєї епархії. Я не настоював у переконанні, що Ваша Святість бачить краще як я. Я вірю, що я втратив єдину нагоду під большевиками. Але ці три роки навчили

мене, що я не є гідний такої смерти. Я розумію, що жертва мого життя, правдоподібно, мала б меншу вартість перед Богом, ніж молитва відмовлена малою дитиною.

Сьогодні я лише прохаю про особливе Благословення для моїх молитов і жертв. Велика частина цих жертв є в цілості призначена Католицькій Церкві, а менша частина йде за мій народ і епархію, але ці жертви будуть хосенні лише за Благословенням Вашої Святости і Божою благодаттю, яку це Благословення нам виєднає.

І тому я припадаю до стіп Вашої Святости і прохаю дати своє Апост. Благословення моєму бідному народові, бідним священикам, бідній епархії й моїй нічевості. Вашої Святости покірний слуга в нашім Господі. Андрей архиєпископ Львівський ».[254]

6. Другий прихід большевиків. Смерть і похорон митр. Андрея. Ув'язнення церковної ієрархії

Після чотирьох років тривання Друга світова, кривава війна входила в свою кінцеву стадію, головно після катастрофи VI-ої німецької армії під командою ген. Павлюса над Волгою, а в північній Африці висадилися союзні війська й почали загрожувати німцям з півдня. Конференція президента Рузвелта з прем'єром Черчилом в Касаблянці 23-го січня 1943-го року винесла рішення вести війну аж до « безумовної капітуляції Німеччини » і цим зблизила Москву до західніх союзників, так що дійшло до їх конференції із Сталіном в Тегерані 28-го листопада до 1-го грудня 1943-го року.

В тому самому часі Україна була театром найбільш кривавих боїв і масової мандрівки населення цілих міст і сіл евакуованих німцями, а безнастанні заграви пожеж, що нищили людські селища і дорібок, дуже пригадували наїзд монголів на Україну в XIII ст. Увага світу була звернена на українські землі, на яких криваві бої докотилися до до границь Галичини. Вагітна своїми наслідками конференція Рузвелта, Черчила і Сталіна в Ялті на Криму 12-го лютого 1945-го року віддавала в большевицьку « опіку » західньо-українські території по лінію Керсона аж до часу майбутнього мирового договору.

Мабуть вже тоді Сталін лякався самостійницького руху і плянував поголовне знищення українських патріотів, бо в таємному додатку до

---

[254] *Le Saint Siège et la Pologne et dans Les Pays Baltes,* 1939-45, Libreria Editrice Vaticana, 3, pp. 625-629.

договору виміг на союзниках згоду, щоб усіх втікачів свіжо окупованих большевиками теренів силою повернено до Сов. Союзу. Цього Сталінового трюка не розуміли західні державні мужі і були переконані, що зроблять згаданим емігрантам велику особисту прислугу, як допоможуть большевикам відвезти їх « на родіну ». Тільки Апост. Столиця в Римі запротестувала проти такого договору, як оте домагання большевиків дійшло до публічного відома.[255]

* * *

Велика мартирологія українського народу почалась після другого приходу большевиків на західньо-українські землі. Вона почалась спершу на північно-західньому кордоні після заключення московсько-польської угоди 1944-го року, якою Сталін « дарував » полякам прикордонні полоси української етнографічної території і домагався виселення всіх українців поза « лінію Керсона » на територію Сов. України. При виконуванні цього домагання відбувалися дантейські сцени знущання московських і польських комуністів над українськими селянами, що відмовлялися покинути свої батьківські землі. Оправданням цих варварств нібито була поміч населення українським партизанам, які намагалися здержати цю кривдячу переселенчу акцію.

---

[255] *Документи* чч. 1100, 1101, 1102, 1103, 1104, 1105, 1106.

Д-р Кляйст (ст. 235 слід.) каже, що в 1942-му році були намагання большевиків зблизитись до німців в цілі привернення « статус кво ». Така спроба вийшла з большевнцької амбасади в Стокгольмі. Згодом такі самі пропозиції поновив п. Клявз, покликуючись на п. Александрова, дуже близьку людину до Сталіна, але Гітлер відкинув її, мовляв, юдей Клявз дає пропозиції від юдея Александрова. У вересні 1943-го року д-р Кляйст ще раз одержав пропозицію, але цим разом від заступника комісаря закордонних справ, Деканосова; одначе, і цим разом Гітлер відмовився йти на переговори. Восени 1944-го року яконський амбасадор Ошіма пробував ще раз посередничати між Москвою і Берліном, але Гітлер знову рішуче це відкинув.

Папен, Ф, фон, (ст. 505) розказує про свій контакт з през. Рузвелтом у справі мирової оферти Німеччини. До Папена прийшов в Анкарі посланець від през. Рузвелта (Серпень 1944 року) принісши з собою маленький фільм з умовинами перемиря: Гітлера мав судити Суд Союзників, Польща, мала бути незалежна; *мала бути створена незалежна Україна* в якомусь зв'язку з майбутньою демократичною Німеччиною. Щодо до останньої справи, каже фон Папен, він поставився неґативно, бо це знову могло б завести Німеччину в конфлікт з москалями. Заки фон Папен мав зачати акцію за тими пропозиціями внутрі Німеччини, він домагався письмових пропозицій від през. Рузвелта, але відповіді не одержав: *cf. New York Times,* March 6, 1946.

Як завжди, так і тут, Українська Церква впала першою жертвою тієї акції. Польські комуністи не пошанували владику Йосафата Коциловського із Перемишля ані його помічника вл. Григора Лакоту; а адміністраторові Лемківщини, о. Олександру Малиновському, вдалося в останній хвилині втікти від смерти на захід. Владика Йосафат був ув'язнений, з о. митратом Василем Гриником, 19 вересня 1945 року і вивезений до Ряшева, де польська поліція тортурувала його, напр. йому вибили зуби. Їх обох передано в руки большевиків, але ці звільнили їх на короткий час і вони вернулися до Перемишля.

Передбачаючи своє вивезення, вл. Йосафат написав папі Пієві XII письмо із заявою свого прив'язання, вірности і любови до Петрового Престола аж до останнього віддиху свого життя. І, дійсно, вл. Йосафата Коциловського та його єп.-пом. вл. Григора Лакоту ув'язнено і вивезено до тюрми біля Києва. Старенький вл. Йосафат не видержав фізичної напруги і тортур у час допитів слідчого і помер 17-го листопада 1947-го року, а вл. Григора засуджено і вивезено на Сибір до концтабору в Полярії, де й помер смертю Христового Ісповідника 12-го листопада 1950-го року. Так жорстоко розправилися большевики з українськими владиками теренів, що по суті ніколи не належали до їх юрисдикції.

Тим часом, після приходу червоної армії в Галичину, митрополит Андрей часто занепадав у недугу і, врешті, після сорока-чотирьох років служби на Галицькому престолі він віддав Богові свою святу душу 1-го листопада 1944-го року. Наочні свідки оповідають, що три дні перед своєю смертю митрополит Андрей прийняв останні св. Тайни з рук свого брата, архимандрита Климента Шептицького в сослуженні трьох інших священиків. Його було знесено з першого поверха митрополичої палати на партер. В ночі 31-го жовтня він не говорив, хоч заховав повну притомність, бо хотів молитись на самоті. Після того передсказав знищення Української Католицької Церкви в Совєтському Союзі' а після цього її великий розквіт і єдність усього Сходу з Петровим Престолом у Римі та закінчив словами: « А тепер не почуєте мого голосу аж на Страшному Суді ».[256]

---

[256] *Le Saint Siège et la Guerre en Europe,* III (2), pp. 625-29; *First Victim,* p. 46; *cf. Il Cristianesimo nell'Unione Sovietica,* pp. 291-92; *cf. L'Osservatore Romano,* 9/10 Dec. 1946.

Нікіта Хрущов, як згадує про те Роберт Казенс з Ню Йорку, який мав доручення від папи Івана XXIII їхати в Москву й говорити там про звільнення Митр. Йосифа Сліпого, — розказував Казенсові, що між українцями Галичини і рештою Сов. Союзу є різниці в релігійних справах. Йому було відомо, що митр. Андрей Шеп-

Про похорони митр. Андрея деякі автори згадують у своїх творах напр. С. Баран; К.Н. Ніколаев), що нібито цей похорон відбувся на державний кошт, а Нікіта Хрущов, Секретар Ком. Партії України, мав би скласти вінець від Сталіна. Не знаємо звідки вони взяли цю вістку, але знаємо від найбільш достовірної особи, що цього ніколи не було. Навпаки, знаємо, що большевицькі власті робили труднощі в похорах, напр. не дали дозволу, щоб покласти домовину з тлінними останками Покійника на караван, тому священики несли її самі на своїх плечах майже кілька кілометрів, як можна здогадуватися з довжини вулиць, якими вони йшли.

За давнім звичаєм Церкви наслідник покійного, Архиєпископ-Митрополит Йосиф, писав до папи Пія XII свій звіт-письмо про похорони свого попередника. Зацитуємо те письмо в повності: « Святіший Отче! Я пересилаю сумну вістку, Львівський Архиєпископ і Митрополит Андрей Шептицький закінчив своє життя у Львові 1-го листопада (1944 р.) в год. 13.45, прийнявши з набожністю св. Тайни.

« Я установив час жалоби від І-го до ІІ-го листопада включно. Щодня жертвуємо св. Літургії за покійного, як також офіруємо інші моління. Тіло спочилого перенесено з приватної каплиці митрополита до архикатедрального собору св. Юра.

« Сам похорон відбувся в неділю, 5-го листопада в архикатедральному соборі. Того дня в 9.30 год. я відслужив Архиєрейську св. Літургію в сослуженні владик: Йосафата (Коциловського з Перемишля), Николи (Чарнецького з Волині), Микити (Будки, Львівського Генер. вікарія), Григора (Лакоти, єп.-пом. з Перемишля), Капітул Львівської і Перемиської візантійсько-слов'янського обряду, о. Віталія Градюка, протоігумена ОО. Василіян, о. Йосифа (Де Воґта – віцепровінціяла Редемптористів), о. Климента ігумена Студитів, свящ. Йоана Чорняка (ректора Богосл. Семінарії) і інших священиків.

« Св. Літургії за латинським та вірменським обрядами відслужили в соборі св. Юра Архиєпископ і Митрополит латинського обряду, Болеслав Твардовський, і Діонисій Каєтанович, Протонотар і Капіт. Вікарій вірменського обряду. Також Евген Базяк, єп.-пом. Львівський латинського обряду брав участь у похоронах.

« По кількох похоронних "словах" і по "послідньому цілуванні" через велике множество народу я виголосив пращальну проповідь на підвищенні перед архикатедральним собором. Відтак за згодою совєт-

---

тицький, попередник митр. Сліпого, помер прискореною смертю. На жаль, не подав докладніше, хто і як прискорив цю смерть.

ського уряду, сформувався дуже довгий похоронний похід, а священики несли домовину з тілом вулицями: Міцкевича, попри будинок Сойму, Третього Травня, Леґіонів, Коперника, Лева Сапіги, Захаревича, — і похід вернув маєстатично до архикатедрального собору св. Юра.

« В похоронному поході взяло участь к. стоп'ятдесят священиків, сімдесят студентів Богословської Академії, стотридцять учнів Семінарії і велике множество народу. Все це, за ласкою Божою, пройшло в якнайбільшому порядку. По відспіванні Панахиди тіло покійника було зложене в крипті коло гробу бл.п. Силвестра кардинала Сембратовича. Церемонії і похорон дуже причинилися для збудування народу ». (гл. Святий Престіл, ітд. III, ст. 889-890).

* * *

І знову в нашій повоєнній літературі поширилась вістка, що митрополит Йосиф для злагіднення ворожої настанови большевиків до УКЦеркви і народу, зібрав певну суму грошей і переслав її до Москви на цілі Червоннго Хреста окремою делеґацією, зложеною з о. Г. Костельника, о. архим. Климента і о. Котіва. І знову це фальшива вістка, бо митрополит Йосиф нікого й нічого до Москви не посилав. Натомість є відомо, що большевицька Військова Команда вже давніше зверталась до деяких отців близьких до св. Юра, щоб через них нав'язати контакт з Командою УПАрмії, якої операції на лініях постачання для большевицького фронту в Німеччині спричиняли велику шкоду. Контакт був нав'язаний через згаданих отців, але з цього нічого не вийшло, бо УПА не прийняла большевицьких умов.

На початку владицтва Архиєпископа-Митрополита Йосифа большевицький уряд плянував тотальне знищення УКЦеркви в Галичині, але ждав на хід воєнних дій. Щойно з початку квітня в пресі почалась завзята кампанія проти спочилого Митрополита Андрея і проти Петрового Престола в Римі, а 11 квітня 1945 року большевицька таємна поліція — КҐБ — ув'язнила митрополита Йосифа Сліпого, вл. Никиту Будку, вл. Миколу Чарнецького у Львові, та членів Львівської Капітули; як також ректора і професорів Богословської Академії, а студентів арештувала.

Водночас ув'язнено вл. Григора Хомишина зі Станиславова, разом з його єп.-пом. Іваном Лятишевським; а в Берліні ув'язнено о. прелата Петра Вергуна, Апост. Адміністратора для українців, католиків в Німеччині, що опікувався над робітниками, насильно вивезеними на працю до фабрик і сільських господарств.

Наших владик КҐБ перевезло зі Львова до Києва в т.зв. столипінках і замкнуло в тюрмі при вулиці Короленка в Києві. Були також деякі часові зміни. Туди, як уже згадано, привезено вл. Йосафата Коциловського з Перемишля і його єп.-пом. Григора Лакоту.

Загально відомо, що режим у цій КҐБ-івській тюрмі незвичайно строгий: там повна ізоляція, моріння голодом, всякого роду знущання, докучання вночі тощо. Що найгірше, вчас переслухань КҐБ-івські комісари і їхні помічники побивають в'язнів до безпритомности, відливають їх водою, і знову кілька разів повторяється така сама варварська процедура. В такий спосіб вони хочуть змусити в'язня підписати згоридприготовану « сповідь », щоб таким чином присудити в'язня до кари смерти чи довгореченцевої каторжної праці на Сибіру. В наслідок такого знущання два старші віком владики, Григор Хомишин зі Станиславова і Йосафат Коциловський з Перемишля померли в тюрмі; перший 25 грудня 1945 р., а другий 17 листопада 1947 року.

Загально кажучи, спочатку комісари КҐБ хотіли намовити всіх владик приєднатись до « возсоєдиненія Української Католицької Церкви з Московською Православною Церквою ». Одначе, стрінулись із їхньою рішучою відмовою, бо кожний з них вчас своєї єпископської хіротонії прирікав вірність Петровому Престолові в Римі, і хотів додержати її аж до смерти.

Коли ж це не вдалося, тоді КҐБ почало судити їх за... « коляборацію з німцями » під час їх окупації Галичини. Ось тут ще раз звернемо увагу на письмо-звіт митрополита Андрея до папи Пія XII про варварські методи володіння націонал-соціялістичного режиму в Україні. І цей лист свідчитиме перед історією, що думали українські єпископи про німецьких окупантів. Большевики напевно мають копію цього письма із забраного ними Свято-Юрського архіву у Львові.

Суд над нашими владиками в Києві був таємний, при замкнених дверях і підсудним не дозволено покликати свідків на свою оборону. З уваги на те, що Архиєпископ-Митрополит Йосиф Сліпий був тоді головою нашої Церкви, КҐБ всю свою увагу звернуло на нього, тому вчас переслухань і суду впродовж понад півтори року він був підданий страхітливим знущанням і тортурам (напр. поломано кості правої руки) і тільки завдяки його сильній конструкції тіла він, хоч важко хворий, видержав до хвилини свого звільнення.

По довгих і страхітливих переслухуваннь Митрополит Йосиф був засуджений на вісім років ув'язнення і каторжних робіт у різних концтаборах Сибіру: у північних Прибігунових краях, в Середній Азії та Мордовії. У 1953-му році знову присудили його на неозначений час за-

слання на Сибір. Він був засуджений третій раз на сім літ ув'язнення і каторжні роботи на Сибіру. Вкінці безбожницький режим в 1962 році присудив його четвертий раз на жорстоке ув'язнення в Мордовії, де йому призначено було вмірати. Інтересно відмітити, що по смерті Сталіна найвищі власті держави привезли митрополита Йосифа до Москви й пропонували йому дуже високе становище в ієрархії Московської Церкви, але він не прийняв цієї пропозиції, хотячи залишитись вірним своїй Церкві і Народові.

Дивні Божі дороги! З Мордовії, де йому призначено було згинути, звільнено його за особистим старанням папи Івана XXIII і він прибув до Риму 9-го лютого 1963 року.

7. Московський патр. Алєксєй взиває українців-католиків до прозелітизму

Під весну 1945 року патр. Алєксєй написав звернення до « Священиків і мирян греко-кат. Церкви в Західній Україні », де повідомляв про свій вибір на патріярха та про радість, що « від тепер будете з нами на віки ».

''На нещастя, писав патріярх, не можемо з Вами радуватись разом. З моментом, коли Ваші предки були відірвані від русскої землі, вони були також відірвані від своєї Матері, Русскої Православної Церкви. І під чужим впливом, Ваші предки і Ви, їх наслідники, прийняли духовний провід Римського папи і визнавали католицькі догми, які викривлюють первісну чистоту грецького благочестя. Щоправда, православні обряди, що Ви їх задержали в Літургії, свідчать про Ваше древнє прив'язання до Православної Церкви, але вже не мають її духа ані не кормлять мирян божественною благодаттю; бо як листок відірваний від дерева гине, так і духова зв'язь Вашої Церкви відірвана від єдности з православ'ям, втратила зв'язь з Апостолами і джерелом благодаті.

''Ми, як Ваш отець, оплакуємо таке положення. Глядіть, Дорогі Отці і Браття, куди цей духовний провід завів Вас в історичному часі, в якому живете. Гітлер голосить ненависть між людьми згідно із своєю фашистівською доктриною і повзявши безумний намір знищити слов'янські й інші народи нижчих рас, як він називає їх у своїй фашист. доктрині, щоб здобути ввесь світ. Одначе, усе найкраще в людскості, всі чесні люди і приятелі поступу постали проти цього кровожадного божевільника. Бог благословить оруддя борців проти Гітлера і фашизму

з оборони свободи, миру і добробуту людства. Божий палець показує світові неминучий кінець цього канібала.

"Тепер же, до чого заохочував Вас митрополит Шептицький і його колеґи? Вони взивали Вас клонити голови перед ним. Куди веде Вас тепер Ватикан промовами папи в Різдво і Новий Рік? До спільности з оборонцями фашизму і до милосердя супроти Ґітлера, найбільшого злочинця історії.

"Св. Апостол Іван каже: « І не знаю більшої радости як почути, що мої діти ходять у правді » (Іван 3,14). Повторюю ці слова й кажу Вам, як Ваш отець і Ваш патріярх, я не мав би більш святої потіхи, як бачити Вас за прикладом Ваших предків, якби Ви відвернули свої серця від Ватикану і звернули їх у сторону нашої Матері Православної Церкви, що жде на Вас з одвертими раменами; щоб ми усі, сини Великої Руси і Галицької Руси, почули себе дійсними братьми в Христі Ісусі і в лоні Православної Церкви змагали до вічного спасіння.

"Ви напевно вже знаєте з преси, що два східні патріярхи і представники інших двох патріярхатів, представники Сербської Церкви, і Румунської Церкви взяли участь в Соборі Русскої Православної Церкви в Москві в лютому. Крім Ватикану, вся Православна Церква устами своїх представників осудила кровожадного Ґітлера і вислала своє благословення поступовому людству, його славним провідникам, що борються за знищення фашизму, за мир, за свободу і добро на землі.

"*Заклинаю Вас, Мої Браття, держіть з нами єдність в дусі з єдністю миру. Порвіть і відкиньте зв'язки з Ватиканом, бо він своїми давними дорогами поведе Вас у темноту і духову руїну. Тепер він хоче, щоб Ви повернулись задом до всього світу і зброїлись проти свободолюбних народів.*

"*Спішіть з поворотом з обіймі Матері, Русскої Православної Церкви і скоро святкуватимемо визволення світу від фашизму, джерела аґресії і зла. Є конечним, щоб водночас Ви святкували поворот до віри своїх предків, до дому отця, до єдности з нами, на славу Тривединому Богу, якому хай буде честь і слава по віки вічні. Алєксєй, патріярх Москви і всієї Россії*".[257]

Послання патріярха Алєксєя до українських католиків Галичини понад голови їх ув'язнених владик свідчить само про себе. Воно осно-

---

[257] *La Chiesa in Silenzio*, p. 424; *L'Osservatore*, 14/15 Oct. 1946; *cf. Dushnyk, W*, Martyrdom in Ukraine, New York, pp. 21 seq; *cf. Hrynioch, I*, Destruction of the Ukrainian Catholic Church in the Soviet Union, in « Prologue », 1-2, 1960.

ване на історичній неправді, бо Українська Церква в Галичині в усій своїй історії не мала жадного відношення до Москви поза двома незначними епізодами, напр. митр. Петро чи Фотій на початку XIV ст., яких наші владики князі і народ не визнали. Патріярх Алєксєй тільки жонґлював нашою стародавною назвою « Русь », яку москалі присвоїли собі від часів Петра І. Фальшиве є також твердження патр. Алєксєя, що нібито митрополит Андрей казав українським католикам співпрацювати з німцями. Що митрополит думав про німців і їх режим, ми бачили з його письма Пієві XII, яке ми подали в цілості. І такі самі лукаві були інші твердження Московського патріярха, який співпрацював з безбожниками і проповідував ненависть до українських католиків, замість голосити духа Христової любови, і цим кинув понуре світло на себе і своїх співробітників, а на Українську Католицьку Церкву він стягнув велике нещастя: її знищення безбожним режимом. Хай Господь судить його по свому милосердю!

8. НКВД-івський « собор » зриває унію в Бересті. Папа Пій XII бере українців в оборону

Після ув'язнення наших владик тайна поліція почала « розглядатись » за людьми, що помогли б « возсоєдинити » Українську Церкву з Московською. Почалась широка акція в цілому краю, з якою були зв'язані довгі переслухування священиків, погрози та арешти з ціллю знайти між ними кілька слабких характером одиниць, що допомогли б режимові знищити Церкву. І до 28-го травня 1945-го року поліції пощастило знайти трьох таких людей: о. Г. Костельника, о. М. Мельника та о. А. Пелвецького, по одному з усіх трьох епархій.

Вони створили т.зв. « *Ініціятивну Групу* » та звернулися письмом до уряду в Києві, в якому писали, що унія була накинена українському народові поляками для польонізаційних цілей, а при тому поляків підтримував Рим, і німці також нищили нашу Церкву, тому тепер залишилась їм одна надія на Москву. « Під керівництвом генераліссімуса, незрівняного Сталіна, доблесна, подивугідна, радянська армія покрилась вічною славою і спасла Европу від жахливого націстичного поневолення... Сповнились відвічні мрії українців: всі українські землі возсоєдинились з матірю, постала завітня соборна Україна, реальна в братерському союзі з Москвою.

« Для думаючих ясно, уніятська Церква в цих нових наших умовинах державного і народнього життя являється як історичний пережиток. Коли ввесь український народ об'єднався в один державний

організм, то і його Церква мусить об'єднатися в одну Церкву, в свою рідну, незалежну від чужої кормиги в православну, що є Церквою наших батьків... ».

« На жаль, наші єпископи — писали дальше члениІніц. Групи — не зорієнтувались ні в політичній ні церковній нововитвореній ситуації, і хвиля перейшла їм понад голови. — Тому ми підписані, чільні представники з наших трьох епархій, рішились вивести нашу Церкву з стану анархії в стан консолідації для перетворення її в православну Церкву і просимо одобрити цей наш почин... Психологія релігії дуже делікатної натури, тому годі думати про моментальне перетворення нашої уніятської Церкви в православну. На це треба часу, щоб зберегти особисту честь священиків, щоб священиків переконати і перевиховати, а вірних успокоїти і підготовити... « Акція повинна розвиватися в порозумінні між державним урядом, Ініціятивною Групою і Зверхництвом Всеукраїнської Православної Церкви... Отже просимо затвердити нашу Ініц. Групу і признати їй право вести намічене діло ».[358]

Водночас з отим письмом вони проголосили заклик до українського духовенства і мирян в Галичині, видержаний у тому самому тоні. Один уступ того звернення дає нам основу думати, що його автори підписали те, що їм підсунуло НКВД. Вони писали: « Оцим повідомляємо вас, Всечесні Отці, що за дозволом державної влади утворилася Ініц. Група по воз'єднанні греко-кат. Церкви з Православною Церквою з осідком у Львові. Її метою є вивести нашу Церкву з безладдя і безвластя, в якому вона опинилася. Державна влада признаватиме тільки запорядження нашої Ініц. групи, а ніякої іншої адміністративної влади в греко-кат. Церкві не буде признаватись ».

Таким чином, конспіратори Ініц. групи виломилися з-під загальної солідарности й зробили диверзію внутрі нашої Церкви. Поліція казала їм роз'їздити по районах і деканатах та переконувати священиків пристати до їх групи, а водночас вони передавали поліції імена всіх тих священиків, що відмовлялися це вчинити. Їх НКВД брало під свою « опіку » і тортурами змушувало підписувати документи.

Уповноважений по справам « Русскої Православної Церкви », П. Ходченко, після одержання наказу з Москви 18-го червня визнав Ініц. Групу тимчасовим церковно-адміністративним управлінням Церкви в

---

[258] *Діяння Собору Греко-Католицької Церкви у Львові 8/10 березня 1946,* Видання Президії Собору, Львів, 1946, ст. 16-19; заклик до Духовенства західніх областей України, там же, ст. 20-24.

Галичині. Відмітимо, що о. Г. Костельник опублікував на державний кошт свою брошуру на тему: « *Апостол Петро і римські папи, або догматичні підстави папства* », і в ній накинувся на Рим, сумніваючись навіть, чи взагалі св. Петро був єпископом Риму. Цю брошуру розкинено масово по містах і селах.

Та, одначе, незважаючи на терор НКВД к. п'ятсот геройських священиків з'їхались до Львова на Синод і 1-го липня 1945-го року написали протест проти шкідливої роботи « *Ініціятивної Групи* » та домагалися звільнення українських владик з тюрми.

Ті священики звернули своє письмо на адресу закордонного комісаря В. Молотова, кажучи: "Після ув'язнення всіх владик і великого числа священиків греко-кат. Церкви в Західній Україні і в наслідок заборони нашому духовенству будь-як протестувати, наша Церква опинилась в ненормальному стані. Це положення дальше комплікується фактом, що у Львові створено Ініціятивну Групу для воз'єднання греко-кат. Церкви з Православною Церквою. Цю групу очолює о. д-р Г. Костельник зі Львова, о. Михайло Мельник з Дрогобича (Перем. епархія) і о. Антін Пельвецький із Станиславова, які проголосили заклик « До Духовенства Західньої України » в дні 25-го травня 1945-го року підписаний вищезгаданими священиками.

"*Ми священики греко-кат. Церкви, не будемо відповідати на історичні недокладності згаданого звернення; обговорювані факти знані всім. У цьому письмі ми, звичайно, хочемо представити наше становище супроти Сов. Союзу і представити наше прохання правительству. Перш за все, хочемо звернути увагу правительству, що ми відчуеаємо дійсний патріотизм до Української Радянської Соціялістичної Республіки і Сов. Союзу і що сумлінно сповнимо наші обов'язки зглядом держави. Ми в жадному випадку не будемо замішані в будь-яку діяльність політичної натури, але посвятимо нашу працю ділу спасіння наших душ і нашого народу.*

"*Одначе, наша настанова до ініціятиви д-ра Г. Костельника є неґативна. Його акцію ми засуджуємо як злочинну, як цілковито противну традиції Церкви і правді проголошеній Христом: « І буде одне стадо і один пастир ». Отож, ясно виходить, що не можемо йти за голосом, який заохочує до відступства від віри. Положення, що витворилось сьогодні, може скоро довести до релігійної боротьби, що, як повчає історія, приносить шкоду не лише Церкві, але й усій державі.*

"*Тимто просимо правительство звільнити наших владик, а в першу чергу нашого митрополита. Очікуючи їх звільнення, просимо правительство дозволити нам упорядкувати всі справи греко-кат. Церкви. Також*

просимо, щоб до звільнення митрополита і владик канонічна, законна організація могла управляти церковною провінцією Львова-Галичини. Хочемо вірити, що правительство прийме з прихильністю це прохання і нам допоможе, бо Сталінська конституція ґарантує всім громадянам СССР, включно з нами, свободу сумління і релігійних практик.

"Знаємо, що революція 1917-го року мала на цілі високі принципи і віримо, що ідеали свободи є сьогодні шановані і респектовані в усьому світі. Не хочемо вірити, щоб правительство мало намір переслідувати нас за нашу віру і тому вважаємо акцію за « воз'єднанням з православ'ям », як непорозуміння і діло вирішене меншими чи більшими урядниками.

"І тому в ім'я справедливости, в ім'я славної побіди Сов. Союзу, просимо для нас і нашого народу в Західній Україні залишити свободу церковної адміністрації, якою ми користувалися впродовж віків і до якої, згідно з совєтським законодавством, маємо право. Львів, площа св. Юра ч. 5. 1-го липня 1945-го року".[259] Цей лист-протест геройських триста священиків залишиться по віки вічні доказом, яку віру хотів визнавати український народ під большевицьким режимом.

З хвилиною визнання « Ініціятивної Групи » єдиною церковною владою в Галичині всі священики, що відмовлялися визнати її були вважані « ворогами народу » і їм не було вільно сповняти своїх священичих функцій. Їх в'язнено, допитувано, суджено й висилано на Сибір. Із самої тільки Львівської архиепархії ув'язнено к. 500 священиків. І мимо великого терору НКВД-истам пощастило впродовж кількох місяців зібрати обіцянки від 216 священиків з усіх трьох епархій, що поїдуть на собор до Львова, але ніхто з них не знав докладно, що на ньому буде вирішуватись, за вийнятком кількох втаємничених. Большевики дійшли до переконання, що їх насильству над Українською Католицькою Церквою треба надати познаку законности, як це колись робили московські царі.

Патріярх Алєксєй, першусього, іменував двох конспіраторів: о. Мельника та о. Пелвецького, православними владиками, а головний конспіратор о. Костельник одержав гідність « митрофорного протоєрея ». В половині лютого 1946 року всі три конспіратори, разом із своїми найближчими співробітниками, поїхали в Київ і там склали православну Ісповідь віри й присягу вірности Московському патріярхові Алєксєю. Пелвецького і Мельника висвячено на православних владик. З ними склали Ісповідь віри колишні греко-католицькі священики: Евген Юрик

---

[259] *Нагаєвський, І,* Українська Церква 1945-1970 рр., Н.Й., 1971.

(теперішний архиєпископ Львова-Тернополя), Йосиф Маринович, Марко Тимотей, Іван Крук, Василь Дрелих, Мирон Крутяк, Кость Добрянський, Роман Дерик, Юрій Ванчицький і Нікіта Павлосюк. Цей останній родом з Волині, конвертит з православ'я до католицизму.

В час торжеств хіротонії протоєрей Костельник (родом з Югославії) виголосив проповідь з підкресленням, що обох владик ніхто з мирян не обирав, а вони самі себе обрали « працею » в Ініціятивній групі.

Ця група скликала до Львова свій « собор » 8-10 березня 1946 року. В п'ятницю, 8 березня перед полуднем, в соборі св. Юра був відслужений Молебень, в якому взяли участь 216 священиків і 19 мирян. Після Молебня в президії « собору » засіли вже православні: о. Костельник і два таємні владики, Мельник і Пелвецький, а секретарювали також два таємні православні Отці: Нікіта Павлосюк та Юрій Ванчицький. На собор прибули делеґати Московського патріярха Алєксєя: вл. Макарій і Нестор та керуючий справами Українського Екзархату, протоєрей Костянтин Ружицький.

Першого дня нарад говорили таємні православні духовні: о. Костельник, вл. Пелвецький і Мельник, а після них ще католицькі Отці: Іван Лоточинський, Олекса Стефанович та інженер Павло Дурбак; по них говорили таємні православні Отці: Василь Дрелих, Юрій Ванчицький, Йосип Гривнак, Іван Іваньо; серію промов закінчив о. Нікіта Павлосюк.

Після цього о. Костельник предложив соборові чотири справи до вирішення: 1) уневажнити ухвали Собору в Бересті 1596 року; 2) відірватись від молитовної єдности з Петровим Престолом; 3) повернутись до православної віри; і 4) об'єднатись із Всерусскою Православною Церквою. Для замилення очей народові конспіратори ніколи не говорили про об'єднання з Московською або Русскою, але Руською Церквою. Всі ці пропозиції були прийняті і наради першого дня закінчились в 16.30 годині пополудні.

Другий день нарад почався читаною св. Літургією, що її служили владики Макарій, Нестор, Антоній і Михайло. Під час св. Літургії « Чину возсоєдиненія Української Греко-Кат. Церкви з Русскою Матірною Православною Церквою » довершив архиєпископ Макарій. Після Літургії відслужено Панахиду за спокій душі митр. Андрея.

По Панахиді собор схвалив « просити Його Святість Алєксєя, патріярха Московського і всієї Россії » прийняти дотеперішню Українську Католицьку Церкву під свою високу руку. Були також вислані « радісні » письма до Михаїла Гречухи, голови Президії Верх. Ради УРСР, до Йосифа Сталіна і до Нікіти Хрущова.

Протоєрей Костельник виголосив доповідь про догматичні і дисциплінарні зміни, що зайшли в наслідок приступлення УКЦ до єдности з Московською Православною Церквою. В 15-ій год. в св. Юр прийшов Києво-Галицький митрополит Йоан, Екзарх патріярха для України, облачений у греко-католицькі фіолети, і йому о. Костельник передав усю владу, яку одержав від державних властей. Митр. Йоан прочитав привітальну грамоту патріярха Алєксєя по-московському « про прийняття на лоно своє чад своїх », а по-українському прочитав її архиєп. Макарій. Після короткого слова протоєрея Ружинського всі присутні відспівали патріярхові Алєксєю « Многая Літа ».

В третьому дні собору, тобто в неділю православ'я, учасники у проводі з о. Костельником з процесією ввійшли до собору св. Юра. Св. Літургію служив митр. Йоан. Так закінчився « собор », що мав уневажнити Берестейську унію і передати Українську Греко-Католицьку Церкву Галичини перший раз в її історії під владу Московського патріярха без жадних умов і без застережень, а отак собі на « добре слово ».

В імени собору конспіратори вислали Сталінові привіт з висловами радости, бо « від нині вже ніщо не розділюватиме наш вдячний український народ. У цей історичний, епохальний момент мусимо висловити вам — писали вони Сталінові — почуття величезної вдячності за Вашу велику справу: зібрання разом українських земель, бо без цього неможливо було і мріяти про ліквідацію нашого церковно-релігійного роз'єднання ».

Комуністичній Раді в Києві вони писали: « *Представники нашо-греко-католицької Церкви, зібрані на Соборі у Львові нинішнього дня, 8-го березня 1946-го року, розважившись історичні і церковно-теологічні рації, однодушно вирішили відректися Ватикана і церковної унії з римо. кат. Церквою, а повернутися до нашої предківської віри та просити Його Святість Алєксєя, патріярха московського і всієї Россії, щоб прийняв нас до Всеруської Православної Церкви. Хочемо, щоб наше релігійне серце було не в Римі, який був для нас мачухою і нічого нам не дав, але в Києві, що є матірю всієї Русі, і в Москві, яка стала визволителем і оборонцем усіх слов'ян* ».

Всі три конспіратори в окремій телеграмі просили патріярха Алєксєя, кажучи: « *Синівно просимо Вашу Святість прийняти нас до молитовної і канонічної спільности* » *і знову без жадних умовин і застережень. І це, про що довгі віки мріяли московські царі, вчинила громадка стероризованих самозванців, пішовши під високу руку Москви, що нищила і нищить український народ і його культуру.*

Патріярх Алєксєй відписав їм по-московському: « Ваша Мати, свята

Русская Православна Церква, що нині приймає вас у своє серце, не переставала протягом усіх цих віків вашого відчуження зідхати перед Господем, молячи його милосердя про відновлення нашого єднання та про те, щоб очам вашим духовним відкрились всі поблудження Римської Церкви і та неправда, яку вона змішала з істиною, відходячи в XI ст. від єдинства з Вселенською Православною Церквою. Будемо від нині спільно в ограді істинної св. Православної Церкви довершувати своє вічне спасіння і вести до нього своїх духовних чад. *Будьте вірними і слухняними чадами св. Русскої Православної Церкви, а Бог мира і любови хай буде з усіми вами від нині до віку* ».

В час Собору д-р Ваврик, один із світських делеґатів, а разом з ним інші конспіратори, хотіли доказати, що єдність Української Церкви в Галичині з західнім світом і Петровим Престолом була найбільшою перешкодою її злуки з Україною і Сов. Союзом. Щойно тепер галичини одержали повну можливість бути самим собою, без опіки Риму і поляків... і думати свобідно, як душа забажає. Київський митрополит знову став Галицьким митрополитом, як було в старовині. Патріярх Московський і всієї Россії, наслідник великого подвижника Петра Ратенського, нині є архипастирем від Карпат до Тихого океану.[260]

В такій опінії української людини з науковим титулом криється вся трагедія українського народу. Він похвалює монаха Петра з-над Раті, що поставлений другим Галицьким митрополитом послухав наказу греків і покинув свою паству в Галичині в дуже сумних часах сумерку Галицько-Волинської держави та помандрував на холодну північ служити пастві, з якої вилонився московський народ. Конспіратори в своїх мовах і письмах підкреслювали історичну кривду, заподіяну нашому народові польською державою, і тугу галичан жити в самостійній, соборній Україні, задумали допомагати московським безбожникам нищити Українську Католицьку Церкву, єдину фортецю вільної душі і віддати її « під високу руку Московського патріярха ».

Одначе, сьогодні большевицький неофіт Ваврик і всі конспіратори, що ще не загинули від большевицької кулі в потилицю, самі є свідками безоглядного нищення большевицьким режимом в Україні всіх проявів самостійного думання нашого народу, включно з його рідною мовою і культурою.

Українську Католицьку Церкву загнав безбожний большевизм у катакомби і там вона діє досьогодні. Львівський « Собор » 1946-го року

---

[260] *Урядовий Вісник Ап. Візит.*, 1-3, 1959; *Діяння Собору,* ст. 77-115.

був зааранжований, наказаний і переведений большевицькою владою для знищення Української Церкви і тому про його законність не приходиться говорити. Він був зібранням стероризованих священиків і кількох мирян, тобто грубим насильством безбожників над християнським сумлінням народу з виразною ціллю підчинити нашу Церкву і народ Москві, що через свого комісаря Карпова мала давати накази патр. Алексєєві, а вже від нього перебирав їх Київський митрополит і передавав їх українцям Галичини.

По-друге, головні конспіратори вже 23-го лютого 1946 р. зрадили своїй Церкві і присягнули вірність і послух Московському патріярхові і так стали членами Московської Церкви, тому не могли бути законними делеґатами на соборі греко-кат. Церкви, а ще менше засідати в його президії. Це саме відноситься до священиків, їх помічників, що склали присягу вірности патр. Алєксєєві, а на згаданому « соборі » аґітували й голосували за знищенням унії.

По-третє, на « соборі » було лише 216 священиків на всіх понад три тисячі, з яких понад півтори тисячі було ув'язнено й чимало з них згинуло в концтаборах Сибіру чи тюрмах. Около п'ятсот священиків, що осудили шкідливу роботу Ініціятивної групи, та протестували в Москві, були дійсними виразниками волі українського католицького народу, а не ці, що взяли участь у « соборі ».

По смерті сатрапа Сталіна в 1953-му році в Сов. Союзі наступила « відлига » і чимало засланих священиків звільнено з Сибіру, але з гострою забороною сповняти священичі функції, хіба хтось із них « возсоєдиниться з Московським патріярхом ». Знаємо, що деякі звільнені священики служили св. Літургії і сповняли св. Тайни в своїх приватних помешканнях; як також траплялися випадки, що деякі « підписані » священики відкликали свої підписи й вертали до своєї давньої Церкви.

Відомо також, що по смерті Сталіна московські власті привозили Митрополита Йосифа Сліпого до Москви, роблячи йому « великодушну » пропозицію відректися єдности з Петровим Престолом в Римі і зайняти дуже високе місце в складі ієрархії Московської Православної Церкви, але такої пропозиції він не прийняв, бажаючи доховати вірности присязі, зложеній ним в час своєї єпископської хіротонії. Якийсь час він одержав дозвіл жити у свому рідному селі Заздрості на Теребовельщині із забороною виконувати свої пастирські функції. Одначе, тямлячи слова Господа, що радніше треба повинуватись Богові, ніж людям, він почав реорганізувати свою митрополію і за те знову його засуджено й вислано на Сибір, звідки різними дорогами і способами він посилав свої листи,

піддержуючи священиків і мирян видержати в своїй вірі аж до кінця.

Папа Пій XII, довідавшись про місце його перебування, післав йому побажання з нагоди 40-річчя його священства. Папа між іншим писав: "*Високодостойний Брате, Привіт Тобі й Апост. Благословення! Недавно закінчений сороковий рік Твого священства дає нам добру нагоду виявити Тобі нашу любов і пошану та й у нашому затривоженні потішити Тебе серед стільки турбот Твого вигнання. Ми знаємо, як Ти після одержання повноти священства перед 18-ти роками, ревно виконував свою пастирську службу в Львівській епархії, спершу як єпископ-помічник з правами наслідства, а згодом як архипастир-ординарій.*

"*Одначе, за Твій вірний зв'язок з цим Апост. Престолом Тебе засудили на каторгу і ти мусів залишити свою вірну кошару. Згодом в'язнили Тебе по різних тюрмах, а врешті, заслали в середній Сибір і там перебуваєш у далекій місцевості Макляково, як сторож-служачий в домі немічних.*

"*Тож висловлюємо Тобі, Достойний Брате, нашу вдячність з усього серця за вірне виконування свого священного пастирського уряду перед утратою свободи і зате, що Ти не завагався « зазнати за Ісусове ім'я ганьби », благаємо сердечно Боже Дитя Ісуса, щоб ласкаво потішив і скріпив Твого духа серед численних життєвих невигод і прикрощів. А тимчасом, на знак певної небесної опіки і на завдаток нашої особистої любови уділяємо Тобі, Достойний Брате, цілим серцем наше Архиєрейське Благословення*".

Цей сердечний лист великого папи Пія XII був не лише високою оцінкою ревности і терпіння митрополита Йосифа особисто, але й для всіх тих, що разом з ним зносили важку долю і злидні каторжного життя. Владика Никита Будка вмер 1-го жовтня 1949-го року в Караґанді; вл. Іван Лятишевський помер у Станиславові (тепер: Іван-Франківську) 2-го грудня 1957 року, а вл. Микола Чарнецький помер у Львові в 1960 році.

9. Большевики нищать Церкву на Закарпатті

Подібна доля стрінула Церкву на Карпатській Україні. Мукачівська епархія мала 281 парафій, 459 церков і каплиць, 354 священиків, 85 студентів богослов'я, 8 манастирів з 85 ченцями і черницями і 461 тисяч мирян. Церква мала 31 шкіл з 2.300 учнями.

31-го травня 1943 року помер вл. Олександер Стойка, а епархією управляв о. Микола Дудаш аж до хіротонії вл. Теодора Ромжі 24-го вересня 1944 р. Большевицька тактика на Закарпатті була дещо інша,

як у Галичині. На Закарпатті проти Церкви виступили свої православні, яких там налічувано к. 108.907 осіб.

Большевики ж створили там з лівих елементів « Народню Раду » і на її зборах в Мукачеві проголосили нібито свою незалежність, але 24-го листопада « просили » Йосифа Виссаріоновича Сталіна прийняти Закарпаття до єдності з Українською Радянською Республікою. Спеціяльну Делеґацію вислано до патр. Алєксєя в Москву 7-13 грудня т.р. « просити його прийняти Церкву на Закарпатті під його високу руку ». Що, очевидячки, він дуже радо вчинив.

Спочатку 1945 року в Ужгороді створено « Відділ Культу », який одержав завдання підготовити Церкву на Закарпатті до « возсоєдиненія з матірною Московською Церквою ». Для приспішення справи патр. Алєксєй вислав до Ужгороду свого вл. Нестора і він зараз же почав акцію відбирання католицьких церков по селах. Водночас енкаведисти почали натискати на вл. Т. Ромжу очолити акцію за « возсоєдиненієм », але одержали від нього таку відповідь: « Краще смерть і терпіння, як зрада своєї Церкві ». 29-го червня 1945 року Закарпаття було прилучене до Радянської України.

У Велику П'ятницю 1947 року у своїй проповіді в ужгородському соборі вл. Теодор запротестував проти переслідування Церкви на Закарпатті. І це виявило народові пляни большевиків, тому вони відсунули їх виконання до вигіднішого часу, але 22 березня 1947 року вони вивезли ченців з Чернечої Гори.

Для цього постановлено використати празник Успення Богородиці, на який з'їздились до Ужгороду маси народу з всієї провінції. Большевики, перш за все, заборонили вл. Т. Ромжі брати в цьому святі участь, а замість нього завізвали Київського митрополита Йоана, архиєпископа Макарія зі Львова, вл. Сергія з Одеси, вл. Варлаама з Луцька, вл. Антонія із Станиславова і протоєрея Г. Костельника зі Львова.

Одначе, вістка про такий підступ поширилась між народом і люди на свято не прийшли. Большевики приписали цю невдачу вл. Т. Ромжі, тому рішились усунути його насильно при першій добрій нагоді. 27-го жовтня 1947-го року вл. Ромжа вертався з канонічної візитації в селі Лавки, разом з двома студентами богослов'я, і на їх підводу наїхало військове вантажне авто, яке вбило коні, а віз розторощило. Солдати переконавшись, що вл. Ромжа ще живий, почали бити його залізною штабою по голові, а потім від'їхали в переконанні, що він уже мертвий. По якомусь часі люди знайшли напівживого владику і завезли до лікарні в Ужгороді, де він помер 1 листопада 1947 року. Його смерть по-

слабила опір його пастви проти « возсоєдиненія », яке большевики перевели насильно, але Католицька Церква діє там в катакомбах, як і в Галичині.

* * *

В сусідній Пряшівській епархії були 241 парафій, 340 священиків, 54 студенти богослов'я і 321.000 мирян. Після приходу большевиків ця територія не була прилучена до Закарпаття, але до Словаччини. Владика Павло Ґойдич з Пряшева в січні 1947-го року одержав єп.-помічника, о. д-ра Василя Гопка. За директивами з Москви чеська влада казала православному митрополитові Елевтерієві з Праги скликати 28-го квітня 1950-го року до Пряшева з'їзд духовних і світських людей в цілі аґітації за « возсоєдиненієм ». І, хоч там прибули тільки 21 священиків і 238 мирян, цей з'їзд назвав себе « Народніми Церковними Зборами », що проголосили зірвання єдности з Римом та просили патріярха Алєксєя з Москви « возсоєдинити Пряшівську епархію з Московською Православною Церквою » і чеський уряд дав на те свою згоду проти волі населення.

« Збори » звернулись до вл. Ґойдича і вл. Гопка з домаганням прилучитись до них, але обидва відкинули це. « Збори » обрали москаля, Олексія Дехтярова, своїм владикою і він зажадав, щоб його висвята відбулася в українському католицькому соборі св. Івана в Пряшеві. Восени того року обидва українські католицькі владики були ув'язнені, а в січні 1951 року вл. Павло Ґойдич був присуджений до смертної тюрми. Причиною засуду, як подавала комуністична преса, була його допомога католицьким парафіям в Галичині, звідки були вивезені священики на Сибір і також « співпраця » з українськими партизанами, що оперували на Пряшівщині.

Владика Павло умер смертю мученика в словацькій тюрмі в Леопольдові в дні 19-го липня 1960 року. Його єпископ-помічник, владика Василь Гопко, аж до осені 1968 року перебував у словацьких тюрмах і таборах без судової розправи і без жадного присуду.[261]

---

[261] *Red Book*, p. 99, 108; *cf. La Chiesa del Silenzio*, p. 430, 438; *Documenta*, Welykyj, II, nr. 1109; *cf. Civiltà Cattolica*, 19 Aug. 1950; *cf. Zubek, T, J, OFM*, Katolicka Akcia. Komunisticki pokas o schizmu, I, pp. 217 seq. *Пекар*, ц. пр., ст. 139-176. З оповідань очевидців, а в тому визначного сторожа тюрми, що втік на Захід відомо, що вл. Ґойдич одержав на руках стиґми. І це, мабуть, було причиною, що власті не хотіли видати його тіла родині для христ. похорону.

* * *

Крижівська епархія є віткою Української Католицької Церкви в Юґославії. Вона має 60 тисяч мирян, зорганізованих у 50-ох парафіях; має свою капітулу і семінарію для виховання молодих священиків.

Найбільш діяльним владикою тієї епархії був владика Діонисій Няраді (1914-1940). Після заіснування комуністичного режиму в Юґославії владика Іван Шімрак з Крижевців був ув'язнений 15-го травня 1945 року і присуджений до кари смерти. Його важко тортурувала комуністична міліція, так що він у наслідок того помер у Загребі; в тому часі розстріляно сімох священиків, а трьох присуджено до двадцять років тюрми. Католицькі читальні були замкнені, а книжки спалені. В дні 27-го травня 1952 року папа Пій XII іменував о. Гавриїла Букатка Крижівським владикою.

Обставина, що він був українського походження і не критикував режиму, помогла владиці Гавриїлові нав'язати добрі взаємини з комуністичною владою в Юґославії, так що 1961 року папа Іван XXIII іменував його архиєпископом Бельґраду для християн латинського обряду.

На весні 1963 року папа дав йому єпископа-помічника, Якима Сеґеді, що стало перебуває в Руському Керестурі.

Цікаво згадати, що по двісті роках життя в Юґославії наші браття задержали свій рідний обряд, рідну мову, звичаї й обичаї, та держать з рідним краєм тісний зв'язок; вони видають свою газету « Руске Слово » частинно своїм говором і частинно літературною українською мовою. Це зовсім їм не перешкоджує бути добрими громадянами Юґославії.

* * *

На цьому місці зреасумуємо, що до приходу большевиків на західньо-українські землі наша Церква мала: одну архиепархію, чотири епархії, одну Апост. Адміністрацію та одну Апост. Візитатуру.

Всіх владик було десять, а священиків: 2.950 мирських і 520 ієромонахів; парафій було 3.040 і 4.440 церков і каплиць; 195 релігійних домів і 1.090 черниць; всіх шкіл, де навчали католицькі священики Божого закону було 9.900 нижчих, 380 середніх і 56 вищих; 41 центральних католицьких організацій, 38 католицьких газет і періодиків, та 35 друкарень. Усіх католицьких мирян було 4,283.000.

Все це знищила Москва не з релігійних спонук ані не з ревности до православ'я, яке їй у тій нищівній роботі щиро помагало, але більше з ляку перед самим існуванням Української Католицької Церкви,

бо Москва лякалась її динаміки і впливу на народ, який хоче поневолити.

10. Папа Пій XII розбудовує Українську Церкву в розсіянні

Вістки про важку долю Української Церкви під большевизмом « пробивалися скрізь залізну занавісу » до Риму і папа Пій XII на загальній авдієнції в Ватикані 1945 року потішав українських скитальців, кажучи: « Співчуваю з вами, Українські Сини, глибоко держу Вас у своєму серці і молюся кожного дня, щоб Господь мав вас і ввесь ваш благородний народ, що терпить, у свой опіці ». Папа, довідавшись, що більшість українців розуміють німецьку мову, почав говорити до них тією мовою.

Вже влітку 1945-го року він слідив уважно за подіями в Україні і був добре поінформований про ув'язнення владик, священиків і мирян та приготовляв свою енцикліку в обороні Української Церкви, що була проголошена з нагоди 350-річчя Берестейської Унії. В ній папа пригадав християнському світові славне минуле України і підкреслив універсальне розуміння християнства в давній Русі-Україні, починаючи від св. Володимира аж до Унії в Флоренції й Бересті, про часи Синоду в Замісті і важкі переслідування Церкви в часах Катерини II, Ніколая I та Олександра II. Папа Пій XII, як і його попередники, протестував проти московських жорстокостей над українським народом та взивав усю Кат. Церкву молитись за переслідуваних християн України, бо їх очікують ще більші хрести й терпіння.[262]

« *Та під цю пору* — писав папа — *глядимо з найбільшим затривоженням в душі, як наступає нова і дуже грізна буря на цю Церкву. Вісті, що до нас доходять, хоч скупі, але вистачальні до збільшення нашої журби та тривоги. І, саме, день, в якому 350 років тому ця дуже старовинна християнська суспільність з радісними надіями злучилася із своїм найвищим пастирем і наслідником св. Петра, — той день став для нас днем журби і пригноблення, днем горя і нужди, днем темряви і безпросвітку днем туману й бурі* ».

І коли ці слова папи лунали по широкому світі, в Україні відбувалась одна з найбільших трагедій модерного часу: фізичне винищування католицької ієрархії і духовенства в цілі повного обезголовлення Церкви. Як ми вже згадали, большевики загнали її в катакомби і за

---

[262] *Documenta*, II, nr. 1107; *cf. La Chiesa di Silenzio*, pp. 438, 589.

словами Пія XII, вона стала « *Мовчазною Церквою* », *народом ісповідників і мучеників за вдність християн під одним пастирем.*

Все це діялось на очах культурного світу і в моменті, коли в Сан Франціско зібралася 25-го квітня 1945-го року перша сесія Організації Об'єднаних Націй, що мала покласти сильні основи під новий мир і свободу всіх народів земної кулі. Були там і представники України, але не вислані туди українським народом, а московськими можновладцями, тому не взяли в оборону свою Церкву.

Воєнне лихоліття вигнало багато українських християн з рідних земель; їх число подавали на 200 тгяч. Одних вигнали німці, а другі, передбачаючи важку долю під большевизмом, виїхали добровільно на скитальщину. Майже в усіх країнах Европи були створені « табори переміщених » і в них на півголодових пайках ці люди очікували свого переселення в новий світ.

Сталінові емісари, діючи при повній піддержці західніх союзників, вешталися по всіх отих таборах і намагалися забрати насильно всіх українців « на родіну », бо передбачали, що кожний з них голоситиме вільному світові кривду свого народу і будити сумління західніх людей про загрозу большевизму. Пій XII частими інтервенціями перед союзними властями рятував тисячі українських скитальців і своєю матеріяльною поміччю їх підтримував. Вистачить лише згадати, що завдяки Пієві XII 10 тисяч українських інтернованих вояків « Дивізії Галичина » врятовано і згодом переїхали вони до Англії й інших країн нового світу.

В своїм старанні про українців папа іменував вл. Івана Бучка Апостольським Візитатором для всіх українців в Західній Европі. З днем 7-го серпня 1945-го року Владика-Скиталець, якого важко переслідувала польська влада, взявся з великою ревністю організувати Українську Церкву, найперше, в Італії, Австрії, Німеччині, Франції, Англії, Еспанії, Бельгії, Голляндії і Скандинавії, відбуваючи утяжливі подорожі і підтримуючи свою паству своїми високопатріотичними посланнями. Пій XII наділив його достоїнством асистента папського престола, а згодом підніс до достоїнства архиєпископа.

Перейшовши « скрінінґове чистилище » в таборах переміщення, де НКВД-івські агенти шукали за « злочинцями проти совєтської родіни і коляборатарами з німцями », а такий епітет вони давали кожному, хто не хотів вертатись до їх « раю », переселенча акція рушила з місця й наші люди почали виїздити в різні сторони світу.[263] І де були давні

---

[263] *Nahayewsky, I, Rev. Ph. D.*, History of Ukraine, Chapter X.

українські поселенці, там щиро прийняли своїх нових братів, що стали припливом нової крови. З людьми їхали також священики, що служили своїм людям у таборах.

Терпіння і кров ісповідників і мучеників дали Українській Церкві в діяспорі авреолю мучеництва за віру. І тепер Пій XII уважно слідкував за її зростом. І, найперше, Церква в Канаді, де українці живуть більшими скупченнями, а тепер підсилена новоприбулими, звернула на себе увагу папи. Він вислав туди кардинала Е. Тіссерана, секр. Конґр. Сх. Церков, і після його візитації папа своїм Апост. листом з 3-го березня 1948-го року ереґував в Канаді три нові екзархати: вл. Ніль Саварин став екзархом Західньої Канади з осідком в Едмонтоні; екзархом Східньої Канади з осідком в Торонті став вл. Ісидор Борецький; вл. Максим Германюк був іменований єп.-пом. у Вінніпезі, а екзархом Саскатуну став вл. Андрій Роборецький. Таким чином, Українська Церква в Канаді одержала можливість більшого зросту.

Згадаємо про Апост. лист Пія XII написаний з нагоди 1000-річчя християнства в Русі-Україні, в якому він осудив большевицький режим та присвятив народи Сов. Союзу опіці Пречистої Діви Марії. Коли ж надійшло 20-річчя української Колеґії св. Йосафата в Римі папа виголосив промову до українських професорів і богословів, в якій сердечними словами згадав останній побут нашої ієрархії в Римі, ще коли цвіла Українська Церква. Він казав сильно вірити і надіятися, що віра в Україні не загине, бо народ любить Пресв. Богородицю і через неї Христова віра відродиться.

Кілька тижнів згодом папа опублікував свою славну енцикліку про Східні Церкви,[264] в якій ще раз дуже гостро осудив переслідування християн комуністами, усування ними Бога з родин, шкіл і з публічного життя. Про українців папа писав: « *А тепер звернімо наші думки на інший народ, нам найдорожчий, на український народ, що налічує*

---

[264] *Documenta*, II, nr. 1110, 1111, 1112, 1113, 1115, 1116; *Carissimis Russiae populis*, 7 Julii 1952, AAS, XLIV, pp. 508-511.

Цей лист був проголошений на просьбу Комісії « Про Руссіа », тому в ньому була неточність історичної термінології щодо Київської Русі, до якої москалі зголосили свої безправні претенсії. З того приводу між українцями діяспори було велике негодування, немов би папа хотів мішати нас з москалями. Одначе, папа при найближчій авдієнції української колонії в Римі в Кастельґандольфо вияснив справу, прочитавши, що в нього рідко траплялося, наперед приготоване письмо, яким усе вияснив.

Vide: « *Con particolare affetto* », 14 Novembris 1952, AAS, XLIV, pp. 876-68; *cf. Orientales Ecclesias*, 15 Dec. 1952, AAS, XLV, pp. 5-14.

багато вірних християн, які з найбільшою тугою і з великою любов'ю глядять на Рим, визнаючи цю Апост. Столицю головою християнської віри й учителькою Христової правди з волі Ісуса Христа». *Він згадав про вивезення наших владик, про їх тортури в Києві, звідки колись сяло світло Христової віри. Деякі з них вже перейшли до вічности благати в Бога помочі своїм терплячим братам.*

Папа просив єпископів і мирян всієї Церкви лучитися в молитвах з християнами Сходу та взаємно собі помагати задля любови Христа. Всі українці з правдивою вдячністю прийняли вістку, що 14-го лютого 1955-го року свящ. Конґр. св. Обрядів почала беатифікаційний процес митрополита Андрея.

Цього ж року українські католицькі громади вільного світу торжественно відзначувано 1000-річчя хрещення св. Ольги і християнства в Русі-Україні. З тієї нагоди вся українська ієрархія відзначила цей рідкісний Ювілей своїм спільним пастирським посланням. Папа Пій XII написав автографного листа, заадресованого до наших владик по « обох боках залізної занавіси ». Він писав про св. Ольгу та її внука св. Володимира, що дбали про хрещення Русі-України і з ревністю привели багато народів до Христа. Сьогодні перед українським народом стоїть те саме завдання і сповнення тієї самої місії. Як запорукою зросту сили українського народу колись давно була віра св. Ольги і св. Володимира, так і тепер за прикладом віри Слуги Божого митрополита Андрея і тих, що з ним терпіли і терплять за віру прийде щастя народу.

В час відбування торжеств папа звернув свою увагу на Церкву в ЗСА і ереґував новий екзархат в Стемфорді, якого першим владикою став вл. Амврозій Сенишин, дотеперішний єп.-пом. у Філядельфії, а згодом на його місце іменовано о. Йосифа Шмондюка. Також в екзархаті наших закарпатських братів по резиґнації вл. Данила Іванча був іменований його наслідником вл. Николай Елько, що одержав єп.-пом. в особі вл. Стефана Кочіська.

Врешті, 3-го листопада 1956-го року Пій XII ереґував в Канаді першу українську митрополію в діяспорі з осідком у Вінніпезі, а першим її митрополитом іменовано вл. Максима Германюка. Водночас всі екзархати піднесено до ряду звичайних епархій. В ерекційній буллі папа підкреслив: « Епархії підчиняємо Вінніпеґській Митрополичій Столиці, якій вони підлягають і винні послух. Це саме встановляємо щодо їх владик. Хай вони підчиняються свому митрополитові ». Всіх дотеперішніх екзархів Канади піднесено до ряду епархів-ординаріїв.

В час інсталяції нового митрополита Апост. делеґат Паніко в імені папи сказав таке: « *Створення митрополії для українців в Канаді є за-*

вершенням структури їх Церкви в цій країні. Шлях, що вів до цього завершення був справді важкий... Ви мусите пам'ятати, що мільйони ваших рідніх братів, які залишилися в Україні, втратили все, включно із Церквою. Коли ж настане час волі і, хай Господь зволить його приспішити, буде вашим обов'язком післати їм духову допомогу, злучитися з ними і відбудувати Христову Церкву на руїнах комунізму ».

Кермований Божим Провидінням Пій XII заснував третю з черги українську митрополію, але поза межами України, і вона одержала велику історичну місію: *продовжати світлу традицію знищених москалями Київську і Галицьку митрополії. Папа в своїй буллі до митр. Максима писав*: « *Достойних Братів в епископстві, підчинених Тобі, усильно закликаємо, щоб Тебе мали в пошані з огляду на Твоє достоїнство і повинувалися запорядкам, які на Твою думку будуть відповідні для скріплення католицької віри в вашій країні* ».

Подібно в номінаційних грамотах владик папа підкреслював, що в усіх справах мають бути прийняті і збережені звичаї Східньої Церкви.[265]

В часах Пія XII докінчувалася праця над кодифікацією східнього права, що була розпочата в часах його попередника. Пій XII своїм « моту пропрію » « Клері Санктітаті » проголосив цей кодекс східнього, канонічного права.[266] Таким чином наша Церква одержала, хоч і неповне, але зуніфіковане право, і це мало причинитися до її зросту внутрі і закріплення її зв'язків із Східніми Церквами, а що найголовніше, мали бути вияснені її взаємини з Латинською Церквою в поодиноких краях поселення. Чи воно так сталося, говоритимемо згодом.

1958 рік знову був важливим роком в історії нашої Церкви на поселеннях: Пій XII ереґував наш Екзархат в Австралії, Новій Зеляндії й Океанії, а першим екзархом іменовано о. д-ра Івана Прашка з осідком у Мелборні в Австралії. Також українські католики Бразілії одержали свого владику в особі єп. Йосифа Мартинця, що став якби-суфраганом лат. примаса в Рію де Жанейро, приятеля українців.

З початку літа 1958 року Пій XII своєю буллою з 10 липня ереґував Українську митрополію в Злучених Стейтах Америки з осідком митрополита в Філядельфії. Першим її митрополитом іменовано вл. Костянтина Богачевського, її дотеперішнього екзарха.

---

[265] *La Chiesa di Silenzio*, pp. 45-53; *AAS*, XLVIII, pp. 260-64; *пор. Перша Українська Митрополія в Канаді*, Вінніпеґ, 1957, ст. 41-42, 43-44, 45-46, 47-48, 49-50, 63-66.

[266] *Cleri Sanctitati*, AAS, XLIX, pp. 433-600.

Це й було останнім великим добродійством Пія XII українському народові. В ЗСА, як і в Канаді, папа за східнім звичаєм доручив новому митрополитові повчати своїх суфраганів, а їм казав шанувати і повинуватись свому митрополитові. Водночас екзархат у Стемфорді папа підніс до ряду епархії та іменував дотеперішнього екзарха вл. Амвроза Сенишина першим епархом-ординарієм.

Секретар Конґр. Східніх Церков, кардинал Евген Тіссеран, у свому письмі до нового митрополита вияснював, що таке вивищення Української Католицької Церкви сталося тільки завдяки великій прихильності Пія XII до українського народу. Також із ґратуляційного письма архиєп. Івана Бучка в Римі, виходило, що оснування митрополії в ЗСА було більшим досягненням, як у Канаді, бо Апост. Столиця мусіла перебороти більші труднощі, що їх ставила латинська ієрархія в ЗСА, як у Канаді.[267]

11. Пій XII Вселенський Учитель

Уже з досі накреслених подій можна мати образ великости понтифікату Пія XII, а на цьому місці ще згадаємо про його енцикліки, де можна бачити, як він розумів свій уряд найвищого патиря.

Кардинал Тардіні, близький співробітник папи, у своїх спогадах каже, що були три речі, які просвічували життєвий шлях Пія XII і його понтифікат: 1) його особиста побожність, 2) його ніжне почитання Пресв. Діви Марії та 3) висока думка про свій пастирський уряд. Ці три речі були джерелом його моральної сили.

В розмові з кардиналом Тардіні, зараз після свого вибору на папу, Пій XII говорив, що хоче виконати такі три великі справи: 1) дати у руки духовенству новий переклад Псалтиря для збудування їх побожности; 2) приготовити все конечне до проголошення догми про Внебовзяття Пресв. Діви Марії і 3) перевести докладні розкопи біля гробу св. Петра в підземеллях собору св. Петра, бо це причиниться до піднесення поваги Петрового Престола. Всі ці речі вимагали великого труду й енергії, але Бог дозволив Пієві XII їх щасливо виконати: Псалтир надруковано 1945-го року; догму проголошено 1950-го року і дуже цінні знахідки біля гробу св. Петра папа сам проголосив світові в своїм Різдвянім посланні 1950-го року.

---

[267] *Українська Католицька Митрополія в ЗДА,* Філядельфія, 1959, ст. 39-42, 45-47, 55-57.

На цих трьох речах була оперта широка діяльність Пія XII і житньописці та дослідники його життя порядкуватимуть за цими трьома справами його багату письмову спадщину, бо всі його письма мали безпосередній або посередній зв'язок з отими справами.

Глибокий спекулятивний інтелект Пія XII, його незвичайно широке поле заінтересування та основне знання речей видно в його енцикліках, апост. листах і принагідних промовах. Впродовж свого, майже 20-літнього понтифікату його письма, яких налічують к. 500, заповнили 19 томів « Актів Апост. Столиці », не вчисляючи важливих декретів, що їх видавали різні конґреґації.

Можна сказати, що від часів св. Томи з Аквіну в XIII ст., ніхто з богословів Заходу не зробив такої сильної, ясної і докладної аплікації навчання Церкви в практичному житті християн, як це вчинив папа Пій XII. Він, як у перших часах Церкви св. Павло, при кожній нагоді навчав християн, як треба жити в наших часах, щоб спасти свою душу.

На розуміння ж його найвищого уряду в Церкві кидають жмут світла його словаз 3 січня 1943-го року: « Безсумнівно, виконуємо наш уряд в першу чергу тоді, коли при торжественних нагодах звертаємося до всієї Церкви, пастирів, наших братів по єпископстві. Усе ж таки, ми є батьком усіх, навіть найменших; пастирем не лише овець, але і ягнят. Якже ми могли б знести в нашому серці, щоб зректися нескладної і святої служби слову і не подати безпосередньо нашими устами науки дітям, які Христос, наш Учитель, нам довірив. Чи не вложив Бог у серце кожного священика і єпископа, разом з благодаттю священства і єпископською хіротонією, любови для цього святого служіння християнському народові? »

Всяка сварня і незгода є обидою Бога, тому кривава війна, переслідування і смерть мільйонів невинних людей є гріхом, що кличе про помсту до неба. Папа говорив до сумління державних мужів і провідників народів в обороні Божих прав сірої людини. У своїй енцикліці про Церкву, Містичне Тіло Христа, з 29-го червня 1943-го року папа вияснив волю Христа, Основоположника Церкви, і про єдність та любов усіх людей. Він ствердив, що тепер ширяться невірні погляди про Церкву. З одного боку, її занадто конкретизується якби якусь суспільно-правну організацію, а з другого боку, представляється її занадто абстрактною, ніби якусь несхопну, реально неіснуючу річ. Папа пригадував вчення Лева XIII про суспільно-правний характер Церкви, Містичне Тіло Христа, але клав більшу вагу на її внутрішню, духову структуру, тобто її тісну зв'язь з Христом, яку св. Павло порівнював до злуки чоловіка і жінки в християнському подружжі.

Церква не є чимсь несхопним, але дійсним, видимим організмом, якого головою є сам Христос. Вона зложена з мільйонів живих істот, християн, тому Христос установив у ній ієрархічний порядок і на чолі ієрархії поставив св. Петра свого намісника, що в Його імені мав управляти членами і провадити їх до вічного призначення.[268]

Папа підкреслював, що Христос Господь є головою всього людства, як його Сотворитель і Відкупитель. Він є головою не лише тих, хто формально належать до Церкви, але й тих, хто живуть поза нею без Божої благодаті, тобто нехрещених. Тому й папа, як наслідник св. Петра, якого Христос поставив своїм намісником на землі, уважав себе батьком усіх християн — овець, а в тому й тих, що ще не знайшли дороги до єдности з однією Христовою кошарою. Пій XII, батько всіх, ждав на них з отвертими раменами, але цей їх прихід мав статися з їх власної, доброї волі, бо Церква не знає насилля, але тільки любов.

Для осягнення єдности в світі папа закликав усі народи до миру, протестував проти переслідування християн і нехристиян, і в тій же цілі закликав до миру в св. Землі, де Христос народився і жив. В тій цілі папа розширив місійні терени, де в його часах було 13 архиєпископів, 75 єпископів, 11 апост. префектів, 27 тисяч священиків-місіонерів (з того 40% автохтонів), 10 тисяч ієромонахів (половина автохтонів) і 62 тисячі черниць (60% автохтонів).

В тій цілі папа заохочував до студій св. Письма та радив священикам проповідати його просто, ясно і зрозуміло, без накопичування штучних фігур і ефектів. Він заохочував розбудовувати католицьку пресу, що мала виховувати людей у взаємній любові, боронити правду, поборювати всякі упередження, брехню і обман та ширити правдиві ідеї свободи. Це саме повинні робити кінематографія, радіо і телебачення.

Для ширення Божої слави папа установив « Понтифікальний Інститут » для покликань нових священиків, підніс повагу священства, дбав про світські інститути, марійські дружини, реформував жіночі манастирі і семінарії. Для помноження любови Бога папа казав мирянам глядіти на приклад святих, напр. св. Альберта, патрона природничих наук; св. Антонія з Падуї, якого папа проголосив Учителем Церкви; після закінчення відбудови манастиря на Монте Кассіно папа пригадав вірним св. Венедикта; учителям поклав за приклад св. Івана з

---

[268] *Tardini*, Memories, pp. 79 seq; *cf. Sandfuchs*, p. 126; *Mystici Corporis Christianis*, AAS, XXXV, pp. 193 seq.

Ля Саль; вшанував пам'ять св. Вернарда з Клерво, св. Боніфата — апостола Німеччини та св. Авґустина.

Пресвята Діва Марія була обрана на Матір Божого Сина, і Він узяв від неї своє людське тіло, тому папа хотів прославити Її Внебовзяття. Папа, найперше, звернувся енциклікою до єпископів всієї Церкви та просив їх опінії в тій справі. І під час Святого Року — 1950-го своєю апост. конституцією проголосив догму про Внебовзяття Пресв. Діви Марії, а для Її більшої прослави він проголосив 1954-ий рік Марійським Роком, і це було перший раз в історії Христової Церкви. При тій нагоді папа установив нове свято Цариці Небес, а для виховання черниць, що мали ширити цей культ, заснував Інститут Цариці Небес.

Мати Божа породила Христа-Людину, що був водночас Другою Особою Божою і спас людей від вічної кари та заснував Царство Боже на землі. Христос, крім своєї кривавої жертви на хресті, хотів ще залишитись з людьми по всі часи, щоб очищувати їх сумління з мертвих діл і помагати в осягненні вічного призначення. Він постановив залишитись на землі між людьми, щоб Його Евхаристійна Жертва жила в Його Містичному Тілі аж до кінця світу. Папа залишив прегарну енцикліку про св. Літургію, що є повторенням кривавої жертви Христа на хресті. Цю енцикліку папа так закінчував: « Хай Бог, якого почитаємо і який не є Богом незгоди, але миру, своєю благодаттю дасть нам усе, щоб у земному житті ми могли однією душею і одним серцем брати участь у св. Літургії, яку надіємось колись співати разом з найславнішою Матірю Божою і нашою найлюбішою Матірю, Тому, що сидить на престолі, і Агнцеві благодарення і похвала, слава і сила во віки вічні ».[269]

Як колись Пій X осудив модерністичну єресь, так тепер Пій XII в своїй енцикліці « Гумані Ґенеріс » з 12-го серпня 1950-го року подав поблудження модерного часу, що випливали з труднощів деяких дисциплін в пізнанні Бога, але без прийняття Божого об'явлення, і це було причиною поблуджень. Деякі християни біжать за новостями і виявляють тенденції до іренізму (угодовства), писав папа; і трапляється,

---

[269] *Acta Apostolicae Sedis*, XXXI, pp. 86-87; *Ibidem*, pp. 145-51, 333-35; *Ibidem*, XXXII, pp. 5-13; XXXVI, pp. 249-58; XXXVII, pp. 601-604; XLII, pp. 513-517, 797-98; XXXVII, pp. 159-68; XLIV, pp. 153-58, 249-53, 505-11, 876-78; XLVII, pp. 5-14; XLVIII, pp. 549-54, 741-44, 745-48, 748-49; *cf. Freitag, A, SVD*, Die neue Missionäre. Das Zeitalter der einheimischen Kirche, Steyl Press, 1953; *Deiparae Virginis Mariae*, AAS, XLII, pp. 782-83; *Munificentissimus Deus*, XLII, pp. 753-71; *Fulgens corona*, XLV, pp. 577-92; *Mediator Dei*, AAS, XXXIX, pp. 521-95.

що католицькі учителі, лякаючись що їх посудять у неприйнятті досягнень науки, відтягаються від навчання Церкви. Щогірше, вони навіть згідні годити речі противні догмам та домагаються « догматичних реформ », як це було колись у часах перших християн. Дехто думає фальшиво, що через такий іренізм вдасться створити « вселюдську єдність ». Є навіть тенденції зменшувати значення догм через усунення з них надприродніх елементів. Є тенденція усунути схолястичну термінологію і замінити її новою і вияснювати догми в дусі модерних філософських систем, напр. імманентизму, ідеалізму, чи екзистенціялізму, що стали б немов інструментами для вияснювання справ віри.

Пій XII все це відкидає, бо такі практики тепер або в майбутньому мусять довести до догматичного релятивізму. Католицька термінологія є щось більше, як часова система думки, бо вона освячена вселенськими соборами, які діяли під надхненням Святого Духа. Зміна термінології ослабила б спекулятивний спосіб вияснювання богослов'я.

З усіх тих причин є тенденції зменшувати значення авторитетного уряду Церкви в навчанні віри, бо дехто вважає це ніби-перешкодою в поступі науки, а дехто навіть каже, що папи отягаються з рішенням деяких справ, дарма, що це рішення можна знайти в Отців Церкви, головно на Сході. На те папа відповідає, що як Апост. Столиця вирішить якусь справу, то вона не може підлягати дискусії. Бувають люди, що видвигають застереження до Божого авторства св. Письма, хоч це вже було вирішене, і намагаються вияснювати його самим людським розумом.

Є домагання, щоб завести нову еґзеґезу книг Старого Завіту, але й це осудили Лев XIII, Венедикт XV і тепер Пій XII. Такі домагання зроджують сумнів, чи людський розум може сам пізнати існування особового Бога; заперечується конечність сотворення світу Богом, кладеться в сумнів навчання про особовість ангелів і знання свобідних учинків людини Богом. Інші ж кажуть, що Бог не міг би створити розумних істот без можливости їх беатифікаційної візії, а ще інші сумніваються чи матерія має суттєву різницю від духа; дехто хотів би змінити значення первородного і взагалі, гріха, та викривити вчення про оправдання за нього; висувається сумніви щодо реальної присутности Христа в св. Евхаристії тощо. Все це походить з легкодушного приймання псевдонаукового вчення.

Із сумнівом про неспроможність людського розуму пізнати існування особового Бога зв'язується припущення немов би-то вічні пра ·ди, вияснювані католицькою філософією, не годилися із поступом науки і тому є тенденція легковажити вчення св. Томи з Аквіну, мовляв, воно перестаріле і занадто раціоналістичне у своїх методах і є лише філо-

софією незмінних есенцій, а модерна наука повинна прив'язувати більшу вагу до існування речей і змін у світі.

Такі критики думають, що всяку філософію можна би з деякими змінами погодити з католицькою догмою, але Пій XII такі думки відкидає, бо християнського навчання ніяк не можна погодити з імманентизмом, ідеалізмом, матеріялізмом чи екзистенціялізмом. Врешті, їх вже відкинули Лев XIII і Пій X.

Пій XII радить заховати обережність у погляді, що тіло людини походить від існуючої живої матерії, бо душа людини походить безпосередньо від Бога. У дискусіях щодо таких справ має останнє слово Церква, бо вона авторитетно вияснює св. Письмо, яке голосить нам Боже непомильне навчання. Теорію поліґенізму, що допускає походження людського роду від більше предків, не можна прийняти, бо Адам був один і від нього походить увесь людський рід. Якби прийняти поліґенізм, то знищимо правду про первородний гріх й усе зв'язане з відкупленням людського роду, як надолуження за нього.

Папа перестігає перед знадто свобідним пояснюванням книг Старого Завіту, бо вони інспіровані Святим Духом. Він доручає всім єпископам і настоятелям чинів дбати, щоб вищезгадані поблудження не ширилися, бо як зараза поширіться, запізно буде шукати лікарства. Іренізм треба відкинути, як велику загрозу католицькому навчанню і побожному життю.

Єдність і любов між народами не осягнемо перекручуванням навчання Церкви в справах віри і моральности, але скріпленням способів почитання Бога і побожним життям і тому папа радив розширити почитання св. Евхаристії, і тому злагіднив приписи природнього посту перед прийняттям св. Причастя.[270]

Пій XII був папою миру, хоч Боже Провидіння поставило його жити й управляти Церквою в дуже неспокійних часах, в часах нечуваного, варварського переслідування християн комуністичними режимами. Папа дуже глибоко й безпосередньо переживав терпіння « Мовчазної Церкви » і часто протестував проти цього. Дехто говорив про нього, мовляв, Пій XII був більше дипломатом і політиком, як папою, і про те папа чув, тому вияснив своє становище, кажучи: « *Папа має Божу обітницю і мимо його фізичної слабкости еін є непереможним і непохитним. Він є вісником правди і справедливости та основою єдности Церкви*; *його голос осуджує блуди, ідолопоклонство і забобони*; *він осуджує зло й*

---

[270] *Humani generis*, AAS, XXXIX, pp. 421-95.

заохочує до любови та чесноти. Чи він може мовчати, як у народі, об'єднанім з Римом, осередком християнства, руйнується церкви насиллям і підступом? Коли всіх греко-католицьких владик в'язниться через те, що вони не хочуть відректися своєї віри? Коли священиків і мирян переслідують через те, що вони не хочуть відірватися від Матірної Церкви?

Чи може папа мовчати, коли безбожний режим меншости позбавляє батьків їх права виховувати свої власні діти, бо хоче їх відтягнути від Христа? Чи може папа мовчати, як держава присвоює собі право нищити епархії, усувати єпископів, руйнувати церковні організації, приневолювати духовних до низької роботи, так що вони не можуть дбати про спасіння душ? Чи може папа мовчати, як справа йде так далеко, що священиків замикається в тюрмах за те, що вони не хочуть виявити священної і непорушної печаті таїнственної сповіді? Чи все це може хтось назвати вмішуванням папи в політичні справи держави? Хто ж міг би чесно щось таке сказати? [271] І згідно з таким переконанням папа боронив християн до останньої хвилини свого життя.

І, як матеріялізм і партійництво руйнували Францію, папа перестеріг французів. Коли ж ген. Де Ґоль рішився рятувати батьківщину з анархії і вислав папі телеграму 21-го червня 1958-го року, в якій просив про його молитви і благословення, то одержав від папи таку відповідь: « Його Ексц. Шарлеві де Ґоль, ген. і презид. Ради Міністрів. Париж. Глибоко зворушений шляхетною вісткою, яку Ви Нам переслали, підносимо до Бога наші молитви, щоб Він поміг Вам у важливому завданню і просимо для Вашої так дорогої батьківщини мирного і щасливого майбутнього, і на запоруку цього радо уділяємо Вам наше Апост. Благословення. Ватикан, 23-го червня 1958-го року. Папа Пій XII ».

А тиждень після цього, папа запротестував проти переслідування християн у Китаї комуністичним режимом і так він робив до кінця свого життя.

12. Недуга і смерть Пія XII

Пій XII не був сильної фізичної конструкції і вже змалку занепадав на здоров'ю, але за радою лікарів підтримував його правильним способом життя і навіть виконував легкоатлетичні вправи.

Одначе, 1953-ий рік був дуже важкий для нього: у Китаї прохо-

---

[271] *Haurietas aquas*, AAS, XLV, pp. 309 seq; *Christus Dominus*, XLV, pp. 5-14; *Sacram Comunionem*, AAS, XLIX, pp. 177-78; *cf. Discorsi e radiomessaggi di Sua Santità Pio XII*, Tip. Pol. Vaticana, X, pp. 390 seq.

дили важкі переслідування Церкви, це саме в Кореї, Польщі, Юґославії і інших країнах з комуністичним режимом. Усе це тривожило серце папи, так що люди його найближчого оточення були заклопотані його здоров'ям. Спочатку 1954-го року Пія XII мучила атака гикавки, зв'язана із сильним внутрішнім ослабленням. Після прийняття британського посла папа був так ослаб, що своїми силами не міг вийти з авдієнційної залі.

14-го лютого 1954-го року під час звернення по-радіо із своєї постелі голос папи заломився і його секретар мусів докінчувати читання скрипту. Папа не міг їсти, відчував великі болі і почав тратити на вазі. Але й тепер він не хотів відпочивати і працював дальше у своїй постелі. В тому часі його увагу прикувала одна справа: він за всяку ціну хотів докінчити канонізаційний процес Пія X, якого беатифікаційна акція відбулась 1951 року. І, справді, 29 травня 1954 року Пій XII зібрав усі свої сили і відбув приписаний обряд-процес перед дверима собору св. Петра, а другого дня відслужив канонізаційну св. Літургію. Після цього він виїхав до Кастельґандольфо, але аж до повороту в Рим 27 листопада його здоров'я не поправилося, а вага тіла спала до стоп'ять фунтів, тобто трошки більше як 45 кілоґрамів.

Папський лікар Ґалеацці, за спеціяльністю окуліст, запросив спеціялістів по внутрішним недугам, а між ними теж протестантів, для докладного прослідження здоров'я папи. Виявилось, що його стан був безнадійний і можна було сподіватися скорої смерти. Це своє рішення лікарі проголосили 1 грудня 1954 року. І весь світ повідомлено, що папа вмирає. В усіх церквах відбувалися мольби за нього, а маси римлян і паломників годинами стояли на колінах перед собором св. Петра і молились за вмираючого папу. Папа не міг їсти, пити ані спати, але заховав повну притомність ума, і своєю побожністю та терпеливістю будував усіх. Він часто держав у своїх руках книгу реколекцій св. Ігнатія та шепотів безнастанно молитву: « Душе Христова, освяти мене! »

В четвер 2 грудня, як розказує кард. Тардіні, під час відвідин хворого папи він почув від нього таке: « Я хочу вам щось сказати, яке іншим могло б видаватись галюцинацією хворої людини: вчора зранку я виразно чув голос, ясний голос, — і кажучи це папа торкнувся свого правого вуха, і докінчив, — « Тепер прийде видіння », але нічого не сталося. Сьогодні зранку, як я слухав св. Літургію, я дуже коротеньку хвилину бачив нашого Господа. Це була лише хвилинка, але я його бачив дуже виразно.[276]

---

[272] *Tardini,* op. cit., pp. 100 seq; *cf. L'Osservatore Domenica,* 4 Decembris 1955.

Отож, за словами хворого, він бачив біля своєї постелі постать Христа, що глядів на нього. В переконанні, що Він прийшов покликати його душу до себе, папа почав голосно молитись: « Добрий Ісусе, поклич вже мене до себе; дозволь мені піти до Тебе! » І після цього видіння папа заснув глибоким сном і наступного дня пробудився зовсім здоровий. Лікарі визнали, що уздоровлення не можна було вияснити діянням природніх сил.[273]

Варто згадати, що кардинал Тардіні, близький співробітник і особистий приятель Пія XII, у своїй промові в Фатімі 1951-го року сказав, що Пій XII мав ласку від Бога три рази бачити « чудо соняшного проміння », подібно як його бачили маси народу в Фатімі 1917-го року. Це він бачив під час проходу в Ватиканському городі 30 і 31-го жовтня та 1-го листопада 1950-го року.

Прийшовши в чудесний спосіб до здоров'я, папа почав працювати з подвійною енергією, кажучи: « Працюємо на нашому пості, бо лікарі запевнили нас, що вернемось до попередньої сили ».

Під кінець літа 1958 року, папа, вичерпаний фізично, бо вже минув йому 82-ий рік життя, повного трудів, праці і терпіння, виїхав на відпочинок до Кастельґандольфо. В неділю, дня 5-го жовтня, він прийняв на авдієнції делеґацію Конґресу Нотарів, до яких виголосив мову по-французькому, а слідуючого дня відслужив св. Літургію, але ще того самого дня зламала його атака паралічу і знову почалась гикавка.

Під час лікарських оглядин папа закликав: « Діо міо, нон чі ведо! » (Мій Боже, я не бачу). Це був хвилевий наслідок сильної атаки. Прикликаний д-р Ґасбарріні з Болонії залишився при папі. У вівторок, 7-го жовтня, папа відзискав притомність і зір; прийняв поживу і вимагав принести йому справи до вирішення.

Лікарський бюлетень з того дня звучав: « Свят. Отець пополудні спочивав і спав три години. Він їв нормально. Загальний стан задовільний. Температура 37.6 Ц. (99.5 Фар.); тиснення крови 81-130, живчик 102, а віддих 24 рази на мінуту. Заходи лікарів продовжуються. Отець Ляйбер уділив папі останні св. Тайни, а папа просив усіх приявних: « Моліться, моліться, щоб цей жалюгідний стан для Церкви скінчився! »

Параліч уступив і сам папа відчитував термометер та навіть зби-

---

[273] Вістка про видіння папи Пія XII дісталася до публічного відома. Перший раз надрукував її журнал « *Одждже* », один рік після видіння, а з усіх сторін приходили прихильні і неприхильні коментарі, тому 21-го листопада 1955 року вістку передрукувала « Оссерваторе Доменіка » в номері з 4-го грудня 1955-го року.

рався вертатись до Ватикану. До нього завізвали швайцарського лікаря, д-ра Павла Ніганса, але 8 жовтня повторилася друга атака паралічу, після якої почалася смертна агонія, а ввечері Ватиканське радіо просило всіх молитись за вмираючого папу, у якого витворилось ще запалення легенів і він лежав безпритомний.

У четвер, 9-го жовтня, у 3.52 зранку серце Пія XII перестало битися, а кардинал Тіссеран урядово ствердив смерть і розломив рибальський перстень папи. Дня 10-го жовтня тлінні останки Пія XII перевезено до собору св. Петра, де відбулися похоронні обряди. Тлінні останки Пія XII зложено в простому гробі в підземній крипті собору св. Петра з таким написом: « Папа Пій XII ».

13. Заповіт Пія XII

В п'ятницю, 10-го жовтня відкрито і проголошено заповіт папи Пія XII, в якому він писав: « Помилуй мене Боже, по великій Твоїй милості, — ці слова, що я їх в переконанні моєї слабкости й нічевости вимовляв із страхом після мого вибору на найвищого пастиря, — тепер повторюю із ще більшим переконанням, бо я свідомий усіх моїх недомагань, блудів і помилок, що я їх поповнив вчас мого довгого понтифікату в тяжкій добі, і це вчинило мої помилки і нічевість у моїй свідомості ще яркішими.

« Смиренно прохаю прощення в усіх, кого я обидив, нарушив чи згіршив моїми словами чи ділами. Прохаю тих, що мають владу, не клопотатися і не плянувати будови мого пам'ятника. Я буду вдоволений, як мої вбогі тлінні останки будуть зложені в св. місці і чим воно буде непоказніше, тим мені миліше.

« Не прохаю молитов про спокій моєї душі, бо знаю, що дуже численними будуть молитви, які Апост. Столиця і побожні люди, посилають за кожним умерлим папою.

« Не залишаю теж « духового заповіту », що їх чимало ревних духовних — і це є дуже похвальне — залишають по собі, бо багато документів і промов залишилось по мені, яких вимагав мій уряд, хай вони послужать усім, хто схоче пізнати мої змагання і переконання в усяких справах віри і моральности.

« Сказавши це, я назначую моєю загальною спадкоємницею Апост. Столицю, від якої я одержав стільки багато, як від Найлюбішої Матері. Дано 5-го травня 1956-го року. Пій XII ».

В усій світовій пресі появилися теплі згадки про діяльність великого папи Пія XII. Всі визнавали його велику, історичну особовість,

його замилування до миру, батьківську опіку над людьми усіх рас, національностей і віроісповідань, його велику відвагу в обороні Царства Божого на землі. В деяких публікаціях появилися навіть виготовлені « на скору руку » спроби синтетичної оцінки діяльности найбільшого папи модерних часів.

« Оплакуємо смерть Пія XII — писав один журнал — на основі того чим він був і що зробив. Він мав, кажучи богословським терміном, харизматичну присутність. Подих благодаті був зв'язаний з його благословенням, чи то в час приватних авдієнцій чи в час появ масам на площі св. Петра. Пастир, що ніколи не мав своєї парафії, він мав прикмети кожного душпастиря. Всі називали його модерним папою. — Інші папи перед ним, зокрема великий Лев XIII, дефінювали католицьку теорію про справи, що мали скоро наступити в економіці, націоналізмі й аґресивності світової спільноти. Натомість, 19-літньому понтифікатові Пія XII залишено найважливішу працю: пристосувати ці теорії до важливих і конкретних випадків сучасного життя. — Він залишив Церкві величезне світло інтелектуальної енергії ».[274]

В 25-річчя коронації Пія XII відбулося торжественне відслонення його пам'ятника внутрі собору св. Петра. Пам'ятник виконав різьбар Франческо Мессіна на просьбу і жертвами кардиналів, яких Великих Покійник покликав до того достоїнства.

Пам'ятник зображує Пія XII в стоячій позі, як це він колись благословив народ, в нього на голові латинська мітра, символ єпископа Риму. Пам'ятник стоїть у молитовні св. Севастіяна, де спочивають мощі св. Іннокента XI.

Глибока віра в Бога і почитання Пресвятої Діви Марії, з яких випливали великі особисті чесноти та святість життя, характеризували особовість і діяльність Пія XII. Його глибокий спекулятивний ум та феноменальна пам'ять дали йому змогу проаналізувати багато важливих речей до самої основи і витягнути з них спасенні науки та пристосувати їх до практичного життя. Глибока свідомість ваги свого найвищого уряду на землі, якою пронизані були всі його промови, чини і вся діяльність, поставили Пія XII в ряди найвизначніших папів всієї історії, яких вона не запам'ятала багато.

Він був Мужем Провидіння, якого призначенням було вивести Церкву з каламутних і неспокійних вод скрайного матеріялізму та покласти сильні основи для її дальшого світлого розвитку.

Кінець третьої частини.

---

[274] « *Life* », October 20, 1958.

ДОДАТКИ

Ч. 1

ПРАВА КИЄВО-ГАЛИЦЬКИХ МИТРОПОЛИТІВ

При різних нагодах ми згадували про обов'язки і права Києво-Галицьких митрополитів, а тут згадаємо про те дещо докладніше. В перших часах існування Української Церкви митрополитів святив і посилав до Києва, а згодом до Галича, Царгородський патріярх. З цього не були вдоволені українські князі, владики, монашество і миряни. Князі казали обирати їх на Синодах ієрархії і самі владики святили їх, часом без затвердження патріярха.

Згадаємо тут, що на початку XV ст., коли вмер останній Галицький митрополит Іван з Луцька, король Ягайло вже не іменував його наслідника. І таким чином Київські митрополити до свого урядового титулу « *Митрополит Київський* » додавали ще слово « *і Галицький* », так що їх повний титул звучав: « *Митрополит Київський, Галицький і всієї Руси* ». Такого урядового титулу ужито вже в час Провінціяльного Синоду Владик у Вильні 1509 року.

Відомо, що в литовсько-руській добі XIV-XVII ст. до прав митрополитів мішалися литовські князі, а після 1569 року також польські королі, особливо через свої симонійні іменування недостойних кандидатів на митрополичий престіл. І це було причиною занепаду нашої Церкви.

Після відновлення нашою ієрархією постанов Флорентійської Унії і нав'язання молитовного єднання з Петровим Престолом у Римі на Синоді Владик у Бересті 1596 року папа Климент VIII заґарантував Києво-Галицьким Митрополитам всі їх прежні права, обов'язки, і все інше, із застереженням, що вони не будуть противні католицькій вірі.

На жаль, з огляду на присвоєний польськими королями, а згодом австрійськими цісарями, звичай іменувати кандидатів на митрополію, папа казав їм просити в нього свого затвердження. І вже це обмежувало права Києво-Галицьких митрополитів. За цим слідували інші обмеження, заводжені декретами свящ. Конґр. Ширення Віри або Про-

вінціяльними Синодами під предсідництвом папських леґатів, напр. в Замісті чи в новіших часах у Львові.

Усе ж таки, Києво-Галицькі митрополити виконували свої давні права навіть у новіших часах. Інтересно буде подати реєстр їх прав і обов'язків, як їх подавав катехизм митрополії, надрукований в 1745 році в Уневі в часах митрополита Атанасія Шептицького.

За цим катехизмом митрополити: 1) поставляли і висвячували владик; 2) як на опорожнену епархію не був обраний владика, тоді сам митрополит обирав його; 3) Синод Владик обирав і висвячував митрополита; 4) митрополит закликав владик на консекрацію єпископа; 5) в його прияві єпископ не міг уділяти народові благословення; 6) митрополит міг наказати владиці заховати те, що було заховуване в митрополичій епархії; 7) митрополит скликав владик на Синоди; 8) він міг змусити владику заховати обов'язок епархіяльної резиденції; 9) він міг запорядити владиці відбути із своїм епархіяльним духовенством щорічний Синод, заснувати семінарію та установити уряд економа; 10) митрополит міг обложити владик своїм неблагословенням, їх завісити або зняти; 11) недбалого владику міг змусити до видання конечних запорядків; 12) митрополит міг судити владику; 13) він міг судити його підчинених, як вони поповнили публічне заворушення; 14) митрополит міг наложити на епархії грошеві збірки на цілі митрополичого престола; 15) в усіх епархіях митрополії він видавав запорядки щодо свого уряду; 16) він запоряджував, щоб перед ним несли великого хреста; 17) він уділяв народові благословення в усіх підлеглих собі епархіях; 18) він міг заборонити комусь голосити Боже Слово; 19) за попереднім дозволом папи або Провінціяльного Синоду він міг візитувати всі свої епархії; 20) він міг змусити монахів усіх своїх епархій жити в манастирях; 21) він міг прогнати розпусників; 22) принимав відклики від судів владик; і 23) митрополита не міг судити Синод, хоч він був обов'язаний заховувати всі синодальні ухвали.

Ось такі були права Києво-Галицьких митрополитів в половині XVIII ст., по їх обмеженні Синодом у Замісті. Після знищення митрополії Москвою і відновленні Галицької митрополії Австрією 1807 року митрополити більшість цих прав втратили, а після Львівського Синоду 1891 року митрополит був тільки « перший між рівними ».

* * *

Досі ми вже згадали про права митрополитів скликувати Синоди і, до речі кажучи, на таких Синодах запало рішення нав'язати молитовну єдність з Петровим Престолом. Папа Климент VIII в імени Католиць-

кої Церкви всі права Київських митрополитів затвердив. На жаль, у ході віків різні запорядки Конґреґації Ширення Віри їх зменшували; усе ж таки, час-до-часу вони виринали наверх, коли енергійні митрополити хотіли їх уживати.

І, наприклад, коли митрополит Лев Кишка задумав скликати Провінціяльний Синод він довів це до відома папи Климента XI і справа була темою нарад Конґреґації в дні 27 травня 1715 року, під час якої секретар Конґреґації покликався на свого попередника кардинала Бандіні, що 24 серпня 1624 року просив папу Урбана VIII вислати окреме бреве до Києво-Галицького Митрополита Велямина Рутського про його право та обов'язок скликати щочотири роки Провінціяльні Синоди, а час і місце він сам мав назначувати. Водночас була підкреслена його власть накладати кару на своїх архиєпископів і єпископів, що не прийшли на Синод без законної причини або без його дозволу покинули його перед закінченням нарад. І папа Урбан VIII вислав таке бреве митрополитові Рутському в дні 12 березня 1625 року. Покликаючись на папу Климента VIII, він визнав за митр. Рутським право на всі прийдешні часи скликати й відбувати провінціяльні Синоди щочотири роки в часі і місці назначені ним самим, і його наслідниками.

« Urbanus VIII Papa. Futuram rei memoria... ». Hinc est quod nos, felici atque prospero ecclesiarum in provincia Ruthena seu Rusca existentiam statui atque gubernio, quantum cum Domino possumus, consulere volentes, de Venerabilium fratrum nostrorum S.R.E. Cardinalium negotio propagandae in universo mundo fidei praepositorum consilio, *Venerabili Fratri Archiepiscopo Kioviensi eiusdem provinciae Metropolitae per praesentes committimus et mandamus, ut, infra annum proximum, Concilium provinciale Episcoporum, eorum scilicet, qui cum Romana Ecclesia tempore felicis recordationis Clementis Papae VIII, Praedecessoris nostri, uniti sunt, iuxta praescriptum sacrorum canonum necnon generalium Conciliorum, covocet atque celebret.*

Insuper, quod finito Concilio provinciali, infra annum, ut praefertur convocando et celebrando, ex tunc de certo perpetuis futuris temporibus singulo quoque quadriennio simile Concilium provinciale non minus unius hebdomadae spatio duraturum modo et forma praemissis convocari et celebrari omnino debeat. Apostolica auctoritate, tenore praesentium, perpetuo statuimus et ordinamus.

Dantes plenam et amplam facultatem et auctoritatem eidem Archiepiscopo nunc et pro tempore existenti tempus et locum celebrationis conciliorum huiusmodi praefigendi et assignandi, ac poenas sibi benevisas Episcopis legitime non impeditis ad Concilia huiusmodi non venientibus, et, qui,

venerint, and finem celebrationis conciliorum huiusmodi praefigendum absque eiusdem Archiepiscopi licentia recedentibus, imponendi et infligendi»... (Urbanus VIII, ad Metropolitam Rutskyj, 12 martii 1625).

Крім того, 28 серпня 1643 року папа Урбан VIII одобрив опінію Конґреґації в справі древнього звичаю Київських митрополитів скликати Синоди в цілі вибору їх коадюторів з правом наслідства. Такий декрет був виданий 28 вересня 1643 року і ще раз потверджений 6 травня 1652 року.

Подібно Апост. нунцій Пінятеллі в свому письмі від 8 лютого 1666 р. стверджував право Києво-Галицьких митрополитів обирати уових владик на своїх Синодах, бо це право було затверджене Климентом VIII і Павлом V, без висилання просьби до папи (senza ricorrere perciò alla Sede Apostolica), але бажали, щоб митрополити вже після свого вибору на Києво-Галицький престіл просили папу про своє затвердження (Монумента, III, ст. 258, 265).

По смерті митрополита Лева Кишки Конґреґація Ширення Віри інформувала Апостольського нунція Паолюччі, 9 квітня 1729 р., що українські владики мають право обирати свого нового митрополита на свому Синоді (*Там же,* VI, ст. 8-9). Також архиєпископ Літта в своєму звіті Папі Пієві VII в 1800 році писав, що московський царський уряд не дозволяє руському митрополитові виконувати його стародревні права, а особливо обирати, святити та інсталювати своїх владик.

З Ватиканських архівів довідуємося, що навіть у деяких наших епархіях до XVIII ст. заховався звичай обирання своїх владик при співучасті мирян, напр. після смерти Львівського владики Варлаама Шептицького 1715 року ректор Папської Семінарії у Львові, о. Тромбетті, що був близьким дорадником кількох наших владик, звітував до Риму, що клир, шляхта і братчики свобідно обирали Львівського владику аж до часу свого переходу під юрисдикцію папи, тому вони стоять при своїх давніх правах.

При тій нагоді предсідник львівської шляхти, Никола Кросновський, писав папі про королівський привілей і традицію їх міста юбирати свого владику і жалувався, що митрополит Лев Кишка хоче цей їхній привілей обмежити.

В актах Конґр. Ш. Віри записано під днем 17 червня 1715 року, що « Руська Нація є дуже консервативна і заздро боронить своїх древніх прав », з якими приступила до єдности з Римом і радить папі дозволити тій Нації дальше заховувати всі свої права і привілеї.[1]

---

[1] *Там же,* V, ст. 301; *пор. Петрушевич, А,* Історична розвідка про авторитет,

Як обирали владик у стародавній Україні?

Найстаршим пам'ятником про вибір та висвяту наших владик є « *Слов'янський Евхологіон* », складений в XIV/XV ст. на основі давніх рукописів. Він тепер переховується в Ватиканському архіві (ч. 14) і, дуже можливо, був підручною літургічною книгою Київського митрополита Ісидора, одного з головних творців віднови єдности Сходу із Заходом у Флоренції-Феррарі 1439 року. Цей Евхологіон був основою новіших « Архиєратиконів », що їх досьогодні уживають наші владики.

В ньому подаються правила, як у давніх часах аж до XV ст. і пізніше, вибирано в Русі-Україні владик. Отож, після опорожнення епархії Київський, а згодом Галицький, митрополит взивав свою ієрархію на Синод. Цей обов'язок був такий важний, що як неприсутний владика не міг оправдати себе важливою причиною, був позбавлений Синодом чести і свого єпископського сану. Зібраним владикам митрополит представляв конечність обсадження овдовілої епархії і відпускав їх у цілі нарад для намічення достойного кандидата з-поміж ченців або вдівців митрополії.

Владики служили Молебень до Святого Духа, а після цього на картці писали імена намічених ними трьох кандидатів і картку передавали митрополичому хартофіляксові-архіваревi, а він передавав її митрополитові. По довгій застанові і молитвах митрополит обирав одного з-поміж них на владику. Після цього відбувалось його « *нареченя* » в одному з храмів митрополичого города, куди збиралась « *уся церква і всі чини* ». Там номінат служив Молебень і після « отпусту » митрополичі посланці посередині храму повідомляли присутніх: « *Святіший Архиєпископ і його Священний Синод обрали твоє священство на архиєрея для церкви* » (слідувало ім'я епархії). Їм у відповідь номінат благодарив Бога і дякував Архиєпископу-Митрополиту та його Синодові.

Слідуючого дня « *наречений владика* » ішов до митрополичого палацу, де вже були зібрані всі владики митрополії, і там або в соборі він кланявся і цілував митрополита в руку, коліно й лице, а владик лишень у лице, і сідав на приготоване собі місце, окремо від владик, бо не одержав ще хіротонії.

Слідуючого дня серед митрополичого собору, напроти іконостасу, кладено митрополитові стілець, а по його боках владикам. Окремий

права і привілеї Митрополита в єрархії Греко-Руської Церкви від її початку ажо до наших часів, Нива, 1933, Львів, ст. 292-332. *Monumenta Ucrainae Historica*, V, pp. 44-46, 299-300; *Documenta Pontificum Romanorum*, I, nr. 390, pp. 458-59.

стілець занимав князь. Між ними та іконостасом на долівці було розмальоване місто: ріка, вежі церков і оборонні башти, а понад ними орел у леті, символ єпископа, що мав обов'язок боронити свою нову кошару і своє місто.

Митрополит входив до собору царськими дверима, а митрополичий хор співав: « *Іс полла етті* » – « *На многая Літа* ». Митрополит і владики засідали на своїх стільцях. І тепер входив « наречений владика », ставав посередині розмальованого міста і читав приписану « Ісповідь віри », що її написав своєю рукою, підписував її і передавав митрополитові. Після цього ставав на самого орла, знимав з голови камелавку або колпак, а митрополит говорив уголос: « *Благословення Пресвятого Духа через нашу смиренність наставляє тебе на єпископа богоспасаємого города* » (тут називає назву міста) і благословив його тричі хрестом, а він цілував митрополита і всіх владик, як у час обряду наречення.

Після цього, звичайно, відбувався обряд єпископської хіротонії, що його виконував сам митрополит із сосвятителями в час св. Літургії. Посеред собору був окремий трон, до якого митрополит підводив і саджав трикратно нового владику, а водночас священики і всі миряни із засвіченим свічами в руках співали: « *Аксіос* » – « *Достойний* »! Сам обряд хіротонії відбувався, як це діється сьогодні, хіба з вийнятком того, що в тих давніх часах новий владика сідав на коня і з своїм почотом об'їздив місто, благословив мирян, відвідував князя і давав йому своє перше Архиєрейське благословення.

Після цього він ішов ще раз до митрополита і там на Синоді Владик відбувалося т.зв. « третє цілування » і тепер митрополит давав йому свою грамоту-призначення на нову епархію, без чого він не міг обняти її в посідання.

Згаданий « Евхологіон » має формулу грамоти з таким змістом: « Милістю Божою Ми, Митрополит (слідувало його ім'я) Святішої Митрополії Київської і всієї Руси », по благодаті даній нам від Пресвятого і Живоначального Духа і від покладення святої руки, Вселенського Патріярха чудотворного Григора і Вселенського Собору, щоб Ми могли ставити архиєпископів і єпископів у нашій Митрополії за звичаєм, який від початку передала свята, соборна і апостольська Церква. І тому наша смиренність у Святому Дусі з возлюбленими синами сослужителями нашого смирення, боголюбивими владиками городів (слідувало ім'я) і епархій (слідувало ім'я) видає оцю грамоту.

« Ви ж благородні князі й архимандрити, священики і монахи, і ввесь християнський народ дайте йому повсякчасну доброповинність,

покору і послух, як свому владиці з належною добросмиренністю і любов'ю... ». З такою грамотою Верховного Архиєпископа-митрополита ішов новий владика на місце свого призначення і рядив своєю Церквою.

Так обирано в стародавній Україні владик і такі великі права мали Київські і згодом Галицькі митрополити із своїм Священним Синодом Владик.[2]

---

[2] *Марусин Мирослав, о., д-р,* Чини Святительських Служб в Київському Евхологіоні з початку XVI ст., Рим, 1966, ст. 30-46.

Ч. 2

УКРАЇНСЬКИЙ НАРІД І ЙОГО ЦЕРКВА НА ГРАНІ XVIII і XIX СТ.

Досі ми вже нераз коротко згадували про національно-релігійне життя руcько-українського народу і його Церкви. Одначе, для кращого зрозуміння подій кінця XVIII і початку XIX ст., коли зачалося його відродження в нових часах, треба кинути поглядом на життя народу, ролю його духовенства, монашества і церковної ієрархії.

1) Миряни-кріпаки

Заховалися інтересні описи наочних свідків, що перебували в польському королівстві та Австрії в тих важливих і переломових часах, і в їхніх письмах знаходимо цінні вістки про життя нашого народу.

Чужинці, перш усього, ділили тодішнє суспільство на дві головні кляси: шляхту і кріпаків. На перше місце вони клали маґнатські роди, що керували державою, а їм помагала зубожіла шляхта.

Багатії посідали величезні, земельні лятіфундії і при кожній нагоді чванилися, що вони є всемогутні, і через те вимагали для себе не лише пошани, але й особистої адорації, напр. домагалися, щоб кріпаки лягали перед ними на долівку й цілували їх обуву. Таке жадання « самоадорації » підтримувало в них переконання, що ніхто й ніщо в світі не може їм опертися. Маґнати нагадували гордих і завжди надутих індиків.

Зубожіла шляхта жила на ласці отих багатіїв і знущалася над бідними кріпаками; але понижуючи себе перед багатими, вона водночас плекала панські манєри, виказуючи велику гостинність закордонним туристам, особливо французам, що мали тоді славу найбільш освічених і ліберальних людей в усій Европі.

Величезні маси народу стогнали в кріпацькому ярмі, бувши віддані тілом і душею маґната, серед якого лятіфундії вони мали нещастя побачити денне світло. Чужинці описують українських селян « як безмежно терпеливих і пробачливих не лише на несправедливість маґна-

тів, але й на нелюдське трактування та жорстокість шляхетських підпанків ». Українські кріпаки жили в крайній нужді, працюючи без жадної винагороди на маґнатських лятифундіях.

Чужинці, звичайно, звертали пильну увагу на польських і литовських християн латинського обряду, а щойно потім на українських християн, католиків і православних. Віра латинників ще була живою, але простий нарід був у великій інґоранції через занедбання клиру та байдужність шляхти. На Волині, Поділлю і Київщині тут-і-там українські католики переходили до православ'я, яке латинники називали схизмою, а людей схизматиками. На думку латинників католицькі « русини », яких вони називали « унітами або уніятами », тому йшли до православ'я, що їх обряд був майже ідентичний з православним, так що селяни, не визнаючись на догматичних тонкощах, уважали православний обряд за свій. І, наприклад, як москалі прислали до якоїсь громади свого, православного священика, то більшість українських людей були переконані, що між ним і його католицьким попередником зовсім не було різниці. З тієї причини українські католики падали в схизму більше матеріяльно, як формально. Одначе, католики і православні сильно вірили в Христа Спасителя і що своїм побожним життям вони спасуть свої безсмертні душі.

Отець Моро, театинець, ректор папської семінарії у Львові, у своєму звіті до Риму писав, що католицькі русини, вульґарно звані « уніці » або « уніяти », живуть у далекій віддалі від своїх епархіяльних осередків, і дуже часто в близькому сусідстві москалів, тому серед них панує крайнє незнання правд своєї віри, напр. вони радніше називають себе християнами, як католиками.

Завважимо, що це найкраща прикмета нашого « київського » християнства, що живе серед народу до наших днів. Ця екуменічна прикмета віри українського народу була, є й буде найбільшою славою нашої Церкви. І, саме, через неї москалі впродовж віків не могли і не можуть впоїти в наш народ ненависти до християн інших Церков, а в цьому випадку Католицької Церкви.

На думку чужинців, напр. італійця Амвросія Камподонічі, римокатолицькі маґнати і шляхта практикували свою релігію не так з чесноти побожности, як з привички. Релігійна різниця між ними і їх кріпаками була для них оправданням непошанування богослужб у неділі й святочні дні, бо їхні дві-три родини жили серед великого моря українських селян, де тепер заводилося православ'я (мова йде про часи насильного нищення нашої Церкви москалями) на місце давної « уніятської віри ». По доконаній схизмі українські люди йшли до церкви,

як і перед тим, а шляхта і маґнати перестали ходити до українських церков.

Щоправда, чужинці згадують, що маґнати і шляхта закладали свої приватні каплиці, усе ж таки, їх загал перестав брати участь у богослужбах і з цього виходила велика шкода латинській Церкві. Крім того, уся шляхта вчила своїх дітей по-французькому і тепер вони читали твори французьких енциклопедистів і так дорешти гинула їх віра.

Латинський архиєпископ Станіслав Богуш Сєстшенцевіч з Могилева, згадують чужинці, був більше протестантом як католиком, але завдяки царям мав найвищу власть над усіми католиками, латинниками Московії. Він мав своїх суфраґанів у Могилеві, Києві й Полоцьку, а всіх латинських священиків під його юрисдикцією було 262 і стільки ж ієромонахів. Він мав чотири семінарії: в Могилеві, Києві, Брацлаві і Білостоку, але в усіх було заледве 29 богословів, так що через брак священиків миряни вмирали без св. Тайн.

Кардинал Капрано в свому листі до папи Лева XII, 8 червня 1826, причину такого сумного стану латинського клиру бачив у тому, що латинський клир у польських часах жив у великому добробуті, а тепер мусів жити в убозстві й тому втратив пошану народу і має на нього дуже малий вплив. Крім того, його богословська освіта впала дуже низько і чимало манастирів закрито.

Латинники практикували розводи, напр. в одній маґнатській родині було п'ять розводів, а граф Потоцький, жонатий з княжною Мнішек у прияві двох латинських владик, по 30-ти роках свого подружнього життя, з якого було одинадцятеро дітей, одержав розвід в церковному суді, щоб оженитись з простою руською дівчиною; а одна Потоцька має в Варшаві аж двох чоловіків. Серед латинників панує велика хвиля розводів і ширяться масонські льожі, що відкинули буллу Пія VII проти італійських карбонаріїв. Між латинниками запустило також коріння Британське Біблійне Товариство.

2) Українське духовенство

Згаданий о. Єронім Моро писав до Риму, що причиною незнання віри і всяких надужить є важка неволя і вбозство українських мирян і священиків. Священики подібні до мирян своїм убозством, звичаями, зовнішнім виглядом, одежею та іґноранцією. Українські священики мусять важко працювати на полі, бо ця праця є єдиним джерелом їхнього прожитку, як і вдержання церкви. Селяни не мають часу ані змоги вчи-

тися правд віри, ходити правильно до церкви і приймати св. Тайни, а священики не мають змоги їх навчати.

Деякі руські священики побирали науки в місті, а тепер мусять у поті чола виконувати важку працю на полі. Є випадки, що кандидати священства вступають до манастирів, бо василіянські монахи живуть краще і заможніше як світське духовенство; є випадки, що деякі кандидати покидають свій обряд і переходять на латинський, а є й такі, що йдуть у Київ, столицю православної України, і там вступають до православних манастирів, де мають кращі умовини життя, як під польськими маґнатами і шляхтою.

Отець Моро писав: « Якби хтось запитав, яка є різниця між уніятами і схизматиками руського обряду, то я відповів би: *православні перечать походження Святого Духу також і від Сина, вони виповідають послушенство папі, хрестять свої діти через погруження в волі, служать одного дня одну св. Літургію в тій самій церкві, заховують дуже гостро піст, вночі служать богослужби і всякі церемонії Східньої Церкви, і є забобонні* ».

« *Уніятські* » *русини мають дуже багато церков, дві і п'ять або більше в одній місцевості, а на Литві цього немає. В руських церквах парохи служать св. Літургії в середи і п'ятниці, а в неділі й свята співають їх з дяком, звичайно, сином священика; по Літургії слідує проповідь, як священик здібний до цього, а потім відмовляє з народом « Отче наш » і « Вірую ». Найсвятіші Тайни переховуються в усіх парафіяльних храмах, засушені в пушках, нерідко із срібла, але часом без лямпади.*

Митрополит Володкович і всі владики писали 1764 року до Конґреґації в Римі, що польські патрони хочуть повернути законних синів священиків у кріпаків, незважаючи на те, що від початку християнства на Русі вони завжди були вільними. Цю свободу вони мають не лише правом природи, але й законодавством Церкви, як також привілеями наданими руським князем Володимиром, галицьким князем Данилом і його сином Левом, як і згодом польськими королями і литовськими князями. Їх трактується гірше як юдеїв, що в цілій Польщі мають повну свободу.

Отець Моро писав, що священичі облачення роблять в Україні з вовни або шовку, а навіть з льону, і не втримують їх як треба. До св. Літургії уживають срібних чаш, часом цинкових, а дуже рідко дерев'яних.

Церквами управляють парохи або наставники церков, а братськими церквами управляють окремі священики, іменовані владиками, і їх удержують самі парафіяни: у королівських містах вони одержують

700-800 флоренів річно, а в сільських парафіях патрони виділюють їх священикам шмат землі, на якому вони самі працюють на своє удержання.

Натомість, василіянські парафії-манастирі мають свої сталі добра, тому живуть значно краще. Як було згадано в 2-ім томі цієї праці (ст. 536-542), українські священики багато терпіли від юдейських арендарів, яким патрони винаймали українські церкви, і парохи мусіли їм платити за кожне відчинення церкви в цілі богослужби, уділення св. Тайн чи похоронити покійникік.

Наведемо вийняток з меморіялу митрополита Лева Шептицького до Марії Терезії від 17-го липня 1774 року про пониження його пастви польськими латинниками. Він писав: « *По-перше, латинський клир, включно з монахами, мимо частих заборон конституціями римських папів перетягати особи греко-католицького обряду до латинського обряду, роблять це всякими, недозволеними способами. Є дійсним фактом, що від 1758 до 1765 року (в моїй епархії) понад 1.200 видатніших осіб було перетягнено до латинського обряду без Апост. диспензи і з цього вийшло велике згіршення для наших людей.*

« *По-друге, не лише латинські парохи, але й монахи, а ще гірше, навіть каноніки, трактують клир мойого обряду всякими негідними способами: їх напастують, висмівають, ними гордять, спричинюють їм важкі шкоди; перед своїми мирянами висловлюють проти руських священиків погорду і зневагу, а навіть називають їх собаками, а віру, яку визнаємо, собачою вірою. Найкращих моїх священиків погірдно називають схизматиками, а їх церкви синаґоґами, а пресвітерів звуть « попонами ».*

« *Польські монахи порівнюють наших парохів до трупів у гробах, а самі латинські прелати (єпископи) важаться з них здіймати одежу і їх батожити. Трапляються випадки, де (лат.) монахи відмовляють вмерлим похорону, тому що вони сповідалися перед священиками мойого обряду; а вже докраю обиджає священиків мойого обряду те, що їх дітей трактується найжорстокіше, бо накладається на них прості роботи і не допускається греко-католиків до жадних публічних урядів і зайнять.*

« *По-третє, латинські духовні перешкоджують греко-католикам свій обряд свобідно заховувати і всякими способами ставлять їм перешкоди у виконуванні своїх практик. Часто трапляється, що Свято Пасхи не вийде в один день з латинським і тоді забороняють русинам дзвонити дзвонами; не лише намовляють, але й силують наших людей ламати пости греко-католицького обряду... (Всі ці справи) в день і вночі не сходять з мойого серця і наповняють мене безнастанною журбою... ».*

Відомо, що 28-го липня т.р. Марія Терезія проголосила патент,

наказуючи польським єпископам запорядити свому духовенству не робити пакостей своїм руським колеґам; руського клиру не вільно називати « уніятським », але « греко-католицьким », а парохів не вільно називати « попонами », але так як латинських; сини руських шляхтичів, як і польських, допускаються до всіх публічних урядів і посад. Цей патент був пересланий губ. Авершперґом польському, львівському єпископові Сераковському, а 6-го вересня т.р. Марія Терезія строго наказала заховувати заборону Урбана VIII, перетягати руських людей до латинського обряду без папської диспензи.

Відомо, що львівський латинський архиєпископ В'ячеслав Сераковський слідуючого року їздив до Відня просити Марію Терезію дозволити на свобідний перехід русинів до латинства для добра Католицької Церкви, але вона знала, що правдивою ціллю цього була польонізація, тому відкинула його домагання.

Згадаємо, що польські духовні домагалися від своїх владик і уряду, щоб українським священикам заборонено носити білі ковніри, а з початку XIX ст. латинські єпископи домагалися, щоб українські священики піддавалися іспитові латинської консисторії, інакше їм не можна сповідати вірних латинського обряду. Це домагання відкинув митрополит Михайло Левицький, бо й ніхто не просив тих вірних іти сповідатися до українських священиків.

Та, одначе, як настало релігійне переслідування в часах цариці Катерини II-ої, багато з отих бідних, понижених і висміваних священиків показали себе дійсними героями та ісповідниками Христовими, як про те писав Апост. нунцій Йосиф Ґарампі (гл. 2-ий том, ст. 569 і слід.). На листах з Бердичівської тюрми є підписи таких священиків: *Іван Бутковський, Микола Гаввський, Теодор Павзанський, Теодор Куликовський, Василь Барвінкевич, Теодор Жоховський, Павло Вишинський, Стефан Рахлевський, Олекса Когутовський, Ілля Сулима, Атанасій Гвоздовський, Дмитро Сенимський, Василь Методовський, Теодор Ярошевич, Григор Мовчанівський, Теодор Левицький, Іван Комарницький, Василь Гаврисовський, Теодор Манастирський, Василь Градовський, Лаврентій Ґуранда, Тимко Міляновський, Никола Жишкевич, Іван Базарський, Павло Морозовський, Григор Ілашевич, Яків Занкевич, Михайло Шумський, Іван Хмілевський, Дмитро Левицький, Андрей Михальський, Панько Матіввич, Михайло Шумський (2), Павло Крижанівський, Андрей Хржастський, Василь Осецький, Стефан Прусинський, Григор Лінцевський, Теодор Стрілецький, Стефан Левицький.*

В одному із своїх листів до нунція вони дякували йому за старання і поміч і писали дослівно: « *Милостиня передана великодушно, Вашою*

Ексцеленцією, через василіян (як нам переказано) не дійшла до наших рук, але залишилась у їх руках». Про вислану милостиню згадував нунцій Ґарампі в своєму письмі до кардинала Кастелльо, секр. Конґр. Поширення Віри, кажучи, що він назбирав її від приватних осіб і вислав до василіянського ігумена Білітовинського в манастирі біля Бердичева, який обіцяв передати її до рук в'язнів. Інтересно, що між ув'язненими священиками не було василіян, а були всі світські, що мали свої родини.

3) Українське монашество

Про зреформований митр. Велямином Рутським василіянський чин ми вже говорили в 2-ій частині цієї праці (ст. 513-521), але тут згадаємо, що декрет схвалений Синодом в Замісті 1720 року, щоб кандидати на єпископські престоли ще перед прийняттям своєї хіротонії стали василіянськими ченцями (якщо ними вже не були), спричинив у нашій Церкві чимало замішання.

І вже після смерти митрополита Атанасія Шептицького до папи Венедикта XIV писали львівські, мирські духовні, що василіяни знищили львівську Капітулу, усунули з неї епархіяльне духовенство і самі зачали рядити епархією; вони розділювали між своїх собратівченців найкращі парафії, напастували мирських парохів, неберучи їх в оборону перед переслідуванням патронів, званих коляторами. Духовні писали папі, що покійний митрополит залишив 70 тисяч скуд майна і василіяни дозволили його родині це забрати із шкодою для Церкви.

Пишучи про той самий період життя Церкви, дослідник Михайло Гарасевич доводить, що владики василіянського чину не дбали про солідне богословське виховання епархіяльного духовенства і пляново та свідомо держали його в темноті, лякаючись його конкуренції.

Одначе, в часах митрополита Лева Шептицького дійшло між ним і василіянами до спору, який, можна сказати, закінчив супрематію ченців над епархіяльним духовенством. До своєї хіротонії владика Лев Шептицький був Мілецьким архимандритом і хотів задержати цю архимандрію ставши Львівським владикою, але цьому спротивився протоархимандрит Іпполіт Білинський, проголосивши її опорожненою. По цьому владика Лев представив у Римі документи, що він є правним архимандритом і просив залишити при ньому архимандрію.

Між актами Конґр. Ширення Віри є протокол з авдієнції в папи, 7-го вересня 1749, де говориться, що протоархимандрит Білинський особисто прибув до Мільця і заховався некультурно супроти владики і тим нарушив його авторитет. Спір трнвав аж до його смєрти, бо недовго

перед нею митрополит Лев III Шептицький у своїм письмі до Риму висловив непохвальну опінію про василіян, осуджуючи їх честилюб'я, недисциплінованість, старання перед світськими людьми про високі церковні достоїнства без посідання конечних духових прикмет, а з простої хапчивости й захланности.

Після його смерти члени Капітули просили папу назначити наслідника з-поміж епархіяльного духовенства і ним став вл. Петро Білянський. Врешті, суд запорядив, 30 листопада 1780, щоб василіяни звільнили всі Святоюрські забудування. При тій нагоді вони забрали архіви, багато рукописів і книг та вивезли їх до Почаєва, де все це скоро попало в руки москалів і пропало безповоротно для української науки.

Того самого року в Торокані відбулася василіянська Капітула, на якій були створені чотири провінції, а провінціялом західньо-української провінції був обраний о. Братковський. Згідно з рапортом протоархимандрита Атанасія Фальковського від 18-го грудня 1801 р. стан провінцій під Москвою був такий: 1-ша, св. Трійці, мала 48 манастирів і два новіціяти з 394 монахами; 2-га, Пресв. Діви Марії, мала 34 манастирі, новіціят у Почаєві та 224 монахів; 3-тя, св. Николая, мала 14 манастирів, новіціят у Полоцьку і 104 монахи; вона була створена 1780 року. Четверта, як згадано, була західньо-українська.

Провінціями управляли провінціяли, обирані щочотири роки, а всі вони підлягали протоархимандритові, якого обирали щовісім років. Ченці занималися працею на душпастирствах та навчанням у школах, головно по розв'язанні чину єзуїтів папою Климентом XIV. Про великі труднощі в чині під Москвою свідчить факт, що в час Капітули 1802 року чотири ігумени під проводом Самуїла Новаковського збунтувалися і мимо заборони внесли відклик до московської Церковної Колеґії та Сенату в Петербурзі і цим визнали їх зверхність над чином.

Вартим відмічення є факт, що в архіві Конґр. Шир. Віри заховався рапорт василіянського прокуратора з 1800-го року, де він стверджує, *що в XVIII ст. більшість василіянських ченців походили з латинського обряду і, консеквентно, польської національности. Видно, що така сильна пенетрація чину польським елементом була пляновою і мала на цілі спольонізувати не лише сам чин, але й нашу Церкву. Це між іншим було одною з причин, що московська окупаційна влада оправдувала своє переслідування нашої Церкви.*

Тим часом, під Австрією заіснували інші обставини. Прокуратор чину, о. Йордан Міцкевич, 1802-го року звітував до Конґреґації, що у Львівській, Перемиській та Холмській епархіях було ще 26 манастирів і влада запорядила, щоб щороку принимано не більше як чотири новаки. Це був наслідок реформ Йосифа II.

В 1772 році, тобто році першого розбору польського королівства, василіянським протоархимандритом був о. Порфірій Важинський, згодом Холмський владика, а о. Онуфрій Братковський був на чолі української провінції св. Спасителя. Порозумівшись з протоархимандритом, 1774 року він вислав свій меморіял до Марії Терезії в справі реорганізації манастирів і водночас просив її згоди на перенесення осідку провінції до Львова.

І ще того самого року Марія Терезія і її син Йосиф II окремим патентом скасували 25 манастирів, так що залишилось було лише 38 (за о. Важинським 42), а галицький намісник подавав їх 41: 34 чоловічих і 7 жіночих; о. Ґвенін, автор Житія св. Йосафата, подавав 69 галицьких манастирів в тому часі, в яких було 599 монахів. Три роки згодом австрійський уряд опублікував статистику, що у Львівській епархії було 36 манастирів чоловічих з 239 ченцями і 4 жіночі з 23 черницями, а в Перемиській епархії було 22 чоловічих з 153 ченцями і 5 жіночих з 43 черницями. Таким чином, в перших роках австрійської влади в Галичині було 58 чоловічих манастирів з 398 ченцями і 9 жіночих з 66 черницями. Це були рештки колись квітучого чину, який, як згадано, був ще більше зредукований.

Після смерти митрополита Лева Шептицького василіянські ченці перенеслися із забудувань св. Юра у Львові до Онуфріївського манастиря при Жовківській вулиці, а уряд намісника вимагав від провінціяла, о. Братковського, представити фундаційні грамоти на архимандрії в Жовкві та Уневі, бо в останній жив провінціял чину. В 1787/89 рр. цісарські патенти знову касували деякі галицькі манастирі і маємо докладніші вістки про деякі з них.

В Збаражі ігуменував о. Венедикт Площанський, але він залишив манастир з грішми й речами на суму 781 з і 30 крайцарів. До властей у Львові дійшло донесення від о. Вишотравського, що ігумен Площанський жив неморально з якоюсь Медзяновською і за те провінціял потягнув його до відповідальности. Його наслідником був Іннокент Кржановський. З розпродажу манастирських дібр у Збаражі уряд одержав: 5.586 зр і 46 крайцарів, а крім того добра в Малім Залучу, що їх купив шляхтич Тадеуш Осьвєнціцький, принесли 24.113 зр. Церковну утвар, священиче облачення і срібло було вислано до юдейської фірми « Добрушко і Син » у Відні до продажу. Манастирська бібліотека частинно була перевезена до цісарського двора, а частину одержав Віденський університет.

Манастир у Струсові біля Тернополя був скасований 1788 року. Вартість його майна виносила 31.750 зр та юридика у Варваринцях,

що її рентував шляхтич Янішевський за 125 зр річно. Монахів перевезено до манастирів у Бучачі й Улашківцях. Записки подають, що манастир був винний вірменинові Пристацькому 52 зр та юдеям Розенбавмові 14 зр. і 15 крайцарів, Гакансові 9 зр. 45 кр. і Гервеґові в Микулинцях 6 зр. 45 кр. за горілку.

Славний манастир-фортеця біля Теребовлі, якого могутні мури з оборонними баштами стоять досьогодні, був скасований 1788 року. Було там 6 ченців, а вартість майна виносила 25.506 зр. і 27 кр. Ченці мали свій власний бровар і коршму в Погірянах, що їх винаймали за 25 зр. річно. Таким чином, східньо-галицьке Поділля залишилось без манастиря.

Завдяки старанням протоігумена, о. Старожинського, у Львівській епархії були врятовані манастирі: у Лаврові, Підгірцях, Гошеві, Вітині, Улашківцях, Бучачі й Уневі; а Кристинопіль, Замістя і Жовква в Перемиській епархії.

Із звіту до цісарської канцелярії, 10-го квітня 1800-го року, бачимо, що в цілій Галичині залишилось лише 22 греко-католицькі і один православний манастирі (останній, це Скит Манявський), а на Буковині були 3 православні манастирі. Скит Манявський був скасований 1807 року і вся манастирська утвар перейшла до Львівської Семінарії.

Михайло Гарасевич подає, що 1792 р. вийшло цісарське запорядження, щоб у Галичині було лише 12 манастирів, тобто по 6 у кожній епархії, із 118 ієромонахами і 12 братчиками. В Жовківській архимандрії щочотири роки мала відбуватися Капітула під председництвом митрополита. Василіяни мали вести вищу школу в Бучачі, а нижчі в Дрогобичі й Лаврові; новіціят мав бути у Добромилі. В наслідок такого вмішування уряду в половині XIX ст. залишилися лише 43 ієромонахи і 13 братчиків в усіх 12-ох манастирях, бо уряд запорядив був, що до професії можуть бути допущені лише абсольвенти філософських студій в університеті або ліцею, і там багато тратили своє покликання. Жіночих ман. було 2: Словіта і Яворів з 8 черницями.

4) Церковна ієрархія

В обговорюваному періоді українські митрополити і владики були не лише церковними наставниками, але й єдиними, природніми провідниками свого поневоленого народу. Від Замойського Синоду аж до кінця XVIII ст. вони рекрутувалися з ченців василіянського чину, тому він став « меккою » латинникам польської національности, що всякими крутими шляхами одержували королівські номінації на українські вла-

дицтва й архимандрії. І це було нещастям не тільки для самого чину, але й для Церкви й народу, бо такі владики, що кілька місяців до своєї хіротонії принимали обряд « Руської Нації » і вивчали кирилицю, щоб служити св. Літургію, не приносили користи, але шкоду.

Церковний дослідник кінця XVIII ст., Михайло Гарасевич, зробив таку заввагу: « *Владики василіянського чину не дбали про освіту пастви ані епархіяльного духовенства, а свідомо держали їх у темноті. В XVIII ст. василіянський чин був спенетрований поляками, що шукали лише матеріяльної користи і достоїнств, а воднораз мали явну ціль той нарід польонізувати* ».

Папа Венедикт XIV добачав у цьому небезпеку, тому проголосив окрему конституцію п.з. « Кве Венерабілєс Фратрес », 14 серпня 1753, де гостро запоряджував українським владикам зачати серйозні старання для виховання епархіяльного клиру. На жаль, польський уряд до цього не допустив і ця справа рушила з місця аж після прилучення країв « Королівства Галичини і Володимирії » до Австрії.

В обговорюванім періоді найбільш бурхливим було владицтво митрополита Пилипа Феліціяна Володковича не лише тому, що в його часі зачалося переслідування нашої Церкви царицею Катериною II-ою, в час якого припадає т.зв. Коліївщина, але також внутрішний, затяжний спір, що дуже послабив відпорність Церкви і духовенства; тому скажемо про нього дещо докладніше, бо до загострення спору причинилися прикмети характеру митрополита.

Митр. Володкович походив із шляхетського роду, посвояченого з князями Радзівілами, тому без труду одержав важливі архимандрії в Дубні і Дермані, а в 1731-го році одержав хіротонію на Холмсько-Белзького владику і при тому задержав свою Дубенську архимандрію і це робило його багатою людиною та вплинуло на його приватне життя, напр. папа Венедикт XIV писав, 30-го грудня 1746-го року, до митрополита Атанасія Шептицького, що владика Володкович веде згіршуюче життя і що цю справу було доручено Апост. нунцієві, Альберикові Архінто, для докладного прослідження.

Можна думати, що слідство не виявило чогось дуже разячого, бо наслідник митр. Шептицького, митрополит Флоріян Гребницький, 1753 року іменував його своїм коадютором з правами наслідства. 1756 року владика Володкович був перенесений на Володимирсько-Берестейський престіл, а до Холму прийшов владика Максим Рило (подекуди Рилло), василіянин польської національности.

І на цьому місці скажемо дещо більше про владику Рила. Його сучасник, Михайло Гарасевич, розказує, *що цей владика всякими спосо-*

бами і засобами намагався « злучити Руську Церкву з латинською » (ст. 593), *напр. він заводив латинські новості: органи і комжі* (короткі стихарі священиків), *скасував співану св. Літургію тощо. Він « з ревністю іконоборця » намовляв руських католиків дезертирувати до латинників і ставатись поляками. 19-го листопада 1786 р. він заборонив духовенству своєї епархії якнебудь боронити свій обряд і Церкву перед частими напастями польських, латинських духовних*; *він завжди і всюди фаворизував василіянських ченців, але, врешті, увійшов з ними в конфлікт за посідання Дерманської архимандрії, при чому його підтримав Апост. нунцій Йосиф Ґарампі.*

Та, одначе, на честь владики М. Рила треба сказати, що він заснував у Холмі семінарію, в якій учили василіянські ченці. Апост. нунцій вислав був його візитувати переслідувані парафії в Україні і там схопили його московські солдати та держали кілька місяців у тюрмі. Під кінець свого життя він був перенесений до Перемишля і там умер 1793 року, а на його місце прийшов один з найбільших наших владик Антоній Ангелович.

Бувши коадютором митр. Гребницького, владика Володкович самостійно управляв добрами митрополії, а митрополитові давав 6 тисяч талярів в дні св. Івана Хрестителя і 2 тисячі в дні Різдва Христового. Після смерти митр. Гребницького 1762 року владика Володкович став Київсько-галицьким митрополитом, яких резиденція була тоді в Радомишлі на Брацлавщині, бо поляки відступили Київ москалям. Папа не згодився, щоб митрополит Володкович задержав Володимирсько-Берестейську епархію.

Того року знову хтось очорнив митрополита Володковича перед папою, бо 15-го грудня відбувся Синод у Володимирі на Волині з участю владик і василіянських архимандритів, які написали папі письмо, що митрополит Володкович « від своєї молодости вів чесне, побожне і прикладне життя, без будьякої плями чи змази ». Того самого дня митрополит і владики писали папі Климентові XIII-ому про шкідливу акцію латинників проти наших владик і просили поновити заборону переходу з одного обряду на другий без диспензи папи.

Одначе, 20-го грудня 1762 року, папа Климент XIII іменував Львівського владику Лева III Шептицького коадютором митрополита Володковича і, як видно з документів, на просьбу короля Авґуста III Саксонського; але з тим, щоб він не мішався до заряду дочасними добрами митрополії, і папа зобов'язав його щочотири роки « ходити ад ліміна апостольорум ». Варшавський нунцій Вісконті просив кардинала Спінеллі переконати митр. Володковича, щоб він узяв ще собі до помочі владику

Млодовського з Володимира-Берестя. З цього виходило б, що він не був здібний вести справи митрополії. Нунцій пропонував, щоб з доходів Володимирської епархії плачено також коадюторові Шептицькому. І, мабуть, у зв'язку з тим 1763 року вийшов проєкт, щоб Київську архиєпархію злучити з Львівською епархією в одну з осідком у Львові. Ця обставина відсувала б митрополита Володковича від участи в управі митрополією. Він писав нунцієві, що коадютор Лев Шептицький не потребує винагороди за своє коадюторство, бо з Галицької епархії і Мілецької архимандрії має, щонайменше, 66 тисяч скуд річного доходу, а сам нунцій у свому звіті до Риму додав довірочно, що знає від о. Левинського, що владика Лев Шептицький за недовгий час акумулював 500 тисяч польських флоренів, за які купив свому братові добра.

Спір митр. Володковича з вл. Л. Шептицьким тягнувся аж до 1767/68 р., коли перший у своїх письмах з Варшави відступив останньому духовну юрисдикцію над українською частиною митрополії і четверту часть своїх доходів з неї. До цієї згоди довів нунцій Анджельо Дуріні.

Під час « Коліївщини » 1768 року митр. Володкович виїхав до Пруссії на еміграцію, так що сам король Станіслав Понятовський домагався його резиґнації, але новий нунцій Ґарампі, здавалося, їх погодив. Кажемо « здавалося », бо вл. Лев Шептицький писав до кардинала Кастелльо, 19 квітня 1775, що митрополит Володкович наїхав з московськими солдатами на митрополичі добра і під час знущання над людьми згинув о. Вацкевич. Він також згадував, що митрополичий управитель, о. Мокрицький, знаний із своєї хапчивости, ув'язнив був православного архимандрита Значка-Яворського, замкнувши його в Дермані, але він звідти втік і був моральним спричинником Коліївщини.

Під кінець свого життя митрополит Володкович мав звичай так закінчувати свої письма до Риму: « Убогий і терпячий недостатки, нічого не посідаючий, позбавлений своїх дібр і проживаючий на проханому хлібі й милостині ». Він умер 12-го лютого 1778 року, а рік потім пішов за ним митр. Лев Шептицький.

* * *

Досі ми згадували загально про джерела утримання владик, а тепер пригляньмося цьому дещо докладніше. Отець Єронім Моро звітував до Риму, що в його часі (к. 1745 р.) руський митрополит А. Шептицький мав 1.500 скуд річного доходу з дібр (це давало 14 тисяч польських флоренів) і 1 тисячу скуд, як владика Львова, Галича і Кам'янця на Поділлі. Владика Теодосій Рудницький з Луцька, Єронім Устрицький

з Перемишля і Теофіль Ґодебський з Володимира побирали к. 2-3.000 скуд; вл. Юрій Булгак з Пинська мав 800 скуд; архиєпископ Ф. Гребницький з Полоцька і вл. П. Володкович з Холму мали по 400-500 скуд; натомість архиєпископ Смоленська не мав нічого.

Отець Моро писав, що деякі руські владики мали 1-2 архимандрії з доходом 2 тисяч скуд і, дотого, продовжали накладати на духовенство і мирян катедратик, напр. парохи платити 1-4 скуд річно, хоч він був знесений в 1647 році. Владики жили в палацах і їздили каретами.

Вони навчали свою паству, звичайно, за посередництвом деканів або давали їм книжки в руській мові. Щоправда, писав о. Моро, деякі владики їздили особисто на візитації, але й тоді шукали « чогось » для себе, а не для добра мирян, які не мали що їм давати, тому брали скуда або флорена від убогих парохів. Це, правда, візитація нелегка, бо простори великі, терени лісисті і багнисті, так що важко їхати туди каретою. І з тих причин владики доручали своїм деканам відбувати цей важкий обов'язок.

Апост. нунцій Йосиф Ґарампі писав до Риму, 17-го травня 1775, що вбогі руські священики платили своїм владикам катедратик і це викликало велике негодування в народі; а деякі владики, напр. Львівський, стягали на семінарію. Всі ці налоги приносили річну суму к. 30 тисяч флоренів, а крім того, кожний священик і кожний дяк платили по 1-ому флоренові і це давало суму 3 тисяч флоренів, з якої плачено 600 фл. пенсію двом прокураторам, а решта залишалась у касі владики.

За обчисленням нунція Ґарампі в Перемишлі було 1.200 парафій і кожний священик мусів давати 15 грошів нотареві. Кожний кандидат на священика платив 54 фл., з яких нотар побирав 8, авдитор 8 і капелян-інструктор 8, а решту 30 фл. задержував владика; владика брав 2 угорські таляри за диспензи від нерегулярности, як також за св. Миро; узагалі, Перемиський владика дбав, щоб з усього щось мати.

У Львові — писав нунцій Ґарампі — кандидат духовного стану платив наперед 4 фл. нотареві й кілька угорських талярів капелянові. Сама ж ординація мала відбуватися в соборі, але Львівський владика робив це також у соборі в Крилосі і тоді кандидат платив інструкторові 1 фл. щотижня, а потім 40 фл. такси: 8 нотареві, 2 капелянові, а решту брав владика на різні видатки, напр. митр. Шептицький давав 20 фл. урядникам, 8 брав собі, а одинадцять з половиною залишав на цілі Капітули.

Нещодавно заведено у Львові звичай — писав нунцій — платити сто флоренів за перехід священика з однієї парафії на другу; за диспензу треба платити одного угорського таляра; за св. Миро декан платить

4 флор., а від кожного пароха стягає по 12 грошів; парафії платять по 16 фл. катедратика, а бідніші менше. Декани стягають по 4 фл. на т.зв. квітування і по 4 фл. на видатки соборчика в Крилосі, тобто на свої кошти утримання; надобавок, кожний парох мав платити по 1-му фл. на утримання 2-ох прокураторів: у Львові й Варшаві, що їм помагали в судових справах чи процесах.

Таким чином, реасумував нунцій, в обох епархіях був з того річний прихід к. 2.500 фл., з якого видавано 1.200, а решту задержували Капітули на різні цілі. Нунцій писав, що у Львові в 1750-ому році був наложений розмет на будову катедрального собору св. Юра і в 1759 році на ньому була покладена копула й повинен був бути кінець розмету. Одначе, дальше вимагано від священиків епархії 14 тисяч фл. річно, так що за 22 роки було зібрано коло 200 тисяч флоренів. Митр. Атанасій Шептицький дав на будову суму 116.820 фл., що її одержав за винайм дібр в Городиславичах князю Чорторийському. З відсотків (7%) було річно 8.177 фл. і 14 тисяч від священиків, а це давало річний прихід 22 тисяч фл. на будову собору. Дотого, від 1754 до 1769 року окремо вплинуло на будову собору 42.707 фл. і 29 1/3 грошів. Нунцій замітив, що Львівський владика накладав на кожну парафію по 4 фл. на кошти своєї подорожі до Варшави і на кожного дяка по 2 фл., пересічно з одного деканату 1.080 фл.

Як бачимо, церковні стосунки в Русі-Україні були дуже подібні до стосунків у Франції до французької революції. Такий самий занепад був і в інших краях Европи.[1]

---

[1] *Monumenta Ucrainae Historica*, Romae, 1968, VI, pp. 160-184, 187-193, 196-198, 303-305, 310-312; *Ibidem*, VII, pp. 85 seq, 90-94, 143 seq, 206, 225, 236, 294, 286, 329; *Ibidem*, VIII, pp. 99-111.

Ч. 3

ПЕРШІ ПРОБЛИСКИ ВІДРОДЖЕННЯ НАРОДУ В ГАЛИЧИНІ (XIX СТ.)

З хвилиною прилучення Галицьких земель до Австрії повіяло там свобіднішим духом. Марія Терезія і Йосиф II, що до її смерти володіли спільно, найперше, скасували 5-го травня 1782-го року особисте невільництво, хоч, щоправда, панщизняна праця залишалася ще до 1848-го року. Вони обидвоє намагалися завести рівноправність християн обох обрядів перед законами держави і щиро заходилися, щоб перевести в дійсність горожанське й культурно-освітнє зрівнання громадян новоприлучених земель з рештою австрійського населення. Очевидячки, всі ці намагання мали вплив на покращання положення і життя українського народу в Австрії.

а) Становий Сойм королівства Галичини і Володимирії

Віденський Конґрес був спробою великодержав завернути колеса історії до часів з-перед французької революції. Усе ж таки, в Австрії нуртував і збільшався відосередний рух, головно в її східніх слов'янських краях. Це й було причиною, чому правительство задумало дати деякі полегші. Маємо на думці створення станової Конституції для королівств Галичини і Володимирії, що мала бути бодай сповидною формою самоуправління. Ця конституція була проголошена патентом Франца I-го в дні 17-го квітня 1817-го року. Рам'ям тієї Конституції був Становий Сойм, в якому брали участь представники чотирьох станів: церковної ієрархії, маґнатів, лицарського стану і міст.

В Соймі брали участь 100-143 делеґати. Його предсідниками були цісарські намісники: барон Франц Гавер до 1826-го року; кн. Авґуст фон Льобковіц, великий польонофіл, до 1832-го року; і архикнязь Фердинанд до 1845-го року; а цивільні справи провадив Кріґ фон Гохфельден. Остання сесія Сойму відбулася 1845-го року, вже напередодні « Весни Народів ». З уваги на участь українських делеґатів в тому Соймі, слід згадати про нього дещо більше.

Цісар писав у свому патенті, що установляє для королівств Галичини і Володимирії чотири стани: духовенства, маґнатів, лицарський і королівські міста. Про селян не було жадної згадки.

Стан духовенства мав включати галицьких архиєпископів, єпископів, архимандритів, крилошан, яким на їх прохання буде наданий шляхетський привілей. Стан маґнатів мав включати князів, графів і баронів, а до лицарського стану належала крайова шляхта, що своє шляхетське походження доказала згідно з приписом патенту з 20-го січня 1782-го року й одержала іматрикуляцію; також і ті, що їх уже австрійські цісарі піднесли до шляхетського стану. Крім того, до лицарського стану належали ті, що мали індеґінат королівства та іматрикуляцію в загальній становій метриці. З-поміж міст покищо столиця Львів представляла четвертий стан аж доки не буде визнане право для більшого числа королівських міст.

Також і Буковина від 14-го березня 1787-го року злучена з Галичиною була включена до Станової Конституції. Буковинський владика, як і галицькі, належав до стану духовенства; а родини, яким були надані графства і баронії, були зачислені до маґнатів; давні бояри, досі іматрикульовані, і котрим вже цісарі надали шляхетський стан, увійшли до лицарського стану.

Право засідати і голосувати на зібраннях Станів, тобто Сойму, королівства Галичини і Володимирії, разом з Буковиною, було надано: особам, які виконують коронний уряд тих королівств, а між ними латинський архиєпископ, що мав достоїнство примаса, і йому було надане перше місце; за ним ішов архиєпископ-митрополит греко-кат. обряду, а дальше йшли єпископи, архимандрити і крилошани, яким на їх просьбу цей привілей буде наданий; повнолітні особи чоловічої статі, що крім індіґенату стану маґнатів або лицарів, матимуть дідичне посідання одного або більше табулярних дібр, від яких є приписаний податок; і два делеґати міста Львова, яким це право буде надане особисто.

Згідно з патентом засяг діяння Станів розтягався на всякі справи для добра королівства, всіх станів або одного, якщо крайова влада зажадає від них такого рішення, або стани з власного почину звернуться до тієї влади з своїм внеском чи предложенням, або за її посередництвом до цісаря, головно в справі грунтових податків і данин; завідуванням військового квартирового додатку і станового домашнього фонду; надавання індіґенату; установлення станових урядників і пропозиції щодо фундаційних місць для тих королівств і вдержування евіденції шляхетської метрики.

Важливіші справи були вирішувані на зібранні Станового Сойму, а для звичайних справ був установлений Крайовий Виділ, що складався з двох асесорів або делеґатів з трьох перших станів і одного депутата від міста Львова. Виділ мав окремий допоміжний персонал та

становий архів. Керівництво справами в час Сойму і в Крайовому Виділі віддано намісникові з інструкцією, що треба робити якби зайшла яка трудність. Він назначував порядок, за яким на Соймі були розглядані справи.

Цісар застеріг собі, що всі депутації до його двора можуть відбуватись лише за його попереднім дозволом; він застеріг собі накладання податків; розписання грошевих налогів або в натурі в зв'язку з грунтовим податком, який він буде подавати щороку чотирьом Станам у формі постуляту; Стани можуть запорядити оплати чи добровільні жертви за дозволом цісаря. Стани з власного почину можуть надавати індіґенат особам для стану маґнатського і лицарського, а оплати за маґнатський стан 2 тисячі зол. рин., а за лицарський стан 1 тисячу зол. рин.

Сойм мав збиратися раз-у-рік у назначеному цісарем часі, але з важних причин Стани могли бути скликані в іншому часі за дозволом цісаря. Намісник-предсідник закінчував Сойм в імени цісаря і розв'язував його. Члени Станів підлягали Львівському Шляхетському Судові, що був « як форум прівілеґіятум ». Всі члени Станів, що мали право голосувати, носили станові уніформи з гербом краю.

Цісар скликав перше засідання Станового Сойму Королівства Галичини і Володимирії в дні 16-го червня 1817-го року. В тому Соймі взяли участь представники українського народу, напр. барон Михайло Гарасевич, Гавриїл Дубович, о. крил. Іван Могильницький і інші. Вони домагалися прав для свого народу, але не могли багато вчинити з огляду на польську більшість Сойму. Усе ж таки і ця « куценька » конституція давала можність забирати голос і боронити прав народу. Всесильним залишався намісник-предсідник, що мав повновласті віцекороля, напр. в час посухи і сарани 1826-го року в подільських повітах наші люди не одержали належної помочі, бо намісником був польонофіл знімчений чех, князь Льобковіц.

б) Освіта й культура

Досі в Галичині й інших українських землях освітою й культурою занималася Церква, чи то через свої братства чи при помочі священиків, монахів і дяковчителів. Особливо манастирі від найдавніших часів були вогнищами української культури. На жаль, після реформаторських заходів Йосифа II число манастирів на західньо-українських землях дуже змаліло, напр. в цілій Галичині залишилось лише 14 чоловічих і 2 жіночі, на Закарпатті 7 і на Буковині 3. Перед реформою були 283 манастирі на тих землях.

Цей брак культурно-освітних осередків мало заповнити державне шкільництво, запроваджуване цісарськими патентами, напр. 6-го лютого 1792 р. запоряджено вчити дітей в існуючих уже школах під опікою латинських Капітул живою народньою мовою бодай у вівтірки й четверги щотижня, а в наслідок домагання духовенства дозволено дітям після латинської богослужби йти ще на свою богослужбу. Знаємо, що українські парохи, напр. о. Михайло Клятко з Галича, де були школи під опікою латинників; подібно парохи Чорткова і Тисьмениці, домагалися навчання в українській мові, мотивуючи тим, що там всі батьки й діти були українці.

Австрійський уряд завів шкільний примус, що мав змусити всіх селян посилати свої діти до школи. Одначе, польські мандатори, що одержали тепер нагляд над школами, ширили брехливі вістки, мовляв, котрий хлопець навчиться грамоти, такого будуть віддавати в службу султанові. Такі хитрі вісті відстрашували селян від школи і тому 15-го вересня 1812-го року знесено примус, але дорадяувано, щоб діти вчилися бодай у суботу і святочні дні. Де не було школи, там священики вчили дітей у захристіях.

У 1813-му році уряд запорядив, щоб по селах українські діти вчилися своєю матірною мовою, але тепер виявилося, що немає конечних букварів і книжок. Отець крил. Іван Могильницький заснував у Перемишлі « Товариство Руських Учених », що його затвердив цісар Франц I, 5-го липня 1816, і воно діючи під патронатом владики Михайла Левицького, постановило виготовити такі підручники. Але скоро це стало причиною польських доносів до Риму, мовляв, владика Михайло ширить між народом сепаратистичні ідеї і хоче розбити один нарід надвоє, бо руська мова це тільки наріччя польської мови.

Довге життя народу під займанщинами довело його до жебрачої торби, так що його вороги заперечували йому право індивідуальности. Коли візьмемо до уваги факт, що не минуло й двісті років з часу знищення Гетьманської Держави Москвою, коли українські вчені писали для москалів їх шкільні підручники, напр. архимандрит І. Ґізель історію та архиєпископ М. Смотриський граматику і ціла плеяда інших українських учених в часах Петра I-го, то неволя довела його до такого жалюгідного стану, що « добрі сусіди » заперечували існування його мови.

Дня 13-го вересня 1816-го року намісник затвердив старання митрополита Левицького, щоб навчати дітей їх матірною мовою. Чергового року уряд перевів загальну реформу шкіл держави і при тій нагоді митр. Левицький видвигнув обставину, що українські діти зовсім

не розуміють польської мови. Він заявив, що як їх мова буде знехтована, він заснує приватні українські школи. Намісник одержав доручення скликати в тій справі нараду, на якій польський архиєпископ А. Анквіч зі Львова, разом з каноніком Минасевичем, вперто твердили, що руська моеа є « польським наріччям » і зовсім не надається до вжитку в школах, хіба самі священики вчитимуть нею дітей приватно. На їх думку, єдиною народньою мовою в Галичині є мова польська. Митрополит відкинув такі інсинуації.

Підтримуючи своїх земляків, деякі старости висунули проти українських шкіл обвинувачення, мовляв, це « велико-русскі » школи. В грудні т.р. Львівська Консисторія вияснила, що це руські, тобто українські школи, бо наші люди зовсім не розуміють московської мови, як і польської.

Цісар запорядив, щоб руські духовні Галичини й Буковини вчили дітей своєю матірною мовою; у мішаних школах навчання проходить по-польському, але релігія, писання і читання має бути також по-українському; в чисто-українських школах навчання має відбуватися по-українському, але читання і писання також по-польському; українці можуть вести свої приватні школи своїм власним коштом; українські школи будуть під наглядом українських інспекторів, а польські під польськими, а в мішаних школах інспектор більшости дітей. Руська школа в місцевості, де вже є мішана школа, має бути вдержувана батьками. І тепер знову посипалися доноси на митр. Левицького, що він « вбиває клина » між польським і руським духовенством, але він не звертав на те уваги й українські діти вчилися своєю матірною мовою.

В 1838-ку році Консисторія звітувала, що бракує шкільних будинків, немає досить учителів і священиків, тому дяковчителі участь дітей у своїх домах, хоч будівельний матеріял є і люди готові помогти в будові шкіл. 12-го липня 1843-го року вона протестувала, що в школах під опікою латинських Капітул і досі не вчать дітей по-українському і тому своєю курендою з 7-го лютого 1844-го року запоряджувала священикам засновувати свої власні парохіяльні школи. Із повідомлень Консисторії видно, що в тому часі було 27 українських народних шкіл і 843 парохіяльних, яким польські поміщики робили великі перешкоди.

Щойно 2-го червня 1847-го року уряд казав засновувати парохіяльні школи там, де досі були школи під опікою латинської Капітули і не вчили дітей по-українському. 11-го травня 1848-го року казав учити в мішаних народніх школах по-українському і по-польському, тому учителі мусіли знати обидві мови. Врешті, декрет міністерства освіти з 8-го вересня 1848-го року зрівняв « Руську Націю » з іншими народами дер-

жави і казав завести на Львівському університеті катедру української мови й літератури, а наступного року українську мову визнано мовою більшости населення краю. Того року Митр. Ординаріят запорядив, щоб навчання доґматики відбувалося в матірній мові. Одначе, польський намісник Ґолуховський скоро це відкликав.

Урядовий декрет з 4-го лютого 1849-го року підчинив Львівській Консисторії головні школи в містах: Львові, Городку, Жовкві, Долині, Стрию, Бучачі, Галичі, Коломиї, Снятині і Заліщиках. Одначе, багато українських дітей таки залишилися в школах під опікою латинської Капітули. Одначе, декретом з 7-го травня 1850-го року українська мова стала обов'язковою в усіх школах. 10-го вересня 1852-го року наші Єпископські Ординаріяти домагались оснування в школах катехитур і щойно 7-го серпня 1856-го р. цісарський декрет завів їх у таких гімназіях: Львів, Перемишль, Самбір, Станиславів, Тернопіль і Бережани.

в) Генеральна Семінарія. Руський Інститут. Університет

Як уже згадано, кандидати духовного стану вчилися в папській Семінарії у Львові та Ужгороді. З часу переходу Галицьких земель під Австрію Марія Терезія заснувала 1774-го року т.зв. « Барбареум » у Відні і туди їхали на студії молоді греко-католицькі студенти богослов'я з цілої Австрії, аж до 30-го червня 1783-го року, коли була заснована Генеральна Семінарія у Львові, що її першим ректором був о. д-р Антін Ангелович, пізніший Галицький митрополит. Відмітимо, що Духовна Семінарія в Перемишлі була заснована 30-го червня 1850-го року.

Саме ж « Барбареум » починаючи з 1803-им роком залишилось тільки конвіктом для студентів богослов'я, що студіювали на Віденському університеті; для Галичини і Холмщини зарезервовано п'ятнадцять місць. Львівську Семінарію приміщено в будинку розв'язаного урядом манастиря домініканців і до неї спочатку спрямовано всіх греко-католицьких студентів богослов'я з цілої держави, як також і василіянських ченців.

Цісарський патент з 21-го жовтня 1784-го року засновував у Львові університет і на домагання владики Петра Білянського в ньому відбувались виклади катехитики, гомілетики, пастирського й морального богослов'я на матірній мові студентів, а з доґматики тільки на « репетиціях ». В листопаді 1787-го року і в « Руському Інституті » зачалися виклади філософії на матірній мові студентів.

Цей Інститут проіснував аж до 1809-го року, а причиною його короткого існування була обставина, що наші професори не знайшли під-

тримки ані зрозуміння у своїх слов'янських і неслов'янських колеґ, які часто називали його « вінкельшулею ». Про це довідуємося із зажалення до намісника з 21-го березня 1789-го року із домаганням, щоб наших професорів уважати рівноправними членами факультетів і щоб не називано їх погірдними словами та подавано їм до відома всі урядові запорядки, як і професорам інших національностей. Відповідь була прихильна, але це труднощів не усунуло, тому наші професори почали поволі розходитися до інших шкіл, де їх високо шанували, напр. проф. Лодій викладав у Кракові, а згодом був одною з найкращих сил університету в Петербурзі. Як « справедливо » трактували наш Інститут, вистачить згадати, що всі священики, які в час своїх студій слухали польських професорів, одержували стоп'ятдесят флоренів більше річної пенсії, як ті, що слухали викладів українських професорів.

Врешті, на домагання вірменського архиєпископа у Львові, Яна Шимоновича, що був директором Богословського Факультету, в 1808-ому році українські виклади на університеті закрито й це тривало аж до 1848-го року. Відмітимо, що під час Наполеонської війни виклади на університеті були перервані і щойно 7-го липня 1817-го року були відкриті, але без медичного факультету, бо його перенесено до Кракова, тому не диво, що мало українців могли до Кракова дістатися.

Згадаємо також, що на Буковині в час її зайняття Австрією 1775-го року було коло 35 тисяч українців, але крім Сучави, Радовець і манастиря в Путні, там не було руських шкіл. Щойно 1786-го року цісар заснував в Сучаві «клерикальну школу» для виховання духовенства і три роки згодом вона була перенесена до Чернівців, а 1827-го року перемінена на Богословську школу; рік потім там була заснована семінарія.

Слід теж згадати, що в час окупації наших земель поляками деякі владики польського походження пробували завести польську мову в церковне урядування і писали на ній свої послання. Митрополит Левицький уважав це неприроднім і 1821-го року написав своє посне послання народньою мовою, в якій було чимало слів і виразів узятих з церковно-слов'янської мови, які, зрештою, всім людям були зрозумілі. Одначе, намісник барон фон Гауер, заявив йому, що не має цензора для книжок « руського наріччя » і на це одержав достойну відповідь митрополита, виготовлену мабуть о. крил. І. Могильницьким, де доказував, що руська мова не є жадним наріччям, але самостійною мовою народу, що становить більшість населення в Галичині. *Ця мова є тісно зв'язана з греко-католицьким обрядом, так як і інші мови, напр. латинська, вірменська, сирійська, грецька тощо, тому писати на тему покути іншою мовою ніяк не можна, бо вона не промовить до сумління на-*

роду. Ця мова є рідною українському народові, вона має собі притаманну синтаксу і вже від IX ст. нею були писані наші державні документи. В час ягайлонських королів вона була їх урядовою мовою. Вистачить заглянути до архіву вернардинів і подивитися на сто томів старовинних документів писаних тією мовою. Врешті, писав митрополит Левицький, хай намісник загляне до філологічного словника і інших книг, то переконається в самостійності української мови. Цією мовою були надруковані « Історія Церкви » Даннеммавра, практична філософія Бавмайстра, пастирські листи владик, Білянського, Скородинського, Рила та Ангеловича. Видно, це переконало намісника, бо послання було надруковане народньою мовою і з того часу ніхто з наших владик не писав послань іншою мовою.

Та, вороги українського народу на цьому не заперестали. Коли їм не вдалося зробити нашої мови « наріччям » польської, вони задумали усунути з нашого письменства кирилицю: заступити її латинською абеткою. І в тому часі це представляло велику загрозу українському письменству. Деякі наші прихильники такої заміни арґументували, що це причиниться до « втілення » нашої літератури до загально-слов'янської і европейської. І їх підтримувала Галицька адміністрація.

Залишилась невеличка праця молодого поета, « Пробудника Галицької землі », Маркіяна Шашкевича, *п.з. Азбука і Абецадло,* де він слушно писав, що література кожного народу є образом його життя, способу думання і його душі. Вона мусить рости й розвиватися на рідній історичній традиції, в даному випадку з кириличним письмом, інакше вона стане як той райський птах без ніг, що мусів завжди висіти у повітрю. Шашкевич навів думки вчених філологів, напр. Копітаря, Добровольського, Берліча, Шафарика, які ставлять кирилицю понад латинку, якщо ідеться про передання звуків слов'янської мови.

Дехто закидає, каже Шашкевич, що ми не маємо граматики, але це неправда. Маємо граматики Павловського, Левицького, Лучкая, Максимовича, і о. Могильницького. Зрештою, граматика не установляє законів мови, але є її образом; не з граматики вчимося своєї мови, але граматика занотовує всякі відміни витворені живою мовою народу. І Шашкевич фахово виказує, що кирилиця звершено передає звуки української мови, а великі різниці між буквами і звуками слов'ян, що уживають латинку, є доказом, що вона до руської мови не надається.

Старовина, традиція — писав Шашкевич — *це образ, дзеркало, чисте як вода, і в ньому ясно відбивається обличчя століть. Туди треба заглянути і переконатися, як твої батьки і твої діди жили, що робили, що їх радувало й веселило, а що смутило*; *як сонце на них світило*; *як вони*

думали, яким духом обнимали природу, околиці, увесь світ; з ким сходилися і як це на них впливало; який був їхній внутрішний і зовнішний світ; що їх штовхало до великих чинів, а що відбирало силу; яка була їх мова, яка бесіда, якою була їх душа і яке серце, — словом якими вони хотіли перед тобою явитися, і чого від тебе очікували.

Усе це для нас не казка, писав Шашкевич. Нас інтересує чужина, то чому ж нашина не приляже до серця, і не промовить до нас сильним словом. Решти і великі шматки цього образа, цього чудного дзеркала заховалися досьогодні; вони переховалися по церквах, манастирських бібліотеках, у чесних священиків і в піснелюбивих дяків, а також під низькими стріхами в домовитих господарів, що їх шанують і переховують, якби святий дар з неба».

Такими сильними арґументами боронив молодий священик Маркіян Шашкевич свої церковні і народні традиції, свою мову і свою грамоту, бо вони були, є й будуть дзеркалом душі народу. І не диво, що його слова мали магічний вплив на людей його покоління, які зробили перші кроки на дорозі до відродження української модерної літератури й культури.[1]

---

[1] *Lozinski, B, Dr,* Galicyjski Sejm Stanoioy, 1817-1845, Lwow, 1905, pp. 10-14; *пор. Шематизм Провінції св. Спасителя ЧСВВ в Галіції и короткій поглядь на манастири и монашество руске оть заведення на Руси віри Христовои аж по нинішное время,* Львів, 1867; *пор. Огоновський, О,* Історія Літератури Рускої, Львов, 1889 (2), ст. 13-14, нота 12.

Harasiewicz, ст. 985, 993-1000; *пор. Огоновський,* ст. 101. У наших школах уживано першої книжки « Букварь язика словенского. Чтения и писания учащимся вь полезное руковождение, Ставроп. Інст., 1807.

1843 року у Львівській архиєпархії було 27 руських державних « тривіяльних » шкіл, а 843 парохіяльних під наглядом Консисторії. 1885 року в цілій Галичині було всіх шкіл 3,093 (1,603 українських і 1,365 польських); *пор. Гарасевич,* ст. 1000-1008; *пор. Пелеш,* II, ст. 635 і слід.; *пор.* « *Зоря Галицка* », ч. 61-62, 1851.

Між першими професорами « Інституту » були: Петро Лодій та Іван Земанчик з Закарпаття. На Богосл. виділі було чотири роки студій: На І-ому вчили: історії, о. Теодор Захаріясевич (1787-92), а потім д-р Андрій Білецький (до 1802), Костянтин Липницький; д-р А. Радкевич, ЧСВВ, викладав єврейську і грецьку мови, германевтику та Старий Завіт (1787-1805). На 2-ому році вчили: д-р М. Гарасевич, ексеґетику (1787-1800), д-р Іван Дуткевич та Гр. Миленевич (1805-1807); д-р А. Ангелович викладав право до 1800 р., а по нім д-р Хризостом Мохнацький (до 1807). На 3-ому році вчив д-р Модест Гриневецький, ЧСВВ (1787-96), догматику, а по нім д-р І. Дуткевич та д-р І. Гарасевич богословя і катехитику. Право викладали ті самі що на 2-ім році. На 4-ому році викладали: д-р М. Гарасевич богослов'я і катехитику, а по нім д-р Михайло Левицький (1800-1805); д-р А. Павлович викладав моральне богослов'я (1788-95), а по нім д-р М. Шанковський та д-р І. Лаврівський; *пор. Єфремов, С,* Історія Українського Письменства, Київ-Ляйпціґ, 1919, (2), ст. 103. *Азбука і Абецадло,* Перемишль, 1836; *Русалка Дністровая,* Буда, 1837.

Ч. 4

ВЕСНА НАРОДІВ. УКРАЇНЦІ ЗДОБУВАЮТЬ СВОЇ ПРАВА

Пригляньмось дещо докладніше станові, що заіснував на наших землях у зв'язку з « Весною Народів » 1848-го року. Ця « Весна » була виявом соціяльно-політичного пробудження народніх мас Европи підо впливом кличів французької революції, які на деякий час присудили реакційні постанови Конґресу в Відні.

На Великій Україні під кінець XVIII ст. появилася друком « Енеїда » Івана Котляревського і започаткувала повільне відродження нашого нового письменства, а в наслідок невмірущих ідей Шевченка в 1846-ому році постало в Україні таємне Кирило-Методіївське Братство, що видвигнуло національно-політичні постуляти. Його члени зобов'язувались присягою: 1) боротись за визволення всіх слов'янських народів з-під чужого ярма; 2) змагати до незалежности кожного з них; 3) дбати про знесення кріпацтва; 4) домагатись скасування всіх станових привілеїв; 5) домагатись заведення в життя повної релігійної толеранції; 6) домагатись пошани всіх слов'янських мов; 7) домагатись повної свободи думки, слова і друку; 8) домагатись завдення в усіх школах народньої мови. Це були великі й революційні ідеї, які реакційна Москва Ніколая І-го задумала здусити в зародку, жорстоко покаравши членів тієї організації. Одначе, ідей ніхто не міг знищити.

В Галичині сильний голос в обороні прав народу підніс гурт студентів Львівського університету під проводом молодого богослова, а згодом священика, о. Маркіяна Шашкевича, разом з його однодумцями із « Руської Трійці » і їх прихильниками. Уже в 1837-му році, отже ще перед оснуванням Кирило-Методіївського Братства, вони видали свою « *Русалку Дністровую* », де видвигнули національно-політичні, соборницькі кличі. Цього відважного голосу українського народу налякалися свої й чужі, а « Русалці » довелось просидіти в пивниці у Львові аж до 1848-го року, коли повіяло дещо свобіднішим духом. Усе ж таки, отих сто примірників « Русалки », які дісталися в руки українців, добре й чесно виконали свою велику роботу.

25-го квітня 1848-го року революційний Комітет проголосив у Відні конституцію, а 22-го липня був відкритий парлямент 383-ох членів, що 7-го вересня схвалив знесення панщини. Цісар Фердинанд І-ий утік до Оломуца й звідти хотів боронити свою династію. Щоправда, 31-го

жовтня Відень був відібраний від революціонерів, але слабовільний Фердинанд зрікся престола в користь молодого Франца Йосифа I, що заґарантував усіх народам держави їх політичні й соціяльні права. Усе ж, як на Мадярщині вибухло повстання Косута, цісар просив помочі в царя Ніколая, який силою привів мадярів до послуху, так що 13-го серпня 1849-го року вони скапітулювали.

З хвилиною вибуху революції в Відні митрополит Левицький вже 2-го травня скликав до Львова Національні Збори, що відбулися в консисторіяльній залі біля собору св. Юра. Триста духовних і світських делеґатів прийняли назву « *Головна Руська Рада* », а в її проводі засів коадютор митрополита, вл. Григор Яхимович. Ці перші Національні Збори українців у нових часах, найперше, вшанували пам'ять о. Маркіяна Шашкевича († 1843 р.). Після кількох днів нарад Головна Рада проголосила свого маніфеста, в якому між іншим було сказано: « *Ми галицькі русини (українці) належимо до великого руського народу, що начислює п'ятнадцять мільйонів і говорить одною мовою, а два з половиною мільйонів замешкують Галицьку землю. Цей народ мав колись свою незалежність і своєю славою дорівнював наймогутнішим народам Европи; він мав свою літературну мову, своє власне законодавство, своїх власних князів, — коротко, він був шанований, заможний і сильний. — Пробудився уже наш руський лев (герб Галичини) і віщує нам ясну майбутність. Вставайте ж Браття, пробудіться з вашого сну, бо вже найвищий час! Встаньте, але не до сварки і незгоди, але рушайте разом, щоб піднести наш народ та забезпечити йому належні права!* »

Отак Головна Руська Рада висунула не лише національно-культурні, але й політичні постуляти, підкреслюючи єдність усього народу на його етнографічній території, що була поділена штучними кордонами. І цей заклик мав історичне значення, бо галицькі українці, користуючись більшою свободою діяння, ніж їхні брати на сході, розвинули політичний рух і придбали своїй тіснішій батьківщині почесне ім'я « Українського П'ємонту ».

Головна Рада, перш за все, вислала на руки намісника, гр. Франца Стадіона, петицію з домаганням: 1) *завести українську мову в усіх школах та державній адміністрації*; 2) *дати українським священикам ті самі права, що їх мають латинські*; 3) *та допустити українців до всіх урядів в державі. Щонайголовніше, Рада підтримала домагання відділити українську частину Галичини, тобто властиву Галичину, від т.зв. Західньої Галичини з Краковом, де жили поляки*; *вона також домагалась створити окремі українські військові відділи. Вище згадана петиція мала двісті тисяч підписів з цілого краю.*

Під час перших виборів до Віденського парляменту на всіх 96 послів з Галичини обрано 39 українців, а між ними було 27 селян, 9 священиків і 4 з-поміж світської інтелігенції. Делеґати Головної Ради взяли участь у Слов'янському Науковому З'їзді в Празі, де були прийняті, як представники окремого слов'янського народу. Цим затривожились наші давні « приятелі », польська верхівка, і завзялись внести замішання в ряди українців. Вони створили т.зв. Руський Собор, до якого записались спольонізовані нащадки української аристократії, які тепер заявили себе « русинами » і навіть поїхали на З'їзд до Праги, щоб там паралізувати всі заходи Головної Руської Ради.

Тим часом, вона зорганізувала в цілому краю 45 відділів, при чому основою розмежування їх діяльности покривалось з поділом церковних деканатів. Отак Церква розбудувала першу мережу національно-політичної сили в Галичині. Кожна Філія мала в Раді свого референта, що говорив за неї в центрі. Провід філій мав такий склад: 3 селяни, 3 міщани, 3 шляхтичі, 3 дяковчителі, 10 священиків і 8 світських інтеліґентів. Вони організували в краю віча, де в найдальших закутинах краю освідомлювали народ політично.

Така праця Головної Ради, яку часом називали « Святоюрським Товариством », також налякала поляків і своїх слабодухих людей, що були під їх впливом. Для спаралізування тієї діяльности 23-го травня відбулися збори « Руського Собору », але щойно після приїзду польського намісника Вацлава Залеського восени 1848-го року поляки зачали систематичну боротьбу проти Ради. Вона вислала свою делеґацію до цісаря в Оломуц із такими домаганням: 1) розділити Галичину надвоє; 2) дозволити на організацію окремих українських батальйонів в Галичині; 3) завести українську мову в школах та урядах; 4) знести уряд мандаторів і завести звичайну цісарську адміністрацію в Галичині; 5) покликати до життя мішану комісію для поділу лісів і полів після знесення панщини; 6) забрати з українських земель неприхильних народові урядовців та 7) зрівняти українське духовенство в правах, що їх мали інші духовні держави.

На жаль, події в Австрії, як абдикація цісаря, перейняття влади новим цісарем, завішення конституції 4-го березня 1849-го року, — сповільнили революційно-визвольний рух у цілій державі, що перейшов на затяжну політичну боротьбу в пресі і з посольської трибуни. І треба щиро жалувати, що Головна Рада не вилонила з себе здібного політика-провідника, людину великого формату, що взяв би був на себе відповідальність за національно-політичне визволення Галичини.

Після зроблення такого багатонадійного початку Головна Рада вва-

жала, що в даній ситуації вона вже більше нічого не зможе зробити і на своїх зборах 30 червня 1851 року вона якби самоліквідувалась, одержавши в нагороду площу під будову Народнього Дому й церкви у Львові Вона перемінилась у Комісію, що мала дбати про Народній Дім. Таке заломання вповні використали поляки, напр. за їх інспірацією 25 липня 1859 року уряд накинув українцям латинське « абецадло », але митрополит Яхимович протестував і в часі доповнення конституції, коли були установлені вища і нижча палати парляменту, цей декрет був скасований 13 березня 1861 року.

За ініціятивою о. Миколи Устияновича та Івана Борискевича була заснована « Руська Матиця » на взір чеської, і на її зборах 10 квітня 1848 року було присутніх 99 осіб, переважно священики. Збори велися під кличем: «Де є тая сила, щоб русина повалила?» Матиця, оця перша Українська Академія Наук поділила свою працю на такі секції: 1) Богословську, 2) Правничу, 3) Філософську, 4) Історично-географічну, 5) Загально-освітню, 6) Господарську, 7) Мовну і 8) Старо-слов'янської літератури. На жаль, з хвилиною занепаду Головної Ради і « Матиця » не проявила більшої діяльности. Мабуть, її найбільш практичним досягненням було оснування українських катехитур в середніх школах, 7-го липня 1856-го року, в таких містах: Львів, Перемишль, Самбір, Станиславів, Тернопіль, Бережани, а згодом, Дрогобич, Коломия, Стрий та Золочів.

Поляки виступали проти прав української мови в згаданих школах, а особливо цікавим був лист шкільного інспектора, д-ра Евсевія Черкавського, до Відня, яким він хотів переконати цісарський уряд, що тільки українське духовенство говорить та інтересується українською мовою, а народ зовсім ні. Також руські письменники вже пішли іншою дорогою і створили дивне наріччя із слів і форм церковно-слов'янської та московської мови, але цього нарід не розуміє. І такого наріччя уживають руські катехити в школах, а молодь його не розуміє і з того виходить шкода державі; тому треба всі руські катехитури скасувати.

Подібні арґументи видвигав польський намісник А. Ґолуховський, що атакував священиків: Якова Головацького; крилошанина, а згодом Холмського єпископа, Михайла Куземського; і о. І. Малиновського. Він висунув урядові такі свої домагання: 1) скасувати руські катехитури; 2) заборонити вживання кирилиці; і запровадити польську мову в усі нижчі кляси гімназій і завести також Григоріянський календар. Це вже була фронтова атака поляків проти українського народу, але мін. граф Тун, що був підо впливом дорадника о. Григора Шашкевича, всі ці пропозиції намісника відкинув.

Усе ж таки, побут московського письменника Смірнова у Львові для збирання документів історії Галицько-Волинського королівства, дав Ґолуховському добру нагоду зробити новий донос до Відня, яким кидав підозріння москвофільства на весь українтський політичний рух в Галичині.

На жаль, т.зв. « Група Святоюрців », що втративши віру в свої власні сили, звернула свої очі в сторону московського сусіда в надії, що звідти прийде поміч і порятунок, — спричинила українській справі велику шкоду. По-волі чи по-неволі вона стала важкою колодою на шляху до відродження народу і своєю діяльністю припізнювала його еманципаційний процес. Опортунізм групи « святоюрців » не хотів бачити сумної долі українців під Москвою, яким відібрано всі їх національно-політичні права та підчинено їх важкому переслідуванню, напр. позамикано всі школи, а сам Київський митрополит Ісидор очолив всю оту боротьбу проти своєї пастви.

Цар Олександер II указом з травня 1862-го року закрив навіть українські « недільні школи », а як у Києві зорганізовано приватну « педагогічну школу », то московське духовенство протестувало і новий указ закрив і цю останню українську школу. Всі ці справи були відомі в Галичині, тому політичну орієнтацію « святоюрців » на Москву треба вважати зрадою своєму народові в дуже критичному періоді його життя.

Конституційна Комісія палати Депутатів у Відні опрацювала закон про права громадян і про компетенції влади та був установлений Найвищий Суд. Теоретично всі громадяни були рівні перед законами держави, могли занимати всі державні уряди, мати повну свободу сумління і навчання. Одначе, польська аристократія, уживаючи галицьких москвофілів та їх орієнтацію на Москву, ввійшла в таємне порозуміння з правительством у Відні: за свою піддержку його політики в парляменті вона одержала майже необмежену владу в Галичині, яка зайняла вийнятково упривілейоване становище в державі. Поляки заплянували створити в Галичині свою головну базу для відродження польської держави, і відтепер це мало статися коштом українського народу.

Від злопам'ятного 1867-го року Галичина опинилась під двоголовою неволею: всі адміністративні уряди, суди, самоуправні уряди, шкільні керівні органи тощо, були обсаджувані справила поляками, а крім того польський елемент був насаджуваний по містах і містечках. В 1871-ому році Галичина одержала свого окремого міністра при центральному уряді в Відні, а окремий Галицький Сойм одержав можливість ухвалювати свої власні закони. Яка користь з того була українцям, вказують катастрофальні вибори 1879-го року, коли українці обрали лише трьох своїх послів, а поляки забрали решту.

У таких важких обставинах люди молодшої ґенерації, звані народовцями, зайняли чисто національні позиції і задумали взяти провід народу в свої руки. За почином о. Степана Качали на зборах народовців дня 8-го грудня 1868-го року була заснована « Просвіта » і вона із своїм першим головою Анатолем Вахнянином повела боротьбу проти москвофілів і поляків. Третій голова « Просвіти », землевласник із Збаражчини, Володислав Федорович, так сказав на зборах « Просвіти » 1873-го року: « *Я бажаю, щоб уся чужинецька геґемонія над нашим народом скінчилася*; *і щоб ніхто проти нашої волі нами не опікувався. Русь для русинів!* » — і це стало боєвим кличем українських патріотів за свої права.

Водночас москвофіли об'єдналися у свому « *Обществі ім. Михаїла Качковського* » та в згаданому « *Рускому Соборі* » і почали видавати свою газету п.з. « Слово », якій народовці протиставили свою « Батьківщину » і « Діло ». Навіть трагічні події на Холмщині в 1874/75 роках не промовили до сумління галицьких москвофілів; ані навіть ганебний царський указ з 1876-го року не відкрив їх очей на дійсні цілі Москви супроти України, хоч на всій українській землі під Москвою заборонено читати українське друковане слово, друкувати книжки й часописи, включно з драматичними образками чи нотами, а дозволювано лише друкувати історичні документи в їх первісній мові, але тільки з московськими коментарями.

Під впливом акції галицьких москвофілів, головно посла о. Івана Наумовича в 1882-ому році село Гнилички на Збаражчині перейшло на московське православ'я і цей факт причинився до збільшення нагінки на митрополита Йосифа Сембратовича, так що він мусів зрезиґнувати. Його наслідником став свояк Силвестер Сембратович, який зорганізував народню партію і вона обрала своїх послів до Сойму в 1885-ому році. І, мабуть, це стало причиною порозуміння між ним і народовцями, з одного боку, та намісником Карлом Бадені, з другого боку, в наслідок чого була проголошена « *Нова ера* », що мала дати українцям більші права за їх співпрацю з поляками. Одначе, після чотирьох років « співпраці » народовці під проводом Юліяна Романчука перейшли в опозицію. І хоч вибори до Сойму в 1897-ому році мали 8-ох людей вбитих, кількадесять ранених і сотні ув'язнених українських патріотів, вони зактивізували ввесь народ, що почав краще розуміти демократичний процес і силу своєї організації та взаємної солідарности.

* * *

Образ галицьких відносин був би неповний, якби ми не згадали

про ще одну перешкоду, яка дещо стримала відродження національної думки. Михайло Драгоманів, усунений царським режимом з катедри Київського університету за свої ліві погляди, започаткував у Галичині т.зв. радикальний рух. У своїй програмі він казав звертатись лицем до мужиків, а при тому критикував працю народовців для піднесення освіти й культури народу, дораджуючи звернути свою увагу в бік « европейської позитивної науки », тобто на модний тоді соціялізм. Драгоманів у свому реалізмі голосив лише боротьбу за автономію, але коли прийшлося говорити про дальший розвій політичних постулятів, він скоро переходив на утопійну теорію філософа Прудона, уявляючи собі, що автономні народи автоматично з'єднаються в одну добровільну федерацію, зліквідують усе військо, заведуть свою міліцію і так розпічнуть свою « безголову державу ».

Такими теоріями Драгоманова перейнялися деякі визначні народовці, напр. Іван Франко, Павлик і інші, і їх боротьба за здійснення соціяльних прав народу відсунула на деякий час боротьбу за його національні права. На щастя, геніяльний Франко скоро побачив, що соціялізм не відповідає індивідуалістичній душі українського народу і що він буде небезпекою для повного національного відродження, бо загрожуватиме руїною національній праці, яка була ще в пеленках, тому він виступив з радикальної партії. Ідея соціялістичної федерації українців з іншими слов'янами і неслов'янами, що мали свою державну традицію і державно вироблених людей, означала б певне самогубство української державної ідеї, як це показалось під час Першої світової війни.

* * *

Для заокруглення досі сказаного згадаємо, що в 1848-ому році українці із Закарпаття домагалися злуки з Галичиною. 7-го квітня т.р. вони вислали свою делеґацію до Відня під проводом Адольфа Добрянського домагатись шкільної реформи з народньою викладовою мовою. І коли мадяри під проводом Косута збунтувалися проти Австрії, із Закарпаття був створений Руський Дистрикт з 391.000 населення. Одначе, мадяри скоро упокорилися й знову одержали геґемонію на Закарпатті. Розчарований Добрянський прилучився із своїми друзями до москвофілів, напр. в Ужгороді в 1864-ому році було засноване « Общество св. Василія Великого », що видавало свою газету « Світь », що ширила їхні кличі.

Як відбувалась мадяризація Закарпаття? В 1875-го році в Кошицях видано збірку церковних пісень по-мадярському, а дещо скорше іншу в Дебречині. Мукачівський вл. Попович дозволив їх співати в

церквах. Такий був скромний початок мадяризації Закарпаття. Після 1866-го р. мадяри почали вести свою аґресивну політику з наміром заступити церковно-слов. мову мадярською, особливо на Гайдудорожчині. В 1873-ому році в часах вл. С. Паньковича цісарський патент створив для змадяризованих уже русинів Греко-кат. Вікаріят у Гайдудорозі. В 1000-річчя св. Стефана, 27-го червня 1896-го року, єп.-вікарій з Гайдудорога відслужив перший раз св. Літургію по-мадярському в університетській каплиці в Будапешті. Папа Лев XIII з початку вересня т.р. заборонив це робити на майбутнє. Одначе, за порадою вл. Ю. Фірцака з Мукачева дальше служено по-мадярському ектенії, Апостоли, Євангелія і молитву перед св. Причастям, а водночас уряд натискав, що як не буде мадярської мови в богослужбі, то люди зачнуть тікати до московського православ'я, але Лев XIII знову відкинув це в січні 1899-го року і жадав про те щорічних звітів.

В 1900-ому році владики Мукачева і Пряшева були в Римі з паломництвом « греко-католицьких мадярів » і знову про те просили, даючи новий арґумент, мовляв, греко-католики на Мадярщині це не русини, а нащадки давніх греків, але й цей арґумент нічого не поміг. Щойно в часах Пія X мадяри змінили дещо свою тактику: вони не жадали вже богослужб по-мадярському, але просили заснування епархії в Гайдудорозі і відправи богослужб по-грецькому, нараховуючи двісті сорок тисяч « греків » на Мадярщині. Це домагання попирав примас кард. Васарі, мовляв, як латинський обряд уживає лат. мову, хай грецький уживає грецьку. І хоч католицькі румуни вияснили в Римі підступ мадярів, усе ж згадана епархія була ереґована в 1912-ому році. Її тимчасовим адміністратором був вл. Пап з Мукачева. До неї приділено 78 парафій руських і 83 румунські. Її перший владика Мікльоссі осів в Дебречині. Ніхто з мадярів і не думав уживати грецьку мову, хоч Апост. Ст. ще в 1922-ому році домагалася цього. Таким чином, усі згадані руські парафії, де заведено мадярську мову в богослужбу безповоротно пропали для нашого народу.

Мадяризація принесла Закарпаттю велику шкоду, напр. в 1881-ому р. було там 353 руських шкіл, а мадярських 265, але вже після двох років руських було 282, а мадярських 313.3 хвилиною ж переведення кандидатів духового стану з Відня на Мадярщину вони вчилися тільки по-мадярському. Українські школи на Закарпатті були зовсім знищені, так що в 1914-ому р. не було там ані однієї української школи.

На Буковині після 1848-го року була заснована « Руська Бесіда », що вела освідомлюючу працю, так що в 1882-ому році було там 213 шкіл,

з того 74 українських.[1]

[1] *Костомаровь, Н,* П.А. Кулишь и его последная литературная деятельность, *Кіевская Старина,* 5 (1883), ст. 226; « *Зоря Галицкая* », ч. 18, 1848; *О. Огоновський,* ст. 329; « *Зоря Галицкая* », ч. 59, 1848. До 1343 р. галицькими губернаторами були чужинці, напр. Антоній Перґен, Андрей Гадік, Г. Ауершперґ, проф. Бріґідо, Й. Кармений, Х. Вурмсер, П. Ґесе, Гауер, А. Лобковіц, Ф. Д'Есте, Фр. фон Гохфельден.

Під час спроби польського повстання 1846 року губернатори за кожного повстанця давали мазурам 100 кґ солі і 5 « ринських », тому самі мазури здушили повстання. Того року Краків, вільне місто, був прилучений до Галичини. Одначе, губернатор граф Франц Стадіон 1843 р. пішов на уступки полякам у Львові, напр. іменував гр. А. Ґолуховського начальником міста, як також дозволив молодим полякам узброїтися.

Українці виступили з домаганням поділити Галичину на: східню-українську, і західню-польську.

Із споминів А. Бутовського (Праці Українського Наукового Інституту, Варшава, 1937, III, ст. 156 і слід.) довідуємося, що представники польської Ради відвідали митрополита Михайла Левицького в Уневі та просили його дати свій підпис на меморіялі проти поділу Галичини. Вони жалілися перед митрополитом, що « святоюрські » священики « бунтують » руський нарід, щоб він домагався такого поділу, а це шкідливе для поляків і для русинів. Митрополит сказав їм, що « Русини були і будуть, а ви панове, самі робите різницю. « Прочитавши їх меморіял, він сказав: Я того не підпишу ».

Делеґати переконували його, що колись давно чимало русинів занимали високі посади в польському королівстві, напр. Михайло Вишневецький був польським королем, то митрополит відповів їм коротко, що « Русини завдячують свою сьогоднішню цивілізацію Австрії, і він сам чимало причинився до того, напр. засновував руські школи, а польський архиєпископ Анквіч був проти того.

Врешті, митрополит щиро заявив їм, що він є за поділом Галичини і вже підписав руський меморіял до цісаря. Це в тому часі вважалося виявом великого патріотизму.

Восени 1848 року Ф. Стадіон був перенесений до Відня, а гр. Ґолуховський став губернатором Галичини і паралізував всі змагання українського народу, і врешті довів до самоліквідації ГРР. 15 квітня 1861 р. був відкритий перший Галицький Сойм, якого предсідником був Лев Сапіга, а заступником єп. Литвинович. По короткому побуті Ґолуховського в Відні він ще раз був іменований Галицьким губернатором, але передтим поставив до центрального уряду деякі умовини, напр. скасувати ідею поділу Галичини, дати йому право переносити й усувати урядовців, організувати польські ґімназії і завести польську мову на університеті, як також в адміністрацію цілого краю, та зреорганізувати жандармерію. Одержавши такі права, польські політики вислали до цісаря меморіял із заявою: « При тобі пане стоїмо і стоятимемо ». 1867 рік був злощасним роком для галицьких українців, бо завів їх у двоголову неволю, що тривала аж до вибуху першої світової війни.

Холмський Іван, ц. тв., ст. 329; « *Зоря Галицкая* », 4, 59; *cf. Korolewsky, C,* Living languages in Cath. Worship, The Newman Press, 1953; *Вайда, М,* Великий Пробудитель Закарпаття, Філяд., 1953; пор. Боржава, ст. 20; *Ших, І, о.,* Історія церковної унії на Буковині від початку її існування аж до 1901 року, Нива, 1-5, 7-9, 11-15, 1906.

Ч. 5

ГАЛИЧИНА ВЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

а) Справа номінації митрополита Андрея на кардинала

В лютому 1914 року австрійський амбасадор при Ватикані, кн. Йоганн Шенбурґ, одержав від свого міністра закордонних справ делікатне доручення: старатись про номінацію трьох австрійських кардиналів на найближчій папській Консисторії, і між кандидатами був митр. Андрей зі Львова.

Одначе, в Римі виринула трудність, бо між кандидатами був також Львівський польський архиєпископ Більчевський, а досі не було такої практики, щоб в одному місті були два кардинали. У відповідь на таку заввагу міністр закорд. справ Гусарек інформував амбасадора, що це не може бути жадною перешкодою, бо обидва згадані кандидати належать до двох зовсім інших і від себе незалежних обрядів.

В липні 1914 року кн. Шенбурґ звітував з Ватикану, що найближча папська Консисторія буде аж навесні 1915 року і тоді можна буде сподіватись номінації згаданих кардиналів. Він передав також зміст своєї розмови з секретарем Стану в справі номінації митр. Андрея на кардинала. Кардинал говорив князеві, що папа ще не рішений іменувати українського митрополита кардиналом, бо « досі було чимало труду втримати його при рясі », як він зробив постанову, що її не апробував Ватикан. Що ж буде як він стане кардиналом?

Іншим разом секретар Стану, Меррі дель Валь, оповідав князеві, що український митрополит є занадто великим ідеалістом і мріє про приведення москалів до Кат. Церкви. Він завважив, що хоч маєстатична постава, манєри та довга борода українського митрополита впадають кожному ввічі з віддалі трьох миль, усе ж він їздив у Москву « інкоґніто ». Митрополит був дуже здивований, коли довідався, що в Ватикані знали про його подорож. Його здивував факт, що докладний рапорт про його подорож в Московщину переслав до нас московський амбасадор при Ватикані.

Не знаємо, що митр. Андрей думав про свою кандидатуру в тому

часі. Кардинал дель Валь був « реалістом » і правою рукою папи Пія X, і звик був глядіти на людей з висоти закону і політики, тому не міг вповні схопити особовість, ідеї, пляни і діяльність велетня духа, що своєю інтуїцією глядів цілі сторіччя наперед.

Вибух світової війни, смерть Пія X та заслання митр. Андрея в глибину Московії перервали часово старання австрійського уряду про наділення його кардинальством. Щоправда, в часах Венедикта XV (осінь 1916 р.), австрійське міністерство віровизнання відновило згадану справу, бо вже тоді наш митрополит мав світовий розголос ісповідника за віру і єдність Церкви, тому надіялися, що він принесе славу не лише свому народові, але й усій Церкві й легше можна звільнити кардинала з московської тюрми, як митрополита.

Але цим разом Апост. нунцій у Відні одержав з Ватикану доручення скласти перед урядом заяву, що номінація австрійських кардиналів у тому часі зробила б некорисне враження на народи й уряди Антанти, що були в затяжній війні з Австрією. І так справа знову була відсунена.

б) Галичина напередодні війни

Останні роки перед першою світовою війною проходили в Галичині під знаком боротьби українців за їхні національні, політичні, культурні й соціяльні права. В центрі тих змагань був митрополит Андрей, виголошуючи свої славні промови в Крайовому Соймі й Віденському Парляменті і в наслідок його наполегливих старань в 1913 році появився цісарський декрет про заснування Українського Університету у Львові не пізніше дня 1-го вересня 1915 року, але воєнні дії цьому перешкодили.

Змаганням українців противився намісник Галичини, граф Коритовський, член т.зв. вшехпольської, шовіністичної партії, висуваючи завжди і всюди « напівмертвих » галицьких москвофілів, щоб ними паралізувати український національний рух. З другого ж боку, він зааранжував судовий процес « за зраду державі » проти тих же своїх, недавніх союзників, москвофілів: Бендасюка і інших. Так він сподівався кинути підозріння на українських рух і настроїти проти них Відень. І не було припадком, що 1913 року такий самий процес зааранжували мадяри проти монаха А. Кабалюка і 94 селян також « за зраду державі ».

Це, однак, українцям не пошкодило. Навпаки, чим ближчий був вибух війни, тим більшого значення набирала українська справа в Европі. Дня 2-го липня 1914 року барон Андріян рапортував цісареві про силу і динамізм українського національного руху в Галичині, як і про

перешкоди із сторони москвофілів, яким патронували польські дідичі й урядовці польської адміністрації. Андріян був переконаний, що в центрі українського руху був митр. Андрей, якби некоронований володар українців.

Подібні переконання мав консул Е. Урбас зі Львова, що в своєму рапорті писав: « *Раз-на-завжди треба зламати силу Росії та створити незалежну Україну аж до Дону, треба сприяти відродженню їх давніх національних почувань, правдивого католицького розуміння духа єдности, як це було в Бересті, але свобідного від усяких латинських впливів; у Галичині треба оживити відрубність віри і раси між Росією й Україною* ».

Урбасові було доручено виготовити текст цісарського маніфесту до українського народу про його визволення з-під Москви і з запевненням, що ці змагання підтримає австрійський володар. Відомо, що 20 листопада 1914 року австрійський уряд вислав довірочну ноту своїм амбасадорам в Берліні й Істанбулі, де говорилося: « *Прохаю при найближчій нагоді повідомити міністерство закордонних справ, що нашою головною ціллю в цій війні є ослабити Росію, а в випадку перемоги помогти оснувати Українську Державу, незалежну від Росії. На нашу думку, існування такої держави буде в найбільшому інтересі Туреччини, бо Росія буде послаблена на Чорному морі, або навіть зовсім з нього усунена. Маючи цю ціль на оці, будемо дуже сильно підтримувати українські змагання до свободи, головно корисну діяльність Союзу Визволення України, що його в Істанбулі репрезентує Маріян Меленевський* ». Тут треба відмітити, що Австрія плянувала висадити десант на Кавказі, щоб ще більше зактивізувати українців.

Під кінець липня 1914 року в Відні відбулася довірочна нарада найвищих політичних чинників держави, і між ними був український митрополит Андрей. Побіч інших справ, темою нарад було повстання в Україні, що мало б приспішити її незалежність. Митрополита просили подати напрямні майбутньої австрійсько-німецької політики в Україні в випадку її зайняття союзними військами.

Митрополит Андрей написав меморіял, 15 серпня 1914, що був пересланий союзникам. В ньому митрополит підкреслював, що в українському народі ще живе сильна традиція гетьманства, скасованого Катериною II 1764 року, тому в випадку вигнання москалів з України треба буде там установити гетьмана та його режим, а при тому завести всі свободи, якими користуються народи Заходу.

Говорячи про церковно-релігійні справи, *митрополит радив відділити Українську Православну Церкву від Синоду в Петербурзі. На його думку Галицький митрополит міг би видати деякі запорядки, згідні з*

духом Східньої Церкви, і має надію, що їх затвердять східні патріярхи і папа. Щодо Апост. Столиці він згадував в меморіялі, що вже давніше поробив деякі заходи і має всі потрібні повновласті. Він дуже різко підкреслював, що нічого не вільно додавати ані віднимати від східнього благочестя.

Тиждень згодом, як австрійська й російська армії стояли вже напроти себе в окопах, митрополит проголосив своє пастирське послання-заклик до мирян, де між іншим писав: « *Переживаємо дуже вагітні часи. Наш монарх є в війні, бо російський цар не міг знести, що ми в австрійській державі маємо релігійну й національну свободу*; *він завзявся позбавити нас тієї свободи і накласти й на нас свої кайдани.*

« *Сотні тисяч наших вірних синів служать у армії, що б'ється за нашу долю. Вони боронять нашу св. віру, святість наших родин, хоронять наше добро, наші села й доми перед наїздом ворога. Наша армія сильна, але ворог близько. Він не може зламати нашої сили збровю, тому хапається всяких середників. Підступом і брехнею хоче привести наших людей до зради. Вовк надягає на себе овечу шкіру. Він подає себе за вашого приятеля і підлесливими словами, як рибу, хоче ловити деяких наших несвідомих і задурених людей. Нещасний той, хто повірить і впаде в безодню зради!*

« *Ворог поширює в краю блудне письмо, де один єретик ніби-монах, перекручує святі звичаї та молитви, і намовляє людей зламати присягу й постати проти нашого монарха. Від кого ж він одержав таке право? Лише великий ворог може вмовляти нашому народові таку облуду, бо присяга обов'язує в сумлінні з Божої волі і на основі Божого закону.*

« *Як ваш митрополит і пастир, заклинаю вас в ім'я Боже, не дайте себе звести Юді, не вірте тим, що вам кайдани приготовляють! Не слухайте безбожних брехунів, що намовляють вас до зради монархові, батьківщині й вірі. Яканебудь поміч ворогові буде зрадою, зрада в злочином, що стягає на себе Божу й людську кару. Хай всемогутній Бог хоронить вас перед усяким ділом, з якого б могла вийти шкода своєму, а поміч ворожому війську*; *або скривати зраду чи помагати зрадникам.*

« *Будьте спокійні! Наша доля в Божих руках! Без Божої волі ані один волосок не спаде нам з голови. В Бозі наша віра й наша сила! В огні цієї жорстокої війни куєтся наша краща доля! З Божої волі ми злучені з австрійською державою і династією Габсбургів на життя і смерть! І коли армія нашого монарха за Божою ласкою осягне побіду, тоді зможемо сподіватися кращої майбутности.*

« *Заховайте вірність монархові доостанку! Будьте вірними дітьми нашого славного народу! Будьте вірні Церкві наших предків! У хсилях*

терпінь і жертви хай Божа благодать і благословення будуть з вами: В імя Отця, і Сина, і Святого Духу. Амінь. Дано у Львові 2 серпня 1914 року при нашому соборі св. Юра. † Андрей Митрополит ».

в) Воєнний бурун котиться українською землею

Вбивство австрійського престолонаслідника архикнязя Франца Фердинанда в Сараєві, 28 червня 1914, розпутало світову війну, на яку десятки літ готовилася Москва. І тепер московський солдат рушив « визволяти своїх русских братів у Ґаліції ».

Головнокомандуючий російськими військами, великий князь Николай Николаєвич, у свому шовіністичному маніфесті писав до галицьких українців:

« Браття! Надійшов Божий суд! Сторіччями русский народ терпів мовчки з християнською покорою під чужим ярмом, але ані хитрість ані переслідування не зламали його надії на свободу. Як розгін річки, що котить каміння в сторону моря, такими є ми і немає сили, що здержала б змагання русского народу до одности. Хай же не буде під'яремної Россії. Наслідця св. Володимира, земля Ярослава Осьмомисла, князя Данила і Романа, відкинувши ярмо піднесуть прапор « єдиної, великої і неділимої Россії ».

« *Хай сповниться воля Божого Провидіння, що благословило працю збирачів русскої землі. Боже допоможи Помазаннику, Николаю Олександровичу, Імператору Россії, докінчити діло Івана Калити.*

« І ви, многострадальні русскі Браття! Повстаньте і вийдіть назустріч русским солдатам. Звільнені русскі браття! Є досить місця в лоні « Матушки Рассеї » для нас усіх. Не обиджаючи народи інших національностей, ані не шукаючи щастя в уярмленні інших людей, як це чинять німці, зверніть свій меч проти ворога і піднесіть свої серця до Бога! Посилайте свої молитви за Рассею і її царя ».

З такими великими словами і надіями вибиралась московська армія в українську землю, що ніколи не належала до московської держави. Воєнні й цивільні достойники одержали таємні інструкції, як треба нищити українських католиків і « мазепинців », як москвини називали українських патріотів. Губернатор граф Бобрінскій зачав управляти краєм « за русскими зачалами », як сам він висловився.

Першою жертвою московської окупації мав бути митрополит Андрей, а претекстом до цього була св. Літургія в Успенській церкві у Львові в неділю, 6 вересня 1914, під час якої він мав коротку проповідь, в якій піддержував свою паству на дусі та взивав усіх заховати

вірність і любов своїй Церкві і державі. Узагалі, митрополит своєю поведінкою давав приклад своїм мирянам, напр. як 3 вересня солдати стали перед Львовом, а генерал Шереметєв вимагав закладників, сам митрополит Андрей зголосився бути одним з них, але генерал цього не прийняв, може тому, що знав про його скорий вивіз.

В суботу, 12 вересня в 7 год. ввечері, був запоряджений строгий розшук у митрополичій резиденції, під час якого було забрано церковні документи Львівської митрополії. Дня 15 вересня митрополита поставлено під домашній арешт, що тривав до 19 вересня. Того дня ввечері його повідомлено, що буде вивезений в глибину Россії. Митрополитові дозволено забрати з собою о. Йосифа Боцяна, монаха Ґродського і свого слугу. Митрополит передав усі повновласті для управи архиєпархією о. офіціялові Андрієві Білецькому, а при тому непомітно передав йому таку записку на скору руку: « *Отцю офіціялові Білецькому лишаю мої гроші 5.750 корон і цертифікат на 28.437 корон і 115 франків. Мені не дозволено з ніким бачитись — мене вивозять у глиб Росії і прошу про опіку над домом і садибою. Всіх Отців і Братію сердечно прощаю — перепрошую всіх, кого я може скривдив або згіршив. Моліться за мене. Хай вас усіх Бог благословить! Пращайте! Съ нами Богъ! — Львів 18 вересня 1914. Андрей – митрополит* ».

19 вересня попівночі митрополита вивезено через Київ, Курськ, Суздаль у Ярославль, де його держано в тюрмі-манастирі. Про режим у тюрмі писала незадовго газета « Рѣчь », що митрополитові дозволено взяти з собою священика; всяку кореспонденцію заборонено; він перебував під постійним наглядом поліції і не може нікого приймати. На прохід дозволювано дуже рідко, але головними вулицями міста під ескортою поліції. Держати й читати газети заборонено; книжки можна було читати з місцевої бібліотеки, але в'язень мав наперед виписати всі наголовки, що їх затверджував або відкидав губернатор. Відвідування церков спочатку було дозволене, але згодом зовсім заборонене.

17 жовтня 1916 року австрійський міністр закордонних справ Буріян в своєму письмі до Апостольського нунція, кардинала Скапінеллі, писав про важку долю митрополита Андрея в манастирі св. Евфемії в Сузадалі, де держано релігійних проступників. Він писав про тамошній нездоровий клімат і просив, щоб папа робив старання злегшити його важку долю. Знаємо, що були старання зі сторони Апост. Столиці, щоб його виміняти за московського архипресвітера Ришкова з Праги та дияконa Соловйова, але цар відкинув цю пропозицію. Москва завзялась знищити нашу Церкву, а митроп. Андрей був перешкодою до цього.

Уже 27-го вересня 1914 року « *Галицко-Русске Благотворительнов*

Общество » виробило схему « возсоєдиненія » нашої Церкви з « Матірною Русскою Церквою ». Офіційний « Церковний Вестнік » свят. Синоду з кінця вересня 1915 року, ч. 38) подавав такі засоби нищення нашої Церкви в Галичині: коли якась громада прийме православ'я, треба в їх церкві залишити все без змін; в Галичині треба залишити святкування неділі й свят за їхнім звичаєм, а не заводити звичаю праці в ті дні, як це є в Московщині; необхідно розігнати всіх монахів; усунути всіх єпископів; положити кінець аґітації проти православ'я; як котресь село приєднається до православ'я, вигнати звідти уніятського священика, хіба він належить до « великорусскої парті » (це москвофіли); коли ж треба посилати русских священиків до Галичини, то вибирати найкращих, бо уніятські священики вчені і мають вплив на народ.

Окупаційна влада почала виконувати свою « культурну місію », напр. упродовж кількох місяців вивезла в Московщину 12 тисяч українських патріотів. Фанатик, архиєпископ Антоній (Храповицький) з Волині осів у Львові й особисто керував « місійною » акцією, а йому помагав вл. Евлогій з Холму.

Одначе, акція не посунулась наперед, бо напр. проф. Жукович, що був висланий в Галичину, звітував, що тільки 4% парафій думали пристати до православ'я; це були т.зв. москвофільські села. За домагання архиєп. Антонія влада вивезла з Галичини двісті « упорствующих » священиків, а на їх місця прибули московські « батюшки ».

Московська влада, а радніше її представник граф Олексій Бобрінскій, заборонила і спинила всю просвітну працю, замкнула всі читальні, всі бібліотеки, всі школи; заборонила друкувати всі українські газети книги тощо; заборонила продавати українські книги чи позичати їх під карою 3 тисяч рублів або 3-ох місяців арешту. Таким чином, українське життя було завернене, принаймні на триста років назад. Це й було оте московське « начало ».

Справу погіршувала обставина, що Церква залишилась без єпископа: митрополита Андрея москалі вивезли в глибину Росії; єпископ Костянтин Чехович з Перемишля скоро вмер; а єпископ Григор Хомишин із Станиславова (тепер: Івано-Франківськ), лякаючись репресій москалів, виїхав до Відня. І ця обставина залишила архиєп. Антонієві велике поле до його « місійної праці ».

Проф. Дмитро Дорошенко, що згодом був генер. губернатором Галичини й Буковини писав у своїх споминах про архиєп. Антонія таке: « Людина надзвичайно цинічна, яка в товаристві не могла провести й півгодини, щоб не оповісти якогось непристойного анекдота або взагалі не звести розмови на двозначну тему; позбавлений моральних принципів

архиєп. Антоній знайшов собі ревного помічника в особі єпископа Холмського Євлогія... що відзначався якимсь диким фанатизмом, що доходив до жорстокости у відносинах до інакше віруючих, в даному разі до уніятів... ».

Почалась велика трагедія народу: з одного боку дротяних засік постелився традиційний, довгий і тернистий шлях на Сибір; по австрійському ж боці засік в наслідок законспірованої акції польських шовіністів, державних урядовців, заповнилися табори інтернованих.

З хвилиною приходу мадярських гонведів на галицький фронт зловіщим скиглінням заскрипіли шибениці. Кожного, хто назвав себе старовинним ім'ям « русин », мадяри вішали без суду на очах найближчих членів його родини. Вішали наших священиків, не щадили жінок ані дівчат.

В цій справі зверталися українські представники до уряду в Відні, подаючи в своїм меморіялі виїнятки з листа митрополита Андрея до д-ра Е. Олесницького, написаного 22 серпня 1914 р., де митрополит повідомляв, що « *проти нас ведуть акцію, яка підтримує москвофільство в краю*; *арештують наших найкращих і невинних людей, а про в'язнення москвофілів говорять* (*намісник Коритовський*), *що це діється в наслідок бажання українців. Водночас переконують військові чинники, що українці і москвофіли є в однаковій мірі підозрілими. В цьому безголовому замішанні* — *писав митрополит Андрей* — *підготовляють українцям загладу. Коритовський супроти українців діє хитро, він небезпечний* ». В іншому своєму листі до д-ра Олесницького митрополит Андрей писав, що довідався довірочно від одного високого польського достойника, що є рішення ув'язнити всіх видатних українців, щоб з ними раз-на-завжди покінчити.

Представники « вшехпольської » партії впливали в тому дусі на високих урядників центрального уряду, напр. представник міністра закордонних справ при найвищій команді армії, Ґісль, у своєму рапорті від 3 вересня 1914 р. переконував свого міністра, що маси українського населення в Галичині співпрацюють з москалями і є проти Австрії, а українські лідери залишились зовсім без людей. Українці — писав Ґісль — це дикий, невироблений і недисциплінований нарід. Їх духовним провідником є митрополит Шептицький; безсумнівно, льояльна людина, але йому бракує енергії і штуки знання людей, щоб перемогти москвофільство.

Були між австрійцями інші, більш тверезі думки, *напр. архикнязь Фрідріх, начальний вождь армії, доносив цісареві про дивоглядну супрематію поляків над українцями в Галичині, що була безмилосерним ути-*

ском українських автохтонів. Українські політичні партії боролись проти цього, але польська адміністрація та дідичі видвигали проти них москвофілів. Польська політична партія т.зв. « вшехполяків » (народні демократи) орієнтується всеціло на Москву. Ці справи — доносив архикнязь Фрідріх — *на смерть розсварили українців з поляками і були тлом убивства намісника Потоцького у Львові. Архикнязь стверджував факт, що в Галичині всі вищі адміністративні уряди занимають виключно поляки, тому вони зненавиджені українцями. З цим конечно треба покінчити й іменувати намісником німецького генерала. Таких тверезих голосів було більше, що бачили кривду українського народу.*

В меморіялі Української Загальної Народньої Ради від 18 червня 1915 року підкреслено, що намісник Коритовський започаткував політику повного знищення українців, напр. при штабі кожної австрійської армії є тридцять донощиків, що представляють усіх українців москвофілами, мовляв, між українцями і москвофілами є така різниця, як між жидами й ізраільтянами. Військо винищує нарід фізично; цим займаються переважно мадярські гонведи, вішаючи й стріляючи людей без доказів і без суду.

Ненависна й варварська стрілянина мадярських гонведів до арештованих українських селян в Перемишлі, де в білий день і на очах населення міста вбито сорок безборонних осіб, свідчить про хворобливу психозу, якої жертвами падали українці в тих часах.

* * *

Якже справа малася наділі? Чи справді всі українці були москвофілами, як їх представляли поляки? По втечі москалів з Галичини згаданий уже нами барон Андріян, що тепер був іменований цивільним адміністратором звільнених теренів, звітував до Відня, 26 липня 1915 року, і його опінія вияснює в деякій мірі обставини. Він, перш за все, ствердив, що в Східній Галичині є три з половиною мільйонів українців, а лише одна четвертина населення є поляки. Треба прийняти, він писав, що українців є багато більше, як це подавала статистика польських урядовців, які робили поляками жидів і навіть українців.

Відомо, що до цього краю наїхала польська шляхта і захопила в свої руки геґемонію при помочі австрійської державної адміністрації, що хотіла всіх польонізувати, напр. у Перемишлі за один лише рік триста осіб змушено перейти на латинський обряд, інакше вони не могли знайти жадної праці. Польський архиєпископ Більчевський зі Львова так говорив мені, писав барон Андріян: « Мусите мати на увазі, як дуже огір-

ченою є польськість у Східній Галичині за те, що в останніх роках Віденський уряд брав українців у свою охорону ».

Але як дуже скромною була наша охорона — продовжав барон Андріян. Поляки мали своїх п'ятдесят гімназій, а українці заледве пять; поляки мали чотирнадцять реальних гімназій, а українці ані однієї. В уряді галицького намісника не було ані одного українця. Мимо всіх тих надужить, поляки не мали сили спольонізувати українців, тому помагали собі москвофілами. У цьому ділі перед вели « ен-деки » чи « вшехполяки », до яких належали переважно дідичі. Нарід в Галичині засіває 1,774.137 гектарів землі, а сама польська шляхта засіває майже половину тієї поверхні, бо 796.978 гектарів. Між дідичами й українським населенням панує вічна війна.

Мимо всіх отих даних — писав б. Андріян — поляки намагаються нас переконати, що в Східній Галичині є лиш один польський нарід і що Відень « видумав » якихсь там русинів, які в час війни показали себе зрадниками. Це явна неправда! — продовжав Андріян. Натомість, правдою є, що всі польські ен-деки показали себе зрадниками, а їх « Слово Польське » цілковито перейшло на службу москалям, так що його редактори повтікали разом з ними. Також польські Соколи і Т-во Школи Людової на всі застави співпрацювали з москалями.

Барон Андріян дальше стверджував, що українські селяни не переходили на православ'я, як це брехливо говорили поляки. Нема де правди діти, українські селяни ненавидять бундючність і задиркуватість поляків, так що вважають москалів кращими за них. Українська інтеліґенція не є численна, бо поляки не допускають українців до шкіл ані до урядів, що їх вважають якби своїм монополем.

Одна п'ята частина українського духовенства, це т.зв. « староруси », але вони льояльні супроти держави. Багато духовних дуже потерпіли: одні виїхали з австрійським військом, а другі були заслані в глибину Росії. Москалі знову поставили українців перед свою стару альтернативу: *ідіть до православ'я або запишіться в латинники. Москалі не визнають греко-католиків.*

Під кінець свого рапорту барон Андріян зробив таке заключення: *« Східня Галичина, де одна четвертина польського населення вірила в тверду польськість, а її ворожість до Росії мала бути ніби-доґмою, — була віддана на поталу полякам. Одначе, доґма показалась фальшивою і події довели ясно, що несправедливе політичне трактування українського народу викликало відрух в сторону москвофільства. Польська пануюча шляхта та міщанство, обсипувані ласками Австрії в Східній Галичині, стали таємними і явними москвофілами... Тверджу, що невдала полі-*

тична система польської геґемонії в Східній Галичині була найгіршою подією в час російської окупації. Держава, що в явний спосіб упродовж півсторіччя на всіх ділянках життя піддержувала народний елемент, як це робила Австрія з поляками, мала право від нього очікувати більше від хитрого лявірування, чи російська влада, наш непримиримий ворог, затримається в краю довше чи ні... А вже найбільше обтяжує вину польського режиму в Галичині, і це не є їх неміч чи занедбання, але свідоме й самолюбне підтримування москвофільської партії між русинами, що завдячує своє існування лиш московському рублеві і польській охороні. Пануючий нарід в Східній Галичині несе відповідальність не лише за свої власні гріхи, але й за гріхи внутрі руськости. І так подвійним способом поляки виказали свою нездібність продовжати геґемонію в східньо-галицькому краю, де становлять лише незначну частину населення».

Таке ствердження і самобичування австрійського найвищого державного чинника має для нас велике значення, бо бодай в деякій мірі спростовує історичний міт про польськість того краю і вияснює чому український нарід не був у силі вповні уживати свободу, якою користувалися всі народи Австрії, що не мали таких захланних сусідів. По розвалі монархії вони були готові створити й удержати свою власну державність, а українці були в значно гіршому положенні через оту « двоголову гидру ».

За рапортами начальної команди до Відня австрійські війська, що вернули до Львова 22 червня 1915 року, застали там велике духовоморальне спустошення в наслідок діяльности московської « Охрани », що змушувала людей доносити один проти одного. Бувший галицький намісник граф Пінінський жив у великій приязні з москалями, а партія ен-деків, з д-ром Станіславом Ґрабським у проводі, співпрацювала з окупантом, так що її орган « Слово » виступало проти Австрії, як також і « Газета Народова ».

Щодо українців, рапорти стверджують, що їх духовенство держалося добре, бо напр. на 3 тисячі духовних лише тридцять москвофілів пішли в схизму. Треба тямити, що окупант уживав усяких середників та жорстоко переслідував українців, тому міг дехто заломатися психічно. З рапортів виходить, що чимало жидів стали аґентами « Охрани », тому вони повтікали з москалями. Поведінка львівських жидів загнівала решту населення міста, тому виходить наверх незнаний досі антисемітизм.

В час відступу російської армії з українських земель діялися там дантейські події і з того приводу, 5 серпня 1915, Союз Визволення України протестував перед культурним світом. В його меморіялі ствер-

джувалося, що вчас відступу російської армії перед сильним напором німецько-австрійської армії на південно-західній губернії Холм, Ґродно, Волинь, Поділля, — московська начальна команда запорядила тотальну евакуацію українського населення з тих земель; щоб ті землі цілковито спустошити російська команда наказала вивезти звідти все українське населення в глибину Рос'ї, а всі харчі, тварину, збіжжя, як не можна було забрати з собою, наказано спалити, разом з людськими хатами й оселями. Ці запорядки апробував російський уряд, бо військовий міністр Поліянов в дні відкриття нарад « Думи » заявив, що ці накази російської команди, зроблені на основі вищих стратегічних мотивів і при тому подав приклад 1812 року.

Меморіял подавав, що згідно з вістками, які приходять з України, згадане населення вивезене в глиб Росії живе там у великій нужді й голоді. Таке поступування в XX ст. є нечуваним насиллям над українським населенням згаданих губерній, де живуть коло десять мільйонів людей, включаючи жінок і дітей, що скинені на дно нечуваних злиднів. Таке поступування російського уряду є недопускаємe, бо є нарушенням основних прав народу, християнської людяности й культури. Із стратегічної точки погляду воно не має жадної вартости, бо російська армія при модерній техніці транспорту й організації прохарчування не змогла нічого врятувати перед блискавичним наступом австро-німецьких армій; тому таке поступування є безцільне з мілітарного боку і нарушує права українського, цивільного населення, яке не є в силі ставити опір масам російських солдатів.

Меморіял підкреслював, що взявши на увагу стратегічну недоцільність такого поступування, воно радніше служить політичним цілям і намірам Росії знищити квітучі українські господарства і залякати та здесяткувати населення, щоб таким чином погребати основу для здійснення українських аспірацій до національної самостійности. Це є така сама тактика, яку уживав Петро I проти Карла XII і Гетьмана Мазепи.

Злочин російського уряду над українським цивільним населенням уявляє собою продовження московської системи нищення України і її культури, яку починаючи з часів Переяславської угоди, московський уряд уживає на всіх ділянках культурного й політичного життя, в Церкві, шкільництві, адміністрації, забороні української мови тощо; це виявляє себе завжди і всюди, напр. з вибухом війни москалі закрили всю українську пресу.

Меморіял стверджував, що внутрі Росії українці живуть під вічним терором царського режиму і не мають жадної можливости зайняти становище щодо цього жорстокого й нечуваного проступку, який є на-

силлям над почуваннями українського народу, — тому закордонне представництво СВУ вносить перед цілим світом оцей протест. Цей злочин царського уряду ганьбить також російських союзників в Західній Європі, як вони такі поступки толерують і своїм мовчанням апробують за засадою « хто мовчить, той годиться ».[1]

СВУ передає цю справу судові культурних народів Европи й цілого світу та закликає всі вільні й культурні нації піднести свій протест проти російських жорстокостей в обороні прав, культури і посідання українського народу. Меморіял підписали: Всеволод Козловський, Олександер Скоропис Йолтуховський, Маріян Мелешевський, Володимир Дорошенко та Андрій Жук.

---

[1] *Ereignisse in der Ukraine*, 1967 seq, Philadelphia, I, pp. 408 seq; *cf. Ibidem*, pp. 4-7, 8-11; *cf. Ibidem*, II, pp. 34, 423, 427; *пор. Дорошенко, Д, проф.*, Історія Української Держави 1917/1923, I, ст. 21, 72; *пор. « З европейської війни »*, Ню Йорк, 1915, ст. 36, 48-49; *пор. Дорошенко, Д,* Мої спомини про недавнє минуле, Мюнхен, 1969, ст. 25.

Ч. 6

ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

а) Українська Республіка в часах Центральної Ради

Волею Божого Провидіння було, щоб українське покоління першої четвертини XX ст. одержало добру нагоду зірвати вікові кайдани неволі й на всіх українських землях відновити свою незалежну державу. Всі українські землі від часів упадку Гетьманської Держави XVIII ст. і розбору польсько-литовського й українського комонвелту були розділені, а в хвилині вибуху революції 1917-го року були в складі Австрії й Московщини.

Занадто довга неволя і зріст слов'янських сусідів коштом українського народу спричинили на пограничних землях чималі втрати в нашу некористь, напр. на Холмщині, Підляшшю, Лемківщині, Забужжю, Закарпатті, Курщині, Подонні тощо. Усе ж таки, жодні намагання сусідів не були в силі вбити свідомости народу в своє, Богом-дане посланництво на Сході Европи і ця свідомість ждала на маленьку іскру, щоб нею запалити велику стихію революції. І така іскра впала в 1917-му році.

Заки приступимо до короткого обговорення процесу віднови державности, його світла й тіні, подамо дані про українську територію, її населення та його відношення до сусідів. З огляду на те, що в умовах неволі не можна було виготовити свою власну, правдиву статистику, хай основою для цього послужить загально знаний перепис нашого населення з 1912-го року, що був в урядовому уживанні австро-німецьких дипломатів та їх військових штабів в час першої світової війни.

Загально кажучи, на просторі 1,362.000 квадратних кілометрів української етнографічної території жили 58,980.000 людей, а з того тільки 33,060.000 українців. Такий некорисний стан був наслідком сильного натиску окупаційного елементу на нашу землю. Дійшло до того, що в деяких пограничних полосах, відсоток нашого населення не досягав навіть половини всього населення, напр. Таврія мала 14% українців,

Кубань 47%, Гродно 23%, Мінськ 14%, Бесарабія 20%, Курськ 20%, Вороніж 36%, Дон 28%, Ставропіль 37%.

Політичну силу українського народу, як і всіх інших народів, творили не звичайні з'їдачі хліба, але люди свідомі своєї історичної місії люди, готові на великі жертви для свого народу. І можна без вагання сказати, що Україна втратила свою державну незалежність тому, що її лицарсько-козацька верства загубила духа геройства. « Малорос » Безбородько, що служив Катерині II-ій, мав звичай казати: — Знаєте, чому дух геройства в Україні пропав? Через те, що від деякого часу місце козацтва зайняло школярство; замість давніх героїчних постатей, з'явились карієристи, які тільки шукають теплих посад і відзначень; вони за приповідкою: вночі не вовки і вдома не господарі.

Ворогам України пощастило знищити українську провідну верству, без якої маса нездібна до державно-творчого будівництва. Щойно великі ідеї « Кирило-Методіївського Братства » і « Головної Руської Ради » в половині XIX ст., видвигнені новими провідниками народу, викликали повільне відродження української політичної ідеї. Народницький рух в Галичині й праця Тарасівців на Придніпрянській Україні висунули прагнення самостійної України. За ними пішли таємні політичні партії в Україні й явні в Галичині, так що на грані XIX і XX ст. ідея самостійности України почала ширитись між народом.

Програна війна москалів з японцями 1905-го року мала наслідки й на Україну. На жаль, ніхто з наших провідників не зробив поважної спроби створити одну національно-політичну програму і спрямувати працю всіх політичних партій в одне русло для національного визволення України.

Маніфест з 17-го жовтня 1905-го року відновив, щоправда, політичне життя, але українські партії повели акцію тільки за автономію України, ставши на платформі соціялістичної програми, і тим відштовхнули від себе наше дворянство, що пристало до реакції. Перша державна Дума зібралась на весні 1906-го року, але після двох місяців праці була розв'язана; в другій Думі було 47 українських послів, але й вона діяла тільки стотри дні; подібна доля стрінула третю й четверту Думи, після яких прийшла чорна реакція, що знищила всі прояви свобідного духу.

З вибухом першої світової війни царський режим зачав в зародку душити всі прояви українського національно-культурного життя з арештами й вивозами українських патріотів включно. Як глибоко москалі задумали нищити українців, хай посвідчить звіт полтавського губернатора міністерству внутрішніх справ у Петербурзі з 4-го лютого

1914-го року. В ньому є коротко зібрані пункти політики царського режиму супроти українського народу. Перш за все, він радив, щоб в усіх школах України були тільки московські учителі, і вони мали працювати тільки під русскими директорами та інспекторами; всіх учителів з українськими « нахилами » треба звільнити з праці; в школах України викладати історію « єдіної і нєдєлімої » Россії; саму ж назву Україна конче треба утотожнювати із словм « окраїна », тобто крайня провінція « русскої імперії »; дуже треба « пильнувати » українських священиків і ніколи не іменувати українських владик, ані ректорів чиипрофесорів у семінаріях; треба підпомагати газети і журнали, які боряться проти українства. Узагалі, слово « Україна » треба заборонити й завжди заступати його словом « Малороссія ». В зародку треба душити українців, що бажають вирватись з-під московського економічного впливу й створити собі свій власний, українських центр у Києві. Врешті, нікого не прийняти на державну працю, хто в минулому мав якийнебудь зв'язок з українством, бо цей рух криє в собі смертельну небезпеку для Россії.

З багатьох документів знаємо, що така політика царського режиму була послідовно переводжена в Україні впродовж — двох останніх сторіч, і вона була продумана на повне знищення України. Народня мудрість каже: людина стріляє, а Пан-Біг кулі носить. І так воно було з московською імперіяліястичною політикою в Україні. З вибухом революції 12-го березня 1917-го року в Петербурзі, до чого найбільше причинилися Волинський та Ізмаїльський полки з більшістю українських солдатів, царську імперію потрясено в її основах.

Вістка про події в Петербурзі блискавично дійшла до Києва, бо вже 17-го березня там був заснований « Виконний Комітет » дванадцяти членів, що впродовж трьох місяців виконував революційну владу в Україні, а в цілому краю постали місцеві Комітети. Об'єднуючим центром різних соціялістичних партій і фракцій стала « Центральна Рада », якої головою був обраний проф. Михайло Грушевський, що вернувся із московського заслання.

22-го березня 1917-го року Центральна Рада проголосила до українського народу маніфеста про кінець двістілітньої неволі і про початок будови вільного життя в Україні. 1-го квітня в Києві відбулось всенароднє « Свято Свободи », під час якого мала місце могутня релігійна маніфестація не площі біля собору св. Софії. В тому часі була також схвалена заява підтримки московському соціялістичному урядові в Петрограді, з яким вільна Україна мала б бути в федерації.

В час своєї діяльности Центральна Рада проголосила чотири « уні-

версали » про права народу на вільне життя й подавали деякі основні закони. Перший універсал з 23-го червня 1917-го року говорив про федерацію автономної України з соціялістичною Россією і тоді був покликаний до життя Генеральний Секретаріят під головством Володимира Винниченка. Другий універсал з 7-го липня т.р. подавав до відома народові договорення з представниками московського тимчасового уряду про деякі конкретні права автономної України та її першого Генер. Секретаріяту. Згідно з угодою був виготовлений « *Статут Вищого Управління України* ». Одначе, в дні 17-го серпня т.р. тимчасовий московський уряд Олександра Керенського відповів своєю « *Інструкцією Генеральному Секретаріту Тимчасового Управління України* » і нею значно « обкраяв » і так дуже куценьку автономію України, але проти тієї куцої « Інструкції » протестували москалі, що жили на українських землях.

Після захоплення влади большевиками на Московщині 7-го листопада 1917-го року Центральна Рада проголосила 20-го листопада свій третій універсал, яким була проголошена Українська Народня Республіка, але ще у федерації з неіснуючою вже московською соціялістичною республікою. Цей універсал скасував приватну власність, установив 8-годинний робочий день, скасував кару смерти та проголосив амнестію для всіх політичних і кримінальних злочинців. Всі національні меншості одержали свою повну національну і персональну автономію. Назначені на 27-го грудня вибори до першого Українського Сойму не відбулися, бо на наказ Леніна на українські землі рушили большевицькі загони. Причину війни большевиків проти України вияснює в деякій мірі телеграма Леніна до своїх командирів в Україні, що звучала: « *На милість бога, найбільш енергійними і революційними способами посилайте сюди хліб, хліб і хліб! Інакше Петроград загине! Організуйте спеціяльні поїзди з відділами війська і відсилайте їх разом. Подавайте вістки щодня! На милість бога!* »

Українська Центральна Рада, що свято вірила в соціялістичне братерство народів, розпустила додому свою армію і не мала жадної сили, що могла б боронити молоду державу. Скорим маршем большевицькі загони підступили під Київ і почали бомбардувати його. У такій ситуації був проголошений четвертий універсал 22-го січня 1918-го року. В тому самому часі українські представники переговорювали з Центральними Державами в Бересті Литовському, з якими був підписаний мир 9-го лютого, що визнав Україну рівноправним членом спільноти вільних народів Европи. У хвилині підписування миру большевицькі загони вели рукопашню війну на вулицях Києва, що впав у їх

руки. Довідавшись про те, Ленін телеграфував: « *Вітаю з перемогою! Зверніть увагу на доставу хліба для Петрограду! І ще раз: хліба!* »

Безсумнівно, упадок Києва в большевицькі руки мав дуже поганий наслідок внутрі держави й закордоном, бо народи звикли боронити свою столицю усіми силами й засобами, і кровю останнього живого вояка. На жаль, український уряд цього не вчинив. Центральна Рада була змушена просити мілітарної допомоги в своїх нових союзників. І Ц. Держави дали їй таку допомогу й українські землі були скоро очищені від большевицьких загонів. В Україну вмаршувала понад триста-тисячна австро-німецька армія й була розміщена по містах і селах, що мусіли нести тягар не тільки її удержання, але й надвишку своїх господарських продуктів віддавати союзникам, що скоро вивозили їх до Австрії й Німеччини, щоб рятувати своє населення від голодової катастрофи. Ця обставина була причиною непорозумінь між Ц. Радою і союзниками. Як згадано, Ц. Рада знесла приватну власність і селяни « розкулачили » своїх поміщиків, забравши в них землю, живий і мертвий інвентар. Селяни не могли й не хотіли засівати всю землю, бо в час війни за свою працю могли одержати тільки паперові гроші, за які не могли нічого купити. Це й було причиною, що деякі поміщики організували військові експедиції й відбирали від селян свою землю й інвентар, а при тому знущалися і вбивали людей. Такі практики довели до великого напруження, так що доходило до відкритого конфлікту й можливости заведення військової окупації України.

б. Гетьманська Держава.

В дуже критичному моменті в дні 29-го квітня 1918-го року в Києві відбувався Конґрес делеґатів « Вільного Козацтва », Українських Громад і Партії Хліборобів-Демократів з цілого краю і вони обрали ген. Павла Скоропадського « Гетьманом Всієї України ». Дотеперішнє соціялістичне законодавство Ц. Ради було відкликане і привернена приватна власність.

В свому маніфесті до народу гетьман між іншим казав: « Я бачу всю трудність праці, що стоїть передо мною і прохаю Господа, щоб дав мені силу сповнити те, що вважаю моїм обов'язком супроти моєї Батьківщини України в цих надзвичайних і критичних часах. Я далекий від якихнебудь особистих аспірацій і маю єдину ціль: користь і щастя народу і краю. В цій свідомості взиваю всіх громадян України, без огляду на національність і віру, допомогти мені і моїм співробітникам в нашому важкому і відповідальному ділі ».

Як видно, гетьман був патріотом-державником, тому українські соціялістичні партії відмовились від співпраці з його режимом і він був змушений віддати деякі важливі державні уряди людям, які, щоправда, походили з українського роду, але були виховані на Московщині, тому народні провідники не мали до них довіря.

Гетьман проголосив свої тимчасові закони в 44-ох артикулах, що були « Великою Хартією » прав українських громадян. Варто згадати, що гетьманська держава мала три кабінети. На чолі першого з них був Ф. Лизогуб, нащадок старовинного українського роду, і він дібрав собі міністрів з-поміж самих фахівців. Ця Рада Міністрів впродовж п'ятьох місяців схвалила коло триста важливих законів, що від самих основ будували українську державність.

На жаль, у тому самому часі на західніх полосах краю « розкулачені » польські поміщики вертали до своїх дібр і впливали на австрійських та німецьких старшин, щоб організували « каральні загони » і силою відбирали від селян забране добро: землю, живий та мертвий інвентар. При цьому не обійшлось без знущань і вбивств невинних людей. І ця обставина ще більше підривала довіря людей до гетьманського режиму, дарма, що гетьман часто протестував перед найвищою військовою командою, домагаючись такі експедиції заперестати.

З причини досі сказаного в травні 1918-го року українські політичні партії зорганізували «Український Національно-Державний Союз», що став осередком опозиції проти гетьмана, і зачав поволі приготовлятися до державного перевороту, а щонайгірше, він згодом увійшов у таємні переговори з большевицькою делеґацією, що була в Києві в цілі заключення миру з Україною.

Восени 1918-го року зближалась катастрофа Центральних Держав, але й досі їх уряди не дали своєї згоди на організацію української збройної сили. Це змусило гетьмана відбути особисту зустріч з німецьким кайзером, що й дійсно сталося в дня 3/17-го вересня. Під час розмов кайзер зобов'язався всіми силами підтримати суверенність Української Держави й помогти сформувати її 120-тисячну армію (згодом 400-тисячну), а гетьман з свого боку зобов'язався демократизувати свій режим і якнайскорше перевести вибори до Українського Сойму.

Вернувши до Києва, гетьман почав переговорювати з українськими соціялістичними партіями, але скоро показалося, що УНСоюз готовився до повстання. Це діялось у моменті, коли міжнароднє положення дуже змінилося: болгари скапітулювали, кайзер Вільгельм абдикував, а Австрія стала над краєм голодової катастрофи. Скоро голова німецької

держави, князь Максиміліян з Бадену, скапітулював перед Державами Антанти й у Німеччині була установлена республіка.

14-го листопада 1918-го року гетьман Павло Скоропадський, не договорившись з національними партіями, проголосив свою « Федеративну грамоту », якою виявив готовість бути в федерації з майбутньою, тоді неіснуючою, небольшевицькою Россією. Після проголошення грамоти УНСоюз почав проти нього цивільну війну, що тривала до 14-го грудня т.р. коли гетьман абдикував. В час тієї війни представник Держав Антанти визнав гетьманське правительство і обіцював Україні мілітарну допомогу, але подій вже не можна було завернути. 14-грудня 1918 р. гетьман зрікся влади й виїхав з України, а владу перебрала в свої руки « Директорія » УНРеспубліки.

в. Західньо-Українська Народня Республіка

Події на Придніпрянській Україні впливали і на галицьких українців і, наприклад, 30-го травня 1917-го року Українська Парляментарна Репрезентація в Відні висунула домагання до австрійського правительства, щоб на західньо-українських землях був установлений окремий коронний край. Це домагання згодом було темою розмов у Бересті і, врешті, зафіксоване в таємному додатку до договору: Австрія зобов'язувалась створити український коронний край до 31-го липня 1918-го року. На жаль, через інтриґи поляків австрійський уряд зламав оце своє міжнароднє зобов'язання.

З початку осени 1918 року вже видно було надходячу катастрофу Центральних Держав і тому цісар Карло I в дні 16-го жовтня т.р. звернувся своїм маніфестом до народів монархії, проголошуючи їм право на самовизначення на своїх етноґрафічних територіях.

18/19 жовтня зібралась у Львові Конституанта, Українська Національна Рада, що проголосила на західньо-українських землях Українську Державу, якої першим президентом був обраний д-р Евген Петрушевич. В неділю, 20-го жовтня після богослужби в соборі св. Юра у Львові відбулося торжественне проголошення Західньо-Української Народньої Республіки, а вніч під 1-го листопада 1918-го року вона перебрала в цілому краю владу в свої руки.

« Волею українського народу — проголошувала УНРада народові — утвердилася на українських землях австро-угорської монархії Українська Держава. Найвищою властю Української Держави є УНРада. З нинішним днем УНРада обняла власть в столичнім місті Львові і на цілій території Української Держави ».

Інша відозва до всього народу сповіщала про створення держави, про рівні права всіх громадян без огляду на національність і віровизнання, та повідомляла про скорі вибори до Установчого Сойму держави. На жаль, громадяни польської національности, замість щирої співпраці, почали війну в столиці, а Польська Держава дала їм поміч. І, на жаль, у Львові, як і в Києві, українці задумали рятувати свою столицю від руїни і запорядили евакуацію, вийшовши з неї на передмістя, звідки облягали її аж до половини травня 1919-го року.

* * *

УНРада доповнена новим представництвом з краю зачала свою законодавчу працю в місті Станиславові (Івано-Франківську).

Варто згадати, що 420 українських делеґатів 21-го січня 1919-го року заснували свою Центральну Національну Раду на Закарпатті, яка винесла ухвалу, що Закарпаття бажає приєднатись до Української Держави і просили, щоб з Галичини приїхало до них українське військо. Головою тієї Ради був обраний д-р Ю. Бращайко. Представники Закарпаття засідали в УНРаді і брали участь у « Святі Соборности » в Києві 22-го січня 1919-го року, де делеґати всіх українських етнографічних територій виявили волю жити в одній Соборній Україні.

Універсал сповіщав: « *Від нині зливаються в одне віками відділені одна від одної частини України: Галичина, Буковина, Закарпаття і Придніпрянська Україна, в одну велику Україну. Сповнилися мрії, для яких жили і за які вмірали найкращі сини України. Від нині є тільки одна незалежна Українська Народня Республіка* ».

На жаль, політичні пляни Найвищої Ради П'ятьох у Парижі, а особливо французького прем'єра Жоржа Клемансо, що з ляку перед німецькою загрозою Франції, задумав будувати велику Польщу коштом її сусідів. Всестороння поміч Франції полякам, а головно випосаження армії ген. Галлера, яку кинено на протиукраїнський фронт, і несподіваний напад румунів, з наказу французької команди, на зади української армії в травні 1919-го року змусили її відступати за Збруч на східньо-українську територію, де армія Директорії останніми силами відбивалася від большевиків. На нещастя, 25-го червня т.р. Найвища Рада в Парижі дала формальний дозвіл полякам зайняти українські землі по Збруч.

г. Українська Народня Республіка. Період Директорії

Війська Українського Національного Союзу, а головно галицькі Січові Стрільці, повалили Гетьманську Державу й установили « Директорію » УНРеспубліки, до якої входили п'ять членів: Володимир Винниченко, Семен Петлюра, Федір Швець, Андрій Макаренко і Опанас Андрієвський. Прем'єром першого Уряду Директорії був Володимир Чехівський.

Директорія відкликала все гетьманське законодавство і відсунула від державної праці всі партії і людей, що підтримували гетьманський режим, а самого гетьмана назвала зрадником українського народу. У своїй відозві Директорія голосила: « *Влада в Українській Народній Республіці повинна належати працюючим клясам, робітництву і селянству*: *тим клясам, що здобули владу своєю кров'ю. Кляси нетрудові, які нищили край, руйнували господарство і означили своє правління жорстокостями та реакцією, не мають права голосу в порядкуванні державою*; *Директорія передасть свої права і уповноваження трудовому народові самостійної УНРеспубліки* ». Трудовий Конґрес мав бути скликаний 22-го січня 1919-го року.

Для спаралізування росту державности в Україні московські большевики з наказу Ради Народніх Комісарів дня 26-го січня 1919-го року створили в Харкові український большевицький уряд під керівництвом Х. Раковського, комуніста з Болгарії, додавши йому для прикраси деяких « малоросів ». І « міністер війни » цього уряду Антонов-Овсієнко дістав з Москви наказ і добре озброєні загони, з якими знову рушив на українські землі. В наслідок протигетьманського перевороту московсько-українські границі були не забезпечені й большевицька армія, зложена з китайських, мадярських, естонських і інших комуністів рушила в сторону Києва. Водночас в Одесі на півдні України висадився французький експедиційний корпус. 2-го лютого 1919-го року Київ був другий раз евакуований, а Директорія подалася на захід.

В цьому часі були нав'язані розмови з Державами Антанти, але вони не довели до нічого, так що на весні 1919-го року Директорія з рештками своїх збройних сил опинилась на невеличкому шматку землі в районі річки Збруча, куди відступала галицька армія в червні того року.

Після перегрупування двох армій в одну вона рушила на Київ і вніч 30/31 серпня галицький корпус ген. Кравса вмаршував до столиці. На жаль, побіда не була використана, бо з другого боку Дніпра вдерлися до Києва денікінці спомагані Державами Антанти. В даному мо-

менті український уряд ані армія не були в силі зачинати війни із ще одним ворогом, тому відступили на захід. Ця невдача зламала духа галицьких вояків, які надіялися через Київ вернутись до Львова. Тієї осені українська армія опинилась ув обличчі найстрашнішого ворога: її ряди десяткувала епідемія тифу, так що ген. Тарнавський був змушений підписати з денікінцями військову конвенцію, в наслідок якої галицькі війська відійшли на південь лікуватись, а східньо-українські загони відійшли в напрямі польської границі. З того часу галицька армія не відіграла важнішої ролі.

22 квітня 1920-го року Симон Петлюра заключив угоду в Варшаві в переконанні, що наспілку з поляками він вижене большевиків з України. Польсько-український похід на Київ, щоправда, закінчився зайняттям столиці, але скоро большевики їх звідти викинули і гнали польську армію аж над Вислу, загрожуючи упадком Варшави й існуванню Польщі. В цьому трагічному моменті західні союзники допомогли полякам і їх армія під командою французького ген. Вейґана відігнала большевиків на схід.

18-го березня 1921-го року дійшло до заключення польсько-большевицького договору в Ризі, в якому обидва партнери поділили між собою українські землі, як це було 1667-го року в Андрусові. Щоправда, по боці большевиків була Українська Радянська Республіка, але її представники не виступали від українського народу, а від своїх московських « опікунів ».

Долю ж Західньо-Української Народньої Республіки запечатало рішення Ради Амбасадорів Держав Антанти в Парижі 14-го березня 1923-го року, що передало її під польську адміністрацію, взявши на увагу попередні рекомендації, що після двадцятьп'ятьох років саме населення плебісцитом мало вирішити свою власну долю.[1]

---

[1] *Nahayewsky, I, Ph.D., Rev,* History of the Modern Ukrainian State, Munich, 1966, ed. Ukrainian Free University and Acad. of Sciences Press; *idem,* History of Ukraine, « America », Philadelphia, 1962; *cf. Ereignisse in der Ukraine 1914-1922,* I-IV, ed. W.K. Lypynsky East European Res. Inst., Philadelphia, 1966-1970; *Doroshenko, D,* History of the Ukraine, Edmonton, Canada, 1939; *cf. Hrushevsky, M, A,* History of Ukraine, Yale Univ. Press, 1941; *той же,* Ілюстрована історія України, Київ-Відень, 1921; *Холмський, І,* Історія України, Ню Йорк-Мюнхен, 1949; *пор. Григор Лужницький,* Українська Церква між Сходом і Заходом, Філядельфія, 1954; *пор. Федорів, Ю, свящ, д-р,* Історія Церкви в Україні, Торонто, 1967; *пор. Ярославин, С,* Визвольна боротьба на західньо-українських землях 1918-23, Філяд., 1956; *Дорошенко, Д, проф.,* Історія України 1917-1923, Ню Йорк, 1954; *Пекар, А, В,* Нариси історії Церкви Закарпаття, І, 1967, Рим; *Баран, С,* Митрополит Андрей Шептицький, Мюнхен, 1947; Царський Вязень 1914-1917, Львів, 1918; *Prokoptschuk, G, Dr,* Metropolit Andreas Graf Scheptyckyj, München, 1967.

БІБЛІОГРАФІЯ

ДЖЕРЕЛА

Acta Apostolicae Sedis, Città del Vaticano, 1909 seq.

Acta et decreta Leonis XIII, Pont. Max., Romae, 1881 seq.

Acta et decreta Pii IX, Pont. Max., Romae, 1854.

Acta et decreta SS. Oecumenici Consilii Vaticani, Freiburg, 1870 seq.

Acta S. Congr. de Propaganda Fide, ed. Welykyj, Romae, 1955.

Acta Gregorii Papae XVI, sc. Constitutiones, bullae, litterae apostolicae, auspice Card. V. Vanutelli recensita, ed. Bernasconi, A.M., Romae, 1901-04.

Acta Sanctae Sedis, Romae, 1865, 1908.

Allgemeine deutsche Biographie, Leipzig, 1875.

Acta et decreta SS. Conciliorum Recentionum, Collectio Lacensis, 1870.

Actes et Documents du Saint Siège relatifs à la Second Guerre Mondiale, I-V, Romae, 1965.

Aus Metternich's nachgelassenen Papieren, Wien, 1880.

Corresponaance diplomatique et memoires inedits du Cardinal Maury, ed. Richard, Lille, 1891.

Correspondance du Napoleon, ed. Dupin, Paris, 1858.

Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia, ed. Welykyj, Romae, 1953 seq.

Documents inedits relatifs aux affaires religieuse de la France 1790 a 1800 extraits des archives secrets du Vatican, ed. Theiner, Paris, 1857 seq.

Documents of German Foreign Policy 1918-1945, Washington, U.S. State Dept.

Ereignisse in der Ukraine 1914-1922, ed. W.K. Lypynskyj East European Research Institute, Philadelphia, 1966 seq.

Enchiridion Symbolorum, ed. Denzinger, Barcinone, etc. 1958.

Espizione documentata sulle constanti cure del S.P. Pio IX, a riparo dei mali che soffre la Chiesa Cattolica nei Dominii di Russi e di Polonia, Roma, 1866.

Gibt es Glauben- und Gewissenfreiheit in der deutschen Demokratischen Republik, Berlin, 1950.

Great Encyclical Letters of Pope Leo XIII, ed. Wynne, New York, 1903.

Harasiewicz, M, Annales Ecclesiae Ruthenae, Leopoli, 1862.

Hitler's Secret Conversations 1941-1944, Trevor-Roper, H.R., New York, 1953.

Iuris Pontificii de Propaganda Fide, ed. M. de Martinis, Romae, 1886.

Justinus Febronius abbreviatus et emendatus, id est de statu Ecclesiae tractatus ex Sacra Scriptura, traditione et melioris notae Catholicis Scripturibus adornatus, ab Auctore ipso in hoc Compendium redactus, Coloniae et Francoforti, 1777.

Legge per le guarantigie delle prerogative del Sommo Pontefice e della Santa Sede e per

le relazioni dello Stato colla Chiesa, in Scadutto, F, Guarantigie Pontefice, Torino, 1884.
Litterae S. Congregationis de Propaganda Fide, ed. Welykyj, Romae, 1954.
Memoires du Cardinal Consalvi, ed. Chretineau-Jolly, Paris, 1866.
Memoires du Mme de Remusat, ed. de Remusat, Paris, 1880.
Monumenta Ucrainae Historica, coll. Metropolita Andreas Septyckyj, Romae, 1964 seq.
Neuesten Zustände der katholischen Kirche beider Ritus in Polen und Russland seit Katharina II bis auf... unsere Tage, ed. A. Theiner, Augsburg, 1841.
Die rechtliche Lage der Kirche in der Ostzonen Republik, Herder Correspondenz, 1951.
Schematismus Diocesis Presoviensis, Presov, 1944.
Діяння Собору Греко-Католицької Церкви у Львові 8/10 *березня* 1946, Львів, 1946.
Перша Українська Митрополія в Канаді, Вінніпеґ, 1957.
Українська Католицька Митрополія в ЗДА, Філядельфія, 1959.
Твори Митрополита Андрея Шептицького, Рим, 1978.
Твори Патріярха і Кардинала Йосифа, том X-XI, Рим, 1979.
Твори Верховного Архиепископа Йосифа Сліпого (*Коберницького-Дичковського*), Вид. Українського Кат. Університету в Римі, том I, Рим, 1963.
Твори Верх. Архиєп. Йосифа Сліпого, УКУ, том II, Рим, 1969.
Твори Верх. Архиєп. Йосифа Сліпого, УКУ, том III-IV, Рим, 1970.
Твори Верх. Архиєп. Йосифа Сліпого, УКУ, том V, Рим, 1971.
Твори Верх. Архиєп. Йосифа Сліпого, УКУ, том VI, Рим, 1975.
Твори атріярха і Кардинала Йосифа, том VII-VIII, Рим, 1976.
Твори Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького — Пастирські Листи, Торонто, 1965.
Письма-Послання Митрополита Андрея Шептицького з часів большевицької окупації, Йорктон, 1961.
Письма-Послання Митрополита Андрея Шептицького ЧСВВ з часів німецької окупації, Йорктон, 1962.
Шематизм Провінції св. Спасителя ЧСВВ в Галіціи и короткій погляд на манастири и монашество руске отъ заведеня на Руси віри Христовой аж по нинішное время, Львовь, 1867.

БІБЛІОГРАФІЯ

Amman, A, M, Ostslavische Kirchengeschichte, Wien, 1950.
Aradi, Z, Pius XI. The Pope and the Man, New York, 1939.
Artaud de Montour, Histoire du Pape Pie VII, Paris, 1837.
Artaud de Montour, The Lives and Times of the Popes, New York, 1910.
Aubertin, L'esprit public au XVIIIś siècle, Paris, 1873.

Baldassari, Geschichte der Wegführung und Gefangenheit Pius VI, Tübingen, 1894.
Barron, J. B,–Waddams, H, M, Communism and the Church, London, 1950.
Basilovits, J, Brevis Notitia fundationis Theodori Koriatovits, olim Ducis de Munkacz, Cassoviae, 1799.
Bastgen, H, Forschungen und Quellen zur Kirchenpolitik Gregors XVI, Paderborn, 1929 seq.

Baunard, L, Un Siècle de l'Eglise de France, Pousielgue, 1901.
Beccatini, F, Storia di Pio VI, Venezia, 1801.
Bianchi, N, Storia documentata della diplomazia Europea in Italia, Torino, 1865.
Blažejowskyj, D, Ukrainian and Arminian P. Seminary of Lviv, Rome, 1975.
Bianchi N, Il Conte di Camillo Cavour, Torino, 1873.
Bolshevik Persecution of Christianity, McCullagh, F, Capt., London, 1924.
Bonetti, Vita intima di Pio IX, Roma, 1879.
Boudou, A, Le Saint Siège et la Russie leurs relations diplomatiques au XIXś siècle, Paris, 1922.
Brosch, M, Geschichte des Kirchenstaates, Gotha, 1882.
Burton, R, Great Mantle, (St. Pius X) L. Green, 1950.
Buholzer, A, Das Papstum im Weltkriege, Basel, 1916.
Busch, M, Bismarck und seine Leute während des Krieges mit Frankreich, Leipzig, 1878.
Butler, D, C, The Vatican Council, London, 1930.

Catholic Encyclopedia, the, New York, 1934.
Cancellieri, F, Storia dei Sommi Pontefici, Roma, 1802.
Cappeletti, L, Storia di Carlo Alberto e del suo regno, Roma, 1891.
Carnaham, A, The Vatican, New York.
Carrere, J, Popes and Cardinals in modern Rome, New York, 1927.
Cavalli, F, Il processo di Zagabria, Roma, 1947.
Chiesa di Silenzio, la guarda a Roma, Roma, 1957.
Choma, J, Sac., Maximilianus Rylo, ep. Chelmensis et Peremyslensis, Romae, 1953.
Chotkowski, W, ks., Redukcje monasterow Bazylianskich w Galicji, Krakow, 1922.
Chotkowski, W, ks., Historja polityczna Kosciola w Galicji za rzadow Marji Teresy, Krakow, 1909.
Cianfarra, C, The Vatican and the Kremlin, N.Y., 1950.
Cianfarra, C, Vatican and the War, N.Y., 1944.
Cloumore, W, Pius XI and World Peace, N.Y., 1938.
Cuddihy, R, F,–Shuster, G, N, Pope Pius XI, New York, 1939.

D'Haussonville, L'Eglise Romaine et le premier empire, Paris, 1869.
Döllinger, J, von, Kleinere Schriften, Stuttgart, 1890.
Dinneen, J, F, Pius XII. Pope of Peace, N.Y., 1939.
Döllinger, J, von, Kirche und Kirchen, Papstum und Kirchenstaat, München, 1861.
Döllinger, J, von, Betrachtungen über die Kaiserkrönung, Stutt., 1890.
Doroshenko, D, Prof., History of the Ukraine, Edmonton, 1939.
Dudon, P, Lamennais et le Saint Siege, Paris, 1911.

Encyklopedia Britannica, 14th Edition.
Engel, J, Ch, von, Geschichte von Galizien und Lodomerien, Halle, 1796.

Feis, H, Churchill, Roosvelt, Stalin, Princeton, 1957.
Fiedler, J, Beiträge zur Geschichte der Union der Ruthenen in Nordungarn, Wien, 1862.
First Victims of Communism, Rome, 1953.
Franz, H, Studien zur kirchlichen Reform Josephs II mit besonderen Berücksichtigung des nordoesterreichischen Breisgaus, Freiburg, 1908.
Forbes, F, A, Life of Pius X, London, 1924.

Freisen, Der Apostolischer Stuhl und die Regelung der katholischen Verhältnisse in den kleineren deutschen Bundesstaaten seit Anfang des 19. Jahrhunderts, in Archiv f. kath. Kirchenrecht, (86), 1906.
Freitag, A, SVD, Die neue Missionäre. Das Zeitalter der einheimischen Kirche, Steyl Press, 1953.
Fülop-Millen, Rene, Leo XIII and Our Times, L. Green, 1937.

Galter, A, Red Book of the Persecuted Church, Westminster, 1957.
Gams, P, Geschichte der Kirche, Christi in 19. Jahrhundert, Insbruck, 1854 seq.
Geiger, H, P, Theiner und die Jesuiten, Mannheim, 1875.
Giannini, A, I concordati post bellici, Milano, 1926.
Giordani, Igino, Pius X, Bruce, 1954.
Glinka Luigi, OFM, Gregorio Jachymovyč. Metropolita di slalyč ed i suo tempo (1840-1865), ed. 2. Romae, 1974.
Goetz, L, K, Leo XIII, Seine Weltanschauung und seine Wirksamkeit, Gotha, 1899.
Goyar, G, Sa Sainteté le Pape Pie XII, Paris, 1939.
Goar, Jacobus, Euchologion sive Rituale Graecorum, Parisiis, 1647 (Ven. 1730).
Gorce, P, de, Histoire religieuse de la Revolution français, Paris, 1919.
Görlitz, W, – Quint, H, A, Adolf Hitler. Eine biographie, Stuttgart, 1952.
Graham, R, Vatican Diplomacy, Princeton, 1959.
Gregorovius, F, Römische Tagebücher, Stuttgart, 1892.
Guglia, F, Die konservativen Elemente Frankreich's am Vorabend der Revolution, Gotha, 1890.
Gurian, W, Catholic Church in World Affairs, Notre Dame Univ., 1954.
Gwynn, D, The Vatican and War in Europe, Dublin, 1940.

Hahn, L, Geschichte des Kulturkampfes in Preussen, Berlin, 1881.
Hahn, H, Geschichte der katholischen Missionen seit Jesus Christus, Köln, 1857/65.
Halecki, O, Pius XII, London, 1954.
Hales, E, Catholic Church in Modern World, 1958 (Hannover House).
Hammerton, J, The New Illustrated World History, New York, 1947.
Hales, E, Pio Nono, 1954, (Kennedy).
Hase, K, Handbuch der protestantischen Polemik, Leipzig, 1890.
Handbuch der Geschichte Oesterreichs von den ältesten Zeiten bis zur neuesten Zeit, Berlin, 1879.
Hatch, A, – Walshe, S, Crown of Glory, New York, 1958.
Hayword, F, Un Pape Meconu Benoit XV, Tournai, 1955.
Hazen. Ch, The French Revolution, Holt, 1932.
Helfert, J, A, Frh, von, Gregor XVI und Pius IX, Ausgang und Aufgang ihrer Regierung, Prag, 1895.
Helfert, J, A, Frh., von, Geschichte Oesterreichs vom Ausgange des Wiener Oktober Aufstandes 1848, Prag, 1872.
Hergenröther, J, Kirchenstaat seit der französische Revolution, Freiburg, 1860.
Hergenröther, J, Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte. Neubearbeitet von J.P. Kirsch, Freiburg, 1924/25.
Hoch, A, Pius X. Ein Bild kirchlicher Reformtätigkeit, Leipzig, 1907.
Hönighaus, R, Die neuen Kirchengesetze in Preussen nebst den vollstamtlichen Motiven und Kommissionsberichte, Berlin, 1873.

Hildebrand, K, Geschichte Frankreichs von der Tronnbesteigung Louis Phillips, Gotha, 1877.
Hrushevskyj, M, A History of Ukraine, Yale Univ. Press, 1941.
Huber, J, Der Jesuitenorden, Berlin, 1873.
Hughes, P, Pope Pius the Eleventh, New York, 1937.

Jäger, N, Lebensbeschreibung des Papstes Pius VII, Frankfurt, 1824.

Kcbell, L, von, Unter den vier ersten Königen Bayerns, München, 1894.
Kissling, B, Geschichte des Kulturkampfes im deutschen Reiche, Freiburg, 1916.
Kladocznyj, J, Dzieje Provincji Bazylijanskiej w królestwie Polskim 1810-1865, Tow. Nauk. Lwowskie, 16 (1936).
Kleist, P, Dr., Zwischen Hitler und Stalin, Bonn, 1950.
Klüber, Akten des Wiener-Congresses in den Jahren 1814-1815, Erlangen, 1815.
Korolevskyj, C, Living Languages in Catholic Worship, The Newman Press, 1955.
Kossowski, A, Filip Felician Szumborski 1771-1851, Biskup Chelmski unicki, Lublin, 1937.
Kralik, R, V, Allgemeine Geschichte der neuesten Zeit, Graz-Wien, 1915.
Kubinyj, J, STD, The History of Pryashiv Eparchy, Rome, 1970.

Lacko, M, SJ, Unio Uzhorodensis, etc., Romae, 1965.
Lacko, M, SJ, New Documents about Michael Manuel Olshansky, Bishop of Mukacevo 1743-1767, Rome, 1959.
Lama, Friedrich Ritter, von, Papst und Kurie in ihrer Politik nach dem Weltkrieg, dargestellt unter besonderer Berücksichtigkeit des Verhältnisses zwischen dem Vatikan und Deutschland, 1925.
Legrand, L, Le communisme arrive au village chnoise, Peiping, 1947.
Löbell, J, M, Historische Briefe über die Verluste des Protestantismus, Frankfurt, 1861.
Lencyk, W, Dr, The Eastern Catholic Church and Czar Nicholas I, Rome, 1966.
Loret, M, Kosciol Katolicki a Katarzyna II 1772-1784, Warszawa-Krakow, 1910.
Loth, A, Le miracle en France au dix-neuvieme siècle, Paris, 1894.
Lozinski, B, Dr, Galicyjski Sejm Stanowy 1817-1845, Lwow, 1905.
Lozinski, B, Dr, Szkice historyi Galicyi w XIX w., Warszawa, 1913.
Lugmayer, K, Die gesellschaftlichen Rundschreiben Leos XIII, Wien, 1930.
Luznytsky, G, Persecution and Destruction of the Ukrainian Church by the Russian Bolsheviks, N.Y., 1960.

Marocco, M, Della vita del Pontificato e del Regno di Pio IX, Torino, 1861.
Mathieu, Kard., Le Concordat de 1801, Paris, 1902.
Mayer, O, Zur Geschichte der römisch-deutschen Frage, Rostock, 1872.
Memoires (The) of Field Marshall Kesselring, London, 1953.
Mercati, A, Raccolta di Concordati, 1919.
Migliari, G, Benedikt XV, Milano, 1932.
Morgan, T, B, A Reporter at the Papal Court. A Narrative of the Reign of Pope Pius X, New York, 1938.
Moritz, Frh., von Sala, Geschichte des polnischen Aufstandes vom Jahre 1846, Wien, 1867.
Moroni, G, Dizionario di erudizione storicho-ecclesiastica da S. Pietro di nostri tempi, Venezia, 1840-61.

Münch, E, Vollständige Sammlung aller Konkordate, Leipzig, 1830.
Mydlowsky, L, Dr., Bolshevist Persecution of Religion and Church in Ukraine, London, 1958.

Nahayewsky, I, Rev., Ph.D., History of Ukraine, Philadelphia, 1962.
Nahayewsky, I, Rev., Ph.D., History of the Modern Ukrainian State 1917-1923, München, 1966.
Nazi Conspiracy and Aggression, U.S. Printing Office, Washington, 1946.
Nemec, L, Church and State in Czechoslovakia, New York, 1956.
Nielson, E, Dr., The History of the Papacy in the XIXth Century, London, 1906.

Olf Lilian, Pius XI, Pope of Peace, Macmillan, 1938.
Olszanowska — Skowronska, Sophie, Les Accords de Vienne et de Rome entre le Saint-Siége et la Russie 1880 1882, Roma, 1977.
Oriente Cattolico, Città del Vaticano, 1962.

Pacca, Memorie storiche del Ministero e dei due viaggi in Francia e della prigionia nel forte di S. Carlo in Fenestrella, Roma, 1830 (1831).
Papen, F, von, Memoires, New York, 1953.
Parsons, R, DD, Studies in Church History, New York, 1901.
Pastor, L, von, History of the Popes, St. Louis-London, 1938 seq.
Pastor, L, von, Tagebücher. Briefe. Errinerungen, Heidelberg, 1950.
Papst Pius XII. Krieg und Frieden, Nürnberg, 1947.
Peiczar, J, B, Pio IX e il suo Pontificato, Torino, 1909.
Pelesz, J, Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom, Wien, 1878.
Peters, W, H, The Life of Benedikt XV, Milwaukee, 1959.
Petrovic, M, Tajni documenti o odnosima Vaticana i Ustasa, Zagreb, 1947.
Petrucelli della Gatina, Pio IX, Bruxelles, 1866.
Pichler, A, Geschichte der kirchlicher Trennung zwischen dem Orient und Occident, etc., München, 1864.
Pierami, B, The Life of the Servant of God Pius X, Turin-Rome, 1928.
Pirling, P, La Russie et le St. Siège, Paris, 1896.
Pisani, P, L'Eglise de Paris et la Revolution, Paris, 1908.
Pistolesi, E, Vita del Sommo Pontefice Pio VIII, Roma, 1824-30.
Pichon, Ch, The Vatican and its Role in World Affairs, New York, 1950.
Polish Atrocities in Ukraine, ed. E. Revyuk, New York, 1931.
Poncet, Ch, Pie VI a Valence, etc., Paris, 1869.
Pomponio Leto, Otto mesi a Roma durante il Concilio Vaticano, Firenze, 1873.
Prati, Carlo, Popes and Cardinals in Modern Rome, New York, 1927.

Ranke, L, von, The History of the Popes, London, 1874.
Ranke, L, von, Historisch-biographische Studien, Leipzig, 1877.
Reinarz, H, Das Pontifikat Pius X, Düsseldorf, 1926.
Restrepo, I, M, Concordata Regnante SS.D. Pio XI inita latine et gallico reddita et notis illustrata, Romae, 1934.
O'Reilly, B, L, D, A Life of Pius IX, New York, 1878.
Reuchlin, A, Das Christentum in Frankreich, Hammg., 1837.
Reusch, H, Der Index der verbotenen Bücher, Bonn, 1883.
Reyscher, L, Das oesterreichische und wirtenbergische Konkordat, Tübingen, 1868.

Riepenhausen, F, P, Lebensbild unseres glorreich-regierenden Heiligen Vaters Papst Pius X, Heiligenstadt, 1903.
Rouët de Journel, M, J, Relazioni tra Russia e Santa Sede nella prima metà del sec. scorso (Civ. Cattolica, 1924), Nonciature d'Arezzo 1802/06, Roma, 1927.
Rope, H, Benedikt XV, Cath. Book Club, 1940.

Sandfuchs, W, Papst Pius XII, Karlstäte, 1949.
Sauer, E, Die politischen Aspekte der österreichischen Bischofsernennungen, 1867-1963, Wien-München, 1968.
Schmidlin, J, Papstgeschichte der neuen Zeit, München, 1933.
Schmidlin, J, Katholische Missionsgeschichte, Steyl, 1925.
Schmidlin, J, Papst Pius X. Sein Leben und seine Erhebung, Ham., 1903.
Schmidt, Peter, Statist auf diplomatischer Bühne 1923-45, Bonn, 1952.
Schnaider, N, Leo XIII. Sein Leben und Wirken, Kempten, 1903.
Schrader, C, Der Papst und die modernen Ideen, Wien, 1864.
Schlitter, H, Pius VI und Joseph II von der Rücker des Papstes nach Rom bis zum Anschluss des Konkordats, Wien, 1844.
Seche, L, Les origines du Concordat, Paris, 1894.
Seppelt, F, X, Papstgeschichte, München, 1949.
Segmüller, F, OSB, Pius X. Leben eines Dieners Gottes der Neuzeit, Einsiedeln, 1926.
Schmitz, E, Life of Pius X, New York, 1907.
Schiffels, J, Papst Pius X, Trier, 1908.
Shuster, G, Religion behind Iron Curtain, Macmillan, 1954.
Shirer, L, W, The Rise and Fall of the Third Reich, New York, 1960.
Siccard, A, L'Education morale et civique avant et pendant la revolution, Paris, 1884.
Siccard, A, L'ancienne clerge de France, Paris, 1893.
Siccard, A Le clerge de France pendant la Revolution. Paris, 1912.
Sipoletta, Memorie politiche sui conclavi da Pio VII a Pio IX, compilate su documenti diplomatici segreti, Milano, 1863.
Smit, Jan Olav, Angelic Shepherd. Life of Pius XII, New York, 1950.
Soderini, I, Il Pontificato di Leone XIII, Milano, 1932. (Insbruck, 1935); *Idem,* Leo XIII und der deutsche Kulturkampf, Insbruck, 1935.
Spuller, E, Lamenais, Paris, 1892.
Steppischnegg, J, M, Papst Pius IX und seine Zeit, Wien, 1887.
Steinmann, F – Hurwicz, E, K.P. Pobedonoscew. Der Staatsmann der Reaktion unter Alexander III, Königsberg, 1933.
Stachiw, M, LLD, Ukraine and Russia, New York, 1967.
Stitzing, K, Geschichte der deutschen Rechwissenschaft, München, 1898 seq.
Sylvan, Ch, Gregoire et sou Pontificat, Paris, 1889.

Tardini Domenico Cardinal, Memories of Pius XII, The Newman Press, 1961.
Terzariol, A, Mons., Decennio del martirio della Chiesa Cattolica in « Ucraina », 1955.
Tumulty, J, P, Woodrow Wilson as I know Him, Garden City, 1921.

Ukraina, Terazniej szosci przeszlosc, Krakow, 1970.
Ukraine, A Concise Encyclopedia, Univ. of Toronto Press, 1963.

Van Hoek, K, Pope Pius XII. Priest and Statesman, New York, 1944.
Val del M. Cardinal, Memories of Pius X, Westminster, 1951.

Vanutelli, V, Russia. Studio religioso sopra la Russia, Roma, 1892.
Vercesi, E, Il Pontificato di Pio X, Milano, 1935.
Vercesi, E, Tre Papi: Leone XIII, Pio X et Benedetto XV, Milano, 1929.
Viviani, G, Pio XII e la guerra, Città del Vaticano, 1943.
Vistalli, F, Benedetto XV, Roma, 1928.

Waal, Anton, de, Der neue Papst, unser Heilige Vater Benedikt XV, 1915.
Waal, A, de, Papst Pius X, München, 1903.
Wagner, B, Papst Gregor XVI. Sein Leben und sein Pontifikat, Sulzbach, 1846.
Wahrmung, L, Das Ausschliessungsrecht bei den Papstwahlen, Wien, 1888.
Walsh, E, Last Stand: Soviet Five Year Plan, London, 1931.
Ward, B, The Eve of Catholic Emancipation, 1803-1830, London, 1911/12.
Weiss, B, Lehrbuch der Weltgeschichte, Wien, 1876.
Welfsgruber, C, Kardinal Rauscher, Freiburg, 1888.
Welshington, H, Le divorce de Napoleon, Paris, 1889.
Wertheimer, E, Die Heirat der Erzherzogin Marie Louise mit Napoleon, in Arch. für Oesterreichische Geschichte, Wien, 1882.
Winter, E, Russland und die slavischen Völker in der Diplomatie des Vatikans 1878-1903, Berlin, 1950.
Wolfsgruber, C, Christof Anton Kardinal Migazzi, Fürstarzbischoff von Wien, Wien, 1890.
Wiseman, Cardinal, The Last Four Popes, London, 1859.

Zanetti, F, Città del Vaticano. Cinque Papi attraverso gli anedotti da Pio IX a Pio XI, Roma, 1929.
Zierngiebl, E, Johann Huber, Gotha, 1881.

Азбука і Абецадло, Перемишль, 1836.
Баран, Олександер, д-р, о., Єпископ Андрей Бачинський, ітд., Йорктон, 1963.
Баран, Степан, д-р, Митрополит Андрей Шептицький, Мюнхен, 1947.
Власовський, Іван, Нарис історії УПЦеркви, Бавнд Брук, 1956 слід.
Гірняк, Н, Останній акт трагедії УГА, Ню Йорк, 1959.
Грушевський, Михайло, Історія України, Відень-Київ, 1921.
Доля Галицько-русого язика, Денница, Варшава, 1343.
Дорошенко, Д, проф., Історія Української Держави 1917-1923, Ужгород, 1930.
Єфремов, С, Історія українського письменства, Київ-Ляйпціґ, 1919.
Казимира, Б, Митр. Андрей Шептицький та канадські українці, Торонто, 1954.
Карманський, П, Надзвичайна Диплом. Місія Ч.Н.Р. присв. Престолі, Календар Сир. Дому, Філяд., 1921.
Кодратович, Н, М, Историа Подкарпатской Руси, Ужгород, 1930.
Косоноцький, В, Процес за православні церкви, Варшава, 1930.
Костомаровь, Н, П.А. Кулишь и его последная литературная деятельность, Киевская Старина, 5 (1883).
Коструба, Т, Як Москва нищила Українську Церкву, Торонто, 1961.
Купранець, О, Ревіндикація і нищення православних церков, в « Логос », 1956.
Купранець, О, Договір з Апост. Престолом, « Логос », 1956.
Левицький, К, д-р, Історія політичної думки галицьких Українців 1848-1914, Львів, 1926.

Лужницький, Григор, Українська Церква між Сходом і Заходом, Філядельфія, 1954.
Макар, В, Береза Картузька, Торонто, 1956.
Марусин, Мирослав, о., д-р, Чини святительських Служб в Київському Евхологіоні з початку XVI ст., Рим, 1966.
На вічну ганьбу Польщі, Документи, 2-ге видання, Ню Йорк, 1956.
Нагаєвський, І, Тернистим Шляхом (Спомини з Берези Картузької), Філяд., 1957.
Нагаєвський, І, Між двома війнами, (Спомини з 1939/40 рр.), Філяд., 1960.
Нагаєвський, І, о., проф., д-р, Причинок до історії Холмської Землі, Богословія, 1976.
Нагаєвський, І, Католицька Церква в минулому й сучасному України, Філяд., 1950.
Нагаєвський, І, Українська Церква 1945-1970 рр., Ню Йорк, 1971.
Огоновський, О, Історія Літератури Руської, Львов, 1889.
Ніколаев, К, Н, Восточий обряд, Париж, 1950.
Паньківський, К, Від держави до Комітету, Ню Йорк,
Пекар, А, В, Нариси Історії Церкви Закарпаття, Рим, 1967.
Перфецький, Е, д-р, Тарасович, Єпископ Мукачівський, Ужгород, 1923 (Наук. Зб.).
Полонська-Василенко, Н, Історичні підвалини УАПЦ, Рим, 1964.
Русалка Дністровая, Буда, 1837.
Сохоцький, І, о., Історичні постаті Галичини XIX-XX ст., Ню Йорк, 1961.
Стахів, М, д-р, Західня Україна, ітд., Скрентон, 1958.
Стахів, М, д-р, Україна в добі Директорії УНР, Скрентон, 1963.
З трибуни. Промови українських послів і сенаторів в польському Сеймі і Сенаті, Львів-Луцьк-Холм-Берестя, 1925.
Федорів, Ю, д-р, о., Історія Церкви в Україні, Торонто, 1967.
Холмський, Іван, Історія України, Ню Йорк-Мюнхен, 1949.
Царський Вязень, 1914-1917, Львів, 1918.
Цегельський, Л, Від леґенд до правди, Філядельфія, 1960.
Шалата, М, Й, Маркіян Шашкевич, Київ, 1969.
Ших, І, о., Історія церк. унії на Буковині від поч. її існування до 1901 р., Нива, 1906.
Шалата, М, Й, Маркіян Шашкевич, Київ, 1969.
Ярославин, С, Визвольна боротьба на західньо-українських землях 1918-23 рр., Філяд., 1956.

ПОКАЖЧИК ВАЖЛИВІШИХ ІМЕН І ПОДІЙ

А

« *Акт возсоединенія* » *Української Католицької Церкви з Русскою Православною Церквою на Волині й Поліссю в 1839 році,* 118-120. Алєксєй, Московський патріярх взиває українських католиків до прозелітизму, 412-414. Альфонс XIII, еспанський король, 331. Амврозій Сенишин, *український митрополит Філядельфії в Америці,* 429. *Андрей Шептицький, Галицький митрополит,* 248, 249, 250, 251, 252, 291, 295, 296, 297, 298, 395-398, 398-402*ї* 412, 482-483. Андрій Бачинський, вл. Мукачева, 74, 94. Андрій Головня, управитель Київської епархії, 69. Андріян, барон, цивільний адміністратор звільнених від моск. окупації земель свідчить про українців і поляків, 490-492. Англія, віднова ієрархії, 140, 208. *Антін Ангелович, перший митрополит відновленої Галицької митрополії,* 75, 76-79, 82, 83, 87, 88. Антін Зубко, помічник Сємашка в нищенні Укр. Кат. Церкви на Волині й Поліссю, 116. Ареццо, Тома, Апост. нунцій в Петербурзі, 62, 69, 70, 72, 80. Аркетті, Апост. нунцій, 29. Антонеллі, Леонард, кард., 71. Атанасій Шептицький, Києво-Галицький митрополит, 35, 90, 447.

Б

Балфур, лорд, англ. міністер, 272. Бертрам, архиєпископ і кардинал Бресляву, 289. Бенвенуті, Антоній, ігумен, оборонець прав УКЦ, 72, 76. Болгарія, переслідування Церкви большевиками, 387-388. Бонн, Вікарій, митрополита Андрея на зайнятих москалями галицьких землях, 291. Браскі, Іван, д-р, (згодом Пій VI), 6.

В

Вальфред ді Бонцо, Віденський нунцій та Апост. Делеґат України, 293. Василь Гопко, єп.-пом. Пряшева, Ісповідник за Христову віру, 424. Василь Липківський, перший Соборноправний митрополит Києва, 334. Василь Лужинський, помічник Сємашка в нищенні УКЦ на Волині й Поліссю, 116-117. *Венедикт, папа (1914-1922),* 250, 256, 257, 267, 268, 269, 271, 273, 275, 280, 288, 290, 294, 302. Вилсон Вудров, американський президент, учасник « Версальського диктату » 1919 року, 273. Віктор Еммануїл, італійський король, 143, 145, 152, 153, 189. « Версальський диктат », 256-257. Вільгельм II, німецький кайзер, 274. Всеукраїнський Православний Синод, 301.

Г

Гавриїл Блажовський, влад. Мукачева, 90. Галичина перед Першою світовою війною, 483-486, і в час війни, 486-494. Галиянька митрополія, її від-

нова, 72 і наст., 85. Гарді, французький янсеніст, 5. Гераклій Лісовський, архиєпископ Полоцька, 29, 32, 64, 68, 71. Голод в Україні, 341-342. Гінденбурґ, 326.
Григор XVI, папа (1831-1846), 104, 106, 108, 109, 110, 112, 113, 125, 126, 127, 133, 134, 188. Громницький, В. о., 291. Григор Коханович, Київський митрополит, 68, 71, 72. Григор Таркович, вл. Пряшева, 93. Григор Яхимович, Гал. митрополит, 174, 175.

Ґ

Ґабрієллі, кард. і Секр. Стану, 51. Ґарібальді, борець за об'єднання Італії, 144, 145, 189. Ґаспаррі, Петро, кард. і Секр. Стану, 250, 264, 271, 276, 285, 286, 291, 311, 322. Ґренобль, французька місцевість, де в'язнено папу Пія VI, 24. Ґустав III, шведський король, 8, 19.

Д

Давид Лльойд Джордж, англійський прем'єр міністрів, завзятий оборонець прав України вчас « Версальського диктату », 279. Даровизна Костянтина Великого, Піпіна і Карла Великого, 128-129. Де Ґоль, Карло, президент Франції, 437. Даль Валь Меррі, кард. і Секр. Стану, 250. Дженоккі, Апост Візитатор України, 293. Джузеппе Мацціні з Дженови, 126, 137. Дорошенко, Дмитро, історик, 291. Дуняні, Апост. нунцій, 16.

Е

Евген, Тіссеран, кардинал і префект Сх. Конґреґації, який причинився до розбудови Української Католицької Церкви в діяспорах, 431.

Є

Єронім Наполеон, брат Наполеона Бонапарте, 50.

З

Забянк Антоній, тортурував священиків в манастирі Калікста в римському Затибрю, 139. Закарпаття, 88 і наст. Самостійна держава, 346. Нищення Церкви большевиками, 422-426.

Й

Йосафат Булгак, Києво-галицький митр і німий свідок нищення тієї митрополії москалями, 34, 67, 69, 70. Йосафат Жан, 294. Йосиф Боцян, влад Луцький, 297, 293. Йосиф II, австрійський цісар, 10, 11, 74, 95. Йосиф Сембратович, Галицький митрополит, що був змушений цісарем і папою до резиґнації, 182, 183, 213. Йосиф Сємашко, насиллям « возсоєдинив » Укр. Кат Церкву на Волині й Поліссю з Русскою Православною Церквою в Москві і зрадив своєму народові, 113, 114, 115, 116, 117, 118.
Йосиф Сліпий, Коберницький-Дичковський, Києво-Галицький митрополит і патріярх, 389, 392-395; *його ув'язнення і 18-літнє ісповідництво за вдність Христової Церкви,* 406-412.

І

Іван Бучко, єп.-пом. Львівський, Апост. Візитатор скитальців у Західній Европі, 336. Іван де Камелліс, вл. Мукачева, 89. Іван Ґудз, крилошанин, 74. Іван архиєп. з Луцька і останній митрополит Галича в XIV ст., 442. Іван Калиновський, вл. Холма, 163, 164. Іван Каррол, перший єп. в Америці, 61. Іван Красовський, архиєпископ Полоцька, 69. Іван Ля-

тишевський, єп.-пом. Станиславова, ісповідник за єдність Церкви, 336. Іван Прашко, перший український владика Австралії, Нової Зеляндії та Полінезії, 430. Іван Терашкевич, Холм. влад., 162, 163.

К

Каміль Кавур, граф, борець за об'єднання Італії, 143, 144, 145.
Карло I, австрійський цісар, 271. Карманський Петро, секретар Укр. Місії при Ватикані, 293. Катерина II, 8, 29, 30, 34, 35, 55, 66, 71. Кессельрінґ, німецький генерал, що вийшов з Риму без бою, 368. Кирило Сиротинський, єп.-пом. Луцький, 69. Китай, переслідування християн, 388-389. Климент XIII, папа, 7. Климент XIV, папа, 7, 25, 93. Клемансо, Жорж, франц. прем'єр, диктатор у Версалі, 266, 276, 294. Конзальві, кард. і Секр. Стану, 40, 45, 50, 58, 59. Конкордат з Польщею, 333. Конкордія, 6 жовтня 1863, 176-181. Костецький, К, о., Вік. Буковини, 291. Костянтин Богачевський, перший український митрополит Філядельфії в ЗСА, 430.

Л

Лев XII, папа (*1820-1829*), 94, 97, 98, 99, 100, 102, 105, 107, 202.
Лев XIII, папа (*1878-1903*), 187, 191, 192, 194, 195, 196, 197, 200, 201, 203, 204, 205, 206, 207, 209, 213, 214, 218, 219, 220, 221, 224, 232, 236, 244, 245, 247, 262, 314. Лев III Шептицький, Львів. влад. і Києво-Гал. митрополит, 36, 72. Лев Яворівський, єп.-пом. Берестя, 70. « Ліґа Націй », 273, 325. Літта, Апост. нунцій, 33, 71. Людовик III, баварський король, 208. Людовик XIV, фр, король, 14. Людовик XV, фр, кор., 14. Людовик XVI, фр, кор., 14. Людовик XVIII, фр, кор., 46, 55.

М

Мадярщина, переслідування Церкви большевиками, 382-383. Максим Германюк, перший український митрополит в Канаді, 429. Максим Рило, вл. Холм. і Перемиський, 74. Марія Люіза, жінка Наполеона, 52, 53, 57. Марія Терезія, австр, цісариця, 9, 72, 73, 74, 92. Маліоне, кард. і Секр. Стану, 359. Маркел Попель, єп. пом. Люблина, галицький москвофіл; знищив Укр. Кат. Церкву на Холмщині, 167. Меттерніх, австр. канцлер, 107, 133, 160. Нищення Церкви в Мехіко, 330-331. Михайло Гарасевич, барон, д-р, Ген. Вікарій Львівської епархії, 70, 88. Михайло Левицький, Перем. владика і Галицький митрополит, кардинал, 121-124, 160, 170. Михайло Кузем-ський, влад. Холм., 166, 182. Михайло Примович, Ген. Вік., 28. Міллеран, фр. през., 277. Молитва Пія XII за « Мовчазну Церкву », 375-376. Мурат, король Неаполя, 58. Муссоліні, диктатор Італії, 322, 361, 364, 365.

Н

Наполеон Бонапарте, франц. імператор, 40, 43, 44, 46, 47, 49, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 59, 62, 85, 105.
Наполеон III, 143, 144, 145, 155, 157, 158. Непорочне Зачаття Богоматері, 141-142. Никола Чарнецький, Апост. Адміністратор Волині, 336. НКВД-івський « собор » 1946 року, 414-422. Ніколай I, моск. цар, 113, 115, 121, 163, 165. Ніколай II, 212. Німеччина, переслідування Церкви большевиками, 376-378.

О

Олександер I, 38, 67, 86, 159. Олександер II, 163, 164. Олександер III, 210. Олександер Стойка, влад. Му-

качева, 336. Орієнтальний Інститут, 317.

П

Павло Ґойдич, влад. Пряшева, мученик за єдність Христової Церкви, 336, 424. Павло I, моск. цар, 34, 35, 38, 61, 121. Пакка, кард., Секр. Стану, 51, 52, 56, 57, 58. Памфілі Доpія, кард, 22. Петро Білянський, Львів. влад., 27, 32, 74.
Пій VI, папа (*1775-1779*), 6, 7, 21, 22, 23, 25, 26, 28, 33, 34, 39, 44, 94.
Пій VII, папа (*1800-1823*), 39, 41, 42, 47, 49, 55, 57, 60, 63, 80, 93, 95, 101, 105.
Пій VIII, папа (*1829-1830*), 101, 102, 103, 104, 106, 111.
Пій IX, папа (*1846-1878*), 132, 135, 136, 137, 148, 149, 153, 168, 169, 170, 174, 189, 193, 194, 207, 213, 245.
Пій X, св., папа (*1903-1914*), 225 і наст., 233, 234, 235, 236, 237, 238, 241, 243, 244, 245, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 260, 285.
Пій XI, папа (*1922-1939*), 258, 285, 286, 289, 303-311, 312, 313, 315, 316, 318, 319, 320, 321, 324, 328, 329, 330, 331, 333, 335, 337, 338, 339, 348.
Пій XII, папа (*1939-1958*), 258, 349-351, 351-353, 354-355, 355-359, 359-366, 369, 370, 425, 431-437, 437-440, 440-441.
Польща, переслід, Церкви, 386-387.

Р

Руський Патріярхат, 125-126.

С

Сєстшенцевіч, Боґуш, Станіслав, лат. архиєпископ Могилева, Ап. Делеґат, 62, 67. Синоди в Київській митрополії, 444-445, 446-448, Синод Владик у Дубні 1794 р., 37. Силвестер Сембратович, Гал. митр. і кардинал, 214, 223. Спіридон Литвинович, Гал, митр., 175, 181. Скоропадський Павло, Гетьман, 300. Стефан Левинський, вл. Луцький, 67, 70. Стефан Кочіско, митр. Питтсбурзький, ЗСА, 429.

Т

Теодосій Ростоцький, Києво-Гал. митр., 68, 83. Тишкевич, Михайло, граф, голова укр. диплом. місії в Парижі.

У

Український Католицька Церква, 63 наст. В новому світі, 222. УКЦ і Пій XII, 390-391. Розбудова в розсіянні, 426-431. Успення Богоматері, 372-375.

Ф

Феліціян Шумборський, вл. Холм., 159, 160, 161, 162. Фердинанд Цєхановський, вл. Холм., 87, 158, 159. Франц Йосиф I, австр. цісар, 142, 253, 287.

Ч

Черетті, Апост. нунцій в Парижі, 277, 286, 293, 324. Черчил, Вінстон, англ. прем'єр, 365.

Ц

Цегельський, Михайло, о., 291.

Х

Холмщина, переслідування її Церкви, 342-346.

Ю

Юрій Бізанчий, влад. Мукач., 90.

Я

Яків Горбацький, вл. Пинський, 36. Яків Мартушевич, влад. Луцький, 69. Ясон Смоґожевський, Києво-Гал. митрополит, 28.

З М І С Т

ПЕРШИЙ РОЗДІЛ

Французька революція 5-127

Пій VI, папа (1775-1779). Родинний дім і студії, 6-8. Рим в часах Пія VI, Йосифінізм ув Австрії, 9-12. Переслідування Церкви в Франції, 12-18. Скитальщина французьких священиків, 18-20. Наполеон нищить Церковну державу, 21-23. Смерть Пія VI на вигнанні, 23-25. Пій VI боронить Українську Церкву перед насиллям Москви, 25-35. Натиск латинників, спроби відчищування обрядів, 35-36.

Пій VII, папа (1800-1823). Родинний дім. Студії. Перші запорядки, 39-42. Конкордат з Наполеоном, 43-46. Пій VII коронує Наполеона в Парижі, 47-51. Зайняття Риму й вивезення папи, 51-53. Зірвання конкордату і знущання над папою, 53-55. Звільнення папи і кінець Наполеона, 55-57. Віденський Конґрес, 58-60. Церква в Америці, 60-61. Новий нунцій у Петербурзі, 61-63. Смерть Пія VII, 63. Пій VII і Українська Церква, 63-72. *Папа відновлює Галицьку митрополію,* 72-88. Церква на Закарпатті, 88-94.

Лев XII, папа (1823-1829), 94-101.

Пій VIII, папа (1829-1830), 101-104.

Григор XVI, папа (1831-1846). Студії й монаші подвиги, 104-107. Спроба революції в Італії, 107-110. Папа опікується вченими, 110-111. Взаємини з Прусією і Францією, 111. Взаємини з Англією, 112. *Григор XVI вчас насильного нищення Української Католицької Церкви Москвою в 1839 році,* 113-124. *Папа хоче заснувати «Руський Патріярхат»*, 125-126. Змагання за об'єднання Італії. Смерть папи, 126-127.

ДРУГИЙ РОЗДІЛ

Упадок Церковної держави 128-184

Даровизна Костянтина Вел., Піпіна і Карла Великого. Римське цісарство німецького народу, 128-131.

Пій IX, папа (1846-1878). Родинний дім і студії, 132-133. Єпископська праця. Вибір на папу, 133-135. Революція в Італії, 137-141. Установлення свята Непор. Зачаття Пр. Богородиці, 141-143. Кінець Церковної держави, 143-146. Перший Ватик. Вселенський Собор, 146-155. Останні

дні Пія IX, 156-158. Пій IX боронить нашу Церкву, 158-170. Папа і Галицька митрополія, 170-181. Митрополит Литвинович боронить рідну мову, 181-182. Митрополит Йосиф Сембратович, 182-184.

ТРЕТІЙ РОЗДІЛ

Петрів Престіл в добі раціоналізму 185-255

Лев XIII, папа (1878-1903). Родинний дім. Студії. Архиєпископська праця, 187-189. Вибір на папу. Його приватне життя, 189-192. Перші запорядки Лева XIII, 192-194. Лев XIII — Вселенський Учитель, 194-197. Лев XIII про християнське подружжя, 197. Папа і масони, 197-199. Папа святкує Золотий Ювілей Священства, 200-201. Папа про суспільне питання, 201-202. Золотий Ювілей Єпископства, 203-205. Святий Рік — 1900, 205-207. Церква в Англії й Америці, 207-209. Всеслов'янська акція папи, 209-73. Реформа Чину Василіян, 213-215.

Провінціяльний Синод у Львові 1891 року, 215-219. Лев XIII благословить нового українського митрополита, 219-220. Папа й Українська Церква на Закарпатті, 220-222. Українська Церква в новому світі, 222-224. Останній рік понтифікату Лева XIII, 224-225.

Св. Пій X, папа (1903-1914). Родинний дім, 225-229. Єп. Мантуї, 228-230. Патріярх Венеції, 231-232. Приватне життя і звички папи, 232-236. Папа-реформатор, 236-238. Реформа Папської Курії, 238-243. Взаємини з державами, 243-246. *Українська Церква і Пій X,* 247-253. Останні дні Пія X, 253-255.

ЧЕТВЕРТИЙ РОЗДІЛ

Папи доби двох світових війн 256-441

Венедикт XV, папа (1914-1922). Родинний дім і служба Церкві, 259-264. Папа шукає замирення, 264-275. Відношення до французів, 276-277. Взаємини з Німеччиною, 278-279. Відношення до Англії й Ірляндії, 279-281. Папа і протестанти, 281-282. Зв'язки з Румунією, 282-283. Зв'язки з Чехією, 283-284. Зв'язки з балтійськими державами, 284-285. Відношення папи до московських християн, 285-287. Рим і нова Польща, 287-290. Венедикт XV і Українська Церква вчас війни, 290-292. *Папа акредитує Дипломатичну Місію України при Ватикані,* 292-295. Митр. Андрей хоче відновити Холмську епархію, 296-300. Українська Православна Церква, 300-301. Останні дні Венедикта XV, 302-303.

Пій XI, папа (1922-1939). Родинний дім, студії і служба Церкві, 303-307. Вибір на папу, приватне життя і перші запорядки, 307-310. Пій XI — Вселенський Учитель, 311-318. Дбання про науку, 318-320. Заохота до суспільної праці, 320-321. Розв'язка «римського питання», 321-324. Зв'язки з Францією, 324-325. Зв'язки з Третім Райхом, 325-328. Старання про християн Сов. Союзу, 328-330. Переслідування в Мехіко, 330-331. Переслідування в Еспанії, 331-332. Церква в Словаччині, 332-333. Конкордат з Польщею, 333. Пій XI розбудовує нашу Цер-

кву, 333-337. *Пацифікація,* 337-341. *Голод в Україні в 1932-33 роках,* 341-346. Самостійна держава на Закарпатті і Пій XI, 346-347. Останні дні папи, 348-349.

Пій XII, папа (1939-1958). Родинний дім і студії, 349-351. Арх. Пачеллі нунцієм в Німеччині, 351-353. Пачеллі Секр. Стану, 354-355. Перші кроки Пія XII, 355-359. Пій XII намагається стримати війну, 359-366. Пій XII рятує Рим, 366-372.

« Мовчазна Церква »: молитва папи за « Мовчазну Церкву », 375-376. Сх. Німеччина, Чехословаччина, Югославія, Мадярщина, Румунія, Литва, Польща, Болгарія і Китай, 376-389.

Пій XII і Українська Церква під час Другої світової війни, 390-393. *Діялог з православними братами,* 393-402. *Митр. Андрей інформує папу про німецький режим,* 402-406. Другий прихід большевиків. Смерть митр. Андрея. *Ув'язнення ієрархії,* 406-412. Московський патріярх взиває укр. католиків до прозелітизму, 412-414. *НКВД-івський « собор » зриває унію в Бересті, папа стає в оборону,* 414-422. Знищення Церкви на Закарпатті, 422-426. Пій XII і наша Церква в діяспорі, 426-431. Пій XII — Вселенський Учитель, 431-437, Недуга і смерти папи, 437-440. Заповіт папи, 440-441.

ДОДАТКИ

1. *Права Києво-Галицьких митрополитів* 442-448
2. *Український нарід і його Церква на грані XVIII і XIX ст.* 449-463
3. *Перші проблиски відродження народу в Галичині* 464-472
4. « *Весна Народів* » *в Україні* 473-481
5. *Галичина вчас Першої світової війни* 482-494
6. *Українська Новітня Держава* 495-504
Джерела і Бібліографія 505-514
Покажчик важливіших імен і подій 515-518
Зміст 519-521

т. XXXIV. Д-р Павло Сениця, *Світильник істини.* Джерела до історії Української Католицької Богословської Академії у Львові. (Dr. Pawlo Senycia, *Svitylnyk istyny.* The Light-bearer. The historical sources of the Ukrainian Catholical Theological Academy of Lviv). Торонто-Чікаґо 1973, ст. 1010. $ 15.

т. XXXV. *Перші українські проповідники і їх твори* (De exordiis praedicationis Ucrainorum). Видання II Editio. Рим 1973, стор. 185.$ 6.

т. XXXVI. о. проф. д-р Василь Лаба, *Патрологія.* Видання II (Patrologia II Editio). Рим 1974, стор. 550. $ 20.

т. XXXVII-XXXIX. Проф. д-р Константин Біда, *Іоаннікій Ґалятовський і його « Ключ Разумінія ».* (Prof. Dr. Constantinus Bida, *De Joannitio Galatovskyj eiusque « Clavi Cognitionis »*). Рим 1975, стор. CIV+524. $ 15.

т. XL. Проф. д-р Петро Ісаїв, *Причини упадку Української Держави в княжі і козацькі часи.* (Prof. Dr. Petro Isaiv, *The Causes of the Fall of the Ukrainian State in Princely and Cossack Times*). Рим 1975, стор. 210. $ 8.

т. XLI-XLII. *Український Католицький Університет ім. св. Климента Папи в другому п'ятиліттю своєї діяльности 1968-1973.* (De Ucrainorum catholica Universitate S. Clementis Papae secundo quinquennio peracto suae activitatis enarratio). Рим 1974. стор. 366. $ 10.

т. XLIII. Проф. д-р Микола Чубатий, *Історія християнства на Русі-Україні том II. Частина I: Українське християнство між латинопольськими і московськими впливами.* (Prof. Nicolaus Čubatyj, De historia Christianitatis in Ruś-Ucraina a. 1353-1458). Рим 1975. $ 15.

т. XLIV. Д-р Павло Сениця, *Світильник істини.* Джерела до історії Української Католицької Богословської Академії у Львові (Dr. Pawlo Senycia, *Svitylnyk istyny.* The Light-bearer. The historical sources of the Ukrainian Catholical Theological Academy of Lviv). Том II Vol. Торонто-Чікаґо 1976.

т. XLV-XLVII. Митрополит Андрей Шептицький, *Твори* (Metropolita Andreas Szeptyckyj, Opera), Рим, 1978, стор. XX + 493.

т. XLVIII. о. д-р Іван Хома, *Київська Митрополія в Берестейськім періоді* (Dr. Joannes Choma, De Metropolita Kioviensi in periodo Berestensi). Рим 1979. $ 10.

т. IL-L. Джюзеппе Ріцціотті, *Життя Ісуса Христа*, (Giuseppe Ricciotti, Vita di Gesù Cristo), переклад о. Лева Гайдуківського, Рим 1979, стор. 720 з ілюстраціями.

IV. OPERA FACULTATIS PHILOSOPHICAE-HUMANISTICAE

т. I. Проф. д-р Олекса Горбач, *Три Церковнослов'янські Літурґічні рукописні Тексти Ватиканської Бібліотеки* (Prof. Dr. Olexa Horbatsch, Tres Textus Liturgici Linguae Ecclesiasticae (Palaeo) — Slavicae in Manuscriptis Vaticanis). Рим 1966, стор. 160. $ 5.

т. II. Wasyl Lencyk, *The Eastern Catholic Church and Czar Nicholas I.* Romae-New York 1965, p. XIII+148. $ 5.

т. III-IV. Проф. д-р Олекса Горбач, *Перший рукописний українсько-латинський словник Арсенія Корецького-Сатановського та Епіфанія Славинецького* (Prof. Dr. Olexa Horbatsch, De manuscripto primi ucraino-latini vocabularii Arsenii Korec'kyj-Satanovs'kyj et Epiphanii Slavynec'kyj typis nunc mandato). Рим 1968, стор. 335. $ 6.

т. V-VI. Проф. д-р Михайло Соневицький, *Історія грецької літератури*, I том. (Prof. Dr. Mykhajlo Sonevyckyj, Litterarum graecarum historia, vol. I). Рим 1970, стор. XIV+679. $ 15.

т. VII. Проф. д-р Кость Кисілевський, *Українське мовознавство в останній добі* (De linguistica ucraina periodo expositione). Рим 1973, стор. 198. $ 6.

т. VIII. Проф. д-р Богдан І. Лончина, *Пісня про мого Сіда*. (Prof. Dr. Bohdan Lonchyna, Cantar de mio Cid). Рим 1972, стор. 160. $ 5.

т. IX. Roger Hallu, s.m., *Anne de Kiev Reine de France*. Romae 1973, p. 240. $ 8.

т. X-XI. о. проф. д-р Микола Конрад, *Нарис історії стародавньої філософії* (Sac. prof. Dr. Nicolaus Konrad, Historiae philosophiae antiquae brevis conspectus). Видання II editio. Рим 1973, стор. 396. $ 10.

т. XII. Проф. д-р В. Кармазин-Каковський, *Мистецтво лемківської церкви* (Prof. Dr. V. Karmazyn-Kakovsky, De arte sacra ecclesiarum Lemcoviensium). Рим 1975, стор. 150+308. $ 20.

т. XIII-XV. Prof. Euhen Onatskyj, *Vocabolario italiano-ucraino* (Проф. Євген Онацький, Італійсько-український словник) Рим 1977, стор. 631. $ 20.

т. XVI-XVIII. Проф. Євген Онацький, *Український-італійський словник* (Prof. Euhen Onatskyj, Vocabolario ucraino-italiano). Рим 1977, стор. 1741. $ 25.

т. XIX. Проф. д-р Константин Біда, *Київська «Ґраматика з 1705 р.* (Prof. Dr. Constantinus Bida, «Gramatika» Kioviensis - 1705). Рим, 1978.

т. XX. - І.С. Мухин, *За віру батьків* (Уніяти в художніх творах В.Г. Короленка) Чікаґо 1976, стор. 139.

V. OPERA FACULTATIS IURIS ET SOCIOLOGIAE

т. I. *Український Католицький Університет ім.св. Климента Папи і його правна основа* (De universitate Catholica Ucrainorum a S. Clemente Papa eiusque fundamento iuridico). Рим 1967. $ 2.

т. II. *«Обнова» Організація Української Католицької Університетської молоді, Академічних товариств і її статути.* (De organizatione ucrainicae catholicae iuventutis universitariae, academicarum societatum earumque statutis expositio). Рим 1967, стор. 35. $ 2.

т. III. Dr. Bohdan T. Halajczuk, *Historia de la organizacion Politica De Europa Oriental*, Romae 1972, p. 213. $ 5.

т. IV. Проф. д-р Василь Маркусь, *Віруюча Україна* (Збірник релігійного Самвидаву в Україні). Чікаґо 1978.